Atatürk Bursa'sında Modernleşme

Lider ve Şehir

BURSA
BÜYÜKŞEHİR
BELEDİYESİ

Atatürk Bursa'sında Modernleşme
Lider ve Şehir

BBB Yayınlar Koordinatörü
Güney Özkılınç

Yayın Yönetmeni
Deniz Dalkılınç

Yazar
Doç. Dr. Hacer Karabağ

Kitap Tasarımı
Nejat Biçen
Haluk Sönmezer

Kapak Tasarımı
Nejat Biçen

Tasarım Yönetimi
Ömer Durmaz

Konsept Grafik Tasarım
Tuğrul Mustafa Günaydın

Editör
Tansel Mumcu

Son Okuma
Tansel Mumcu

Kapak Fotoğrafları
Atatürk, Bursa'nın işgalden kurtuluşunun ikinci yıldönümünde Bursalılara hitap ederken. 11 Eylül 1924. (Bursa Kent Müzesi Arşivi)

Atatürk, Dâr'ül Elhan (İstanbul Belediye Konservatuvarı) Topluluğu'nun ve öğrencilerinin arasında. Bursa, 29 Mayıs 1926. (Bursa Kent Müzesi Arşivi)

Arşiv Tarama
Işık Demir, Samet Doğru, Emre Mert Gül, Semih Kum

Baskı ve Cilt
Bpc Matbaacılık Sanayi ve Ticaret A.Ş
Osmangazi Mahallesi Mehmet Deniz Kopuz Caddesi
No: 17 / 1 Oda: 1 Esenyurt 34518 İstanbul
info@bpcmatbaacılık.com.tr
Tel: 0212 549 53 83
Sertifika No: 48745

1. Baskı: İstanbul, Nisan 2025, 1.000 Adet
Bursa Kültür Sanat Ürünleri ve Turizm Tic. A.Ş.
Santralgaraj Mahallesi Merinos Caddesi A.K.K.M. B-Blok
Osmangazi / BURSA
Tel: 0224 253 26 46
Fax: 0224 253 14 85
info@bursakultur.com
©Bursa Kültür Sanat Ürünleri Ve Turizm Tic. A.Ş. 2025
Isbn : 978-625-7546-34-8
Sertifika No: 41569

Bütün hakları sınırlıdır. Yasal sınırlar içinde ve kaynak gösterilmek sureti ile yapılabilecek alıntılar dışında her türlü kullanım ve yararlanma, eser/hak sahiplerinin ve yayıncının önceden yazılı iznine tabidir.

All rights reserved. No partof this publication may be reproduced, stored in a retrieval system or transmitted in any form or by any means, electrical, mechanical or otherwise, without seeking the written permission of the copyright holders and of the publishers.

Atatürk Bursa'sında Modernleşme

Lider ve Şehir

DOÇ. DR. HACER KARABAĞ

İ Ç İ N D E K İ L E R

S U N U Ş **7**

Ö N S Ö Z **9**

G İ R İ Ş **11**

Cumhuriyet Öncesi Bursa **13**

Bursa'da Ateş ve Hilal: **41**
İşgal ve Kurtuluş (1918-1922)

Lider ve Şehir: **81**
Kurtuluşun Ardından Yeniden İnşa (1922-1924)

Lider ve Şehir: **123**
İnkılaplar Dönemi (1925-1929)

Lider ve Şehir: **169**
Sanayileşen-Modernleşen Bursa (1930-1938)

Cumhuriyet Dönemi Bursa'sı **217**

S O N S Ö Z **255**
Atatürk Bursa'sında Modernleşme ve
Toplumsal Bellek

E K I **261**
Maurice Gehri
Uluslararası Kızılhaç Komitesi Delegesi
Anadolu İnceleme Heyeti
(12-22 Mayıs 1921)

E K I I **283**
Bursa Merkez ve Kazalarında Yunanlılar Tarafından
Tamamen veya Kısmen Yakılan Şehir, Karye ve Çiftlikler

K A Y N A K Ç A **296**

DİZİN **305**

SUNUŞ

Bursamız, tarih boyunca uygarlıkların kesiştiği, farklı kültürlerin buluştuğu, köklü geçmişiyle bizi gururlandıran bir kent. Osmanlı'nın ilk başkenti olarak taşıdığı görkemli mirası, Cumhuriyet döneminde de güçlü adımlarla geleceğe taşımıştır. Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte Bursa, ülkemizin yaşadığı köklü dönüşümlerin en önemli merkezlerinden biri olmuş; ekonomik, sosyal, kültürel ve mimari alanlarda büyük değişimler yaşamıştır.

Doç. Dr. Hacer Karabağ'ın titizlikle hazırladığı bu değerli eser, Bursa'nın Cumhuriyet dönemindeki hikâyesini kapsamlı bir bakış açısıyla ele alıyor. Kentimizin tarihi ve kültürel kimliğinin yanı sıra, Türkiye'nin modernleşme sürecindeki özel konumunu, geçirdiği büyük dönüşümleri ve gelişimini bu kitapta bulacaksınız.

Bursa Büyükşehir Belediyesi olarak, geçmişten devraldığımız tarihi mirası koruyarak ve geliştirerek geleceğe taşımayı sorumluluğumuz olarak görüyoruz. Bu eserin, Bursa'nın Cumhuriyet dönemindeki dönüşümünü ve modernleşme sürecindeki tarihsel gelişimini gelecek kuşaklara aktarmak açısından önemli bir kaynak olacağına inanıyorum. Araştırmacılarımız, öğrencilerimiz ve Bursa'ya gönül vermiş herkes için bu kitabın öğretici ve yol gösterici olmasını temenni ediyorum.

Bu değerli çalışmayı ortaya koyan, akademik titizliğiyle Bursa'nın Cumhuriyet dönemi tarihine ışık tutan değerli akademisyenimize teşekkür ediyor, emeği geçen herkesi içtenlikle kutluyorum.

Sevgi ve saygılarımla.

Mustafa BOZBEY
Bursa Büyükşehir Belediye Başkanı

ÖNSÖZ

Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinin şehirler ölçeğinde incelenmesi, toplumsal dönüşümlerin somutlaşmış örnekleri üzerinden kapsamlı bir tarih anlatımı sunar. Elinizdeki bu çalışma, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren Bursa'nın ekonomik, sosyal, kültürel ve mekânsal bağlamlarda yaşadığı dönüşümü ortaya koyarak, tarih disiplininin sunduğu geniş perspektiften hareketle bir kent tarihi okuması gerçekleştirmektedir. Mustafa Kemal Atatürk'ün Bursa'ya gerçekleştirdiği ziyaretler ve doğrudan müdahaleleri, bu değişimin şekillenmesinde merkezi bir rol üstlenmiş; Bursa'nın Cumhuriyet dönemi kimliğinin inşasında önemli izler bırakmıştır. Atatürk'ün Bursa gezileri boyunca yaptığı konuşmalar, aldığı kararlar ve yürüttüğü politikalar, bu eserin şekillenmesinde temel bir rehber olarak değerlendirilmiştir.

Cumhuriyet dönemi Atatürk Bursa'sını anlamaya yönelik olarak yürütülen bu çalışmada, kentin tarihî ve ekonomik yapısının Osmanlı döneminden Cumhuriyet'e aktarım süreçlerine dikkat çekilmiş, Bursa'nın geçirdiği değişimlerin ulusal tarih içindeki önemi vurgulanarak, kapsamlı bir bakış açısı benimsenmiştir. Bursa örneğinden hareketle Türkiye'nin genel modernleşme sürecini değerlendirmeyi amaçlayan bu kitap, sadece akademisyenlere değil, Bursa tarihine meraklı tüm okurlara da hitap edecek bir anlatım tarzıyla hazırlanmıştır.

Bu eserin ortaya çıkış ve oluşum sürecinde, değerli katkıları, bilimsel destekleri ve manevi güçleriyle bana eşlik eden birçok kişi ve kuruma teşekkürlerimi sunmayı hem akademik hem de kişisel bir sorumluluk olarak görüyorum.

Kitabın yayımlanması sürecindeki değerli desteklerinden dolayı öncelikle Bursa Büyükşehir Belediye Başkanı Sayın Mustafa Bozbey'e içten teşekkürlerimi sunarım. Araştırma ve yazım aşamalarında kaynaklara ulaşmamda büyük yardımları bulunan Kent Tarihi ve Tanıtımı Dairesi Başkanı Güney Özkılınç'a, Kent Tarihi Araştırmaları ve Arşivi Şube Müdürü Deniz Dalkılınç'a, Müzeler Şube Müdürü Dilek Yıldız Karakaş'a, Müzeler Koordinatörü Serap Tuba Yurteser'e, Karagöz Müzesi Müdürü Sibel Gök'e ve Bursa Kent Müzesi personeli Sureyya Buluş'a ayrı ayrı teşekkür ederim.

Akademik hayatım boyunca tarihçilik anlayışımın şekillenmesinde büyük emeği olan, üzerimdeki hakkını daima saygı ve minnetle hatırladığım kıymetli hocam merhum Yusuf Oğuzoğlu'nu rahmetle anıyorum. Atatürk ve Bursa konusunda yaptığı öncü çalışmalarla eserime kaynaklık eden merhum Yılmaz Akkılıç'ı saygıyla yâd ediyorum. Bursa kent tarihi üzerine gerçekleştirdiği kapsamlı araştırmalar ve kişisel arşivini benimle paylaşarak çalışmama önemli katkılar sağlayan değerli araştırmacı Raif Kaplanoğlu'na içten teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca, Bursa kent tarihi çalışmalarına sunduğu sürekli destek ve teşvik için değerli büyüğüm Mümin Ceyhan başta olmak üzere, Bursa üzerine emek veren tüm araştırmacılara şükranlarımı ifade etmek isterim.

Kitabın oluşum sürecinde akademik bakış açısı, yapıcı önerileri ve titiz değerlendirmeleriyle çalışmama değerli katkılarda bulunan kıymetli dostum Doç. Dr. Gürhan Yellice'ye teşekkür ederim. Eserin yayıma hazırlanmasında gösterdiği dikkatli çalışma, sabır ve özveri için editörlüğü üstlenen Tansel Mumcu'ya, kitabın tasarımında emeği geçen Nejat Biçen ve Haluk Sönmezer'e ayrıca teşekkürlerimi sunarım.

Yazım sürecinde bana asistanlık yaparak hayatımı kolaylaştıran sevgili kızım Hümeyra'ya, uzun ve uykusuz çalışma saatlerinde bana eşlik eden Leo'ya en içten duygularımla teşekkür ederim.

Cumhuriyet'in yüz yılı aşan serüveninde, Atatürk dönemi Bursa'sının yaşadığı tarihsel dönüşümü merkeze alan bu çalışmanın, bundan sonra yapılacak kent tarihi araştırmalarına ışık tutmasını ve Atatürk dönemi Bursa'sı üzerine gerçekleştirilecek yeni çalışmalara ilham vermesini temenni ediyorum.

Bir Cumhuriyet kadını olarak yaşamım boyunca fikirlerinden güç ve ilham aldığım Cumhuriyetimizin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk'e en derin saygı ve minnettarlığımı sunuyor; bu eseri onun aziz hatırasına ithaf ediyorum.

Doç. Dr. Hacer Karabağ
Bursa, Mart 2025

GİRİŞ

Liderlerin, toplumların dönüşümünde oynadıkları rolün yanı sıra bu dönüşümün mekânsal ve kültürel bağlamda nasıl şekillendiği, tarih biliminin temel ilgi alanlarından biridir. Bu kapsamda Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde gerçekleşen Türk modernleşmesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş süreci, siyasi olduğu kadar sosyo-ekonomik ve kültürel boyutlarıyla da çok yönlü analizleri gerektirmektedir. Osmanlı Devleti'nin ilk başkenti olması sebebiyle tarihsel ve kurucu bir şehir kimliğine sahip olan Bursa, imparatorluğun son döneminden erken Cumhuriyet devrine uzanan süreçte ekonomik, sosyal, kültürel ve mekânsal dönüşümlerin merkezinde yer almıştır. Mustafa Kemal Atatürk'ün kentin sosyal ve ekonomik yaşamıyla yakından ilgilenmesi, Bursa'nın Cumhuriyet devrindeki dönüşümünü anlamak bakımından ayrıca önemlidir. Bu bağlamda Atatürk'ün Bursa'ya gerçekleştirdiği 17 ziyaret, Cumhuriyet dönemine ilişkin politikaların doğrudan şekillenmesi ve uygulamaya geçirilmesi açısından pratik ve yönlendirici müdahaleler olarak değerlendirilmelidir. Bu süreçte Bursa, Cumhuriyet yönetiminin Türkiye genelinde hedeflediği modernleşme, sanayileşme ve kalkınma politikalarının fiilen uygulandığı ve somut karşılık bulduğu bir kent olarak özel bir anlam kazanmıştır.

Bursa'nın modernleşme süreci Tanzimat dönemiyle başlamış, Meşrutiyet yıllarında ise belirgin bir ivme kazanmıştır. Özellikle Ahmet Vefik Paşa'nın valiliği sırasında gerçekleştirilen imar faaliyetleri, şehrin sosyal ve fiziksel dokusunda kapsamlı değişimlere yol açmıştır. Yeni yolların açılması, eğitim kurumlarının yaygınlaşması ve basın-yayın faaliyetlerinin yoğunlaşması, Bursa'yı Anadolu'da yenilik hareketlerinin öne çıkan merkezlerinden biri hâline getirmiştir. İpekçilik ve tekstil sektöründeki gelişmeler, kentin ekonomik ağırlığını artırarak uluslararası ticaret ağlarıyla bütünleşmesini sağlamıştır. Ayrıca farklı toplulukların bir arada yaşadığı çokkültürlü sosyal yapı, Bursa'da modern kent kimliğinin şekillenmesine olanak tanımıştır. Bursa Ticaret ve Sanayi Odası gibi kurumsal oluşumların ortaya çıkışı ise ekonomik dönüşümlerin toplumsal temelini güçlendirerek kentin modernleşme sürecini desteklemiştir.

Osmanlı döneminde gayri Müslim ve yabancı girişimcilerin ağırlıklı olduğu Bursa ekonomisi, Cumhuriyet döneminde ulusal sermaye odaklı sanayileşme politikaları ve demografik değişimlerin etkisiyle yeniden yapılanmıştır. İpekçilik sektöründe 1920'li yıllarda yaşanan büyük gerileme, sonraki yıllarda devletin uyguladığı teşvik politikaları ile yeniden ivme kazanmış; 1930'lu yıllarda büyük ölçekli yatırımlarla dokuma ve tekstil sanayisi önemli ölçüde genişlemiştir. Bu bağlamda, Merinos Fabrikası ve Gemlik Sunğipek Fabrikası gibi öncü tesislerin kurulması, Bursa ekonomisinde sanayi odaklı yeni bir dönemin başlangıcını oluşturmuştur. Bankacılık faaliyetlerinin genişlemesi, finansal altyapının oluşmasına katkı sağlamış, sanayi yatırımları için gerekli sermaye altyapısının oluşmasını desteklemiştir. Ekonomideki bu gelişmeler, Bursa'nın yalnızca bölgesel değil, ulusal düzeyde de öneminin artmasını sağlamıştır.

Cumhuriyet dönemiyle birlikte kentsel planlama ve mimari anlayış da Bursa'da köklü değişikliklere uğramıştır. Kentteki idari yapılar, Osmanlı dönemindeki klasik ve eklektik mimari üsluplardan uzaklaşarak, ulusal mimarlık akımlarının ve modernist mimari yaklaşımların sentezine doğru evrilmiştir. Bu doğrultuda inşa edilen Hükümet Konağı, Çelik Palas Oteli, Tayyare Tiyatrosu ve Halkevi gibi yapılar, kentin modernleşme sürecinin simgeleri hâline gelmiştir. Bursa'nın şehircilik anlayışındaki bu değişim, Carl Lörcher ve Henri Prost'un hazırladığı planlarla sistemli hale getirilmiş, ancak nüfus artışı ve hızlı sanayileşme, planların tam olarak uygulanmasını güçleştirmiştir. Bu nedenle, Bursa'nın erken Cumhuriyet dönemindeki kentsel dönüşümü, planlı bir modernleşme idealinin yanında, hızlı sanayileşme ve demografik hareketlerin yarattığı pratik ihtiyaçların etkisi altında şekillenmiştir.

Bursa'daki değişimin önemli göstergelerinden biri de eğitim ve kültür alanında yaşanan gelişmelerdir. Eğitim politikaları, Cumhuriyet'in çağdaş toplum yaratma projesinin temelini oluşturmuş, Bursa'da yeni okulların açılması, öğretmen sayısındaki artış ve eğitim kalitesinin yükseltilmesi ile somutlaşmıştır. Eğitimin yanı sıra, kültür faaliyetlerinin yaygınlaştırılmasında Türk Ocakları ve sonrasında Halkevlerinin merkezi bir rol oynadığı görülmektedir. Halkevleri aracılığıyla gerçekleştirilen konferanslar, tiyatro oyunları, konserler ve sergiler, Cumhuriyet'in kültürel hedeflerinin toplumla buluşturulmasında büyük önem taşımıştır. Özellikle Halkevlerinin kırsal bölgelerde yürüttüğü faaliyetler, Cumhuriyet devrimlerinin tabana yayılmasını sağlamış, sosyal ve ekonomik dönüşümün kalıcılaşmasına zemin hazırlamıştır.

Bu süreçte kadınların kamusal yaşamdaki varlıklarının güçlenmesi, toplumsal dönüşümün temel bir göstergesi olarak ele alınmalıdır. Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren Bursa'da kadınların ekonomik, sosyal ve eğitim alanındaki görünürlükleri artmış, ancak Cumhuriyet'le birlikte kadınlar toplum yaşamında çok daha aktif roller üstlenmeye başlamıştır. Cumhuriyet ideolojisinin kadınların toplumsal statüsünü yükseltmeye yönelik politikaları, Bursa'da Zehra Budunç, Şekibe İnsel, Müveddet Homriş, Münevver Belen gibi öncü isimler üzerinden somutlaşmıştır. Bu süreçte kadınlar yalnızca sosyal yaşamda görünürlük kazanmakla kalmamış, aynı zamanda ekonomik ve kültürel alanlarda da dönüşümün taşıyıcıları hâline gelmişlerdir.

Elinizdeki kitapta Bursa'nın Cumhuriyet döneminde ekonomik, sosyal, kültürel ve mekânsal açılardan yaşadığı köklü dönüşüm, Mustafa Kemal Atatürk'ün kente gerçekleştirdiği ziyaretlerin ayrıntılı incelenmesiyle ele alınmaktadır. Kitabın ilk bölümünde, Cumhuriyet reformlarına temel teşkil eden Tanzimat ve Meşrutiyet dönemleri değerlendirilmiş, Osmanlı'nın son dönemindeki modernleşme adımlarının Bursa'nın geleceğini nasıl şekillendirdiği ortaya konmuştur. İkinci bölümde ise savaş, işgal ve kurtuluş süreci incelenmiş; bu dönem, Cumhuriyet'le birlikte gerçekleşecek radikal kopuşun ve yeniden yapılanmanın koşullarını oluşturması bakımından ele alınmıştır. Böylece Cumhuriyet dönemindeki dönüşümün daha doğru ve bütünlüklü bir şekilde anlaşılması için, Bursa'nın tarihî gelişim süreci süreklilik ve kopuş unsurlarıyla birlikte değerlendirilmiştir. Çalışmanın temel kaynaklarını kapsamlı arşiv belgeleri, dönemin yerli ve yabancı basını ile tanıkların hatıraları oluşturmuştur. Bu doğrultuda Bursa örneği üzerinden Cumhuriyet modernleşmesinin, lider, şehir ve toplum arasındaki ilişkiler bağlamında, tarihsel süreklilik ve kopuş unsurları birlikte ele alınarak bütünlüklü biçimde değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Cumhuriyet Öncesi Bursa

Anadolu'nun kadim şehirlerinden Bursa, Osmanlı Devleti'nin erken döneminde siyasi, iktisadi ve toplumsal teşkilatlanmanın merkezinde yer almış, klasik Osmanlı kent modelinin ilk örneğini oluşturmuştur. İpek Yolu gibi doğu-batı ticaret yollarının kesişim noktasında bulunan kent, önemli bir üretim ve dağıtım merkezi haline gelmiştir. Çok dinli ve çok etnisiteli nüfus yapısıyla, Osmanlı toplumunun bir arada yaşama pratiğinin canlı bir örneğini teşkil eden Bursa, vakıf düzeni, külliyeler ve çarşılar gibi kentsel unsurlar aracılığıyla Osmanlı şehir kimliğinin oluşumunda belirleyici rol oynamıştır. Yönetim, eğitim ve dinî hayat açısından da merkezî kurumlara ev sahipliği yapmış olan şehir, Osmanlı kent kültürünün temel unsurlarını tarih boyunca bünyesinde toplamış ve imparatorluk coğrafyasında özgün bir konuma ulaşmıştır.

19. yüzyılın sonlarından itibaren kent, toplumsal, ekonomik ve kültürel açıdan köklü bir dönüşüm sürecine girmiştir. Osmanlı modernleşme reformlarının taşradaki yansımaları ve küresel ticaret ağlarının kent üzerindeki etkileri, bu dönüşüm sürecini biçimlendirmiştir. Tanzimat ve Meşrutiyet reformları, gayri Müslim toplulukların ekonomik hayatta daha etkin rol üstlenmelerine sebep olurken, Balkanlar ve Kafkasya'dan gelen göç dalgaları, kentin demografik yapısını önemli ölçüde değiştirmiş ve Müslüman nüfusun hızla artmasına neden olmuştur. İpekçilik başta olmak üzere sanayi ve tarımsal üretimde sağlanan ilerlemeler, Bursa'nın Batı Anadolu'daki ekonomik gücünü pekiştirmiş, kenti Osmanlı modernleşme sürecinin dinamik unsurlarından biri haline getirmiştir.

20. Yüzyıl Başlarında Bursa'nın Demografik ve Sosyal Dokusu

19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başları, Bursa gibi Osmanlı şehirleri için ekonomik gelişmeyle birlikte toplumsal yapının dönüşümünün hızlandığı bir dönemdir. Bu dönem, kapitalizmin küresel ölçekte genişlediği ve Osmanlı İmparatorluğu gibi tarımsal ağırlıklı ekonomilere sahip toplumları, uluslararası ticaret ve sanayi ilişkilerine daha fazla entegre ettiği bir süreçle tanımlanabilir. Bursa, bu sürecin önemli bir örneğidir; şehir, tarihsel olarak ipek üretimi ve ticaretiyle bilinirken, modernleşme sürecinde çok daha karmaşık bir ekonomik ve demografik yapıya evrilmiştir. Şehirdeki bu büyüme, özellikle nüfus verileri üzerinden açıkça görülebilmektedir. Kemal Karpat'ın analiz ettiği 1881/1882–1893[1] Osmanlı genel sayımı ile 1914 yılına ait veriler, Bursa merkezinin nüfus yapısındaki değişimi ayrıntılı bir biçimde ortaya koymaktadır. Bu veriler, farklı etnik ve dini grupların büyüme oranlarını ve toplam nüfus içindeki paylarını karşılaştırma imkânı sunmaktadır. 1881/1882–1893 Osmanlı genel sayımına göre Bursa merkezinde toplam 121.590 kişi yaşamaktadır. Bu nüfusun çoğunluğunu 89.663 kişi ile Müslümanlar (%73,7) oluşturur. Müslümanlardan sonra şehirde sırasıyla 21.286 kişi ile Rumlar (%17,5), 5.826 kişi ile Ermeniler (%4,8) ve 2.584 kişi ile Yahudiler (%2,1) gelir. Ayrıca Bursa'da, Katolikler (650 kişi), Protestanlar (296 kişi), Bulgarlar (22 kişi), Latinler (12 kişi) ve yabancı uyruklular (1.251 kişi) gibi daha küçük topluluklar da bulunmaktadır.[2]

Yaklaşık otuz yıl sonra, 1914 yılına gelindiğinde Bursa

1 Kemal Karpat'ın sunduğu bu veriler uzun bir döneme yayılmış sayım sonuçlarından derlenmiştir. 1881-1882 yıllarında başlayan sayım Osmanlı coğrafyasında 1893'te tamamlanmıştır.

2 Kemal H. Karpat, ***Osmanlı Nüfusu 1830-1914,*** Timaş Yay., İstanbul, 2010, s.278-279.

1896 Bursa Merkez ve Nahiyeler (BOA)

merkezinin nüfusu %20,4 artarak 146.438 kişiye ulaşmıştır. Şehir nüfusunun büyük bölümü Müslümanlardan oluşmaktadır (111.301 kişi, %76). Müslümanları sırasıyla Rumlar (24.048 kişi, %16,4), Ermeniler (6.433 kişi, %4,4) ve Yahudiler (3.687 kişi, %2,5) takip etmektedir. Bu dönemde Katolik (691 kişi, %0,5) ve Protestan (278 kişi, %0,2) gruplar da varlığını sürdürürken, ilk kez kayıtlara geçen Çingeneler ise 1.339 kişiyle nüfusun %0,9'unu oluşturmuştur.[3] Veriler, toplam nüfusun arttığını göstermektedir; ancak bu artış, etnik ve dini gruplar arasında eşit şekilde dağılmamıştır.

Bahsedilen süreçte, Müslüman nüfus, %24,1 oranında bir artış göstererek toplam büyümeye en büyük katkıyı sağlamıştır. Bu artışın, Balkanlar ve Kafkasya'dan gelen göçlerle desteklendiği anlaşılmaktadır.[4] Bahsedilen dönemde muhacirler için yeni köyler kurulduğu görülmektedir.[5] Rum nüfusu, %12,9 oranında bir artışla 24.048 kişiye yükselmiştir; ancak toplam nüfus içindeki oranı %17,5'ten %16,4'e düşmüştür. Ermeni nüfusu %10,4 oranında artış göstermesine rağmen, toplam nüfus içindeki oranı %4,8'den %4,4'e gerilemiştir. Buna karşılık Yahudi nüfusu %42,7 gibi yüksek

3 1881/1882 yılında başlayan nüfus sayımı, çeşitli nedenlerle beklenenden uzun sürmüş ve ancak 1893 yılında yayımlanabilmiştir. Karpat, ***a.g.e***, s.370-371.

4 Ayrıntılı bilgi için: Muammer Demirel, "XIX. Yüzyılda Bursa'da Göçmen İskanı", ***Bursa'nın Zenginliği Göçmenler,*** Ed. Zeynep Dörtok Abacı, Osmangazi Belediyesi Yay., Bursa, 2008, s.30-56.

5 11 Kasım 1903 tarihli belgede, Gemlik'e bağlı Adliye köyü civarında Osmanpazarı muhacirlerinin yerleştirilmesiyle "Asayiş", Bursa-Mihaliç yolu üzerindeki Sülüklü mevkiinde Batum muhacirlerinin iskânıyla da "İrfaniye" köylerinin oluşturulduğu ifade edilmektedir. ***BOA,*** DH.MKT.793-5, H. 20.08.1321.

Etnik/Dini Grup	1881/1882-1893 Oran (%)	1914 Oran (%)
Müslüman	73.7	76.0
Rum	17.5	16.4
Ermeni	4.8	4.4
Yahudi	2.1	2.5

Tablo 1: Bursa Nüfus Oranları (1881/1882-1914)

bir artış oranıyla toplam nüfus içindeki oranını %2,1'den %2,5'e yükseltmiştir.

19. yüzyılın sonlarında Bursa'yı ziyaret eden John Murray, Rumların Muradiye ve Kayabaşı mahallelerinde, Yahudilerin şehrin alt kesimlerinde, Protestanların Setbaşı ve Kayabaşı bölgelerinde, Ermenilerin ise Setbaşı ve Emirsultan mahallelerinde yoğunlaştığını aktarmaktadır. Şehirde ayrıca bir Rum Metropoliti, bir Ermeni Piskoposu, bir Katolik Ermeni Piskoposu ve bir Baş Haham bulunmaktadır.[6]

Bu dönemde Bursa, Müslüman ve gayri Müslim toplulukların yanı sıra dikkate değer bir yabancı nüfusa da ev sahipliği yapmaktaydı. Osmanlı'nın önemli sanayi ve ticaret merkezlerinden biri olan şehirde ticari hayatın canlılığı, yabancıların Bursa yaşamına aktif şekilde katılmasını sağlamıştı. Telgraf iletişim sisteminin kurulması, ulaşım imkânlarındaki gelişmeler, yabancı tüccarların ve iş insanlarının Bursa'ya daha kolay erişmesini ve kente yerleşmesini hızlandırmıştır. 1897 verilerine göre Hüdavendigâr vilayeti genelinde 3.785 yabancı uyruklu yaşamaktadır.[7] Bu yabancı nüfusun önemli bir kısmı Fransızlardan oluşmaktadır. Bursa, oldukça erken tarihlerde Fransız tüccarların ilgisini çeken bir ticaret merkezi haline gelmiştir. Bursa'nın yüksek kaliteli ham ipeğinin Lyon'a sevk edilmesi hedefiyle, Fransız kırsalından alt tabaka üyelerinin Bursa'ya göç etmeleri teşvik edilmiş, burada filatürler (ipek eğirme fabrikaları) kurmaları ve Bursa ipeği ticaretini kontrol altına alarak yegâne hammadde ihracatçısı olmaları amaçlanmıştır. Bu bağlamda, Marsilya-Mudanya ve Gemlik arasında başlatılan vapur seferleri ile Mudanya-Bursa demiryolu hattının yapımı, ham ipek ihracatını kolaylaştırmak amacıyla Fransız tüccarların teşvikleri doğrultusunda gerçekleştirilmiştir.[8] Bursa'da filatür işletmeciliği, ustabaşılık, otelcilik ve eczacılık gibi mesleklerle uğraşan Fransız kolonisi üyeleri, uzun yıllar kentte yaşamış ve pek çoğu hayatını burada kaybetmiştir. Bu taşralı Fransızlar arasında Brotte, Porier ve Gamet gibi aileler, fırsatları değerlendirerek kısa sürede ipekçilik sektörünün önde gelen isimleri ve Bursa'nın önemli zenginleri haline gelmiştir.[9]

19. yüzyılın sonlarında Bursa'da İtalyan varlığı da dikkat çekmektedir. İtalya İstanbul Başkonsolosluğu ile Fransa Bursa Konsolosluğu arasındaki yazışmalar, bu topluluğun şehirdeki sosyal ve ekonomik hayata ne denli dahil olduğunu gözler önüne sermektedir. Mudanya ve Bursa merkezinde yaşayan İtalyanlar, Osmanlı topraklarına işçi olarak gelmiş ve özellikle demiryolu inşaatlarında çalışmıştır. 30 Aralık 1889 tarihli bir belge, o yıl Bursa'da resmi olarak 17 İtalyan vatandaşının ikamet ettiğini belirtirken, demiryolu inşaatlarında çalışan birçok İtalyan işçinin varlığından da bahsetmektedir. Ancak bu işçilerin henüz konsolosluğa kayıt yaptırmadıkları ifade edilmiştir. Bu bilgi, Bursa'daki

6 John Murray, ***Handbook for Travellers in Constantinople, Brusa and the Troad***, John Murray, London, 1907, s.125-126.

7 Karpat, ***a.g.e***, s.333.

8 İsmail Yaşayanlar, "Bir Anadolu Şehrinde Frenk Kolonizasyonu: Bursa'da Fransız Varlığı (1834-1926)", ***Yusuf Oğuzoğlu Armağanı***, Haz: Zeynep Dörtok Abacı, Harvard Üniversitesi, Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü Yay., 2015, s.152.

9 Yaşayanlar, ***a.g.m.***, s.152.

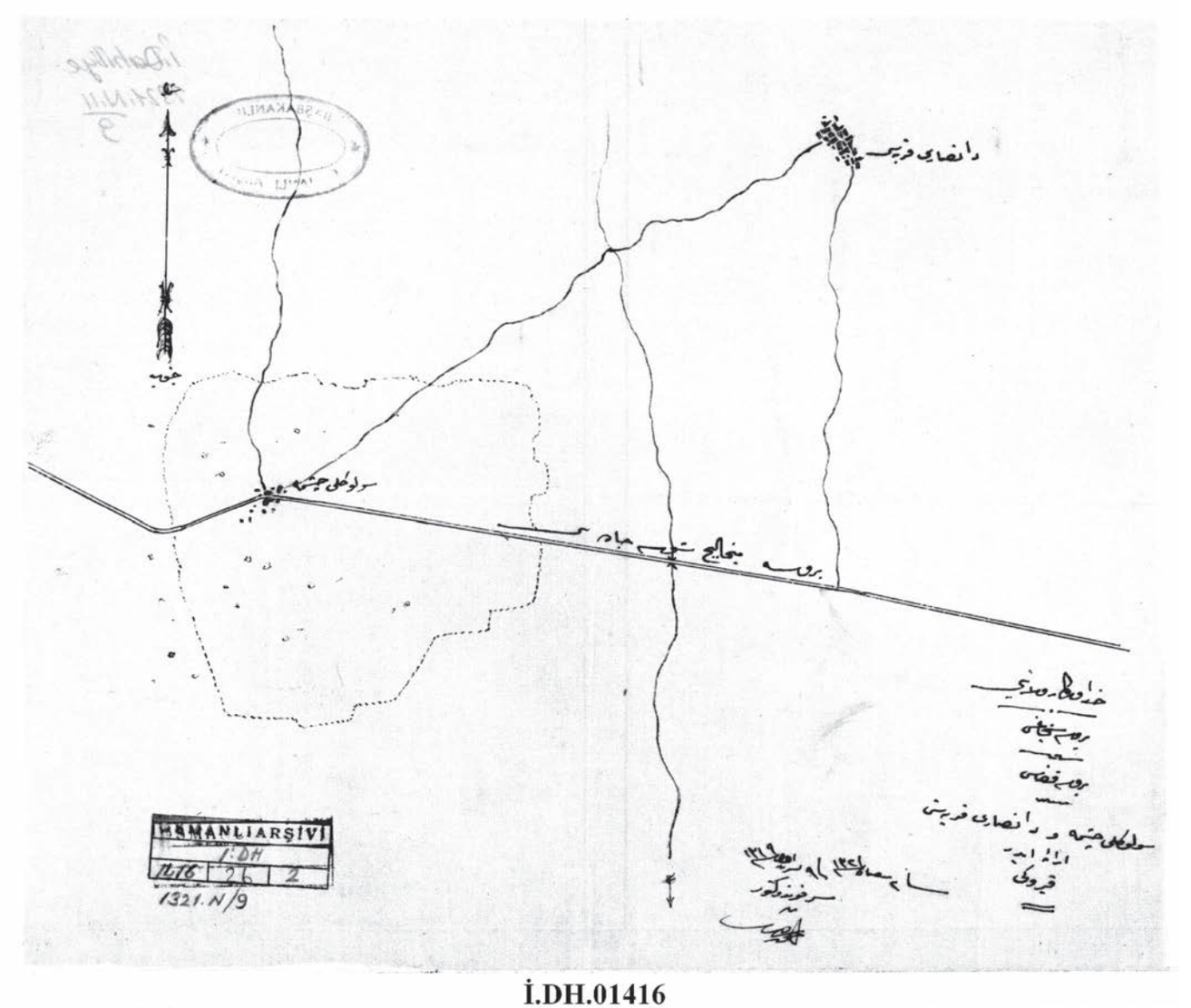

1903 İrfaniye Köyünün Kurulması (BOA)

İtalyan nüfusunun resmi kayıtlarda görünenden çok daha geniş bir topluluğu barındırdığına işaret etmektedir.[10]

1875 yılında Bursa'yı ziyaret eden İngiliz yazar Gallenga, kentin çokkültürlü yapısını ve farklı topluluklar arasındaki hoşgörü ortamı ile ilgili eserinde, *"Burası Osmanlı'nın Bizans toprakları üzerinde kurduğu en eski yerleşimlerden biri ve halen başta Müslümanlar olmak üzere Rum ve Ermeni Hıristiyanların ve Sefarad Yahudilerinin yaşadığı bir kent"* ifadelerini kullanmıştır. Ayrıca, farklı topluluklarla iç içe yaşamalarına rağmen kendi gelenek ve göreneklerine bağlılıklarını koruyabilen Türk toplumuna duyduğu hayranlığı da dile getirmiştir.[11]

10 *Bursa Gazeteciler Cemiyeti Arşivi,* Klasör: 1, Dosya: 7, 30 Aralık 1889.

11 Antonio Gallenga, "Bursa'da Bir Gün", *Bursa'da Yaşam Dergisi,* Olay Gazetesi Yayını, Mayıs 2005, s.120.

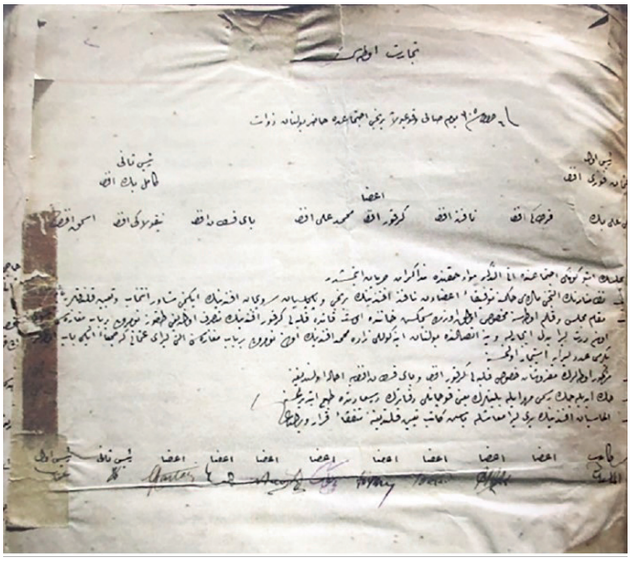

BTSO Birinci Toplantı Tutanağı, 18 Haziran 1889 (Kaplanoğlu Arşivi)

Bursa'da Ekonomik Dönüşüm ve Üretim Dinamikleri

19. yüzyılın sonunda Bursa, ulaşım ve altyapı projeleriyle ticaret ve sanayide yeni fırsatlar yakalayarak dünya ile bağlantılarını güçlendirmiştir. Hükümet, belediye ve banka binalarının inşası, modern görüşlü yöneticilerin vizyonuyla şekillenirken, şehir hem ekonomik hem de toplumsal açıdan büyük bir dönüşüm yaşamıştır. Bu gelişmeler, Bursa'yı yerel bir merkez olmaktan çıkarıp uluslararası ticaret ve sanayinin öne çıkan şehirlerinden biri haline getirmiştir. 1879 yılında Bulgar gözlemci Nikola Naçov, Bursa'yı Osmanlı İmparatorluğu'nun sanayi açısından en gelişmiş kentlerinden biri olarak nitelendirmiştir.[12] 1899 yılında bir başka Bulgar gözlemci Vasil Kınçov da Bursa'nın çarşılarının çeşit çeşit Avrupa ve yerli mallarla dolu olduğunu, bu hareketliliğin büyük taş kubbeli yapılar ve geniş sokaklarla çevrili bir ticaret ortamı sunduğunu kaydetmiştir.[13] Bu ifadeler Bursa'nın 19. yüzyılın sonlarında sanayi ve ticaret açısından Osmanlı ekonomisinde üstlendiği önemli rolü ortaya koymakta ve kentin uluslararası ticaret ağlarıyla olan bağlarını gözler önüne sermektedir.

1906 Bursa Sergisi'ne ilişkin veriler de bu gözlemleri destekler niteliktedir. Sergiye toplam 27.837 kişi katılmış olup bunların 27.639'u Osmanlı vatandaşıdır. Bunun yanı sıra, sergiyi 67 Fransız, 56 Alman, 25 Avusturyalı, 22 İngiliz, 9 Acem, 6 Flemenk, 3 İspanyol, 3 Hintli, 2 İsviçreli ve 2 Rus ziyaret etmiştir. Ziyaretçilerin toplam harcaması 187.624 kuruş olarak kaydedilmiş, bunun 162.300 kuruşluk kısmı Osmanlı vatandaşları tarafından gerçekleştirilmiştir. Özellikle Fransız ziyaretçilerin 11.047 kuruş ve Avusturyalıların 3.355 kuruş harcaması, yabancı katılımın yalnızca sayısal değil, ekonomik açıdan da önemli bir düzeyde olduğunu göstermektedir.[14]

Kemal Karpat'ın aktardığı 1895 yılı verilerine göre, Bursa'nın merkez olduğu Hüdavendigâr Vilayeti, özellikle ipekçilik, tekstil ve el sanatları sayesinde Osmanlı ekonomisinde önemli bir yere sahiptir. Vilayette ticaret ve sanayi alanında toplam 486.000 kişi çalışmaktadır ve bu rakamla bölge, Osmanlı genelinde beşinci sıradadır. Bölge nüfusunun %35,61'inin ticaret ve sanayi sektörlerinde çalışıyor olması, ekonomik faaliyetlerin toplumun önemli bir bölümüne yayıldığını göstermektedir.[15] Hüdavendigâr Vilayeti, farklı meslek dallarındaki geniş iş gücüyle de dikkat çekmektedir. Vilayette, ticaret ve tarım dışındaki meslek gruplarında çalışanların sayısı 269.800 olup, bu alanda Osmanlı genelinde dördüncü sırada yer almaktadır. Bu grupta çalışanların toplam nüfus içindeki oranı %19,79'dur.[16] Veriler, ekonomik çeşitliliğin kent geneline yayıldığını ve Bursa'nın sanayi ile zanaatkârlığın yanı sıra farklı meslek grupları açısından da öne çıktığını göstermektedir.

Rakamlara yansıyan bu ekonomik dinamizm, Bursa'yı sanayici ve tüccarların örgütlenmeye başladığı önemli bir merkez hâline getirmiş ve 6 Haziran 1889'da Türkiye'nin ilk ticaret ve sanayi odalarından olan Bursa Ticaret Odası'nın kuruluşuna zemin hazırlamıştır. Bursa Ticaret Odası,

12 Nikola Naçov, "Bursa Gezisi (1879)", Bulgar Gözüyle Bursa, Haz: Hüseyin Mevsim, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2009, s.60.

13 Vasil Kınçov, "Küçük Asya'da (1899)", ***Bulgar Gözüyle Bursa,*** Haz: Hüseyin Mevsim, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2009, s.78-79.

14 Gürhan Korkmaz, Halit Eken, ***Türkiye'de Fuarcılığın İlk Adımlarından 1909 Bursa Sergisi,*** Bursa Büyükşehir Belediyesi Yay., Bursa, 2013, s.11.

15 Karpat, ***a.g.e***, s.437.

16 Karpat, ***a.g.e.,*** s.438.

dönemin sanayi ve ticaret hayatının düzenlenmesi ve kurumsallaşması açısından önemli bir adım olmuştur. İlk yönetim kurulu toplantısına Osman Fevzi Efendi başkan, Kâmil Beyefendi ise başkan vekili olarak katılmıştır. Yönetim kurulunda ayrıca Hacı Ali Bey, Kartaki Efendi, Nafız Efendi, Kirkor Efendi, Mehmet Ali Efendi, Kostan Bay Efendi, Nikolaki Efendi ve İshak Efendi gibi isimler yer almıştır. [17] Bu üyeler, Bursa'nın ticaret ve sanayisindeki gayri Müslim sermayenin ağırlığını da yansıtan bir yapıya işaret etmektedir.

Bursa Ticaret ve Sanayi Odası, kuruluşundan itibaren kentin ticaret ve sanayi hayatını düzenleyen önemli bir güç olmuştur. 18 Haziran 1889 tarihli ilk toplantı tutanağı, Oda'nın yönetim yapısını ve dönemin ekonomik dinamiklerini yansıtmaktadır. Müslüman ve gayri Müslim üyelerin birlikte yer aldığı yönetim, Bursa'nın etnik ve dini çeşitliliğini gözler önüne sermektedir. Odanın faaliyetlerini sürdürebilmesi için Simkeş Hanı'nın üst katında Meclis ve Kalem Odası olarak kullanılmak üzere iki oda kiralanmış, Filibeli Kirkor Efendi'nin 9 numaralı mağazası 14 Osmanlı Lirası, İnegöllüzade Mehmet Efendi'nin 10 numaralı mağazası ise 6 Osmanlı Lirası bedelle tutulmuştur. Mefruşat işleri Filibeli Kirkor Efendi ve Bay Kostan Efendi'ye verilmiş, Elmasyan Efendi ise 7 Osmanlı Lirası maaşla başkâtip olarak atanmıştır.[18]

Ticaret Odası, bir yıl sonra Sanayi Odası ile birleşerek Bursa Ticaret ve Sanayi Odası adını almıştır. 1889 itibarıyla Oda'ya kayıtlı üyeler arasında kentteki 54 ipek fabrikası, Osmanlı Bankası, 25 futa tezgâhı, 300 havlu dokuma, 50 kumaş tezgâhı, 50 un fabrikası, 7 içki üretim tesisi, bir elmas işleme atölyesi, 251 yağ işleme tesisi ve 100 demir ve makine imalathanesi gibi işletmeler dikkat çekmektedir.[19] Oda'nın kuruluşundaki 74 olan üye sayısı 1923 yılına gelindiğinde 750'ye yükselmiştir. Bu artış, Bursa'nın ticaret ve sanayi kapasitesindeki büyümeyi yansıtmaktadır. 1889-1923 yılları arasında Bursa Ticaret ve Sanayi Odası'na kayıtlı 750 üyenin %41,7'si Müslüman-Türk (313 kişi), %58,3'ü ise gayri Müslimlerden (437 kişi) oluşmaktaydı. Bu etnik ve dini çeşitlilik, Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar varlığını korumuş, ancak tehcir ve mübadele süreçleri sonrası Bursa'nın nüfus yapısı ve sermaye kesiminin etnik kompozisyonu önemli ölçüde değişmiştir.[20]

Bursa Ticaret ve Sanayi Odası'nın karar örnekleri ve döneme dair diğer belgeler incelendiğinde, 20. yüzyılın başlarında Osmanlı gayri Müslim unsurların kentteki ticaret ve üretim üzerindeki belirgin etkisi göze çarpmaktadır. Bu durumu, 1909 yılında Bursa Sergisi'ni ziyaret eden Bulgar gözlemci Petır Daskalov'un Bursa'daki halı üretiminin Ermenilerin kontrolünde olduğunu ve ***"işlerin ve zenginliklerin Ermenilerin elinde"*** bulunduğunu belirten sözleri de desteklemektedir.[21] Batı ile Osmanlı İmparatorluğu arasında birer ekonomik aracı konumunda olan gayri Müslim topluluklar, özellikle Meşrutiyet'in liberal ortamından en çok yararlanan kesim olmuştur. Bu dönemde sermaye birikimi ve girişimcilik açısından Müslüman Osmanlı tebaası, göreli olarak geri kalmış ve şirketleşme sürecinde sınırlı bir etki yaratabilmiştir. Bu durum, Müslüman sermayenin yavaş gelişmesine ve ticaret hayatında gayri Müslimlerin baskın bir rol üstlenmesine yol açmıştır.[22]

Ancak, İttihat ve Terakki'nin ***Millî İktisat*** politikaları çerçevesinde, yerli sermayeyi güçlendirme ve ekonomide milliyetçi bir yapı oluşturma çabaları Bursa'da erken dönemde hissedilmeye başlanmıştır. Bu bağlamda, 1909 yılında düzenlenen Bursa Sergisi, ***"yerli üretim"*** vurgusuyla dikkat çeken bir etkinlik olmuştur. Sergiyi ziyaret eden Sultan Mehmed Reşad, sergideki ipekçilik ürünleri ve yerli sanayi mamullerini büyük bir ilgiyle incelemiş, ***"Memleketimizde ipekçilik hakikaten çok ilerlemiş, bundan büyük memnuniyet***

17 Raif Kaplanoğlu, Bursa Ticaret ve Sanayi Odası İlk Karar Defteri 1889-1904, BTSO Yayınları, y.y.y., 2009, s.1.

18 Kaplanoğlu, ***Bursa Ticaret ve Sanayi Odası İlk Karar Defteri 1889-1904***, s.1.

19 Raif Kaplanoğlu, ***Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Bursa 1876-1926***, Avrasya Etnografya Yayınları, 2006, s.103.

20 Ayhan Aktar, "Bursa'da Devlet ve Ekonomi", ***Bir Masaldı Bursa,*** Haz: Engin Yenal, YKY, İstanbul, 1996, s.133.

21 Petır Daskalov, "Anadolu'ya Bir Bakış (1909)", ***Bulgar Gözüyle Bursa,*** Haz: Hüseyin Mevsim, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2009, s.103-104.

22 Turgay Akkuş, "Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Bursa Kent Tarihinde Gayri-Müslimler", Dokuz Eylül Üniversitesi AİİT Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir, 2008, s.198.

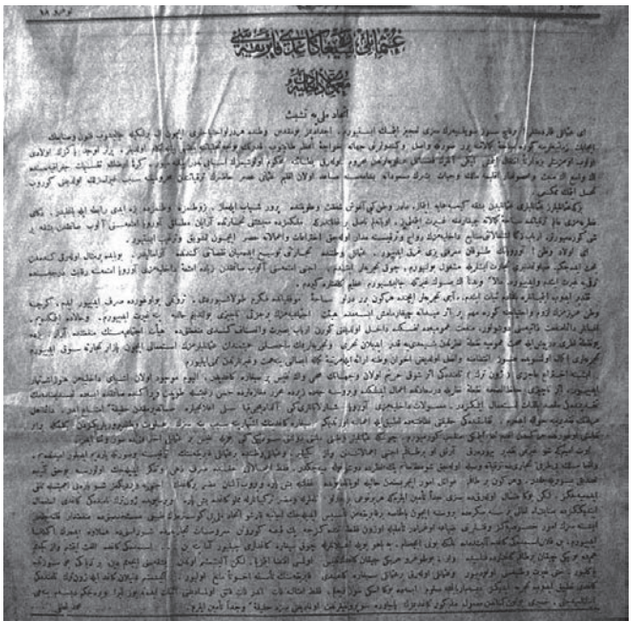

Osmanlı Sigara Kağıdı Fabrikası İttihad-ı Milliye Teşebbüs, Ertuğrul gazetesi, 1910 (Kaplanoğlu Arşivi)

duyuyorum" diyerek ipekçilik sektörünü takdir etmiştir. Çini, tabak ve yazı takımları gibi ürünlere hayranlığını dile getiren Sultan, *"Ülkemizde böyle zarif eşyalar üretilmesinden büyük gurur duyuyorum"* sözleriyle yerli üretime olan desteğini ifade etmiştir. Serginin tamamen yerli kaynaklara dayanmasından duyduğu memnuniyeti de dile getirerek, etkinliği takdirle karşılamıştır.[23]

Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde milliyetçi politikalar, özellikle ekonomide Millî İktisat anlayışının bir uzantısı olarak giderek daha belirgin hale gelmiştir. Bursa'da bu politikaların etkileri dönemin yayın organları ve ticari faaliyetleri üzerinden açıkça görülmektedir. 1910 yılında Osmanlı Sigara Kâğıdı Fabrikası tarafından İttihatçı *Ertuğrul* gazetesinde verilen ilan, bu milliyetçi ruhun güçlü bir yansımasıdır. İlanda, Osmanlılardan alışveriş yapmanın vatanseverlik ve bağımsızlık için bir zorunluluk olduğu vurgulanırken, şu ifadelere yer verilmiştir: "*Biz ki Osmanlılarız. Osmanlıları Osmanlılardan başka kimse himaye etmez. ... İşte Jön Türk namındaki eser-i şevk-i hürriyetim olan ve cihanın sahibi ve en nefis bir sigara kâğıdı...*"[24] Bu tür ifadeler, milliyetçiliğin ekonomik boyutuna dikkat çekerken, yerli üretim ve tüketimin teşvik edilmesinin ideolojik bir zemine oturtulduğunu göstermektedir. Aynı dönemde, yabancı şirketlerin yerel ekonomideki faaliyetleri de eleştirilmiştir. Örneğin, 1913 yılında Karacabey'de Nestle tarafından kurulan süt ve süt tozu fabrikası, *Ertuğrul* gazetesinde *"Çiftçilerin Başına Bir Başka Bela"* başlığıyla eleştirilmiş, Nestle'nin yerel kaynakları tüketerek Türk sütçülüğünü mahvetme amacında olduğu iddia edilmiştir.[25]

I. Dünya Savaşı'nın arifesinde milliyetçi söylemler giderek keskinleşirken, kent ekonomisinde Müslüman ve gayri Müslim topluluklar arasındaki ayrışma belirgin hâle gelmekteydi. Bu bağlamda, 1914 tarihli *Ertuğrul* gazetesinin *"Hüdavendigâr Vilayeti'nin Türk Ahalisine"* başlıklı haberinde; Bursa'nın Osmanlı tarihi içindeki rolüne işaret edilerek, ülkeyi ve milleti kurtarmak için uyanık olmak gereği üzerinde durulmuş ve haberin devamında şu satırlar paylaşılmıştır: *"Bursa ahalisinin ilk adımda birinci vazifesi, memleketin bütün menba'ı servet ve iktisadını ele almaktı. Kıpırdayıcı, atılımcı bir gençlik ortaya çıkartmak ve memleketin her yanına yayılmış yabancı unsurları ticareten ezmek çarelerini aramak önemliydi. Yirminci yüzyıl milliyetçilik çağıydı ve bu gerçek göz ardı edilmemeliydi... Seksen bin kilometre karelik bir araziye sahip olan Hüdavendigâr Vilayeti'nde Müslümanlar %82 nüfusa sahipken ticareti düşününce %95'i Müslümanların elinde değildir. Otuz senedir yan yana komşuluk eden bakkal Mehmed Ağa ile abacı Yanni'nin haline bakınız. Öğleüstü abacı Yanni karnı acıkınca çırağını ekmek almaya gönderir ve katiyen yanındaki Müslüman bakkaldan almaz. Yüz adım ötedeki bakkal Nikolaki'den tedarik eder. İşte bu milliyet duygusudur ve bu duyguyu taşımayan bir millet bu asırda yaşayamaz. ...Koca Türk! Kalk, yürü ve bir zaman kılıcına baş eğdirdiğin dünyaya yayıl. Şimdi seni atik silahın kadar bir ticarethanenin kapısı bekliyor. Bu işlerde Hüdavendigâr ahalisi önayak olmalıdır ve büyük bir ciddiyetle Türk illerini uyandırmalıdır..."*[26]

23 Korkmaz-Eken, *a.g.e.*, s.289-290.

24 *Ertuğrul,* 23 Temmuz 1910; akt: Kaplanoğlu, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Bursa,* s.180.

25 *Ertuğrul,* Sayı 189, 18 Eylül 1913; akt: Kaplanoğlu, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Bursa,* s. 246.

26 *Ertuğrul,* 4.S.1332 / 10cak1914, S.203, s.1; akt: Akkuş, *a.g.t.,* s.203-204.

بروسه تموینهٔ ترقی قومندیت شرکتی

یرلی قوستوملکلر

اسارت اقتصادیه‌دن قورتولق ایچین یکانه چاره یرلی مامه رواجدر .

اوستونی باشنی یرلی مالیله یزمك ایستیه‌نلر ، یرلی ممسولاتی قوللانمق آرزو ایدنلر ، صافی یونلی السمك قوماشلر ، صاف یوکدن بطانیه ومندرلکلر آلق ایچین اولو جامع قارشیسنده سرای جاده‌سی اوستونده ساعتجی احمد دکانی افندینك ممازه‌سنی هرحالده زیارت ایتملیدر .

طرافت ومتانته اهویت کاسبی بو تجارتخانه‌ده معقول ومشروع برطرزده علاوه ایدلمشدر .

کوده‌لر ، حقیقتدن بشقه یرلی سویه‌مدیکمزی تصدیق ایده‌جکلردر .

Bursa Numune-i Terakki Komandit Şirketi İlanı

Burusa Numune-i Terakki Komandit Şirketi

Yerli Kostümlükler

Esaret-i iktisadiyeden kurtulmak için yegane çare yerli malına revaçtır.

Üstünü başını yerli malıyla bezemek istetyenler, yerli mamulatı kullanmak arzu idenler, safi yün elbiselik kumaşlar, safi yünden battaniye ve minderlikler almak için Ulu Cami karşısında Saray Caddesi üstünde Saatçi Ahmed Zekâi Efendi'nin mağazasını herhalde ziyaret itmelidir.

Zerafet ve metanete ehveniyet gelmesi bu ticaret hanede makul ve meşru bir tarzda ilave idilmişdir. Görenler, hakikaten başka bir şey söylemediğimizi tasdik ideceklerdir.

1911

Bursa Numune-i Terakki Komandit Şirketi İlanı, 1911 (Kaplanoğlu Arşivi)

Millî İktisat Politikası çerçevesinde, Bursa'da Meşrutiyet dönemiyle birlikte ticaret ve sanayi alanında yeni girişimler ortaya çıkmış, ancak hukuki ve idari sınırlamalar nedeniyle bu süreç beklenen hızda ilerleyememiştir. Faruk Üsküdari'nin değerlendirmeleri, bu süreçte Bursa'daki şirketleşme girişimlerinin artışına ve dönemin ticaret anlayışına ışık tutmaktadır. Ona göre, Meşrutiyet'in ilanından itibaren ticaretle uğraşan kesimi teşvik etmeye yönelik girişimler zaman zaman gündeme gelse de bu çabalar sürekli ve kararlı bir şekilde sürdürülmemiştir. Bu dönemde birkaç ticaret şirketi kurulmuş ve Oda, bu şirketlerin kaydedilmesi ve işleyişlerinin genişletilmesi konusunda destek sağlamaya çalışmıştır. Ancak ticaret kanununda yer alan anonim, kolektif ve komandit şirket türlerine ilişkin düzenlemeler ile Meşrutiyet yönetiminin sağladığı kolaylıklar birbirine tam olarak uyum sağlamadığından, bu teşvikler beklenen sonucu vermemiştir. Bu nedenle, söz konusu düzenlemelerin Meşrutiyet yönetimiyle uyumlu hâle getirilmesi gerektiği vurgulanmış ve bu husus 6 Ağustos 1909 tarihli yazıyla vilayete resmî olarak bildirilmiştir.[27] Bu tür teşviklerin bir sonucu olarak, Bursa'da farklı girişimci gruplar tarafından birçok şirket kurulmuştur. Bunlar arasında 150 ortaktan oluşan Bursa Tasarrufât-ı Mütekabile Şirketi, 100 ortaktan oluşan Bursa Ermeni Şirket-i Tasarrufiyesi, 50 ortaklı olarak kıraathane işletmek amacıyla kurulan Bursa Ermeni Numune-i Terakki Şirketi, Hüdavendigâr Osmanlı Tahvilat Kolektif Şirketi ve 25 ortaklı Bursa Gençleri Ticaret ve Kolektif Şirketi gibi kuruluşlar bulunmaktadır. [28] Halk arasında daha önce şirket ya da kolektif şirket kavramlarının pek bilinmediği bu dönemde, ticari teşviklerden faydalanmak için terzi ve hatta kahvehane açanların bile şirket kurmaya çalıştıkları görülmüştür. Bu durumun yaygınlaşması üzerine, Bursa Ticaret Odası devreye girerek Bursa Valiliği'ne başvuruda bulunmuş ve Meşrutiyet'in ilanından sonra ticaret erbabının, sağlanan teşviklerden yararlanmak amacıyla her türlü şirket kurduğunu ifade etmiştir. [29]

1908 sonrası kurulan Osmanlı anonim şirketlerinin listesi incelendiğinde, Bursa'da bu dönemde üç büyük şirketin öne çıktığı görülmektedir. Bunlar, 10.000 Osmanlı Lirası sermaye ile Bursa Mensûcât-ı Osmaniye Anonim Şirketi (1910), 20.000 Osmanlı Lirası sermaye ile Hüdavendigâr Seyri Sefâin Anonim Şirketi (1911) ve 50.000 Osmanlı Lirası sermaye ile Bursa Şehri Tramvay ve Tenvir-i Elektrik ve Kuvve-i Elektrikiye Osmanlı Anonim Şirketi (1914) idi.[30] Bu şirketlerin sermaye miktarları, o dönemde Osmanlı Lirası'nın uluslararası piyasalardaki değeri dikkate alındığında oldukça yüksek bir ekonomik potansiyele işaret etmektedir. 1914 yılında 1 Osmanlı Lirası, 4,36 ABD Doları değerindeydi.[31] Bu pariteye göre, Bursa Mensûcât-ı Osmaniye Anonim Şirketi'nin sermayesi yaklaşık 43.600 ABD Doları, Hüdavendigâr Seyri Sefâin Anonim Şirketi'nin sermayesi 87.200 ABD Doları ve Bursa Şehri Tramvay ve Tenvir-i Elektrik ve Kuvve-i Elektrikiye Osmanlı Anonim Şirketi'nin

27 Faruk Üsküdari, ***Eski Bursa'dan Notlar,*** Bursa Ticaret ve Sanayi Odası Yay., Bursa, 1972, s.23.

28 Üsküdari, ***a.g.e.,*** s.24.

29 Kaplanoğlu, ***Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Bursa,*** s.181.

30 Zafer Toprak, ***Türkiye'de Millî İktisat 1908-1918,*** Doğan Kitap, İstanbul, 2012, s.697-703; Elektrik Şirketinin kuruluş tarihi farklı kaynaklarda 1915 olarak geçmekle birlikte 8 Haziran 1340 tarihli ve Gazi Mustafa Kemal imzalı belgede şirketin kuruluş tarihi 1 Teşrinevvel 1330 (14 Ekim 1914) olarak geçmektedir. BCA, 230-0-0-0-14-52-1, 14.10.1926.

31 Şevket Pamuk, ***Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi,*** Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018, s.201.

دویچه اوریانت بانق
اقسمین کزلشافت

Deutsche Bank İlanı
Doyçe Oryant Bankası
Bursa'da şubesi Koza
Hanı'ndadır.
Merkez-i İdâresi Berlin'de:
Şubeleri: Galata, İstanbul,
Beyoğlu
1906

Deutsche Orient Bank Bursa Şubesi, 1906 (Kaplanoğlu Arşivi)

sermayesi 218.000 ABD Doları gibi yüksek bir karşılığa denk gelmektedir. Bu sermaye büyüklükleri, şirketlerin yalnızca yerel ölçekte değil, aynı zamanda uluslararası anlamda da güçlü bir ekonomik aktör olabileceğini göstermektedir. Aynı dönemde bir somun ekmeğin 1,87 kuruş, bir yumurtanın 0,50 kuruş olduğu ve ortalama bir evin geçinme bedelinin 945,15 kuruş olduğu düşünüldüğünde[32], bu şirketlerin sahip olduğu sermaye miktarı, Bursa'nın ticaret ve sanayi potansiyelindeki büyüklüğü açıkça ortaya koymaktadır.

Sanayi ve ticaretteki bu canlılık, para piyasasında da hareketliliğe yol açmış, Bursa'da bankacılık ve sigortacılık sektörlerinde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Kentte kurulan ilk banka, 1875 yılında açılan İngiliz ve Fransız sermayeli *Bank-ı Osmani* olmuştur. Koza Han'da açılan bu banka, 1934 yılında Gazi Paşa Caddesi'ndeki binasına taşınmıştır. Bursa'da açılan ikinci banka ise, 14 Mayıs 1889'da yine Koza Han'da açılan Ziraat Bankası'dır. Ayrıca, 1906 yılında Alman sermayeli D*eutsche Orient Bank* ve I. Dünya Savaşı sırasında kurulan yerli sermayeli *İtibarı Millî Bankası* da Bursa'da şube açarak kent ekonomisindeki rolünü artırmıştır.[33] 1910'lu yıllarda Bursa'da konutların sigortalanması, sık sık meydana gelen yangınlar nedeniyle oldukça yaygındı. 1924 yılı itibarıyla Bursa'da toplam 1.900 bina sigortalanmış durumdaydı.[34] O dönemde kentte yaklaşık 13 bin konut bulunduğu göz önüne alındığında, sigortalı konut oranının yaklaşık yedide bir olduğu anlaşılmaktadır. Sigorta sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin büyük çoğunluğu yabancı sermayeli olmasına rağmen, savaş sırasında yabancı şirketlere getirilen kısıtlamalar yerli sigorta şirketlerinin güçlenmesine olanak sağlamıştır.[35]

Bursa'nın ekonomik canlılığı, yalnızca bankacılık ve sigortacılık sektörleriyle sınırlı kalmamış, aynı zamanda Osmanlı'nın modernleşme çabalarının bir parçası olarak düzenlenen sergilerle de kendini göstermiştir. Osmanlı döneminde, şehirlerin modernleşmesini teşvik etmek ve birikimlerini iç ve dış dünyaya tanıtmak amacıyla sergiler düzenlenmiştir. Bursa'da çağdaş anlamda açılan ilk sergi, 1906 yılında düzenlenen ***"Mamulat ve Mahsulat Sergisi"***dir. II. Abdülhamit'in tahta çıkış yıldönümü olan 19 Ağustos 1322 (1 Eylül 1906) tarihinde Hamidiye Mekteb-i İdadisi'nde (bugünkü Bursa Erkek Lisesi) düzenlenen bu sergi, Bursa ve çevresinde üretilen ticari ve sınai ürünlerin sergilenerek bu sektörlerin gelişimine ve ürünlerin pazarlanmasına katkı sağlamayı amaçlamıştır. Sergide, 20 kategoriye ayrılmış ürünler, okulun 21 odasında ve büyük salonunda sergilenmiştir.[36] İpekli kumaşlar, halılar, saraç ürünleri ve faytonlar gibi pek çok sektörden ürünlerin yer aldığı etkinlik, büyük ilgi görmüştür. Bursa'da üretilen ipekli kumaşlar, havlular ve diğer dokuma ürünleri hem yerel hem de uluslararası pazarlara sunulmuş, şehrin ekonomik gücü ortaya konmuştur. Toplamda 522 kişinin ürün göndererek katıldığı sergi, 13 Ekim 1906 tarihinde sona ermiştir.[37]

Bursa'da düzenlenen ikinci sergi, İkinci Meşrutiyet'in ilk yıldönümü dolayısıyla 23 Temmuz 1909-13 Eylül 1909 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. 1909 Bursa Sergisi, zanaat, tarım, sanayi ürünlerinin sergilendiği önemli bir etkinlik olmuştur. Bu sergi, 27 Temmuz 1909'da Bulgaristan'dan gelen bir ticaret kurulunun ziyaretiyle uluslararası boyut

32 DİE, *1929 İstatistik Yıllığı,* Ankara, 1929, s.230.

33 Selma Güler, "Erken Cumhuriyet Döneminde Bursa'da Gündelik Yaşam (1923-1950)", Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 2006, s.20.

34 KA, Beld. E76, no: 710; akt: Kaplanoğlu, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Bursa,* s.181.

35 KA, Beld, E/9, 1658; akt: Kaplanoğlu, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Bursa,* s.181.

36 Korkmaz - Eken, *a.g.e.,* s.11.

37 Hakan Asan, "II. Abdülhamit Dönemi Osmanlı Mahallî Fuarcılığı Bağlamında 1906 Bursa Sergisi", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 8, sy. 2, 2021, s.192-193.

Bursa Sergisi Dergi Kapağı -İttihat kuvvettir, 10 Temmuz 1325 (1909)

kazanmış[38], böylece Bursa'nın dış dünyayla ekonomik ve ticari ilişkilerini geliştirme çabalarının bir örneği haline gelmiştir. Sergi haberini alan Bulgaristan Ticaret ve Tarım Bakanlığı, İstanbul ve Bursa'yı kapsayan ticari bir gezi düzenlemiştir. Gezinin temel amacı, İstanbul ve Bursa'dan tüccarlarla tanışmak, pazarları yerinde incelemek ve Osmanlı'daki ekonomik yapıyla daha yakın bağlar kurmaktır. Ayrıca, Bulgar heyeti Meşrutiyet rejimini kutlayarak Osmanlı halkıyla siyasi ve ticari dayanışma sergilemeyi hedeflemiştir.[39] Bu gelişmeler, 1909 Bursa Sergisi'nin Osmanlı-Bulgar ilişkilerinin geliştirilmesine hizmet eden bir girişim olarak da önemli bir rol oynadığını göstermektedir.

1909 Bursa Sergisi, Osmanlı Devleti'nin modernleşme çabalarının önemli bir parçası olarak, Meşrutiyet'in halka benimsetilmesi ve ***"inkılâb-ı kebîr"***[40] olarak adlandırılan büyük dönüşüm sürecinin geniş kitlelere aktarılması amacıyla düzenlenmiştir.[41] Sultan Mehmet Reşad'ın himayelerinde gerçekleştirilen bu sergi, sadece bir ekonomik etkinlik değil, aynı zamanda Meşrutiyet'in reformcu ve yenilikçi mesajlarını yansıtan bir gövde gösterisi olarak tasarlanmıştır.[42] Sultan'ın halkla birlikte sergiyi gezmesi, halk ile devlet arasında yeni bir bağın kurulmasını sağlamış, bu durum Meşrutiyet'in toplumsal kaynaşma amacını somutlaştırmıştır. Sergi, dönemin yeni ekonomi politikalarının şekillenmesinde de kritik bir rol oynamıştır. ***"Millî iktisat"*** anlayışının ilk belirtilerinin görüldüğü bu etkinlik, yerli üretimin teşvik edilmesi ve ulusal bilincin ekonomik temellerinin güçlendirilmesi açısından önem taşımaktadır. Zafer Toprak'ın değerlendirmesiyle, 1909 Bursa Sergisi, Cumhuriyet döneminin yerli malı hareketine bir başlangıç niteliği taşımış; yerli mal-yabancı mal ayrımını merkeze alan korumacı politikaların ilk filizlerini vermiştir. Bu anlayış, ithalatın sınırlanması ve üretimin ülkede gerçekleştirilmesi gerektiği fikrini ortaya koymuş ve Osmanlı Devleti'nde neo-merkantilist ekonomi politikalarının temelini atmıştır.[43] Cumhuriyet döneminde Mustafa Kemal Atatürk'ün sanayi ve ekonomi politikalarını halka benimsetme ve reformların benimsenmesini sağlama amacıyla Bursa'yı tercih etmesi, kentin bu tarihsel öncülük mirasının bir devamı niteliğindedir. Atatürk, Bursa'nın Osmanlı'dan devraldığı ekonomik ve toplumsal işlevi Cumhuriyet'in kalkınma

38 "Bursa Sergisi (1909)", ***Bursa Ansiklopedisi,*** 1. Cilt, Yayına Haz: Yılmaz Akkılıç, Burdef Yay., Bursa, 2002 s.404.

39 Korkmaz - Eken, ***a.g.e.,*** s.13.

40 "İnkılâb-ı kebîr" ifadesi, Osmanlı Devleti'nde 1908 İkinci Meşrutiyet'in ilanıyla başlayan ve siyasal, sosyal ve ekonomik alanlarda köklü bir değişimi temsil eden büyük devrimi ifade etmektedir. Bu kavram, halkın yeni düzeni benimsemesi ve toplumsal katmanların Meşrutiyet'in reformcu ruhuyla bütünleşmesi için bir sembol haline gelmiştir.

41 Toprak, ***a.g.e.,*** s.68.

42 Korkmaz - Eken, ***a.g.e.,*** s.13.

43 Toprak, ***a.g.e.,*** s.77.

İpek Fabrikasında Çalışan Kadınlar, 1890, Bursa (Sebah & Joaillier, Vues de Brousse, e-manuscripta)

hedefleri doğrultusunda etkin bir şekilde kullanmıştır. Bu tercihin ardında, Bursa'nın Osmanlı döneminde şekillenen sanayi ve ticaret merkezi kimliği, modernleşme çabalarındaki stratejik konumu ve halk ile devlet arasındaki bağı güçlendirme kapasitesi yatmaktadır.

Bursa ve İpek Endüstrisi

1895 yılında Şerafettin Mağmumi, Bursa için şu tespitlerde bulunmaktadır: *"Yüksek yerlerden Bursa'ya bakılırsa birçok baca görülür ki, hepsi ipek fabrikalarını gösterir. Bu binalarda günde birkaç kez iş veya paydos düdükleri çalar. Birkaç gün, bu buhar düdüklerini işittikçe, Şirket-i Hayriye vapurlarını anımsar ve kendimi Köprübaşı'nda sanırdım."*[44]

Bursa'nın ipek tarihi Osmanlı öncesi dönemlere uzanmakla birlikte, kentin asıl yükselişi Osmanlı döneminde gerçekleşmiştir. Osmanlı yönetimi, *"Pax Ottomanica"* olarak adlandırılan dönemde yalnızca eski ticaret yollarını canlandırmakla kalmamış, aynı zamanda doğu-batı ve kuzey-güney güzergâhlarını Bursa'ya yönlendiren yeni bir ticaret ağı oluşturmuştur. Vergilendirme ve kontrol politikaları, ticaretin diğer bölgelere kaymasını önlerken, Bursa'nın

44 Şerafettin Mağmumi, *Bir Osmanlı Doktorunun Anıları*, Çev: C. Kaya, İstanbul, 2001, s.30'den akt: Kaplanoğlu, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Bursa*, s.173.

Anadolu üzerinden doğu-batı ticaretinin ana geçiş merkezi olmasını sağlamıştır. [45] Bu stratejik konum ve ekonomik birikim, Bursa'nın ipek endüstrisinin gelişimi için önemli bir zemin oluştururken Avrupa'da gerçekleşen mekanizasyon sürecinin Bursa'ya çok erken bir dönemde taşınmasını kolaylaştırmıştır. 1824 yılında Lyonlu üreticilerin ipek üretiminde mekanik yöntemleri kullanmaya başlaması, Avrupa ipek endüstrisinde adeta bir devrim yaratmıştır. İsviçre'de buharlı çalışan ilk iplikhanenin açılmasının ardından, bu yenilik yalnızca beş yıl içinde Anadolu'ya ulaşmış ve Bursa, bu teknolojiyi benimseyen ilk şehir olmuştur.[46] Leila Erder, Bursa'da buhar gücüyle çalışan fabrikalarda ipek sarma ve sarım süreçlerinin Osmanlı iç pazarındaki değişikliklerden ziyade, Fransa'daki ipek dokuma teknolojisindeki gelişmeler tarafından şekillendiğini ifade etmektedir. 1830'lardan itibaren Fransa'da yeni bir tür ipek dokuma tezgâhı, ipek üretimini devralmıştır. Bu tezgâhlar, en yetenekli manuel operatörlerin bile garanti edemeyeceği standart ölçülerde iplikler gerektirmiştir. Bu standartları karşılamak için ipek sarımı, buhar gücüyle çalışan fabrikalarda yapılmak zorunda kalmış ve bu zorunluluk Bursa'da ipek sektöründe mekanizasyonu erken dönemde başlatmış ve gelişimini sağlamıştır.[47]

1837 yılında Bursa'da açılan ilk ipek fabrikasının kurucusu Fransız Glaizal ailesidir. Ancak ailenin bu girişimleri kısa sürede başarısızlığa uğramış ve iflasla sonuçlanmıştır. Zürih firmasının temsilcisi İsviçreli bir tüccar olan Emanuel Falkeisen iflas eden Glaizal fabrikasını devralmıştır.[48] Falkeisen, 1830'lu yılların başında Bursa'ya yerleşmiş ve özellikle Bursa'dan Avrupa'ya yönelik ipek ticaretinde önemli bağlantılar kurarak şehrin uluslararası ticaret ağlarıyla bütünleşmesinde etkin rol oynamıştır.[49] MacFarlane,

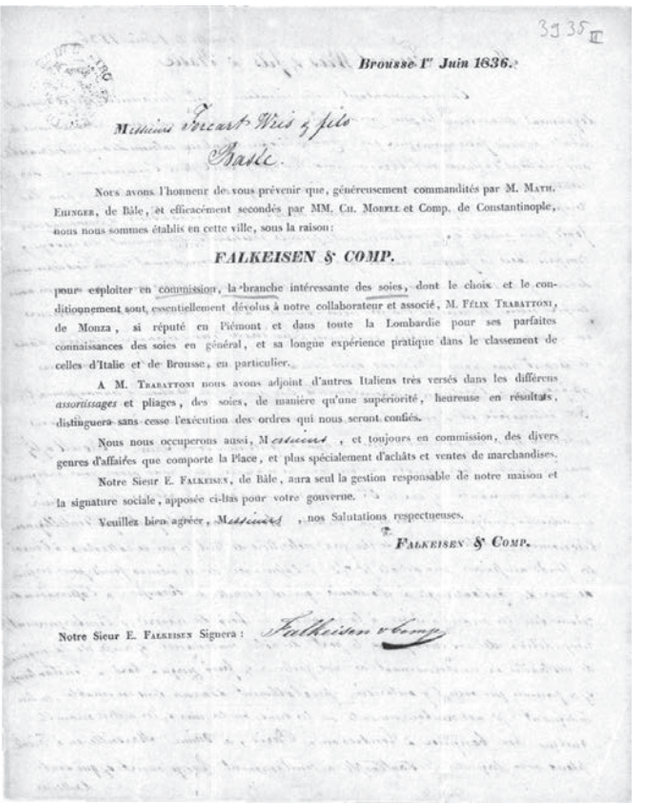

Brousse 1er Juin 1836.

Messieurs Forcart-Weiss & fils

Basle.

Nous avons l'honneur de vous prévenir que, généreusement commanditès par M. Mayr, Ehinger, de Bâle, et efficacément secondés par MM. Ch. Morell et Comp. de Constantinople, nous nous sommes établis en cette ville, sous la raison:

FALKEISEN & COMP.

pour exploiter en commission, la branche intéressante des soies, dont le choix et le conditionnement sont essentiellement dévolus à notre collaborateur et associé, M. Félix Trabattoni, de Monza, si réputé en Piémont et dans toute la Lombardie pour ses parfaites connaissances des soies en général, et sa longue expérience pratique dans le classement de celles d'Italie et de Brousse, en particulier.

A M. Trabattoni nous avons adjoint d'autres Italiens très versés dans les différens assortissages et pliages, des soies, de manière qu'une supériorité, heureuse en résultats, distinguera sans cesse l'exécution des ordres qui nous seront confiés.

Nous nous occuperons aussi, Messieurs, et toujours en commission, des divers genres d'affaires que comporte la Place, et plus spécialement d'achâts et ventes de marchandises.

Notre Sieur E. Falkeisen, de Bâle, aura seul la gestion responsable de notre maison et la signature sociale, apposée ci-bas pour votre gouverne.

Veuillez bien agréer, Messieurs, nos Salutations respectueuses.

Falkeisen & Comp.

Notre Sieur E. Falkeisen Signera: Falkeisen & Comp.

Falkeisen & Comp. tarafından 1 Haziran 1836 tarihinde Vincent Frères et Fils (Vincent Kardeşler ve Oğulları) adlı Basel merkezli bir şirkete yazılmış mektup. Bursa'daki ipek endüstrisine yönelik faaliyetler (e-manuscripta)

1847 yılında Falkeisen'in ilk fabrikasını ziyaret ettiğini ve yerel halkın makineleri kopyalamasını veya üretim süreçlerini öğrenmesini önlemek amacıyla fabrikanın içinin gezilmesine izin verilmediğini aktarır. Bu ziyaret sırasında civardaki diğer fabrikaları da incelemiştir. Bursa'daki ipek fabrikalarında çalışanların büyük çoğunluğunun kadınlar ve kız çocukları olduğunu belirten McFarlane, bu işçilere rehberlik etmek ve eğitim vermek amacıyla Avrupa'dan kadın

45 Leila Thayer Erder, *The Making of Industrial Bursa: Economic Activity and Population in a Turkish City, 1835–1975.* PhD diss., Department of Near Eastern Studies, Princeton University, 1976 s. 89.

46 Erder, *a.g.t.,* s.96.

47 Erder, *a.g.t.,* s.125.

48 Cafer Çiftçi, "1837-1908 Sürecinde Bursa'da Koza Üreticiliği ve İpekli Dokumacılık Sektörü", *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 14, Sayı: 24, 2013/1, s.3.

49 Falkeisen, Bursa'dan Basel merkezli Forcart-Weiss & Söhne, Burckhardt-Wildt & Sohn, J. S. Alioth & Cie. ile Zürih merkezli Heinrich de Daniel von Muralt & Söhne gibi önemli İsviçre firmalarına ipek ihracatı yapmıştır. Ayrıca, Basel merkezli banka Ehinger & Cie.'den mali destek almıştır.Yiğit Topkaya, *Seidener Handel: Basel und das Osmanische Reich im 19. Jahrhundert*, Basel: Christoph Merian Verlag, 2023, s.12-13.

Emanuel Falkeisen'in kardeşi J.J. Falkeisen tarafından çizilmiş şirketin olduğu yeri resmeden tablo (Falkeisen ve Corney'in Mahmut Paşa Han'daki (Fidan Han) ofisleri. FC yazılı levhanın altındaki kapıda duran iki Avrupalı muhtemelen Bay Falkeisen ve Corney ya da muhtemelen kıdemli çalışanları) (Topkaya, a.g.e., s.24.)

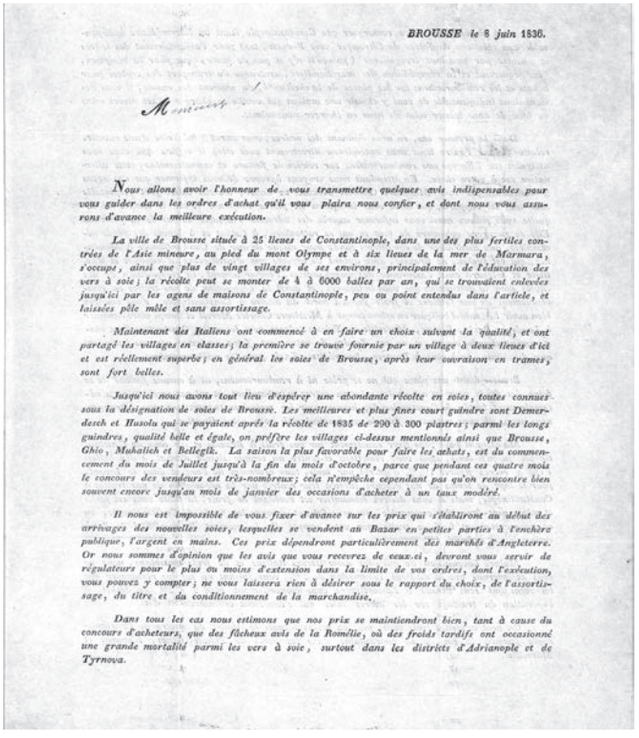

BROUSSE le 8 juin 1836.

Messieurs!

Nous allons avoir l'honneur de vous transmettre quelques avis indispensables pour vous guider dans les ordres d'achat qu'il vous plaira nous confier, et dont nous vous assurons d'avance la meilleure exécution.

La ville de Brousse située à 25 lieues de Constantinople, dans une des plus fertiles contrées de l'Asie mineure, au pied du mont Olympe et à six lieues de la mer de Marmara, s'occupe, ainsi que plus de vingt villages de ses environs, principalement de l'éducation des vers à soie; la récolte peut se monter de 4 à 6000 balles par an, qui se trouvaient enlevées jusqu'ici par les agens de maisons de Constantinople, peu ou point entendus dans l'article, et laissées pêle mêle et sans assortissage.

Maintenant des Italiens ont commencé à en faire un choix suivant la qualité, et ont partagé les villages en classes; la première se trouve fournie par un village à deux lieues d'ici et est réellement superbe; en général les soies de Brousse, après leur ouvraison en trames, sont fort belles.

Jusqu'ici nous avons tout lieu d'espérer une abondante récolte en soies, toutes connues sous la désignation de soies de Brousse. Les meilleures et plus fines court guindre sont Demerdesch et Husolu qui se payaient après la récolte de 1835 de 290 à 300 piastres; parmi les longs guindres, qualité belle et égale, on préfère les villages ci-dessus mentionnés ainsi que Brousse, Ghio, Muhalich et Bellegik. La saison la plus favorable pour faire les achats, est du commencement du mois de Juillet jusqu'à la fin du mois d'octobre, parce que pendant ces quatre mois le concours des vendeurs est très-nombreux; cela n'empêche cependant pas qu'on rencontre bien souvent encore jusqu'au mois de janvier des occasions d'acheter à un taux modéré.

Il nous est impossible de vous fixer d'avance sur les prix qui s'établiront au début des arrivages des nouvelles soies, lesquelles se vendent au Bazar en petites parties à l'enchère publique, l'argent en mains. Ces prix dépendront particulièrement des marchés d'Angleterre. Or nous sommes d'opinion que les avis que vous recevrez de ceux-ci, devront vous servir de régulateurs pour le plus ou moins d'extension dans la limite de vos ordres, dont l'exécution, vous pouvez y compter; ne vous laissera rien à désirer sous le rapport du choix, de l'assortissage, du titre et du conditionnement de la marchandise.

Dans tous les cas nous estimons que nos prix se maintiendront bien, tant à cause du concours d'acheteurs, que des fâcheux avis de la Roumélie, où des froids tardifs ont occasionné une grande mortalité parmi les vers à soie, surtout dans les districts d'Adrianople et de Tyrnova.

Falkeisen & Co. tarafınfan 8 Haziran 1836 tarihinde Basel merkezli bir şirkete gönderilen, Bursa'daki ipek üretimi ve ticaretine ilişkin bilgiler içeren ticari mektup (Topkaya,a.g.e, s.39; e-manuscripta)

ustaların getirildiğini de aktarır.[50] Bu dönemde Bursa'da kadınlar, yalnızca işçi değil, aynı zamanda işletme sahibi olarak da faaliyet göstermektedir. Örneğin, Makrohi Karabetyan ve Zolye adlı iki kadın, bir ipek fabrikasının ortakları arasında yer almıştır.[51] Edward Clark, Müslüman kadınlar ve kızların fabrikalarda çalışmaya ikna edilmeye çalışıldığını, ancak bu sürecin hayata geçirilmesinin uzun zaman aldığını belirtmektedir. 1872 yılı itibarıyla Bursa'daki fabrika işçilerinin yaklaşık %95'i Ermeni ve Rum kökenli kadınlardan oluşmaktadır.[52]

Falkeisen'in 8 Haziran 1836 tarihli Bursa'dan gönderdiği yukarıda verilen mektubu, dönemin Bursa'sına ve uluslararası ticaret ağına açıklık getirmesi açısından önemli bir kaynaktır.[53] Mektupta, Falkeisen Bursa'da üretilen ipekleri uluslararası pazara ulaştırmak için aracılık teklifinde bulunmakta, ticari düzenlemeler ve maliyetler hakkında detaylı bilgi vermektedir. Mektubunda, Bursa'nın verimli toprakları ve coğrafi avantajlarına dikkat çeken Falkeisen, ipek üretim sürecini ve ticari değerini şu şekilde tanımlamaktadır: *"Bursa şehri, İstanbul'dan 25 fersah mesafede, Anadolu'nun en verimli bölgelerinden birinde, Olimpos Dağı'nın eteklerinde ve Marmara Denizi'ne altı fersah uzaklıkta yer almaktadır. Şehir ve çevresindeki yirmiden fazla köy, esasen ipekböcekçiliğiyle uğraşmakta ve yıllık 4.000 ila 6.000 balya ipek üretmektedir."* Falkeisen, üretilen ipeklerin kalitesine ve sınıflandırılmasına da dikkat çekmiş, bazı köylerin ipeklerinin daha üstün niteliklere sahip olduğunu vurgulamıştır: *"Hasköy ve Demirtaş köyleri, en kaliteli ve ince ipliklerin üretildiği yerlerdir. 1835 hasadı sonrası bu köylerin ipekleri 290-300 kuruş fiyatlarla satılmıştır."* İpek alımı ve ticareti için en uygun dönemlerle ilgili ise: *"İpek alımı için en uygun dönem, Temmuz ayının başından Ekim ayının sonuna kadardır, çünkü bu dönemde satıcıların yoğunluğu oldukça fazladır. Ancak Ocak ayına kadar makul fiyatlarla alım yapmak mümkün olabilir."* açıklamalarında bulunmuştur. Mektupta, Bursa'dan İstanbul'a taşınan ipeklerin ticari masrafları detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Gümrük vergilerinden depolamaya, paketleme

50 Charles McFarlane, *Turkey and Its Destiny: The Result of Journeys Made in 1847 and 1848 to Examine into the State of That Country,* volume 1, London: John Murray, 1850, s. 143-144.

51 Çiftçi, *a.g.m.*, s.50.

52 Edward Clark, *The Emergence of Textile Manufacturing Entrepreneurs in Turkey, 1804-1968,* PhD diss., Princeton University, 1969, s.47-48.

53 Topkaya, *a.g.e.*, s.39-40.

masraflarından taşıma ücretlerine kadar her detay, ticaretin maliyet yapısını anlamaya olanak tanımaktadır: *"Bursa'daki gümrük vergisi %8'dir. Paketleme, muşamba kumaş ve iplerle yapılmakta, bu işlemler için balya başına 800 kuruş harcanmaktadır. Depolama masrafları ise %1,25 oranındadır."* Mektup, ipek ticaretinin masraflarını ve düzenlemelerini detaylandırırken, sigorta ve komisyon süreçlerine de yer vermektedir. Ayrıca Falkeisen, uluslararası ticaretin risklerini azaltmak için sigorta işlemlerinin önemini vurgulamış ve bu hizmetleri organize edecekleri taahhüdünde bulunmuştur: *"Bursa'dan Konstantinopolis'e taşınacak malların, Mudanya Limanı'ndan deniz yoluyla Konstantinopolis'e ulaşımında karşılaşılabilecek riskler için sigorta işlemleri tarafımızca yapılacaktır."* Komisyon oranları da mektupta açıkça belirtilmiş ve bu hizmetlerin maliyet avantajları üzerinde durulmuştur: *"İtalyan tüccarların sınıflandırma işlemleri ve ek masraflarına rağmen, yalnızca %3 oranında bir komisyon uyguluyoruz. Bununla birlikte, yapılan sınıflandırma işlemleri, ipeklerin kalitesini artırdığı için diğer ticaret süreçlerinde %2 ila %3 oranında tasarruf sağlayacaktır."* Falkeisen'in mektubu, Bursa'nın ipek ticaretindeki stratejik rolünü, Osmanlı bürokrasisinin ticaret üzerindeki etkisini ve uluslararası ticaret ağını aydınlatması açısından önemli bir kaynaktır. Sigorta ve komisyon gibi konuların titizlikle ele alınması, ticaretin sadece yerel değil, uluslararası standartlara uygun bir şekilde organize edildiğini göstermektedir.

1879 yılında Bulgar gözlemci Nikola Naçov, Bursa'da ipeğin üretiminden işlenmesine ve dokunmasına kadar uzanan kapsamlı bir sanayi sürecinin mevcut olduğunu belirtmektedir. Özellikle Fransa'nın Lyon kentine yapılan ipek ihracatının bu sanayinin merkezinde yer aldığını vurgulayan Naçov, Bursa'nın ipek ticaretindeki önemine dikkat çekmiştir. Bu süreçte İpek Hanı, ipek ticaretinin merkezi konumunda olup, yerel tüccarların yanı sıra burada dükkânları bulunan Fransız tüccarlarını da ağırlamaktaydı.[54]

Aynı dönemde Mudanya-Bursa Demiryolu, Bursa'nın uluslararası ticaret ağına entegrasyonunu güçlendiren önemli bir altyapı yatırımı olarak karşımıza çıkmaktadır. 1872-1873 yıllarında inşa edilen ancak teknik ve mali sorunlar nedeniyle 18 yıl atıl kalan bu demiryolu, 1891'de yeniden düzenlenmiştir. Bursa'nın yüksek kaliteli ipeği, bu hat aracılığıyla Mudanya Limanı üzerinden başta Fransa'nın Lyon ve Marsilya olmak üzere Avrupa kentlerine ulaştırılmıştır. 41.780 metre uzunluğundaki bu hat, aynı zamanda krom ve borasit gibi madenlerin taşınmasında da önemlidir. .[55]

Bursa ipeğinin bu parlak dönemi, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yerini bir duraklama sürecine bırakmıştır. 1875'ten sonra Bursa'da ham ipek üretiminde belirgin bir gerileme yaşanmıştır. Erder'in tespitine göre, 1920'lere kadar Bursa'da kullanılan üretim teknolojisi büyük ölçüde 1870'lerdeki düzeyde kalmış ve bu yarım yüzyıllık süreç boyunca Bursa'nın ipek endüstrisinde dikkate değer bir gelişme kaydedilememiştir.[56]

1913-1915 Sanayi Sayımı'na göre Bursa'da bir muharrik güçle çalışan ve bu nedenle fabrika olarak nitelendirilen 41 ham ipek işletmesi bulunmaktadır. Ancak, 1915 yılında I. Dünya Savaşı'nın etkisiyle koza üretimindeki düşüş nedeniyle (bkz. Tarımsal Hayat) fabrika sayısı yarı yarıya azalarak 20'ye düşmüştür. Bu durum, savaş koşullarının üretim üzerindeki olumsuz etkilerini ve sanayi faaliyetlerindeki kaybı açıkça ortaya koymaktadır. Aynı dönemde ev tipi üretim alanlarında kullanılan mancınık sayısı 127'den 90'a düşmüştür.[57]

54 Nikola Naçov, "Bursa Gezisi (1879)", ***Bulgar Gözüyle Bursa,*** Haz: Hüseyin Mevsim, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2009, s.60.

55 Zeynep Dörtok Abacı, "II. Abdülhamid Döneminde Bursa'nın mekânsal ve kültürel dönüşümü", ***Bursa Günlüğü,*** Haziran, 2018, s.10-11.

56 Erder, ***a.g.t.,*** s.97.

57 Cafer Çiftçi, ***Bursa'da İpekçilik (1837-1990)***, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yay., Bursa, 2017, s.47.

"Tablo 2" 1913-1915 Sanayi Sayımı Sonuçlarına göre Bursa'da ipek üreten fabrikalar şöyledir:[58]

	Fabrika Kurucusu	**Kuruluş Tarihi**
	Fabrika Adı	
1.	Konstan Bay	1833
2.	Boduryan Karnik ve Madam Guma	1843
3.	Konstan Bay	1847
4.	Emirza Artin	1848
5.	Boduryan Akpos ve Karnik	1848
6.	Dağıstanlı Hacı Abdullah	1848
7.	Köleyan Mihran	1848
8.	Fabrika-i Hümâyûn	1852
9.	Balaban İstefan Veresesi	1852
10.	Bay Biraderler	1853
11.	Emirza Artin	1853
12.	Gama Lui Veresesi	1853
13.	Simkeşyan Eznif	1854
14.	Bahari	1858
15.	Bay Onnik	1860
16.	Köleyan Diran	1860
17.	Birut Mari Luiz (Mari LouiseBrotte)	1863
18.	Sandık Emini Ahmed Efendi Veresesi	1863
19.	Gama Pol Veresesi	1863
20.	Kurdikyan Hacı Onnik	1863
21.	Osman Fevzi	1865
22.	Sılukîzade Hakkı	1868
23.	Varsamidi Zevcesi	1868
24.	Emirza Rafik	1876
25.	Belar-Lans	1876
26.	Dervişyan Karabet Zevcesi	1876
27.	Balaban Manuk	1877
28.	Bıdıkyan Osib	1877
29.	Osman Fevzi	1877
30.	Seftiyan İstefan ve Zevcesi	1878
31.	Ayineli Yorgaki	1884

58 DİE, *Osmanlı Sanayii 1913, 1925 Yılları Sanayi İstatistiki,* Tarihi İstatistikler Dizisi, Cilt 4, Haz: Gündüz Ökçün, Ankara, 2003, s.132-133; Çiftçi, *a.g.e.,*s.47-48.

32.	Balaban Agop Veresesi	1892
33.	Gülmezyan Serviçin ve Nişan	1896
34.	Bay Greguvar Zevcesi	1898
35.	Simkeşyan Eznif	1907
36.	Fabrika-i Hümâyûn	1909
37.	Instasyadis Odesif	1909
38.	Tevfik	1911
39.	Varsilyadi Zevcesi	1911
40.	Köleyan Mihran	Tarih belirtilmemiş
41.	Boduryan Akpos ve Karnik	Tarih belirtilmemiş

Tablodan da anlaşılacağı üzere, fabrikaların büyük bölümü özel mülkiyet statüsündeydi. Özel mülkiyetteki fabrikaların bir kısmı sahipleri tarafından işletilmiyor, mevsimlik olarak kiralanıyordu. Bu yapı, fabrikaların modernizasyonunu ve üretim kapasitesini artırmasını zorlaştırmıştır. Savaş yıllarında bazı fabrikalar el değiştirmiş, örneğin Simkeşyan Eznif Fabrikası göçmenlere devredilmiş, Balaban Agop Veresesi ise evkafa aktarılmıştır.[59] Arşiv belgelerinde yer alan bilgiler, bu dönemde yukarıdaki tabloda ismi geçmeyen farklı girişimcilerin de sektöre katkısını göstermektedir. Bu bağlamda 1852 yılı veya öncesinde, Cezayirlioğlu Mıgırdıç'ın Bursa, Bilecik ve Mudanya'da inşa ettirdiği ipek fabrikaları dikkat çekmektedir. Bu fabrikalarda Fransız ve İtalyan işçilerin çalıştığı bilinmektedir ki bu durum, Osmanlı sanayisinde yabancı emeğin önemli bir yer tuttuğunu ortaya koymaktadır.[60]

I. Dünya Savaşı, Bursa ekonomisinde sektörel farklılıklar yaratarak bazı alanlarda daralmalara, diğerlerinde ise canlanmalara neden olmuştur. İpekçilik sektörü, Fransa gibi uluslararası pazarlara olan bağımlılığı nedeniyle savaşın olumsuz etkilerini en fazla hisseden alanlardan biri olmuştur. Ancak savaş ekonomisi, yerel ve askeri talepler doğrultusunda bazı sektörlerde üretim artışı sağlamış, Bursa'nın ekonomik yapısının adaptasyon kapasitesini ortaya koymuştur. 1919 yılında 12, 1920 yılında 8, 1921 yılında 4 ve 1922 yılında 5 yeni şirketin faaliyete geçtiği görülmektedir. Kurulan şirketlerin neredeyse tamamının Müslüman girişimciler tarafından yönetilmesi[61], yerli sermayenin artan etkisini ve savaş koşullarında yerli girişimciliğin güç kazandığını göstermektedir. Bu dönemde orduya yönelik üretimin artması, özellikle şapka gibi temel ihtiyaçların karşılanmasına yönelik sanayi faaliyetlerini hızlandırmıştır. [62]

Tarımsal Hayat

20. yüzyılın başlarında Bursa, sanayi ve ticaret merkezi olmasının yanı sıra, tarımsal üretimde de önemli bir konuma sahipti. Bölgenin coğrafi yapısı ve iklimi, geniş bir ürün çeşitliliğine olanak tanımış, bu da kentin ekonomik canlılığını destekleyen temel unsurlardan biri olmuştur. Uludağ eteklerinde geniş bir ovaya yayılan Bursa'da tarım, tarih boyunca önemini korumuş ve uzun yıllar İstanbul'un tarım ürünleri ihtiyacını karşılamıştır. İklim ve coğrafi koşullara göre farklı alt bölgelerde farklı ürünler uzmanlaşmıştır: Ova kesimlerinde hububat ve bakliyat, dağ eteklerinde meyvecilik, Marmara kıyılarında zeytin ve bağcılık, kent çevresinde

59 Çiftçi, *a.g.e.*, s.47.

60 Çiftçi, *a.g.e.*, s.48.

61 Kaplanoğlu, ***Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Bursa***, s.182.

62 ***Ertuğrul***, 13 Teşrinievvel 1910'dan akt: Kaplanoğlu, ***Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Bursa***, s.179.

Abdullah Frères, 1891, Bursa (e-manuscripta)

dut yetiştiriciliği ve ipekböcekçiliği yaygındı. Bu çeşitlilik, Osmanlı pazarının ihtiyaçlarına ve dış talebe yanıt verme potansiyeli sağladığı gibi köylülerin gelir kaynaklarını da çeşitlendirmiştir.

Bursa'da buğday, arpa ve mısır gibi temel tahılların yanı sıra sebze-meyve, haşhaş, tütün ve keten gibi çeşitli tarım ürünleri yetiştirilmekteydi. Bunun yanında ipekçilik, zeytincilik, bağcılık, dutçuluk ve gül yetiştiriciliği gibi faaliyetler de bölgenin tarımsal üretiminde önemli yer tutuyordu[63] Nitekim 1840'larda Gemlik kazasında meyvecilik dikkat çekici düzeydeydi; örneğin yıllık elma üretimi 223 ton, soğan üretimi 409 tonu buluyordu.[64] Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında Bursa'da tarımsal üretim miktarında belirgin bir artış yaşanmış, pek çok ürünün üretimi konsolos raporlarının da belirttiği üzere artarak hem iç piyasa hem de dış pazara yönelmiştir.[65] 1325 (1907) tarihli Hüdavendigâr

63 Kaplanoğlu, ***Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Bursa 1876-1926***, s. 105

64 Ahmet Uzun, İlyas Özkök, Tolga Evrim Türkan, "Osmanlı Döneminde Gemlik, Gönen ve Manyas'ta Nüfus ve Tarımsal Yapı: Merkezi Devletin Ürün Talepleri Çerçevesinde Bir İnceleme", ***Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,*** Aralık 2023, Cilt:26 Sayı:50 s.659.

65 Yusuf Oğuzoğlu, "Bursa Hamidiye Ziraat Mektebi ve Bir Uygulaması", ***Bursa'nın Köklü Eğitim Kurumları Bursa Ziraat Mektebi,*** Bursa Büyükşehir Belediyesi Yay., Bursa, 2010, s. 5-6.

Vilayeti Sâlnâmesi, Bursa ve çevresinde en önemli ürünlerin tütün, zeytin ve üzüm olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, koza üreticiliğinin de oldukça yaygın olduğu bu dönemde, kırsal kesimde en çok yetiştirilen hububat ürünleri arasında buğday, arpa, mısır ve yulaf öne çıkmaktadır. Özellikle Orhaneli (Adranos), Mustafakemalpaşa (Kirmastı), Karacabey (Mihaliç) ve Yenişehir çevresinde büyük miktarda buğday ve arpa ekildiği bilinmektedir. Ayrıca, İznik ve Karacabey'in bazı bölgelerinde pirinç üretimi de yapılmaktaydı.[66]

Bahsedilen dönemde Bursa'nın tarımsal hayatına bakıldığında dut bahçeleri ve ipekböcekçiliğinin önemli bir yer teşkil ettiği görülmektedir. 1850'lere kadar köylerde ve mahallelerde, özellikle kadınların öncülüğünde ev içi üretim olarak sürdürülen ipekböcekçiliği, 19. yüzyılın ortalarından itibaren fabrikasyon sürece girmeye başlamıştır. Üretimin artmasıyla birlikte, 1888 yılında devlet Bursa'da İpekçilik Okulu (Harir Darü't-talimi) açarak bilimsel yöntemlerle sağlıklı ipekböceği tohumu üretimini teşvik etmiştir. Bu sayede kozaların verimi yükselmiş, Bursa ipeği hem yurtiçi hem de yurtdışı pazarlarda ün kazanmıştır.1888-1908 yılları arasında Osmanlı genelinde yaş koza üretimi %447, Bursa'nın da içinde bulunduğu Hüdavendigâr Vilayeti ve İzmit Sancağı'nda ise %361 oranında artış göstermiştir.[67]

Ancak uzun süren savaş yılları ve işgaller, bu alandaki üretimi büyük ölçüde sekteye uğratmıştır. I. Dünya Savaşı'ndan önce Bursa'da elde edilen koza miktarı 1.600 tona ulaşmış, bunun 80,4 tonu ihraç edilmiştir. Aynı dönemde üretilen 130,5 ton ipeğin 14,3 tonu yurt içinde tüketilirken, geri kalanı Avrupa'ya ihraç olunmuştur. Ancak savaş ve Millî Mücadele yıllarının ağır etkileri sonucunda, koza üretimi 546 tona, ipek üretimi ise 63 tona kadar gerilemiştir.[68] Savaş öncesinde, Bursa ve çevresinde yetiştirilen beş milyon kilodan fazla koza mahsulü, Bursa'daki mezatlara getirilerek merkez ve çevresindeki 104 fabrikada işlenerek ipeğe dönüştürülmüştür. Ancak savaşın doğurduğu ekonomik ve fiziksel yıkım nedeniyle, bu fabrikaların 76'sı tamamen, 8'i ise kısmen harap olmuştur. Bu süreç, Bursa ipekçiliğini büyük ölçüde gerileten en önemli faktörlerden biri olmuştur.[69]

Tütün, Bursa tarımsal üretiminde önemli mahsullerden biri olmuştur. 19. yüzyılın sonlarında tarımsal üretime eklenen tütün, hem köylüler hem de tütün tüccarları için önemli bir kazanç kapısı haline gelmiştir. 1325 (1907) tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Sâlnâmesi'ne göre, Bursa genelinde toplam 136,6 ton tütün hasılatı gerçekleşmiş olup, bunun 128,2 tonu Mustafakemalpaşa (Kirmastı) ilçesinde yetiştirilmiştir.[70] Aynı yıl Bursa Merkez'de 2,6 ton, Gemlik'te ise 2,6 ton tütünyetiştirildiği kayıtlara geçmiştir.[71]

Bursa tarımsal üretiminde önemli yer tutan bir diğer ürün ise zeytindir. 1864 yılı verilerine göre, Mudanya'daki zeytin üretiminin 3.175 ton olduğu görülmektedir. Aynı yıl sadece Gemlik'te 780 ton zeytin satışı yapılmıştır.[72] 1904 yılı verilerine göre, Mudanya'da 6.794 ton zeytin, 641 ton zeytinyağı üretilirken, Gemlik'te 320,5 ton zeytin ve 6.410 ton zeytinyağı üretimi gerçekleşmiştir.[73] Marmara Denizi'ne kıyısı olan Mudanya, Tirilye (Zeytinbağı) ve Gemlik, yüzyıllardır zeytinlikleriyle bilinmektedir. 19. yüzyılda Bursa'ya gelen seyyahlar, Orhangazi, Gemlik, İznik ve Mudanya çevresinde uzanan zeytinlikleri sıkça tasvir etmiş, bölgenin tarımsal zenginliğine vurgu yapmıştır.[74] Zeytin ve üretiminin yoğun olduğu Gemlik ve Mudanya'da, zeytinyağı üretimi geleneksel yağhaneler aracılığıyla gerçekleştirilirken, 19. yüzyılın ikinci yarısında Rum yerleşimciler tarafından daha modern

66 *Hüdavendigâr Vilayeti Sâlnâmesi 1325 (1907),* s.302-305.

67 Nuran Bayram, "1837-1923 Sürecinde Bursa'da İpekçilik Sektörünün Sosyo-Ekonomik Analizi", *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Yıl: 14, Sayı: 24, 2013/1, s.47.

68 *1927 Bursa Vilayeti Sâlnâmesi,* s.175.

69 *Bursa Coğrafyası,* Haz: M. Fatih Birgül, Levent Ali Çanaklı, Yeşil Şehir Kitaplığı:7, Bursa İl Özel İdaresi Yay., Ankara, 2009, s.200.

70 *Hüdavendigâr Vilayeti Sâlnâmesi 1325 (1907),* s. 316.

71 *1927 Bursa Vilayeti Sâlnâmesi,* s.187.

72 *Accounts&Papers,* Report by Mr. Sandison, British Consul at Broussa, on the Trade of Consulate.

73 *Hüdavendigâr Vilayeti Sâlnâmesi 1325(1907),* s. 317.

74 Kaplanoğlu, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Bursa 1876-1926,* s.105-106.

Abdullah Frères, 1891, Bursa (e-manuscripta)

zeytinyağı işleme tesisleri de inşa edilmiştir.[75]

İncelenen dönemde Bursa köylüsü, tarımsal üretimde büyük oranda geleneksel yöntemleri kullanmaktaydı. Tarla sürmede en yaygın araç olan karasaban, uç demiri dışında tamamı ahşaptan oluşan, iki parçadan ibaret ilkel bir sabandı. Bu saban, toprağı altüst etmek yerine yalnızca yüzeyde çizgi şeklinde yarıklar açabiliyordu. Genellikle iki öküz veya manda tarafından çekilen karasaban, 19. yüzyıl sonlarında bile Anadolu'nun büyük bir kısmında kullanılmaya devam etmiştir. Toprağı bellenip kabartmak için kazma ve bel benzeri basit el aletleri tercih edilmekteydi.[76]

Ekim sonrası çapalama ve ot ayıklama gibi işlemler tamamen insan emeğine dayalı olarak yapılırken, gübreleme doğal çiftlik gübresi ile sınırlı kalıyordu. Hasat zamanı köylüler orak ve tırpan ile ekinleri biçmekte, ardından harman döven ya da dibek taşı kullanarak taneleri samanından ayırmaktaydı. Sulama imkânları iklim ve su kaynaklarının elverişliliğine bağlı olarak sınırlıydı; derelerden açılan yalın arklarla sulama yapılırken, kuyulardan çıkrık veya fıçı dolaplarla su çekme gibi geleneksel yöntemler kullanılıyordu.

75 Elif Acar Bilgin - Özlem Köprülü Bağbancı, "19. Yüzyıl Endüstri Mirası Örneği Olarak Tirilye'de Bir Zeytinyağı Fabrikası", *Tüba-Ked,* 13/2015, s.148.

76 Murat Baskıcı, "Osmanlı Tarımında Makineleşme: 1870-1914" *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 58, sy. 01 Ocak 2003, s.50.

Abdullah Frères, 1891, Bursa (e-manuscripta)

Çoğu köyde yalnızca sulanabilen bahçelerde su ihtiyacı karşılanabiliyor, geniş tarlalar ise yağmur suyuna bağımlı kuru tarım alanları olarak işleniyordu. Bu emek-yoğun ve ilkel teknikler nedeniyle verimlilik düşük kalıyor, ancak köylü ailesinin temel ihtiyaçlarını karşılamaya yetecek ölçüde üretim sağlanmaya çalışılıyordu. Bununla birlikte, 1864 yılı itibarıyla Bursa'da saban, tırmık, harman makinesi ve orak makinesi gibi bazı tarım araçlarının kullanıldığı, hatta yakın zamanda buharlı pulluğun da bölgeye gelebileceğinin öngörüldüğü ifade edilmiştir.[77] Ancak, 1914 yılına gelindiğinde bile Bursa'da tarımsal üretimin büyük bir kısmı hâlâ geleneksel yöntemlerle sürdürülmekteydi. Modern makineler ve aletler yalnızca sınırlı bir kesim tarafından kullanılabilmiş, küçük ölçekli çiftçiler geleneksel tekniklerle üretime devam etmiştir. Toynbee'nin de belirttiği gibi, Osmanlı coğrafyasında çiftçiler 20. yüzyılın başında dahi atalarından gördükleri basit tekniklerle toprağı işlemeye devam ediyordu.[78]

Bu süreçte Osmanlı merkezi yönetimi, 19. yüzyılın ortalarından itibaren tarımda verimi artırmak ve modern teknikleri yaygınlaştırmak amacıyla çeşitli adımlar atmıştır. Bursa özelinde, II. Abdülhamid döneminde önemli bir girişim

77 *Baskıcı, a.g.m.*, s.34.

78 Arnold J. Toynbee, ***Türkiye III Bir Devletin Yeniden Doğuşu,*** Çev.K. Yargıcı, Cumhuriyet Yay., Ankara, 2000, s.13.

olarak Hüdavendigâr Hamidiye Ziraat Ameliyat Mektebi adıyla bir tarım okulu ve numune çiftlik kurulmuştur. 1891'de Bursa şehir merkezine 8-9 km mesafede, Mudanya yolu üzerindeki Karaman köyünde faaliyete geçen bu okul, 956 dönümlük geniş bir arazide uygulamalı tarım eğitimi veren bir numune çiftliği barındırmaktaydı.[79]

Bursa kırsalında üretim, büyük ölçüde küçük aile işletmeleri etrafında şekillenmekteydi. Köylüler, baba, oğullar, kardeşler ve diğer akrabalardan oluşan aile bireyleriyle birlikte tarlalarda çalışırdı. Osmanlı klasik döneminden miras kalan çift-hane sisteminde, bir çift öküz sahibi aile, devlete ait belli büyüklükteki toprağı kiralayıp işleyerek geçimini sağlardı. 19. yüzyılda özel mülkiyet yaygınlaşsa da, fiiliyatta köylü ailesi toprağını kendisi ekip biçmeye devam etmiştir. Küçük aile işletmeleri rejimi, 20. yüzyıla kadar ana hatlarıyla korunmuş, büyük toprak sahiplerinin hükmü altındaki yarı-feodal çiftlik düzeni, Bursa gibi bölgelerde çok yaygın olmamıştır. Aile emeği, tarımda temel işgücüydü. Kadınlar, ev ve bahçe işlerinde çalışırken, aynı zamanda ipekböcekçiliği gibi emek yoğun faaliyetlerde de yer alırdı. Erkekler çift sürme, ekim ve hasat işleriyle ilgilenirken, çocuklar uygun yaşa geldiklerinde aileye katkı sağlardı. Aile içindeki işbölümü, tarımsal üretimin devamlılığında önemli bir rol oynuyordu. Genellikle hane halkı kendi ihtiyacını karşılayan bir üretim modeline sahip olup, artan ürün pazara sunulmaktaydı. Bir köylü ailesinin ekonomik başarısı, sahip olduğu arazi miktarı, hayvan sayısı ve çalışabilir nüfusa bağlıydı.[80]

Bursa köylerinde sosyal yaşamın en belirgin özelliklerinden biri imece usulü çalışma geleneğiydi. İmece, köy halkının gönüllü katılımıyla gerçekleştirilen ortak işlere dayanıyordu. Hasat zamanı, köylüler birbirlerine destek olur, bir ailenin tarlası biçildikten sonra ertesi gün diğer ailenin tarlasına topluca gidilirdi. Bu yardımlaşmada para değil, emek esas alınırdı. Tarla işlerinin yanı sıra, köyde su kanalı açılması, cami, okul ve köprü gibi altyapı faaliyetleri de imece yoluyla yürütülürdü. Bu gelenek, toplumsal uyumu pekiştiren bir unsur olup, ***"köy bir büyük aile gibidir"*** düşüncesini yansıtmaktaydı. İmece kültürü, Osmanlı döneminde olduğu gibi Cumhuriyet'in ilk yıllarında da sosyal dokunun vazgeçilmez bir parçası olmuştur.

19. yüzyılda Bursa köylerinin nüfus yapısı Müslüman Türklerin yanı sıra Rum ve Ermeni gibi gayri Müslim toplulukları da kapsamaktaydı. Genellikle Müslümanlar ve gayri Müslimler aynı köyde değil, ayrı köylerde veya farklı mahallelerde yaşasalar da benzer tarımsal faaliyetlerle uğraşmaktaydılar. Rum köylüler, çoğunlukla zeytincilik ve bağcılık alanlarında uzmanlaşırken, Türk köylüleri tahıl tarımı ve hayvancılığa yoğunlaşmıştı. Ancak bu ayrım katı biçimde gerçekleşmemiş, iki grup da benzer üretim koşullarında çalışarak birbirlerine yakın yöntemlerle tarımsal faaliyet yürütmüştür.

Bursa köylüsünün tarımsal gelir düzeyi, üretilen ürünün çeşidine ve pazardaki değerine göre değişkenlik göstermekteydi. Tahıl gibi geçimlik ürünler söz konusu olduğunda köylü, genelde kendi tüketiminden arta kalan sınırlı bir miktarı pazara sunabiliyordu. Buna karşın ipek kozası, zeytin, tütün ve haşhaş gibi ticari niteliği güçlü ürünler, köylüye daha yüksek ekonomik kazanç sağlamaktaydı. Örneğin birkaç dönümlük dutlukta ipekböcekçiliği yapan bir köylü ailesi, sezon sonunda kozasını tüccara satarak önemli ölçüde nakit gelir elde edebilmekteydi.

Bursa'da 19. yüzyılın sonlarına doğru üreticilerin pazara ulaşım imkânları artmış, böylece üreticinin gelirini belirleyen temel etkenlerden biri hâline gelmişti.[81] Özellikle Mudanya ve Gemlik limanlarıyla gelişen ulaşım ağları sayesinde köylü, ürün fazlasını daha geniş ve uzak pazarlara gönderme fırsatına kavuşmuştu. Bu gelişmeler sonucunda bölgenin tarımsal üretimi 20. yüzyılın başlarında yerel sınırların dışına taşarak yeni pazarlara açılmıştı. Bu duruma ilişkin somut veriler 1911 yılı Gemlik İskelesi kayıtlarında açıkça görülmektedir. Gemlik İskelesi'nden ihraç edilen zeytin,

79 Ahmet Vurgun, "II. Abdülhamid Döneminde Zirai Eğitim Hamlesi: Hüdavendigâr Hamidiye Ziraat Mektebi ve Numune Çiftliği (1891-1909)" ***Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları,*** 2021 Sayı: 51, s.87.

80 Halil İnalcık, "Köy, Köylü ve İmparatorluk", ***V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler,*** Türk Tarih Kurumu Yayınları, XXVI. Dizi-Sayı 4, Ankara, 1990, s.1-2.

81 Baskıcı, ***a.g.m.,*** s.32.

zeytinyağı, ipek kozası gibi ürünlerin miktarı, bölge üreticisinin pazar bağlantılarının geliştiğini ve üretimde piyasa koşullarının önem kazandığını göstermektedir. Artık Bursa çiftçisi, kendi tüketim ihtiyacını karşılamanın ötesinde ürün fazlasını daha uzak pazarlara ulaştırarak ekonomik kazancını artırma fırsatına kavuşmuştu. Bu bağlamda, çiftçilerin üretim biçimleri ve ekonomik tercihleri, Rusya, Fransa ve Avrupa'nın çeşitli bölgelerine ulaşan ticari ağlarla birlikte uluslararası ticarete dâhil olmuş, Bursa tarımı da böylece küresel ekonomiye entegre bir hale gelmiştir.[82]

Bursa'da Modernleşen Şehir Hayatı

Modernleşme sürecinin Osmanlı şehirlerindeki etkileri, aynı zamanda şehirlerin mekânsal ve sosyal dokusunda da gözlemlenmiştir. 19. yüzyılın başında gerçekleşen yangın felaketi ve 1855 depremi de Bursa'da yenileşmeyi mecbur kılmıştır. Osmanlı modernleşme reformlarıyla birleşen bu süreç, Bursa'nın şehircilik tarihinde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Bu dönüşümün en önemli öncülerinden biri, Bursa'ya önce Anadolu Sağ Kolu Müfettişi (2 Nisan 1863 - 2 Ekim 1864) olarak gelen, ardından da vali (4 Şubat 1879 - 16 Ekim 1882) olarak atanan Ahmet Vefik Paşa'dır. Paşa'nın görev süresince gerçekleştirdiği çalışmalar, şehrin yeniden inşasında ve modern bir kent kimliğine kavuşmasında önemli bir rol oynamıştır.[83]

İlk olarak şehrin ulaşım altyapısına odaklanan Ahmet Vefik Paşa, Kütahya, Kırşehir ve Yenişehir'i Bursa'ya bağlayan modern yolların inşasını gerçekleştirmiştir. Bu projelerle Anadolu'da modern yol inşasının ilk örnekleri hayata geçirilmiştir. Kent içindeki ulaşımı kolaylaştırmak amacıyla mevcut yolları düzenlemiş, yeni cadde ve sokaklar açarak Bursa'nın mekânsal yapısını iyileştirmiştir. Depremlerden zarar gören Irgandı ve Setbaşı köprülerini onarmış, Çekirge Köyü'nü Bursa'ya bağlayan yeni yollarla şehrin çevresel bağlantılarını güçlendirmiştir.[84] Çıkmaz sokaklar kaldırılarak mahalleler arasında daha etkin bir bağlantı sağlanmış, yeni mahalleler ızgara plan esaslarına göre tasarlanmıştır. Bu mahalleler arasında özellikle Rusçuk, İntizam ve Çırpan mahalleleri dikkat çekmektedir.[85] Ahmet Vefik Paşa'nın imar faaliyetleri, yalnızca altyapı düzenlemeleriyle sınırlı kalmamış, aynı zamanda Bursa'nın tarihî ve kültürel kimliğinin korunmasına yönelik çalışmaları da içermiştir. Yeşil Cami, Çelebi Mehmed Türbesi ve Osman Gazi Türbesi gibi Osmanlı mimarisinin eşsiz örnekleri, onun çabaları sayesinde restore edilmiştir. Türbelerin çevresi istimlak edilerek genişletilmiş ve bu yapıların halk tarafından daha kolay erişilebilir hale gelmesi sağlanmıştır. Yeşil Cami ve Çelebi Mehmed Türbesi'nin çini ve nakışları, Fransız seramikçi ve mimar Parvillée'nin yardımıyla özenle yenilenmiştir.[86] Paşa'nın liderliğinde Bursa, modern bir sağlık altyapısına kavuşma yolunda da önemli adımlar atmıştır. Şehirde ilk hastane, Damad Efendi Konağı'nın dönüştürülmesiyle hayata geçirilmiş, ardından modern bir hastane yapısının temelleri atılmıştır. Ayrıca, Bursa'ya ilk belediye binası, postane, telgrafhane ve saat kulesi kazandırılmış; bu yapılar, Tanzimat reformlarının taşra şehirlerindeki etkilerini görünür hale getirmiştir.[87] Ahmet Vefik Paşa'nın Bursa valiliği sırasında gerçekleştirdiği önemli hamlelerden biri de kente bir tiyatro binası kazandırmasıdır. 1879 yılında Fransız üslubunda inşa edilen bu tiyatro, Bursa'da modern eğlence anlayışının ve sanat etkinliklerinin başlangıcı niteliğindedir. Şehirdeki ilk tiyatro binası olarak dikkat çeken yapı, Paşa'nın Osmanlı modernleşmesinin kültürel boyutuna verdiği önemi de yansıtmaktadır. Tiyatro, sadece bir eğlence mekânı değil, aynı zamanda toplumsal bilinç ve kültürel gelişim için bir araç olarak değerlendirilmiş ve Paşa'nın valilik yaptığı 1882

82 Uzun – Özkök - Türkan, *a.g.m.,* s.460.

83 Ömer Faruk Akün, "Ahmed Vefik Paşa", ***TDV İslâm Ansiklopedisi,*** https://islamansiklopedisi.org.tr/ahmed-vefik-pasa (26.01.2025).

84 Hüseyin Gürsel Bilmiş, T***anzimat'tan Cumhuriyet'e Bursa'da Mimarlık Ortamı,*** Akkılıç Kütüphanesi Yay., Bursa, 2021, s.25-26.

85 Beatrice Laurent, "Ahmet Vefik Paşa ve XIX. Yüzyıl Sonlarında Bursa'nın Yeniden Biçimlendirilişi", ***Bir Masaldı Bursa,*** İstanbul, YKY, 1996, ss.105-119

86 Ömer Faruk Akün, "Ahmed Vefik Paşa", ***TDV İslâm Ansiklopedisi,*** https://islamansiklopedisi.org.tr/ahmed-vefik-pasa (26.01.2025).

87 Bilmiş, ***a.g.e.,*** s.26.

yılına kadar aktif olarak kullanılmıştır.[88]

Ahmet Vefik Paşa'nın Bursa'daki çalışmalarında şehir planlamasının temel referansı 1857-59 yılları arasında hazırlanmış olan Suphi Bey Haritası olmuştur. 1855 depremi sonrasında, kentin yeniden inşa sürecini planlamak amacıyla hazırlanan bu harita, Osmanlı taşrasında modern şehircilik anlayışının ilk örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir. Suphi Bey'in liderliğinde bir mühendis heyeti tarafından çizilen 1/1600 ölçekli bu kadastro planı, Bursa'nın mekânsal yapısını detaylı bir şekilde kayda geçirmiştir. Harita, ticaret alanları, dini yapılar ve konutlar gibi tüm bina türlerini kategorize etmiş, numaralandırmış ve bu yapılar arasındaki bağlantıyı da göstermiştir. 1859'da tamamlanan harita, aynı yıl Osmanlı yönetimine sunulmuş ve 1862'de Mühendis Mektebi Matbaası'nda basılmıştır.[89]

Ahmet Vefik Paşa'nın valiliğiyle başlayan modernleşme süreci, sonraki valiler döneminde de Bursa'da kentsel gelişim açısından devam ettirilmiştir. 1891-1897 yılları arasında görev yapan Vali Ahmet Münir Paşa, Bursa'nın ulaşım altyapısına katkı sağlayarak Maksem Caddesi'ni açmış ve eğitim alanında önemli yapılar inşa etmiştir. Bu dönemde bir askeri okul, bir ipekçilik okulu ve bir mülki idâdi açılmış; ayrıca Sanayi Mektebi tam kapasiteyle hizmet vermeye başlamıştır.1903-1906 yılları arasında görev yapan Vali Reşit Mümtaz Paşa döneminde, Hamidiye Caddesi (günümüzde Cumhuriyet Caddesi) açılmış ve şehrin ana ulaşım akslarından biri haline gelmiştir. Bu dönemde ayrıca Maksem'den Atpazarı'na kadar uzanan Mecidiye Caddesi açılmış, Uludağ'a çıkan yollar genişletilmiş ve Tophane Meydanı'na üçüncü saat kulesi inşa edilmiştir. Bu gelişmeler, Bursa'nın kent siluetini önemli ölçüde değiştirmiştir. 1889-1891 yılları arasında görev yapan Vali Mahmut Celalettin Paşa, Yeniyol adlı bir cadde açarak ulaşımı kolaylaştırmıştır. Ayrıca, Mudanya ve Acemler gibi önemli güzergâhlara bağlanan yollar genişletilmiş, Geçit Köprüsü inşa edilmiştir. Bu dönemlerde şehirdeki imar faaliyetleri hız kazanmış, çok sayıda ev, dükkân, fabrika, çeşme ve hamam inşa edilmiştir.[90]

Belediye hizmetleri de incelenen dönemde önemli bir gelişim göstermiştir. 1894 yılında yapılan bir araştırmada, Bursa'da yaklaşık 10.667 ev bulunduğu tespit edilmiş; su, temizlik, lağım ve elektrik gibi altyapı hizmetleri modern standartlara ulaştırılmaya çalışılmıştır. Özellikle 1900'lü yıllarda Fen İşleri Müdürlüğü görevini yürüten Porof Ohannes, yollar ve altyapı projelerinde önemli bir rol oynamıştır. 1905 yılında ise Bursa'da ilk cadde aydınlatmaları başlatılmış ve şehrin elektrik şebekesi modernize edilmiştir.[91]

1911 Eylül ayına ait ***Génie Civil Ottoman*** Dergisi Bursa'nın elektrik enerjisi ve aydınlatma ihtiyaçlarına dair şu bilgileri paylaşmaktadır:[92]

> *"Sokak ışıklandırması haricinde Bursa'da çok az aydınlatma vardır. Bazı oteller, hamamlar ve gaz lambasından kurtulmaya çalışan iplik atölyelerinin dışında, dükkânlar ve ahalinin çok azı aydınlatma kullanıyor sayılabilir. Bunun nedeni de litresi 1,25 kuruştan olan gazyağının piyasada çok ucuz olması ve daha da önemlisi, şehirde gece hareketliliğinin kısıtlı olmasıdır. Dükkânlar erkenden kapanıyor, insanlar da vakitlice uyuyor, haliyle aydınlatma konusunda hemen önemli bir ilerleme beklememek gerekiyor. Bu iş gelecek vadediyor zira, tramvaylar ve ışıklandırmaya tek bir santral yeterli olacağından, genel giderlere yük olmayacağı için ilgi çekiyor. Motor gücü kullanımını etraflıca düşünmek gerekecektir. Aslında, elektrik enerjisini kullanmayı isteyecek birçok iplik atölyesi ve tabakhane olmasına karşın, sıcak su kullanımı gerekliliği bu konuda çok da iyimser olmamalarına sebep oluyor. Şartnamede su kaynaklarının kullanılabileceği de yazıyordu. Zamanında sahada yapılan çalışmalar, şehrin yakınında 600 beygir gücünde bir tesis*

88 Raif Kaplanoğlu, ***Bursa'nın Kentsel Gelişmesi,*** https://mekanelestiri15.wordpress.com/wp-content/uploads/2015/04/r-k-bursanin_kentsel_gelismesi_ve_sehir_haritalari.pdf

89 Bilmiş, ***a.g.e.,*** s. 27.

90 Bilmiş, ***a.g.e.,*** s.26; Kaplanoğlu, Bursa'nın Kentsel Gelişmesi, https://mekanelestiri15.wordpress.com/wp-content/uploads/2015/04/r-k-bursanin_kentsel_gelismesi_ve_sehir_haritalari.pdf

91 Kaplanoğlu, ***Bursa'nın Kentsel Gelişmesi,*** https://mekanelestiri15.wordpress.com/wp-content/uploads/2015/04/r-k-bursanin_kentsel_gelismesi_ve_sehir_haritalari.pdf

92 Alexandre M. Raymund, "Les Travaux Publics Dans Le Vilayet de Brousse", ***Génie Civil Ottoman,*** II. Année, No:3/13 C, Septembre 1911. s.5.

Suphi Bey Haritası, 1862, Bursa (kulturmirasi.com)

kurma ihtimalini ortaya çıkarmıştır fakat bu güç yeterli gelmeyecektir çünkü istenen hizmetler için gerekli güç 800 beygir olarak hesaplanmıştır. Öte yandan, Bursa'ya iki saat uzaklıkta, belediyeden alınabilecek, 2000-2500 beygir gücünde bir kaynak da mevcuttur."

Modernleşme sürecinde Osmanlı şehirlerinde kurulan Batılı tarzda oteller de şehirlerin mekânsal ve sosyal değişimi açısından bir yeniliği ifade etmektedir. 20. yüzyılın başlarında Bursa kentinde faaliyette bulunan dönemin önde gelen otelleri, Hotel Bellevue, Hotel Europe, Hotel Splendid, Hotel Continental, Hotel d'Anatolie, Hotel Nuriye ve Şark Oteli'dir.[93] Bir taşra şehri olan Bursa'da bu denli erken bir tarihte otellerin kurulmuş olması birden fazla dinamikle açıklanabilir. Kaplıca turizmi, konfor algısındaki değişim, ulaşım ağındaki gelişmeler, sanayileşme ile birlikte ticari faaliyetlerde yaşanan canlanma, eğlence anlayışındaki farklılaşma ve çeşitlenme bu dinamiklerin en önemlileridir.[94]

20. yüzyılın başlarında Bursa şehir hayatının hareketliliğini, kamu hizmetine mahsus araçların sayısı üzerinden de görmek mümkündür. 1911 yılı itibarıyla kamu hizmetine mahsus, ortalama ücreti 35-40 kuruştan 280 adet Victoria[95], 20-30 kuruştan 80 adet Vis-à-vis vagonu[96], 35-50 kuruştan 20 adet Landau[97] arabası bulunmaktadır. Bu rakamlara civar köylerden Bursa içine ve dışına hizmet veren talikalar[98] da

93 İsmail Yaşayanlar, *Osmanlı Dönemi Bursa Otelleri*, Nilüfer Belediyesi Akkılıç Kütüphanesi Yayınları, Bursa 2013, s.46-81.

94 Yaşayanlar, *a.g.e.*, s.97.

95 Victoria: Üstü açık ya da en fazla katlanabilir bir başlığı olduğundan genellikle yazın kullanılan bir at arabası.

96 Vis-à-vis: Öndeki yolcuların yüzlerinin arkaya ve arkadaki yolcuların da öne baktığı şekilde karşılıklı oturma düzenine sahip bir vagon.

97 Landau: (Landon) Uzun yolculuklarda ve resmi giyim gerektiren durumlarda tercih edilen, 4 at tarafından çekilip, 4 kişi oturulabilen bir at arabası. (Faytonun daha konforlusu)

98 Talika: Tek atla çekilen, dört tekerlekli, yaylı, üstü kapalı bir at arabası.

eklendiği takdirde sayı daha da artmaktadır.[99]

Bursa'nın fiziki, sosyal ve ekonomik yapısında meydana gelen değişimler, şehirdeki kentsel gelişim ve modernleşme sürecini analiz etmek için önemli bir zemin sunmaktadır. Mehmet Ziya'nın 1895 yılına ait aktarımları[100] ile 1324 (1906) Hüdavendigâr Vilayeti Sâlnâmesi[101] verilerinin karşılaştırılması, Osmanlı modernleşme reformlarının şehir yaşamına olan etkilerini incelemek açısından kıymetli bir kaynak teşkil etmektedir. Bu bağlamda, dini yapılar, modernleşme sürecinin kent üzerindeki etkisini anlamak için önemli bir gösterge niteliğindedir. 1895 yılında Bursa'da 165 cami ve mescit, 36 tekke ve zaviye bulunmaktaydı. Aynı yıl şehirde 6 kilise ve 3 havra yer alıyordu. 1906 yılına gelindiğinde cami ve mescit sayısı 188'e, tekke ve zaviye sayısı ise 39'a yükselmiştir. Kilise sayısı 10'a, havra sayısı ise 4'e çıkmıştır. Ayrıca bir metropolitlik merkezi bulunmaktadır. 1912 yılı itibarıyla kilise sayısı 13'e[102] yükselmiştir. Dini yapılar, ibadet mekânları olmanın ötesinde, toplumun sosyal, eğitimsel ve kültürel ihtiyaçlarını karşılayan merkezler olarak şehir yaşamında önemli bir rol oynamıştır. Bu bağlamda, kilise ve havra gibi yapıların sayısındaki artış, yalnızca dini ihtiyaçların karşılanması olarak değil, artan nüfusla birlikte gayri Müslim toplulukların nikâh, eğitim ve sosyal yardımlaşma gibi gündelik işlerinin çözüldüğü mekânlar olarak da değerlendirilmelidir. Eğitim alanında yaşanan gelişmeler, Bursa'nın modernleşmesinde bir diğer önemli başlıktır. 1895 yılında şehirde bir ipekçilik okulu, bir ziraat okulu ve bir sanayi mektebi bulunurken, 1906 yılında bu okulların sayısı ve çeşitliliği artmıştır. Medrese-i Muallimin, İdadi-i Mülki ve Askeri ile İnâs Mektebi Rüşdiyesi gibi eğitim kurumları, Osmanlı eğitim reformlarının Bursa'daki yansımaları olarak öne çıkmaktadır. 1912 yılı itibarıyla Bursa'da 34 medrese[103], 43 Müslüman okulu, 48 Rum okulu, 17 Ermeni okulu ve 3 Musevi okulu faaliyet göstermekteydi. Müslüman okullarında 24'ü kadın olmak üzere toplam 133 öğretmen görev yaparken, Rum okullarında 46'sı kadın toplamda 131 öğretmen, Ermeni okullarında ise 49'u kadın olmak üzere 92 öğretmen bulunmaktaydı.[104] Kadın öğretmenlerin sayısındaki artış, eğitimde modernleşmenin somut bir göstergesi olup, kadınların da eğitim süreçlerine aktif bir şekilde dâhil edildiğini ortaya koymaktadır.

Ticaret yapılarındaki büyüme de şehirdeki ekonomik dinamizmi ve ticari hareketliliği açıkça yansıtmaktadır. 1895 yılında şehirde 49 han ve 10 otel bulunurken, 1906'da bu sayıların sırasıyla 86 ve 21'e yükselmesi, Bursa'nın bölgesel bir ticaret merkezi olarak çekiciliğinin arttığını ortaya koymaktadır.

Bahsedilen dönemde Bursa'nın kültürel hayatında belirgin bir hareketlilik ve zenginleşme yaşanmıştır. 1895 yılı itibarıyla şehirde biri resmi olmak üzere toplam üç matbaa faaliyet göstermektedir. Bursa'da ilk matbaa, Süreyya Paşa'nın valiliği sırasında 1868 yılında kurulan Vilayet Matbaası'dır. Bunu 1874 yılında Ferâizcizâde Mehmet Şakir'in açtığı Ferâizcizâde Matbaası ve 1889 yılında Murat Emri tarafından Geyve Hanı içinde kurulan Emri Matbaası izlemiştir.[105] Matbaaların sayısındaki artış, toplumun bilgiye olan talebini karşılayan, modernleşmenin önemli bir işareti olarak değerlendirilebilir.

Aynı süreçte Bursa'da tiyatro ve sinema salonlarının açılmasıyla kültürel hayat hareketlenmiş, toplumsal yaşam

99 Raymund, a.g.m., s.4.

100 Mehmed Ziya, ***Bursa'dan Konya'ya Seyahat,*** haz. Mehmet Fatih Birgül ve Levent Ali Çanaklı, Bursa İl Özel İdaresi, Yeşil Şehir Kitaplığı 5, Ankara, 2008 s.134.

101 ***Hüdavendigâr Vilayeti Sâlnâmesi 1324,*** s.280-281.

102 Kaplanoğlu, Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Bursa 1876-1926, s. 220. Islahat Fermanı'nın getirdiği yasal düzenlemeler, gayri Müslim ibadethanelerine yönelik kısıtlamaları hafifleterek tamir ve yeni inşa süreçlerini kolaylaştırmış; böylece ibadethane sayısındaki artışın en önemli sebeplerinden biri haline gelmiştir. Bkz. Aşkın Koyuncu, "Osmanlı Devleti'nde Kilise ve Havra Politikasına Yeni Bir Bakış: Çanakkale Örneği", ***Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı,*** 12, sy. 16 (Ocak 2014), s.54.

103 Kaplanoğlu, ***Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Bursa 1876-1926,*** s.163.

104 ***1328 Maarif İstatistiği,*** s.6-9'dan akt: Kaplanoğlu, ***Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Bursa 1876-1926,*** s. 220.

105 Abacı, a.g.m., s.8.

Abdullah Frères, 1891, Bursa (e-manuscripta)

canlanmıştır. 1906 yılı itibarıyla şehirde üç tiyatro bulunmaktadır. 1912 yılında ilk sinema salonunun[106] açılması ise modern eğlence anlayışının ve şehir kültürünün dönüşümüne işaret etmektedir. Bu mekânlar, eğlence ve sanat faaliyetlerinin yanı sıra, farklı toplumsal grupların bir araya geldiği, düşünce ve değerlerin paylaşıldığı kamusal alanlar olarak da önem kazanmıştır. Özellikle kadınların sinemalara gitmeye başlaması, kadınların kamusal yaşamda giderek daha fazla görünür hâle geldiğinin açık bir göstergesidir. Matbaa, tiyatro ve sinemanın Bursa'nın kültürel yaşamına katılması, Osmanlı modernleşmesinin yerel ölçekteki somut yansımalarıdır. Bu kültürel birikim, Cumhuriyet döneminde yapılacak reformlara zemin hazırlayarak Bursa'nın modernleşmesine uzun vadeli bir katkı sağlamıştır.

Osmanlı'nın Dibacesi Bursa

Bursa, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminden Cumhuriyet'e kadar geçen süreçte, demografik, ekonomik, sosyal ve kültürel yapısında dikkate değer bir dönüşüm yaşamıştır. Bu dönüşüm, bir yandan Osmanlı modernleşme hareketlerinin, diğer yandan uluslararası ticaret ve sanayi ağlarının

106 Kaplanoğlu, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Bursa 1876-1926*, s. 193.

etkisiyle şekillenmiştir. 19. yüzyıl sonlarında hızlanan göç dalgaları, özellikle Balkanlar ve Kafkasya'dan gelen Müslüman nüfusun artmasına neden olmuş, buna karşın Rum, Ermeni ve Yahudi toplulukları da şehirdeki kozmopolit yapıyı koruyarak ekonomik ve ticari hayatta belirgin bir yer edinmiştir. Özellikle Rum nüfusun ticaret ve sanayi sektörlerinde artan etkinliği, Osmanlı reformlarının gayri Müslim topluluklara sağladığı ekonomik özgürlüklerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Bursa'nın uluslararası ticaret ağına entegrasyonu, şehrin ekonomik kalkınmasında temel bir rol oynamıştır. İpekçilik sektörünün gelişimi, bu dönemde Bursa'yı Batı Anadolu'nun en dinamik ticaret merkezlerinden biri haline getirmiştir. Kentteki gayri Müslim nüfusun yanında İtalyan ve Fransız varlığı da kentin ekonomik potansiyelini artırmış, uluslararası pazarlara erişimini kolaylaştırmıştır. Aynı zamanda Bursa Ticaret ve Sanayi Odası'nın kuruluşuyla şehrin ticari faaliyetleri kurumsal bir düzene oturtulmuş, yerli sermayeyi teşvik eden politikalarla ekonomide milliyetçi bir yapının temelleri atılmıştır. Ancak, I. Dünya Savaşı'nın etkileri ve uluslararası pazarlara bağımlılık, ipekçilik gibi bazı sektörlerde düşüşe neden olmuştur.

Ahmet Vefik Paşa'nın liderliğinde gerçekleştirilen imar faaliyetleri, Bursa'nın mekânsal ve sosyal dokusunu dönüştürmüştür. Yeni yolların inşası, mahallelerin düzenlenmesi ve tarihi yapıların restore edilmesiyle şehir, Tanzimat reformlarının taşradaki etkilerini somut bir şekilde yansıtmıştır. Şehirde kurulan tiyatrolar, modern eğlence anlayışının bir parçası olurken, basın-yayın faaliyetleri ve kadınların eğitimde daha görünür hale gelmesi, Bursa'nın toplumsal dönüşüm sürecindeki yerini pekiştirmiştir.

Kentin ekonomik dinamizmi, yalnızca üretim ve ticaretle sınırlı kalmamış, düzenlenen sergilerle ulusal bilincin ve yerli üretimin teşvik edilmesine yönelik çabalarla desteklenmiştir. 1906 ve 1909 yıllarında düzenlenen Bursa sergileri, hem ekonomik faaliyetlerin hem de Osmanlı modernleşme reformlarının halka tanıtılmasında etkili olmuştur. Bu sergiler, Osmanlı'nın neo-merkantilist politikalarının bir yansıması olarak, yerli malı kullanımını teşvik etmiş ve yerel ekonominin milliyetçi bir temelde yeniden yapılandırılmasına katkı sağlamıştır. Cumhuriyet döneminde Bursa'nın bu birikimi, Mustafa Kemal Atatürk'ün ekonomik ve toplumsal reformlarında önemli bir dayanak noktası oluşturacaktır.Bu bağlamda, Bursa'nın gelişimi, Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme çabalarının Cumhuriyet'in ulus-devlet inşasına geçişteki etkisini anlamak açısından önemli bir örnek sunmaktadır. Şehir, geleneksel üretim yapısından sanayileşmeye evrilirken, toplumsal ve kültürel dönüşüm süreçleriyle de yeni Türkiye'nin modernleşme dinamiklerine temel oluşturmuştur.

Bursa'da Ateş ve Hilal:
İşgal ve Kurtuluş (1918–1922)

20. yüzyılın ilk büyük küresel çatışması olan I. Dünya Savaşı, uluslararası dengeleri altüst ederek imparatorlukların kaderini derinden etkileyen büyük bir felaket olarak tarihe geçmiştir. Bu savaşta, Osmanlı İmparatorluğu'nun da içinde bulunduğu İttifak devletleri (Almanya ve Avusturya-Macaristan) ile İtilaf devletleri (İngiltere, Fransa, İtalya ve Rusya) karşı karşıya gelmiş ve dünya tarihinin o güne kadar tanık olmadığı bir yıkım yaşanmıştır. Tarihçi Eric Hobsbawm'a göre, I. Dünya Savaşı'nın önceki çatışmalardan temel farkı, sınırlı ve açık hedefler için yürütülen klasik savaşların aksine, sonuçları öngörülemeyen ve sınırları belirsiz hedefler için verilen bir mücadele olmasıdır. Bu yönüyle savaş, 20. yüzyılda hem devletleri hem de toplumları temelden dönüştüren küresel bir kırılma noktası niteliği taşımaktadır.[1] Hobsbawm'ın bu tespitini M. Philips Price'ın savaş sonrası dönem için yaptığı şu değerlendirmede de görmekteyiz: *"Bu savaş, galipler arasında bir emperyalist yayılma tutkusunu dizginsiz bırakmıştır. Toprakların ilhakı büyük çapta kabul edilmiş ve hükümetler alaycı bir şekilde büyük tazminatlar talep etmiştir."*[2]

Dört yıl süren savaşın sonunda, İttifak Devletleri mağlup olmuş ve bu yenilgi, birçok yapısal çöküşü beraberinde getirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu açısından I. Dünya Savaşı, yüzyıllardır süregelen gerileme sürecinin en keskin kırılma anlarından biri olmuş ve imparatorluğun dağılmasını hızlandırmıştır. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla (30 Ekim 1918), Osmanlı toprakları üzerinde işgaller başlamış ve Anadolu, bir kaosun içine sürüklenmiştir. 1924 yılında yayımlanan kitabında Edward Mead Earle, Türkiye'nin sahip olduğu zenginliklerin bu dönemde İtilaf Devletleri açısından ne denli mühim olduğunu şu cümlelerle açıklamaktaydı:

> *"Savaşın tüm ganimetleri içinde Türkiye en zenginler arasındaydı. İşlenmemiş madenler ve petroldeki zenginliği; gıda maddeleri üretimi, pamuk ve diğer tarım ürünleri konusundaki potansiyelleri; bir pazar olarak sunduğu olanaklar -savaş zamanı gereklilikleri ve barış zamanı varlıkları- oldukça çekiciydi. Stratejik konumu, Doğu Akdeniz'de sömürge gücü kurmayı uman herhangi bir ulus için paha biçilmez bir öneme sahipti. Bu nedenle, Berlin'den ve Bombay'dan, Stuttgart'tan ve Sidney'den, Münih'ten ve Marsilya'dan askerlerin, Gelibolu'nun kayalıklarını, Mezopotamya çöllerini ve Suriye kıyılarını ele geçirmek için şiddetli bir şekilde savaşmaya getirilmesi tesadüf değildi. Asya'da Türkiye, Berlin, Viyana, Londra, Paris ve Petrograt'taki emperyalistlerin gönüllerini koydukları zengin bir ödüldü."*[3]

1 Eric Hobsbawm, ***Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırılıklar Çağı,*** Çev. Yavuz Alogan, 9. Baskı, Everest Yay., İstanbul, 2015, s.37.

2 M. Philips Price, ***A History Of Turkey From Empire To Republic,*** The Macmillan Company, New York, 1956, p.96.

3 Edward Mead Earle, ***Turkey, The Great Powers, And The Bagdad Railway A Study In Imperialism,*** The Macmillan Company, New York, 1924, p.280.

Earle'nin bu tespitleri, Anadolu'da yaşanan kaosun temel dinamiklerini anlamak açısından oldukça açıklayıcıdır. Bölgenin ekonomik ve stratejik zenginlikleri, İtilaf Devletleri'nin işgallerine meşruiyet kazandırma çabalarına zemin hazırlarken, bu işgaller Anadolu halkı üzerinde derin bir huzursuzluk yaratmıştır. Savaşın yıkıcı etkileriyle sarsılan Osmanlı toplumu, bir yandan ekonomik ve siyasal çöküşün ağırlığını hissederken, diğer yandan galip devletlerin bölgesel çıkar mücadelelerinin doğrudan muhatabı haline gelmiştir. Harold Nicolson'un 1934'te yaptığı değerlendirme, İtilaf Devletleri'nin Osmanlı Devleti'ne bakışını ve bu dönemdeki güç ilişkilerini net bir biçimde ortaya koymaktadır: *"...Osmanlı İmparatorluğu parçalanmış ve aciz, başkenti ve Halifesi silahlarımızın insafına kalmış, ayaklarımızın dibinde yatıyordu. Denizlerin hâkimiyeti tartışmasız bizim elimizdeydi; Alman kolonileri işgal edilmişti, tüm hayati iletişimler, tüm stratejik noktalar kontrolümüz altındaydı. Müttefik insan gücü ve mühimmat yedekleri sınırsızdı..."*[4]

Bu bağlamda Mondros Ateşkes Anlaşması, Osmanlı Devleti'nin fiilen sona erdiğini ortaya koyan önemli bir belge niteliğindedir. Ancak bu anlaşma, bir imparatorluğun çöküşünü simgelemenin ötesinde, Anadolu'da başlayan ulusal direnişin ve yeniden varoluş mücadelesinin de başlangıcıdır. Anlaşmanın 7. maddesi İtilaf Devletleri'ne, güvenliklerini tehdit eden durumlar ortaya çıktığında Osmanlı topraklarında önemli gördükleri noktaları işgal etme yetkisi tanımaktadır. Maddenin belirsiz ifadeleri, kısa sürede İtilaf Devletleri tarafından geniş biçimde yorumlanarak işgaller için meşru bir zemine dönüştürülmüştür.[5] İşgaller öncelikle güneyden başlamış, Kasım 1918 ile Mart 1919 arasında İngilizler, Musul, İskenderun, Kilis, Antep, Maraş ve Urfa'yı işgal etmiştir. [6] Fransızlar, Adana, Dörtyol ve Mersin'i kontrol altına alırken, İtalyanlar Mart 1919'da Antalya'yı, Nisan 1919'da ise Konya'yı işgal ederek sahalarını Menteşe bölgesine kadar genişletmiştir.[7] Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik çözülme sürecinden faydalanan İtilaf Devletleri, Anadolu'nun farklı bölgelerini kendi çıkarları doğrultusunda bir rekabet sahasına dönüştürmektedir. Ancak, bu süreçte yalnızca işgalci güçler arasındaki rekabet değil, işgale karşı gelişen yerel tepki de dikkat çekicidir. Bu bağlamda, sürecin en hırslı aktörlerinden biri olarak Yunanistan öne çıkmaktadır. İzmir ve Batı Anadolu üzerinde hak iddiasında bulunan Yunan hükümeti, İtilaf Devletleri'nin desteğini alarak geniş çaplı bir işgal hareketine girişmeye hazırlanmakta, böylece Anadolu'da yeni bir cephe açılmasının zeminini oluşturmaktadır. İşgal politikalarının yarattığı gerilim, yalnızca Osmanlı Devleti'ni fiilen sona erdiren bir sürecin değil, aynı zamanda Anadolu'da filizlenen direniş hareketlerinin de habercisidir.

Yunanistan, I. Dünya Savaşı'na doğrudan ve aktif olarak katılmamış olsa da savaş sonunda önemli kazanımlar elde etmeyi amaçlamıştır. Bu doğrultuda ekonomik açıdan zengin ve jeopolitik açıdan önemli olan Batı Anadolu, Yunanistan'ın öncelikli hedefleri arasına girmiştir. Şubat 1919'da Paris Barış Konferansı'nda, Yunanistan Başbakanı Eleftherios Venizelos, Batı Anadolu'nun Yunanistan'a ilhak edilmesi yönünde bir talepte bulunmuş ve bu talebini bölgedeki Rum nüfusunun yoğunluğu iddiasına dayandırmıştır. Venizelos argümanını, istatistiksel verilerin ötesinde, siyasi ve ideolojik bir retorikle de desteklemeye çalışmıştır. Batı Anadolu'da Yunan hâkimiyetini meşrulaştırmak adına, Türklerin Hıristiyan nüfusa baskıcı politikalar uyguladığı yönünde bir söylem geliştirmiş ve bu toprakların ekonomik, kültürel ve yönetimsel açıdan Rumların kontrolü altında daha verimli olacağını öne sürmüştür. Dahası, Türklerin diğer milletleri idare etme yetisinden yoksun olduğunu iddia ederek, Yunanistan'ın bölge üzerindeki hâkimiyetini hem stratejik bir kazanım hem de ahlaki ve medeni bir gereklilik olarak sunmaya çalışmıştır. Böylece, Yunanistan'ın Batı Anadolu'daki iddiaları, tarihsel ve demografik unsurların yanı sıra, Avrupa kamuoyunda yankı uyandırabilecek bir medeniyet söylemine dayandırılmıştır. [8]

4 Harold Nicolson, ***Curzon The Last Phase 1919-1925,*** Constable and Company, London 1934, p.3-4.

5 Ali Türkgeldi, ***Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi,*** Ankara 1948, s. 70.

6 ***Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi,*** C IV, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2009, s.49-59.

7 Mevlüt Çelebi, "Millî Mücadele'de İtalyan İşgalleri", ***Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,*** Yıl 1993, Cilt 9, Sayı 26, s.397-400.

8 ***Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi,*** Cilt 2 Kısım 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1994, s.5.

Venizelos'un bu iddiaları, İtalya'nın itirazlarına rağmen İtilaf Devletleri tarafından kabul edilmiştir. 15 Mayıs 1919'da Yunan birlikleri İzmir'e çıkarma yaparak işgali başlatmıştır. Bu gelişme, Osmanlı Devleti'nde yeni bir kriz dalgasını tetiklediği gibi, Anadolu'da ulusal direnişin hızlanmasına da zemin hazırlamıştır. İşgalin ilk gününden itibaren halk, kendiliğinden gelişen örgütlenmeler ve protestolarla tepkisini göstermiş; bu tepkiler, zamanla daha sistematik ve organize bir yapıya dönüşmüştür.

Bursa'da Millî Mücadelenin Örgütlenmesi

Anadolu'nun ekonomik zenginliği ve ticari faaliyetleri açısından öne çıkan kentlerinden biri olan Bursa, İtilaf Devletleri'nin işgal politikaları açısından özel bir önem taşımaktaydı. Ticarî zenginliğinin yanı sıra, Mudanya ve Gemlik limanlarının Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 7, 8 ve 9. maddelerinin kapsamına girmesi, Bursa'nın bu devletlerin hedefi haline gelmesine yol açmıştır. Ayrıca, Anadolu'nun iç bölgeleriyle bağlantısı olan Bursa, antlaşmanın 7. maddesi gereğince her an İtilâf kuvvetleri tarafından işgal edilebilecek bir konumdaydı ve Marmara Denizi'ndeki düşman donanmasının olası saldırılarına açık bir hedef haline gelmiştir.[9]

I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele döneminde çeşitli cephelerde görev yapmış ve önemli hizmetlerde bulunmuş olan eski gazeteci ve yazar Mümtaz Şükrü Eğilmez, hatıralarında Bursa'daki Millî Mücadele'nin örgütlenmesini şu ifadelerle aktarmaktadır: "*15 Mayıs 1919'da Yunanlıların İzmir'i işgal haberi, Bursa'da büyük bir heyecan ve endişe dalgası yaratmıştır. Halk, ne olacağını bilmemenin çaresizliği içinde kıvranırken, İzmir'den Bursa'ya silahsız olarak gönderilen 36. Tümen'in sefalet içerisindeki er ve subaylarının durumu, Bursalıların yüreğini sızlatmış, gözyaşlarına boğmuştur. Ancak bu trajik manzara, halkı Kuvayi Milliye teşkilatına katılmaya ve yeni bir ölüm-kalım mücadelesine atılmaya yönlendirmiştir. Bursalılar, seve seve canlarından ve mallarından fedakârlık ederek direnişe destek vermiştir.*"[10]

Bursa'da Millî Kuvvetler, İzmir'in işgalinin ardından örgütlenmeye başlamış, ilk aşamada iki bölük halinde teşkilatlanmıştır. Her biri 62 kişiden oluşan bu birlikler, yerel direnişin temelini oluşturmuştur. Ancak, bu süreçte İstanbul hükümetine bağlı Ahmet Anzavur'un 300 kişilik bir grupla Manyas, Biga, Mustafakemalpaşa ve Gölyazı bölgelerinde Millî Kuvvetlere karşı yürüttüğü saldırılar, örgütlenme sürecini zorlaştırmıştır. Anzavur kuvvetleriyle ciddi çatışmalar yaşanmıştır. Millî Kuvvetler, yalnızca yerel savunmayla sınırlı kalmamış, aynı zamanda bölgesel direnişi desteklemek amacıyla Soma ve Nazilli cephelerine asker sevk etmiştir. Bunun yanı sıra, Ayvalık cephesine 200 kişilik bir kuvvet gönderilerek Batı Anadolu'daki mücadeleye katkı sağlanmıştır. Bu dönemde, İstanbul'dan zabit ve silah sevkiyatı yapılması, direnişin lojistik ihtiyaçlarının karşılanmasında önemli bir rol oynamıştır.[11] Mümtaz Şükrü Eğilmez'in belirttiğine göre, kendi başkanlığı döneminde 139 bin lira bağış toplanmış, bu para ile 56. Tümen'in ihtiyaçları karşılanmış ve 600 erin kıyafet ve iaşesi sağlanmıştır. Bu süreçte Millî Mücadele öncesinde dağlarda faaliyet gösteren Kamber, Aziz, Kasapoğlu ve Bilal çeteleri, Kuvâ-yi Millîye'ye katılarak eşkıyalığa son vermiştir. Mümtaz Şükrü, bu noktada halkın Kuvâ-yi Millîye'ye desteğinin önemini şu sözlerle ifade etmektedir: *"Eğer Bursa'da Kuvayi Milliye'ye karşı bir hareket olsaydı, şehri yakma kararı almıştık. Bu amaçla on üç yere yangın bombası yerleştirmiştik. Ancak Bursalılar Kuvayi Milliye'yi yürekten benimsemiş, direnişe büyük bir destek vermiştir."* [12]

İzmir'den başlayan Yunan işgali, tüm yurtta olduğu

9 Orhan Hülagü, "Mondros Mütarekesi Sonrası Bursa Bölgesindeki Millî Mücadele Hazırlıkları ve Kuvâ-yi Millîyenin Teşkili", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 14, S. 41 (Ocak 1998), s.451-452.

10 Mümtaz Şükrü Eğilmez, *Millî Mücadele'de Bursa*, Yay. Haz. İhsan İlgar, Tarih Yayınları, İstanbul, 1981, s.188.

11 Nazım Yücelt, "Mücadele Yıllarında Bursa", *Uludağ*, s.16, Mayıs 1938, s.17-19.

12 Eğilmez, *a.g.e.*, s. 190. Bursa'nın işgal ve kurtuluş sürecinde, bölgesel direnişi örgütleyen ve Millî Mücadele'nin başarısına önemli katkılar sağlayan birçok isim dikkat çekmektedir. Çemişkezekli Haydar Bey, Püskülsüz İsmail, Abdürrezzak (Sözgeçiren), Gâvur Ali, Vakıflı Osman gibi liderler, hem Yunan işgaline karşı silahlı mücadele yürütmüş hem de dağınık hâlde bulunan çeteleri Kuvâ-yi Millîye saflarına dâhil ederek bölgesel birliği sağlamışlardır. Erzurumlu Salih Hoca'nın anılarında bahsettiği Kamber, Aziz, Kasapoğlu ve Bilâl çeteleri gibi gruplar, eşkıyalıktan direnişe dönü-

gibi Bursa'da da büyük bir tepkiyle karşılanmıştır. Ancak, İstanbul Hükümeti'nin etkisi altında bulunan Bursa'da Millî Mücadele'nin örgütlenmesi, Bekir Sami Bey'in 27 Haziran 1919'da 56. Tümen Komutanı olarak kente gelmesiyle sistematik ve daha örgütlü bir şekilde yürütülmeye başlanmıştır. Bekir Sami Bey'in gelişinden önce Bursa, Gümülcineli İsmail Bey'in valilik yaptığı bir dönemden geçmiştir. Gümülcineli İsmail Bey, Hürriyet ve İtilâf Partisi mensubu olarak, İttihat ve Terakki Partisi yanlılarını tutuklatmış, Millî Mücadele'ye destek veren yerel basına baskı yapmış ve Millî Mücadele yanlılarını sürgüne göndermiştir. Bölgedeki asayişin bozulduğu, çetelerin köy ve kasabalarda soygunlar yaptığı bu ortamda, Gümülcineli İsmail Bey jandarma ve polis teşkilatını kendi politik çıkarları doğrultusunda kullanmıştır. Ancak, hem kendi icraatları hem de Millî Mücadele karşıtı tutumu nedeniyle hükümet, parti ve basın çevreleri tarafından eleştirilmiştir. Bekir Sami Bey'in Bursa'ya gelişi, bu karmaşık durumu sona erdirmiş; Gümülcineli İsmail Bey, Bekir Sami Bey şehre ulaşmadan önce vali vekilliğinden istifa etmek zorunda kalmıştır.[13] Bekir Sami anılarında Bursa'ya gelişi ile ilgili şunları aktarmaktadır: *"Bugün saat 15.00'te Bursa'ya ulaştık. Uludağ eteğinde 56. Tümen Yaveri Teğmen Aziz Bey bizi karşıladı. Tümen karargâhı olarak seçilen askerlik şubesine gittik. Karargâhta Binbaşı Halil Bey karşıladı. 56. Tümen komutanlığına Alay Kumandanı Kâzım Bey vekâlet ediyordu. Vekâletin bir hafta daha sürmesini, çok yorgun olduğum için bir hafta dinleneceğimi söyleyip ayrıldım. ...Akşama doğru Çekirge'de Servinaz Oteline yerleştik. Burada bir hafta dinlenip yorgunluğumu çıkardım. Hafta sonunda da tümen karargâhının bahçesindeki "Mareşalin Köşkü" denilen güzel bir binaya yerleşerek çalışmalara başladım."*[14]

Bekir Sami Bey, Bursa'ya geldiğinde Mustafa Kemal Paşa tarafından gönderilen 23 Haziran 1919 tarihli şifreli bir telgraf almıştır. Telgrafta, Sivas Kongresi'ne katılacak delegelerin belirlenmesi için gerekli hazırlıkların yapılması ve vekâletnamelerin yazılı olarak hazırlanıp şifre ile bildirilmesi talep edilmektedir. Bekir Sami Bey, bu telgrafa cevaben şu ifadeleri kullanmıştır: *"İki ayrı şifrenizi Bursa'da aldım. Vatan ve milletin kurtulması için kanaat ve icraatınızdan başka çare ve yol bulunmadığına ben de kaniyim. Onun için çalışmalara hemen başlıyorum."* Ayrıca, tümenini toparlayarak Millî Mücadele'nin amaçları doğrultusunda çalışmalara derhal başlayacağını ifade etmiştir.[15]

Bekir Sami Bey, Bursa'nın Setbaşı Mahallesi'nde bulunan ve Erzurumlu Salih Hoca'ya ait olan fırında bildiriler bastırarak halkı Millî Mücadele'ye katılmaya davet etmeye başlamıştır. Bu faaliyet, halkı bilinçlendirmenin ötesinde, kentte gizli şekilde çalışan Millî Mücadele taraftarlarıyla irtibat kurmasına da olanak tanımıştır. Böylece, Bursa'daki direnişin örgütlenmesi açısından önemli bir adım atılmış, yerel destek ağları güçlendirilmiş ve Millî Mücadele'nin kentteki etkisi giderek belirginleşmiştir.[16] Aynı dönemde Bekir Sami Bey'in yaveri Yüzbaşı Selahattin, İstanbul'a giderek Müstahkem Mevki Komutanı Miralay Galatalı Şevket Bey ve Karakol Cemiyeti üyeleriyle görüşmeler gerçekleştirmiştir. Bu temaslar, Bursa'daki direnişin daha sistemli bir şekilde

şerek Bursa'nın kurtuluş mücadelesine dâhil olmuşlardır. Bu süreçte, Orhaneli Bölge Komutanlığı'nın lideri olarak görev yapan Haydar Bey, bölgede stratejik bir istihbarat ağı kurmuş, Arif Kaptan Çetesi'ni de bünyesine katarak Yunan ilerleyişine karşı etkili bir mücadele yürütmüştür. Benzer şekilde, Gökbayrak Taburu'nu kurarak direnişi kurumsallaştıran Cemal Bey, Tavşanlı'dan Kabakçı Salih Efe, Keles'ten Sadettin Efe ve Harmancık'tan Canip Efe gibi liderler, hem Yunan işgaline hem de halkı tehdit eden soyguncu çetelere karşı önemli başarılar elde etmişlerdir. Hulusi Koçak, Ali Rıza, Gürcü Osman, Laz Mustafa, Arnavut Aslan ve daha birçok ismin öncülüğünde yürütülen direniş, hem bölgesel savunmayı güçlendirmiş hem de Millî Mücadele'nin ulusal bir başarıya ulaşmasına hizmet etmiştir. Bu kahramanların çabaları, sadece silahlı mücadeleyle sınırlı kalmamış, aynı zamanda yerel halkın can ve mal güvenliğini koruyarak toplumsal bir dayanışmanın da örneğini oluşturmuştur. Ancak, tarihsel kayıtlar sınırlı olduğu için, bu isimlerin yanında adlarını sayamadığımız birçok kahramanın da Millî Mücadele'nin zaferine sessiz ama özverili katkılarda bulunduğu unutulmamalıdır. Bu kahramanlar, Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsızlık mücadelesinde tarih sahnesinde hak ettikleri yere sahiptir. Yılmaz Akkılıç, ***Kurtuluş Savaşı'nda Bursa Birinci Kitap/Mondros'tan İşgale,*** Akkılıç Kütüphanesi Yay., Bursa, 2008,; ***Türk İstiklâl Harbi,*** II. Cilt, Batı Cephesi, 6. Kısım. 1. Kitap.; Ömer Faruk Dinçel, ***Millî Mücadele'de Bursa Dağ Yöresi*** (Orhaneli-Harmancık-Keles-Büyükorhan), Bursa, 2017.

13 Adnan Sofuoğlu, ***Kuvayı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu 1919-1921***, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1994,s. 118-119.

14 ***Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları,*** Haz. Muhittin Ünal, İkinci Baskı, Cem Yayınevi, İstanbul, 2002, s.141.

15 ***Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları***, s.142-143

16 Sofuoğlu, ***a.g.e.,*** s.120-121.

örgütlenmesine katkı sağlarken, dönüşünde Albay Şevket Bey'in isteği üzerine Bursa Kız Öğretmen Okulu Müdürü Şekibe Hanım ile bir araya gelmiştir. Bu görüşme neticesinde, öğretmenler, öğrenciler ve annelerden oluşan bir teşkilat kurulmuş, bu yapı istihbarat ve propaganda faaliyetlerinde etkin bir rol üstlenmiştir.[17] Böylece, Bursa'daki direniş toplumsal tabanını genişleten bir nitelik kazanmıştır. Yüzbaşı Selahattin, anılarında Şekibe Hanım ile yaptıkları görüşmeyi şu şekilde aktarmaktadır: *"Sonuçta, başta öğretmenler, ardından öğrenci kızlar ve onların anneleri olmak üzere iç istihbarat ve propaganda faaliyetleri yürütmeye karar verdik. Çalışma yöntemlerimizi ve ilişkilerimizi nasıl düzenleyeceğimizi belirledik. Gerçekten, Şekibe Hanım'ın başkanlığındaki bu örgüt, kısa sürede büyük hizmetlerde bulundu."*[18]

Bu çalışmaların neticesinde, Bursa'da Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuş ve tüm bölgede etkinlik kazanmıştır. Cemiyetin merkezi olarak, Sıtma Mücadele Başkanlığı binasının üstündeki daire hazırlanmıştır. Gazeteci Mümtaz Şükrü Eğilmez, hapishaneden çıkarılan ve ücretle görevlendirilen on kişiyle birlikte teşkilatı genişletmek amacıyla köylerle ilişki kurmakla görevlendirilmiştir. Kendisi, Çekirge'den Apolyont Gölü'ne kadar 20 gün boyunca köyleri dolaşarak millî teşkilatı kurmayı başarmış ve bu teşkilatın komutanlığına Mehmet Ali Bey getirilmiştir. Salih Hoca ise muhasebe ve vezne işlerini üstlenmiştir. [19] Cemiyetin çalışmalarında aktif rol oynayan (Çaycı) Bekir Hoca, o döneme dair şu bilgileri aktarmaktadır: *"Müdâfaa-yı Hukuk Cemiyeti'nin ilk toplantısı, o zaman Avcılar Kulübü olarak kullanılan Yağcı Cemil Bey'in yağhanesinin üstündeki binada gerçekleştirilmişti. Bildiri burada hazırlanmış ve ilk taslağı bizzat ben yazmıştım. Daha sonra Muhittin Baha Bey metnin bazı kısımlarını düzeltmişti. Resneli Mehmet Ali Bey'in başkanlığında düzenlenen bu toplantıda, tüm mahallelerden gelen üçer üyenin seçilmesiyle Hancı Sadık Bey, Hasipzade Muhtar Bey, Yeşilli Hacı Ahmet Efendi ve hatırımda kaldığı kadarıyla Erzurumlu fırıncı Salih Efendi gibi isimlerden oluşan bir heyet oluşturulmuştu."*[20]

Bölgede bu gelişmeler yaşanırken, Damat Ferit Paşa Hükümeti, Anadolu'da örgütlenmeye başlayan Millî Hareketi etkisiz hale getirmek ve kontrolü elinde tutmak amacıyla çeşitli önlemler almaya yönelmiştir. Bu doğrultuda, Millî Mücadele'ye karşı bir tutum sergileyen sivil ve askerî yöneticileri kritik bölgelere atama stratejisini benimsemiştir. Bu çerçevede, Ağustos 1919'un sonlarında Bursa Valiliği'ne, "*Nemrut*" lakabıyla anılan Mustafa Paşa atanmıştır. Yeni vali, Ahmet Anzavur ile birlikte Bursa'ya gelmiş ve bölgede Kuvâ-yi Millîye'ye ve Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'ne karşı bir teşkilat oluşturarak Bekir Sami Bey'i etkisiz hale getirmek için çalışmıştır. Ancak Vali Mustafa Paşa, İstanbul Hükümeti yanlısı faaliyetleri ve söylemleri nedeniyle Bekir Sami Bey'in emriyle 4 Ekim 1919'da Bursa'dan uzaklaştırılmıştır. Bu tarihten sonra Bursa'da millî cemiyetlerin örgütlenme süreci hızlanmış ve kent Heyet-i Temsiliye'ye bağlanmıştır. Bekir Sami Bey'in emirleri doğrultusunda, 7 Ekim'de Kirmastı'da (Mustafakemalpaşa), Kasım 1919 ortalarında Beğce (Orhaneli) ve Karacabey kazalarında Kuvâ-yi Millîye kurulmuştur. Ayrıca, Yenişehir'de tabur komutanı Binbaşı Yahya Hakkı'nın çalışmaları sonucu Ekim 1919'da Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti şubesi açılmış; Kasım ayı ortalarına kadar

17 Sofuoğlu, *a.g.e.,* s.121.

18 İlhan Selçuk, *Yüzbaşı Selahattin'in Romanı,* 20. Baskı, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2023, s.549.

19 Eğilmez, *a.g.e.,* s. 20.

20 Eğilmez, *a.g.e.,* s.204. Bursa'da Reddi İlhak Cemiyeti'nin üyeleri arasında Erzurumlu Salih Hoca, İdare Meclisi Başkâtibi Hami, Hasan Sami, Yenişehirli Hafız Abdullah, Paşa Çiftliği Sahibi Ali, Ali Ruhi, Memduh, İstinaf Mahkemesi Başkanı Hasan (Süleyman Vehbi), Müftü Hafız Ahmet, Gürcü Murtaza, Murat, Müderris Kara Yusuf, Nasuh Zade Saim, Urgancı Abdullah, Fesçi Hafız Halit, Su Müdürü Salih, Öğretmen Okulu Müdürü Hamid, Şer'iye Mahkemesi Başkâtibi Nurettin, Dr. Mehmet Ali, Eczacı Şükrü, Defterdarlıktan emekli Raif ve oğlu Celal, Dr. Şefik Hidayet, Emekli Kurmay Binbaşı Nevres, Öğretmen Hüsnü Uluğ, Değirmenci Ömer Ağa, Cemil, Jandarma Alay Komutanı Albay İsmail Hakkı, Muhittin Baha (Pars), Hakkı Baha, Dişçi Anber, Operatör Emin, Lise Öğretmeni Ali Rıza, Tabak Tevfik Ağa, Soğanlı Çiftliği Sahibi Ethem, Hacı İvas Çiftliği Sahibi Mustafa, Tabak Eşref, Tüccar Hüseyin Avni ve Binbaşı Mehmet Ali bulunmaktadır. Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'nde ise Nasuh Zade Sadık, Urgancı Abdullah, Bursa Kadısı Tahir, Avukat Osman Nuri, Emekli Yüzbaşı Hacı Ahmet, Binbaşı Abdullah, Müderris Kara Yusuf, Cemiyet Kâtibi Ahmet Muhtar, Gemlikli Necati, Muhittin Baha ve Mümtaz Şükrü görev almıştır. Cemiyetin mali işlerinden ise Müderris Ali Osman, Fabrikatör Osman, damadı Memduh oğlu Cemil ve Karacabey Çiftliği Sahibi Emin Bey sorumlu olmuştur. Eğilmez, *a.g.e.,* s.188-189.

bölgede 53 mahalle ve 17 köyde şubeler oluşturulmuştur. [21]

Tüm bu örgütlenme sürecinde mücadele edilen konulardan biri de İstanbul Hükümeti merkezli propagandalardır. Bu propagandalar, yalnızca halk arasında kafa karışıklığı yaratmakla kalmamış, aynı zamanda işgal sürecinde Bursa'nın işgaline de zemin hazırlamıştır. Bursa'nın İstanbul'a olan coğrafi yakınlığı, bu propagandaların şehirde daha yoğun bir şekilde hissedilmesine neden olmuştur. Propagandaların arka planını ve dayandığı söylemleri, 13 Nisan 1920 tarihli *New York Times* gazetesinin *"Sultan Dissolves Turkish Chamber"*[22] başlıklı haberinde görmek mümkündür. *New York Times*, Şeyhülislam Dürrizade Abdullah Efendi tarafından yayımlanan Millî Mücadele karşıtı fetvayı ele aldığı haberde, Dürrizade'nin, *"Cehennemin sonsuz azapları Sultan'ı desteklemeyenlerin üzerine olacaktır"* sözleriyle halk üzerinde dini baskı kurmaya çalıştığı ve Milliyetçilere karşı cihat ilan ederek, *"Milliyetçileri öldüren Müslümanların Allah tarafından kutsanacağı, isyancılara karşı savaşırken ölenlerin ise ebedi bir şan kazanacağı"* ifadelerini aktarmıştır. Haberde fetvanın, Sultan'ın dini otoritesini kullanarak halkı Millî Mücadele'den uzaklaştırmak ve direnişi zayıflatmak için propaganda aracı olarak kullanıldığı; Ankara'daki Milliyetçi Şeyhülislam'ın da bu fetvayı kınayan ve Sultan'ın dini meşruiyetini sorgulayan bir karşı fetva yayımladığı ifade edilmiştir. Haberde ayrıca Milliyetçi güçlerin, Sultan'ın destekçisi olan Anzavuru İstanbul'dan tamamen koparmak ve Bursa'yı ele geçirmesini engellemek amacıyla harekete geçtiği aktarılmıştır. Bursa'nın, Osmanlı Devleti'nin eski başkenti olduğu ve milliyetçiler için manevi bir öneme sahip olduğu da özellikle belirtilmiştir.

Bu propagandaların Bursa'daki etkisini Ali Fuat Cebesoy'un anılarında[23] da görmek mümkündür. 21-22 Nisan 1920 gecesi Bursa Belediye Dairesi'nde, Şeyhülislam Dürrizade Abdullah Efendi'nin Millî Mücadele karşıtı fetvasına cevap vermek ve Bursa ulemasının desteğini almak amacıyla bir toplantı düzenlenmiştir. Başlangıçta olumlu ve sakin geçen toplantının atmosferi, genç bir hocanın beklenmedik çıkışıyla aniden değişmiştir. Bu kişi ayağa kalkarak, "*Ne Padişahımız efendimiz ne de hükümet esir bir vaziyettedir. Dün huzur-u şâhanede bulunarak Padişah'tan millete selâm getirdim.*" sözlerini dile getirmiş, bu açıklama toplantıda bulunanlar arasında şaşkınlık ve tereddüt yaratmıştır. Ali Fuat Cebesoy duruma hızla müdahale ederek bu kişinin kimliğinden şüphelenmiş ve üzerinde arama yapılmasını istemiştir. Yapılan aramada, İngiliz polisi adına çalışan Yüzbaşı Benetti imzalı bir belge bulunmuş ve söz konusu hocanın İngiliz ajanı olduğu anlaşılmıştır. Bu olayın ardından toplantıya katılan ulemada oluşan şüpheler ortadan kalkmış ve ortak bir kararla şu sonuca varılmıştır: "*Esarette bulunduğu muhakkak olan fetva emininin fetvasıyla Padişah iradesinin muteber olamayacağı muhakkaktır. Cümlemiz bu kanaattayız.*" *New York Times* haberinde vurgulanan İstanbul kaynaklı propaganda ve Ali Fuat Cebesoy'un aktardığı olay birlikte değerlendirildiğinde, İstanbul Hükümeti ile işgal güçlerinin, Anadolu'daki direnişi zayıflatmaya yönelik sistematik bir politika yürüttüğü açıkça görülmektedir.

Bekir Sami Bey'in Bursa'ya gelişiyle ivme kazanan millî örgütlenme faaliyetleri, yalnızca yerel direnişin koordinasyonu ve güçlenmesi açısından değil, aynı zamanda Sivas Kongresi'ne temsilci gönderilmesi gibi ulusal çapta stratejik önem taşıyan süreçlerin yönlendirilmesinde de belirleyici bir rol oynamıştır. Bekir Sami Bey anılarında Bursa'dan Sivas Kongresi için delege seçimleri ile ilgili de şu bilgileri aktarmaktadır: *"20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa'dan 31.7.1919, 7.8.1919 tarihlerinde iki ayrı şifreli telgraf aldım. Her ikisinde de Sivas Kongresi delegelerinin durumu soruluyor, Bursa, Balıkesir, Biga ve İzmit'ten alınan sonuçların bildirilmesi isteniyordu. Ayrıca, seçilen delegelerin kimliklerini saklayarak seyahat etmeleri gerektiği bildiriliyordu. ...Yusuf İzzet Paşa izinli olduğundan ve dönüp dönmeyeceği belli olmadığından Balıkesir ve Biga'ya tebligat yapamamıştım. Son durum nedeniyle 14. Kolordu Kumandanı Vekili Kâzım Bey'e kurye ile gönderdimse de geç kalındığı nedeniyle seçim yapılamayacağı, buna karşın Sivas'tan istenen kişilere vekâlet verilebileceği bildiriliyordu. Bursa adına da tüccar ve eski Belediye Başkanı Ahmet Nuri Bey ile Avukat Osman Nuri*

21 Sofuoğlu, *a.g.e.*, s.188-191.

22 *New York Times*, "Sultan Dissolves Turkish Chamber", 14 Nisan 1920, s.3.

23 Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, Vatan Neşriyat, İstanbul, 1953, s.355-356.

Mustafa Kemal Paşa köylülerle

Bey'e vekâlet için gerekli işlemlerin yaptırılması istenmişse de adı geçenlerin hareketinin hükümetçe bilinmediğini, cevaben bildirdim."[24]

Görüşmeler neticesinde Bursa'dan eski Belediye Başkanı Ahmet Nuri Bey[25] ve Avukat Osman Nuri Bey'in (Özpay)[26] delege olarak katılmaları kararlaştırılmıştır.

Sivas Kongresi sonrası Mustafa Kemal Paşa, 7 Ekim 1919 tarihinde Bursa Tümen Kumandanı Miralay Bekir Sami Bey'e gönderdiği bir telgrafla, Bursa halkının vatansever duruşuna ve samimi hislerine teşekkürlerini iletmiştir.

24 *Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları,* Haz. Muhittin Ünal, İkinci Baskı, Cem Yayınevi, İstanbul, 2002, s.154.

25 Ahmet Nuri Bey, 1887 yılında Çürüksu'da (bugün Gürcistan Kobuleti) dünyaya gelmiştir. Hahutzâde Mahmut Efendi'nin oğlu olup, "Hahutzâde Mahmut Ahmet Nurettin", "Hahutzâde Ahmet Nurettin Efendi" ve "Hahutaşvili Ahmet (Nuri) Nurettin Efendi" isimleriyle de bilinmektedir. Kaynaklarda hakkında pek bilgi bulunmayan Ahmet Nuri Bey, Darü'l-Hilafeti'l-Aliyye Medresesi muallimlerindendir ve 1916 ve 1917 yıllarında iki kez Bursa Belediye Başkanlığı yapmıştır. *1967 Bursa İl Yıllığı,* İstanbul, 1967, s. 17.

26 Osman Nuri Bey, Millî Mücadele'nin Kuvâ-yi Millîye safhasından Türkiye Büyük Millet Meclisi Dönemi'ne kadar aktif biçimde millî hareketin içinde yer almış ve Bursa'daki direnişin örgütlenmesine öncülük etmiştir. 1878 yılında İstanbul'da doğmuş, İstanbul Hukuk Mektebi'nden mezun olduktan sonra Bursa'ya yerleşerek dava vekilliği yapmaya başlamıştır. 1909 yılında, Bursa Barosu'nun öncüsü niteliğindeki Hüdâvendigâr Vilâyeti Davavekilleri Cemiyeti'nin kuruluş sürecinde aktif rol almış ve cemiyetin ilk başkanı olmuştur. Bursa İhtiyat Zabitanı Teavün Cemiyeti'nde fahri başkanlık yaparak Millî Mücadele'ye katılmış, Bursa Redd-i İlhak ve Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetlerinin kuruluşunda ve faaliyetlerinde önemli rol üstlenmiştir. Kaplanoğlu, *a.g.e.,* s.197; Eğilmez, *a.g.e.,* s.11; s.189.

Telgrafta, yeni kurulan İstanbul Hükümeti ile görüşmeler yapılmakta olduğu belirtilmiş ve bu süreçte Bursa'da asayiş ve sükûnetin korunması hususunda azami dikkat ve tedbir çağrısında bulunulmuştur. Ayrıca, Eskişehir'de bulunan Ali Fuat Paşa ile irtibat kurulmasının önemine vurgu yapılmıştır. Mustafa Kemal Paşa, telgrafı Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Heyeti Temsiliyesi adına göndermiştir.[27] Bekir Sami Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın telgrafına cevaben 8 Ekim 1919 tarihinde bir telgraf göndermiş ve Sivas Kongresi'ne katılan Bursa delegeleri Osman Nuri ve Ahmet Nuri Beylerin dönüşte halkın büyük bir coşkusu ve tezahüratı ile karşılandığını bildirmiştir. Ayrıca, Ali Fuat Paşa ile sürekli iletişim halinde olduklarını belirtmiş ve İrade-i Millîye'ye olan bağlılığını ifade etmiştir.[28]

Bekir Sami Bey ve Mustafa Kemal Paşa arasındaki yazışmalardan, Sivas Kongresi'ne Bursa adına katılan delegelerin Ahmet Nuri ve Osman Nuri Beyler olduğu kesin bir şekilde anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, Sivas Kongresi'ne Bursa'dan gönderilen delegeler konusunda kaynaklar arasında bazı farklılıklar dikkat çekmektedir (Tablo 1). Çoğu kaynakta Ahmet Nuri ve Osman Nuri isimleri ortak olarak vurgulanırken, kimi eserlerde Necati Bey ve Asaf Bey isimleri de Bursa delegeleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ahmet Nuri ve Osman Nuri isimleri, Mehmet Arif Bey (***Anadolu İnkılabı***)[29], Vehbi Cem Aşkun (***Sivas Kongresi***)[30], Mahmut Goloğlu (***Sivas Kongresi***)[31], Mümtaz Şükrü Eğilmez (***Millî Mücadele'de Bursa***), Bekir Sami Günsav (***Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları)***, Uluğ İğdemir (***Sivas Kongresi Tutanakları***)[32] ve Sabahattin Selek (***Anadolu İhtilali***)[33] gibi kaynaklarda birlikte geçmektedir. Bu durum, Bursa delegeleri olarak Ahmet Nuri ve Osman Nuri isimlerinde geniş bir uzlaşı olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte

İncelenen Kaynaklar	İsmi Geçen Bursa Delegeleri
Miralay Mehmet Arif Bey - Anadolu İnkılabı	Ahmet Nuri, Osman Nuri
Mazhar Müfit Kansu - Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber	Ahmet Nuri Bey
Selahattin Köseoğlu - Millî Mücadele Hatıraları	Ahmet Nuri, Osman Nuri, Necati Bey
Yusuf Başkaya (Sivas Kongresi Denizli Delegesi)	Ahmet Nuri
Vehbi Cem Aşkun - Sivas Kongresi	Ahmet Nuri, Osman Nuri
Mahmut Goloğlu - Sivas Kongresi	Ahmet Nuri, Osman Nuri, Asaf Bey
Mümtaz Şükrü Eğilmez - Millî Mücadele'de Bursa	Ahmet Nuri, Osman Nuri
Bekir Sami Günsav (Mustafa Kemal ve Ali Fuat Paşalar ile Telgraf Yazışmaları)	Ahmet Nuri, Osman Nuri
Uluğ İğdemir - Sivas Kongresi Tutanakları	Ahmet Nuri, Osman Nuri
Sabahattin Selek - Anadolu İhtilali	Ahmet Nuri, Osman Nuri

Tablo 3: Sivas Kongresi Bursa Delegeleri

27 *Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları,* s.169.

28 *Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları,* s.170.

29 Miralay Mehmet Arif Bey, ***Anadolu İnkılabı Millî Mücadele Anıları (1919-1923)***, Arba Yay., İstanbul, 1987.

30 Vehbi Cem Aşkun, ***Sivas Kongresi,*** İnkılâp ve Aka Kitabevleri Koll. Şti, İstanbul, 1963.

31 Mahmut Goloğlu, ***Sivas Kongresi,*** Ed. Emre Yalçın, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2006.

32 Uluğ İğdemir, ***Sivas Kongresi Tutanakları,*** 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999.

33 Sabahattin Selek, ***Anadolu İhtilali I,*** Kastaş Yay., İstanbul, 1987.

Selahattin Köseoğlu (*Millî Mücadele Hatıraları*)[34], delegeler arasında Ahmet Nuri ve Osman Nuri'ye ek olarak Necati Bey'i de saymaktadır. Mahmut Goloğlu ise bu listeye Asaf Bey'i eklemiştir. Öte yandan, Mazhar Müfit Kansu (*Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*)[35] ve Yusuf Başkaya (*Sivas Kongresi Denizli Delegesi*)[36], yalnızca Ahmet Nuri Bey ismini belirtmiş ve Osman Nuri'den bahsetmemiştir.

Tablo 1'de açıkça görüldüğü üzere Bursa delegeleri olarak Ahmet Nuri ve Osman Nuri isimleri kaynakların çoğunda ortak şekilde yer almakla birlikte bazı kaynaklarda Necati Bey ve Asaf Bey isimlerine de rastlanmaktadır. Sivas Kongresi'ne katılan delegelerin isimlerinin kaynaklarda farklılık göstermesi, dönemin zorlukları nedeniyle doğal kabul edilmektedir. Bununla birlikte Asaf Bey'in, 1914-1918 yılları arasında Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda Van milletvekili ve 1919 genel seçimleri sonucunda oluşturulan Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda Hakkâri milletvekili olarak seçilmiş olması, onun kongreye Hakkâri bölgesinden katılmış olabileceğini göstermektedir. Ancak Hakkâri'nin, Vilayet-i Sitte içerisinde yer alması ve Sivas Kongresi'nde, Erzurum Kongresi'nde seçilen Temsil Heyeti aracılığıyla temsil edilmesi nedeniyle, Asaf Bey konusunda bir belirsizlik olduğu düşünülmektedir. Benzer bir durum, Mazhar Müfit Bey için de geçerlidir. Kimi kaynaklarda Hakkâri delegesi olarak ifade edilen Mazhar Müfit Bey, Sivas Kongresi tutanaklarında Denizli delegesi olarak kaydedilmiştir.[37][38]

Bursa delegelerinin Sivas Kongresi'ndeki rolleri incelendiğinde, kongrede oldukça aktif bir tutum sergiledikleri görülmektedir. Özellikle Ahmet Nuri Bey, 8 Eylül 1919'da gerçekleşen mandacılık tartışmalarında Mustafa Kemal Paşa'nın yanında yer alarak bağımsızlık ilkesine güçlü bir vurgu yapmıştır. Manda yönetiminin kabul edilmesine kesin bir dille karşı çıkarak şu sözleri dile getirmiştir: "***Kendimizi bütün bütün acz ve meskenet içinde kalmış görerek, 'Bizi kurtarın' diye şuna buna yalvarmak gibi bir zillete bu millet tahammül edemez. Ya ölürüz, ya istiklâl-i tam sahibi oluruz.***" Ahmet Nuri Bey, kongrenin temel amacının vatanın kurtuluşu olduğunu vurgulamış ve herhangi bir siyasi grubun ya da partinin çıkarlarına hizmet etmeyeceğini açıkça ifade etmiştir. Bununla birlikte, tüm kurul üyelerinin yalnızca vatanın bağımsızlığı için çalışacaklarına dair yemin etmeleri gerektiğini belirterek, kongrede Millî Mücadele'nin ruhunu şekillendiren en önemli ilkelerden birini ortaya koymuştur.[39] Ahmet Nuri Bey, kongrede aynı zamanda Ferit Paşa kabinesini sert bir dille eleştirerek hükümetin vatanı felakete sürüklediğini ifade etmiştir. Özellikle, Ferit Paşa'nın Doğu vilayetlerini Ermenistan'a bırakma, Kilikya'nın terk edilmesini kabul etme ve İzmir vilayetinde işgalin sınırlandırılmasına razı olma gibi politikalarını büyük bir hata olarak değerlendirmiştir.[40] Bununla birlikte, Doğu vilayetleri kadar Batı vilayetlerinin de düşman emellerine maruz kaldığını vurgulayarak, vatanın bölünmez bir bütün olarak korunması gerektiğini savunmuştur. Batı ve Doğu'nun ayrı ayrı ele alınmasının yanlış olduğunu belirterek, Millî Mücadele'nin başarısı için ulusal birliğin sağlanmasının zorunlu olduğunu dile getirmiştir.[41] Temsil Heyeti'nin oluşturulması konusunda da görüş bildiren Ahmet Nuri Bey, Batı vilayetlerinin sayıca Doğu vilayetlerinden daha fazla olduğunu belirterek, heyetteki temsilin bu dengeye uygun şekilde düzenlenmesini teklif etmiştir. Kongrede temsiliyetin adil bir biçimde sağlanması gerektiğini savunmuş ve bu önerisinin oylamaya sunulmasını istemiştir.[42] Ahmet Nuri

34 Ahmet Demirel, ***Salahattin Köseoğlu'nun Millî Mücadele Hatıraları,*** İletişim Yay., İstanbul, 2017.

35 Mazhar Müfit Kansu, ***Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber,***Cilt 1,3. Baskı Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1988.

36 Goloğlu, ***a.g.e.,*** Ek3.

37 Ahmet Necip Günaydın, ***Millî Mücadelede Sivas 108 Gün,*** Sivas- Spor Eğitim ve Kültür Vakfı Yay., Sivas, 2021, s. 90-91.

38 Ahmet Nuri Bey, İstanbul hükümetinin Anadolu'daki Millî Mücadele'ye karşı çıkarılan fetvasına yanıt niteliğindeki Ankara Fetvası'nı imzalayan isimlerden de birisidir. Fetvayı ***"Darülhilafe Medresesi Muallimlerinden Ahmed"*** ismiyle imzalamıştır. Haydar Temür-Gürer Karagedikli, "Ankara Fetvasını Yeniden Okumak: Millî Mücadele'de Siyasi Aktörler, Ulema ve Yerel Unsurların İş Birliği", ***Toplumsal Tarih,*** Kasım 2023, s.4.

39 İğdemir, ***a.g.e.,*** s.3.

40 İğdemir, ***a.g.e.,*** s.24.

41 İğdemir, ***a.g.e.,*** s.38.

42 İğdemir, ***a.g.e.,*** s.40.

Bey'in bu konuşmaları, onun vatanın bağımsızlığı ve millî birliğin korunması konusundaki kararlı duruşunu ortaya koyduğu gibi, temsil ettiği Bursa'da hâkim olan millî bilinç ve direniş ruhunu da yansıtmaktadır.

Kongre toplantılarının tamamlanmasının ardından, belediye binasında düzenlenecek toplantılarla halkı bilgilendirmek ve alınan kararları paylaşmak amacıyla çeşitli konuşmalar yapılmasına karar verilmiştir. Bu toplantılarda halka hitap edecek isimlerden biri olarak Ahmet Nuri Bey seçilmiştir.[43] Sivas Kongresi sırasında en çok söz alan ve millî bağımsızlık konusundaki net duruşuyla dikkat çeken Ahmet Nuri Bey'in, kongre sonrasında da halkı bilgilendirmek üzere konuşmacı olarak görevlendirilmesi, onun liderlik vasıflarını ve sürece yaptığı önemli katkıları bir kez daha ortaya koymaktadır.

Bursa'ya dönüşlerinin ardından, Sivas Kongresi'ne katılan delegeler halk tarafından büyük bir coşku ve tezahüratla karşılanmıştır. Ancak, Ahmet Nuri Bey hakkında belediye başkanlığı dönemiyle ilgili çeşitli şikâyetler dile getirilmiştir. Albay Bekir Sami Bey, halktan gelen bu şikâyetler doğrultusunda Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf göndererek, Ahmet Nuri Bey'in geçmişteki ticari faaliyetlerinden ötürü Bursa'da tepkiyle karşılandığını ve bir süre şehirden ayrılmasının daha uygun olabileceğini bildirmiştir. Bekir Sami Bey 9 Ekim 1919 tarihli telgrafında, "***Bursa'da âlim, eşraf ve ileri gelenlerin ifadelerine***" dayanarak, Ahmet Nuri Bey'in "***gıda ticaretinde ihtikâra teşebbüs ettiği ve halkın nefretini kazandığı***" yönündeki şikâyetleri aktarmış ve geçici olarak Bursa dışına çıkmasının veya Sivas'a çağırılmasının uygun olacağını belirtmiştir.[44] Bu telgraf üzerine Mustafa Kemal Paşa, Ahmet Nuri Bey'e birkaç aylığına İstanbul veya başka bir yere gitmesi yönünde bir telgraf göndermiştir.[45]

Ahmet Nuri Bey, bu duruma karşılık 11 Ekim 1919 tarihli bir telgrafla Bekir Sami Bey'e itiraz etmiş ve hakkındaki şikâyetlerin asılsız olduğunu, mahkemede beraat ettiğini ifade ederek, birkaç kişinin yanlış yönlendirmesiyle alınan bu kararı eleştirmiştir.[46] Ancak Bekir Sami Bey, 12 Ekim 1919 tarihli yanıtında, Ahmet Nuri Bey'in mahkemede beraat etmesine rağmen halkın vicdanında mahkûm olduğunu ve bu nedenle Mustafa Kemal Paşa'nın kararının yerinde olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca, Ahmet Nuri Bey'in belediye reisliği döneminde mal varlığındaki artışın halk arasında hoşnutsuzluk yarattığını ifade etmiş ve halkın güveninin, bireysel meselelerden önce geldiğini belirtmiştir.[47] Bu yazışmaların ardından Ahmet Nuri Bey'in Bursa'dan ayrıldığı düşünülmektedir, zira sonraki dönemlere ait Bursa tarihine ilişkin kaynaklarda adına rastlanmamaktadır.

Osman Nuri Bey, Millî Mücadele'nin Kuvâ-yi Millîye safhasından TBMM Dönemi'ne kadar aktif olarak millî hareketin içinde yer almıştır. Bursa İhtiyat Zabitanı Teavün Cemiyeti'nde fahri başkanlık[48] yaparak Millî Mücadele'ye dâhil olmuş, Bursa Redd-i İlhak ve Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetlerinin kuruluşunda ve faaliyetlerinde önemli katkılar sağlamıştır.[49]

Kongre sonrasında Bursa'ya dönen Osman Nuri Bey, 12 Ekim 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgrafta Bursa'da Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti Bursa Merkez Kurulu'nun oluşturulduğunu bildirmiştir. Bursa'da millî cemiyetlerin teşkilatlanması ve halkın bilinçlendirilmesi çalışmalarını hızlandıran Bekir Sami Bey de 13 Ekim 1919 tarihli telgrafında Mustafa Kemal Paşa'ya Bursa'daki durumu aktararak aralarında Osman Nuri Bey'in de bulunduğu, aydın ve dürüst bir grubun katılımıyla Heyet-i Merkeziye'nin kurulduğunu ve bu heyetin 10 Ekim 1919 itibarıyla faaliyete başladığını bildirmiştir.[50] Böylece Bursa, toplumun en üst kademelerinden halk tabanına kadar uzanan bir iradeyle

43 İğdemir, *a.g.e.,* s. 105.

44 *Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları, s.172.*

45 *Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları, s.173.*

46 *Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları, s.173.*

47 Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları, s.174.

48 Eğilmez, *a.g.e.,* s.11.

49 Eğilmez, *a.g.e.,* s.189.

50 *Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları, s.175-176.*

Millî Mücadele'ye olan desteğini ve Mustafa Kemal Paşa'ya bağlılığını ortaya koymuştur.

Bursa'da İşgal Günleri

Batı Anadolu'daki Yunan işgali, 1920 Haziran'ına kadar Milne Hattı olarak adlandırılan ve genel olarak Manisa-Ayvalık hattının batısını kapsayan bir bölgeyle sınırlı kalmıştır. Bu dönemde, 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) açılmış ve Türk milletinin iradesini yalnızca TBMM'nin temsil ettiğini ilan etmiştir. Aynı zamanda, Meclis, San Remo'da hazırlanan barış anlaşması esaslarının kabul edilemez olduğunu açıkça belirtmiştir. Bu gelişmelerin ardından, İtilaf Devletleri, barış esaslarını zorla kabul ettirebilmek amacıyla Yunan ordusunun Batı Anadolu'da ilerlemesine izin vermiştir.

22 Haziran 1920'de Milne Hattı'ndan genel taarruza geçen Yunan birlikleri, toplam altı tümenlik bir kuvvetle harekete geçmiştir. Taarruz sırasında, üç tümen iki koldan Akhisar-Soma yönünden; iki tümen Salihli cephesinden; bir tümen ise Aydın yönünden ilerlemiştir. Yunan ordusunun kuzey kolu, 30 Haziran 1920'de Balıkesir'e girmiş; 2 Temmuz 1920'de ise süvari birlikleri Kirmastı ve Karacabey'i işgal etmiştir. Diğer taraftan, İngilizler de Yunan harekâtını desteklemek ve Bursa'daki millî direnişi zayıflatmak amacıyla, Mondros Mütarekesi'nin ilgili maddelerini gerekçe göstererek 25 Haziran'da Mudanya'ya, 26 Haziran'da ise Gemlik'e asker çıkarmıştır.[51]

Yunan kuvvetleri 7 Temmuz'da Bursa üzerine harekete geçmiştir. Yunan ilerleyişini Albay Bekir Sami Bey (Günsav) komutasında 56'ncı Tümen karşılamıştır. Bursa'da bulunan 56'ncı Tümen'in Haziran 1920 yoklamasına göre mevcudu ve silah cephane durumu şöyleydi: 86 subay, 3.390 er, 2.758 tüfek, 863 kasatura, 348.879 cephane, 15 bomba, 1 top, 330 hayvan, 3 araba.[52] Bu kayıtlar, Bursa'daki askeri varlığın niceliksel yapısını ortaya koymakla birlikte, Yunan kuvvetleri karşısında bölgedeki savunmanın sınırlı imkânlarla sürdürüldüğünü de göstermektedir.

Bursa önlerinde Yunan İşgal Kuvvetleri
İşaretli kişi Sofoklis Venizelos (ELIA Arşivi)

Türk kuvvetleri, öncelikle Ulubat civarında, ardından Beşevler hattında mevzilenmiş ancak sayıca yetersiz ve moral açısından zayıf olan birliklerin Yunan taarruzunu uzun süre durdurmaları mümkün olmamıştır. Bu moral bozukluğunda, İstanbul merkezli propagandaların önemli bir etkisi olmuştur. Özellikle, *"Yunan askerlerinin aslında padişah ordusu olduğu"* yönündeki söylemler, birlikler arasında tereddüt yaratmış ve direnişin zayıflamasına neden olmuştur. Türk kuvvetleri, Yunan ilerleyişini yavaşlatmak amacıyla ***Ulubat Köprüsü'nü*** tahrip etmiş, ancak üstün düşman kuvvetleri karşısında daha fazla dayanamayarak Bursa'ya doğru çekilmek zorunda kalmıştır. Konuyla ilgili Mümtaz Şükrü (Eğilmez) anılarında, şunları aktarmaktadır: *"Öğleye doğru Yunanlılar Beşevler'den cepheyi yararak Bursa yönüne sarktılar. Birliklerin savunmada direnmemelerinde en çok, İstanbul taraftarı hocaların, Yunan birliklerini Padişah'ın askerleri olarak gösterip onlara silâh atmamaları bakımından verdikleri telkinlerin büyük etkisi oluyordu."*[53]

Batı Cephesi Komutanlığı, birliklerin Yunan kuvvetleriyle doğrudan ve yoğun bir çatışmaya girmeksizin zaman kazanmasını ve yeniden toparlanmasını sağlamak amacıyla Bursa'nın doğusuna çekilmesi yönünde bir karar almıştır. Bu doğrultuda, Bursa'da mümkün olduğunca uzun

51 Kemal Atatürk, ***Nutuk 1919-1927***, Yay. Haz.: Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2011, s.315.

52 Saime Yüceer, ***Bursa'nın İşgal ve Kurtuluş Süreci*** (8 Temmuz 1920-11 Eylül 1922), Uludağ Üniversitesi Yay., Bursa, 2001, s. 69.

53 Eğilmez, ***a.g.e***, s.47.

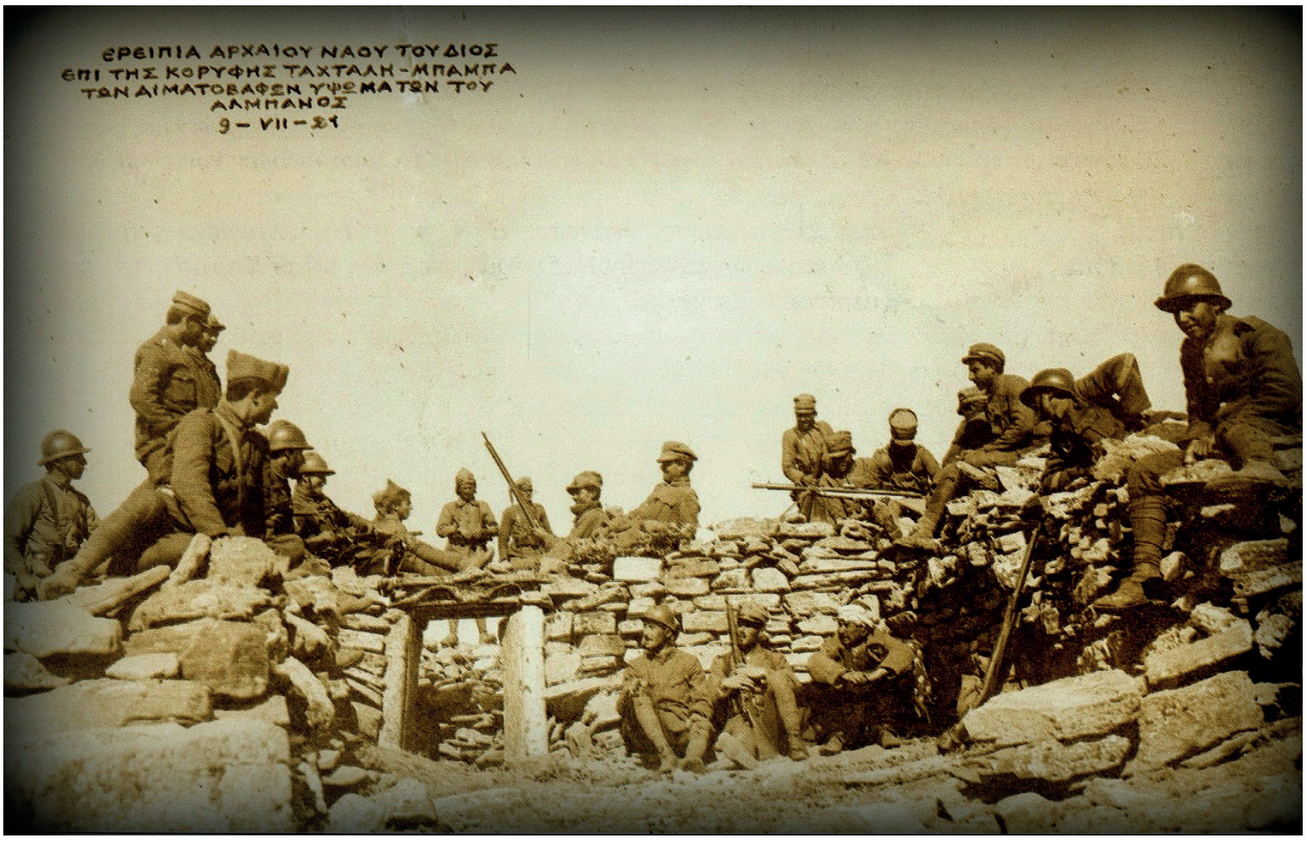

Bursa Tahtalı Köyü Yunan İşgal Kuvvetleri (ELIA Arşivi)

süre kalmaya çalışan Bekir Sami Bey, şehrin tahliyesi için gerekli hazırlıkların yapılmasını emretmiş ve alınacak tedbirleri belirlemiştir. Hazırlıkların tamamlanmasının ardından, 8 Temmuz sabahından itibaren Bursa'nın tahliye süreci başlamıştır. Aynı gün, Yunan kuvvetleri şehre girmiş ve Bursa'yı işgal etmiştir. İşgal kuvvetlerinin Bursa Merkez Kumandanlığı görevine getirilen Miralay Mavridis, Hükümet Konağı'na yerleşerek yönetimi ele almıştır.[54]

Türk kuvvetleri, İnegöl-Yenişehir hattından ilerleyerek Karaköy-Bozüyük bölgesine kadar çekilmiştir.[55] Bursa'nın Yunan işgaline uğramasının ve Türk kuvvetlerinin geri çekilmesinin ardından, Mustafa Kemal Paşa, Temmuz 1920'de bölgedeki cephe hatlarını incelemek ve savunma düzenini yeniden tesis etmek amacıyla Bursa'nın doğusunda askerî teftişlerde bulunmuştur. Eskişehir'den başlayan bu teftişler kapsamında, Batı Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşa ile Bozüyük'te bir araya gelerek cephe durumunu değerlendirmiş, ardından İnegöl ve Yenişehir çevresindeki savunma hatlarında incelemeler yapmıştır. Yenişehir Ovası'nda, hâkim tepelerde kurulan savunma hatları, Bursa'nın doğusunu koruma amacı taşırken, Mustafa Kemal Paşa bu bölgelerdeki birliklerin durumunu, hazırlıklarını ve disiplin seviyelerini yerinde gözlemlemiştir. Aynı zamanda Pazarcık halkı ile temas kurarak, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin gücünü ve otoritesini hissettirmiş, halkın Millî Mücadele'ye olan inancını pekiştirmiştir. Mustafa Kemal Paşa, bu süreçte yalnızca askerî bir inceleme yapmakla kalmamış, aynı zamanda geri çekilen birliklerin moralini yeniden inşa

54 Adnan Sofuoğlu, "Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında İşgal Döneminde Bursa", ***Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi***, C XIX, S. 55, Mart 2003, s.64.

55 Yücel Öztürk, "Bursa Civarının İşgal ve Kurtuluş Sürecinde Askeri Harekâtlar", ***Türkiyat Araştırmaları Dergisi***, C 65, S 1, Mayıs 2019. s.385.

etmek ve stratejik koordinasyonu sağlamak amacıyla cephe hatlarında manevralar düzenlemiştir.[56]

Erturan Uğuralp de kentin işgaline dair şu bilgileri aktarmaktadır: "*8 Temmuz 1920 Perşembe günü Yunan ordusu Bursa'yı işgal etti. Memleket münevverleri Rum, Ermeni vatandaşların gayretleriyle (!) birer birer yakalanıp zindanlara tıkıldı. Bununla beraber Yunanlılar buraları işgal için değil, halifenin emir ve ricaları ile Anadolu'yu eşkıyadan temizlemek için geldiklerini propaganda ediyorlardı. İşte diyorlardı, memleketinize girdik ama hükümetinizi ipka ediyoruz. Siz yine kendi kendinizi idare edeceksiniz. Evet, sultanı temsil eden bir valî, vilayet, belediye, adliye ve sair yerinde duruyor ve vazifelerine devam ediyorlardı. Fakat bunların verdikleri karar ve hükümlerin hiçbir kıymeti yoktu, yerli Rum ve Ermeni çetelerinin sokak ortasında adam öldürmelerine bile mani olunamıyordu. Hatta Türk ve Müslüman halka reva görülen işkencelere bir nihayet verilmesi için vilayetten Yunan kumandanlığına yapılan resmî müracaatlara bile ehemmiyet verilmiyordu.*"[57]

Bursa'nın İşgali ve Yankıları

Yunan işgali, Bursa'daki Türk nüfus üzerinde derin bir üzüntüye yol açarken, Rum ve Ermeni azınlıklar işgali coşkulu kutlamalarla karşılamıştır.[58] 8 Temmuz 1920'de Bursa'ya giren Yunan ordusunda asker olan Nikos Vasilikos anılarında bölgedeki Rumlarla ilgili şu bilgileri paylaşmaktadır: "*Bugünkü harekâtımızın somut hedefi Bursa. Erken saatte savaş emri aldık... Çevredeki Konstantinato ve Kuvukliya [Görükle] ismindeki Rum köyleri ahalisi, susamış "kurtarıcılarını" sevindirmek için yol kenarına su kazanları ve bardaklarla dizilmişlerdi. Beni, Kuvukliya köyünün öğretmen ve öğrencilerinin, Yunan bayrağı ve Venizelos'un resimlerini taşıyarak, Venizelos Marşı'nı mükemmel bir şekilde söylemeleri etkiledi.*"[59]

Bursa'nın işgalinin Yunan basınında kapsamlı bir şekilde ele alındığı ve stratejik öneminin vurgulandığı görülmektedir. Yunan gazetesi ***Ethnos***, Bursa'nın işgalini Mustafa Kemal hareketini sona erdirme ve Yunan etkisini pekiştirme açısından kritik bir hamle olarak değerlendirmiştir. Ayrıca, Yunan ordusunun Bursa üzerinden Eskişehir ve Afyon hattına ilerleyerek demiryollarını kontrol altına almayı ve direnişin İstanbul-Anadolu bağlantısını kesmeyi hedeflediği ifade edilmektedir. Bursa'nın işgalinin, Anadolu'daki direnişe yapılan askeri desteği keserek Yunan üstünlüğünü sağlamlaştıracağı düşünülmekteydi.[60] Bu dönemde Yunan basını, kamuoyunu savaşa motive etmek ve Türkler üzerinde psikolojik üstünlük sağlamak amacıyla etkileyici ve iddialı bir dil kullanmıştır. 10 Temmuz 1920 tarihli ***Ethnos*** gazetesi, Yunanistan açısından "***ikinci başkent***" olarak görülen Bursa'nın ele geçirilmesinin, Türkler üzerinde büyük bir korkuya neden olduğunu öne sürmüştür. 11 Temmuz'da yayımlanan ***Astir*** gazetesi ise Bursa'nın stratejik önemine vurgu yaparak İngiliz-Yunan ittifakını överken, Türk birliklerinin Eskişehir'e geri çekildiğini iddia etmiştir. Bu süreçte, Yunan basını millî mitlerden de beslenerek zafer söylemini güçlendirmeye çalışmıştır. ***Patris*** gazetesi, Büyük İskender'in ***"Gordion Düğümü"*** efsanesine atıfta bulunarak, Yunan ordusunun Bursa'yı ele geçirmesiyle Anadolu'nun hâkimi haline geldiğini savunmuş ve bu işgali efsanevi bir zafer olarak yüceltmiştir. Yunan basınında yer alan bu söylemler, Yunan işgalinin "***Anadolu'ya barış getirme***" iddiasıyla

56 Kâzım Öztürk, ***Atatürk'ün T.B.M.M. Açık ve Gizli Oturumlardaki Konuşmaları***, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1981, s.237-242.

57 Erturan Uğuralp, "8 Temmuz'dan 11 Eylüle", ***Uludağ***, Sayı 23, Eylül 1939, s.6-7.

58 Daha işgal öncesinde (Ocak 1920) Bursa'nın Yunanistan'a devredilmesi yönünde Rumlar tarafından İngiliz ve Fransız yetkililere talepler iletildiği görülmektedir. Atina Elçisi Lord Granville'in Lord Curzon'a gönderdiği telgrafta, ***"Boyunduruk Altındaki Helenler Komitesi"*** adlı bir grubun Bursa'nın Yunanistan'a bağlanmasını talep ettiği ve bu kentin Türkler için ***"gelecekteki başkent"*** olarak değerlendirildiği belirtilmiştir. Fransız yetkililere de iletilen bu talepler, Bursa'nın stratejik önemine vurgu yaparak şehrin devrini istemektedir. Tağmat, Yunan Kaynaklarında Bursa'nın İşgali ve Cephe Faaliyetleri." ***İşgalden Kurtuluşa Milli Mücadele Döneminde Bursa*** (100. Yıl), Ed. Mine Ersevinç vd., Bursa Uludağ Üniversitesi Yay., Bursa, 2023, s.450.

59 Nikos Vasilikos, ***İmerologio Tis Mikrasiatikis Ekstratias*** [Anadolu Harekâtı'nın Günlüğü], Atina: Ekdosis Gnosi [Gnosi Yayınları], 1992, s.54'ten akt: Nilüfer Erdem, ***Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı*** 1919-1923, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, AİİT Enstitüsü, İstanbul, 2009, s.236.

60 Gürhan Yellice, "Yunanistan'nın Bursa'yı İşgaline İlişkin Dinamikler ve İşgale Yönelik Yunan Basınının Tutumu, 1920", ***İşgalden Kurtuluşa Milli Mücadele Döneminde Bursa (100. Yıl)***, Ed. Mine Ersevinç vd., Bursa Uludağ Üniversitesi Yay., Bursa, 2023, s.505-506.

çelişmekle birlikte, savaşın etkisini artırmayı ve kamuoyunu işgali desteklemeye yönlendirmeyi amaçlayan güçlü bir propaganda dilinin ürünü olarak değerlendirilmelidir.[61]

Bursa'nın ele geçirilmesi, Yunan ordusunun askerî ilerleyişi açısından bir dönüm noktası olmanın yanı sıra, Yunan kamuoyu için de büyük bir moral kaynağı olmuştur. Şehir, işgalin ardından Yunan ordusu için stratejik bir harekât üssüne dönüşmüş, Bursa'nın kontrol altına alınmasıyla birlikte Yunan kuvvetleri kuzeye doğru ilerleme imkânı elde etmiştir. Düzenli orduyla yürütülen çatışmalarda Bursa'nın bir lojistik merkezine dönüşmesi, Yunan harekât planlarının genişlemesini sağlamış ve işgalin kalıcı hâle getirilmesi yönünde önemli bir avantaj sunmuştur. Ekim 1920'de Gediz Taarruzu olarak bilinen harekâtta Yunanlılar Bursa cephesinden hareketle İnegöl ve Yenişehir'i işgal etmiş; 1921'de ise I. İnönü Muharebesi yine Bursa merkezli olarak başlatılmıştır. Hava üstünlüğüne sahip olan Yunan ordusu, Bursa'daki havaalanlarını kullanarak stratejik avantaj sağlamıştır. Tüm bu faktörler, Bursa'yı Yunan ordusu için önemli bir operasyon üssü haline getirirken, işgalin Türkler üzerindeki etkisi ve direniş motivasyonu da giderek güçlenmiştir.[62]

Bursa'nın, Osmanlı Devleti'nin eski başkenti ve ilk altı Osmanlı padişahının türbelerinin bulunduğu şehir olarak işgale uğraması, Anadolu'da büyük bir üzüntü yaratmıştır. Ülkede pek çok bölge işgal altına girmiş olmasına rağmen, yalnızca Bursa'nın işgali dolayısıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi kürsüsüne siyah örtü (pûşîde-i siyah) örtülmesi, Bursa'nın stratejik öneminin ötesinde, güçlü bir manevi anlam taşıdığını da açıkça ortaya koymaktadır. Bursa'nın kaybedilmesi üzerine TBMM'de otuz bir milletvekili, Meclis Başkanlığı'na şu önergeyi sunmuştur:

"*Birinci makarrımız [*başkent*] olan Bursa'nın sefil Yunanlılar tarafından işgali ve bu işgal neticesiyle orada din ve vatan kardeşlerimizin maruz kaldığı zulüm karşısındaki üzüntümüzü göstermek adına, oturumun yirmi dakika süreyle tatil edilmesini ve Meclis Başkanlık kürsüsünün siyah örtüyle kaplanmasını teklif ederiz.*"[63] Bu önerge 10 Temmuz 1920'de kabul edilmiş ve Türk ordusunun 11 Eylül 1922'de Bursa'ya yeniden girişine kadar, başkanlık kürsüsü siyah örtü ile kaplı kalmıştır.

Meclis'te Bursa'nın işgali konusunda ilerleyen günlerde de milletvekillerin tepkileri dikkat çekmektedir. Kırşehir Mebusu Rıza Bey, 9 Ağustos 1920 tarihinde yaptığı konuşmada, Anadolu'nun birliğini kaybetmesinin sonucunda Bursa'nın kaybedildiğini ve bunun cezasını Osman Gazi Türbesi'nin çektiğini ifade etmiştir: "*Anadolu bir zaman için vahdetini kaybetmişti. Bunun cezasını sinesinde Sultan Osman'ın mübarek merkadini saklayan Bursa'yı kaybetmekle çekti.*"[64] Aynı oturumda söz alan Tunalı Hilmi, konuşmasında, "*Bolumuz, Düzcemiz vesairemiz hâdiseleri nedeniyle, ordumuzun mühim bir kısmı düşmana karşı olan cephelerden çekilmek zorunda kalmış ve neticede Sultan Osman'ın mezarı bile çiğnetilmiştir.*" sözleriyle bu acı tabloyu özetlemiştir.[65] Bursa, yukarıda aktarılan konuşmalardan da anlaşılacağı üzere, bahsedilen dönemde Osman Gazi ile özdeşleşmiş gibidir. Bu durumu dönem gazetelerinin Bursa'nın kaybedilişi ve işgal altında olması ile ilgili yazılan yazılarında ve edebi eserlerde de görmek mümkündür. *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi, 12 Temmuz 1920 tarihli nüshasında, "*Bahtsız Bursa*" başlıklı haberiyle bu üzüntüyü şöyle ifade eder:

> *"Türk ana toprağının coğrafyası parçalandı. Gurbet uzaklardan içimize çöktü. Şimdi her Türk evinin eşiği boğuşacağı hudud, ocağı tüten her Türk köyü düşmandan kurtaracak, azab içinde bir gurbet. Edirne, Selanik, İzmir asırlardır yanan Türk'ün gönlüne birer avuç kor oldu. Asırlardır yanan Türk'ün ruhuna asırlardan asırlara akan bir kinle yeniden oyuklar açılıyor. Biz bu son sızıyı Türke verilen azabların en acısını güzel Bursa'mızın matemiyle tattık. Bahtsız Bursa artık 600 senedir gönül verdiği Türk'ün sesinden uzak, yabancı bayrakları gölgesinde sıtmalı bir halde kurtuluş yolunu bekliyor. Kara Osman'ın Keşiş'in yamaçlarına yüksekden bakan türbesi artık bu,*

61 Yellice, *a.g.e*, s. 515-516.

62 Tağmat, *a.g.e*, s.454.

63 *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre I, C 2, 10.07.1336, s. 236

64 *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre I, C 3, 09.08.1336, s. 139.

65 *TBMM Zabıt Ceridesi*,Devre I, C 3, 09.08.1336, s. 155.

yeşil Türk beldesinin sızısız, başını uzadamaz. Başının üstünde parlayan bir Yunan satırı asılı. Günde beş defa bu fani, toprak adamlarına iyilik ve ümit sesini veren vakur minareler minberlerinden cihad hutbeleri okunan Cumalar belki bir keyf için, bir eylence için atılan bomba ve silah seslerinin akisi ile eğiliyor. Nilüfer Sultan'ın asırlara sığmayan aşk fısıldayan türbesi şimdi harap bir mezarlıkdan başka bir şey değil; belki de bir penceresi bir Ayasofya eder denen Türk mabedleri yıkılıyor. Bursa bizim ikinci Kâbe'mizdi. Cedlerimiz, padişahlarımız, valilerimiz, sanatlarımız ve taşlarına topraklarına kadar Türk olan Bursa şimdi hainlerin elinde çarmıha gerilen bin yarasında bin sızı sabırlı bir Mesih'den başka bir şey değil. Bursa ne silahlı bir şehirdi; ne de askerdi. Bursa Keşiş'in eteğinde itikâfa çekilmiş, vecd içinde derin bir sanatkâr, bir abiddi. Medeniyet dünyasının bizi terbiye etmek için! Silahlandırarak memleketimize salıverdiği Yunan çocukları kim bilir ona neler yapmışlardır. Bursa, bizden maddeten uzaklaşan Mekke'nin, Medine'nin içimizde kalan son timsalidir. Şimdi artık Bursa dendiği zaman ürpermeyen bir ruh var mı?"[66]

Ruşen Eşref bir yıl sonra *Hâkimiyet-i Milliye*'de yayımlanan "*Azim ve İman*" başlıklı yazısında Bursa'ya ve Osman Gazi'ye dair şunları paylaşmaktadır: "*Dünyanın savletleri üç yüz yılda bizi ite ite nihayet ilk gazâ yerlerine kadar getirdi. Eski büyük hârikanın menbaı olan artık ilk nüveye düştük... Bugün muharebe olan yerler, Osmanlı devleti hayatına başlarken ilk emeklediğimiz topraklardır. Söğüt, Bursa, İznik, Domaniç, Eskişehir, hatta İzmir, altı yüz yıldır, tekfurlar kırılalı, Tavâif-i mülûk beyleri küçük küçük mülklerini ilk sultanlarımıza hediye edeli beri, kan rengi ve barut dumanı nedir? Görmemiş, duymamış yerlerdir. Oralar her taarruzdan masûn Türk kucağıydı.. İslâm'ın Beytülharamı mübarek Hicaz kazasındadır(?). Türkün Beytülharamı da Bursa ile Eskişehir arasındaki mıntıkadaydı. Bugün Peygamberin merkadi ile beraber Türk milletinin mukaddes merkadleri de ağyar eline düştü.*" Ruşen Eşref, yazısında "*...geçen yıl mezarının başucunda Venizelos'un oğlu, hem de sandukasına dayanarak resim çektirdi.*" ifadelerine yer verirken, Osman Gazi ve Mal Hatun'un bir zamanlar dolaştığı Domaniç yaylalarında da artık kâfirin dolaştığını dile getirmektedir ve sözlerine şöyle devam eder: "*Ya Yeşil Bursa kuvvetimizi ilk denediğimiz, istidadımızı ilk gözümüzün önüne koyduğumuz o ced ve anane toprağı Bursa!.. Hayalin, Türk kuvvetinin ve Türk güzelliğinin meydana konmuş ilk şeklidir. Kıyamete kadar da öyle kalsın inşallah...Devlet kuran Osman; ordu kuran, kale, kıta alan Orhan; mülkler zapteden, Edirne'ye de senin gibi Türk sîmâsı çizen Kosova şehidi Hüdavendigâr; Yıldırım'ın oğlu, ikinci müessis, Çelebi Mehmed sende, Muradiye sende, eşsiz Yeşil Cami sende, Yeşil Türbe sende!...*" [67]

İşgal dönemi Bursa. Fotoğraf altı yazısı: Bursa'daki Sultan Bayezid'in Türbesi (ELIA Arşivi)

Bursa'nın işgali ile ilgili yazılmış en önemli eser hiç şüphesiz Mehmet Akif Ersoy tarafından kaleme alınan "*Bülbül*" şiiridir. Şiir, klasik Türk şiirinde sıkça kullanılan bülbül metaforu üzerinden şekillenmektedir. Bülbül, genellikle sevgiliye duyulan özlem, aşk ve melankoli gibi temalarla ilişkilendirilirken, Mehmet Akif bu geleneği farklı bir bağlamda ele alarak bülbülün feryadını millî felaket karşısında duyulan derin üzüntüyle özdeşleştirmektedir. Ancak şair, bülbülün bu feryadına anlam verememekte ve bu durumu sorgulamaktadır. Ona göre, gerçek feryat etme

66 *Hâkimiyet-i Milliye*, "Bahtsız Bursa", 12 Temmuz 1920, s.1.

67 Ruşen Eşref, "Azim ve İman", *Hâkimiyet-i Milliye*, 7 Ağustos 1921, s.1.

hakkı, vatanı işgal altında olan Türk milletine aittir.[68] Şair, Ankara'da Tacettin Dergâhı'nda kaleme aldığı şiirinde Bursa'nın işgali haberiyle duyduğu derin acıyı "*Ne zillettir ki: nâkûs inlesin beyninde Osman'ın; Ezan sussun, fezâlardan silinsin yâdı Mevlâ'nın!*"[69] mısralarında dile getirmektedir.

İşgal döneminde Bursa'da görev yapan Yüzbaşı Selahattin de Bursa'dan yazdığı son raporun altında duyduğu utancı şöyle ifade etmektedir: "*Bu raporu yazmadan bir saat önce Behçet'le Sultan Osman Türbesi'ndeki saat kulesine çıkmış, dürbünle Mudanya yönünü gözlemiştik. Düşman kollarının tepelerden indiğini gördük. Ve ikimiz de Türk'ün ilk payitahtını yitirdiğimizi anlayarak, kahraman Osman Bey'in türbesinden utanç verici bir acıyla ayrılmıştık.*"[70]

İşgale dair incelediğimiz kaynaklardan anlaşılmaktadır ki bu dönemde, Osman Gazi ve Bursa, tarihî bir bütünlük içerisinde ele alınmış ve Bursa'nın Yunan kuvvetlerince ele geçirilmesi, Türk milletini derinden sarsan bir gelişme olmuştur. TBMM'de başkanlık kürsüsüne siyah örtü çekilmesi, bu algının en somut ifadesi olarak dikkat çekmektedir. Bu bağlamda Bursa'nın işgali, Türk milletinin bağımsızlık mücadelesine olan kararlılığını perçinleyen kritik bir dönüm noktası olmuştur.

Bursa'nın işgali konusunu daha da derinleştiren olay, dönemin Yunanistan Başbakanı ve Megali İdea'nın en önemli savunucularından olan Eleftherios Venizelos'un oğlu Binbaşı Sofoklis Venizelos'un işgal döneminde Osman Gazi Türbesi'ni ziyaret etmesi ve bu ziyaretin fotoğraflanması olmuştur.

Sofoklis Venizelos, Eleftherios Venizelos'un küçük oğludur. Bu fotoğraf, dönemin gazetelerinde geniş yer bulmuş ve kamuoyunda büyük bir tepki yaratmıştır. Söz konusu fotoğraf dönemin propaganda faaliyetlerinde etkili bir araç olarak kullanılmıştır. Basında çıkan haberlerle birlikte, fotoğraf kartpostal haline getirilmiş ve geniş kitlelere dağıtılmıştır.

Sofoklis Venizelos Osman Gazi Türbesi'nde. Fotoğrafın altında:"Yunanistan yeniden doğuyor, Türkiye can çekişiyor. Hükümet Başkanı'nın oğlu Binbaşı Venizelos, Bursa'da Osman'ın mezarı başında."
(ELIA Arşivi)

22 Haziran 1920'de gerçekleşen Yunan taarruzu öncesi Sofoklis Venizelos'un Fransa'nın Nice şehrinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Mayıs 1920'de, Sofoklis Venizelos, Nice'de Yunan kökenli bir aileye mensup Kathleen Zervudachi ile nişanlanmıştır[71]. 23 Haziran 1920'de Nice'den ayrılan Sofoklis

68 Alev Sınar, "Bir Şehrin Edebiyata Yansıyan Acı Hikâyesi: Millî Mücadelede Bursa", *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 8, Sayı: 13, 2007/2, s.346.

69 Mehmet Akif, "Bülbül", *Servet-i Fünun*, 7 Mayıs 1337, s.1. *Şiirin devamında şu mısralar yer almaktadır: "Ne hicrandır ki: en şevketli bir mâzi serâp olsun; / O kudretler, o satvetler harâb olsun, türâb olsun! / Çökük bir kubbe kalsın ma'bedinden Yıldırım Hân'ın; / Şenâatlerle çiğnensin muazzam Kabri Orhan'ın! / Ne heybettir ki: vahdet-gâhı dînin devrilip, taş taş, / Sürünüsün şimdi milyonlarca me'vâsız kalan dindaş! / Yıkılmış hânümanlar yerde işkenceyle kıvransın; / Serilmiş gövdeler, binlerce, yüz binlerce doğransın! / Dolaşsın, sonra, İslâm'ın harem-gâhında nâ-mahrem... / Benim hakkım, sus ey bülbül, senin hakkın değil mâtem!"*

70 Selçuk, *a.g.e*, s.658-659.

71 *Benaki Museum*, "Telegram to D. Gerontaki regarding the announcement of the engagement of S. Venizelos with K. Zervoudaki.", *Sofoklis Venizelos*

Venizelos, Marsilya üzerinden Yunanistan'a dönmüş ve 3 Temmuz 1920'de Atina'dan İzmir'e doğru yola çıkmıştır (Görsel 2). Venizelos'un Anadolu'daki savaşa katılma kararı ve böylesi bir risk alması, babası Eleftherios Venizelos'un takdirini kazanma arzusu olarak da değerlendirilmektedir[72]. Sofoklis Venizelos'un Anadolu'da bulunduğu dönem ve özellikle Bursa'nın ilk işgal sürecine ilişkin ayrıntılı bilgilere, nişanlısına yazdığı mektuplar aracılığıyla ulaşılmaktadır. Venizelos'un 10 Temmuz tarihli nişanlısına gönderdiği mektup Bursa'dan yazılmıştır. Mektubunda:

> *"...biz, dün Osmanlı İmparatorluğu'nun eski başkentine, zaferle girdik. Sert bir savaşın ardından kazandığımız bu zafer, bizim için büyük bir başarıydı. Savaş alanında etkin bir şekilde rol aldım ve düşmanı geri çekilmeye zorladık. Askerlerimiz, düşman mevzilerini keskin nişancılarla etkili bir şekilde vurdu ve onları geri püskürttü. ...Şehre girişimiz çok duygusal ve oldukça coşkulu karşılandı. Erkekler, kadınlar ve çocuklar bana minnettarlıklarını göstermek için ellerimi öpmeye koştular. Bu sahnede gözyaşları ve sevinçler hâkimdi. Bazıları sevinçten ağlıyordu, diğerleri ise coşkuyla kollarını açarak bir haç işareti yaptı. Bu arada Türkler, korku içinde iç bölgelere kaçıyordu... Günlerdir sürekli yürüyüşteyiz, gündüz ve gece boyunca durmaksızın ilerledik. Dinlenmek için birkaç günümüz olacak, sonra duruma göre ilerleyişimize devam edeceğiz. Bu topraklarda 600 yıl süren tiranlığın sona erdiği bir dönüm noktasındayız." demekteydi*[73].

Bursa'dan nişanlısına yazdığı bir diğer mektup 15 Temmuz 1920 tarihlidir:

> *"...hâlâ senden haber almadım. ... Biz hâlâ Bursa'da kalıyoruz ve İç Asya'ya doğru ilerlemeye devam edip etmeyeceğimizi ya da burada durup durmayacağımızı bilmiyoruz. Sana söz veriyorum, savaş biter bitmez seni görmeye geleceğim, çünkü artık senden uzak yaşamanın imkânsız olduğunu hissediyorum... Burası çok güzel bir şehir ve ilginç şeyler var. Dün Sultanların türbelerini ziyaret ettik ve buna değdi, ancak sıcak hava dayanılmazdı."*[74]

Bu ifadelerden Sofoklis Venizelos'un Osman Gazi Türbesi'ni ziyaret tarihinin 14 Temmuz 1920 olduğu net olarak tespit edilebilmektedir.

Sofoklis Venizelos'un nişanlısına yazdığı bir diğer mektup Bursa'dan gönderilmiş ve 17 Temmuz 1920 tarihlidir:

> *"...Hâlâ Bursa'da kalıyoruz ve devam eden harekâtın ne kadar genişleyeceğini öğrenmek için sabırsızlıkla kararların sonucunu bekliyoruz. Bu uzun aradan faydalanarak birkaç banyo yaptım, çünkü burada şifalı sular (kükürtlü sular) olduğunu yazmayı unutmuştum ve bunlara gerçekten ihtiyacım vardı. Hayat çok monoton ve günler ilgisizce geçiyor ...Önceki gün, Daily Mail muhabiri topların yanında fotoğrafımı çekti ve gazetesine gönderdiği yazıda şunu yazdı: "Baba batıda acı çekiyor, oğlu ise doğuda savaşıyor."*[75].

Sofoklis Venizelos, 28 Temmuz'da İzmir'den yazdığı bir sonraki mektubunda, Anadolu'daki deneyimlerini şu şekilde aktarmıştır:

> *"İzmir'e vardığımda, Genel Karargâh ile buluşmaya gittim, savaşın sona ereceğinden ve bizim kahraman ordumuzun kazandığı zaferin bir parçası olamayacağımdan korkuyordum. Gerçekten de Genel Karargâh'a ulaştım ve harekâtlar neredeyse bitmişti. Bu sırada, bir tümeni Bursa'yı ele geçirmek için göndermemiz emredildi ve hemen bir birliğin komutasını aldım. Tümen ile birlikte ilerledikten üç gün sonra şehri savunan Türklerin karşısına çıktık. Türk topçuları bize ateş açtı ve atılan bir mermi kafamın üzerinden geçti, genç bir askeri hafif yaraladı. Bir topçu bataryası kurdum ve piyade ilerlemesini desteklemek için ateş açmaya başladım. İlk atışımız, Türk siperlerine düştü. Türkler panikle kaçmaya başladı, bazıları ise siperlerde kaldı. Topçu bataryasının*

Archive, Document file: 1, Document Number: 4, (May 1920).

72 Ekpobi "Protoselida Istorias": O ainigmatikos Sofoklis Venizelos (Belgesel), ***Youtube***, https://www.youtube.com/watch?v=0WM5jZ9cfaE Son Erişim Tarihi: 21.09.2024.

73 Grigorios Dafnis, ***Sofoklis Eleftheriou Venizelos*** (1894-1964), Atina, Ikaros,1970, s. 66.

74 Dafnis, ***a.g.e***, s. 67.

75 Dafnis, ***a.g.e***, s. 68. İlgili haber, ***Daily Mail*** arşivinde detaylı olarak araştırılmış ancak habere erişilememiştir. Bu durum, Sofoklis Venizelos'un muhabirle görüşmüş olmasına rağmen haberin gazetede yayımlanmamış olabileceğini düşündürmektedir.

başarısının ardından askerler 'Zafer!' diye bağırarak saldırıya geçtiler. Savaş yaklaşık iki saat sürdü ve Türklerin korkusunu ve bizim askerlerimizin öfkesini görmek gerçekten büyüleyiciydi. Savaşın ardından, başarım için birçok tebrik aldım, özellikle de o günkü verdiğim emir üzerine başarıya katkım dolayısıyla adım öne çıktı. Eğer beni bu olaydan sonra görseydin, tanıyamazdın. Güneş beni bronzlaştırdı ve sana gerçeği söylemem gerekirse, biraz pisim, ama Markantonakis kadar değil. Bursa'da çok güzel bir karşılama yaşadım; tüm halk ayağa kalktı ve ellerimi sıktı. Hatta bana papaz olmadığım halde bir papazmışım gibi yaklaştılar; özellikle kadınlar yüzümü öpmek istediler... Bursa'da 17 gün kaldım, ama şehrin içinde değil, bir çadırda. Orada birçok banyo yaptım, bu bana çok iyi geldi. Harekâtlar durunca, Genel Karargâh'a geri döndüm ve yeni görevim Bandırma'daki 3. Şubede olmam gerektiği bilgisiydi. Bandırma'dan başkomutana eşlik ederek Tekirdağ'a gittik, orada sıcak bir karşılama gördük...Edirne'nin ele geçirilmesinden sonra Bandırma'dan ayrıldık, İzmir'e geri dönmek üzere. Tüm operasyonlar tamamlandığı için deniz yoluyla seyahat ettik ve Çanakkale Boğazı'ndan geçtik."[76]

Sofoklis Venizelos, Anadolu'da yaklaşık bir ay kaldıktan sonra Yunanistan'a döndüğünde ordudan istifa etmiştir.[77] Her ne kadar Anadolu'da kısa bir süre bulunmuş olsa da özellikle Osman Gazi Türbesi'ni ziyareti geniş çapta yankı

Sofoklis Venizelos Atina'dan İzmir'e, Temmuz 1920 (Grigorios Dafnis, Sofoklis Eleftheriou Venizelos (1894-1964), Atina, Ikaros, 1970)

uyandırmış ve bu olay, dönemin kamuoyunda büyük bir etki yaratmış olup, günümüze kadar da tartışılmaya devam etmiştir. Konuyla ilgili Türk basınında yer alan haberlerden biri, 2 Ağustos 1920 tarihli ***Hâkimiyet-i Milliye*** gazetesinde yayımlanmıştır. "*Rumca gazetelerin verdiği malumata göre Venizelosun oğlu topçu binbaşısı (Sofoklis Venizelos) Bursa'da güya ahali tarafından alkışlanmış ve Bursa fatihinin – Sultan*

76 Dafnis, *a.g.e*, s.69-70.

77 Bu istifanın, babası Eleftherios Venizelos'un baskısıyla gerçekleştiği ve sonrasında Hanya'dan milletvekili adayı olması da babasının yönlendirmesiyle olduğu belirtilmektedir. Ekpobi, "Protoselida Istorias": O ainigmatikos Sofoklis Venizelos (Belgesel), ***Youtube***, Erişim Tarihi: 21.09.2024. https://www.youtube.com/watch?v=0WM5jZ9cfaE. Sofoklis Venizelos, 1 Kasım 1920 seçimlerinde aday olduğu Hanya'dan milletvekili olarak seçilmiştir. Ancak, Liberallerin seçimleri kaybetmesinin ardından, babası Eleftherios Venizelos'un sürgüne gönderilmesiyle Sofoklis de milletvekilliğinden istifa etmiş ve babasının yanına, Fransa'nın Nice kentine gitmiştir. 1922'de babasının Yunanistan'a dönüşüyle birlikte orduya yeniden katılmış ve 1923'te Paris'e Yunan askeri ataşesi olarak atanmıştır. Bu görevde sekiz yıl kaldıktan sonra, 1930'da kendi isteğiyle albay rütbesiyle emekliye ayrılmıştır. Georgios Kartzinis, "Sofoklis Venizelos: I Politiki Tou Diadromi (1943-1963)." ***Krites tou Peiraia,*** April – May – June 2020, s. 12. Babasının 1936'daki ölümünden sonra Sofoklis Venizelos, Liberal Parti'nin yönetim kuruluna seçilmiştir. II. Dünya Savaşı sırasında orduya katılmak istemiş ancak başvurusu kabul edilmemiştir. Sofoklis Venizelos üç kez başbakanlık ve beş kez başbakan yardımcılığı yapmıştır. İlk olarak 1944'te sürgündeki hükümetin başbakanı olmuş, daha sonra 1950-1951 yıllarında iki farklı dönemde daha başbakanlık yapmıştır. Ayrıca, 1950'lerde ve 1960'larda Dışişleri Bakanı olarak da görev yapmıştır. Bu görevleri süresince Yunanistan'ın NATO'ya katılımını müzakere etmiş ve Kore Savaşı'na katılma kararında önemli bir rol oynamıştır. Kıbrıs meselesinde ise barışçıl çözüm arayışında olmuş, Zürih Anlaşmaları'nın müzakerelerle revize edilmesi gerektiğini savunmuştur. Tam da bu kritik dönemde, 7 Şubat 1964'te geçirdiği ani bir kalp krizi sonucu hayatını kaybetmiştir. ***Aegeanews,*** "San simera! 3/11/19 Epetiako simioma eis mnimi tou Sofokli El. Venizelou me aformi tin gennisi tou stis 3 Noemvriou to 1894", 3 Kasım 2019, Erişim Tarihi: 21.09.2024. https://aegeanews.gr/news/fimes/298928/san-simera-3-11-19-epeteiako-simeioma-eis-mnimi-tou-sofokli-el-venizelou-aformi-tin-gennisi-tou-stis-3-noemvriou-1894/

Orhan'ın[78]*- türbesinde fotoğrafını çıkartmıştır."*[79] Yukarıda hem Sofoklis'in kendi anlattıkları hem de Nikos Vasilikos'un aktardıklarından özellikle coşku ile karşılayanların Rumların olduğu anlaşılmaktadır.

Yozgat Mebusu Süleyman Sırrı Bey de Ankara İtilafnamesi sonrası 5 Kasım 1921 tarihli Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne gönderdiği tebrik ve destek telgrafında, Bursa'nın işgali ve Osman Gazi Türbesi'nin düşman işgali altında kalması ve Sofoklis Venizelos'un türbede çekildiği fotoğrafın yarattığı üzüntüyü dile getirerek şu ifadelere yer vermiştir: *"Bursa'yı, o mukaddes şehri düşmanın istilasına bırakan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun kurucusu Sultan Osman Gazi hazretlerinin nurlu kabrinde Venizelos'un oğluna fotoğraf aldırtan bu alçaklık karşısında milletin sabrı tükenmiştir."*[80]

Namık Kemal'in oğlu Ali Ekrem Bolayır da Sofoklis Venizelos'un Osman Gazi Türbesi'nde çekilen fotoğrafına tepkisini dile getiren uzun bir şiir kaleme almıştır. Şiirinde oldukça sert ve eleştirel bir dil kullanan Bolayır, *"Dayanma, sen kimin evladısın? Düşün! Türedi yalancı bir herifin; sonra necl-i zîşânı / Bu padişah-ı bülendin, değil mi ki serdi / Birinci hısnını urmakla hâke Yunan'ı / Senin bu türbede ancak vücud-i şeynin var, / O'nun senin Ayasofya'ndan arşa ruhu bakar!* "[81] diye seslenmektedir.

Sofoklis Venizelos'un Osman Gazi Türbesi'ni ziyareti sırasında türbeye hakaret ve saygısızlıkta bulunduğu iddiaları günümüze kadar aktarılmıştır. Bu söylemler arasında, bazı kaynaklarda Venizelos'un Osman Gazi'nin türbesini tekmelediğine dair ifadeler de yer almaktadır. Ancak, bu iddiaları doğrulayacak herhangi bir belge mevcut değildir. Bununla birlikte, o dönemde Bursa'da kutsal ve manevi değere sahip yerlere yönelik Yunan askerlerinin gerçekleştirdiği saygısızlıklara dair devlet arşivlerinde bir belge tespit edilmiştir. Bursa'dan İstanbul Hariciye Vekâleti'ne gönderilen ve arşivlerde yer alan belge, Yunan işgali sırasında Osman Gazi Türbesi başta olmak üzere kutsal mekânlara yönelik ihlalleri ortaya koymaktadır. Bu belgede, Osman Gazi Türbesi'nin girişine Kral Konstantin'in defne dalları ile çerçevelenmiş büyük bir resminin asıldığı, türbenin avlusunun muhabere kıtaları tarafından işgal edildiği ve şehzadelerin mezarları üzerinde insan dışkısı izlerinin bulunduğu belirtilmiştir. Ayrıca, bazı camilerin kapılarına Kral Konstantin'in resminin asıldığı, Hoca Alizade Camii'nin kapısına büyük bir haç çizildiği ve vilayet dairesinin kapısına kraliyet tacı ve Yunan arması yerleştirildiği ifade edilmiştir. Mehmed Şefik tarafından 12 Aralık 1921 tarihinde yapılan başvuruda, kutsal mekânlara yönelik işgal sırasında gerçekleşen vahşet ve saygısızlıkların önlenmesi amacıyla Müttefik Devletler (İngiltere, Fransa, İtalya) nezdinde diplomatik girişimlerde bulunulması talep edilmiş; bu mekânların tarafsız bir yönetimin denetiminde kalması ve Türk jandarmaları tarafından korunmasının sağlanması yönünde protesto çağrısı yapılmıştır.[82] Ancak, İstanbul Hükümeti tarafından bu başvuruya ilişkin herhangi bir yanıt kayıtlarda bulunmamaktadır.

Yunan kaynaklarında da işgalin ardından özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun kurucusu Sultan Osman'ın türbesine atıfta bulunularak, Bursa'nın Osmanlı mirası açısından taşıdığı önemin vurgulandığı görülmektedir. Bu bağlamda, Bursa'nın işgaline tanıklık eden Pantelis I. Kapsis'in değerlendirmeleri oldukça önemlidir: *"Bursa'nın ele geçirilmesi harekâtından önce, başka bir diplomatik harekât gerçekleştirilmişti. O dönemin Yunanistan Başbakanı E. Venizelos, İtilaf Devletlerinden Sultanlar şehrinin ele geçirilmesi*

78 Orhan Gazi'nin de türbesini ziyaret etmiş fakat fotoğraf Osman Gazi Türbesi'nde çekilmiştir.

79 *Hâkimiyet-i Milliye,* "İstanbul Haberleri", 1 Ağustos 1920, s.4.

80 *TBMM Arşivi.* Dosya: 4, B No:3-7'den akt: Haluk Selvi, Bülent Cırık, *Milli Mücadelede TBMM'ye Anadolu'dan Çekilen Telgraflar,* TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No.:162, Ankara, 2020, s.389.

81 Ali Ekrem Bolayır'ın "Dayanma" adlı şiiri dizelerini günümüz Türkçesine şu şekilde çevirebiliriz:
"Dayanma, sen kimin evladısın? Düşün! Yalancı birinin soyu olan türemiş, soysuz biri; Bu yüce padişah, değil mi ki Yunan'ı toprağa serip ilk kalesini fethetti. Bu türbede sadece senin bedenin var, Onun ruhu ise senin Ayasofya'ndan göğe bakıyor!" Şiirin devamında ise şöyle devam etmektedir: *"Evet bugün seni taslit edip de mülkümüze/ Hristiyanlık eder Müslümanlığı tahkir/ Evet bugün Venizelos tahakküm etti bize/ Fakat melâl-i Muhammed'le gul-gul-i tekbir/ Duyuldu, dolduruyor feshezâr-ı dünyayı/ Melal inletiyor belki arş-ı âlâyı." Yılmaz Akkılıç, Kurtuluş Savaşı'nda Bursa İkinci Kitap İşgalden Kurtuluşa,* Akkılıç Kütüphanesi Yay., Bursa, 2008, s.439.

82 *Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA),* HR.SYS., 2720/9: Mütareke Evrakı, 08.11.1920.

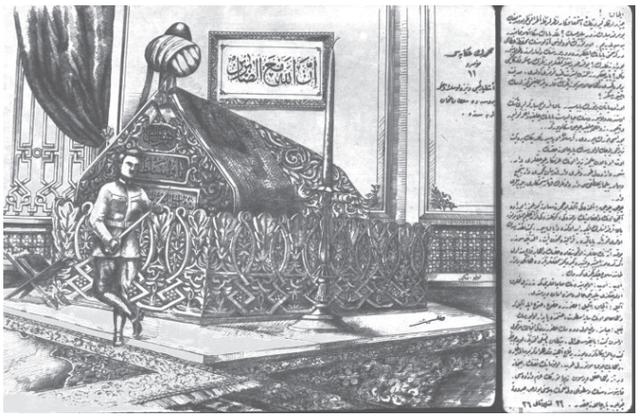

Milli Mücadele döneminde basılan kartpostal

için izin almak amacıyla tüm diplomatik yeteneklerini ve büyükelçileri harekete geçirdi. General Paraskevopoulos'un stratejik komutası altında, bu izin alındıktan sonra harekâta başlandı... 24'ü akşamı tümen, Kudoukli köyünde konakladı ve 25'i sabahı Bursa'ya doğru harekete geçti. Tümenin aldığı bilgiler, Türk ordusunun şimdiye kadar geri çekilmiş olmasına rağmen, Sultanlar'ın kutsal şehri önünde bir savaş vermeye kararlı olduğuydu. Elbette, Türk ordusu sayıca fazla değildi, ancak unutmamalıyız ki Türkler cesur ve yenilmez savaşçılardır ve konu Osmanlı İmparatorluğu'nun kutsal şehri Bursa olduğunda, dirençleri daha da büyük olacaktı. Doğru tedbirler aldılar ... Herkes bu şehrin büyüleyici güzelliği karşısında hayranlık içinde kaldı, çünkü bu şehre sadece doğa yoluyla girebiliyorsunuz. Hiçbir yerde Bursa kadar canlı bir yeşillik ve temiz sular yok. Türkler, doğanın ve suyun büyük dostlarıdır, bu yüzden bu şehri muhteşem bahçelerle çevrelediler. Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk Sultanı da bu şehri sonsuz ikametgâhı haline getirdi. Şehrin her tepesinde bir Sultan türbesi vardır ve bunların en güzeli Osmanlı İmparatorluğu'nun kurucusu Sultan Osman'ın türbesidir."[83] Kapsis, "*Küçük Asya Anıları*" başlıklı yazısında da Bursa'nın alınışından sonra şehre varışını ve Sultan Osman Türbesi'ne yaptığı ziyareti şu şekilde ifade eder: "*Bursa'ya, şehrin ele geçirilmesinden 2-4 gün sonra vardık. Ordu şehre henüz girmişti. Zamanın akışından endişe etmeye gerek yoktu. Geriye dönüp o günleri düşündüğümde, o yolları, geçitleri ve evleri hatırlıyorum ve her şeyi ne kadar net bir şekilde hatırladığıma şaşırıyorum...Sultanların mezarlarını ziyaret ettik, bu konuda başka bir zaman uzun uzun konuşmalıyım. Ancak okuyucularıma sadece birkaç kelimeyle bile olsa, bu büyüleyici mezarların tarihi ve görkemini anlatmaya çalışacağım. Orada yaşanan birçok tarihi olayın tanıkları olan bu mezarların, tarihin tozlu sayfalarındaki izleri çok önemli. Bursa'daki Sultan mezarları, yazılarımda defalarca bahsettiğim ve bütün Doğu'da ün kazanmış olan Çekirge'nin hamamları ve kaplıcalarıyla aynı önemi taşıyor. Şu ana kadar Bursa'da gördüğüm her şey doğanın bir yaratıcılığıydı. Ancak Çekirge'nin gerçek bir cennet olması için, doğa ve insanın sanatı birlikte çalışmış."*[84]

İşgal Dönemine Dair Rapor ve Belgelerde Bursa

Bursa'nın Yunan işgali altına girdiği dönemde, Batı Anadolu'daki sivil halkın maruz kaldığı zulüm ve baskılar uluslararası kamuoyunda yankı bulmuş ve çeşitli gözlemciler tarafından belgelenmiştir. Gerek Osmanlı yönetimine bağlı kurumlar gerekse uluslararası kuruluşlar, bölgedeki durumu incelemek amacıyla raporlar hazırlamış, bu belgeler Yunan işgalinin niteliğini ve sonuçlarını ortaya koymuştur.

İşgal dönemi Bursa. Fotoğraf altı yazısı: Türklerin milli bayramında. (ELIA Arşivi)

83 Pantelis I. Kapsis, "Prousa: O paradeisos ton neron, tou prasinu kai ton ouri" *Empros*, February 29, 1948, s.1.

84 Pantelis I. Kapsis, "Mikrasiatikaí Anamnísis: Prousa – Moudaniá", *Empros*, March 4, 1948, s.1.

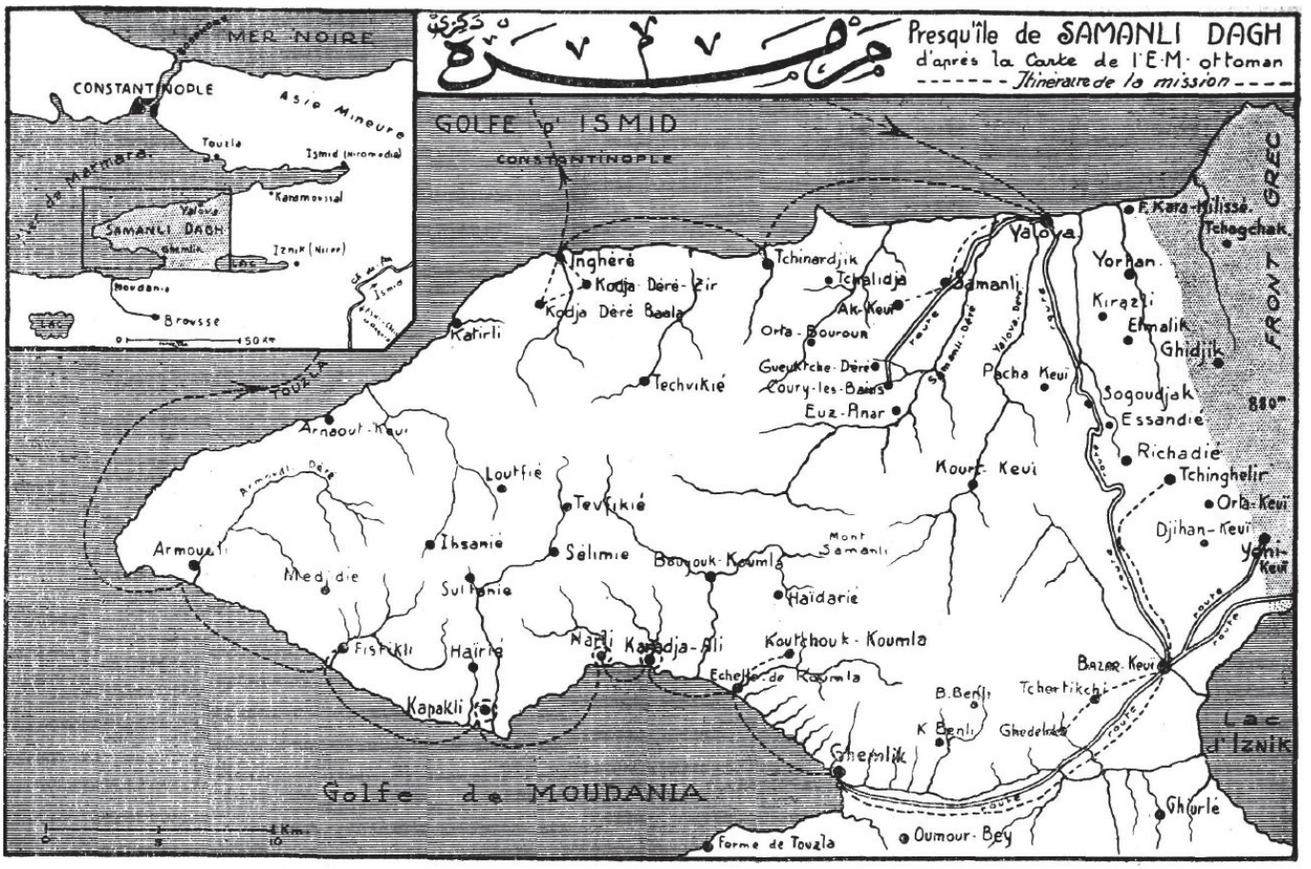

Maurice Gehri'nin güzergahını gösteren harita, 1921

Maurice Gehri'nin Raporu[85]

Yunan işgalinin Batı Anadolu'daki ilerleyişiyle birlikte, işgal altındaki bölgelerde sivil halkın maruz kaldığı zulüm ve katliamlara dair haberler giderek artmıştır. Özellikle Marmara kıyılarında Müslüman nüfusa yönelik şiddet olaylarının yoğunlaşması, uluslararası kamuoyunda endişe yaratmış ve bağımsız bir inceleme talebini gündeme getirmiştir. Bu çerçevede, Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin girişimiyle, bölgedeki durumu yerinde tespit etmek amacıyla Uluslararası Kızılhaç temsilcisi Maurice Gehri, Mayıs 1921'de Samanlıdağ Yarımadası'na gönderilmiştir.

Gehri, Yalova, Orhangazi ve Gemlik başta olmak üzere bölgedeki köylerde yaptığı incelemeler sonucunda, Yunan işgal kuvvetlerinin ve onlarla iş birliği hâlinde hareket eden Rum ve Ermeni çetelerinin sistemli bir şiddet politikası izlediğini tespit etmiştir. Rapora göre, özellikle II. İnönü Muharebesi'nde alınan yenilginin ardından, Mart 1921'den itibaren Yunan kuvvetleri Samanlıdağ Yarımadası'nda bu politikayı daha da yoğunlaştırmıştır.

Köylerin yakılması, sivillere yönelik saldırılar ve zorla göç ettirme gibi uygulamaların yaygın olduğunu belgeleyen Gehri, işgalin sadece askerî kontrol sağlamayı değil, aynı zamanda bölgedeki Türk nüfusunu ortadan kaldırmaya yönelik bir etnik temizlik stratejisi içerdiğini ortaya koymuştur. Bu durumu şu ifadelerle açıklamaktadır: "*Samanlı-Dağ Türkleri, mağlup bir generalin kötü ruh hâline mi kurban gittiler, yoksa bu, Türk silahlarının başarısından korkarak sivil unsurları temizlemeye yönelik bir stratejinin sonucu muydu*?" Hazırladığı rapor ve yayımladığı fotoğraflar, uluslararası

85 Maurice Gehri, "Mission d'enqu€te en Anatolie (12-22 mai 1921)", *Revue Internationale de la Croix-Rouge et Bulletin international des Sociétés de la Croix-Rouge*, Bulletin No:31, Juil 1921, p.721.

kamuoyunun dikkatini Batı Anadolu'daki mezalime çekerken, Millî Mücadele'nin haklılığını kanıtlayan önemli belgeler arasında yerini almıştır.

Arnold J. Toynbee'nin Bursa ve Çevresinde Yunan İşgaline Dair Tanıklığı[86]

İngiliz tarihçi Arnold J. Toynbee, 1921 yılında *Manchester Guardian* adına Anadolu'ya gelerek Millî Mücadele sürecini yerinde gözlemlemiş ve Yunan birliklerinin gerçekleştirdiği vahşet olaylarını bu gazetenin okurlarına aktarmıştır. Seyahati sırasında eşi Rosalind Toynbee ile birlikte Bursa, Yalova ve İzmit bölgelerinde bulunmuş, burada Yunan işgalinin etkilerini doğrudan incelemiştir. Ülkesine döndükten sonra, gözlemlerini ve değerlendirmelerini *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi* adlı eserinde bir araya getirmiştir. Toynbee'nin bu kitabı, Mustafa Kemal önderliğindeki Millî Türk Ordusu'nun Yunan kuvvetlerini bozguna uğratmasından kısa bir süre önce, 1922 yazında yayımlanmıştır. Toynbee, 1921 yılı Mayıs ve Haziran aylarında Marmara kıyılarında tanık olduğu olayları şu ifadelerle aktarmaktadır: "*... karım ve ben, sözünü ettiğimiz bu tarafsız araştırmacıların raporlarında kapsamlı biçimde ifade ettikleri gibi Yalova, Gemlik ve İzmit bölgelerindeki Yunan vahşetine de bizzat şahit olduk. Yanmış ve yağmalanmış evler, henüz katledilmiş insanların cesetleri ve dehşete garkolmuş hayatta kalanlar biçiminde, olup bitenlere ilişkin bol miktarda maddi kanıtla karşılaşmakla kalmadık bir de sivil Rumların hırsızlıklarını ve üniformalı Yunan askerlerinin kundakçılıklarını da -bu eylemlere girişirlerken- kendi gözlerimizle gördük. Mayıs ilâ Haziran 1921 tarihleri arasında Marmara havalisinde müşahede ettiğimiz türden vahşet hareketlerinin, Yunan işgali altında bulunan toprakların geri kalan kısımlarında da aynı tarihten itibaren geniş çapta başlamış olduğunu gösteren ikna edici deliller de elde ettik.*"

Arnold J. Toynbee, Gemlik ve çevresindeki Yunan işgali sırasında düzenli ordunun, yerel Rum çetelerle iş birliği içinde hareket ettiğini belirtmektedir. Fıstıklı, Armutlu ve Hayriye gibi köylerde sivillerin katledildiğini, köylerin

Orhangazi Gedelek Köyü çenesi kopan çocuk (Uluslararası Kızılhaç Arşivi)

yağmalanıp yakıldığını aktaran Toynbee, çetelerin gerçekleştirdiği bu vahşeti adeta bir eğlenceye dönüştürdüğünü ifade etmiş ve durumu "*fareyle oynayan bir kedinin neşesi*" şeklinde tanımlamıştır. İşgal öncesinde Türkler ve Rumlar arasında barışçıl bir ilişkinin mevcut olduğunu vurgulayan Toynbee, Yunan işgalinin bu uyumu bozarak bölgede yıkıma yol açtığını ifade etmektedir. Ayrıca, ekonomik çıkarlar ve demografik üstünlük sağlama çabalarının bu eylemlerin temel motivasyonları arasında yer aldığını dile getirmektedir.

Müttefiklerarası Tahkik Heyeti Raporu: Samanlıdağ Yarımadası[87]

Gemlik, Orhangazi, Yalova ve İzmit bölgelerinde yaşanan

86 Arnold Joseph Toynbee, *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi*, Çev.:Kadri Mustafa Orağlı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007, s.315-362.

87 *Reports On Atrocities In The Districts Of Yalova And Guemlek And In The Ismid Peninsula, 1921.*

Gülnihal gemisindeki Müttefiklerarası Heyet Üyeleri, Maurice Gehri, Arnold ve Rosalind Toynbee, Hilal-i Ahmer Temsilcisi Ali Macit Bey ve Eşi Ayla Hanım (Uluslararası Kızılhaç Arşivi)

mezalimi araştırmak amacıyla Müttefik Devletler tarafından Nisan ayı ortalarında bir komisyon oluşturulmuştur. Uluslararası Kızılhaç Örgütü temsilcisi Maurice Gehri de bu komisyona katılmıştır. Komisyonun temel amacı, bölgede yaşanan olayları inceleyerek kapsamlı bir rapor hazırlamak ve bulgularını uluslararası kamuoyuna sunmaktı. Komisyon, üç farklı devletin temsilcilerinden oluşmaktaydı. Albay E. Rolletto (İtalya) ve Yarbay G. Vieg'in üye olarak yer aldığı heyetin başkanlığını General Franks (İngiltere) yürütmekteydi. Bölgedeki yağma ve katliamları ayrıntılı şekilde araştırmakla görevlendirilen daha alt düzeydeki heyetin başkanlığını ise O. R. Van Millingen üstlenmişti. Heyette, Yarbay H. M. Farmar, Yarbay Vitelli ve Yarbay Wilkonsy gibi isimler de yer almaktaydı. Komisyon, bölgeye dair genel bir rapor hazırlamış, ayrıca inceleme heyetinin gözlemlerini içeren bir günlük de rapora eklenmiştir.

Müttefiklerarası Tahkik Heyeti'nin hazırladığı bu raporda, İtilaf Devletlerinin, Anadolu'da Yunan işgalinin müsebbibi ve hamisi olmaları dolayısıyla işgalci Yunan Ordusu ile birlikte Rum ve Ermeni çetelerinin bölgedeki katliam, yağma ve soygunlarını mazeretler göstererek ört bas etmeye çalıştıkları anlaşılmaktadır. Raporda Türklere karşı sistemli bir imhanın gerçekleştirildiği "*Yunan Ordusu tarafından işgal edilen Yalova ve Gemlik kazalarının bir*

bölümünde, Müslüman nüfusun soyunun tükenmesi ve Türk köylerinin harap edilmesi hususunda sistematik bir plan yapıldığını düşünür. Bu plan, Yunan Ordusu altında ve bazen de düzenli birliklerin yardımı ile faaliyet gösteren Ermeni ve Rum çeteler tarafından yürütülüyor." maddesi ile kabul edilirken, katliamları gerçekleştiren Rum ve Ermenilerin objektiflikten uzak anlatımlarına dayanarak Türk bağımsızlık mücadelesi veren Kuvâ-yi Millîye'yi "*çete*" ve Millî Mücadele'nin lideri Mustafa Kemal Paşa'yı "*çeteci, çete reisi*", gibi ifadelerle tanımladıkları görülmektedir. Bu ifadeler Yunan işgalini meşrulaştırma ve bağımsızlık mücadelesi veren Türk direnişini itibarsızlaştırma çabaları olarak değerlendirilmelidir.

Raporda, bölgedeki vahşetin durdurulması ve düzenin sağlanması için de şu önerilerde bulunulmuştur: Yalova ve Gemlik bölgesine uluslararası bir jandarma kuvveti yerleştirilmesi; Yunan yetkililerin denetimini sağlamak için Müttefik subayların atanması; Bölgedeki son kalan Müslüman nüfusun İstanbul veya başka güvenli yerlere tahliye edilmesi.

1921 Tarihli Atrocités Grecques en Turquie *(Türkiye'deki Yunan Vahşeti)* Kitabından Notlar[88]

Mayıs 1921 tarihinde Müttefik Devletler tarafından Gemlik, Orhangazi, Yalova ve İzmit bölgelerinde incelemeler yapmak üzere oluşturulan komisyonun çalışmalarına bir Türk heyeti de katılmıştır. Heyete, Jandarma zabiti Mustafa Sureya, Orhangazi'den Refik, Çınarcık'tan Hafız Ahmed, Gemlik'ten Tevfik ve Sultaniye'den İmam Emin Efendi eşlik etmiştir. Komisyonun yaptığı incelemeler ve bölge sakinlerinin tanıkları doğrultusunda elde edilen bilgi ve fotoğraflar Haziran 1921'de kitaplaştırılmıştır. Kitap, Millî Mücadele'nin bir nefsi müdafaa savaşı olduğunu dünya kamuoyuna göstermek üzere Fransızca basılmıştır. Kitabın giriş bölümünde şu ifadeler yer almaktadır: "*Bu ikinci "Kara Kitap"ta henüz sınırı belirlenmemiş katliamların sahne ve figürlerinden bir bölüm veriyoruz. Bu katliamlardan hayatta kalanlar, İstanbul'un camilerinde ve başkentin dışında yer alan Davut Paşa kışlasında bulunuyor. 4 Haziran 1921*"

Yeşil Bursa Al Sancağına Kavuşuyor

Bursa'nın 8 Temmuz 1920'de başlayan işgali, 2 yıl 2 ay süren bir esaretin ardından, Türk ordusunun 26 Ağustos 1922'de başlattığı Büyük Taarruz ile son bulmuştur. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın emirleri doğrultusunda planlanan ve Afyon bölgesinde sabahın ilk ışıklarında başlayan taarruz, hem hızla gelişmiş hem de düşmanın savunma hattını aşarak Yunan birliklerini düzensiz bir geri çekilmeye zorlamıştır. Yunan ordusunun ve batılı gözlemcilerin "*aşılamaz*" olarak nitelendirdiği Yunan savunma mevzileri, taarruzun daha ilk hamlesinde yarılmış, Türk ordusu hızla ilerlemiştir.[89] Bu ilerleme, Yunan ordusunun düzenini bozmuş ve Türk birliklerini 8 Eylül'de Bursa önlerine kadar taşımıştır. Şükrü Naili Paşa, Bursa'nın kurtarılması sürecine ilişkin anılarında, 8 Eylül akşamüstü başlayan taarruzla ilgili şu bilgileri aktarmaktadır: "*Yeşil Bursa'yı düşmanın zulmünden kurtarmak için efrad-ü zabitanda öyle kahramanca atılış ve şevk vardı ki düşmanın yağdırdığı şiddetli makineli tüfek ve topçu ateşine rağmen kıtamız bila-cesura ilerledi*".[90] Bu ifadeler, Türk askerinin Bursa'nın kurtarılması konusundaki kararlılığını ve cesaretini gözler önüne sermektedir. Bursa'nın kurtuluşu, ulusal basında büyük bir coşkuyla karşılanmıştır. 12 Eylül 1922 tarihli *Akşam* gazetesi, "*Kıtaatımız dün gece Bursa'ya girdiler: Yunanlılar Mudanya ve Gemlik'i yakmaktadırlar*" [91] başlığıyla haberi duyurmuş, aynı günkü *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi ise zaferi şu ifadelerle kutlamıştır: "*Tarihi, askeri kıymeti ve bedii şöhreti haiz bulunan Bursa kurtuldu. Bursa'nın işgalinden sonra Anadolu Darü'l-harekâtında cereyan eden muharebelerin safahat-ı esasiyesi kapanmıştır. Nihayet Bursa'ya kavuştuk.*"[92]

88 Yüceer, *a.g.e*, s.131-135; Öztürk, a.g.m., s.388.

89 Yüceer, *a.g.e*, s.131-135; Öztürk, a.g.m., s.388.

90 "Bursa'nın İstirdadına Ait Hatırat", *Bursa Vilayeti Sâlnâmesi*, Bursa Vilayet Matbaası, 1927, s.58.

91 *Akşam*, "Kıtatımız dün gece Bursa'ya girdiler: Yunanlılar Mudanya ve Gemlik'i yakmaktadırlar", 12 Eylül 1922, s.1.

92 *Hâkimiyet-i Milliye*, "Vaziyet-i harbiye: Bursa cephesi", 12 Eylül 1922, s.1.

Bursa'dan Tahliye (ELIA arşivi)

Bursa'da Diplomasinin Zaferi: **Mudanya Mütarekesi**

Türk Ordusu, gerçekleştirdiği takip harekâtı sonucunda 16 Eylül 1922'de Batı Anadolu'da, 18 Eylül 1922'de ise Güney Marmara kıyılarında Yunan işgaline son vermiştir. Ancak, Trakya ve Boğazlar hâlâ İtilaf Devletleri'nin kontrolü altındadır. Bu doğrultuda, 18 Eylül'de Trakya, İstanbul ve Boğazları kurtarmak amacıyla yeni bir harekât başlatılmıştır. Türk ordusunun bu ileri hareketi, özellikle İngiltere'nin sert tepkisine yol açmış, İtilaf Devletleri ile gergin bir diplomatik süreci beraberinde getirmiştir. Uzun müzakereler sonucunda, tarafların Mudanya'da bir mütareke görüşmesi gerçekleştirmesi kararlaştırılmıştır. Bu karar doğrultusunda, İtilaf Devletleri'nin İstanbul'daki işgal kuvvetleri komutanlarından oluşan heyet—İngiltere adına General Harrington, İtalya hükûmeti adına General Monbelli, Fransa hükûmeti adına General Charpy ve yardımcıları—2 Ekim 1922 akşamı savaş gemileriyle Mudanya'ya gelmiştir. Türk tarafını ise Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa temsil etmiştir.

3-11 Ekim 1922 tarihleri arasında Mudanya'da yürütülen müzakereler, 1919-1922 yılları arasındaki işgal ve savaş sürecini sonlandırmakla kalmamış, aynı zamanda 1914'te başlayan I. Dünya Savaşı'nın ve Anadolu açısından 1911 Trablusgarp Savaşı ile başlayan uzun ve yıpratıcı savaşlar döneminin de sona ermesini sağlamıştır. Mudanya'da atılan bu diplomatik adımlar, Türkiye'nin yeni barış sürecine girmesini mümkün kılmış ve uluslararası dengeler açısından yeni bir dönemin başlangıcını oluşturmuştur.

Bu tarihî süreç, dönemin basını tarafından büyük bir ilgiyle takip edilmiştir. Gazeteler, mütareke görüşmelerini kamuoyuna en güncel ve ayrıntılı şekilde aktarmak amacıyla başyazarlarını ve muhabirlerini bölgeye göndermiştir. Bu gelişmeleri yakından izleyen ve birinci sayfadan duyuran gazetelerden biri de ***Tevhid-i Efkâr*** olmuştur.

Mudanya Mütarekesi'ne ilişkin süreç, ***Tevhid-i Efkâr*** gazetesinin birinci sayfa başlıkları ve haberleri üzerinden kronolojik bir yaklaşım izlenerek mütarekenin ulusal ve uluslararası düzeyde taşıdığı anlam, değerlendirilecektir. Mütareke sürecinin gazete haberleri üzerinden gün gün aktarılmasının temel nedeni, müzakerelerin ne denli meşakkatli ve karmaşık bir şekilde ilerlediğini ortaya koymaktır. Tarihsel olaylar genellikle birkaç cümleyle özetlenirken, karar alma süreçlerinin ve diplomatik müzakerelerin içerdiği zorluklar çoğu zaman göz ardı edilmektedir. Oysa mütareke gibi kritik gelişmeler, taraflar arasındaki yoğun diplomatik temaslar, sahadaki askerî dinamikler ve kamuoyunun tepkileriyle şekillenmiş, süreç içinde farklı aşamalar ve belirsizlikler yaşanmıştır.

Tevhid-i Efkâr - 3 Ekim 1922/11 Safer 1341

3 Ekim 1922 tarihli ***Tevhid-i Efkâr*** gazetesinde ***"Mudanya Konferansı: Türkiye'mizi Hilale Kavuşturacak"*** başlığıyla Mudanya Konferansı'nın başlamasının Türkiye açısından önemli bir dönüm noktası olduğu vurgulanmaktadır. Gazete, konferansı, Türk milletinin haklarını güvence altına alacak ve Trakya'nın kurtuluşunu sağlayacak diplomatik bir adım olarak tanımlamaktadır.

Gazetenin birinci sayfasında, Müttefik Devletler'in Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne sunduğu notaya, Hariciye Vekili Yusuf Kemal'in 30 Eylül 1922 tarihli imzasını taşıyan yanıtının tam metni yayımlanmıştır. Bu yanıtta, Mösyö Franklin Bouillon'un verdiği teminatların, İtilaf Devletleri'nin Türkiye'nin haklarına dair adil bir tutum sergilediklerini gösterdiği ifade edilmekle birlikte, Trakya'nın, Edirne dâhil olmak üzere, Yunan işgali altında kalmasının kabul edilemez olduğu belirtilmiş ve şu ifadelere yer verilmiştir:

"Mahaza Trakya'nın Yunan idaresi ve ordusunun işgali

altında velev bir gün olsun ibkası her türlü mehalike ve aynı zamanda Türk milletinin ıztırabatına bais olduğu cihetle Trakya'nın Edirne de dâhil olduğu halde Meriç'e kadar derhal tahliyesi ile Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'ne acilen iadesi elzemdir."

Bu yanıt çerçevesinde, Trakya meselesinin acil çözüm gerektiren bir sorun olduğu vurgulanmakta ve bu sorunun ele alınması amacıyla müttefik generallerin katılımıyla Mudanya'da bir konferans düzenlenmesi teklif edilmektedir.

Gazete, Mudanya Konferansı'nda Türkiye'yi Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'nın temsil edeceğini ve müzakerelerin Ankara Hükümeti'nin talepleri doğrultusunda yürütüleceğini duyurmaktadır.

Birinci sayfada yer alan bir alt başlıkta, konferansın gündem maddelerine ilişkin bilgiler verilmiştir. *"Mudanya Konferansı Bugün Saat 11'de Toplanıyor!"* başlığı altında, görüşmelerin dört ana mesele etrafında şekilleneceği belirtilmektedir: Trakya hududunun belirlenmesi, Yunan kuvvetlerinin bölgeden çekilme süreci, Trakya'nın Hükûmet-i Milliye'ye devri ve İstanbul'un statüsü.

Tevhid-i Efkâr - 4 Ekim 1922/12 Safer 1341

4 Ekim 1922 tarihli *Tevhid-i Efkâr* gazetesi, *"Mudanya Konferansı Dün Akd-i İçtima Etti"* başlığıyla konferansın ikinci gününe dair gelişmeleri aktarmakta ve görüşmelerin temel gündem maddelerinin Trakya'nın tahliye edilmesi ile bölgenin Hükûmet-i Milliye'ye teslim edilmesi olduğunu belirtmektedir. Konferansın temel amacının, daha önce İzmir'de esasları belirlenen Mudanya Protokolü'nü imzalamak ve Trakya sınırını kesinleştirmek olduğu ifade edilmektedir.

Konferans öncesinde yürütülen hazırlıklara da yer verilen haberde, Türk heyeti başkanı Ferik İsmet Paşa'nın, Refet ve Asım Paşalar ile birlikte Mudanya'ya ulaştığı ve müzakerelerin icrası için gerekli düzenlemelerin yapıldığı aktarılmaktadır. Ancak, Müşir Fevzi Paşa'nın Mudanya'da bulunduğuna dair haberlerin resmî makamlar tarafından teyit edilmediği belirtilmektedir.

"İçtima Nerede Yapıldı?" başlığı altında yayımlanan haberde, konferansın Mudanya Belediye Dairesi'nde gerçekleştirilmesine karar verildiği, ancak toplantıların Fransız donanmasına ait *Edgar Quinet* kruvazöründe yapılmış olabileceği ihtimali üzerinde de durulduğu ifade edilmektedir.

Gazetenin birinci sayfasında yer alan bir diğer haberde, *"Son Saat: Mudanya Konferansı Hakkında İlk Haber"* başlığıyla müzakerelere dair ilk bilgilere yer verilmiştir. Mudanya'ya ulaşan üç müttefik generalin bir toplantı düzenleyerek müzakerelerin esaslarını belirlediği bildirilmektedir. Ayrıca, Türk heyeti ile ilk görüşmenin saat 15.00'te gerçekleşeceği aktarılmakta, bir Yunan generalinin de Mudanya'ya ulaşmasının beklendiği belirtilmektedir.

Tevhid-i Efkâr - 5 Ekim 1922 / 13 Safer 1341

5 Ekim 1922 tarihli *Tevhid-i Efkâr* gazetesi, *"Mudanya Konferansı'nda İlk Uzlaşı Sinyalleri"* başlığıyla, müzakerelerde önemli ilerlemeler kaydedildiğini duyurmaktadır. Konferansın ilk oturumlarında İtilaf generalleriyle yapılan görüşmelerde birçok konuda mutabakata varıldığı, ancak bazı teknik detaylarda anlaşmazlıkların sürdüğü bildirilmektedir. Gazete, bu durumu şu ifadelerle aktarmaktadır:

"Mudanya Konferansı'nda müzakeratın esasını teşkil eden mevaddın ekserisi hakkında ilk içtimada bila müşkilat itilaf hasıl olmuşdur."

Bir diğer haberde, *"Miralay Sariyani ve Miralay Palastiras'dan Müteşekkil Bir Yunan Heyet-i Murahhasa-i Askeriyesi Mudanya'ya Ulaştı"* başlığı altında, Yunan generallerinden oluşan bir heyetin Mudanya Konferansı'na katılmak üzere ulaştığı duyurulmaktadır. Bu gelişme, Yunanistan'ın Mudanya Protokolü'nü kabul etmeye hazırlandığına dair bir işaret olarak yorumlanmaktadır. Türk tarafı açısından Yunan heyetinin müzakerelere katılımı, Mudanya'daki diplomatik sürecin tamamlanmaya yaklaştığını ve Trakya'nın tahliyesine yönelik görüşmelerin hız kazandığını göstermektedir.

Gazetenin birinci sayfasında yer alan bir diğer haber, *"Mudanya Konferansı'ndaki Heyet-i Murahhasamızın Reisi Bulunan Garp Ordusu Başkumandanı İsmet Paşa Tarafından Çanakkale Civarında Bulunan Kıtat-ı Askeriyemizin İngilizlerle Her Türlü Temastan İçtinab Eylemeleri Hakkında Verilen Emirler Tekid Edilmiştir."* başlığı altında yayımlanmıştır. Bu haberde, İsmet Paşa'nın, Çanakkale bölgesinde bulunan Türk askerlerine, İngiliz birlikleriyle herhangi bir temas kurmamaları yönünde verdiği emirleri tekrarladığı bildirilmektedir.

Gazete, Mudanya Konferansı'nda diplomatik

توحید افکار

(مدانیه) قونفرانسی دون دخی اجتماعلرینه دوام ایله‌مشدر

(مدانیه) قونفرانسی دون دخی اجتماعلرینه دوام ایله‌مشدر

متفقلرك تبلیغاتنه نظراً، (مدانیه) قونفرانسنده مذاكراتك اساسنی تشكیل ایدن موادك اكثریسی حقنده ایلك اجتماعده بلامشكلات ائتلاف حاصل اولمشدر ـ دون عصمت پاشانك تفرعات حقنده كی اعتراضلری تدقیق ایدلمشدر ـ وضعیت عمومیتله امیدبخش وموجب ممنونیتدر ـ یونانلیلرده قونفرانسه مرخص كوندردیلر

مدانیه قونفرانسی حقنده ایكنجی تبلیغ

جوابی نوطه‌مز تنظیم ایدلدی

باش قومانداننك مطبوعات ممثلرینه بیاناتی

دوستلر (ظفرداورمز) معللی كال پاشایه برچیكلتله گوندردی

(ترا كیا) ده قورتولدی... هپسی قورتولدی!

(ازمیر) مزه ایلك كیرن قطعاتمز...

ilerlemelerin kaydedildiğini ve tarafların büyük ölçüde uzlaşmaya vardığını ifade etmektedir. Ancak, müzakerelerin sürdüğü başlıca konu, Trakya'nın devri ve tahliye sürecinin nasıl şekilleneceği meselesidir. Yunan heyetinin konferansa katılımı, Türkiye'nin diplomatik üstünlüğünü pekiştirdiğini ve sürecin olumlu yönde ilerlediğini göstermektedir.

Tevhid-i Efkâr - 6 Ekim 1922 / 14 Safer 1341

6 Ekim tarihli gazetede *"Konferans 24 Saat Mühletle Dağıldı"* başlığı altında, Mudanya Konferansı'nda müzakerelerin, tarafların belirli konularda mutabakat sağlamakta zorlanmaları nedeniyle 24 saat süreyle ertelendiği bildirilmektedir. Müttefik generalleri, İstanbul'a giderek fevkalade komiserlerle temaslarda bulunmak üzere konferansa ara vermiştir. Gazete, gelişmeyi şu ifadelerle aktarmaktadır:

"Müttefikin generalleri bugünkü ve yarınki celseler arasında müttefikin fevkalade komiserleri ile temas etmek üzere bugün avdet etmişlerdir."

"Mudanya Konferansı Son Safhasında" başlığı altında, tarihi Mudanya Konferansı'nın nihai sonuçlara yaklaştığı belirtilmektedir. 5 Ekim'de gerçekleşen oturum, öğleden sonra saat 13:00'te General Harington, General Şarpi ve General Monbelli'nin katılımıyla başlamıştır. Bu oturumda, Trakya'nın tahliyesi ve teslimi konusundaki ihtilaflı noktalar detaylı şekilde ele alınmış ve tartışılmıştır. Oturum sırasında General Harington, alınan kararların son hâlini kendisinin yetkilendiremeyeceğini ifade etmiş ve nihai mutabakata varılması için konferansın 24 saat daha uzatılmasını talep etmiştir.

"Fevzi ve Refet Paşalarla Mülakat" başlığı altında, gazetenin sermuharririnin Mudanya'da Müşir Fevzi Paşa ile İsmet ve Refet Paşalarla gerçekleştirdiği görüşmeye yer verilmektedir. Fevzi Paşa, gazeteye verdiği demeçte şu ifadeleri kullanmıştır:

"Biz harekât-ı askeriyemize devam ederken Mudanya Konferansı teklifi vuku buldu. Sulhperverliğimize binaen konferansı maa memnuniyet kabul ettik. Başlıca arzumuz, Trakya'daki Yunan mezalimine bir an evvel nihayet verilmesi ve Trakya'mızın bize süratle teslimidir. Bu maksat temin edilirse tabii konferans hüsn-i neticeye vasıl olur."

Fevzi Paşa, Mîsâk-ı Millî'nin tüm gereklerinin yerine getirilmesi konusunda kararlılık gösterdiklerini vurgulayarak taleplerin *"hukuk-ı meşruamız"* çerçevesinde olduğunu ve mutlaka kabul edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Paşa, şu şekilde devam etmiştir:

"Ordumuz muzafferdir. Kuvve-yi maddiye ve maneviyemiz pek fazladır. Güzergâhımıza herhangi bir mani çıkarsa o maniyi derhal kal ile gayemize yürüyeceğiz. O cihetle bugünkü müzakerenin mutalebemiz dairesinde hüsn-i neticeye vusulü sulh-i âlemin menfeati ve muktezasıdır."

"Refet Paşa'nın Desteği" başlığı altında, Refet Paşa'nın, Fevzi Paşa'nın değerlendirmelerine tamamen katıldığını belirttiği aktarılmaktadır. Mîsâk-ı Millî hedeflerinin kesin olduğu ve bu hedeflere ulaşmak için gereken hazırlıkların tamamlandığı vurgulanmaktadır. Refet Paşa şu sözleri eklemiştir:

"Maksadımıza vusul-i esbab ve vesaili ihzar edilmiş olup, o maksadı her suretle derhal istihsalden emin bulunduğumuzu ilave ederim."

Bu gelişmeler, Mudanya Konferansı'nın önemli bir aşamaya ulaştığını ve Türk tarafının Trakya'nın devri konusunda kesin bir tutum sergilediğini ortaya koymaktadır. Müttefiklerin süreci uzatma çabalarına karşılık, Türk tarafının diplomatik ve askerî kararlılığı vurgulanmakta, konferansın olumlu bir neticeye ulaşmasının barışın sağlanması açısından kaçınılmaz olduğu belirtilmektedir.

Tevhid-i Efkâr - 7 Ekim 1922 / 15 Safer 1341

7 Ekim tarihli gazetede "*Konferans müzâkerâtının muvakkaten inkıtaı, Trakya'nın kıtat-ı milliye tarafından bir ay sonra mı, yoksa muahede-i sulhün imzasını müteakip mi işgali lazım geleceği meselesinden inbias etmiştir.*" başlığı altında, Mudanya Konferansı'nda müzakerelerin geçici olarak duraksadığı bildirilmektedir. Görüşmelerde yaşanan anlaşmazlığın, Trakya'nın ne zaman teslim alınacağı konusunda olduğu, tartışmaların bölgenin bir ay içinde mi yoksa barış antlaşmasının imzalanmasının ardından mı Türkiye'ye devredileceği konusundaki fikir ayrılıklarından kaynaklandığı ifade edilmektedir.

"Müttefikin Generalleri Dün Öğleden Sonra Mudanya'ya Avdet Ettiler" başlığı altında, İstanbul'da müttefik siyasi temsilcilerle gerçekleştirilen temasların ardından generallerin

6 Ekim öğleden sonra Mudanya'ya döndükleri ve akşam saat 18.00'de bir toplantı yapılmasının kararlaştırıldığı aktarılmaktadır. İstanbul'daki müttefik temsilcilerinin talebi üzerine İsmet Paşa, konferansın kesintiye uğramaması adına 24 saatlik mühleti uzatmıştır. Bu süre zarfında müttefik generalleri, Paris, Roma ve Londra'daki hükümetlerle temas kurarak müzakerelerin son durumu hakkında bilgi aktarmış ve hükümetlerinden kesin kararlarını iletmelerini talep etmiştir.

"Palastiras Mudanya Konferansı Murahhası – Venizelos İstimal-i Nüfuza Memur" başlığı altında, Miralay Palastiras'ın Yunan heyetinin birinci temsilcisi olarak Mudanya Konferansı'na atandığı, öte yandan eski Yunan Başbakanı Venizelos'un müttefiklerle uyum sağlamak ve Yunanistan'ın taleplerini desteklemek amacıyla siyasi nüfuzunu kullanmakla görevlendirildiği belirtilmektedir. Bu durum, Yunanistan'ın müzakerelerde diplomatik ağırlığını artırmaya çalıştığını göstermektedir.

Gazete, kısa bir süre önce işgal altında bulunan Mudanya'dan da çeşitli haberler aktarmaktadır. Bu bölge, Yunan işgal kuvvetlerinin tahliye sürecinde geri çekildikleri bir alan olmanın yanı sıra, özellikle Rum nüfusun yoğunlukta olduğu bir yerleşim merkezidir.[93]

"Mudanya'daki Ganaimimizin Kesret ve Ehemmiyeti" başlığı altında, Yunan ordusundan ele geçirilen ganimetlerin miktarı ve önemi vurgulanmaktadır. Habere göre, yalnızca Mudanya'da şimdiye kadar 400.000 sandık cephane (tüfek ve top mermisi) ele geçirilmiş olup, sayım ve sınıflandırma işlemleri devam ettikçe bu miktarın daha da artmasının beklendiği ifade edilmektedir.

Ayrıca, *"Bursa-Mudanya Şosesi Otomobil Dolu"* başlığı altında, Mudanya ile Bursa arasındaki şose yolunun, Yunan ordusu tarafından terk edilen otomobillerle dolu olduğu, araçların çokluğu nedeniyle henüz kesin bir sayım yapılamadığı, ancak kullanılabilir durumdaki araçların el konularak değerlendirileceği belirtilmektedir.

Gazete, Yunan ordusundan toplamda 200 milyon lira değerinde ganimet ele geçirildiğini, bunlar arasında 5 milyon lira değerinde, mükemmel durumda uçaklar ve uçak ekipmanlarının da bulunduğunu bildirmektedir. Bu gelişmeler, Yunan ordusunun Mudanya'dan hızla çekilmek zorunda kaldığını ve büyük miktarda askeri mühimmat ile teçhizatı geride bıraktığını göstermektedir.

Tevhid-i Efkâr - 8 Ekim 1922 / 16 Safer 1341

8 Ekim tarihli gazetede *"Mudanya Konferansı Henüz Neticelenmedi"* başlığı altında, konferans görüşmelerinin sürdüğü ve henüz nihai bir sonuca ulaşılamadığı belirtilmektedir. Haberde, Cuma akşamı gerçekleştirilen toplantıda General Monbelli'nin Fransa adına Türkiye'nin taleplerine uyacaklarını beyan ettiği, ancak General Harington'un İngiltere hükümetinden henüz bir talimat almadığını ifade ettiği aktarılmaktadır. Bu gelişme, Mudanya Konferansı'nda İngiltere'nin tutumunun belirleyici bir hâl aldığını göstermektedir.

"Fransızlar ve İtalyanlar İmzaya Hazır, İngilizler Talimat Bekliyor" başlığı altında, konferansta görüşülen dört temel maddeden üçü üzerinde mutabakata varıldığı, ancak Trakya'nın 30 gün içinde Türkiye'ye devredilmesine ilişkin son maddenin çözümü için İngiltere'nin nihai kararının beklendiği vurgulanmaktadır. General Harington'un, İngiltere'nin tutumunun Paris'te Mösyö Poincaré ile Lord Curzon arasında gerçekleştirilen görüşmelerin sonucuna bağlı olduğunu belirttiği ifade edilmektedir.

"Mutalib-i Muhakkak ve Meşrumuz Kabul Edilmezse Trakya'yı Harekâtla Kurtaracağız" başlığı altında, siyasi çevrelerin Mudanya Konferansı'nın başarısızlıkla sonuçlanmayacağına dair umutlarını koruduğu belirtilmektedir. Türk tarafının Trakya'nın Türkiye'ye devredilmesi konusundaki kararlılığını sürdürdüğü ve müzakereler yoluyla sonuç alınamazsa askerî harekâtın bir seçenek olarak değerlendirildiği aktarılmaktadır.

"Lord Curzon Paris'te" başlığı altında, Mudanya Konferansı'nda yaşanan zorlukların aşılabilmesi amacıyla İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un Paris'e giderek Mösyö Poincaré ile doğrudan görüşmelere başladığı bildirilmektedir. Bu görüşmelerin temel gündeminin, Trakya'nın 30

93 1914 verilerine göre Mudanya'nın toplam nüfusu 25.239 olarak kaydedilmiştir. Bu nüfusun 7.677'si Müslüman (%30,42), 17.389'u Rum (%68,90), 100'ü Ermeni (%0,40), 20'si Katolik Ermeni (%0,08) ve 53'ü Yahudi (%0,21) olarak belirlenmiştir. Bu veriler, dönemin Mudanya'sında Rum nüfusunun baskın olduğunu, Müslümanların ise toplam nüfusun yaklaşık üçte birini oluşturduğunu göstermektedir. Karpat, ***a.g.e***, s.370.

توحید افکار

قونفرانس یکرمی درت ساعت مهلتله داغیلدی ـ

متفقین جنرالری قومیسرلرله تماس ایتمك اوزره دون استانبوله کلدیلر

مدافیه قونفرانسی حقنده سرمحرر مزك وسائط مخصوصه ایله دون کیجه کوندوردیکی تفصیلات

فوزی ورأفت پاشالرله ملاقات

قونفرانس ۲٤ ساعت مدتله طاغیلمشدر

(مدافیه) قونفرانسنك برنجی کونی

(مدافیه) قونفرانسنك اوچنجی کونی

مصطفی کمال پاشانك مهم بیاناتی

مدافیه قونفرانسنك ایکنجی کونی

باش قوماندانغز (پروسه) یه کلیور

سواریلرغز (قدره) جوارنده کوروندی

gün içinde Türkiye'ye iadesine ilişkin taleplerin değerlendirilmesi olduğu ifade edilmektedir. Bu süreçte İngiltere, karar verme sürecini uzatırken Fransa ve İtalya'nın Türkiye'nin taleplerine daha sıcak baktıkları vurgulanmaktadır.

"Mudanya Konferansı'ndaki İlerlemeler ve Siyasi Boyut" başlığı altında, konferansın diplomatik ve siyasi önemi ele alınmaktadır. Gazete, Fransa ve İtalya'nın Türkiye'nin taleplerini kabul etmeye hazır olduklarını, ancak İngiltere'nin nihai kararını verebilmek için müzakereleri sürdürdüğünü bildirmektedir. Trakya'nın iadesine ilişkin tartışmalar, yalnızca bölgesel bir mesele olarak değil, barış sürecinin sağlanması açısından da belirleyici bir unsur olarak değerlendirilmektedir.

Tevhid-i Efkâr - 9 Ekim 1922 / 17 Safer 1341

9 Ekim tarihli gazetede *"Paris Konferansı'nda Lord Curzon, Trakya'mızın Bir Ay Zarfında Tahliyesini ve Hükümet-i Milliyemize Teslimini Kabul Etti"* başlığı altında, Paris'te gerçekleştirilen görüşmelerde İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un, Trakya'nın bir ay içinde Yunan işgalinden tamamen tahliye edilmesi ve bu süreçte bölgede polis ve jandarma teşkilatlarıyla birlikte Hükümet-i Milliye'nin teşkilatlanması talebini kabul ettiği bildirilmektedir. İngiliz kabinesinin de bu kararı tasdik ettiği aktarılmakla birlikte, Mudanya Konferansı'nda mutabakata varılan protokolün henüz resmen imzalanmadığı vurgulanmaktadır. Bu gelişme, konferanstaki gerginliğin azalmasına katkı sağlamakla birlikte, sürecin resmiyet kazanmadığını ve müzakerelerin devam ettiğini göstermektedir.

"Mudanya Konferansı'nın Son Kararı Malum Değildir" başlığı altında, bazı teknik detayların henüz çözüme kavuşmadığı ancak büyük bir anlaşmazlığın artık kalmadığı belirtilmektedir. Gazete, konferansın nihai aşamaya geldiğini ancak sürecin tamamlanması için bazı ayrıntıların netleşmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

"İsmet Paşa'nın Muhabirimize Beyanatı" başlığı altında, Mudanya'da İsmet Paşa ile gerçekleştirilen bir röportaja yer verilmiştir. İsmet Paşa, Trakya'nın tahliyesi ve Türkiye'ye teslimi konusunda Türk tarafının taleplerini açık bir biçimde ortaya koyduğunu, Fransa ve İtalya'nın bu talepleri kabul ettiğini, ancak İngiltere'nin nihai kararını vermek için mühlet talep ettiğini ifade etmiştir. İsmet Paşa, sürecin seyrine ilişkin şu değerlendirmede bulunmuştur:

"Biz Mudanya Konferansı'nı, Trakya'mızın derhal tahliye edilerek bize iadesi esası üzerine ve bu esas dâhilinde ortak bir karar alınması amacıyla kabul etmiştik. Ancak bu süreçte Yunanlılar Trakya'da tahribat yapmakta ve askeri yığınaklarını artırmaktadırlar. Haklı ve meşru taleplerimizin kısa sürede karşılanacağını ümit ediyorum."

Öte yandan, gazete, General Şarpi ve General Monbelli'nin 8 Ekim akşamı Mudanya'dan İstanbul'a gidip, aynı gün saat 20.00'de yeniden Mudanya'ya döndüğünü bildirmektedir. Bu gelişme, müzakerelerdeki ilerlemeye işaret eden önemli bir diplomatik hareketlilik olarak yorumlanmaktadır.

"Mudanya'daki Ganimetler" başlığı altında, Mudanya'da Yunan ordusundan ele geçirilen askeri malzemelerle ilgili bilgilere yer verilmiştir. Şimdiye kadar 400.000 sandık cephane ve silahın ele geçirildiği, ayrıca çok sayıda askeri araç ve ekipmanın tespit edildiği belirtilmektedir.

Bu gelişmeler, Mudanya Konferansı'nda müzakerelerin nihai sonuca ulaşmak üzere olduğunu, ancak sürecin tamamlanması için bazı diplomatik ve teknik detayların çözülmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Türkiye'nin kararlı tutumu karşısında İngiltere'nin zaman kazanmaya yönelik girişimleri sürerken, müzakerelerin olumlu bir seyir izlediği görülmektedir.

Tevhid-i Efkâr - 10 Ekim 1922 / 18 Safer 1341

10 Ekim tarihli gazetede *"Mudanya Konferansı'nda Hâlâ Kat'i Bir Karar Verilmedi"* başlığı altında, Mudanya Konferansı devam ederken taraflar arasında nihai bir mutabakata varılamadığı belirtilmektedir. Görüşmeler sürerken, Türk kuvvetlerinin Yarımca'daki tarafsız bölgeye doğru herhangi bir çatışma yaşanmaksızın ilerlediği, ancak Mustafa Kemal Paşa'nın harekâtın durdurulması yönünde emir verdiğine dair haberlerin yayıldığı ifade edilmektedir. Bu gelişmeler, müzakerelerde kritik bir aşamaya ulaşıldığını ve tarafların stratejik bir bekleyiş içinde olduğunu göstermektedir.

"Konferans Pazar Günü Toplanmadı, Dün İçtima Edip Etmediği de Meçhuldür" başlığı altında, Mudanya Konferansı'nın, İngiltere'den General Harington'a talimat

توحید افکار

(مدانیه) تونفرانسی هنوز نتیجه له عه دی ـ جمعه اقشامی وقوع بولان اجتماعده جنرال (مونبه للی)، حکومت متبوعه سی نامنه فرانسه نك نقطهٔ نظرینی قبول ایتدیکنی ومنازع فیه نقاطه موافقت ایله دیکنی بیان ایتدی ـ جنرال (هارینغتون)، هنوز حکومت متبوعه سنك قراریني تبلغ ایتمه دیکنی بیلدیرمشدر ـ قطعاتز شیله یی اشغال ایتدیلر

دون حلاصکار قطعاتمز (شیله) یی اشغال ایتدیلر

(مدانیه) تونفرانسنك دونکی اجتماعنده برقرار قطعی ویروب ویرمه دیکی هنوز معلوم دکلدر

(مدانیه) تونفرانسی هنوز نتیجه له عه دی ـ جمعه اقشامی وقوع بولان اجتماعده جنرال (مونبه للی)، حکومت متبوعه سی نامنه فرانسه نك نقطهٔ نظرینی قبول ایتدیکنی ومنازع فیه نقاطه موافقت ایله دیکنی بیان ایتدی ـ جنرال (هارینغتون)، هنوز حکومت متبوعه سنك قراریني تبلغ ایتمه دیکنی بیلدیرمشدر ـ قطعاتز شیله یی اشغال ایتدیلر

دون حلاصکار قطعاتمز (شیله) یی اشغال ایتدیلر

(مدانیه) تونفرانسنك دونکی اجتماعنده برقرار قطعی ویروب ویرمه دیکی هنوز معلوم دکلدر

خسته آدمك معجزه سی

یزمیت جبهه سنده ملی سواری وپیاده قطعاتی بی طرف منطقه یی کچدیلر دون صباح، مدانیه تونفرانسنده، تراکیا مسئله سی هذا کره ایدلمیه رك اقشام جلسه سی روزنامه سنه ادخال اولوندی

بحر سیاه — استانبول — مرمره دکزی — مطرف دیدیکلری منطقه

سرمحرری: أبو الضیازاده ولید

توحید افکار

مستقل الافکار غزته

۱۳۳۹ — ۱۳۳۸ — ۱۹۲۲

پارس قونفرانسنده لورد (کورزون) (تراکیامز)ك برآی ظرفنده تخلیه و حکومت ملیه مزه تسلیمنی قبول وانکلیز قابینه سی ده بو قراری تصدیق ایله دی ـ (یارمجه) بی طرف منطقه سنده اردومزك ایلری حرکتی دوام ایدییور ـ (مدانیه) قونفرانسنك صوك قراری حقنده هنوز معلومات کلمه دی

(یارمجه) بی طرف منطقه سنده ایلری حرکتمز دوام ایدییور

(یارمجه) یه طرف منطقه سی توسعی

عمومی وضعیتی خریطه

(قیله) دن حرکت ایدن ملی سوارلری طاشلو ، (۵۵) یه مربوط (آهیره) تاعیدنی جه قوی استوار ایتدکدن صوکره (آهیره) یه داخل اولارق یقه یه یاقین یرلره قدار ایلرلمشلردر . سوارلریمز بوراده بولنان دشمن قوتلرینی تعقیب ایتدکدن صوکره (یارمجه) یه طرف منطقه سنده ایلری حرکتلرینه دوام ایتمکده در . بو منطقه نك اشغالی ایله (۵۵) فرقه سی ایله (۱۱) نجی فرقه سی ارهسنده کی مواصلات قطع ایدلمش اولمقله بو فرقه لرك عقب قوتلری ایله اتصالی قالمامش بولنمقده در .

مطالعه‌ی ملیه مزه تابع اولان قونفرانسنده انکلتره ده قبول ایتدی

۱ — تراکیا نك تخلیه سنه تعجیلاً باشلانمسی

۲ — یونانلرك بیوك بر قسمنك تراکیا دن چکیلمسی

۳ — اردوده ، صاحت عقدندن صوکره یونانلرك بیوك بر قسمنك تراکیا یه داخل اولاجقلری

فرانسز مجلس نظاری مقدماً أصدقای ایتدی ، انکلیز قابینه سی ده قبول ایتمی ، ایتالیان قابینه سنك ده تصدیقی ایده جکی محققدر ، یونانستانده اعتراض اعتصاب باشلامشدر

پارس ۷ (تلفونمزدن) — (آژانس هاواس) اخبار ایدییور : موسیو (براند) وزوره (کورزون) ساعت ۲۳ ایله ۲،۱۰ ارهسنده پوانکاره نك مسکنده بر مکالمه ده بولنمشلردر . بو مکالمه نتیجه سنده یارین صباحات ساعت ۱۰ ده کنفرانس تکرار توپلانه جقدر .

(آژانس هاوس) نك استخباراته نظراً مقدون قونفرانسنده حاصل اولان اتفاقات عمومیه سی موسیو (بالفور) ، لورد (کورزون) وموسیو (شانزر) یه تبلیغ ایتمشدر . بو اتفاقات مجلس وکلا و نظار انگلیز قابینه سنك ده تصدیقنه مظهر اولمشدر .

(آژانس هاوس) نك استخباراته نظراً مقدون قونفرانسنده حاصل اولان اتفاقات عمومیه سی موسیو (بالفور) ، لورد (کورزون) وموسیو (شانزر) یه تبلیغ ایتمشدر . بو اتفاقات مجلس وکلا و نظار انگلیز قابینه سنك ده تصدیقنه مظهر اولمشدر .

پارس ۷ (۵۵ ـ ۲۰ ر) — (آژانس هاوس) اخبار ایدییور : صباحین علی الیمین قونفرانسده موسیو (براند) ، لورد (کورزون) وموسیو (شانزر) ایله مصادف عبارت یونان تراکیانك امر کلیه‌ی خصوصنده اساس اعتبارله ائتلاف ایتدکلرینی بیان ایتمشلردر .

۱ — یونان اردوسنك دوصال تراکیای کلیه ایله‌سی .

۲ — بو کلیه‌نك صوکره تورك اداره‌سنه وادارسی تورکیانك مالی اداره‌سنه دخیل اولمسی .

۳ — مسئله‌نك مجلس صوکره‌سی اردوسنك اولباب تخلیه‌سندن صوکره کمال سهولتله حل ایدیله جکی .

موسیو (بالفور) مذکور اتفاقاتك بعض نقاط اساسیه‌سی مجلس نظاره توضیح ایتمش و مجلس نظار ده بو اتفاقاتی تصدیق ایتمشدر . مرکز قوماندانلغی تورك اداره و قوماندانلغنه بیوك بر قسمنك تراکیا یه داخل اولاجغنی تبلیغ ایتمشدر .

لورد (کورزون) حکومتی طرفندن وکیله مواقفتلرینه دائر تلغرافلر مخابره ایتمشدر . ایتالیان قابینه‌سنك ده یونان هیئت اعزامیه‌سنك انقره یه کیتمسی تصدیق ایتمسی محتمل بولنمقده در .

یونانستان (وزیر خارجیه) سی بیانیه‌سنده بو اتفاقاتك باعث صدمه اعتراض اولدیغنی بیان ایتمشدر . مذکور اتفاقاتك یونان اردوسنك تراکیادن چکیلمسی حسبیله اگر یونان ملتی عدم قبول ایتدیکی تقدیرده یونان هیئت اعزامیه‌سنك انقره یه کیتمسی قبول ایتمیه جکی بیان ایتمشدر .

پارس قونفرانسنده اتخاذ ایدیلن قرارك متنی

پارس ۷ (۵۵ ر) — (آژانس هاوس) اخبار ایدییور : پارسده اجتماع ایدن قونفرانس اوزرینه فرانسه وانکلتره حکومتلرینك اتخاذ ایتدکلری قرار متی اخبار ایتمشدر :

یونان نظامیه تراکیادن امر و فرمان یکدکدن صوکره ایتدیکی مواقفت خصوصنده انواع متعلق ائتلاف ایتدکلرینی بیان ایتمشلردر .

شرق تراکیاده کلیه ایدیلن اراضیده تورك اداره مالکیه‌سی وقوماندانلغی تأسیس ایدیله جکدر . بو خصوصه متعلق بالکز کلیه مجلس امرا ایدارهٔ اتخاذ ایتدکلری اتفاقات وایتلاف نقطه ایتدکلرینی بیان ایتمشدر . مذکور ادارهٔ ملکیه وقوماندانلغك یونانستانه کلیه‌سنك صوکرادن تخلیه‌سنه قدر اجرا ایده جکلری وظایف ایله مکلف بولنمقده در .

صوك خبر :

جنرال (شارپی) ایله جنرال (مونبه‌للی) دون کلوب کیتدیلر

جنرال (شارپی) ایله جنرال (مونبه‌للی) دون اقشامه طوغری (مدانیه) دن شهرمزه کلمشلر و اقشام ساعت سکزده تکرار (مدانیه) یه عودت ایلمشلردر .

(مدانیه) قونفرانسنك صوك قراری معلوم دکلدر

ـ غیر مأمول برحادثه چیقمادیغی تقدیرده

(مدانیه ائتلافنامه‌سی) نك امضا ایدلمه سی امید اولونیوردی

مدافعه‌ی ملیه مزه تابع اولان قوماندانلرمزدن آمیرال مروه بك

حرکات حاضره‌ی ایله اوراق قونفرانسه نصل بیك نظام ایدیوردی طارله گیدیور

صورتله تحلیل ایدن (مدانیه) قونفرانسی بك واهیانه بر تقدیر وجه‌ی جلب ایدیل منتظا بر عزم وتکلفه اداره ایدیلن گنج وذی اقتدار قوماندانر عصمت پاشا حضرتلری

فرانسك دونکی جلسه‌سنده بیك بر وضعیت محدث ایدیلمیه پروتوکولك امضا ایدلمی اوقتنه تعویق ایدیلمشدر . بو تعویقدن مرتسم بر کوچك استنتیجه عرصه‌ده انتظار ایدیلمیه‌جکدر . (پارس) ده بولنان قرار ایله مطالعه عمومیه قبول ایدلمی پوانکره بعض نقاطی حل ایچون جیقه جاغی ملحوظ بولندیغی حالده بعض کوره‌جکلرینی بیان ایتمکده در .

دون (مدانیه) قونفرانسنده جریان ایدن مذاکرات هنوز اتمام ساحت ایتمکده اولدیغندن هنوز معلومات قطعیه یه مالک دکلدر .

* *

تراکیانك برآی ظرفنده کاملاً بوشالدیلمسی قابینه‌ی ووزرادن طرفنده هرکنك اولدقلری مواقفده پولیس و ژاندارمه تشکیلاتی ایله برابر حکومت ملیه‌مزك تأسیس ایدوکی یرده تسلیم ایتمسی مسئله‌سی مطالعه‌ده موجود اولدیغندن ایله بعضلرك فکر ایتدکلری کبی حکومت ملیه‌مزك بو تسلیم ایتمسی مسئله‌سنده جواب موافقت ویرمکده اولدیغنه دائر بر کاغدك خلیج خلیج زاغ اولدیغی بیلدیریلمکده در . پروتوکولك امضا ایدلمیه‌رك بو تعویقدن استفاده ایدن بلشویکلرك ایچون دهشتناك بر وضعیت حاصل اولدیغی ایضا ایدیلمکده در .

وقوعات وحادثات اخیره‌نك کاشف اولدیغی وجهله سرعتله ایدلمه لزوم اولدیغی هر کس طرفندن تصدیق ایدیلمکده در . حکومت ملیه‌مز ایله حقوق ومطالب مدرجه‌سنی مبنی وطرز اولان شکله تماماً عاطفه ایله أمل ومطمئنه بولندیغی ایچون حرکتی وضعیته کوره تعایر لازمه وعاطفه اتخاذ‌نده هیچ بر وجهله ژاغی واهمال کوسترمه‌یورز . بلکه عاطفه وقبول ایدیلمیه بکه وقر اتمس مذاکراتی ساعتلرجه قرات مطلوبی تماماً أخذ ایدیلمیه‌دکچه وضعیتدن بر یرا کمك جان بکلیه ژاغی اولماسنه انتظار ایدمك دها دوغری اولور قناعتندیز .

مطالعه‌ی وسائط مخصوصه ایله گونفرلمکدر

عصمت پاشانك مخابره مزه بیاناتی

شائی ظفرمزك استحصالنده اك بیوك طاقدن بری اولان غرب اردوسنك مقتدر و محترم قوماندانی حقوق مشروعه ملیه مزك استحصالی خصوصنده دها فضله محاماتکار طاورانمایه‌جکری سریله بود

عصمت پاشا

(مدانیه) نك اجتماعی اولدیغی استفاده ایله مرکز قوماندانلغنه گلمش بولنان عصمت پاشا ایله ارکان حربیه هیئتی وسیر محرر می

(مدانیه) ده بولنان قومندان اغیسی فریق خلیل پاشا

(مدانیه) ده بولنان قومندان اغیسی فریق خلیل پاشا حضرتلرینه سرمحرر مزك قونفرانسی بیانیه دائر سوالاتی

جمه ارتسی کونی محترم سرمحرر عصمت پاشا حضرتلری ایله کورشدم ، وظیفه سکریمی ، اك مائل و یتون جمالك جری جانب بلاغ وژرپاشاده‌کی قوماندانلغ مرکزنده حلل کورولدیکی شائی رفقه توزیع ایدمرك آتمفرلریله استقبال ایتدکلری صاده اك مهم شخصلردن بری اولان یاورلرندن بولندیغی حالده بو مهم وظیفه سیاسیه‌یه حین موقعیت ایله ایفا ایتمکده در .

هرحال وظیفه‌سی حقیه مدرك اولارق حل ایله توأم برتره استناد ایدن تورك وتاریخ اولدیغی قدر جدی رالیان کامل اولدیغی کوسترن عصمت پاشانك هرکس اوزرنده بك بیوك تأثیرلر حاصل ایدییور . کسیمسندن قونفرانسده اك مهم بر مناقشه سایه‌سی تشکیل ایدن تراکیا مسئله‌سی و وضعیت حربیه حقنده استفساره بولندم . جواباً دیدیکه :

• — ج (مدانیه) قونفرانسی تراکیانك درحال تأمین حدودیه ایله یزه اعطا‌سی اساسی اوزره وسواس دائره‌سنه بر قرار مقدر اتخاذ اولونانی ایچون قبول ایتمشدر . اجتماع وقوع بولدیغه بر قطعه نظریری صراحت ووضوح تام ایله متعین بولدیغنه بقیه‌رق . جواب ویرمکده در .

کذلك قبول قرار ووسعه اوزره اجتماع ایدیلمکده وتسلیم مسئله‌سك موضوع بحث اولمیوب ایلری سوردیلر ، یازیله ، تمام حدودی شرقیه‌ی بقیه‌رق . یونی اوکیه قرالیه متعاقباً اجتماعی مرتسم‌دی قبول ایتمیز . انکلتره سرمحرری بر تلغی قبول ایچون ملاحیت آلمق اوزره دیت طلب ایتمی ، وبلمدی بیراق دیوردیه انتظار اولونیور . ز (مدانیه) قونفرانسنه رضا گوسترمکن صوکره (مدانیه) حرکات عسکریه‌سنك ایلرلیوردیغی سویلمشدی . وائتلافنامه‌سنك امضا‌سندن مانعی (تراکیا) نك تخلیه‌سنه دائر قونفرانسك تاریخ انتظاری یوکسك کمیسیونی حائله حاضرلاندیغی بر قرار ورلمسی ایچون انتظار ایدیلیوردی . علاوه‌ه مدت طرفنده یونانلرك تراکیادن بر طرفده تخریبات اجتماع ایدیور . بر طرفدنده تحصیناتنه یونیوردی .

عمل ومشروع

مخابره‌نك چوق کچمه‌دن استعاف اولونماسنی امید ایدییوردم ..

(قونفرانس) ده اعتقادلر

پارس ۷ (۵۵ ـ ۲۰ ر) — سرجه گون (قونفرانس) ده بولنان اعتقاد اوراق ایدلمشدر . ازجمله سمت (تمثیت) ایراد ایلدیکی کلمه

بولغاریانك سرسپلیسی تعدیه‌سی ایچون سائر یونانلیلر قبول ایتمشدر .

Tevhid-i Efkar gazetesi 9 Ekim 1922

beklenmesi nedeniyle 8 Ekim Pazar günü toplanmadığı bildirilmektedir. Bu süreçte, Fransız General Şarpi ve İtalyan General Monbelli, İstanbul'a giderek müttefik siyasi temsilcileriyle temaslarda bulunmuş ve İngiltere Büyükelçiliği'nde akşam saat 21.00'e kadar süren görüşmeler gerçekleştirmiştir. Görüşmelerin tamamlanmasının ardından generaller yeniden Mudanya'ya dönmüştür.

"Dün Akdi Mukarrer Celse" başlığı altında, Mudanya'da saat 15.00'te bir toplantının yapılmasının planlandığı, ancak Fransa ve İtalya hükümetlerinden beklenen talimatların ulaşıp ulaşmadığına dair belirsizlik nedeniyle toplantının gerçekleşip gerçekleşmediğinin kesinlik kazanmadığı ifade edilmektedir. Gazete, konferansın 5 Ekim'deki kesintisinden bu yana geçen dört gün içerisinde Trakya meselesi üzerine herhangi bir toplantının yapılmadığını vurgulamaktadır.

"Mudanya Konferansı Hakkında Bir Tavzih – İngiltere Karargâh-ı Umumisinin Tebliği" başlığı altında, İngiltere Genel Karargâhı'nın konferansın kesintiye uğramasıyla ilgili yaptığı açıklamaya yer verilmektedir. Açıklamada, konferansın ertelenme sebebinin, Türk kuvvetlerinin Doğu Trakya'ya giriş izni talebiyle ilgili olduğu yönündeki iddiaların gerçeği yansıtmadığı ifade edilmekte, gecikmenin yalnızca Trakya'nın idari yapısına ilişkin meselelerin müzakere edilmesiyle ilgili olduğu belirtilmektedir.

"Harekâtın Tevakkuf Ettiği Söyleniyor" başlığı altında, Türk ordularının Mudanya Konferansı'nın sonucunu beklemek üzere mevcut pozisyonlarında kalmaları yönünde emir aldığı bildirilmektedir. Tarafsız bölgedeki hareketliliğin durdurulduğu ve orduların harekâtı askıya aldığı aktarılmaktadır. Gazete, bu sürece ilişkin şu resmi açıklamayı paylaşmaktadır:

"Ordularımız, evvelki akşamdan itibaren bulundukları mevzilerde kalmak üzere harekâtı durdurma emrini almışlardır."

Tevhid-i Efkâr - 11 Ekim 1922 / 19 Safer 1341

11 Ekim tarihli gazetede *"Müttefiklerin Yeni Teklifleri Üzerine Müzakereler Hassas Bir Döneme Girdi"* başlığı altında, Mudanya Konferansı'nda müttefik devletler tarafından sunulan yeni tekliflerin, müzakereleri daha da karmaşık bir noktaya taşıdığı belirtilmektedir. Bu tekliflerde, Trakya'nın iadesine ilişkin daha kısıtlayıcı hükümler bulunmakta ve bazı Türk talepleri müzakere kapsamı dışında bırakılmaktadır.

"Mudanya'da Müttefik Generallerinin Son Teklif Ettiği Askerî Protokolün İçeriği" başlığı altında, müttefik generalleri tarafından sunulan son askerî protokolün ayrıntılarına yer verilmektedir. Buna göre, müttefikler, Türk tarafına şu üç temel maddeyi içeren bir anlaşmayı kabul etmelerini talep etmiştir: Müttefik işgali altındaki bölgelerde barış antlaşması sağlanana kadar mevcut durumun korunması, Trakya'daki jandarma kuvvetlerinin sayısının belirlenmesi ve Trakya'da 45 gün boyunca müttefik heyetleri ile askerî birliklerinin bulunması. Bu öneriler, müttefiklerin Trakya'daki süreci kontrol altında tutma iradesini koruduklarını ve bölgenin yönetiminin devrine dair süreci yavaşlatmayı amaçladıklarını göstermektedir.

"Hükümet-i Milliye'nin Görüşleri" başlığı altında, Türk tarafının müttefiklerin sunduğu bu protokole yönelik itirazları aktarılmaktadır. Türk tarafı, *"bitaraf mıntıka"* (tarafsız bölge) kavramını tanımamakla birlikte, herhangi bir çatışmaya neden olmamak adına askeri hareketliliğin durdurulabileceğini belirtmiştir. Ancak Trakya'da jandarma kuvvetlerinin sınırlandırılması, bölgenin denetimi anlamına geleceğinden kabul edilmemiştir. Ayrıca, Trakya'nın en geç bir ay içinde tamamen tahliye edilerek Türk idaresine devredilmesi gerektiği ve bu süreçte müttefik askerlerinin bölgede kalmasının kesinlikle kabul edilemeyeceği vurgulanmıştır. Türkiye, konferanstaki tutumunu, Trakya'nın gecikmeksizin ve tamamen Türk yönetimine bırakılması üzerine kurmakta ve müttefiklerin getirdiği sınırlamaları reddetmektedir.

Konferansın tamamlanmasının ardından İsmet Paşa, Fevzi Paşa, Refet Paşa ve Asım Paşa ile bir araya gelerek müttefiklerin sunduğu teklifleri değerlendirmiştir. Yapılan istişarelerin ardından konu, Büyük Millet Meclisi'ne sunulmuş ve meclis, gizli oturumda müttefiklere verilecek cevabı belirlemek üzere görüşmelere başlamıştır. Konferans sürecinde Türk tarafının kararlılığı devam etmekte olup, müzakerelerin nihai şekli, Meclis'in vereceği karar doğrultusunda belirlenecektir.

"General Harington İstanbul'a Döndü" başlığı altında, konferansın sona ermesinin ardından General

Tevhid-i Efkar gazetesi 10 Ekim 1922

Harington'un İngiliz zırhlısı *Iron Duke* ile İstanbul'a hareket ettiği bildirilmektedir. İstanbul'a ulaştıktan sonra, İngiltere Büyükelçiliği'nde uzun süren bir toplantıya katılan Harington, burada müttefik devletlerin sunduğu tekliflerin detaylı bir değerlendirmesini yapmıştır. Bu toplantının ardından müttefik generalleri, müzakereleri sürdürmek üzere yeniden Mudanya'ya doğru yola çıkmıştır.

Tevhid-i Efkâr - 12 Ekim 1922 / 20 Safer 1341

12 Ekim tarihli gazetede *"Mudanya Mukavele-i Askeriyesi Dün Sabah Saat Altı Buçukta İmza Edildi"* başlığı altında, Mudanya Konferansı'nın 11 Ekim sabahı saat 06.30'da sona erdiği ve Mudanya Mukavelesi'nin imzalandığı bildirilmektedir. Bu anlaşmayla Trakya ve Edirne'nin Türkiye'ye iadesi resmiyet kazanmış ve hukuki bir zemine oturtulmuştur. Yunan delegeleri anlaşmayı imzalamamış olsa da bu durumun müttefiklerin onayı karşısında herhangi bir önem taşımadığı ifade edilmektedir.

"Mudanya Mukavelesi 14-15 Teşrinievvel'den İtibaren Yürürlüğe Girecek" başlığı altında, anlaşmanın yürürlüğe giriş süreci açıklanmaktadır. Buna göre, Yunan ordusu 15 gün içinde Trakya'dan tamamen çekilecek ve bir ay içinde bölge, Edirne dâhil olmak üzere Türkiye'ye teslim edilecektir. Müttefik generaller tarafından imzalanan mukavelenin resmiyet kazandığı ve Yunan tarafının muhalefetinin sürece etki etmeyeceği vurgulanmaktadır.

"Mukavelenin Hedefleri" başlığı altında, Mudanya Mukavelesi'nin temel amaçları belirtilmektedir. Anlaşma ile birlikte şu hedeflerin gerçekleştirilmesi öngörülmektedir: Yunan kuvvetlerinin Trakya'dan geri çekilmesini sağlamak, Türk jandarma ve idari memurlarının bölgede görev yapmasını düzenlemek ve geçiş sürecinde bölgedeki düzenin korunması için kontrol mekanizmaları oluşturmak.

"Mukavele'nin Maddeleri" başlığı altında, Mudanya Mukavelesi'nin 14 maddeden oluştuğu belirtilerek en önemli başlıklara yer verilmektedir. Anlaşmaya göre: Türk ve Yunan kuvvetleri arasındaki çatışmalar durdurulacak, Trakya en geç bir ay içinde Türkiye'ye teslim edilecek, Yunan ordusu 15 gün içinde bölgeden tamamen çekilecek, geçiş sürecinde düzenin sağlanması amacıyla müttefik kuvvetler bölgede kalacak, Türk ordusu barış antlaşması imzalanana kadar Trakya'ya girmeyecek ve Çanakkale ile İzmit bölgelerindeki tarafsız bölgeler korunarak askeri tahkîmâtlar sınırlandırılacaktır.

"Türk Tarafının Kararlılığı" başlığı altında, müzakere sürecinde Türk tarafının özellikle Trakya'nın en kısa sürede tamamen Türkiye'ye devredilmesi ve Yunan kuvvetlerinin kontrol altında geri çekilmesi konularında taviz vermeyen bir tutum sergilediği ifade edilmektedir. Mudanya Mukavelesi'nin imzalanması, Mîsâk-ı Millî hedefleri doğrultusunda büyük bir diplomatik zafer olarak değerlendirilmektedir.

"*İsmet Paşa'nın Liderliği"* başlığı altında, gazetede İsmet Paşa'nın Mudanya Konferansı'ndaki diplomatik başarısı vurgulanmaktadır. Askerî zaferlerin ardından diplomatik alanda da üstün bir performans sergilediği belirtilen İsmet Paşa, Mudanya Mukavelesi'ni Türkiye'nin çıkarlarını koruyarak imzalamış ve Türk ordusunun barışçıl bir şekilde Trakya'ya ulaşmasını sağlamıştır.

Mudanya Mütarekesi, Türk Kurtuluş Savaşı'nın askeri zaferini diplomasiyle kesinleştiren, Türkiye'nin uluslararası alanda tanınma sürecini başlatan tarihi bir dönüm noktasıdır. Bursa'da atılan imzalar, savaşı sona erdirirken Lozan'a giden yolu açmıştır.

Bursa'nın bu dönemdeki stratejik önemi, iç dinamikler açısından olduğu kadar uluslararası bağlamda da dikkat çekici bir niteliğe sahiptir. Avrupa devletlerinin yakından takip ettiği Mudanya görüşmeleri, Türkiye'nin diplomatik gücünü sergilemesine olanak tanımış ve Osmanlı'nın doğduğu topraklarda dünya tarihine yön veren bir sürecin yaşanmasına zemin hazırlamıştır. Askeri ve diplomatik bir zaferin ötesinde, Türkiye'nin siyasal ve ekonomik istikrarını belirleyen önemli bir aşama olarak değerlendirilmesi gereken bu süreç, ülkenin uluslararası konumunu güçlendirmiştir.

1919-1922: Bursa, Savaş ve Barış: **Ulus-Devletin Doğuşu**

I. Dünya Savaşı'nın ardından Osmanlı Devleti, askeri ve siyasi gücünü büyük ölçüde kaybederek parçalanma sürecine girmiş, bu çöküş süreci Anadolu'yu işgal hareketlerinin hedefi haline getirmiştir. Bu dönemde Yunanistan'ın Batı Anadolu'ya yönelik harekâtı, Osmanlı'nın siyasi varlığını sona erdirmenin ötesinde, bölgedeki sosyo-ekonomik

توحید افکار

متفقلرك یكی تكلیفاتی اوزرینه وضعیت كسب ذاكت ایتدی ـ بو تكلیفات حكومت ملیه مزه بیلدیرلدی ـ جوابه انتظار اولونیور ـ

دون قونفرانسك مهم وتاریخی برجلسه عقدایده رك صوك برقرار ویرمه سی مقرر ایدی

قونفرانسك صوك اجتماعنده كی مذاكرات

(مدانیه) دن وسائط مخصوصه ایله كوندرلمشدر :

(مدانیه) ده متفقین جنرالری طرفندن تكلیف ایدیلن مقاوله عسكریه نصل بر تأثیر حصوله كتیردی

(مدانیه) ده متفقین جنرالری طرفندن صوك تكلیف ایدیلن مقاوله عسكریه محتویاتی

جنرالر ، بودفعه ترا كیانك اعادهسی مسئله سنده اولجه موضوع بحث اولان شكلدن دها آز مساعد بعض قیودات تكلیف ایتمكده

وقبول بكلهدن بعض حتی مطالعهزی دائرهٔ مناقشه خارجنده براقمشدر

صوك (پاریس) قونفرانسی مقررات توفیقاً تنظیم ایدیلن و (مدانیه) قونفرانسنك قرار ارتنسی گون اقتضای حاله ایدیلن جنرالری طرفندن صحت باشلیه اعضا ایدیلن مقاوله عسكریه سوریه مألا روجه آیدی :

۱ — متفقین (ترا كیا) یی تحلیه ایتمكلكدن صوكره توركیا بوبوك ملت مجلسی حكومت تسلم ایدیلر . آنجق ، متفقین بوشول هنگامده قطعاً آی سوكره را ژاندن چیقمش بولونه جقلردر .

۲ — (ترا كیا) یه كوندرلهجك تورك ژاندارمه قطعاتنك مقداری ، معین بر قوتی تجاوز ایتمهمك اوزره تحدید ایدیلهجكدر .

۳ — (استانبول) و (چاتالجه) ده بولونان متفقین قطعات عسكریسیله توركیا بوبوك ملت مجلسی قطعاتی آرهسنده بوغازلرك آناطولی ووروم ایلی جهتلرنده بر خط فاصل تعیین ایدیلهجكدر . بوخط فاصل بوغازلردن ایچه بر مسافه ده اولاجقدر .

٤ — توركیاده قائم حق اولان اقلیتلر مساوات حقوقه مالك اولاجقلردر .

قونفرانسك اولكی كونكی اجتماعنده متفقلرك تكلیفات وشرائطی اكلاشلدی

عصمت پاشا ، بویكی تكافاتی ، حكومت ملیه مزه بیلدیرمه دن قبول ایده میه جكنی سویله دی ـ بو تكافات نه كی شیلردر ؟ ـ عصمت پاشانك اعتراض ایتدیكی نقطلر ـ بی طرف منطقه مسئله سی ـ صوكی جلسه دن صوكره حاصل اولان كرگینلك ـ هیئت وكیله یه معلومات ویرلمی ـ جنرال (هارینتون) استانبوله قاوب دون تكرار عودت ایتدی ـ نقطهٔ نظر مزدن فدا كارلق بالماییز !

(مدانیه) قونفرانسنده دون تاریخی و مهم برجلسه عقدی مقرردی

جنرال موریس قونفرانسدن چیقارلیرکن

متفقین جنرالری قونفرانسدن عودت ایدرکن

جنرال (موریس) ایله جنرال (شاری) قونفرانس بنا سندن چیقارلرکن

یارعجه ده كی ایلری حركاتمز توقف ایتدی

بی طرف عد ایدیلن منطقه ده كی ایلری حركاتمزك توقفی غرب جبهه سی قوماندانیه مراجعتی وقطعاتمزك تونقدقری یرلره عودتلری امر ایدلمشدر

یارعجه یه یقین منطقه سنده عطاقلرك توقف ایتدكلری خطی كوسترن خریطه

(یارعجه) یقینلرنده مسئله سی حركات عسكریه مزك توالی غرب جبهه سی اوزه لندقدن صوكره ایلری حركاتمزك ایلوه توقف ایتمسی امر ایدلمشدر . وسیله ایلری حركاتمزك ایلوه توقف ایتمسی امر ایدلمشدر . اهمیتی درجه سوقیه سی نظراً (ایلوه) ، (اسكی شهر) ، (عمرلی) ، (اسكیجه) و (اولاداغ) این طوقاقلری جبهه مك قرار گاهلرنده توقف ایتمشلردر . قوماندانلق ایله (ایلوه) یه نقل ایتمشلردر .

قونفرانس طویلاجقدیر ؟

قائمیه یه تقدیم ایدیلهجك موضوع تحت اجتماعكز وجهه دون ساعت بشده (مدانیه) قونفرانسی تكرار طوپلاندیغی وبو وجهله عصمت پاشا حضرتلری توركیا بوبوك ملت مجلسی حكومتی واردوسیله دول متفقه ده صوك تكلیفاتی تدقیقلرینه دوشونمكلیكی بیان ایلهمكدهی . ورهمكی قرار تقریرنه بك مهم بر اثر براقه جق اولدن بو جلسه ك كافهی ایچون هیچ شبه یوقدر . اول امرده ، حكومت ملیه مزك حوالیك وروم ایلینی تلافی ایتمك اوزره ، قوماندانلق عمومیه سنه مراجعت ایتمسی امر ایدیلهجكدر . بو مراجعت دون ساعت ۱۱ ده اجرا قلنمشدر .

قونفرانس ووریه جك قراره انتظاراً

(مدانیه) سفیرلری قونفرانسدن چیقمدن اولجه دون ساعت ۱۰ ده بر رسم كچیه آچرا ایتمش اولدقلرندن عصمت پاشا حضرتلری ایله بر مكالمه ده بولونمشلردر . بو مكالمه ده قونفرانسك ووریه جك قراره انتظاراً قهرمان عسكرلرمزك كال سلامت و هیئه مروری

قونفرانسدن سو كرمدا كره :

قونفرانس ختامنه ایرتهسی (آردوده دون) ظهر اجتماع ایدیلهجكدر . بو اجتماعده قونفرانسك نهایت بولمش اولان قراری ، (مدانیه) ده بولونان متفقین سفیرلری طرفندن تصدیق ایدیلهجكدر . بو تصدیقدن صوكره قونفرانس ، (پاریس) ده تكرار اجتماعه دعوت ایدیلهجكدر . بو اجتماعده ، قونفرانسك نهایت بولمش اولان قراری ، (پاریس) ده تصدیق ایدیلهجكدر . بو تصدیقدن صوكره قونفرانس ، (پاریس) ده تكرار اجتماعه دعوت ایدیلهجكدر . بو اجتماعده ، قونفرانسك نهایت بولمش اولان قراری ، (پاریس) ده تصدیق ایدیلهجكدر .

(مدانیه) ده متفقین جنرالری قونفرانسدن عودت ایدركن

متفقین جنرالری قونفرانسدن عودت ایدركن (مدانیه) سفیرلری قونفرانسه اشیق سیارلرله حركت ایدیلهجكدر . بو سیارلر ، (مدانیه) ده بر رسم كچیه آچرا ایتمش اولدقلرندن عصمت پاشا حضرتلری ایله بر مكالمه ده بولونمشلردر . بو مكالمه ده قونفرانسك ووریه جك قراره انتظاراً قهرمان عسكرلرمزك كال سلامت و هیئه مروری

قونفرانسدن سو كرمدا كره :

قونفرانس ختامنه ایرتهسی (آردوده دون) ظهر اجتماع ایدیلهجكدر . بو اجتماعده قونفرانسك نهایت بولمش اولان قراری ، (پاریس) ده تصدیق ایدیلهجكدر . بو تصدیقدن صوكره قونفرانس ، (پاریس) ده تكرار اجتماعه دعوت ایدیلهجكدر . بو اجتماعده ، قونفرانسك نهایت بولمش اولان قراری ، (پاریس) ده تصدیق ایدیلهجكدر .

(مدانیه) ده متفقین جنرالری قونفرانسدن عودت ایدركن

متفقین جنرالری قونفرانسدن عودت ایدركن (مدانیه) سفیرلری قونفرانسه اشیق سیارلرله حركت ایدیلهجكدر . بو سیارلر ، (مدانیه) ده بر رسم كچیه آچرا ایتمش اولدقلرندن عصمت پاشا حضرتلری ایله بر مكالمه ده بولونمشلردر . بو مكالمه ده قونفرانسك ووریه جك قراره انتظاراً قهرمان عسكرلرمزك كال سلامت و هیئه مروری

قونفرانسدن سو كرمدا كره :

قونفرانس ختامنه ایرتهسی (آردوده دون) ظهر اجتماع ایدیلهجكدر . بو اجتماعده قونفرانسك نهایت بولمش اولان قراری ، (پاریس) ده تصدیق ایدیلهجكدر . بو تصدیقدن صوكره قونفرانس ، (پاریس) ده تكرار اجتماعه دعوت ایدیلهجكدر . بو اجتماعده ، قونفرانسك نهایت بولمش اولان قراری ، (پاریس) ده تصدیق ایدیلهجكدر .

Tevhid-i Efkar gazetesi 11 Ekim 1922

yapıyı ve nüfus dengelerini de dönüştürmeye yönelik bir girişimdir. Osmanlı'nın ilk başkenti Bursa, ekonomik gücü, ticari potansiyeli ve İstanbul ile Anadolu arasındaki bağlantı noktası konumu nedeniyle, Yunanistan'ın öncelikli hedefleri arasına girmiştir.

1919'dan itibaren Anadolu'daki işgaller genişlemeye başlamış, Yunan kuvvetleri de bu kapsamda 8 Temmuz 1920'de Bursa'yı ele geçirmiştir. İşgal kısa sürede askeri bir operasyon olmaktan çıkarak bölgede kalıcı bir yönetim kurma amacına dönüşmüş, Bursa bu dönemde büyük bir baskıya maruz kalmıştır. İşgal döneminde Yunanistan Başbakanı Eleftherios Venizelos'un oğlu Binbaşı Sofoklis Venizelos'un Osman Gazi Türbesi'ni ziyaret ederek burada sergilediği tavır, dönemin basınında geniş yankı uyandırmıştır. Bu ziyaret, yalnız askerî bir güç gösterisi değil, aynı zamanda Osmanlı mirasını simgesel düzeyde hedef alan bir mesaj niteliği taşımaktadır. Bursa'nın işgali Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde siyah örtü çekilerek protesto edilmesi ise işgalin yarattığı toplumsal travmanın ne denli büyük olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Bursa'nın işgal altında bulunduğu dönemde, Yunan yönetiminin baskıcı politikaları ve sivillere yönelik şiddet eylemleri, direnişin örgütlenmesini hızlandırmış, Anadolu'daki millî hareketin Batı Cephesi'ndeki mücadele azmini daha da artırmıştır. Maurice Gehri ve Arnold J. Toynbee gibi yabancı gözlemcilerin bölgedeki mezalimi kayıt altına alması, uluslararası alanda da işgalin niteliğini tartışmaya açmıştır. Direniş hareketleri, hem yerel unsurların hem de düzenli ordunun ortak çabalarıyla güçlenmiş, 1922'de Türk ordusunun ilerleyişiyle birlikte, Yunan kuvvetleri Bursa'dan çekilmek zorunda kalmıştır.

11 Eylül 1922'de Türk birliklerinin Bursa'ya girişi, yalnızca askerî bir zafer değil, Millî Mücadele'nin siyasal ve toplumsal meşruiyetini pekiştiren bir gelişme olarak değerlendirilmelidir. Bu süreç, Anadolu'da millî bilincin pekişmesine katkıda bulunmuş, Mudanya'da başlayan diplomatik görüşmelerle askeri mücadelenin siyasi arenada da karşılık bulması sağlanmıştır. Mudanya Mütarekesi, savaşın sona erdiğini ilan etmekle kalmamış, Türkiye'nin uluslararası alanda yeni bir devlet olarak tanınma sürecinin ilk adımı olmuştur. Bursa ve Mudanya, Osmanlı'dan devralınan siyasal mirasın Cumhuriyet'in temellerine taşındığı iki önemli merkez olarak öne çıkmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın mütareke sonrası ilk ziyaretini Bursa'ya gerçekleştirmesi, şehrin Millî Mücadele sürecindeki önemini açıkça göstermektedir.

Bursa'nın 1919-1922 arasında geçirdiği dönüşüm, askeri ve siyasi gelişmelerle sınırlı kalmamış; işgal ve kurtuluş süreci, kentte yönetim değişikliğinin ötesinde, ulusal kimliğin güçlenmesine de katkı sağlamıştır. Osmanlı'nın ilk başkenti olan şehir, Cumhuriyet'in kuruluş sürecinde de merkezi bir rol üstlenmiş ve Osmanlı'dan modern Türkiye'ye geçiş arasındaki çizgi, en belirgin hâliyle Bursa'da ve Mudanya'da şekillenmiştir.

Lider ve Şehir:
Kurtuluşun Ardından Yeniden İnşa (1922-1924)

Zaferin ardından Türkiye, Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğinde kapsamlı bir dönüşüm sürecine girmiştir. Devletin uyguladığı politikalarla şekillenen bu süreç, toplumun gündelik hayatına uzanan bir dizi reformla desteklenmiş ve Cumhuriyet'in ilk yıllarına damgasını vurmuştur. Mustafa Kemal'in gerçekleştirdiği yurt gezileri ise bu reformların geniş kesimlere ulaşması ve benimsenmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda Bursa, dönüşüm sürecinin güçlü şekilde gözlemlendiği şehirlerin başında gelir. Atatürk'ün 1922-1924 yılları arasında Bursa'ya gerçekleştirdiği üç ziyaret, kentin Cumhuriyet reformlarıyla bütünleşmesini hızlandırmış; sanayileşme, eğitim ve kent yaşamında belirgin değişimlerin önünü açmıştır..

Mustafa Kemal Paşa'nın İlk Ziyareti ve Halkla Buluşması (17-28 Ekim 1922)

1922 yılının sonbaharında Mustafa Kemal Paşa'nın Mudanya Mütarekesi'nin ardından Bursa'ya gerçekleştirdiği ilk ziyaret, kazanılan zaferin ilanı ile birlikte Cumhuriyet'in toplumsal ve siyasal temellerinin atıldığı yeni bir dönemin başlangıcını simgelemektedir.

11 Ekim 1922'de imzalanan Mudanya Mütarekesi, Türk ordusunun sahada kazandığı zaferin diplomasi masasında da kabul edildiğini göstermiştir. Bu anlaşma, Anadolu'daki işgalin sona ermesini ve Trakya'nın kurtuluşunu sağlayan önemli bir adım olmuştur. Ancak askeri başarılar kazanılmış olsa da önlerinde, Türkiye'nin uluslararası alanda tanınmasını belirleyecek zorlu bir diplomasi süreci bulunmaktaydı. 28 Ekim'de Lozan Konferansı için davet alınmış, müzakereleri yürütecek heyet belirlenmiş ve yeni devletin siyasi, hukuki ve ekonomik temellerinin atılacağı görüşmeler başlamıştır. Yoğun diplomasi trafiğine karşın Mustafa Kemal Paşa'nın ilk yurt gezisi olarak Bursa'yı tercih etmesi, dönemin siyasi ve toplumsal dinamikleri çerçevesinde bilinçli bir yönelimin sonucu olarak değerlendirilmelidir. Konu ile ilgili Şevket Süreyya Aydemir de şu yorumu getirmektedir: *"Bursalıların daveti üzerine yapıldığı açıklanan bu seyahat, öyle sanılır ki bir taraftan mütarekenin uygulanması işlerini de içine almakla beraber, daha ziyade, o günlerde Ankara'nın hakikaten çalkantılı olan havası dışında, daha serin kanlılıkla düşünmek, durumu gözden geçirmek için tertiplenmiş olsa gerektir."*[1]

17 Ekim 1922 Salı

18 Ekim 1922 tarihli *Vakit* gazetesi *"Mustafa Kemal Paşa'nın Bursa'ya Hareketi"* başlığıyla, Mustafa Kemal Paşa'nın, Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa ve Trakya'nın teslimini yürütmekle görevlendirilen Refet Paşa ile birlikte 16 Ekim 1922'de Bursa'ya hareket ettiğini duyurmuştur. Ankara'dan trenle hareket eden Mustafa Kemal Paşa yanında Refet Paşa ve Kâzım Karabekir Paşa ile birlikte 17 Ekim'de

1 Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam Mustafa Kemal, Cilt II, 17. Basım, Remzi Kitabevi, Ekim 2001, s. 42.

Bursa'ya ulaşmıştır.[2]

Mustafa Kemal Paşa'nın Bursa'ya yapacağı ziyaret haberini alarak şehre gelen İstanbul Dârülfünûnu heyetinden öğrenciler arasında bulunan Reşat Şemsettin (Sirer), o günü şu sözlerle aktarmaktadır:

> *«... İstila orduları yok edilmiş ve bütün vatan topraklarının Türk Milleti'ne teslimini kabul eden Mudanya Mütarekesi imzalanmıştır (11 Ekim 1922). Başkumandan da kurtuluşundan sonra ilk olarak Bursa'ya gelmektedir. Daha önce Bursa'ya gelmiş olan komutanlar, bakanlar, milletvekilleri, kadın, erkek, çocuk hemen bütün Bursalılar, Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı karşılamak için Hacivat Köprüsü'ne doğru bir sel halinde akıyorlar. Bu insan seli içinde İstanbul Dârülfünûnu hocalarıyla öğrencilerden oluşan küçük bir grup vardır. Ben de bu gruptayım. Gruba başkanlık eden hocamız Yahya Kemal (Beyatlı) ise O'nu tanıyor.»*[3]

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi muhabiri *"Bursa vilayeti büyük müncilerini istikbal için on günden beri hazırlık yapmakda idi. İstikbal için emsalsiz tertibler yapılmışdı. Başkumandan Paşa Hazretleri refakatlerinde Kâzım Karabekir ve Refet paşalar ve yaverleri olduğu halde öğleden sonra bir buçukda teşrif etdiler. Sabahdan beri ahali yollara dökülmüş ve onlara civardan gelen köylüler de iltihak etmişdi. Bu kalabalık kitle arasındaki hararetli intizar görülecek bir manzara idi."* şeklinde aktarırken Bursa halkının coşkuyla ve hep bir ağızdan, *"Hamdü sena Mevlâ'ya, kavuştunuz Bursa'ya. Esselâmü aleyküm Paşa, askerinle birlikte çok yaşa!»* şeklinde haykırdığını ve kentin her köşesinde Mustafa Kemal Paşa'yı öven şarkıların yankılandığını belirtmektedir.[4]

Vakit gazetesi, *"Gazi Paşa Kumandanımız Bursa'da"* başlığıyla, Bursa halkının Mustafa Kemal Paşa'yı karşılamak için günler öncesinden hazırlıklara başladığını ve şehirde büyük bir coşku yaşandığını aktarmaktadır. Muhabirin aktarımlarından, Bursalıların muzaffer kumandanlarına duyduğu bağlılık ve minnettarlık açıkça anlaşılmaktadır. Karşılama töreni, bir haberin aktarımından ziyade muhabirin de bu atmosferin etkisi altında kaldığını hissettiren bir üslupla kaleme alınmıştır. Haberde şu detaylar yer almaktadır: (günümüz Türkçesi ile)

Mustafa Kemal Atatürk

> *"Yağmur çiseliyordu. Hacivat Köprüsü'nden itibaren şehir içine kadar askeri birlikler ve bando takımları resmi selam için bekliyorlardı. Belediye binası büyük bir özenle süslenmiş, dört yol ağzından belediyeye kadar olan yol süslemelerle donatılmıştı. Yol üzerindeki kahveler*

2 *Vakit,* «Mustafa Kemal Paşa'nın Bursa'ya Hareketi", 18 Ekim 1922, s.1.

3 Reşat Şemsettin Sirer, "Atatürk", *Ülkü Dergisi,* Yeni Seri, Cilt: 9, Sayı: 100, 16 Kasım 1945, s.1-2.

4 *Hâkimiyet-i Milliye*, "Başkumandan Paşa Bursa'da", 19 Ekim 1922, s.1.

حاكميت ملية

مسلكمز : ملتك ارادهسني حاكم قيلمقدر

خصوصی مخابرلر مزك تلغرافلری

باش قوماندان پاشا بروسه ده

بروسه لیلر کندیلرینه فارشی امثالسز بر رسم استقبال یاپمشلر و بونونله کوبیلر پاشالرینی سلامله قوشمشلر

اهالی یه خطاب

پاشاحضرتلری، مرحم بر نطق ایراد ایدرك ملتك استقباله کی بیوك فداکارلغنی بحث ایتمشلردر

بروسه ، ۱۷ (مخابر مخصوصمزك تلغرافیدر) — باش قوماندان پاشاحضرتلری بروسه یه زیارتلرینی دولایسیله خلق بیوك بر سوینج ایچنده ایدی و بو سوینج یالکز شهر اهالیسنه منحصر قالمیوب اطرافدن کلن اهالی ده بو سوینجه اشتراك ایتمشلردی .

بروسه ولایتی ، بیوك منجیلرینی

کوچوك مکتبلیلره

پاشاحضرتلری بروسه یه واردقلرینه مظاهرات نه سنه آیینك کلی ، یلدیزی ، اقیالسکز و حشمتلردر

بروسه : ۱۷ (مخابر مخصوصمزك تلغرافیدر) بو مراسم استثنائیه نی فوق العاده منحصر ایدن بوزلرجه لوحه کوردم . سیزه برقاچنی عرض ایدیورم .

بروسه نك قیز مکتبلری یونون طلبه سنه بیاضلر کیدرمشلردی . ایشته یونون بویاورولر

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi 19 Ekim 1922

daha sabah saatlerinden itibaren dolmuş, dükkânlar saat on birden sonra kapanmıştı. Mektep öğrencileri ve kız çocukları en güzel elbiseleriyle caddelere dizilmişti. Şehirdeki arabaların tamamı akşamdan kiralanmış, hiçbiri boşta kalmamıştı."

"Hacivat Köprüsü'ne saat on birde gittik. Yağmur artık oldukça şiddetli yağıyordu. Çınarların altına ve arabalara sığınmaktan başka çare kalmamıştı. Arada sırada uzakta beliren gölgeler 'Paşa geliyor!' nidalarıyla heyecan yaratıyor, fakat bazen otomobil sandıklarımız kağnı çıkıyordu. Öteden doludizgin gelen atlılar, otomobillerin yolda olup olmadığını soruyordu. Saat on iki olmuştu. Ancak saat bire beş kala ileride, uzak ve siyah bir şeridin bize doğru hareket ettiğini gördük. Artık gelenlerin Mustafa Kemal Paşa ve beraberindeki komutanlar olduğu anlaşılıyordu. Hacivat Köprüsü'nün alt başında Maliye Vekili, Hamdullah Suphi Bey, Bursa Müftüsü ve Bursa'dan gelen yerli atlılar da hazır bulunuyordu. Otomobiller yaklaşınca Hacı Adil Bey seslendi: 'Mustafa Kemal Paşa üçüncü otomobilde!'

"Üçüncü otomobil artık yanımızdaydı. Karşılama heyeti otomobilin önüne geçti. Paşa Hazretleri, Fevzi Paşa ile birlikte otomobilinden indiler. En heyecanlı dakikalar başlıyordu. Ruşen Eşref ve Hamdullah Suphi Beyler, istikbale gelenleri Mustafa Kemal Paşa'ya takdim etti. Paşa Hazretleri, tek tek herkese iltifat etmekte ve 'Nasılsınız?' diye sormaktaydı. İhtiyar, genç herkes ellerini öpmek için uzanıyor, büyük bir coşkuyla kendisini karşılıyordu. Dârülfünûn heyeti de Paşa'nın ellerini öperek kendisine 'Hoş geldiniz' dedi."

"Diğer otomobiller de Hacivat Köprüsü civarına gelmişti. Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Bursa'ya gelen Kâzım Karabekir Paşa, İsmet Paşa, Kemaleddin Paşa, Kâzım Paşa ve diğer komutanlar araçlarından inerek Paşa'nın etrafında yerlerini aldılar. Köprüden yirmi-otuz adım ötede Büyük Millet Meclisi Muhafız Taburu Bando Takımı, resmi selam için hazır bekliyordu. Paşa Hazretleri kürkünü otomobile bıraktı ve askerin önünden geçmeye hazırlanıyordu. Arkasında kumandan heyeti, hükümet üyeleri ve Bursa milletvekilleri bulunuyordu."

"Bando çalmaya başladı. Son derece muntazam şekilde sıralanmış askerler, süngü takarak resmi selam için hazır hale gelmişti. Paşa Hazretleri, her zamanki sert ve vakur adımlarıyla askerin önünden geçti. Gür sesiyle sordu: 'Asker Merhaba! Nasılsınız? İyi misiniz?' Tek bir ağızdan yanıt yükseldi: 'İyiyiz Paşa Hazretleri!'

"Nihayet herkes otomobiline ve arabalarına bindi. Önde süvarilerimiz, arkalarında ise Paşa Hazretlerinin otomobilleri hareket etti. Bir alkış tufanı otomobilin ardından yükseliyor, halk 'Paşa çok yaşa!' nidalarıyla yağmurlu havayı çınlatıyordu. Otomobiller Dörtyol Meydanı'na ulaştığında, Paşa Hazretleri araçtan indi. Halkın şükran ve minnet duyguları gözyaşları ve hıçkırıklarla iç içe geçmiş, alkışlarla birlikte zafer taklarının altından yürüyerek belediye binasına ilerleyen Paşa Hazretlerini selamlıyordu. Yol boyunca bazen durarak

Bursalılar Mustafa Kemal Paşa'yı beklerken (Bursa Kent Müzesi Arşivi)

halka iltifat ediyor, onların coşkusuna karşılık veriyordu."

"Belediye binasında muhtelif heyetler kendilerini takdim ediyordu. Paşa Hazretlerinin etrafında İsmet, Fevzi, Asım, Kâzım, Kemaleddin, Kâzım Karabekir, Refet Paşalar, Şeriye Vekili Mustafa Efendi Hazretleri, Maliye Vekili ve Bursa Valisi Hacı Adil Bey bulunuyordu. Takdim merasiminin ardından Paşa Hazretleri, salonun ortalarına doğru ilerleyerek vakur bir üslupla nutuklarını irad ettiler."[5]

Mustafa Kemal Paşa, Belediye'deki konuşmasında zaferden sonraki sürece dair ilk mesajlarını vermekteydi: *"Bugün saadetini hissettiğimiz zaferi, mahza milletimizin azmü imanı, kudreti ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Ordularının süngüleri kazanmıştır... Üç buçuk sene süren bu mücahededen sonra ilim noktai nazarından, maarif noktai nazarından, iktisadiyat noktai nazarından mücahedatımıza devam edeceğiz ve eminim ki, bunda da muvaffak olacağız. Fabrikacı olacağız. Sanatkâr olacağız. Bundan sonra zihniyetimizi hep buna hasredelim."*[6]

"Nutuklarının ardından Paşa Hazretleri, ahali mümessillerine teşekkür etti. Artık salon yavaş yavaş boşalmaya başlamış, heyecan yerini derin bir hissiyata bırakmıştı. Kumanda heyeti, istirahat etmek üzere oturmuştu. O anda, salonda bulunan herkesin gözleri doluydu. Hamdullah Suphi Bey, Bursa'nın seksen yaşında iki ihtiyarının Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaret etmek istediklerini haber verdi. Uzun beyaz sakalları, mahalli elbiseleri ve ağır adımlarıyla iki ihtiyar, salonun ortalarına doğru ilerledi. Paşa Hazretleri birkaç adım öne çıkarak onları istikbal etti. Salonda tek bir nefes bile duyulmuyordu. Paşa Hazretlerinin bu durumdan son derece mütehassıs olduğu açıktı. İhtiyarlar, Paşa'yı kucakladılar. Titrek ve hüzünlü bir sesle, 'Paşa, bizi kurtardın. Sağ ol, var ol Paşam!' dediler. O an, salonda bulunan herkesin gözleri dolmuştu."[7]

Ziyaretin devamında Mustafa Kemal Paşa yol kenarında dizilen küçük kız ve erkek öğrencileri görmek istemiştir. Bir süre sonra, kırmızı ve beyaz elbiseleriyle sıralanan öğrenciler şarkılar söyleyerek Paşa'nın önünden birer birer geçmiş ve ellerini öpmüştür. Hamdullah Suphi Bey, öğrencilerin hareketleriyle yakından ilgilenirken, Mustafa Kemal Paşa kendisine dönerek, *"Hamdullah Suphi Bey tabii bir Maarif Vekilidir."* iltifatında bulunmuştur. Paşa bu sırada öğrencilere

5 *Vakit*, "Gazi Paşa Kumandanımız Bursa'da" 21 Ekim 1922, s.1.

6 *Hâkimiyet-i Milliye*, 19 Ekim 1922, s.1.

7 *Vakit*, "Gazi Paşa Kumandanımız Bursa'da" 21 Ekim 1922, s.1.

Minneapolis Tidende.

De kan lende Minneapolis Tidende til en Slegtning eller Ven hjemsendelig i de Forenede Stater et helt Aar for kun $1.50.

Tilfalge Dels De har noget, som De ønsker at selge, saa indrykk et lidet Annoncement under „Tilsalgs" i „Minneapolis Tidende".

No. 42. 36te Aargang. Minneapolis, Minn., Thorsdag den 19de Oktober 1922. (Emigrantens 71de, Budstikkens 50de, Nordvestens 42de Aargang).

Det nære Osten.

De allierede og Tyrkerne undertegner en Vaabenstillstandskonvention i Mudania.

De tyrkiske Nationalister kuldet over Frankriges Holdning. Krigslov i Athen.

Mudania den 10de Okt. Vaabenstillstandskonventionen blev underteg net her Kl. 11 iaften. Repræsentanter for alle angaaende Magter underdrægede den reviderede Protokol, som General Harington havde forelagt for Ismet Pascha, og som Nationalistdelegaten oversendte Angoraregjeringen til Antagelse. General Harington havde foreholdt Ismet Pascha, at Konventionen var Storbritanniens sidste Ord, og at de øvrige Magter gav den sin ubetingede Støtte.

Konventionen indeholder følgende Bestemmelser:

1. Grækerne rømmer Thrakien inden 15 Dage.
2. Græske Civilautoriteter, Gendarmeriet indbefattet, skal trækkes tilbage snarest mulig.
3. Idet Grækerne trækker sig tilbage, overlades den civile Myndighed til de allierede, som samme Dag overdrager den til Tyrkerne.
4. Denne Overdragelse skal være helt afsluttet i det østlige Thrakien senest 30 Dage efter de græske Troppers Rømning.
5. Angora-Regjeringens Civilmyndighed skal ledsages af saa meget af Nationalistgendarmeriet, som er strengt nødvendigt for Opretholdelse af Lov og Orden. Hvor stor denne Styrke skal være, overlades det til Nationalisterne at bestemme, men deres Afgjørelse maa godkjendes af de allierede.
6. Overdragelsen af de græske

Forskudsbetaling.

Paa Grund af den overordentlig lave Pris paa Minneapolis Tidende maa vi strengt holde paa den Regel, at Bladet betales i Forskud. Adresselappen viser altid, til hvilken Dag Bladet er betalt, og hvis derfor Fortsættelsen af Abonnementet ikke er meddelt inden Maanedens Udgang, bliver vedkommende Abonnent forsynet. Denne Regel bliver strengt overholdt

State Historical [illegible] unenter uden [illegible]

„General Charpy har samtykket i Betingelserne."

Senere sagde Ismet:

„Det var paa Frankriges Forslag, at vor Arme indstillede sine Operationer mod Grækerne. Frankrige lovede os gunstige Vilkaar for Vaabenstillstanden. Frankriges Ansvar er derfor betydeligt."

Athen den 10de. Okt. Krigslov blev i Aften proklameret i Athen. Dette blev gjort for at forhindre Brushoveder inden Armeen i at modsætte sig Regjeringens Beslutning om at finde sig i Tabet af det østlige Thrakien.

Mudania den 11te Okt. Overenskomsten om Vaabenstillstand i det nære Osten blev undertegnet af de allierede Kl. 6.35 imorges. Konferencens sidste Møde varede bare ti Minuter.

Konstantinopel den 12te Okt. Græske civile har begyndt at rømme det østlige Thrakien i Overensstemmelse med den i Mudania sluttede Vaabenstillstand.

London den 11te Okt. Et Reutertelegram fra Athen melder, at General Hadjanestis er bleven arresteret i Forbindelse med Undersøgelsen angaaende Ansvaret for Nederlaget i Anatolien, og at andre Arrestationer foretaar.

udstedte et falsk Kommuniké om Mudania-Konferencens Sammenbrud paa Grund af det tyrkiske Krav paa stedlikkelig Bekræftelse af Thrakien.

Angaaende Branden i Smyrna sagde Franklin Bouillon, at det var Grækerne, ikke Tyrkerne, som brændte Byen. Grækerne, paastod han, havde brændt 100,000 Huse i Lilleasiens Indre. Han sagde, at Grækerne havde baaret sig værre ad end Tyskerne under Verdenskrigen.

Adrianopel den 17de Okt. Tredive tusind Grækere og Armeniere er draget vestover siden Lørdag, og Veien mellem Adrianopel og Maritzafloden er aldeles fuld af Mænd, Kvinder, Børn, Vogne, Kreaturer og Kameler.

Nyt Statslaan i Amerika. Kristiania, 13de Okt. „Tidens Tegn" befjendtgjør idag, at Norge har optaget et Laan paa $18,000,000 i National City Bank i New York. Af Summen vil $5,000,000 blive brugt til Konvertering af det tidligere norske Laan i Amerika. Laanet er paa 30 Aar til 6 Procent Rente.

Grubearbeidere i Czeko-Slovakien paa Strejk. Prag, 10de Okt. Treogfirti Tusen Kulgravere i Ostrau og Karwin Distrikterne gik idag paa Strejk som Følge af Lønstvist. Dristen i Gruberne staar helt stille. Jernbanerne fra vore Schlesien har indstillet Trafiken.

Lønsforhøielse.

Baurnes Liniearbeidere gjør to Cents Timen Paalag af Jernbane-Arbeiderkommissionen.

Chicago den 15de Okt. De Lønninger, som Landets Jernbaner udbetaler, blev øget med $22,125,000 ved en Kjendelse, som igaar blev afgivet af de Forenede Staters Jernbane-Arbeiderkommission.

Kornhandelen.

Federale Handelskommission afhører Chicago Board of Trades Sekretær og andre Kornspekulanter.

Slagterimagnaten J. Ogden Armour nægter forelsvig at forsøge om sine Kornspekulationer.

Chicago den 11te Okt. John R. Mauff, Sekretær for Chicago Board of Trade, der afgav Forklaring for den føderale Handelskommission, der undersøger Kornhandelen, benægtede, at den Regel at begrænse Handelen i „Futures" til fire Maaneder i Træk var en Indskrænkning af Handelen og kunstig begrænsede Kolingernes Markedsføring. Han erklærede, at Chicagos Board of Trade ikke var Skyld i Opholdningen i de offentlige Lagerhuse, og at der ikke var nogen Forbindelse mellem denne og den begrænsede Handelsfrihed.

Formand Murdoch og Medlemmer af den føderale Kommission spurgte om et Kjøb paa 1,500,000 Bushels foretaget af New York-Exportfirma Field for Mai 1921. Field havde klaget over, at han ikke kunde faa Kornet leveret. Mauff erindrede ikke Transaktionen, men Board of Trades Papirer viste, at Sælgerne umiddelbart leverte 195,000 Bushels og at Field blev nødt til at følge 740,000 Bushels og tage Korn for Levering i Juli istedet. Hvad han allerede havde følgt hele Mai-Leveringen til Udlandet. Bidnet blev ogsaa spurgt om Professor ved Cornell Universitet James E. Boyles Forbindelse med Boardet. Af dettes Protokoller fremgik det, at det havde betalt ham $500 pr. Maaned i 1919 for at skrive en Bog om Kornmarkedet. Bogen, „Speculation and the Chicago Board of Trade", blev fremlagt. Mauff benægtede at vide noget Korn, naar han var „long" eller leveret noget, naar han var „short", men følgte ud fra Leveringstiden i første Tilfælde eller fjerde „Futures" i sidste. George Marcy, Chef for Armour Grain Co., vidnede, at de sidste af hans Firmas Transaktioner er „hedged" ved Kjøb eller Salg af „future", men at der ogsaa er rene Spekulationer.

Af Firmaets Papirer fremgik det, at Armour Co. var „long" 5,000,000 Bushels i Sept. 1920 og at Prisen faldt ca. 25c i Løbet af Natten 30te Sept. Marcy sagde, at dette skyldes stor Tilførsel og ikke hans Firmas Operationer. Firmaet var „short" paa Mais i Juli 1921, da Regelen om „Carload Delivery" blev indført. Marcy skjøtte dette paa Kongestion i Lagerhusene og en Streik.

W. Benkert, Chef for Armour Grain Co.'s Exportafdeling, benægtede at have udtalt, at Armour Grain Co. „kontrollerer Nordamerikas Maismarked", som fremgik af et New York-Exportfirma til europæiske Forbindelser.

Mr. Marcy sagde, at „Corners" var gjort umulige ved Regler vedtagne af Board of Trade i Januar. Han mente, at der maatte Spekulanter til for at balancere Markedet, men disse havde tabt saameget paa Korn til faldende Priser i de sidste Aar, at de sjelsø havde klaget sig paa Aktiespekulationer.

Hærens Størrelse.

Krigsminister Weeks opfordrer atter Præsidenten til at gjøre den regulære Arme større.

Washington den 16de Okt. Krigsminister Weeks og hans militære Raadgivere, urokkelige Opfatning, at Nationens Militærpolitik ikke kan bæredes med en regulær Arme paa mindre end 13,000 Officerer og

Kemals Triumf.

Den tyrkiske Nationalistfører draget ind i Brusa i Triumf. „Lynilds-Seirherren".

Brusa den 14de Okt. Mustafa Kemal Pascha, øverstkommanderende for den tyrkiske Nationalistarme, gjorde sit Indtog i Triumf her i den gamle tyrkiske Hovedstad idag. Der var en fandt Pragt af Farver over hele Byen. Blomsterbuer var opsat overalt, hvor den tyrkiske Seirherre drog

Mustafa Kemal Pascha.

frem. Mustafa Kemal var tilbedt og blev gjort til Gjenstand for ærefrygtende Hyldest. De muhammedanske Præster overdrægte ham sine Lykønskninger.

Det blev oplyst her, at Nationalistforsamlingen i Angora har besluttet at give Kemal Titelen „Yildirim Gazi", som kan oversættes „Lynildsseirherren".

De norske Krav.

Dristru mellem Amerika og Norge om de rekvirerede Skibe afgjort i Favør af Norge.

Boldgiftsdomstolen tilkjender Norge en Erstatning af $12,000,000. Amerikansk Protest.

Haag den 13de Okt. Norge er bleket tilkjendt $12,000,000 af Voldgiftsdomstolen i Haag, der i flere Maaneder har behandlet Tvisten mellem det Land og de Forenede Stater over Krav som Følge af de Forenede Staters Beslagtagelse af norske Skibe under Krigen.

Kjendelsen blev kundgjort igaar, og den amerikanske Voldgiftsmand, Chandler P. Anderson, der ikke deltog i Dagens Møde, meddelte Domstolens Generalsekretær og Repræsentanterne for Norge og de Forenede Stater, at efter hans Mening var Voldgiftsoverenskomsten blevet overtraadt og Domstolen havde overskredet sin Jurisdiktion som bestemt ved den specielle Overenskomst, under hvilken Tvisten blev henskudt til Voldgiftsafgjørelse. Repræsentant for den amerikanske Regjering, William C. Dennis, gav Varsel om, at han forbeholdt sin Regjering alle Rettigheder „som Følge af Kjendelsens aabenlyse Afvigelse fra Bilkaarene for Voldgiften og den væsentlige Fejl, hvorved den gjøres ugyldig."

Den amerikanske Dommads og Repræsentants Grunde for at paastaa, at Voldgiftsoverenskomsten var fremket, blev ikke anført for Domstolen, men det blev sagt af dem, der havde fulgt Sagen, at en af de fornemste Grunde bar den angivelige Tilfredsstillelse af en Bestemmelse i Haag-Overenskomsten af 1907, der kræver, at Voldgiftsmænd skal angive Grundene for deres Kjendelse, der gives.

Minneapolis Tidende gazetesi 19 Ekim 1922.

hitaben şu konuşmayı yapmıştır: *"Küçük hanımlar, küçük beyler! Sizler, her biriniz atinin bir gülü, bir yıldızı, bir nuri ikbalisiniz. Memleketi asıl nura gark edecek sizsiniz. Kendinizin ne kadar mühim, ne kadar kıymetli olduğunuzu düşünerek ona göre çalışınız. Sizlerden çok şeyler bekliyoruz. Kızlarım, çocuklarım, hepinize ayrı ayrı teşekkür ederim."*

Bu uzun süren törenin ardından Mustafa Kemal Paşa, öğleden sonra saat üç buçukta onuruna verilen ziyafete katılmış, yemekten bir saat sonra kendisi için ayrılan Yağcı Cemal Bey'in köşküne geçmiştir.[8]

Akşam saatlerinde, Bursa halkı tarafından büyük bir fener alayı düzenlenmiş, şehir, marşlar ve meşaleler eşliğinde adeta bir bayram yerine dönmüştür. *Vakit* gazetesi muhabiri, Mustafa Kemal Paşa'nın onuruna düzenlenen geceyi şu ifadelerle aktarmaktadır: *"Sokaklarda, yollarda halk beklemeye devam ediyor. Şehrin içinden, muhtelif alanlardan geçerek belediye dairesinin önünde toplanıyorlar. Efrad, şehri meşalelerle devrediyor. Muhtelif semtlerde davullar çalınıyor. Bursa, bu gece bir bayram yaşıyor. Fener alayı gece yarısından iki saat sonraya kadar devam edecektir. Bursa, yeni bir gün yaşıyor. Şu dakikada Bursa, kimilerinin tahmin edemeyeceği en müstesna gecesini yaşıyor. İşte minarelerde mahyalari okuyorum: 'Paşam Çok Yaşa!'"*[9]

Mustafa Kemal Paşa'nın Bursa'ya gelişi, yabancı basında da yer bulmuştur. 19 Ekim 1922 tarihli *Minneapolis Tidende* gazetesinde yayımlanan "Kemals Triumf" (Kemal'in Zaferi) başlıklı haberde şu ifadeler yer almıştır: *"Türk Milliyetçi Lideri Bursa'ya Zaferle Giriyor: 'Yıldırım Gazisi' Unvanı-Türk Milliyetçi ordularının başkomutanı Mustafa Kemal Paşa, bugün eski Türk başkenti olan Bursa'ya zaferle girdi.*

8 *Hâkimiyet-i Milliye*, 19 Ekim 1922, s.1.

9 *Vakit*, "Gazi Paşa Kumandanımız Bursa'da" 21 Ekim 1922, s.1.

Mustafa Kemal Atatürk

Şehir, renklerin gerçek bir ihtişamıyla süslenmişti. Türk zafer liderinin geçtiği her yerde çiçek kemerleri kuruldu. Mustafa Kemal Paşa, halk tarafından büyük bir coşkuyla karşılandı. Müslüman din adamları kendisine tebriklerini sundular." Haberde ayrıca, Ankara'daki Milliyetçi Meclis'in Mustafa Kemal'e "Yıldırım Gazisi" unvanını vermeyi kararlaştırdığı bilgisi de aktarılmıştır. Bu unvanın, eski zamanlarda büyük zaferler kazanmış sultanlara verilen bir onur olduğu ifade edilmiştir.[10]

New York Times gazetesinin 15 Ekim 1922 tarihli *"Brusa Hails Kemal as Conquering Hero"* (Bursa Kemal'i Fetheden Kahraman Olarak Selamlıyor) başlıklı haberinde, Mustafa Kemal Paşa'nın Bursa ziyareti ele alınmıştır. Haberde, Osmanlı'nın eski başkenti Bursa'nın Mustafa Kemal Paşa'yı zafer kazanmış bir kahraman olarak karşıladığı, kentin sokaklarının Türk bayrakları ve çiçeklerle süslendiği belirtilmektedir. Ancak, Mustafa Kemal Paşa'nın henüz Bursa'ya ulaşmadığı bir tarihte böyle bir haberin yayımlanmış olması dikkat çekicidir. Haberde aktarılan bazı detaylar 17 Ekim'de gerçekleşen ziyaretle örtüşmekle birlikte, iki gün önceden böyle bir haber yapılması şaşırtıcıdır. Bu tarih karmaşasının en makul açıklaması, Mustafa Kemal'in Bursa'ya gelişinin yaklaşık on gün öncesinden belli olması, bu süreçte hazırlıkların başlaması ve son günlerde halkın her an onun gelişini beklemesiyle açıklanabilir. Muhtemelen, kamuoyundaki bu beklenti ve yanlış aktarılan bilgiler nedeniyle *New York Times* bu haberi erken bir tarihte yayımlamıştır.[11]

18 Ekim 1922 Çarşamba

18 Ekim günü Mustafa Kemal Paşa, Çekirge civarında bir gezintiye çıkmış ve ardından Hünkâr Köşkü'nde istirahate çekilmiştir.[12] Bu dinlenme sırasında, ülke gündemi açısından son derece mühim bir mesele üzerinde düşündüğü anlaşılmaktadır. *Nutuk*'ta Mustafa Kemal Paşa, 17 Ekim 1922 tarihinde Sadrazam Tevfik Paşa'dan Hâmit aracılığıyla bir telgraf aldığını belirtmektedir. Bu telgrafta, Sadrazam, yaklaşan barış konferansında İstanbul ve Ankara'nın uluslararası arenada ayrı cepheler gibi algılanmaması gerektiğini vurgulamış ve bu konuda iş birliği yapılmasının önemine dikkat çekmiştir. Aynı zamanda, İngilizlerin halifelik meselesini konferansın gündemine taşıyarak Türkiye'nin siyasi çıkarlarına zarar verebilecek bir tutum izleyebileceği endişesini de dile getirmiştir. Mustafa Kemal Paşa, bu telgrafa 18 Ekim 1922'de Bursa'dan verdiği cevabında, Türkiye Devleti'nin ulusal bağımsızlığını temsil eden tek meşru otoritenin Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti olduğunu kesin bir dille ifade etmiştir. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile belirlenen devletin yapısına ve niteliğine atıfta bulunarak, Türkiye'nin kaderinin yalnızca Meclis tarafından tayin edilebileceğini vurgulamıştır. Orduların kazandığı zaferin doğal bir sonucu olarak, Türkiye'nin uluslararası arenada

10 *Minneapolis Tidende*, "Kemals Triumf" 19 Ekim 1922, s.1.

11 *New York Times*, "Brusa Hails Kemal As Conquering Hero", 15 Ekim 1922, s.3.

12 *Hâkimiyet-i Milliye*, "Bursa'da resmî geçit", 22 Ekim 1922, s.4.

yalnızca Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti tarafından temsil edileceğini ve gayrimeşru oluşumların bu süreçte herhangi bir rol üstlenemeyeceğini açıkça belirtmiştir.[13]

19 Ekim 1922 Perşembe

19 Ekim günü Mustafa Kemal Paşa Hünkâr Köşkü'nde geçirmiştir. Ankara'dan Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Bursa'ya gelen Refet Paşa, Mudanya'dan Gülnihal Vapuru ile İstanbul'a hareket etmiştir. Refet Paşa, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni temsilen Doğu Trakya'yı teslim almak ve İtilaf Devletleri temsilcileri ile görüşmelerde bulunmak üzere görevlendirilmiş ve bu doğrultuda İstanbul'a geçmiştir.[14]

20 Ekim 1922 Cuma

20 Ekim günüyle ilgili olarak dönemin gazeteleri, Mustafa Kemal Paşa'nın Bursa'da bulunan askeri kıtaları teftiş ettiğini ve bu teftişin ardından askerlerin resmî geçitte yer aldığını aktarmaktadır. Askeri birlikleri, öğrenciler ve esnaf alayları takip etmiştir. Gazetelerde, esnaf alayının *"fevkalade parlak geçtiği, resmî geçidin büyük bir muvaffakiyetle neticelendiği"* belirtilirken, geçide katılan her esnaf kafilesinin Paşa Hazretlerine bir hediye takdim ettiği ve *"Bu münasebetle halkın vatan sevgisini dile getiren tezahüratlarda bulunduğu, askerlerin ve kumandanların coşkuyla alkışlandığı" aktarılmıştır.*[15] Aynı gün *Vakit* gazetesi, Mustafa Kemal Paşa'nın Bursa'da beş gün daha kalacağını ve bu süre zarfında, kendisinin başkanlığında, Bursa'da bulunan komutanlarla önemli müzakerelerin gerçekleştirildiği bir toplantının düzenlendiğini aktarmıştır.[16]

İsmet İnönü, hatıralarında Bursa'da gerçekleşen görüşmelere dair önemli bilgiler aktarmaktadır. Bu dönemde, Lozan Konferansı'na katılacak heyetin belirlenmesi ve Türkiye'nin dış politikadaki yol haritasının şekillendirilmesi üzerine görüşmeler yapılmaktadır. İsmet İnönü, Bursa'da Kâzım Karabekir ile yaptığı görüşmelerde Lozan'a gidecek heyet üzerine konuşulduğunu belirtmektedir. Karabekir'in, askerlerin konferansa katılmasının yanlış olacağını ifade ettiğini aktaran İnönü, şu sözleriyle bu görüşmenin içeriğini özetlemektedir: *"Bursa'da buluştuğumuzda, Lozan Konferansı'na gidecek heyet meselesi gündeme gelmişti. Benim konferansa gitme ihtimalimin konuşulduğunu sezmiş olmalı ki Karabekir, 'Lozan Konferansı'na askerlerin gitmesi kesin olarak yanlıştır' dedi. 'Memlekette iş yapacak hiçbir adam yok, her şeyi biz askerler mi yapacağız?' şeklinde konuştu."* Bahsedilen süreçte Rusların konferansa katılıp katılmayacağı henüz netleşmemiştir. Türkiye, Rusların Lozan'a davet edilmesini istemekte, ancak bu konuda belirsizlik devam etmektedir. Kâzım Karabekir'in, Ruslarla Gümrü Antlaşması'nı yapmış olması sebebiyle, eğer konferansa katılacaklarsa kendisinin de baş delege olması gerektiğini düşündüğü anlaşılmaktadır. İnönü, Karabekir'in bu meseleye bakış açısını şöyle anlatmaktadır: *"Karabekir, Lozan Konferansı'nda Ruslar bulunursa orada baş delege olarak kendisinin yer alması gerektiğini düşündüğünü hissettirdi. Ancak, daha önce askerlerin konferansa katılmaması gerektiğini savunduğu halde, Rusların davet edildiğini öğrenince kendi katılımının önemli olduğunu savunmaya başladı. Ona, 'Dün askerler gitmemeli diyordun, şimdi nasıl fikrini değiştirdin?' diye sordum. Karabekir ise 'Ama mesele çok mühimdir' diye yanıt verdi."* Görüşmeler devam ederken, Mustafa Kemal Paşa, Lozan'a katılacak kişinin kesinlikle İsmet Paşa olması gerektiğini açıkça dile getirmiştir. İnönü, başlangıçta bu görevi istemediğini ve Atatürk'e karşı çıktığını şu sözlerle anlatmaktadır: *"Atatürk, Lozan Konferansı için bana karşı daha ciddi bir tavır almaya başladı. 'Lozan'a senin gitmen lazımdır' dedi. Ben ise 'Hükümet var, Hariciye Vekili var, görev onundur' diyerek karşı çıktım. Ancak Atatürk, 'Hariciye Vekili de seni istiyor' diyerek ısrarcı oldu. Aslında konferansa gitmeye hiç niyetim yoktu. 'Olmaz, istemiyorum' dedim. Ancak Atatürk kesin bir tavırla 'Behemahal gideceksin, başka çaremiz yoktur, bu vazifeyi yapacaksın' dedi."* İsmet İnönü, bu görüşmeleri Kâzım Karabekir'e de aktardığını, ancak Karabekir'in başlangıçtaki tutumunun

13 Mustafa Kemal Atatürk, ***Nutuk -Vesikalar,*** 4. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2019, s.1832-1833.

14 Cengiz Mutlu, "Refet Paşa'nın TBMM Hükûmeti Adına Yönetimi Devralmak İçin İstanbul'a Gelişi ve Faaliyetleri", ***Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi***, 37, sy. 103 (Mayıs 2021): 1-34.

15 ***Vakit***, 22 Ekim 1922, s. 2; ***Hâkimiyet-i Milliye***, "Bursa'da Resmi Geçid", 22 Ekim 1922, s.4.

16 ***Vakit***, "Bursa'da Bir Resmi Geçid", 22 Ekim 1922, s.2.

aksine, Rusların konferansa katılacağı netleşince Lozan'a gitmek için kendisine bir rol verilmesini istediğini fark ettiğini belirtmektedir. Sonunda Mustafa Kemal Paşa'nın kesin tavrı neticesinde, İsmet Paşa Hariciye Vekilliğine getirilmiş ve Lozan Konferansı'nda Türkiye'yi temsil etme görevini üstlenmiştir.[17] Şevket Süreyya Aydemir konuyla ilgili şu yorumu yapmaktadır: *"Bursa günlerinin en beklenilmeyen olayı, Gazi'nin barış konferansına gönderilecek Murahhas Heyeti Başkanlığı için verdiği karar oldu. Gazi bu iş için seçileni de şaşırtan bir kararla, İsmet Paşayı intihab etti. Hem de aynı zamanda Hariciye Vekili olarak... Bu suretle İsmet Paşa, beklenilmeyen bir anda birden ön planda, siyaset alanında da yükselmiş oldu. Ondan sonra o bu yerini, hem uzun bir iktidar, hem daha sonra muhalefet cephesinde, fakat kesintisiz olarak ölümüne kadar muhafaza edecektir. İsmet Paşanın Cumhuriyet tarihimizin İkinci Adam'ı oluşu o günden başlar..."*[18]

21 Ekim 1922 Cumartesi

Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa, İstanbul Dârülfünûn heyetini kabul etmiştir. Edebiyat Medresesi heyetiyle yaptığı görüşmede İstanbul'un vatansever gençlik temsilcilerini yakında davet ederek onlarla uzun süre görüşeceğine söz vermiştir. Ardından Dârülfünûn öğrencilerine hitap eden Paşa, konuşmasında özellikle İstanbul'un Millî Mücadele'nin geleceğinde ve eğitim alanındaki önemine vurgu yapmıştır. Mustafa Kemal Paşa, *"İstanbul irfan zümresi! Siz, vatanın ümidi istikbalisiniz. Biliniz ki vatanı hakiki olarak kurtaracak sizlersiniz."* diyerek konuşmasına başlamış ve sözlerini şu şekilde sürdürmüştür: *"Biz, bir fırtına gibi gelir, geçer gideriz. Önümüzde sivrilmiş dikenleri, halleri yakar, yıkar; fakat arkamıza baktığımızda bizim açtığımız o sahada irfan ile, beden ile çalışan sizleri, milleti görürsek vazifemizi ifa ettiğimize ancak o vakit kani ve müftehir oluruz."*

Konuşmasının devamında, Türk askerinin zafer kazanmasındaki asıl gücün *azim ve iman* olduğuna dikkati çekmiş ve şu ifadeleri kullanmıştır: *"Biliyor musunuz Türk neferi nasıl harp eder? Ayağı, sırtı giyinik olmayabilir. Bazen gıdası bile az olur; fakat o, daima ileri gitmek ister... Çünkü ona verilen emir: 'Akdeniz'e!' idi. Türk askerinin sinesi yalnız azim ve imanla doludur... Harpte zafer, azim ve imanı kuvvetli olan tarafındır! Ve biz onunla muzaffer olduk."* Mustafa Kemal Paşa, benzer şekilde İstanbul'un millî ruh ve irfan açısından taşıdığı öneme vurgu yaparak *"Orası bizim; yani Anavatanın başıdır. İrfanımız, sanatımız, her şeyimiz oradadır, oradan yetişmiştir..."* sözleriyle İstanbul'u hiçbir zaman unutmadıklarını belirtmiştir. Düşmanın modern silahlara ve teknolojik üstünlüğe sahip olmasına rağmen, Türk neferindeki azim ve imanın zaferde belirleyici olduğunu açıkça ifade etmiştir.[19] Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a yönelik vurguları, Millî Mücadele döneminde şehrin siyasi durumunu ve işgal altındaki konumunu dikkate alan bir yaklaşımdır. İstanbul, İstanbul Hükümeti'nin işgal güçleriyle iş birliği içinde olması nedeniyle Millî Mücadele'ye mesafeli duran unsurları barındırsa da aynı zamanda aydınların ve gençliğin direniş ruhunu taşıdığı bir merkezdir. Paşa'nın, İstanbul'u karşıt bir konumda göstermeyip birlik ve beraberliği sağlamaya yönelik ifadeler kullandığı dikkat çekmektedir.

22 Ekim 1922 Pazar

Zafer kazanan bir komutan olarak Mustafa Kemal Paşa'nın faaliyetleri, uluslararası basın tarafından büyük ilgiyle takip edilmiştir. Dünya basınının önde gelen temsilcileriyle gerçekleştirdiği görüşmeler, Türkiye'nin gelecekteki diplomatik ve siyasi yönelimini şekillendiren önemli mesajlar içermektedir. Özellikle 22 Ekim 1922'de *United Press* muhabiri Dr. Edward King ile yaptığı görüşme, barış sürecinde izlenecek politikalara dair önemli ipuçları sunmaktadır.

Dr. Edward King ile yaptığı görüşmede, Mustafa Kemal, Türkiye'nin barış sürecindeki temel hedeflerini net bir şekilde ifade etmiştir. Mîsâk-ı Millî'nin Türkiye'nin barış programındaki temel odak noktası olduğunu, Musul'un millî sınırlar içinde kabul edildiğini, Boğazların uluslararası geçişe açık tutulmasının ancak İstanbul ve Marmara'nın güvenliği sağlandığı takdirde mümkün olacağını vurgulamıştır.

17 İsmet İnönü, *Lozan Antlaşması I*, Cumhuriyet Gaz. Yay., Ankara, 1998, s.53-55.

18 Aydemir, *a.g.e*, s.43-44.

19 *İkdam*, 27 Ekim 1922, s.1.

Hakimiyet-i Milliye gazetesi 24 Ekim 1922

En önemli mesajlarından biri ise *"Bütün cihan bilmelidir ki Türkiye hür ve müstakil yaşamağa karar vermişdir."* [20] şeklinde ifade ettiği Türk milletinin kayıtsız şartsız bağımsızlık kararlılığı olmuştur. Bu görüşme, Türkiye'nin barış görüşmelerinde izlediği politik çizgiyi belirginleştiren mühim bir mesajdır ve Bursa'dan dünyaya duyurulmuştur.

26 Ekim 1922 Perşembe

Mustafa Kemal Paşa, 19 Eylül 1922 tarihinde İstanbul Dârülfünûnu Edebiyat Fakültesi tarafından, müderris Yahya Kemal (Beyatlı)'nın teklifiyle fahri müderrisliğe seçilmiştir. Bu vesileyle, 26 Ekim 1922 tarihinde Bursa'dan bir teşekkür telgrafı göndererek, eğitime ve bilime verdiği önemi vurgulamış ve millî bağımsızlığın yalnızca askeri ve siyasi zaferlerle değil, aynı zamanda ilim ve kültür alanında da güçlendirilmesi gerektiğini dile getirmiştir.[21] Ayrıca 26 Ekim'de bir gün önce Hariciye Vekilliği görevinden istifa eden Yusuf Kemal Bey yerine Bursa'da bulunan İsmet Paşa göreve getirilmiştir.[22]

27 Ekim 1922 Cuma

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, Mudanya'ya giderek Mudanya Konferansı'nın toplandığı binayı ziyaret etmiştir. Aynı gün, saat dörtte, tüm Mudanya halkı Belediye Dairesi önünde toplanarak coşkulu tezahüratlarla Mustafa Kemal Paşa'yı karşılamıştır. Paşa, Belediye Dairesine girerek bir süre dinlenmiş, bu esnada Yazıcızade İsmail Hakkı Bey, Mudanyalılar adına bir konuşma yapmıştır. Akşam üzeri Mustafa Kemal Paşa, halkın yoğun alkışları eşliğinde Bursa'ya geri dönmüştür.[23]

27 Ekim 1922'de yaşanan gelişmeler, *Yeni Şark* gazetesi muhabirinin ayrıntılı yazısında aktarılmaktadır. Büyük Zafer'in ardından İstanbul'daki ilkokul öğretmenleri, Ankara Hükûmeti'nin İstanbul temsilcisi Hâmit Bey aracılığıyla Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaret etmek istediklerini bildirmiştir. Mustafa Kemal Paşa, bu talebi kabul etmiş ve kendisinin Bursa'da bulunduğu öğrenildiğinde, ziyaretin 27 Ekim Cuma günü gerçekleştirilmesine karar verilmiştir. Belirlenen tarihte, İstanbul Maarif Müdürü Saffet Bey'in öncülüğünde 472 ilkokul öğretmeni, vapurla Mudanya'ya gelmiş, oradan da trenle Bursa'ya geçmiştir. Saat beş buçuk sularında Bursa'ya ulaşan öğretmenler, İstanbul Dârüleytâmı (Yetimler Mektebi) bando takımı ve izciler eşliğinde istasyondan yürüyerek Mustafa Kemal Paşa'nın köşküne doğru ilerlemiştir. Büyük bir coşkuyla *"Yaşa!"* sesleri ve alkışlarla Paşa'yı selamlayan öğretmenler, heyecanla karşılanmıştır.[24]

Mustafa Kemal Paşa, yanında Fevzi, İsmet ve Kâzım Karabekir Paşalar ile birlikte köşkten inerek öğretmenleri karşılamış ve her birinin hatırını sormuştur. Kadın ve erkek tüm öğretmenler, kendisinin elini öpmek istemiştir. Bu anlar son derece duygusal geçmiş, özellikle kadın öğretmenlerin hıçkırıklar eşliğindeki gözyaşları orada bulunan herkesi etkilemiştir. Mustafa Kemal Paşa, öğretmenlerin gösterdiği bu içten sevgiye karşılık her biriyle tek tek görüşmek istemiş ve köşke davet etmiştir. Görüşmeye ilk kabul edilen İstanbul Maarif Müdürü Saffet Bey, büyük bir heyecan içinde Mustafa Kemal Paşa'ya hitaben şu konuşmayı yapmıştır: *"Başkumandanımız, zafer kazanan ordularınızın ardından, sizden aldığı azim ve inançla buraya gelen İstanbul'un maarif ordusunu huzurunuza getirme şerefini bize bahşettiğiniz için Cenab-ı Hakk'a şükrediyoruz. Ayrıca, öğretmenlerimizin huzurunuzda resmi bir saygı duruşunda bulunmalarına izin verdiğiniz için zatı devletlerinize en derin şükranlarımı sunarım."*[25]

Mustafa Kemal Paşa, bu sözlere teşekkür etmiş ve ardından, İstanbul Mekâtib-i İbtidaiye Muallimleri Cemiyeti

20 *Hâkimiyet-i Milliye*, "Paşa Hazretlerinin Mühim Mülakatı", 24 Ekim 1922, s.1.

21 Şemsettin Günaltay, "Atatürk'ün Tarihçiliği ve Fahri Profesörlüğü Hakkında Bir Hatıra", *Belleten:* Türk Tarih Kurumu Yayını, c:3 Sayı: 10, 1939, s. 273.

22 Resul Babaoğlu. "Muharebeden Diplomasiye: Lozan Konferansı'nda Türk Delegasyon Heyetinin Karşılaştığı Zorluklar" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 35, S.99, 2019, s.104.

23 *Tevhidi Efkâr*, "Mustafa Kemal Paşa Mudanya'da", 28 Ekim 1922, s.2,

24 *Yeni Şark*, "Muallim ve Muallimelerin Bursa Seyahati", 31 Ekim 1922, s.1.

25 *Yeni Şark*, "Muallim ve Muallimelerin Bursa Seyahati", 31 Ekim 1922, s.1.

(İlkokul Öğretmenleri Derneği) adına sunulmak üzere bir şükran albümü takdim edilmesi için dernek başkanı Macit Bey ve üyelerden Makbule Hanım, Pakize Hanım ve Hacı Tahir Efendi'nin bulunduğu heyeti kabul etmiştir. İstanbul'daki aydınlar, eğitim kurumları ve basının derin minnet ve saygısını ifade eden büyük şükran defteri sunulurken, heyecanı sesine yansıyan Macit Bey şu sözleri dile getirmiştir: *"Ne kadar çok şükran defteri sunsak, ömrümüzün sonuna kadar zat-ı devletleriniz için dua etsek bile minnet borcumuzu tam anlamıyla yerine getirmiş olamayız. İstanbul Mekâtib-i İbtidaiye Muallimleri Cemiyeti'nin bu mütevazı hediyesini lütfen kabul buyurunuz."*[26]

Mustafa Kemal Paşa, heyet üyelerinin tek tek ellerini sıkarak teşekkürlerini sunmuştur. Salonda Mustafa Kemal Paşa ortada durmakta, sağında Fevzi ve Kâzım Paşalar, solunda ise İsmet, Kâzım Karabekir ve Kemalettin Paşalar yer almaktaydı. Karşılarında Hacı Adil, Hamdullah Suphi, Saffet, Ruşen Eşref ve Yahya Kemal Beyler bulunuyordu. Herkes ayakta beklerken, kadın öğretmenler sırayla içeri girerek Mustafa Kemal Paşa'nın elini sıkıp saygılarını sunmuş, birkaç kelimeyle duygularını ifade ettikten sonra salondan ayrılmışlardır. Paşa, her biriyle ayrı ayrı ilgilenerek tebessümle karşılık vermiştir. Kadın öğretmenlerin ardından erkek öğretmenler de aynı şekilde Mustafa Kemal Paşa'ya teşekkür ve minnetlerini sunmuşlardır.

Bu öğretmenler arasında yer alan ve İstanbul öğretmen heyetinin yöneticilerinden olan Reşadiyeli Fikri Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın karşısına geçerek coşkulu ve vakur bir sesle şöyle seslenmiştir: *"Paşa Hazretleri, büyüklüğünüz karşısında size hitap edecek kelime bulamıyorum. Ancak yine de duygularımı en basit ifadelerle dile getireceğim. Bu vatanı, bu milleti ölümden kurtardınız. Ancak Paşam, zaferle kazandığınız bu memleket için aynı kararlılıkla, aynı azim ve imanla çalışmaya devam etmenizi istiyoruz. Büyük mücadelenizi, bu milletin yarınlarında da yaşatmanızı bekliyoruz, Paşam!" Mustafa Kemal Paşa, bu sözlerden derin bir şekilde etkilenerek Fikri Bey'in elini sıkıca tutmuş ve kendine doğru çekerek şu yanıtı vermiştir: "Biz elimizden geleni yaptık ve yapmaya devam edeceğiz. Ancak bundan sonrasını sizden bekliyoruz, genç öğretmen! Geleceğimizi aydınlatacak olan, irfan ordusudur."* Bu sözlerin ardından birçok öğretmen, Mustafa Kemal Paşa'nın huzurunda duygu dolu konuşmalar yapmış, hepsi içten ve samimi ifadelerle düşüncelerini dile getirmiştir. Paşa da aynı içtenlikle karşılık vermiştir.

Törenin ardından Gazi, öğretmenlerle daha sıcak ve samimi bir ortamda bir araya gelmek için gece Şark Tiyatrosu'nda bir buluşma düzenlenmesini istemiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'dan gelen öğretmenleri kabul edişini, *Yeni Şark* gazetesi muhabiri ve öğretmen Ömer Kemal şu sözlerle anlatmaktadır:

> *"Trenimiz Muradiye İstasyonu'nda durdu. Bizi Vali Hacı Adil Bey, Muhittin Baha Bey, Yahya Kemal Bey, Hamdullah Suphi Bey, Ruşen Eşref Bey, Bursa halkı, öğretmenler ve gençler karşıladı. Samimi sohbetler ettik. Belki de Bursa, tarihinde ilk kez beş yüz kişilik bir ilim ve irfan ordusunu selamlıyordu. Önde Dârüleytâm (Yetimler Mektebi) bando takımı olduğu halde yürüyüşe geçtik. Ortalık yavaş yavaş kararmaya başlamıştı. Başkumandanlık binası önüne ulaştık. Yolda birçok kadın, erkek ve çocuk toplanmıştı. Bayan ve erkek öğretmenler sıraya girdi. Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretleri aşağı indi. Bir anda, hep bir ağızdan yükselen 'Yaşasın Paşamız!' sesi duyuldu, alacakaranlık içinde kayboldu. Kadın ve erkek öğretmenler, hıçkırarak diz çökerek Paşa'nın ayaklarına sarıldılar ve 'Bize bu günleri gösterdiniz!' diyerek ağladılar. Hava iyice kararmış, yüzler seçilmez hale gelmişti. Mustafa Kemal Paşa, herkesle tek tek görüşmek istiyor, bunun için salonda kabul edilmesini öneriyordu. İçeriye girdik. Önce kadın öğretmenler Paşa'nın elini öptü. Tören salonunda Fevzi, İsmet, Kâzım Karabekir, Kâzım ve Kemalettin Paşalar da hazır bulunuyordu. Mustafa Kemal Paşa, siyah kalpağı, siyah kostümü ve rugan iskarpinleriyle heyetin karşısında duruyordu. Sağ yanında Erkân-ı Harbiye Reisi Müşir Fevzi Paşa, Müdâfaa-i Milliye Vekili Kâzım Paşa, Kâzım Karabekir Paşa ve Dördüncü Kolordu Komutanı Kemalettin Sami Paşa, sol yanında ise İsmet Paşa, Hacı Adil, Hamdullah Suphi ve Ruşen Eşref bulunuyordu. İstanbul'dan gelen öğretmenler, kendilerini büyük bir heyecanla karşılayan Paşa'ya, öğrencilerinin ve ailelerinin selamlarını ilettiler.*

26 *Yeni Şark*, "Muallim ve Muallimelerin Bursa Seyahati", 31 Ekim 1922, s.1.

Yeni Şark gazetesi 31 Ekim 1922

Hanım öğretmenler birer birer içeri girerek Mustafa Kemal Paşa'nın elini öptüler. Bu sırada içlerinden biri, gözyaşları içinde Paşa'ya dönerek, "Eşim, Anadolu savaşında şehit düştü..." dedi ve sözü hıçkırıklarla yarım kaldı. Bu acı dolu sözler karşısında Mustafa Kemal Paşa'nın ellerinin bir an titrediği fark edildi. Bir başka öğretmen, "Ben bir şehit anasıyım. Evladım sizin uğrunuza feda olsun. Siz sağ olun, Paşa Hazretleri!" diyerek gözyaşlarıyla duygularını dile getirdi. Yanık yürekli, acıyla konuşan bu kadının sözleri, Paşa üzerinde derin bir etki bıraktı. Bazı öğretmenler, heyecandan yürümekte zorlanıyor, korku ve hayranlıkla titreyerek Paşa'nın karşısına çıkıyorlardı. Kimileri ise büyük bir içtenlikle diz çökerek, "Bize bu günleri gösterdiniz, Paşa Hazretleri!" diyordu. Mustafa Kemal Paşa ise "Teşekkür ederim, hoş geldiniz." diyerek, her biriyle tek tek ilgilendi ve ellerini sıktı. Kadın öğretmenlerin ardından erkek öğretmenler de aynı duygular içinde salona girdiler. İstanbul halkının minnettarlığını ifade eden şükran albümü, Mustafa Kemal Paşa'ya takdim edildi. Ardından Dârüleytâm öğrencileri de Paşaların ellerini öptü. Yaklaşık bir saat süren bu anlamlı törenin ardından heyet, hafif yağmur eşliğinde köşkten ayrıldı. Öğretmenler, Belediye Bahçesi'ne doğru ilerlerken, daha önce Mustafa Kemal Paşa'nın belirttiği üzere Şark Sineması'nda bir araya gelmek üzere yola koyuldular."[27]

Aynı gün Mustafa Kemal Paşa, ***Yeni Şark*** gazetesi muhabiri Burhanettin Ali ile Bursa'daki Yağcı Cemal Köşkü'nde görüşmüştür. Burhanettin Ali Bey görüşmeye ilişkin şu bilgileri aktarmaktadır: *"Mülakat günü, derin bir heyecan içinde, Paşa'nın Bursa'da bulunduğu süre boyunca misafir olduğu Altıparmak'taki Yağcı Cemal Bey'in Köşkü'ne gittim. Merdivenleri çıkarken neredeyse nefesim kesilecek gibi hissettim. Kendi kendime nasıl konuşacağımı, ne söyleyeceğimi düşünüyordum. Bir dakika sonra, karşıma genç, gözlüklü bir subay çıktı ve nazik bir şekilde beni karşıladı. Sonradan öğrendim ki bu kişi, Paşa'nın yaveri Muzaffer Bey'miş. Kısa bir süre sonra Paşa'nın huzuruna çıktım. Paşa, Bursa ovalarına hâkim geniş bir odada, masanın başında oturuyordu. Bu kadar büyük başarılara imza atan, Türk milletinin dahi Başkomutanı beni beklediğimden de büyük bir nezaketle karşıladı. Henüz kendisine saygılarımı sunmadan önce, Paşa doğrudan bana dönerek şu sözleri söyledi: 'İstanbullulara hürmeten geleceğiz."* Daha sonra, öğretmenlerin düzenlediği Bursa ziyaretine ilişkin düşüncelerini aktaran Mustafa Kemal Paşa, *"Ben, bütün arkadaşlarımla o kanaatteyim ki, dünyadaki bütün zaferlerin en büyük âmili ilim ve irfan ordularıdır. Askerin kazandığı zafer, ilim ve irfan ordularının kazanacağı zaferin ancak zeminini teşkil eder."* demiştir. Mustafa Kemal Paşa, ayrıca Ankara'ya dönüşüyle ilgili olarak cumartesi günü öğleden sonra saat ikide hareket etmek istediğini; öncesinde Yeşil Cami'de okunacak olan Mevlitte bulunacaklarını, sonrasında Fevzi, İsmet, Kâzım Karabekir, Kâzım Paşalarla Ankara'ya gideceklerini belirtmiştir.[28]

27 Ekim 1922 gecesi, İstanbul'dan gelen öğretmenler akşam yemeğinin ardından Bursa Şark Tiyatrosu'nda bir araya gelmiştir. Bursa'daki öğretmenlerin de katıldığı bu toplantı, büyük bir coşkuyla gerçekleşmiştir. Sahnede Mustafa Kemal Paşa ortada oturmakta, sağında Fevzi Paşa, Kâzım Karabekir Paşa ve Kâzım Paşa, solunda ise İsmet Paşa ve Kemalettin Sami Paşa yer almaktaydı. Tören, bando grubunun çaldığı İstiklâl Marşı ile başlamış, tüm öğretmenler marşı ayakta dinlemiştir. Ardından Dârüleytâm Müzik Heyeti tarafından İnönü, İstiklâl ve Ertuğrul Marşları icra edilmiştir. Daha sonra bir grup öğretmen ***"Toplar Atılırken"*** marşını seslendirmiş ve büyük alkış almıştır. Özellikle ***"Yaşa Bin Yaşa-Mustafa Kemal Paşa"*** marşı öğretmenler tarafından defalarca ve büyük bir coşkuyla alkışlanmıştır. Bu yoğun sevgi gösterileri karşısında Gazi Mustafa Kemal Paşa, defalarca teşekkür etmek zorunda kalmıştır. Törende İstanbul öğretmenleri adına Şehit Niyazi Bey Nümune Mektebi Müdürü Kemal Zülfü Bey bir konuşma yaparak Mustafa Kemal Paşa'ya hitap etmiştir: *"Türk'ün Büyük Halâskârı, Yirmi beş asırlık Türk tarihini, üç yıllık ilahi bir zaferle şereflendiren ve onu tüm insanlığa tanıtan büyük gazanızı takdis ve tebcil etmek için, İstanbul'un öğretmenleri bugün huzurlarınıza gelmiş bulunuyor. Marmara'nın, yalnızca Türk'ün aşkını taşıyan sularından geçerek, beraberlerinde yüz binlerce İstanbul gencinin minnet ve şükranını da getiren bu heyet, bu kutsal görevi yerine getirmenin mutluluğunu*

27 *Yeni Şark*, "Muallim ve Muallimelerin Bursa Seyahati", 31 Ekim 1922, s.3.

28 *Yeni Şark*, "Muallim ve Muallimelerin Bursa Seyahati", 31 Ekim 1922, s.1.

yaşamaktadır. Sizden ışık almak, sizden yol göstermenizi beklemek için buradayız. Zira biz biliyoruz ki, Türk milleti artık taklitçilikten uzak, kendi kültürünü, medeniyetini ve hatta ilmini kendisi inşa edecektir. İnsanlık tarihinde benzeri olmayan bir zafer kazanan büyük dehanız, Türk var oldukça en büyük medeniyetleri yine bu topraklardan çıkaracaktır. Bugün burada, millî kurtuluş destanınızı kutlarken, bu günleri yalnızca bir başlangıç olarak görüyor, yarın bilim ordularının başında da Mustafa Kemal Paşa'yı aynı kudret ve deha ile görmek istiyoruz. Sizin millî haklarımızı dünyaya tanıttığınız gibi, Türk milletinin kültür ve medeniyetini de tüm dünyaya tanıtacağınızdan eminiz. Türk milleti, yüzyıllardır özlemini duyduğu büyük ideali artık bulmuştur. Bugün, ilim ordusu, kurduğunuz bu büyük davayı sonsuza dek yaşatmak için her türlü çabayı kutsal bir görev saymaktadır. Türk milleti, ölüm korkusundan uzaklaşmış, sizin önderliğinizde daima ışığa ve uygarlığa doğru ilerleyecektir."[29]

Kemal Zülfü Bey'in konuşmasının ardından Mustafa Kemal Paşa kürsüye çıkarak öğretmenlere hitaben bir konuşma yapmıştır. Öncelikle, öğretmenleri Bursa'da ağırlamaktan duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir: *"Hanımlar, Beyler! İstanbul'dan geliyorsunuz, safa geldiniz. İstanbul'un nur ocaklarını temsil eden heyetiniz karşısında duyduğum mutluluk tarifsizdir. Kalplerinizde taşıdığınız duyguları, zihinlerinizdeki fikirleri doğrudan gözlerinizde ve alınlarınızda okuyorum. Bu an içimde en samimi bir arzuyu uyandırıyor: Keşke bir çocuk ya da genç olsaydım ve sizin ışık saçan eğitim dairenizde yer alsaydım. Sizin rehberliğinizde yetişmeyi çok isterdim. Ancak, bu mümkün olmayan bir arzudur. Öyleyse, bunun yerine başka bir talebim var: Bugünün evlatlarını en iyi şekilde yetiştiriniz. Onları vatana ve millete faydalı bireyler haline getiriniz. Bunu sizden talep ve rica ediyorum."*

Konuşmasının devamında, eğitimin milletin kurtuluşundaki belirleyici rolüne vurgu yapan Mustafa Kemal Paşa, zaferin yalnızca askeri alanda değil, eğitimde de kazanılması gerektiğini belirtmiştir:

> *"Mektep, genç dimağlara insanlığa hürmeti, millet ve memlekete sevgiyi, hür yaşamayı, şerefi ve istiklali öğretir. İstiklâl tehlikeye düştüğünde, onu korumanın en güvenilir yollarını öğretir. Memleketi ve milleti kurtarmaya çalışanların, aynı zamanda mesleklerinde namuslu birer uzman ve faal birer âlim olmaları gerekir. Bunu da sağlayacak yine mekteptir. Ancak bu şekilde tüm girişimler mantıklı sonuçlara ulaşabilir."*

Eğitimin, milletin gelişiminde temel bir unsur olduğunu vurgulayan Paşa, bilimin ve aklın rehberliğinde ilerlemenin önemini şu sözlerle dile getirmiştir: *"Memleketimizin en güzel yerlerini üç buçuk yıl boyunca kirli ayaklarla çiğneyen düşmanı mağlup eden zaferin sırrı neresidir, bilir misiniz? Bu zafer, orduların sevk ve idaresinde ilim ve fen kurallarını rehber edinmekten doğmuştur. Milletimizi yetiştirmekte de aynı yolu takip edeceğiz. Evet, her alanda, milletimizin siyasi ve toplumsal hayatında, fikir dünyasında da rehberimiz ilim ve fen olacaktır. Mektep sayesinde, mektebin vereceği ilim ve fen sayesinde Türk milleti, Türk sanatı, Türk iktisadı, Türk edebiyatı ve kültürü gelişecektir."* Paşa, toplumun ilerlemesi için ilim ve fen alanında çalışan herkesin bu görevi kutsal bir sorumluluk olarak kabul etmesi gerektiğini belirtmiş ve öğretmenlere şu sözlerle seslenmiştir: *"Hanımlar, Beyler! Bugün en önemli görevimiz maarif işleridir. Eğitimde mutlaka başarı kazanmalıyız. Bir milletin gerçek kurtuluşu ancak bu şekilde sağlanır. Bunun için hepimizin, tek bir fikir etrafında birleşerek çalışması gerekir."* Mustafa Kemal Paşa, eğitim sisteminin temel taşının cehaletin ortadan kaldırılması olduğunu ve bunun başarılmadığı sürece milletin yerinde sayacağını vurgulamıştır. *"Yerinde duran bir şey, geriye gidiyor demektir."* diyerek, toplumsal gelişim için eğitimin vazgeçilmez olduğunu belirtmiştir.

Ayrıca, kadınların eğitimine de büyük önem verdiklerini belirterek, *"Kız çocuklarımızı da aynı eğitimden geçirerek yetiştireceğiz."* demiştir. Son olarak, eğitim yolunda karşılaşılabilecek tüm engellerin aşılması için mücadele edeceklerini belirten Paşa, konuşmasını şu sözlerle tamamlamıştır:

> *"Ordularımızın kazandığı zafer, siz ve sizin ordularınızın zaferi için yalnızca bir zemin hazırladı. Hakiki zaferi siz kazanacak ve sürdüreceksiniz. Ve muhakkak başarılı olacaksınız. Ben ve tüm arkadaşlarım, bütün varlığımızla sizi destekleyeceğiz. Eğer eğitim yolunda bir engelle karşılaşırsanız, bilin ki o engelleri biz kaldıracağız ve sizin fikirlerinizi daima ileriye taşıyacağız."*

29 *Yeni Şark*, "Muallim ve Muallimelerin Bursa Seyahati", 31 Ekim 1922, s.3.

Okunan dualar ve getirilen tekbirler salonda duygulu anlar yaşatmıştır. Mustafa Kemal Paşa, daha sonra öğretmenlerin arasına karışarak onlarla birebir sohbet etmiş, hatıra defterlerine imza atmıştır. Paşalar da salona inerek öğretmenlerle görüşmüş ve bir saat boyunca samimi sohbetler gerçekleştirilmiştir. Bu sırada, Yahya Kemal Bey'in şiir okuması istenmiş, Başkumandan'ın daveti üzerine sahneye çıkan Yahya Kemal, *"Akıncılar" ve «İstanbul'u Fetheden Yeniçeriye Gazel"* adlı şiirlerini seslendirmiştir. Bursa Milletvekili Muhittin Baha Bey de *"16 Mart İstanbul'a"* adlı şiirini okuyarak salondakilere hitap etmiştir. Ardından, Ruşen Eşref Bey sahneye çıkarak samimi ve duygulu bir konuşma yapmıştır.[30]

28 Ekim 1922 Cumartesi

Mustafa Kemal Paşa, *Vakit* gazetesi muhabirine bir demeçte bulunmuş, İngiltere'nin siyasetinin henüz netleşmediğini, ancak İngiliz kamuoyunun barıştan yana olduğu izleniminin ağır bastığını ifade etmiştir. *"İngiltere'nin siyaseti henüz bariz değildir; gerçi İngiliz efkâr-ı umumiyesinin sulha meyilli olduğu anlaşılıyor. Loyd George'nin çekilmesiyle İngiliz efkâr-ı umumiyesinin Türkiye'ye muzır olmak istemediği ve sulhe mütemeyyil olduğu anlaşılıyor.»* sözleriyle bu durumu özetleyerek İngiltere'deki siyasi değişimlere dair de görüşlerini aktarmıştır.

Muhabirin, *"Paşa Hazretleri, İstanbul sizi sabırsızlıkla bekliyor. Bu öz anayurdunu ne zaman teşrif buyurursunuz?"* sorusuna ise *"Yakında, inşallah."* diyerek karşılık vermiştir.

Demeçte, İstanbul'dan gelen öğretmenler hakkındaki düşüncelerini de dile getiren Mustafa Kemal Paşa, öğretmenlerin azmi ve ruhunu büyük bir ümit kaynağı olarak gördüğünü belirtmiş, eğitim alanındaki çalışmaların yalnızca İstanbul'la sınırlı kalmaması, ülkenin en uzak köşelerine kadar yayılması gerektiğini vurgulamıştır: *"İstanbul muallim hanım ve muallim beylerinin bana verdiği his pek ümit vericidir. Bu heyet-i ilmiye'nin çalışmaları yalnız İstanbul'a münhasır kalmayıp, Hakkâri'ye kadar her merkezimizde aynı ruh ve kabiliyetle icraya başladığında, tasavvur ettiğimiz ümit somut bir gerçeğe dönüşecektir. Bundan sonra tüm zekâmızı, ilim ve fen müktesebatımızı İstanbul surları içinde mahsur bırakmamayı temel ilke edinmeliyiz. Gördüğüm muallim hanım ve beylerde bu duygu ve eğilim en yüksek seviyededir. Bu yüzden büyük bir memnuniyet duyuyorum." Muhabirin "Bugün nereyi teşrif buyuruyorsunuz?"* sorusuna ise şu yanıtı vermiştir: "Evvelâ muallim hanım ve beylerin Mevlid-i Şerif'ine, ardından da merkezî hükümet olan Ankara'ya."[31]

Mustafa Kemal Paşa'nın 28 Ekim 1922'deki programının ikinci önemli durağı, İstanbul'dan gelen öğretmenlerin katılımıyla Yeşil Cami olmuştur. Bursa Türk Ocağı'nın açılış töreninin ardından, öğretmenler, İsmet Paşa ve Türk Ocağı heyeti öncülüğünde camiye geçmiştir. Öğle namazı öncesinde, Reşadiye öğretmenlerinden Necati ve Rasim Beyler tarafından ezan okunmuş, ardından cemaatle birlikte öğle namazı kılınmıştır. Namazın akabinde Mevlid-i Şerif okunmasına başlanmış, özellikle Süleymaniye Camii başmüezzini Hafız Kemal Efendi ve Enderunlu Hafız Mahmut Bey'in coşkulu sesleri cami cemaatini derinden etkilemiştir. Törende bulunanların büyük bir kısmının duygulanarak gözyaşlarına hâkim olamadığı aktarılmaktadır. Mustafa Kemal Paşa ve beraberindeki heyet, Hacı Adil Bey, hükümet erkânı ve Bursa halkı ile birlikte Mevlid-i Şerif'i dinlemiştir. Caminin içi, avlusu ve çevredeki sokaklar yoğun bir kalabalıkla dolmuştur. Mevlid'in ardından, Hacı Faik Efendi tarafından yapılan dua ile tören tamamlanmış, cemaat camiden yavaş yavaş ayrılmıştır. Bursa halkının coşkusu ve ilgisi büyük olmuş, Mustafa Kemal Paşa ve yanındaki paşalara, geleneksel bir ikram olarak Hacıbekir şekerinden bir kutu hediye edilmiştir.

Törenin sonunda, Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekiler, camiden çıkışlarında halkın ve öğretmenlerin yoğun tezahüratları eşliğinde otomobillere binerek Karaköy'e uğurlanmıştır.[32]

Mustafa Kemal Paşa, Eskişehir üzerinden Ankara'ya hareket etmiştir. Gazi ile birlikte Fevzi Paşa, İsmet Paşa, Kâzım Karabekir Paşa, Kerkük Mebusu Mehmet Ali Bey, Bursa

30 Yılmaz Akkılıç, ***Atatürk ve Bursa,*** BURDEF Yay., Bursa, 1999, s.17-19.; Ahmet Bekir Palazoğlu, ***Başöğretmen Atatürk,*** I. cilt, Millî Eğitim Bak. Yay., Ankara, 1991, 75-83.

31 ***Vakit***, "Mustafa Kemal Paşa Hazretleri Buyuruyorlar ki", 31 Ekim 1922, s.2.

32 ***Hâkimiyet-i Milliye***, "İstanbul'un 470 Mümessili Bursa'da", 30 Ekim 1922, s.1-2.

حاکمیت ملیه

اوچنجی سنه نومرو ـ ٦٤٧ ـ اسکیسی : هر پرده ٥ غروشدر

آنقره — ٩ ربیع الآخر — ١٣٤١
پازارایرتسی — ٣٠ تشرین اول — ١٣٣٨
— ١٩٢٢

اوکمزده کی قونفرانس

خصوصی مخابرلر مزك تلغرافلری

تورکلره خالصانه ودوستانه داور انیلمليدر!

نامس غزته سی یاپدیغی خطالرك تصحیح ندهٔ کی مشکوکدر

سویلرکه عاقدونه واتندفویانه حرکتی توصیه ایدیور

یونانستانده آنارشی کیتدکجه درینلهشیور

قالیه ر ولیوسی ده عاصیلر طرفنده توقیف ایدلدی

دونکی هیجانلی وصمیمی استقبال

باسمه فوماندانه پاشا حضرتلری وفوزی، عصمت، قاظم قره بکر پاشا حضرتلرینك تشریفلری

استانبولك ٤٧٠ ممثلی بروسه ده

معلم خانم وبکلمه ایله شهید باور ولری باسمه فوماندانه پاشا حضرتلرینه شکرانلرینی تقدیم کلمه لری

Mebusu Muhiddin Bey, Hamdullah Suphi Bey, Yahya Kemal Bey ve Ruşen Eşref Bey de Ankara'ya doğru yola çıkmıştır. Mehmet Ali Bey, Son Osmanlı Mebûsân Meclisi'nde Kerkük Mebusu olarak görev yapmıştır. Heyette yer alması, Lozan görüşmeleri öncesinde Musul ve Kerkük meselesine verilen önemi gösteren önemli bir detaydır. O dönemde Musul ve Kerkük'ün geleceği, Türkiye ile İngiltere arasında en hassas konulardan biri olarak öne çıkmaktaydı.

Otomobil ile hareket sırasında, *Renin* gazetesi Bursa Muhabiri ile bir görüşme yapan Gazi Mustafa Kemal Paşa, açıklamalarda bulunmuştur. Paşa, İstanbul'un tahliyesinin çok yakın olduğunu ve Lozan'da düzenlenecek olan konferansta Hariciye Vekili İsmet Paşa'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ni temsil edeceğini belirtmiştir. Ayrıca, son İngiliz kabinesiyle ilgili olarak ***"İngiliz kabinesinin barışa yönelik bir tutum sergilemeye başladığını ima ettiğini"*** ifade etmiştir. Eğitim meselesine de değinen Mustafa Kemal Paşa, öğretmenler heyetinin düzenlediği seyahatten duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. ***"Muallimler heyetinin seyahatinden pek mütehassıs oldum. Memlekette cehli umumiyi izale için her suretle sarfı mesai edilecektir. Bunun için muallim ordusu ile vuku bulan temasımızdan pek memnun kaldım.»*** sözleriyle eğitim alanında yapılacak çalışmalara verdiği önemi bir kez daha vurgulamıştır.[33]

İlk Ziyarete Dair...

Mustafa Kemal Paşa'nın 17-28 Ekim 1922 tarihleri arasında Bursa'ya gerçekleştirdiği ilk ziyareti, yeni siyasal düzenin inşa sürecinde önemli bir aşama olarak değerlendirilmelidir. Mudanya Mütarekesi'nin ardından gerçekleşen bu ziyaret, askeri zaferin cephede kazanılan başarılarla sınırlı kalamayacağını, diplomatik ve yönetsel düzenlemelerle pekiştirilmesi gerektiğini göstermektedir. Lozan Konferansı öncesinde iç siyasi dengeleri sağlamlaştırma, halk desteğini artırma ve yeni yönetimin otoritesini güçlendirme amacı taşıyan bu temaslar, aynı zamanda Ankara'nın İstanbul üzerindeki siyasal ve yönetsel hâkimiyetini belirginleştirmiştir. Bursa, bu çerçevede millî mücadelenin ardından yeni devlet düzeninin sınırlarını belirleyen bir merkez konumuna gelmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde gerçekleşen bu görüşmeler, millî iradeye dayalı yönetim anlayışının Anadolu'da olduğu kadar İstanbul merkezli çevreler tarafından da kabul gördüğünü ortaya koymaktadır. Bursa halkının coşkuyla Mustafa Kemal Paşa'yı ve beraberindeki komutanları karşılaması, zaferin yarattığı kolektif bilincin ve millî kimliğin toplumun farklı kesimlerince benimsendiğini göstermektedir. Özellikle İstanbul Dârülfünûnu öğretmenlerinin ve çeşitli meslek gruplarından temsilcilerin bu ziyarete gösterdiği ilgi, İstanbul'un aydın çevrelerinin Anadolu merkezli yeni liderliği kabul ettiğini ve bu dönüşüm sürecine entelektüel düzeyde katkı sunduğunu kanıtlamaktadır.

Mustafa Kemal'in Bursa'da yaptığı konuşmalar ve görüşmeler, bir zafer kutlamasının ötesinde, yeni Türkiye'nin inşa sürecine dair somut bir programın çerçevesini çizmektedir. Belediye binasında yaptığı konuşmada ekonomik bağımsızlık ve sanayileşmeye vurgu yaparak, mücadelenin askeri zaferle tamamlanmadığını, esas hedefin ülkeyi iktisadi, bilimsel ve eğitim alanlarında yükseltmek olduğunu ifade etmesi, dönemin temel meselelerinden biri olarak öne çıkmaktadır. ***"Fabrikacı olacağız, sanatkâr olacağız"*** sözleri, Cumhuriyet'in kalkınma politikalarının üretim ve sanayi ekseninde şekilleneceğini gösteren güçlü bir mesajdır. Türkiye'nin bağımsızlığını koruyabilmesi için askeri başarıların tek başına yeterli olmadığını, ekonomik ve teknik alanda gelişmiş bir toplum yaratmanın zorunluluk olduğunu vurgulayan bu yaklaşım, Cumhuriyet yönetiminin iktisadi kalkınmayı öncelikli bir mesele olarak ele aldığını açıkça ortaya koymaktadır.

Eğitim konusu da Mustafa Kemal'in en öncelikli meseleleri arasında yer almaktadır. Ona göre, cehaletle mücadele edilmeden, kazanılan askerî zaferlerin kalıcı hale gelmesi ve ulusun bağımsızlığını sürdürebilmesi mümkün değildir. Bu anlayışın en somut göstergelerinden biri, İstanbul Dârülfünûnu öğretmen heyetini kabul etmesidir. Bu görüşmede, eğitimin toplumsal dönüşümdeki belirleyici rolü ele alınmış, cehaletle mücadelenin bir hedef olmanın ötesinde, ulusun varlığını sürdürebilmesi için bir zorunluluk olduğu

33 *Renin*, "Bursa Muhabir-i Mahsusumuzun Telgrafları", 31 Ekim 1922, s.3.

vurgulanmıştır. Mustafa Kemal, askerî zaferin ancak bilim ve eğitim alanındaki ilerlemelerle pekiştirilebileceğini ifade ederek, Cumhuriyet'in eğitim politikalarının temellerini şekillendirecek düşüncelerini ortaya koymuştur. Öğretmenlere hitaben söylediği *"Gerçek zaferi siz kazanacaksınız"* sözleri, eğitimin siyasal ve toplumsal dönüşümdeki konumuna dair bilinçli bir iradenin yansımasıdır. Kadın öğretmenlerin eğitimdeki rolüne özellikle vurgu yapması ve kız çocuklarının eğitimi konusundaki değerlendirmeleri, Cumhuriyet'in temel ilkelerinden biri olacak olan eğitimde fırsat eşitliğinin erken işaretleri arasında yer almaktadır. Eğitimi bireysel bir kazanımın ötesinde, ulusun geleceğini inşa edecek en önemli araç olarak görmesi, bu dönüşüm sürecine yüklediği anlamı açıkça ortaya koymaktadır.

Sanat ve kültüre dair yaptığı değerlendirmeler de bu ziyaretin öne çıkan başlıklarındandır. Dönemin önde gelen edebiyatçı ve aydınları Yahya Kemal, Ruşen Eşref ve Hamdullah Suphi'nin Bursa'da bulunması, Mustafa Kemal'in zaferin ardından kültürel ve fikrî dönüşümü de öncelikli gördüğünü göstermektedir.

Bursa ziyareti sırasında Mustafa Kemal'in diplomatik gelişmelere dair yaptığı açıklamalar da dikkat çekicidir. İstanbul Hükûmeti ile Ankara arasındaki ikili yönetim algısını kesin biçimde sonlandırma amacı taşıyan bu süreçte, Sadrazam Tevfik Paşa'nın iş birliği teklifine verdiği net yanıt, TBMM'nin Türkiye'nin tek meşru temsilcisi olduğunu dünyaya ilan etmiştir. Ankara'nın uluslararası meşruiyetini sağlamlaştırma sürecinin bir parçası olarak, Bursa'da İsmet Paşa ile yapılan görüşmeler sonucunda, onun Lozan Konferansı'nda Türkiye'yi temsil etmesine karar verilmesi, Cumhuriyet'in diplomatik stratejisinde belirleyici bir aşama olmuştur. Mustafa Kemal, İngiltere'de Lloyd George hükümetinin düşmesini olumlu bir gelişme olarak değerlendirerek, barış görüşmelerinde Türkiye'nin elinin güçlendiğini vurgulamıştır. Bu süreç, Türkiye'nin yeni yol haritasının netleştiği bir dönemeç olarak okunmalıdır.

Bursa halkının Mustafa Kemal'e gösterdiği sevgi ve minnetin basında özellikle vurgulanması, halkın desteğini pekiştiren ve yeni siyasal düzenin meşruiyetini güçlendiren bir unsur olmuştur. Fener alayları, meydanlardaki coşkulu karşılamalar ve millî marşların yankılandığı şehir meydanları, bir zaferin kutlanmasının ötesinde, millî egemenliğe dayalı yeni rejimin halk nezdindeki kabulünü ve benimsenmesini yansıtan kamusal ifadelerdir.

Bursa ziyareti, Mustafa Kemal'in halkla doğrudan temas kurduğu, eğitim ve ekonomi politikalarına dair önemli değerlendirmelerde bulunduğu ve diplomatik sürece yönelik net mesajlar verdiği dönüm noktalarından biri olmuştur. Bu ziyaretin ardından, Türkiye'nin yeni yönetim anlayışı somutlaşmış, Lozan Konferansı sürecine ilişkin Ankara'nın kararlı tutumu daha da belirginleşmiştir.

...ve Bursa'dan ayrıldıktan yalnızca dört gün sonra, saltanatın kaldırılması kararı alınarak, yeni siyasal düzenin temel yapısı kesin olarak şekillendirilmiştir.

Cumhuriyet'in Temelleri Atılıyor: Mustafa Kemal Paşa'nın İkinci Bursa Ziyareti (20-24 Ocak 1923)

Mustafa Kemal Paşa'nın Ocak 1923'teki ikinci ziyareti, saltanatın kaldırılmasının ardından halkın tepkilerini yerinde gözlemlemek ve yaklaşan siyasal dönüşümü doğrudan aktarmak amacı taşımaktaydı. Meclisteki siyasal gerilimlerin derinleştiği, Lozan görüşmelerinin belirleyici bir aşamaya ulaştığı ve yeni yönetim modelinin kaçınılmaz hâle geldiği bu dönemde gerçekleştirdiği Batı Anadolu gezisi, halkla temas kurmanın ötesinde, inşa edilmekte olan rejimin dayanaklarını güçlendirme girişimi olarak değerlendirilmelidir. ***Nutuk***'ta da belirttiği gibi, saltanatın kaldırılmasının ardından halkın bu süreci nasıl karşıladığını doğrudan gözlemlemek ve onların fikirlerini anlamak, Mustafa Kemal için büyük önem taşımaktaydı. Meclisin işleyişinin giderek tıkandığını tespit eden Mustafa Kemal, yeni seçimler öncesinde Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'ni bir siyasi partiye dönüştürmeyi planlamış, ancak bu dönüşümün halk tarafından nasıl karşılanacağını görmek istemiştir. Bu doğrultuda 14 Ocak 1923'te Ankara'dan hareket ederek Eskişehir, İzmit, Bursa, Balıkesir ve İzmir'i kapsayan bir dizi ziyarette bulunmuş, gittiği yerlerde halkı doğrudan muhatap alarak uzun süren konferanslar düzenlemiştir. Bu konuşmalarda en çok Lozan görüşmeleri, millî hâkimiyet, hilafet meselesi ve kurulması planlanan siyasi fırka gibi

konular öne çıkmış, süreç hakkında halkın doğrudan sorular sormasına imkân tanınmıştır. Mustafa Kemal, Lozan görüşmelerine dair gelişmeleri aktararak sürecin olumlu sonuçlanacağına dair güven vermiştir.[34]

Şevket Süreyya Aydemir, süreci şu sözlerle değerlendirmektedir: *"Meclis içi mücadele gene de bitmedi. 14 Ocak 1923'te Gazi, bir memleket gezisi için Ankara'dan ayrıldı. Evvela saltanat ve hilafet üzerinde alınan kararların halk arasındaki tepkilerini incelemek, sonra da kurmayı tasarladığı Halk Fırkası için nabız yoklamak, zemin hazırlamak istiyordu. İstiyordu ki bu parti ve onun programı ve içine girilen sulh devresi, artık birtakım kalıntıların engelleyemeyeceği bir zemin üstünde gelişsin. Bu arada, artık tarihi hayatının bittiğini ve o günkü haliyle ne sulhun kazanılması, ne yeni hamle ve tesislere geçilmesi yolunda kendisinden bir şey beklenmeyeceğini sezinsediği Birinci Büyük Millet Meclisinin dağıtılarak yeni seçimlere geçilmesi halinde de havayı yoklamak istiyordu."*[35]

20 Ocak 1923 Cumartesi

Mustafa Kemal Paşa, 14 Ocak 1923'te Ankara'dan ayrıldıktan kısa bir süre sonra, Eskişehir'de bulunduğu esnada annesi Zübeyde Hanım'ın İzmir'de vefat ettiği haberini almıştır. Bu acı haberi, İzmir'de bulunan Salih Bey (Bozok) kendisine telgrafla bildirmiş, Mustafa Kemal ise verdiği cevapta derin üzüntüsünü şu sözlerle ifade etmiştir:

> *"Verdiğiniz elim haber beni çok müteessir etti. Merhumenin münasip bir tarzda merasimi tedfiniyesini ifa ettiriniz. Cenab-ı Hakk, millete hayat ve selamet bahşeylesin."*[36]

Bu ağır kayba rağmen Mustafa Kemal Paşa, planladığı yurt gezisine devam etmiş, şahsi acısını bir kenara bırakarak devlet ve millet meselelerine odaklanmıştır.

Eskişehir'den İzmit'e geçen Mustafa Kemal Paşa, 19 Ocak gecesi Bilecik'e hareket etmiş, ertesi sabah buradan ayrılarak önce İnegöl'e uğramış, ardından Bursa'ya ulaşmıştır. İnegöl'de halkın büyük ilgisiyle karşılanan Paşa, burada kısa bir mola vermiş, kendisini görmek için toplanan kalabalıkla sohbet etmiş ve coşkulu tezahüratlar eşliğinde Bursa'ya doğru yola çıkmıştır.[37]

20 Ocak 1923 tarihli *Vakit* gazetesi, *"Başkumandan Bursa'da"* başlıklı haberinde, Mustafa Kemal Paşa'nın Bursa'ya varışı ve halkın büyük coşkusunu şu sözlerle aktarmaktadır: *"Paşa, emsalsiz bir tezahüratla istikbal edilmiştir."* Mustafa Kemal Paşa, beraberindeki heyet ile birlikte, 19 Ocak gecesi saat 22.00'de İzmit'ten hareket etmiş, 20 Ocak sabah saat 09.00'da Bilecik'e uğramış, aynı gün saat 15.00'te Bursa'ya ulaşmıştır. Büyük Millet Meclisi Reisi ve Başkumandan sıfatıyla Bursa'ya gelen Mustafa Kemal Paşa, olumsuz hava koşullarına rağmen halkın büyük sevgi gösterileriyle karşılanmıştır. Souk hava ve şiddetli kar fırtınasına rağmen Bursalılar, zaferin mimarını görmek için büyük bir heyecan içinde sokakları doldurmuştur. Mustafa Kemal Paşa, önce Belediye Dairesi'ne geçmiş ve burada kendisini karşılayan Bursa eşrafı, yerel yöneticiler ve çeşitli cemiyetlerin temsilcileriyle görüşmüştür. Ardından, Bursa halkının kendisine hediye ettiği Kükürtlü'deki köşkte[38] konaklamıştır. Kendisine Fevzi Paşa, Kâzım Karabekir Paşa, Asım Paşa ve Halid Paşa eşlik etmekteydi. Mustafa Kemal Paşa'nın, Bursa'da bulunduğu süre boyunca halkla daha yakından temas kuracağı ve şehirde çeşitli ziyaretlerde bulunacağı belirtilmiştir.[39]

21 Ocak 1923 Pazar

Bursa Dârülmuallimâtı (Kız Öğretmen Okulu) öğretmenleri, Gazi Mustafa Kemal Paşa onuruna 23 Ocak 1923 Salı günü bir çay ziyafeti düzenleneceğini duyurarak davetlerini ilet-

34 Atatürk, ***a.g.e***, s.535-536.

35 Aydemir, ***a.g.e***, s. 69.

36 Hasan Rıza Soyak, ***Atatürk'ten Hatıralar,*** YKY, İstanbul, 2014, s. 5.

37 Akkılıç, ***a.g.e***, s.26.; ***Vakit***, "Başkumandan Bursa'da", 21 Ocak 1923, s.2.

38 Bursa Belediyesi, XIX. yüzyıl yapılarından biri olan ve Çekirge yolu üzerindeki Albay Mehmet Bey'e ait köşkü satın alarak Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya armağan etmeye karar vermiştir. Köşk, daha sonra Hasan Sami Bey'in belediye başkanlığı döneminde 12.000 liraya satın alınmış ve Atatürk'ün Bursa'daki ikameti için kullanılmıştır. 2 Şubat 1938'de ise Atatürk, son Bursa gezisi sırasında bu köşkü ve Çelik Palas'taki paylarını Bursa Belediyesi'ne bağışlamıştır. Akkılıç, ***a.g.e***, s.26.

39 ***Vakit***, "Başkumandan Bursa'da", 21 Ocak 1923, s.2.

miştir. Öğretmenler tarafından yapılan bu davet, Mustafa Kemal Paşa tarafından memnuniyetle kabul edilmiştir.[40]

22 Ocak 1923 Pazartesi

Mustafa Kemal Paşa, Bursa'ya ikinci ziyaretinde de Şark Sineması'nda halkla bir araya gelmiştir. Saat 14.00'te başlayan toplantı, büyük bir heyecan ve ilgiyle karşılanmış, saat 21.00'e kadar sürmüştür. Toplantı, Bursa'nın önde gelen isimleri, din adamları, Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti ve Belediye üyeleri, memurlar, aydınlar ve halkın geniş katılımıyla gerçekleşmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın konuşması, coşkulu alkışlarla sık sık kesilmiş, bu durum halkın ona olan bağlılığını ve yeni Türkiye'nin inşasına yönelik kararlılığını açıkça ortaya koymuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın Şark Sinemasında yaptığı konuşma, Millî Mücadele sonrası Türkiye'nin siyasi, ekonomik ve toplumsal dönüşümüne dair önemli mesajlar içermektedir. Konuşmasının başlangıcında, Bursa'nın işgal günlerini hatırlatarak halkın gösterdiği sabır ve metaneti övmüş, şehrin yeniden inşa sürecine vurgu yapmıştır. Bursa'nın ekonomik potansiyeline dikkat çeken Mustafa Kemal Paşa, ipekçilik, halıcılık ve arabacılık gibi geleneksel üretim alanlarının geliştirilmesi gerektiğini ifade etmiş, memleketin zengin doğal kaynaklarının ve ekonomik değerlerinin yeterince değerlendirilmemesinin büyük bir eksiklik olduğunu belirtmiştir. Halkın üretime daha bilinçli ve sistemli şekilde katılması gerektiğini dile getirerek, ekonomik kalkınmanın önemine işaret etmiştir.[41]

Konuşmasında sanat ve kültüre geniş yer ayıran Mustafa Kemal Paşa, heykel ve abidelerin medeni toplumların gelişmişlik düzeyinin bir göstergesi olduğunu vurgulamış ve bu sanatın geri plana atılmaması gerektiğini ifade etmiştir. *"Dünyada müterakki, mütekâmil, mütemeddin olmak isteyen her millet behemehal heykel yapar, heykeltıraş yetiştirir."* sözleriyle sanatın modernleşmenin bir parçası olduğunu belirtmiş, heykelin dinle çeliştiği yönündeki görüşlerin yanlış olduğunu söylemiştir. Mısır'daki İslam toplumlarında da heykel sanatının gelişmiş olduğunu örnek göstererek, Türk milletinin de sanatta ileri bir seviyeye ulaşacağını ifade etmiştir. *"Milletimiz, terakkinin bir gereği olarak heykeltıraşlığı en yüksek seviyeye ulaştıracak ve memleketimizin her köşesi, ecdadımızın ve kıymetli evlatlarımızın hatıralarını yaşatan güzel heykellerle süslenecektir."*[42] diyerek sanatın toplum üzerindeki etkisini ve gelecekteki önemini vurgulamıştır.

Ekonomik kalkınmaya dair görüşlerini açıklarken, Türkiye'nin içinde bulunduğu yetersiz altyapıya ve ekonomik zorluklara dikkat çekmiştir. Memleketin yollar, limanlar ve fabrikalar açısından büyük eksiklikleri olduğunu, madenlerin işletilmediğini ve halkın üretim kapasitesinin artırılması gerektiğini belirtmiştir. Yabancı sermayeye ilişkin değerlendirmesinde, dış yatırımlara tamamen karşı olmadığını ancak bu tür girişimlerin kontrolsüz şekilde ülkeye girmemesi gerektiğini ifade etmiştir. *"Memleketimizin imar ve ihyası için pek çok tedbir almak zorundayız ve bu süreçte yabancı sermayenin zarar vermeyecek bir şekilde ülkemize girmesine izin vermeliyiz."*[43] demiştir. Osmanlı Devleti'nin geçmişte yaptığı hatalara değinerek, yabancı sermayeye verilen imtiyazların ülkeyi nasıl bağımlı hale getirdiğini anlatmış, Hindistan'da İngiliz şirketlerine verilen ayrıcalıkların Osmanlı İmparatorluğu'na benzer bir son hazırladığına dikkat çekmiştir.

Tarım ve köylünün durumu üzerine yaptığı değerlendirmede, halkın büyük bir kısmının çiftçi ve çoban olduğunu, ancak mevcut şartlar nedeniyle bu mesleklerin layıkıyla icra edilemediğini belirtmiştir. Devletin, çiftçiyi desteklemek amacıyla iki buçuk milyon liralık bir bütçe ayırdığını, makineleşmeye geçilmesiyle tarımsal üretimin daha verimli hale getirileceğini ifade etmiştir.

Konuşmasında, uluslararası gelişmelere de değinerek Türkiye'nin Avrupa'daki konumunu değerlendirmiştir. *"Hakikati hâlde sulh bizim için ne kadar faydalı ise, muhataplarımız için de o kadar faydalı ve gereklidir."*[44] diyerek, barışın hem Türkiye hem de Batılı devletler için bir zorunluluk

40 *Hâkimiyet-i Milliye*, "Büyük Gazi Bursa Halkı İçinde", 22 Ocak 1923, s.1.

41 *Hâkimiyet-i Milliye*, "Büyük Gazi Bursa Halkı İçinde", 25 Ocak 1923, s.1.

42 *Hâkimiyet-i Milliye*, "Büyük Gazi Bursa Halkı İçinde", 25 Ocak 1923, s.1.

43 *Hâkimiyet-i Milliye*, "Büyük Gazi Bursa Halkı İçinde", 25 Ocak 1923, s.1.

44 *Hâkimiyet-i Milliye*, "Büyük Gazi Bursa Halkı İçinde", 25 Ocak 1923, s.1.

olduğunu belirtmiştir. Ancak Avrupalı devletlerin Türk inkılabının kalıcılığına şüpheyle yaklaştıklarını, bu nedenle barış sürecini geciktirdiklerini söylemiştir. Lozan'daki Türk heyetinin gösterdiği direnç ve kararlılığın, karşı tarafın beklentilerini boşa çıkardığını vurgulamış ve bu durumun Türkiye'nin uluslararası alanda bağımsız bir devlet olarak kabul görmesi açısından hayati önem taşıdığını ifade etmiştir.

Azınlıklar ve mübadele konularına değinerek, İstanbul hariç olmak üzere nüfus mübadelesinin esas olarak kabul edildiğini, Patrikhane'nin siyasi meselelerle ilgilenmemesi şartıyla İstanbul'da kalabileceğini, aksi takdirde sınır dışı edileceğini belirtmiştir. Ermeni ve Süryani azınlıklar adına ortaya atılan ***"millî yurt"*** taleplerinin kabul edilmeyeceğini kesin bir dille ifade ederken, Musevilerin Türkiye'de her zaman bir vatandaş gibi yaşamaya devam edebileceğini belirtmiştir.

Türkiye'de yaşanan köklü dönüşüme dikkat çekerek, ***"Milletimiz, üç buçuk senelik bir zamana sığdırılması mümkün olmayan çok büyük bir inkılabın sahibi olmuştur."*** sözleriyle yeni yönetim biçimine geçildiğini vurgulamıştır. Ancak, her büyük değişim gibi bu dönüşümün de birtakım tepkilerle karşılaşabileceğini ifade etmiş, gerici hareketlerin engellenmesi için aydınların sorumluluk üstlenmesi gerektiğini belirtmiştir.

Basının ve eğitimin önemine vurgu yaparak, halkın doğru bilgilendirilmesi gerektiğini ifade etmiş, gazete ve kitapların toplumun aydınlatılmasında büyük rol oynadığını söylemiştir. Türkiye'de bu görevin henüz kurumsal bir yapıya kavuşmadığını, ancak Matbuat Umum Müdürlüğü tarafından yürütüldüğünü hatırlatmıştır.

Balkan devletlerinin durumu hakkında da değerlendirme yaparak, Yugoslavya'nın Balkanlar'da güçlenen bir devlet olduğunu ve Sırpların Avusturya-Macaristan'a karşı verdikleri mücadeleyi takdir ettiğini ifade etmiştir. ***"Sırp milleti, 'behemehal namuskâr bir millet olacağız' dedi ve bugün güçlü bir Yugoslavya Devleti kurdu."***[45] sözleriyle, ulusal bağımsızlık mücadelesinin önemine dikkat çekmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu ile yeni Türkiye Cumhuriyeti'ni kıyaslayan Mustafa Kemal Paşa, Osmanlı'nın zayıflığının aksine, yeni Türk devletinin gücünü halktan aldığını söylemiş ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, mutlakiyet, meşrutiyet veya klasik bir cumhuriyet modelinden farklı olarak halkın iradesine dayandığını ifade etmiştir. ***"Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, milletin kutsal kitabı gibi ezberlenmelidir."***[46] diyerek, halkın yeni devlet düzenine bağlılığının güçlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Hilafet meselesine de değinen Mustafa Kemal Paşa, hilafetin yalnızca Türkiye'ye değil tüm İslam dünyasına ait bir kurum olduğunu ve bu nedenle hilafet makamı hakkında yalnızca Türk milletinin karar veremeyeceğini belirtmiştir. Ancak, hilafetin Türkiye'nin egemenlik haklarını sınırlayamayacağını da vurgulamış, halifenin de bu durumu kabul ettiğini düşündüğünü eklemiştir.

Son olarak, kurmayı planladığı Halk Fırkası hakkında bilgi veren Mustafa Kemal Paşa, Türkiye'nin her alanda geri kaldığını, bu durumu düzeltmek için siyasi bir örgütlenmenin şart olduğunu ifade etmiş ve şu sözleriyle konuşmasını tamamlamıştır: ***"Milletimizi şimdiye kadar söylediğim sözlerle ve harekâtımla aldatmamış olmakla müftehirim. 'Yapacağım, yapacağız, yapabiliriz' dediğimde, bunların gerçekten yapılabileceğine inanıyordum. Ve şimdi de diyorum ki, millet ve memleketi refaha ve terakkiye ulaştırmak için mevcut kabiliyetimizi dikkate alarak 'bunu da yapacağız' diyorum."***[47]

Mustafa Kemal Paşa, Şark Sineması'ndaki uzun konuşmasının ardından, Bursa Türk Ocağı tarafından şerefine verilen yemeğe katılmıştır. Davette, Paşa'ya eşlik eden maiyetindeki isimlerle birlikte Bursa'nın önde gelen simaları da hazır bulunmuştur. Yemek sonrası, Türk Ocağı Reisi Dr. Yusuf İzzeddin Bey bir konuşma yaparak Mustafa Kemal Paşa'yı ağırlamaktan duydukları onuru ifade etmiş, Paşa'nın Türk Ocağı'nı teşrifi dolayısıyla şükranlarını sunmuştur. Mustafa Kemal Paşa, verdiği cevapta Türk Ocaklarının, milletin kültürel ve fikrî gelişiminde oynadığı önemli rolü vurgulamış, bu müesseselerin millî harsın ilerlemesi için daha da aktif

45 *Hâkimiyet-i Milliye*, "Büyük Gazi Bursa Halkı İçinde", 25 Ocak 1923, s.1.

46 *Hâkimiyet-i Milliye*, "Büyük Gazi Bursa Halkı İçinde", 25 Ocak 1923, s.1.

47 *Hâkimiyet-i Milliye*, "Büyük Gazi Bursa Halkı İçinde", 25 Ocak 1923, s.1.; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2006, s.277-279.

حاکمیت ملیه

رساله مناسبتیله

بحث اولنان صلح پروژه‌سنی ویردیلر

بویوك غازی بروسه خلقی ایچنده

استانبول مخابرات مزك تلغرافلری

انکلیز غزته‌لری وضعیتی بدبین کوریور

فرانسز غزته‌لری امید سزلکه محل اولمادیغنی فکر ایدیور

موصلك تورکلکی نهایت انکلیزلرده دوبوریور

بومحمد لسانك لورد کورزوندده ملهم اولدیغی

آکهلشابیلیور ممنوعه اولانلرده وار

دردنجی سنه نومرو ۷۱۹ - لسخه‌سی ۵ غروشدر

آقشه ۴ جمادی الاخر ۱۳۴۱
پازار ایرتسی ۲۲ کانون ثانی ۱۹۲۳

ادارهٔ مخابره‌سی : آقشهر حاکمیت ملیه مطبعه‌سی واداره‌خانه‌سی

صاحب امتیاز ومدیر مسئول : رجب زهدی

تلغراف وتلفون آدرسی : آقشهر حاکمیت ملیه

اعلانات اجرتلری اداره تدقیق قرارلاشدیریلور

رساله مناسبتیله

بویوك غازی بروسه خلقی ایچنده

بروسه‌یلر بویوك غازیمزك تجلیات وطنپرورانه‌لری هیجانلی تظاهرات ایله قارشیلدیلر ویکدیگرینی خلی استقبال قوشمشلردر

بحث اولنان صلح پروژه‌سنی ویردیلر

انکلیزلر معلقده بولونان مسائلك هپسنی بالالتزام تعویق ایچون یکیدن مشکوت اعصاب اولمغه باشلمشلردیلر

استانبول مخابرات مزك تلغرافلری

انکلیز غزته‌لری وضعیتی بدبین کوریور

بومحمد لسانك لورد کورزوندده ملهم اولدیغی آکهلشابیلیور ممنوعه اولانلرده وار

فرانسز غزته‌لری امید سزلکه محل اولمادیغنی فکر ایدیور

موصلك تورکلکی نهایت انکلیزلرده دوبوریور

hâle gelmesi gerektiğini ifade etmiştir. Türk Ocağını, baba ve ecdat ocağı olarak nitelendiren Paşa, milliyetperver gençler arasında bulunmaktan duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Yemeğe, incesaz heyeti tarafından icra edilen geleneksel Türk müziği eşlik etmiştir.[48]

23 Ocak 1923 Salı

Mustafa Kemal Paşa, 23 Ocak Salı günü saat 16.00'da Bursa Öğretmenleri tarafından Sultani Mektebi'nde (Bursa Erkek Lisesi) düzenlenen çay ziyafetine katılmıştır. Bu anlamlı buluşmada Gazi ile birlikte Kâzım Karabekir, Asım ve Halit Paşalar, Bursa Valisi Hacı Adil Bey ve davetliler hazır bulunmuş, Bursa'nın tüm öğretmenleri de büyük bir ilgiyle toplantıya iştirak etmiştir. Ziyafet esnasında Maarif Müdürü Sadık Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın öncülüğünde açılan yeni eğitim yolunda kararlılıkla ilerleyeceklerini belirten bir konuşma yapmıştır. Gazi ise bu ifadeye büyük değer verdiğini belirterek, süngülerden ve silahlardan çok daha sağlam bir temel olan ilim ve maarifin, ülkenin geleceğini inşa eden asıl güç olduğunu vurgulamıştır. Kadın ve erkeğin toplumsal hayatın ayrılmaz iki unsuru olduğunu belirten Paşa, Türk tarihinde kadınların sahip olduğu önemli konuma dikkat çekmiş ve yeni Türkiye'nin eğitim programında kadın ve erkeğin eşit seviyede eğitim almasının esas kabul edildiğini ifade etmiştir. Bu çerçevede, kadınların yetiştireceği bilinçli ve ilerici nesillerle Türkiye'nin geleceğinin çok daha parlak olacağını dile getirmiş ve öğretmenleri tebrik etmiştir. Paşa'nın bu sözleri büyük bir coşkuyla alkışlanmıştır. Daha sonra, Kâzım Karabekir Paşa'nın Erzurum'dan getirdiği şehit çocukları, beden hareketleri ve millî şarkılarla bir gösteri sergilemiştir. Gazi ve beraberindekiler, öğretmenlerle uzun süre sohbet etmiş, gece saat 22.00'de öğretmenler, öğrenciler ve davetlilerin alkışlarıyla uğurlanmıştır.[49]

Mustafa Kemal Paşa, ziyaretin ardından Bursa Erkek Lisesi'nin hatıra defterine şu satırları yazmıştır:

"Bursa Sultanisi'nde geçirdiğimiz saatlerin çok kıymetli hatırasıyla daima memnun olacağım."

23/1/39 Mustafa Kemal

24 Ocak 1923 Çarşamba

Mustafa Kemal Paşa, 24 Ocak günü saat 10.00'da Karaköy üzerinden Eskişehir yolu ile İzmir'e doğru Bursa'dan ayrılmıştır. Hareket haberi duyulur duyulmaz Bursa halkı, öğrenciler ve askerler şehrin çıkış noktalarına kadar yolları doldurmuş, büyük bir coşku ve sevgi gösterileriyle Paşa'yı uğurlamıştır. Otomobil konvoyu, halkın hararetli alkışları ve *«Yaşa!"* nidaları arasında yola çıkmıştır. Yol güzergâhında İnegöl'de de büyük bir coşkuyla karşılanan Gazi, burada Hükûmet Dairesi'nde kısa bir süre dinlenmiş, kız öğrencileri tarafından kendisi için okunan manzumeleri dinlemiştir. Ardından, yine halkın yoğun ilgisi ve alkışları eşliğinde yolculuğuna devam etmiştir. Gazi Mustafa Kemal Paşa ve maiyeti, saat 16.00'da Karaköy'e vararak buradan trene binmiş ve yolculuğunu trenle sürdürmüştür.[50]

İkinci Ziyarete Dair...

Mustafa Kemal Paşa'nın Ocak 1923'te gerçekleştirdiği ikinci Bursa ziyareti, Cumhuriyet'in inşa sürecinde halkın tepkisini gözlemlemek, yeni yönetim anlayışını anlatmak ve devletin geleceğine dair temel ilkeleri pekiştirmek amacı taşımaktadır. Saltanatın kaldırılmasının ardından halkın bu dönüşüme yaklaşımını yerinde görmek isteyen Mustafa Kemal, gerçekleştirdiği bu gezi sırasında çeşitli şehirlerde halkla doğrudan temas etmiş, Lozan görüşmelerine dair bilgilendirmeler ile kurulması planlanan siyasi teşkilatlanma hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu ziyaret, siyasi nabız yoklamanın ötesinde, ekonomik ve toplumsal dönüşümün temellerinin halk nezdinde anlatılmasına yönelik stratejik bir girişimdir.

Yola çıktıktan kısa bir süre sonra Eskişehir'de annesi Zübeyde Hanım'ın vefat haberini almasına rağmen, yurt gezisini sürdürmeyi tercih etmesi, onun liderlik anlayışını ve sorumluluk duygusunu açıkça ortaya koymaktadır. Şahsi

48 *Hâkimiyet-i Milliye*, "Türk Ocağındaki Ziyafet", 25 Ocak 1923, s.2.

49 *Hâkimiyet-i Milliye*, "Gazi Paşa Bursa Muallim ve Muallimeleri Arasında", 25 Ocak 1923, s.2.

50 *Vakit*, "Gazi Paşa", 26 Ocak 1923, s.2.

حاكميت ملية

انتخاب ولايت عهد

استانبول مخابره مزك تلغرافلري

صالى كونكى مذاكره يك آتشلى اولمشدر

بزه جاهل ديين، بزى بلكه بيه كورزوده مدنيتده

بويوك غازينك بروسه ليرله حسبحالى

بدى ساعت سوزده بوعصباده اهالينك بدى سوأله

يك شايانه وقت وعرض جوابلر وبرمشلردر

دردنجى سنه نومرو ـ ٧٢٢ ـ لسخه‌سى : هر يرده ٥ مروشدر

اداره‌خانه‌سى : آغره‌ده حاكيت ملية مطبعه‌سى واداره‌خانه‌سى

صاحب امتياز ومدير مسئول : رجب زاده

اشراف وتلفون تلفونوسى : آغره حاكيت ملية

تلفونسز اولكى نمره بكرمى قروشدر.

جمعه ايرتسى يازمه‌لر مركزى اداره اولونور اوراق مستردد دكلدر

اعلانات اجرتلرى اداره مديريله قرارلاشديريلور

ساحبى : سليمان اراسمسى ياكوبيانتس

انتخاب ولايت عهد

بقلم سليمان

دولتلى لمعا اعلى شكرى افندينك بداعة عليه‌سنده‌كى استحصالات اسلاميه‌سنى تحت اثبوى وضع ايتدكلرى

وسايه وقادرى اثنا‌سنده حاضه اولونجه، زمانه‌يه اهاطه ايدن ذاتك اسلاميتك بيناسى اولديغى اقدم اسلام تاريخلرنده بياض اولمديغى حالده

اوقيديغى ثبات ايتديلر.

واقعا، سلوه اولغى زمنده ولى عهد تعيين ايتمك اوزره بولندغى اثنا‌ده حضرت خليفه‌نك حضرت حسين ، حضرت حسن ، حضرت عمر ، حضرت ابوبكر اولغى كبى اسلام ملتنده‌ده ولى عهد تعيين ايتمك اوزره بولندغى اثنا‌ده حضرت عثمان ، حضرت على ، حضرت معاويه اولغى كبى ذوات عاليه‌نك دخى ولى عهد تعيين ايتمك اوزره بولندقلرى اثنا‌ده حضرت عثمانك اوغلى عمر ، حضرت معاويه‌نك اوغلى يزيد ، حضرت على‌نك اوغلى حسن ، حضرت حسين ، حضرت عمر ، حضرت ابوبكرك اوغلى محمد ، حضرت عثمانك اوغلى هداه ، حضرت ابوبكرك اوغلى محمد ، حضرت عثمانك اوغلى عبدالله ، حضرت على‌نك اوغلى حسن ، حضرت حسينك اوغلى زين العابدين ، حضرت عمر بن الخطابك اوغلى عبدالله ، حضرت معاويه‌نك اوغلى يزيد ، حضرت عثمانك اوغلى عبدالله ، حضرت على‌نك اوغلى محمد ، حضرت حسينك اوغلى زيد ، حضرت عمر بن الخطابك اوغلى عبدالله ، حضرت عثمانك اوغلى عبدالله ، حضرت على‌نك اوغلى حسن ، حضرت حسينك اوغلى زين العابدين ، حضرت عمر بن الخطابك اوغلى عبدالله

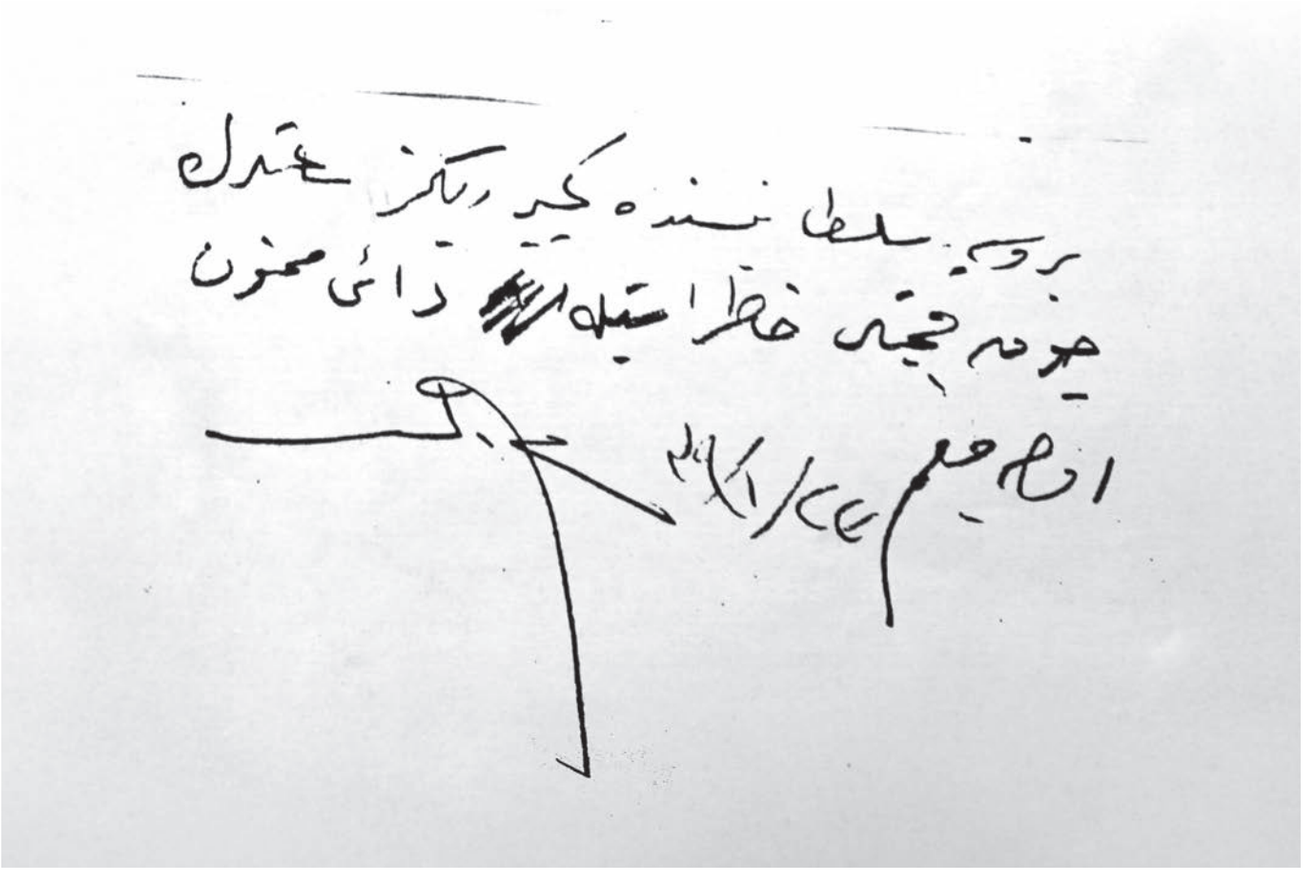

Mustafa Kemal Paşa'nın Bursa Erkek Lisesi hatıra defterine yazdığı yazı

acılarını bir kenara bırakarak devletin ve milletin geleceğine odaklanma kararlılığı göstermesi, onun olaylara duygu yerine akıl ve irade ile yaklaşan bir lider olduğunu kanıtlamaktadır. Bu yönü, özellikle kritik dönemlerde aldığı kararların temel dinamiğini oluşturmaktadır.

Bursa'ya varışı sırasında halkın gösterdiği büyük ilgi, yeni Türkiye'nin liderine duyulan güvenin bir yansımasıdır. Olumsuz hava koşullarına rağmen meydanları dolduran Bursalılar, Millî Mücadele'nin önderine bağlılıklarını açıkça ortaya koymuştur. Bu ziyaret, onun savaş meydanlarında kazandığı zaferin, halk nezdinde nasıl bir karşılık bulduğunu göstermesi açısından büyük önem taşımaktadır. Mustafa Kemal Paşa, Bursa'da bulunduğu süre boyunca farklı kesimlerden insanlarla görüşerek halkın düşüncelerini ve beklentilerini dinleme fırsatı bulmuştur. Bu temaslar, onun devlet yönetiminde halkın nabzını tutarak ilerleme stratejisinin bir parçası olarak değerlendirilmelidir.

Bursa'daki temaslarının en dikkat çekici bölümlerinden biri, Şark Sineması'nda gerçekleştirdiği ve saatler süren konuşması olmuştur. Burada yaptığı değerlendirmelerde, Türkiye'nin ekonomik kalkınmasına yönelik temel görüşlerini açıklamış, sanayileşme ve üretimin artırılmasının zorunluluğuna dikkat çekmiştir. Özellikle tarım ve sanayi alanlarında modernleşmenin kaçınılmaz olduğunu vurgulamış, Bursa'nın ekonomik potansiyeline işaret etmiştir. Yabancı sermaye konusunda yaptığı değerlendirmeler, onun ekonomik bağımsızlık anlayışını açıkça ortaya koymaktadır. Osmanlı döneminde yabancı sermayeye verilen imtiyazların yol açtığı bağımlılık ilişkilerine dikkat çeken Mustafa Kemal, yeni Türkiye'nin bu tür hatalardan kaçınması gerektiğini vurgulamıştır. Ekonomik kalkınmanın dış baskılara açık hale gelmeden gerçekleştirilmesi gerektiğini dile getirmesi, onun bu alandaki uzun vadeli stratejisini gözler önüne sermektedir. Konuşmasında ayrıca kültür ve sanata geniş

yer vermesi, yeni rejimin bu alanlardaki dönüşüme verdiği önemi göstermektedir. Heykel sanatına dair değerlendirmeleri, sanatın uygarlığın bir parçası olduğu düşüncesini yansıtmaktadır. Geleneksel muhafazakâr yaklaşımların aksine, sanatın toplumsal gelişimde önemli bir rol oynadığını vurgulamış ve bu konuda bilinç oluşturmayı hedeflemiştir. Heykel sanatına yönelik eleştiriler karşısında, bu sanatın gelişmiş toplumlarda önemli bir yere sahip olduğunu belirterek, Türkiye'nin de bu alanda ilerlemesi gerektiğini ifade etmiştir.

Lozan Barış Konferansı'na dair yaptığı açıklamalar, Türkiye'nin uluslararası konumunu belirleme çabasını yansıtmaktadır. Batılı devletlerin Türk inkılabına şüpheyle yaklaştığını ve bu nedenle barış sürecinin geciktirildiğini ifade eden Mustafa Kemal, Türkiye'nin bağımsız bir devlet olarak kabul edilmesi açısından Lozan görüşmelerinin belirleyici bir aşama olduğunu vurgulamıştır.

Eğitim, Mustafa Kemal Paşa'nın bu ziyaretinde de önceki ziyaretinde olduğu gibi en öncelikli meselelerden biri olmuştur. Toplumsal dönüşümde eğitimi temel unsur olarak gören Mustafa Kemal, bu süreçte eğitimin rolüne özel bir vurgu yaparak, onun bireysel gelişimin yanı sıra devletin geleceği açısından da belirleyici olduğunu ifade etmiştir. Bursa'da öğretmenlerle gerçekleştirdiği toplantılarda, kadınların eğitimdeki yeri üzerine değerlendirmelerde bulunmuş ve eğitimin toplumu şekillendirme gücünü vurgulamıştır. Bu doğrultuda halkın eğitime yönlendirilmesi gerektiğini belirtmiş, öğretmenlerin bu dönüşümde üstleneceği sorumluluğun altını çizmiştir.

Bursa'dan ayrılışı da büyük bir coşkuyla gerçekleşmiş, halkın ilgisi onun toplum üzerindeki etkisini bir kez daha gözler önüne sermiştir. Onun halk ile doğrudan temas kurarak yeni Türkiye'nin temellerini oluşturma sürecinde izlediği yöntem, bu ziyaret sırasında açık bir şekilde gözlemlenmiştir. Eğitim, ekonomi, diplomasi ve toplumsal modernleşme gibi temel konularda Bursa'dan verdiği mesajlar, onun liderliğinde Türkiye'nin izleyeceği yol haritasının temel taşlarını ortaya koymaktadır. Ocak 1923'teki bu ziyaret, yeni yönetim anlayışının halka anlatıldığı ve halkın desteğinin pekiştirildiği yeni bir döneme işaret etmektedir.

51 Palazoğlu, *a.g.e*, s. 169; Akkılıç, *a.g.e*, s34-35.

Cumhuriyet Devrimlerinin Taşradaki Yankıları ve Halkla Bütünleşme: Mustafa Kemal Paşa'nın Üçüncü Bursa Ziyareti (31 Ağustos-11 Eylül 1924)

1924 yılı, Türkiye Cumhuriyeti'nin reformlarla yeniden şekillendiği ve devlet-toplum ilişkilerinin köklü biçimde değiştiği bir dönem olmuştur. Halifeliğin kaldırılması, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabulü ve yeni anayasanın yürürlüğe girmesi, modernleşme sürecinin temel adımları arasında yer almıştır. Ancak bu dönüşümler, muhafazakâr çevrelerde tepkilere yol açarken, Musul meselesi ve iç siyasi gerilimler rejimin sağlamlaştırılmasını zorunlu kılmıştır. Bu süreçte Atatürk, 29 Ağustos-18 Ekim 1924 tarihleri arasında *"Sonbahar Gezisi"* olarak anılan 51 günlük geniş kapsamlı bir Anadolu turuna çıkmıştır. İlk durağı, 30 Ağustos'ta eşi Latife Hanım ile birlikte Büyük Zafer'in ikinci yıldönümünde Meçhul Asker Anıtı'nın temel atma törenine katıldığı Dumlupınar olmuştur. Ardından Afyon ve Eskişehir üzerinden Bursa'ya geçmiştir.

31 Ağustos 1924 Pazar

Mustafa Kemal Paşa, 31 Ağustos 1924 Pazar sabahı Karaköy'e varmış, yanında Latife Hanım, Bozok Milletvekili Salih Bey ve maiyetiyle birlikte trenden inmiştir. Burada hazır bulunan otomobillere binerek Bursa'ya doğru hareket etmiştir. Yol boyunca Pazarcık ve İnegöl'de sıralanan halkı ve öğrencileri selamlamış, Aksu köyünde (Kestel) Bursa'dan gelen Vali başkanlığındaki heyet ve köylüler tarafından karşılanmıştır. Önceden durulması planlanmayan Aksu'da, köy halkının ısrarlı ricası üzerine bir çınar gölgesinde halılarla süslenmiş bir sedde oturarak kısa bir mola vermiş, köy muhtarının sunduğu kahveyi içmiştir. Burada gerçekleşen samimi tezahürat, halkın Cumhurbaşkanı'na duyduğu derin sevgi ve bağlılığın bir göstergesi olmuştur.[51]

Yarım saat süren bu kısa molanın ardından Gazi ve beraberindekiler Bursa'ya doğru hareket etmiş, öğleden sonra saat 13.30'da şehre ulaşmıştır. Duaçınarı'nda askeri birlikler ve bando takımı tarafından karşılanmış, kıtayı teftiş ettikten sonra büyük bir coşkuyla kendisini bekleyen

حاکمیت ملیه

سنه ۱۳۴۲ نومرو ۹۵۴ — نسخه‌سی : ۳ غروشدر

بالفعل اولکی نسخه‌لر یکرمی غروشه

امور تحریریه ایچون ملت عمرره واپور اداره ایچون اداره مدیریتنه صباحیت اولنور

	تحریره	اداره
صالی	۲۴ ربیع اول ۱۳۴۲	۲۴ تشرین اول ۱۳۳۹
		۱۹۲۳

جمه ایرتسندن ماعدا هرگون نصر اولنور بورك غرشمبه‌در

مسلکی : ملتك استقلالیدر

اداره‌خانه‌سی: آنقره‌ده حاکمیت ملیه مطبعه و اداره‌خانه‌سی

صاحب امتیاز: محمد رحیم

اشتراف وتلغراف آدرسی : آنقره حاکمیت ملیه

آبونه اللی	۳ آیلغی	۷۸۰	یوقدر
	۶	۵۵۰	۸۰۰
	سنه‌لك	۹۵۰	۱۵۰۰

اعلانات اجرتلری اداره مدیرلکنه مراجعتله قرارلاشدیریلور

بویوك ملت مجلسی دون کیجه سکز بچقده تورکیا دولتنك شکلنی متفقاً «جمهوریت» اوله‌رق تثبیت و طقوزه چاریك قاله غازی مصطفی کمال پاشا حضرتلرینی متفقاً «رئیس جمهور» انتخاب ایله‌دی

تورکیا بویوك ملت مجلسنك بویله فعلی وشفابخشه قراریله یونانه بحر اخر حل ایدلمشدر

دون بویوك ملت مجلسی اعلاندن و بچه‌مزدنه بویوك برفعالیك واردی ، هرکس دها صباحدن اجتماع ایدن خلق قرشسنده بحران حل ایمه‌مك اولان آرزی بویله برصرانی ایله بیتیرمه‌دی فرله ایراد اولدیغی بر یمك ایچون فقط دیه‌یلدیکه ، بتون بر سرمایه‌نك ، بتون بر حیاتك مقدراتی بر یمك ایچون بیلدیکه ، بتون بر ملتك بر وجود حیا

Dördünce sene numero: 954 Nüshası: Her yerde 3 kuruştur.

Bir hafta evvelki nüshaları yirmi kuruştur.

İdarehanesi: Ankara'da Hâkimiyet-i Milliye Matbaası ve İdarehanesi

Sahib-i imtiyaz: Mehmed Receb

Umûr-u tahririye için hisset-i tahririye ve umûr-u idâre için idâre müdüriyetlerine müracaat olunur.

Telgraf ve Telefon Adresi: Ankara Hâkimiyet-i Milliye

19 Rebiülevvel 1342
30 Teşrinievvel 1339
1923
Ankara Salı

HAKİMİYET-İ MİLLİYE

Abone Şerâ'iti	Memalik-i ecnebiyye
3 Aylık 280	Bu kadar
6 Aylık 550	800
Senelik 950	1500

Cumartesinden mâ-adâ her gün neşr olunur Türk gazetesidir

Mesleği: Milletin irâdesini hâkim kılmaktır.

İ'lânât ücretleri idâre müdürüyle kararlaştırılır.

Büyük Millet Meclisi dün gece sekiz buçukta Türkiye Devleti'nin şeklini müttefiken "Cumhuriyet" olarak tesbit ve dokuza çeyrek kala Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretlerini müttefiken "Reisicumhur" intihâb eyledi

Türkiye Büyük Millet Meclisimizin bu şerefli ve şifâ-bahş kararıyla bütün buhranlar hâl edilmiştir.

Dün Büyük Millet Meclisi etrafında, bahçesinde büyük bir kalabalık vardı, herkes daha sabahleyin içtima eden Halk Fırkası'nın buhranı hâl edecek olan kararını büyük bir merak ile bekliyordu fırka öğle üzeri bir yemek.... yaptı, fakat dışarıda bekleyenlere şifâ-bahş bir havâdis çıkmadı. "Heyet-i vekîle" meselesi hâl edilememiş ve fırka isimler üzerinde kat'i bir karar verememişdi.

İkinci celse bu şerâ'it altında başladı, fakat ortalığa karanlık çökünceye kadar bekleyenler hala bir cevap alamamışlardı. Evvelen geniş bir mebûs, içerde müzâkerenin kâbûsu küşâyiş verecek pek mühim, mesud ve tarihi bir maceraya girdiğini ve fırkanın buhranı kökünden hâl etmek üzere teşkîlât-ı esasiyede mühim olan noktalara kat'i bir şekil vermekde olduğunu tebşîr eyledi.

Artık ipucu bulunmuştu. Ve herkes, her çıkan mebûsdan daha ziyâde tafsîlât alıyordu.. Fi'l-hakika bi'l-hassa öğleden sonra Fırka buhranın mebde-i noktasını yakalamış ve bunun üzerinde mâşeyeş? girişmişti. İki günden beri, az çok, teşkîlât-ı esâsiye kanununun kurulduğu günden beri has olan buhranı iki gün zarfında hall şekle girişti. Fakat bütün cereyanlar ve hâdisâtı gösteriyoruz ki bu en nihâyet bir şekil ve usûl buhranı haline inkılâb edecektir.

İşte dün Fırka bir şekil ve usûl buhranına nihâyet vermek için azimkâr bir hareketle en müstâ'cel ve mübrem noktaları bu kanun hal(in)de tesbit ve Türkiye (D)evleti'ni bir cumhuriyet devleti olarak te'sis eyledi. Bu suretle ortaya konulan bir devâ iki derde çare oldu, hem hükûmet buhranı hem de şekil buhranı halledildi. Ve oldukça ağır bir kâbûsdan sonra ruhlarımızda ve dimağımızda bir küşâyiş hissettik. Bu suretle bir hissin tesâdüf olarak çok mühim kararların ittihâz edildiği bu aylar, bu senede tarihimize sarih, kat'i ve azimkâr bir hatta "Türkiye Cumhuriyeti" yazdırmak sa'âdetini bahşetti ve bu cumhuriyetin başına, her Türk halkın ayrılmaz bir suretle merbût olduğunu büyük vatandaş, büyük "Mustafa Kemal" i getirdi. Bugün aziz kârilerimiz uyandığı zaman kendilerini Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk gününün sa'âdeti içinde bulacaklardır.

Türkiye'nin ilk muhterem, mübeccel ve büyük reisicumhuru Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretleri

Reisicumhurumuz, hitâbelerine: "Türkiye Cumhuriyeti mes'ûd, muvaffak ve muzaffer olacaktır" cümlesiyle nihayet verdiler.

İkinci sevinçli bir haber de, teşkîlât-ı esasiye kanunumuzun reisicumhurumuza verdiği hakla Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretlerinin baş vekâlete İsmet Paşa hazretlerini intihâb buyurduklarıdır. Bu suretle şekil meselesi hal edilirken Fethi Bey efendiler istifâlarında kayd eyledikleri kuvvetli bir hükümet ilânumuna tahakkuk ve idâresine girmiş bulunmaktadır. İrade ve kudretini harp cebhelerinden, sulh mücadelelerine kadar her şekil sahada göstermiş olan muhterem başvekilimiz kısa bir zaman zarfında bütün arkadaşlarını intihâb eyleyecekdir. İstihbaratımıza nâzır İsmet Paşa hazretleri aynı zamanda hariciye vekâletine der-uhde edeceklerdir.

∴

Büyük Millet Meclisinin verdiği karara istinaden cumhuriyetin tes'îdi için müdâfa'a-i milliye vekâletinden dün gece sekizi kırk beş geçe kolordularıyla İstanbul Donanma Kumandanlığına ve icab edenlere bi'l-umum mevâki-i askeriyeden, kaleler ve müstahkem mevkilerden ve sefain-i harbiyeden telgrafın vusûlü anında yüz bir pare top endâzı müsta'cel telgraflar ile tebellüğ edilmiş ve şehrimiz ilk defa olarak top tarakaları, müzikaları ve askerlerimizin şenlikleri arasında Ankara'da cumhuriyeti tes'îd eylemiştir.

∴

Dün geceki heyecanlı celseyi kalplere daha geniş bir tahassüs vererek bir manzara takîb etti.

Gazi Paşa hazretlerinin kürsüye çıkar iken, kürsüden iner iken karşısında bulunduğu muhabbet ve merbutiyyet çok canlı idi, fakat mesai odalarına çıkılır çıkılmaz, kapıya tebrik için vukubulan hücum, gözyaşlarına cereyan verecek bir ulviyet arzediyordu ve Paşa hazretleri küçük odada bu teveccühe mukâbele edememek mecburiyeti karşısında olarak koridora çıktılar. Ve bütün merbut ve mücella kalpler adeta bir resm-i geçit yaptılar.

Akl-ı selimin galebesi

Dün tarihi günlerden birisini dahi yaşadık. Evvela Fırka ve sonra Büyük Millet Meclisi, memleket ve milleti harici düşmanlara karşı müdâfa'a ve halâs ederken def'atle göstermiş oldukları mu'azzam levhalardan birisini, dahilen yeni Türkiye Devleti'nin esaslarını teşkil edecek temelleri atmakta ibrâz ettirdiği ittihâd ve ittifâkla da- gösterdi. Nâtıka-perdâzlardan birisinin dediği gibi üç gün evvel tehaddüs etmiş olan buhran-ı vükela, bu suretle mün-tarafillâh gönderilmiş bir ni'met mâhiyyetini iktisâb etti. Fırka ve meclis a'zâları arasında..... ve ittihâfî ifade tebcek ve bu münâsebetle ve bir çok harici düşmanlar ile dahili müfsidleri sevindirecek ve beyhûde ümitleri sevk edecek mahiyette gözüken buhran-ı vükela hadisesi, fırka ve meclis a'zâlarını sür'atle teyakkuz ve intibâha da'vet etti ve fırka ve meclis kendilerine dört seneden beri rehberlik ederek memleketini zaferden zafere, muvaffakiyetten muvaffakiyete sevk eden büyük müstahlisin etrafında yekpare olarak toplandılar ve Türkiye'nin yeni mukâr devlet esaslarını tavzih ve tasrih ettiler.

Gazetemizin mahal-i mahsûsunda derc olan ve dün Büyük Millet Meclisi tarafından ittifâk-ı ârâ ile kabul olunan kanun metninde de görüleceği vech ile, Türkiye hükûmetinin şekli bundan sonra cumhuriyet olacaktır.

Türkiye Cumhuriyet Devletinin, meclis a'zâları meyanından meclisce intihâb edilmiş bir reisi olacaktır. Bundan sonra kabîne usûlüne ri'ayet edilecektir. Yani reis-i devlet bir zâta kabîne teşkili vazifesini tahmil edecek, heyet-i vekîle reisi namını taşıyan bu zat kabinesini teşkil ettikten sonra reisicumhura ve reisicumhur da kabineyi meclise arz eyleyecektir.

Hülasası bundan ibâret olan yeni kanun, şekl-i hükûmeti tasrih ettikden başka hükûmetin teşekkülünü de munta'zâm bir usûle rabt ediyor. Mustafa Kemal Paşa hazretleri bu kanunu icâb ettiren esbâbı izâh ederken, buhranı bazı tevlid eden âmilin ale'l-umûm fırka ve hükûmete âtıe olan zaafların? menbaını kemâl-i vuzuh ve sarâhatle izah ettiler. Gerek müşârün-ileyh nutkundan gerek bi'l-âhire kürsüye gelmiş olan İsmet Paşa hazretlerinin uzun ve müdellel izâhâtinden, herkesde, bütün zaaflarını? teşkîlât-ı esasiye kanunundaki adem-i vuzuh ve sarâhaten tevellüd ettiği kanâ'ati hasıl oldu.

Hakikatde mahiyet-i hükûmete âid hiçbir şey değişmemiştir. Teşkîlât-ı esasiye kanunu fi'len cumhuriyet esaslarını vaz' eylemişdir. Meclis reisine, reis-i devlet vazife ve salâhiyetlerini bahş eylemişdi. Yalnız ne usûl-i hükûmetin ismi ve ne de devlet reisinin unvanı tasrih edilmemişti. Zahiren ehemmiyetsiz görünen bu noksan, vaktâda müzâkerât-ı hariciyede olduğu gibi ahvâl-i dahiliyemizde de birçok sû-i tefehhümleri, tereddüd ve şübheleri tevlid etmekde idi; bazı devletler bize nasıl müracâ'at ettikleri ta'yinde tereddüd ediyordu.

İran hükûmeti ile aramızda sırf bu yüzden tehaddüs eden hadise malûmdur. Bundan ma'lda ecânib hükûmete bir şekil verilmediğini, Ankara'da te'sîs etmiş olan esasların zayıf, kâbil-i tebeddül ve tahavvül olduğuna hükûm verdükleri gibi, dahilde de birçok bed-hâhlar aynı fikir ve hayali neşr ve telkin etmekten geri durmuyorlardı. İşte bütün bu hallere nihayet vermek ve hükûmetimizin mahiyeti bütün memlekette olduğu gibi ve herkesce kolay anlaşılacak bir kelime ile ifade etmek üzere cumhuriyet i'lânı ile cumhuriyet reisinin meclise riyâset etmek salâhiyeti esasını meclis müttehiden kabul etti.

Şimdiye kadar kelime ilâvesinden başka esaslı yeni hiçbir şey yoktu. Hakikaten yeni olan şey kabine usûlünün vaz' ve kabulüdür. Teşkîlât-ı esasiye kanunun bu hususa âid vaz' ettiği usûl hambaşa idi. Bu usûle göre gerek kabine reisi ve gerek kabine a'zâları ayrı ayrı meclis tarafından intihâb ediliyorlardı. Bu usûl, herhangi bir hükûmet için mevcudiyeti elzem olan ahenk, imtizâc ve tesânüd esaslarını ta kökünden kırıyordu. Bazen yalnız ma'nen değil, maddeten bile yekdiğeriyle imtizâc edemeyen zevat intihâb edilerek devlet umuru gibi ağır, şekil ve mes'ûliyeti mucib bir işte müştereken idâre etmek vazifesi ile mükellef kılınıyorlardı. Hala buna bir de teşkîlât-ı esasiye kanununun taleb ettiği gibi heyet-i vekîle tarafından verilen kararların müttehiden verilmesi icab ettiğini ve yalnız bir vekîlin i'tirâzı ile kararın mu'attal kaldığını ve ittilafın hali için meclise kadar gelmesi icab ettiğini ilave ederseniz, bu kanunun hakikatde herhangi bir kuvvetli hükûmetin teşekkülüne imkân vermediğini takdîr edersiniz. Hakikatte hükûmetin bütün bu zaafları bu vaziyetten mütevellîddi. Bu hususda bütün meclis müttehiddi. Binâenaleyh memleketin ziyadesi ile muhtaç olduğu kuvvetli bir hükûmetin teşkili için teşkîlât-ı esasiye kanununun bu maddesinin ta'dili elzemdi. Meclis bu ta'dili icra ile yukarıda zikrettiğimiz kabine usûlünün kabulünde tereddüd göstermedi. İşte bu suretle teşkîlât-ı esasiye kanunundaki iki büyük noksan her-taraf edilmiş oldu. Ve munta'zâm bir devlet makinesi tanzimine doğru ilk mühim hatve atılmış bulundu.

Aynı zamanda meclis her türlü tereddüdlere nihayet vermek ve şimdiden fi'iliyâta geçerek yeni devlet esaslarının icab ettirdiği mü'esseseleri vücuda getirmek için Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretleri alkışlar içinde cumhuriyet riyâsetine intihâb istedi ve Paşa hazretleri de İsmet Paşa hazretlerini heyet-i vekîleyi teşkil etmeğe me'mur etti.

Gazi Paşa ile İsmet Paşa hazretlerinin memlekete ifade ettikleri ma'nâlar herkesce ma'lûmdur. İstihlâs mücadelemizin en büyük kahramanları olan bu iki zattan birisinin devlet riyâsetine, diğerinin hükûmet riyâsetine geçmeleri yalnız başına bütün memleket ve millet için bir berat-ı ümid ve necâtdır. Memleketi harici düşmandan halas eden bu iki büyük şahsiyetin, bu kerede yeni kurulan devlet makinesinin iki nâzım manivelasının başına geçmeleri, terakki, te'âli, inkişaf, refâh ve sa'âdet yolunda da Türk milletinin mefkûrelerinin tahakkuk edeceğinde şübhe bırakmıyor.

Cumhuriyetimizi te'sis eden kanun

Türkiye reisicumhuru devletin reisidir.

Madde 1- Hâkimiyet bilâ-kayd ve şart milletindir. İdare usûlü halkın mukadderatını bizzat ve bi'l-fi'l idare etmesi esasına müsteniddir. Türkiye Devletinin şekl-i hükûmeti cumhuriyettir.

Madde 2- Türkiye Devletinin dini din-i İslam'dır; resmi lisânı Türkçedir.

Madde 4- Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idâre olunur. Meclis, hükümetin inkısam ettiği şu'ubât idareyi icra vekilleri vasıtasıyla idâre ider.

Madde 10- Türkiye reisicumhuru Türkiye Büyük Millet Meclisi heyet-i umûmiyesi tarafından ve kendi a'zâsı meyanından bir intihâb devresi için intihâb olunur. Vazife-i riyâset yenı reisicumhurun intihâbına kadar devam eder. Tekrar intihâb olunmak caizdir.

Madde 11- Türkiye reisicumhuru devletin reisidir. Bu sıfatla lüzüm gördükçe meclise ve heyet-i vekileye riyâset eder.

Madde 12- Başvekil reisicumhur tarafından ve meclis a'zâsı meyanından intihâb olunur. Diğer vekiller başvekil tarafından, yine meclis a'zâsı arasından intihâb olunduktan sonra heyet-i umûmiyesi reisicumhur tarafından meclisin tasvibine arz olunur. Meclis hal-i ictimada değilse, keyfiyet-i tasvib meclis ictimâna ta'lik olunur. [Kanuna â'id encümen mazbatası ikinci sahifenin 3-4 üncü sütünlarında]

Reisicumhurumuzun hitâbesi

Ârânın tasnifi kur'a ile Fethi Bey (İstanbul), İsmet Paşa (Malatya), Feyzi Bey (Diyarbekir), Yahya Galib Bey (Kırşehir), me'mur olmuşlar ve on dakika içerisinde işlerini bitirerek neticeyi reis İsmet Beye bildirdiler ve İsmet Bey neticeyi şiddetli alkışlar arasında şu sözler ile tebliğ eyledi:

"Türkiye Cumhuriyeti riyâseti için intihâbat ârâsına yüz elli sekiz zat iştirak eylemiş ve cumhuriyet riyâsetine yüz elli sekiz a'zâ müttefiken Ankara mebûsu Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretlerini intihâb etmişlerdir. Sürekli ve mütemâdi alkışlar arasında Gazi Paşa hazretleri hitâbet kürsüsüne gelerek dediler ki:

"Muhterem arkadaşlar: mühim ve cihanşümul hadisat-ı fevka'l-âde karşısında muhterem milletimizin tayakkuz ve intibah-ı hakikisine bir vesika-i kıymetdâr olan teşkîlât-ı esasiye kanunumuzun bazı maddelerini tavzih için encümen-i mahsus tarafından heyet-i celilenize teklif olunan kanun lâyihasının kabulü münasebetiyle yeni Türkiye Devletinin; zaten cihanca ma'lûm olan, ma'lûm olması lazım gelen mahiyeti, beyne'l-milel ma'rûf ünvanıyla yad edildi. Bunun icab-ı tabiyesi olmak üzere; bugüne kadar doğrudan doğruya meclisin riyâsetinde bulunduruğunuz arkadaşınıza ifâ ettirdiğiniz vazifeyi reisicumhur unvanıyla aynı arkadaşınıza, bu aciz arkadaşınıza (estağfurullah hakkınızdır sesleri) tevcih ediyorsunuz"

Tunalı Hilmi Bey (Zonguldak)-

Gazi arkadaşımız..

Gazi Paşa (devamla)- bu münasebetle, şimdiye kadar hakkımda izhar buyurduğunuz muhabbet ve samimiyet ve i'timâdı bir defa daha göstermekle yüksek kadirşinâslığınızı isbat etmiş oluyorsunuz bundan dolayı heyet-i celilenize bütün samimiyet-i ruhiyemle arz-ı teşekkürat ederim. (estağfurullah Allah muvaffakiyet versin sadâları)

Efendiler: Asırlardan beri şarkda mağdur ve mazlum olan milletimiz, Türk milleti, hakikatte merfur olduğu hasâilden mu'arra telakki edebiliyordu. Son senelerde milletimizin fiilen gösterdiği kabiliyet, isti'dâd; idrak kendi hakkında sû-i zannda bulunanların ne kadar gafil ve ne kadar tedkîkden uzak zevahirperest insanlar olduğunu pek güzel isbat etti. Milletimiz hâiz olduğu evsâf ve liyâkatini hâkimetinin yeni ismiyle, cihan-ı medeniyete daha çok suhuletle izhara muvaffak olacaktır. (inşallah sesleri) Türkiye Cumhuriyeti, cihanda işgal ettiği mevkiye layık olduğunu âşikâra isbat edecektir. (inşallah sesleri)

Arkadaşlar; bu mü'essese-i aliyyeyi vücuda [mâ-ba'da ikinci sahifenin birinci sütununda]

Meclis hayatı

Uzun süren fırka müzakeratına ve vaktin geciknesine rağmen meclis müzâkeratı te'hir edilmedi. Celsenin küşadında fırka ... yeni çıkmış olan a'zâyı tahminimiz fevkinde..... Yeni işler görmek için taze ve canlı bulunduk evrak vürud meyanında (teşkîlât-ı esasiye ta'dilatı hakkında kanun-ı esasi encümeninin bir mazbatasından) bahseden makâm-ı riyâsetin bu ifadesi ma'nâdan fazla kalabalık olan mâ-beynin merak ve tecessüsünü celb eyledi. Şu hâlde uzun müddetten beri ta'dilatları bahs edilen şey encümenin teklifi şeklinde heyet-i umûmiyeye gelmiş bulunuyordu. Evrakın havalesi bittikten sonra meclise yeni ilâvelik eden a'zâ-yı kiramın tahlîfleri icra olundu gerisi de yemin usûlünün vaz' edilmesi üzerine, gerisi de yemin usûlünün tahlîf-i milletin mehâbeti önünde vaz'ı tebcil alan müşârün-ileyhimden Sinop mebûsu Kemaleddin Sami Paşa pür-şehamet gövdesinin sağında sallanan ma'lûl kolu kullanamıyor, sol eliyle meclisi selamlıyordu.

Fazıl-ı muhterem Şeyh Safvet Efendinin bütün me'mûrin evlatlarının tenzilatlı ücret-i tahsîliyeye tabii tutulması hakkındaki teklifi bir hesab meselesi ad edilerek müvâzene-i maliye encümenine gönderildi.

Mekteplerden çıkacak genç doktorların uzak vilayatta hizmete sevkleri hakkındaki lâiyhanın müzâkeresi pek tatlı geçti.

Sıhhıye encümeni reisi vükelayı sabıkadan muhterem bir doktor su gibi akan şirin ifadesiyle maddenin aynen kabulünü te'min etti.

Bu sırada teşkîlât-ı esasiye kanununda ta'dilat taleb eden kanun-ı esasi encümeninin, teklif ettiği şeklin [mâ-ba'dı ikinci sahifenin ikinci sütununda]

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi 30 Ekim 1923

halkın tezahüratları eşliğinde şehre girmiştir. İstasyon Caddesi'nden itibaren yolun iki tarafını dolduran on binlerce Bursalı, büyük bir heyecanla Gazi'yi selamlamış, kadın-erkek, genç-yaşlı herkes alkışlarla ve ***"Yaşa!"*** sesleriyle sevgi gösterisinde bulunmuştur. Kız ve erkek öğrenciler en güzel kıyafetleriyle yol boyunca sıralanmış, Bursa sokakları, halkın büyük bir coşkuyla süslediği taklar ve pencerelerden sarkan bayraklarla donatılmıştır. Gazi'nin doğruca misafir edileceği Çekirge'deki köşke gitmesi planlanırken, halkın yoğun sevgi gösterileri nedeniyle Belediye Dairesi'ne uğramıştır. Burada kısa bir süre dinlendikten sonra, yine halkın büyük ilgisi eşliğinde Çekirge'deki köşke hareket etmiştir. Gün boyunca süren coşkulu karşılamalar, akşam saatlerinde de devam etmiş, halkın sabaha kadar süren fener alaylarıyla şehir bayram yerine dönmüştür. Fener alaylarından biri Çekirge'deki köşke kadar giderek, burada da Gazi'ye tezahüratta bulunmuştur. Mustafa Kemal Paşa, 1-10 Eylül 1924 tarihleri arasında Çekirge'deki bu köşkte kalmıştır.[52]

Vatan gazetesinin paylaştığı haberde 31 Ağustos akşamı tüm Bursa sokaklarının donandığı ve ışıklandırıldığı bilgisi yer almaktadır. Ertesi gün de Türk Ocağı'nın çağrısı ile fener alayı düzenlenecektir. Fener alayı Bursa caddelerini dolaştıktan sonra Mustafa Kemal Paşa'nın köşkü önüne gelecektir. Gazetede ayrıca Reis-i Cumhurun bir ay Bursa'da kalacağı ve bu yılki Bursa'nın kurtuluş etkinlikleri için mühim hazırlıklar yapıldığı da paylaşılmıştır.[53]

2 Eylül 1924 Salı

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, eşi Latife Hanım, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Fethi Bey ve Bozok Milletvekili Salih Bey ile birlikte saat 12.30'da otomobille Mudanya'ya varmıştır. Mudanya halkı, askeri birlikler ve okulların öğrencileri, Bursa yolunun girişinde büyük bir kalabalık oluşturarak Gazi'yi coşkulu alkışlarla karşılamış, sevgi ve minnet duygularını göstermiştir. Mustafa Kemal Paşa limanda bulunan Marmara vapurunu ziyaret etmiştir. Gazi ve Latife Hanım, Mudanya'daki ziyaretlerini tamamladıktan sonra, akşam saatlerinde otomobille Bursa'ya geri dönmüştür.[54]

3 Eylül 1924 Çarşamba

Mustafa Kemal Paşa, Bursa'daki temasları çerçevesinde Temenye'deki (Temenyeri) Hünkâr Köşkü'nü ziyaret etmiştir. Ziyaret sırasında yol boyunca kendisini görmek için toplanan Bursalıların coşkulu tezahüratlarıyla karşılanmış, halkın büyük sevgi gösterileriyle alkışlanmıştır.[55]

5 Eylül 1924 Cuma

Mustafa Kemal Paşa 5 Eylül günü Mudanya'ya gerçekleştirdiği ziyaretin ardından Bursa'ya dönmüş ve burada çeşitli incelemelerde bulunmuştur. *Vatan* gazetesi, Gazi'nin otomobille Bursa ve çevresinde dolaşarak gözlemler yaptığını, kentin durumu hakkında değerlendirmelerde bulunduğunu aktarmaktadır. Yapılan incelemeler sonrasında, şehirdeki gelişim ve düzenlemelere dair Bursa Valisi ve Belediye Başkanı ile görüşerek önemli tavsiyelerde bulunmuştur. 56 Bu ziyaret, Paşa'nın yalnızca devlet meseleleriyle değil, aynı zamanda şehirlerin modernleşmesi ve halkın refah seviyesinin yükseltilmesiyle de yakından ilgilendiğini göstermektedir.

6 Eylül 1924 Cumartesi

Bursa'da Gazi Paşa için düzenlenen fener alayı, büyük bir coşkuyla gerçekleştirilmiştir. *Vatan* gazetesi, Bursa gazetelerinden ***Ertuğrul*** gazetesinin aktardığı bilgilere dayanarak bu yürüyüşe dair detayları yayımlamıştır. Alaya, İstanbul'dan gelen İstanbul Lisesi izcileri, Bursa'daki okullar ve iki mızıka takımı katılmış, alay Gazi Paşa'nın ikamet ettiği köşkün önünden geçerek ona bağlılıklarını göstermiştir. Yürüyüş sırasında halkın büyük ilgisi ve tezahüratı dikkat çekerken, Gazi Paşa bu anlamlı gösteriden duyduğu memnuniyeti dile

52 ***Cumhuriyet,*** "Gazi Paşa Bursa'da", 1 Eylül 1924, s.1.; ***Tevhid-i Efkâr,*** "Gazi Paşa Bursa'ya Muvasalat Etti", 1 Eylül 1924, s.3.

53 ***Vatan,*** "Bursa'da Reis-i Cumhur'un Şerefine Şenlikler", 2 Eylül 1924, s.1.

54 ***Cumhuriyet,*** "Gazi Paşa Mudanya'da", 3 Eylül 1924, s.1.

55 ***Vatan,*** "Gazi Paşa", 7 Eylül 1924, s.1.

56 ***Vatan,*** "Gazi Paşa", 7 Eylül 1924, s.1.

وطن

يوميه غزته

رئيس تحريري : احمد امين

طبع و ادارهخانهسي

استانبول : باب عالي جاديسنده نومره ٧

تلفون نومروسي : استانبول ٣٧ — تلغراف آدرسي : استانبول — وطن

غزته مالك تورلي هيئت تحريريه ، ادارهيه عائد مخابره نامه كوندرلمه لازم .

اعلانلرك طرز و تعريفه سي ادارهخانه مزدر . تعريفه دن خارج اعلانلرك هر سطري ايچون ١٥ پارهدر

كوزل تكميس نسخهلر ٥ غروشدر

ابونه شرائطي

سنه لكي ١١٠٠ ، آلتي آيلغي ٦٠٠ ، اوچ آيلغي ٣٢٥ ، آيلغي ١٢٥ غروشدر

خارجه جي ايچون : ١٧٠٠ ، آلتي آيلغي ٩٠٠ ، اوچ آيلغي ٥٠٠ ، آيلغي ٢٠٠ غروشدر

ابونه سي : نومرو ٥٠٠

نسخهسي ٣ غروشدر ٣ صفر ١٣٤٣ ٢ ايلول ١٩٢٤ نسخهسي ٣ غروشدر

رئيس جمهور مزك نطقي

دونكي بيكار نظر بيانمه كوره مجلسه كيدن رئيس جمهورك سوز ايديسيكدر سن ، رئيس جمهورك سن ايدي . چونكه برده شمدي معطل كالديغا توطئرى بارلاتان ، قولاي طلنه اسملاتمكي دين فلان ماللرى قارشيسيدر ، ڤاما هر نرده كندنه دائما بر قارشيسيدر ، رئيس جمهور ، ملك ، جمهورك رئيسي صفتيله بالطبع كندينك دوشلرينى ، بر حكمدار ، بر سياسي فراري كبي شمدي بقادار اداره ايدهجك ، رئيس جمهور ، بر ايديدر ، ملك دكلدر . رئيس جمهور ، ملك جانلك داخلي و وطني منتسلك باشنه هرشيدن اوقه ، فائق ، ماهر ، ذكي ، ايدي ، ايدهجكدر ، ايدهجكدي ، ايدهجكدي ، ايدهجكدي

غازی پاشا

بروسه حواليسنده اوطوموبيل ايله

جولانلر ياپمقده‌در

بروسه، ٦ ايلول [مخابر خصوصيمزدن] — رئيس جمهور حضرتلرى اوطوموبيل ايله بروسه حواليسنده جولانلرده بولونمقده‌در. غازى پاشا دون مدانيه‌يى زيارت ايتمش و آقشام اوزرى تكرار بروسه‌يه عودت ايله‌مشدر. رئيس جمهور بروسه واليسى ايله بلديه رئيسنى قبول ايده‌رك بروسه‌نك اعمارى حقنده كنديلرينه كوروشمش وبعض توصيه‌لرده بولونمشدر

آميرال پتى ايله مذاكرات شايعه‌سى

دون بر رفيقمز رئيس جمهور حضرتلرينك ازميرك سنهٔ دوريهٔ استخلاصى مناسبتيله ياپيلاجق مراسمده حاضر بولونمق اوزره ازميره حركت ايده‌جكنى يازيبوردى. ياپديغمز تحقيقاته نظراً بو دوغرو دكلدر. ديكر طرفدن دون آقشامكى سول تلغراف غازى پاشانك ازميره كيده‌جكنى و ازميرده رومانيادن عودت ايتمش اولان انكليز بحريه‌سى برنجى لوردى آميرال (پتى)يى قبول ايده‌جكنى يازيبوردى. شهر عزك صلاحيتدار عمانلرنده بو خصوصده هيچ بر معلومات موجود دكلدر. آميرال ايكى كوندن برى طرابلسغرب‌ده بولنمقده‌در. دون (غراج) واپورله كيدن عائله‌سى اركانندن برينى تشييع ايتمشدر. بويله بر ملاقات محتمل عد ايدله‌مكده‌در.

بروسه‌ده‌كى فنار آلايى

بروسه‌يى تشريف ايدن غازى پاشاحضرتلرينه ياپيلان مراسم حقنده معلومات و برمشدك. سوك پوسته ايله كلن بروسه‌ده منتشر اوطفرل غزته‌سى رئيس جمهورك شرفنه ياپيلان فنار آلايى داير تفصيلات و برمكده‌در. آلاى غايت پارلاق اولمش واستانبول ايسه‌سى، مقريكوى ايزجيلرى، بروسه مكتبليلرى وايكى موزيقه پاشانك اقامتكاهى اوكندن كچمشلردر. رئيس جمهور بو تظاهراتدن متأثر اولمش و آلايك ختامنده چوجوقلره « تشكر ايدرم چوجوقلر، الله اصيرلادى » ديمشلردر. غازى پاشا صالى كونى اوطوموبيلله مدانيه‌يه كيتمشلر وليخانده بولونان سيرسفائنك (مرمره) واپورينى زيارت ايدرك دفترينه بر قاچ كلمه يازمشلردر.

چكركه‌يه عودت ايدن پاشاحضرتلرى چهارشنبه كونى تمنا كوشكنى زيارت ايتمشلر و بولده خلق طرفندن آلقيشلانمشلردر.

Vatan gazetesi 7 Eylül 1924

getirmiş ve çocuklara teşekkür etmiştir.[57]

9 Eylül 1924 Salı

Gazi Mustafa Kemal, 9 Eylül 1924 akşamı Bursa'da Millî Sinema'da düzenlenen müsamerede, tüm maiyetiyle birlikte hazır bulunmuştur. Program kapsamında izci tabloları, zeybek oyunları ve Reşat Nuri Güntekin'in iki perdelik *"Ümidin Güneşi"* ile yine aynı yazarın *"Gazeteci Düşmanı"* adlı komedisi sahnelenmiştir. Gazi, özellikle Gazanfer Paşa rolünü canlandıran Oymak Bey Muavini'ni (Samih Nafiz Tansu) sahneye çağırtarak kendisine teşekkür etmiş, ardından Salih Bozok aracılığıyla izci oymağının ileri gelenlerini Çekirge'deki köşke davet etmiştir. Ayrıca, Başyaverleri vasıtasıyla izcilere 100 lira hediye takdim etmiştir.[58]

10 Eylül 1924 Çarşamba

10 Eylül günü Bursa'da kurtuluş bayramı kutlamaları, Tophane Bahçesi'nden atılan toplarla başlamıştır. Bu sırada şehirdeki minarelerden güzel sesli müezzinler tarafından tekbirler getirilmiş ve Bursa, manevi bir atmosfer içinde bayram coşkusuna bürünmüştür. Akşam namazından sonra Ulucami'de düzenlenen etkinliklerde Mevlid-i Şerif okunmuş ve Hatim-i Şerif duası yapılmıştır. Bursa'da bayramın coşkusu gece de devam etmiştir. Aynı gece, Dârülbedâyi tarafından verilen bir temsile Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa, eşi Latife Hanımefendi ile birlikte teşrif etmiş, halkın yoğun tezahüratları arasında töreni izlemiştir. Gazetede bu büyük kalabalık için, *"Bursa 10 Eylül saat 10.30: Kurtuluş bayramına meseretle devam olunuyor. Sokaklar binlerce kadın ve erkek ile mahşere benzemektedir. Halkın süruru tarif edilemez bir derecededir."* ifadesi yer almaktadır. Ayrıca, ertesi gün düzenlenecek olan merasime katılmak üzere Orhaneli ve Gemlik'ten heyetlerin Bursa'ya geldiği bildirilmektedir. Gazetenin bir diğer haberinde, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın, Çanakkale Muharebesi'nde iki kolunu kaybeden malul mütekaid mülazım Faik Efendi'ye bir ev sağlanması için 500 lira tahsis ettiği bilgisi yer almaktadır.

Bursa'nın Kurtuluş Bayramına dair 11 Eylül günü programı da detaylı bir şekilde planlanmıştır. Gazetenin aktardığı program şu şekildedir:

> *«Saat onda tahıl zahire borsasının ve müteakiben bahçedeki panayırın resmi açılışı icra edilecektir. Öğleden sonra ikide belediye dairesinde içtima edilecek ve toplar atılacaktır. İçtimada Gazi Paşa Hazretleri bulunacaktır. Nutukların iradından sonra kıtaat-ı askeriye ve jandarma kuvvetleri tarafından bir resmi geçit yapılacaktır. Tertip edilen zafer alanında gürbüz delikanlıları taşıyan bir zafer arabası, izciler, spor kolları, kız ve erkek mektepleri, müessesat ve esnaf cemiyetleri hazır bulunacaklardır. Bütün binalar yeşil küçük bayraklarla süslenecektir." Bu törenlerin ardından, "şehit asker abidesine gidilerek askeri merasim yapılacak ve ordu lehine tezahürat icra edilecektir." Gece ise fener alayları düzenlenecek, minarelere mahyalar kurulacaktır. Haberde "Paşa Hazretleri yarın icra edilecek kurtuluş merasiminden sonra Mudanya'ya hareket etmeleri muhtemeldir." bilgisi de paylaşılmıştır.*[59]

57 *Vatan*, "Gazi Paşa", 7 Eylül 1924, s.1.

58 Palazoğlu, *a.g.e*, s.171.

59 *Vatan*, "Bursa'nın Sene-i Devriye-i Hılâsı", 11 Eylül 1924, s.1.

Bursa'nın ikinci kurtuluş yıl dönümünde Atatürk Bursa'da, 11 Eylül 1924 (Bursa Kent Müzesi Arşivi)

11 Eylül 1924 Perşembe

Bursa'nın kurtuluşuna dair haberler, tüm gazetelerde geniş yer bulmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın 1924 törenlerine bizzat katılmış olması, programların daha kapsamlı bir şekilde hazırlanmasını sağlamış ve Anadolu Ajansı bülteninde yer alarak tüm gazetelerin ilk sayfasında verilmiştir. Haberlerde, Bursalıların kurtuluş bayramını eşsiz bir şekilde kutlamak için bir haftadır hazırlandıkları, kentin dört bir yanının bayraklar ve defne dallarıyla süslendiği belirtilmektedir.

11 Eylül günü, öğleden sonra saat 14.30'da Gazi Mustafa Kemal Paşa, eşi Latife Hanım ile birlikte Belediye Dairesi'ne gelmiştir. Bir süre dinlendikten sonra, Bursa'daki milletvekilleri, kumandanlar, ulema, memurlar, kuruluş ve esnaf dernekleri temsilcilerinin saygı ve tebriklerini kabul etmiştir. Resmi kabulün ardından, Mustafa Kemal Paşa yanında eşi Latife Hanım ile birlikte Belediye Bahçesi önünde hazırlanan özel alana gelmiştir. Burada Bursa adına konuşma yapan Tevfik Bey'in sözlerine cevaben Gazi Mustafa Kemal Paşa, Bursalılara hitaben şu konuşmayı yapmıştır:

"Efendiler; Bursa'nın kurtuluşuna tesadüf eden bu günlerde, burada, aranızda bulunarak meserretlerinize şahsen iştirak edebildiğimden pek ziyade memnun ve bahtiyarım. Memleket namına iradedilen hitabede, ibzal olunan samimî hissiyata, muhabbete, itimada bütün kalbimle teşekkür ederim. Fakat, müsaadenizle derhal izah etmeliyim ki, izhar olunan bütün takdirat benim şahsımdan ziyade beni de başında bulundurduğunuz kahraman Türk ordularının yüksek kumanda ve zabitan heyetlerine ve fedakâr askerlerine, en nihayet bütün bu kahramanların anası, babası, velinimeti olan büyük Türk milletine racidir. Ben de bu şanlı orduların bir ferdi, büyük Türk milletinin bir evlâdı olmakla ve onun hizmetine hasri mevcudiyet eylemiş bulunmakla müftehir ve mesudum.

Aziz hemşerilerim,

İradı nutku eden arkadaşımız yedi asırdan beri bu yeşil yurda düşman ayağı basmadığını söylerken, yirmi yirmi beş asırlık Bursa'nın malûmumuz olabilen bütün tarihi, dimağımda canlandı. Bu uzun hayatlı güzel şehrin ve şehirlinin çok zararlar görmüş, çok kara günler geçirmiş olduklarını hatırladım. Bitinya krallarının Hüsrevlere, İskenderlere boyun eğmekle tahtlarında oturabildikleri devirlerden, Bursa'nın Roma ve Bizans vilâyeti hâlinde idare olunduğu zamanlardan bahsedecek değilim. Fakat Bursa'nın taşı, toprağı ve baştan nihayete kadar bütün ahalisi Türk olduktan sonra geçirdiği kederleri hatırlatmak isterim. Ecdadımız Türkler buraya sahip olup yerleştikten sonra kaç Türk tacidarı, kaç Osmanlı şehzadesi tac ve taht, saltanat kavgasıyla Bursa'ya hücum etmişler; yakmışlar, yıkmışlar, ahalisini soymuşlardır. Zavallı Bursa ve Bursalılar, bu saltanat düşkünlerinin baziçesi hâlinde ne acı günler geçirmiştir.

Efendiler, bir memleketin, bir memleket halkının düşmandan zarar görmesi acıdır. Fakat kendi ırkından büyük tanıdığı ve başlarında taşıdığı insanlardan vefasızlık, felâket görmesi ondan daha acıdır. Bu, kalp ve vicdanlar için unutulmaz bir yaradır.

Kardeşler, Bursa'nın kurtuluş gününde; kurtulduğu felaketin hakikî müsebbiplerini de hatırlamak ve onları ilelebet tel'in etmek lâzımdır. Bunun için hatıratınızı bundan dört, dört buçuk sene evveline irca etmek istiyorum. İzmir rıhtımından aziz vatanımıza saldıran Yunan ordusu, Balıkesir'in cenuplarına kadar gelmişti. Arkadaşımız Kâzım Paşa, kendisine iltihak eden vatanperver, fedakâr bir avuç kahramanla bu düşmanın karşısında cephe teşkil etmişti. Onun şimale, şarka tevessüüne, bilhassa kıymetli Bursa'mızı çiğnemesine mümânaata çalışıyordu.

Fakat henüz İstanbul'da halife ve padişah unvanıyla oturan zat, tacü tahtını muhafaza hülyasıyla düşmanlarla birleşmişti. Fazla olarak onların Türk vatanını çiğnemesini, Türk milletini esir etmesini kolaylaştırmak vazifesini de taahhüt etmişti. Bu maksatla Anzavur gibi pespayelere payeler, paralar, vasıtalar vererek Karasi'de millet cephesini arkadan vurmaya memur etti. Topladığı birtakım haşeratı halife ordusu namı altında İzmir'e çıkardı. Milleti düşman esaretine teşvik etti. Memleket ve milleti kurtarmaya çalışanları idama mahkûm etti. Yunan tayyareleriyle millete fetvalar yağdırdı.

Baştan, arkadan ve içeriden gelen bu hücumlar, hıyanetler, mefsedetler; haricî düşman karşısındaki kuvvetlerimizden birçoğunu ayırttı. Milleti kalbinden hançerlemeyi istihdaf eden bu cinayetler, her türlü tehlikenin fevkinde idi. Her şeyden evvel buna teveccüh etmek zaruriydi. Halife ve padişah, hıyanetinde muvaffak olmuş, millî cepheyi zayıflatmış, birçok siniri gevşetmişti.

Düşmanlar bu fırsatı kaçırmadılar, taarruz ettiler, yürüdüler, birçok güzel şehir ve kasabayla beraber bu yeşil yurdu da çiğneyip geçtiler. İşte bu suretle Bursa ve Bursalılar, iki seneden fazla devam eden feci, meş'um felakete, esarete duçar oldular. Bu felaketten ne kadar dilhun olduğumuzu ve onu bir an evvel bertaraf etmek için vicdanlarımızın ne kadar sızladığını izah edemem. Fakat, ne çare ki, üzerimize saldıran halife ordusu namı altındaki idraksiz sürüleri bertaraf etmek, halifenin millet içinde yer yer tutuşturduğu fesat ve nifak yangınlarını bastırmak ve ondan sonra da vatanımızın en mamur yerlerini eline geçirmiş olan kuvvetli bir düşman ordusunu denize dökecek kadar kuvvetlenmek ve hazırlanmak ihtiyacında idik.

Birçok müşkül safhalardan sonra, nihayet, Türk milleti dahilde sükûneti temine muvaffak oldu ve düşman ordusunu denize dökmek kudretini de buldu. Artık ondan sonra bir an dahi durmaksızın güzel Bursa'yı ve düşman elinde bulunan bütün aziz vatan parçalarını kurtarmak kararını tatbik etti.

Arkadaşlar, Türk orduları, düşman ordusunun kuvayı asliyesini Karahisar civarında yakalayabilecekti. Bunun için Bursa'yı elinde tutan, Bursa yollarını kapayan düşman kuvvetlerine sıra, biraz sonra gelecekti. Filhakika, Afyonkarahisar–Dumlupınar–Altıntaş müsellesi içinde tarafeyn kuvayı asliyesi çarpışırken; Gemlik, İznik Gölü, Bilecik hattında düşmanın takviye olunmuş olan on birinci fırkası, Halit Paşa kumandasındaki Kocaeli grubumuz ve Eskişehir'de bulunan üçüncü, onuncu ve müstakil fırkalarını, Şükrü Naili Paşa kumandasında bulunan üçüncü kolordumuz, bidayette yalnız tesbit etmek vazifesini almışlardı.

Büyük meydan muharebesinin muvaffakiyetle tecelli ve tevali eden ilk günlerinden sonra, 28 Ağustos gününde idi ki, meydan muharebesi sahasında bir süvari fırkamızı, bir gün sonra da birinci piyade fırkasıyla Büyük Millet Meclisi muhafız taburunu Kütahya-İnönü istikametinde düşmanın Eskişehir grubunun gerisine sevk ettik. Bu kuvvetlerimiz, düşmanın Eskişehir grubundan ayrılıp garba yürüyen müstakil fırkasına Kütahya cenubunda tesadüf ederek onu mağlup ve perişan ettikten sonra yollarına devam ettiler ve Eskişehir'den sökülen düşmanı takip eden üçüncü kolordumuzla İnönü civarında birleştiler. İnönü mevziinde durmak isteyen düşmana hep beraber taarruz ederek mağlup ettiler. Ricat eden düşman tekrar Karaköy sırtlarında mevzi aldı ve on birinci fırkalarının cephesini temdit etmiş oldu.

Artık Kocaeli Grubu da kahramanca faaliyete geçmişti. Üçüncü kolordumuz bütün kuvvetiyle Karaköy sırtlarına taarruz ederken, Kocaeli Grubu kumandanı da bizzat kumanda ettiği hususî bir müfreze ile Gemlik ile İznik Gölü arasındaki dar mıntıkada düşmanı şiddetli taarruzlarla tazyik ederek Karaköy'e kadar uzanan düşman cephesinin hattı ricatini tehlikeye sokuyordu. Nihayet bütün bu cephede ricate mecbur edilen düşman, öteden beri ihzar etmiş olduğu Kazancı sırtları-Gemlik hattındaki müstahkem mevzilerine çekildi. Takip eden kuvvetlerimiz, bu mevzilerde dahi düşman üzerine atıldılar.

9 Eylül günü orduyu aslimiz İzmir'e dahil olurken, buradaki kuvvetlerimiz de düşmanın son müstahkem mevzilerinde bulunan üçüncü, onuncu ve on birinci fırkalarını mağlup ve perişan ederek, onları Bursa ovalarında takibe koyuldu. Artık Bursa kurtulmuştu. Fakat Türk orduları, Bursa ve Bursalıları ve daha nice kıymetli şehir ve kasabalarımızı, oralardaki kardeşlerimizi ezen, onlara işkence eden bu düşmanı bu kadarla bırakamazdı. Bunun için 10 Eylül akşamı Bursa'yı tamamen tahlis ettikten sonra, çekilen düşman fırkalarının bilâaram peşine düştü.

Düşmanın on birinci fırkası, gemilerle gelmiş bir ihtiyat alayı ile beraber, başlarında kumandanları olduğu hâlde Mudanya'da esir edildi. Üçüncü ve onuncu fırkaları da Kapudağı şibih cezîresi boğazında yakalanarak hemen kamilen mahvedildi. Ancak bunların bakiyetüssüyufu, orada bekleyen gemilerine can atabilmişlerdi.

İşte bu suretle Bursalılar, iki sene kendilerini tâzip eden müstevlilerin, mütecavizlerin duçar oldukları cezayı gözleriyle görerek kurtuluş gününe erişmiş oldular.

Efendiler, bu kurtuluş gününü size tebrik ederken, bu dağlarda, bu ovalarda kanlarını döken şehitlerimizi ve vatanları için, milletleri için mihnet ve meşakkat bilmeyen kahraman gazilerimizi hürmetle yâd ederim.

Muhterem Bursalılar,

Matemlerin, felaketlerin nihayet bulduğuna işaret olan bu kurtuluş bayramında, bu güzel beldeyi, bu feyizli mıntıkayı Türk Cumhuriyeti'nin büyük, medeni merkezlerinden biri hâline koymak için uhdenize düşen vazifenin ne kadar büyük, ne kadar himmet ve fedakârlık gerektirdiğini de söylemek isterim.

Arkadaşlar, Nilüfer Çayı ve onunla birleşen müteaddit derelerle sulanan ovasıyla, iki bin beş yüz metre boyundaki dağının buzlu ve sehhar manzarasıyla her türlü terakkiye namzet olan bu münbit, bu feyizli memleket, behemehal lâyık olduğu mertebe-i medeniyete isal olunmalıdır.

Efendiler, Bursa ziraat memleketidir, sanat memleketidir, ticaret memleketidir, şifa memleketidir. Bursa, mâlik olduğu tabiî mahâsin ve bedayiyle ferah ve neşat memleketidir. Fakat muhterem kardeşler, bilelim ve itiraf edelim ki Bursa, bugünkü hâliyle israf olunan asırların ve bu asırlarda duçar olduğumuz felaketlerin nişanesinden başka bir şey değildir. Bu kıymetli belde henüz iftihar ve refahı mucip mühim bir şey arzetmiyor. Onun için tekrar etmeliyim ki memleketin talep ettiği teyakkuz ve intibah ve ona göre gayret ve himmet derecesi büyüktür.

Bununla beraber, ey fedakâr ve memlekete muhabbetkâr muhterem Bursalılar, siz Cumhuriyet'in lâzım-ı gayr-i müfariki olan medeniyet ve teceddüt yolunda yüksek eserler vücuda getireceksiniz. Bu suretle, Türk Cumhuriyeti'ni her gün daha çok takviye ve tarsîn eden unsurların daima ileri saflarında bulunacaksınız. Bundan asla şüphe etmiyorum.

Arkadaşlar, inkılâbımız Türkiye'nin asırlar için saadetini kâfildir. Bize düşen, onu idrak ve takdir ederek çalışmaktır."[60]

60 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, s.335-337.

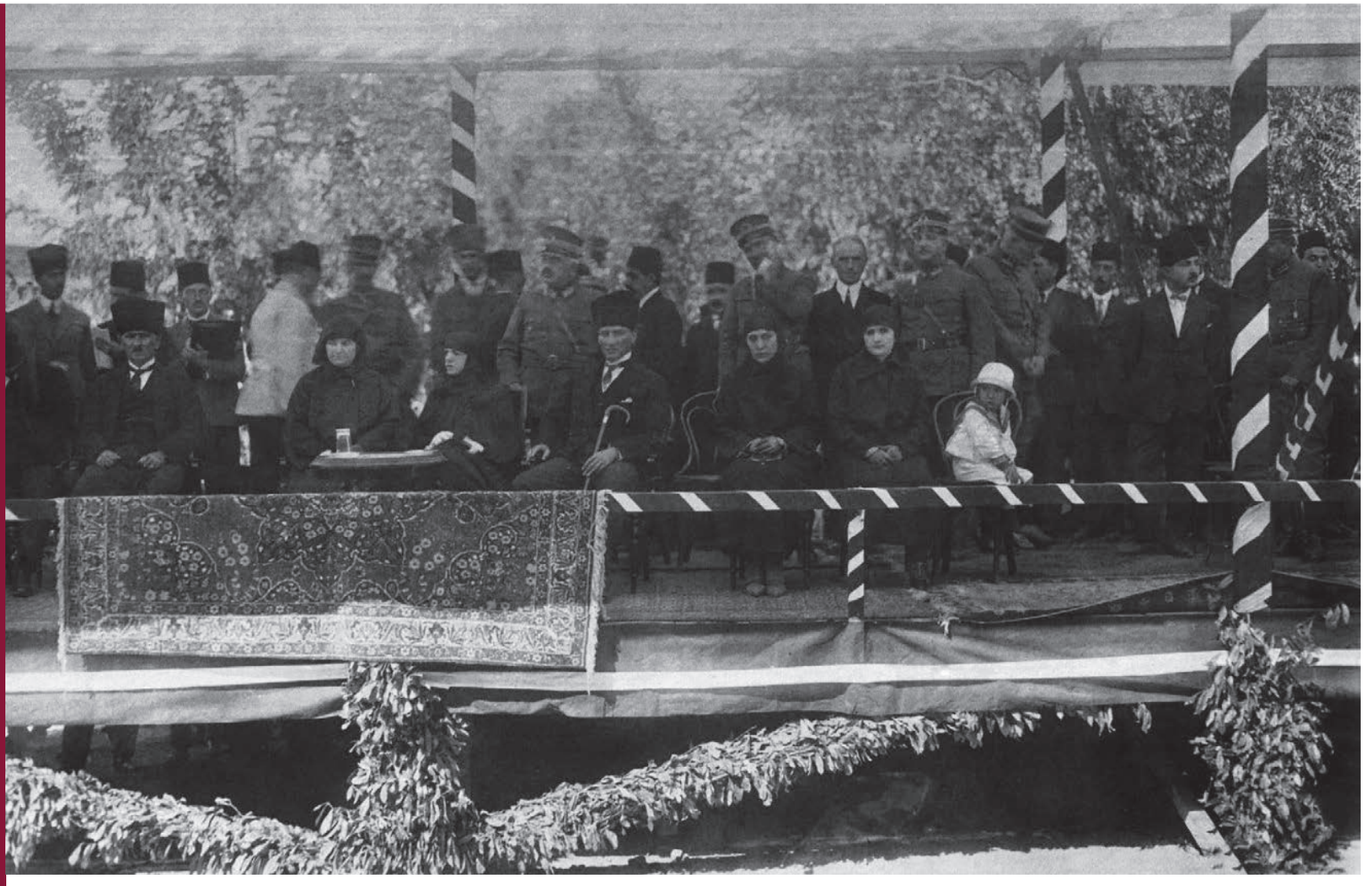

Mustafa Kemal Paşa, eşi Latife hanım ile birlikte Bursa'nın kurtuluş günü töreninde (Bursa Kent Müzesi Arşivi)

Mustafa Kemal Paşa'nın konuşmasının ardından *"Saat 16.00'da Kolordu bandosu eşliğinde bir geçit töreni düzenlenmiştir. Törende sırasıyla piyadeler, topçular, kız ve erkek tüm Bursa okullarının öğrencileri; önlerinde davul ve zurna olduğu halde millî kıyafetleriyle Bursa esnaf dernekleri, Reis-i Cumhur Hazretleri'ni selamlayarak geçiş yapmıştır."* Geçit töreninin ardından akşam saatlerinde Paşa, eşi Latife Hanım ve maiyetindekilerle birlikte otomobillerine binerek halkın coşkulu alkışları eşliğinde Bursa'dan Mudanya'ya hareket etmiştir. Mudanya'ya vardıklarında Hamidiye zırhlı kruvazörüne geçmişlerdir. Hamidiye, Gazi'yi yirmi bir pare top atışıyla selamlamış, izciler ve halk büyük bir coşkuyla karşılama törenine katılmıştır. Gazi ve beraberindekiler geceyi Mudanya açıklarında demirleyen Hamidiye'de geçirmiştir. Hamidiye zırhlısında, Gazi Mustafa Kemal Paşa ve Latife Hanım'a; milletvekillerinden Kılıç Ali, Rauf Bey, Salih (Bozok), Hamdullah Suphi (Tanrıöver), Baş Kâtip Tevfik (Bıyıklıoğlu) ve Yaver Muzaffer Bey eşlik etmiştir.[61]

Hamidiye kruvazörü, 12 Eylül 1924 sabahı saat 06.00'da Mudanya'dan ayrılarak İstanbul'a doğru yola çıkmıştır. Dönemin gazeteleri, Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a uğrayabileceği yönündeki beklentiyi yazılarında dile getirmiştir. Ancak Hamidiye, İstanbul Boğazı'ndan geçerek Trabzon'a gitmek üzere Karadeniz'e açılmıştır. Ertesi gün gazetelerde, İstanbulluların bu durum karşısında büyük bir hüzün yaşadıkları yönündeki haberler yer almıştır.[62]

Üçüncü Ziyarete Dair...

Mustafa Kemal Paşa'nın 31 Ağustos-11 Eylül 1924 tarihleri arasında gerçekleştirdiği üçüncü Bursa ziyareti, Cum-

61 *Cumhuriyet*, "Yeşil Bursa'da Dün İstihlâs Şugulları Yapıldı", 12 Eylül 1924, s.1.

62 *Vatan*," Reis-i Cumhurumuz Dün Tevakkuf Etmeden İstanbul'dan Geçmişlerdir.", 13 Eylül 1924, s.1.

Mustafa Kemal Paşa'nın Osman Gazi ve Orhan Gazi Türbeleri ziyareti, 1924

huriyet'in ilanının ardından yaptığı ilk Bursa seyahati olması bakımından özel bir anlam taşımaktadır. Bu ziyaret, Cumhuriyet inkılaplarının taşradaki toplumsal karşılığını tespit etmek, halkın bu dönüşüm sürecine yönelik algısını analiz etmek ve yeni rejimin temel ilkelerini halk nezdinde pekiştirmek amacıyla devletin yönetim anlayışını yansıtan bir ziyaret olarak önemlidir. 1924 yılı, Cumhuriyet'in köklü reformlarla pekiştirildiği, ancak aynı zamanda muhafazakâr çevrelerde belirgin bir dirençle karşılaşıldığı bir dönemdir. Halifeliğin kaldırılması, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun yürürlüğe girmesi ve yeni anayasanın kabul edilmesi, modernleşme sürecinin önemli dönüm noktaları olurken, bu değişimlerin halk üzerindeki etkisini anlamak ve toplumsal desteği güçlendirmek, Cumhuriyet'in istikrarı açısından büyük önem taşımaktadır.

Mustafa Kemal Paşa, bu ziyaret sırasında halkın farklı kesimleriyle birebir temas kurarak Cumhuriyet rejiminin taşra halkı tarafından nasıl algılandığını gözlemleme fırsatı bulmuştur. Köylerde halkla görüşmesi, onların taleplerini dinlemesi ve coşkulu karşılamalara doğrudan karşılık vermesi, Cumhuriyet'in halk ile doğrudan bir ilişki kurma anlayışının bir yansımasıdır. Bursa'nın Osmanlı tarihindeki yeri göz önünde bulundurulduğunda, bu şehrin Cumhuriyet'in modernleşme idealleriyle bütünleştirilmesi, devrimlerin başarısı açısından büyük bir öneme sahiptir. Osmanlı'nın ilk başkenti Bursa, artık yeni rejimin tarihsel mirası devralarak modern bir ulus devletin değerleriyle şekilleneceği bir merkez olarak ele alınmaktadır.

Mustafa Kemal Paşa'nın Bursa'daki temasları, Cumhuriyet'in sadece siyasal bir dönüşüm değil, aynı zamanda ekonomik ve toplumsal kalkınma hedefi taşıdığını da göstermektedir. Şehirdeki yerel yöneticiler, aydınlar ve toplumun ileri gelenleri ile yaptığı görüşmelerde, Bursa'nın sanayi, tarım ve ticaret potansiyeline dikkat çekerek, bölgenin ekonomik kalkınmaya öncülük vermesi gerektiğini vurgulamıştır. Nilüfer Ovası'nın verimli topraklarının değerlendirilmesi ve Bursa'nın doğal kaynaklarının korunarak modern üretimle geliştirilmesi üzerinde durması, Cumhuriyet'in tarımı destekleme, kırsal kalkınmayı teşvik etme ve ekonomik reformları halkın yararına dönüştürme çabasını göstermektedir.

Bu ziyaretin dikkat çeken yönlerinden biri, Cumhuriyet'in toplumsal aidiyet duygusunu güçlendirmeye yönelik düzenlenen etkinliklerdir. Kurtuluş yıldönümü vesilesiyle gerçekleştirilen fener alayları, geçit törenleri ve izci gösterileri, yeni rejimin halk tarafından benimsenmesini sağlamak amacıyla titizlikle organize edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın izcilik faaliyetlerine özel ilgi göstermesi, genç neslin disiplinli, bilinçli ve vatansever bireyler olarak yetişmesine verdiği önemle doğrudan ilişkilidir. Millî Sinema'da sahnelenen oyunları izlemesi ve sanatçılarla gerçekleştirdiği görüşmeler ise sanatın toplumu şekillendirme gücüne duyduğu inancın bir göstergesidir. Sanat ve eğitimin, devrimlerin toplum tarafından içselleştirilmesinde belirleyici bir rol oynadığına dair bu vurgular, Cumhuriyet'in yalnızca siyasi değil, aynı zamanda entelektüel ve kültürel bir dönüşüm süreci olduğunu ortaya koymaktadır. Mustafa Kemal Paşa'nın Bursa'da yaptığı konuşmalar, Cumhuriyet ideolojisinin halka aktarılmasına yönelik güçlü mesajlar içermektedir. Geçmişte yapılan hatalardan ders alınarak halk egemenliğine dayalı bir yönetim anlayışının yerleşmesi gerektiğini vurgulamış, Cumhuriyet'in bireyin ve toplumun yararını esas alan bir yönetim sunduğunu ifade etmiştir. Devlet yönetiminde liyakatin temel ilke olması gerektiğini belirterek, halkın yönetime katılımını sağlayan mekanizmaların güçlendirilmesinin önemine dikkat çekmiştir.

وطن

يوميه سياسيه غزته

باش محرری : احمد امین

طبع و ادارهٔ مالیسی

استانبول : باب عالی جاده سنده نومرو ۷۶

تلفون نومروسی : استانبول ۳۷ — شعبهٔ آدوسی : استانبول — وطن

هرنوع مالك مدوری هیئت تحریریه ، اداره یه عائد اوراق اداره مدوری نامه کوندرلمه لیدر .
اعلانلرك کرك اجنبی کرك داخلی اعلانلرك عهده لرندن دولایی مسئولیت قبول ایتمز

ایکنجی سنه : نومرو ۵۰۹

تعرفهٔ شرائطیه

سنه لیك ۱۹۰۰ ، آلتی آیلق ۶۰۰ ، اوچ آیلق ۳۲۵ ، آیلق ۱۲۵ غروشدر
خارجه جه ایچون : ۳۰۰۰ ، آلتی آیلق ۹۰۰ ، اوچ آیلق ۵۰۰ ، آیلق ۲۰۰ غروشدر

نسخه‌سی ۳ غروشدر — ۱۲ صفر ۱۳۴۳ پنجشنبه ۱۱ ایلول ۱۹۲۴ — نسخه‌سی ۳ غروشدر

مبادلهٔ مجرائی

مبادلهٔ مجائنه دائر مقدماتی جریان ایتمکده اولدیغی حالده بو مبادلهٔ مجرائیه نك نه صورتله اجرا اولنه جغی هنوز قطعیت کسب ایتمش دکلدر .

جمهوريت

12 ايلول 1340 / 1924
12 صفر 1343

موفقت ومخالفت

غازی پاشا حضرتلرینك دون بروسه ده ایراد بیوردقلری نطقك متنی

رئیس جمهور حضرتلرینك معینلرینی حامل بولونان «حمیدیه» قروازوریله دون ده کیجه بوغاز ایچنده حرکتلری مقرر دی، غازی پاشا طرابزونه گیتمکده در لر

«به تابلی» اختلافی حل ایدیلیور

لهلی مسافرلر استانبوله وتورکاره حیران!

رئیس جمهور

مخالفت وشخاندیه طرف گوریلرسه، فقط نظر حمزه موافق برشکل حل - یونانه مرخصلق ترحیصی

ATATÜRK BURSA'SINDA MODERNLEŞME

Cumhuriyet gazetesi 12 Eylül 1924

وطن

یومی غزته

Vatan gazetesi 13 Eylül 1924 (11 Eylül Kurtuluş kutlamalarından)

Lider ve Şehir:
İnkılaplar Dönemi
(1925-1929)

Şapka Kanunu:
Mustafa Kemal Paşa'nın Dördüncü Bursa Ziyareti (22 Eylül-8 Ekim 1925)

1925 yılı, Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasal ve toplumsal değişim sürecinde önemli bir kırılma anıdır. Cumhuriyet rejimi, hedeflediği modernleşme hamlelerini gerçekleştirebilmek adına devlet otoritesini güçlendirme yoluna gitmiş ve bu süreçte bir dizi zorlukla karşılaşmıştır. Bu zorlukların başında 13 Şubat-15 Nisan 1925 tarihleri arasında meydana gelen Şeyh Sait Ayaklanması yer alır. Ayaklanmanın bastırılmasının ardından çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu, devlet otoritesini pekiştirdiği gibi reformların ülke genelinde yaygınlaştırılması için gerekli olan siyasal ortamı da hazırlamıştır. Böylece Cumhuriyet yönetimi, siyasi ve toplumsal istikrarı güvence altına alarak modernleşme politikalarını daha kararlı biçimde uygulama olanağı bulmuştur.

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, bu süreci doğrudan yönlendirmek için geniş kapsamlı bir yurt gezisi düzenlemiştir. Konya, Adana, Mersin, Dövrtyol (Hatay), Çankırı, Kastamonu, Eskişehir, Bursa, İzmit (Kocaeli), Balıkesir, Manisa, İzmir, Uşak ve Afyon'da halkla bir araya gelerek reformları bizzat anlatmıştır. Ağustos ayından itibaren Panama şapkası kullanarak sürdürdüğü ziyaretler, geleneksel giyim anlayışının değişimine yönelik mesajlar vermiştir. Bu geziler yalnızca reformların tanıtımına hizmet etmemiş, devlet ile toplum arasındaki bağı güçlendirme ve modernleşme sürecine yönelik desteği artırma amacı da taşımıştır. Eylül 1925'te gerçekleşen dördüncü Bursa ziyareti, Cumhuriyet'in yeni değerlerini halka doğrudan anlatma çabasının bir örneğidir. Mustafa Kemal'in liderliği, değişimi anlatmakla sınırlı kalmamış, uygulamalarıyla bu sürecin öncüsü olmuştur. Nitekim bu dönemi yorumlayan *The New York Times*, 15 Eylül 1925 tarihli bir haberinde,

Bursa gezisi sırasında Ertuğrul Yatı'nda Mudanya'da, 22 Eylül 1925 (Bursa Kent Müzesi Arşivi)

Bursa gezisi sırasında Mudanya'da, 22 Eylül 1925 (Bursa Kent Müzesi Arşivi)

Mustafa Kemal'in "*ilerlemeyi hem örnekleyen hem de vaaz eden bir lider*" olarak halkı şapka takmaya yönlendirdiğini aktarmış, ayrıca halkın bu değişime genelde itaatkâr bir şekilde yanıt verdiğini, erkeklerin fes ve kalpağı terk edip standartlaşmış şapkalar giymeye başladığını belirtmiştir.[1]

The New York Times'ın 19 Eylül 1925 tarihli bir başka haberinde ise şu değerlendirmede bulunulmaktadır: "*Türkler, fes takmaya henüz 100 yıldan kısa bir süre önce başlamış olsa da bu süre fesin çevresinde hem siyasi hem de dini birçok anlamın toplanması için yeterli olmuştur. Dolayısıyla, fesin ulusal kıyafetlerin bir parçası olarak terk edilmesi yönündeki kararlı tutum, Batı medeniyetlerinde görülen basit bir tarz değişikliğinden çok daha büyük bir öneme sahiptir. Birinci Dünya Savaşı sırasında Türk askerlerini, diğer ordularda başı koruma amacıyla kullanılan çelik miğferleri giymeye ikna etmek zor olmuş, ancak bu başlıkların faydalarının büyüklüğü nedeniyle direnç sona ermiş ve bu durum, fes ile kalpak gibi benzer başlıkların ortadan kaldırılmasının zeminini hazırlamıştır.*" Aynı haberde, şapka reformunun İstanbul'daki şapka satıcıları üzerinde yarattığı ekonomik etkilerden de bahsedilmiş, yeni başlıkların talep görmesiyle bazı satıcıların bu durumu fırsat bilerek karaborsa faaliyeti yürüttüğü, ancak Türk hükümetinin hızlı bir şekilde müdahale ederek kâr oranlarını sınırladığı belirtilmiştir.[2]

22 Eylül 1925 Salı

Mustafa Kemal Paşa, 20 Eylül 1925 akşamı trenle Ankara'dan hareket etmiş, 21 Eylül sabahı Eskişehir'e varmıştır. Eskişehir'de kısa bir çay molası verdikten sonra yolculuğuna devam etmiştir. *İkdam* gazetesi, Mustafa Kemal'in güzergâh boyunca en küçük istasyonlarda dahi durarak halkla görüştüğünü ve bu duraklarda uzak mesafelerden gelen heyetlerin, yaşlıların, coşkulu kalabalıkların kendisini karşılamak için toplandığını aktarmaktadır. Bu ziyaretler sırasında uğradığı

1 *New York Times*, "Progress in Turkey", 15 Eylül 1925, s.24.

2 *New York Times*, "New Customs for Young Turks", 19 Eylül 1925, s.14.

Bursa gezisi sırasında Mudanya'da, 22Eylül 1925 (Bursa Kent Müzesi Arşivi)

duraklardan biri de Mekece İstasyonu olmuştur. İznik merkezi ve köylerinden gelen halk da karşılama törenine katılmış ve coşkulu bir şekilde Mustafa Kemal'i selamlamıştır. Güzergâh boyunca sık sık gerçekleşen bu duraklamalar ve halkla yapılan görüşmeler dolayısıyla, Eskişehir'den İzmit'e olan yolculuk ancak 10 saatte tamamlanabilmiştir.[3]

Mustafa Kemal Paşa, 22 Eylül 1925 sabah saatlerinde Reşit Paşa Vapuru ile İzmit'ten Mudanya'ya doğru hareket etmiştir. Saat 17.30 civarında, Reşit Paşa Vapuru Mudanya'ya yaklaşırken Ertuğrul Yatı, Reşit Paşa Vapuru'na yanaşarak Cumhurbaşkanı'nı almıştır. Aynı zamanda, İstanbul heyetini taşıyan Kınalıada Vapuru da Mudanya iskelesine yanaşmıştır. Kısa bir süre sonra Ertuğrul Yatı da Mudanya iskelesine ulaşmıştır. Mudanya, 22 Eylül 1925 Salı günü Cumhurbaşkanı'nı karşılamak üzere zafer takları ve bayraklarla süslenmiş, halk ve öğrenciler büyük bir coşku içinde iskele başında toplanmıştır. Bursa'dan gelen heyet içerisinde öğretmenler de yer almıştır. Ertuğrul Yatı'ndan inen Mustafa Kemal Paşa'yı Ordu Müfettişi Ali Sait Paşa, Ali Hikmet Paşa, Bursa Valisi, Mudanya Kaymakamı ve Bursa, Mudanya ile İstanbul heyetleri karşılamıştır. Mustafa Kemal Paşa, iskelenin üzerindeki kalabalık halk kitlesi ve sevgi gösterisinde bulunan

3 *İkdam*, "Reis-i Cumhurumuzun Bursa Seyahati", 23 Eylül 1925, s.1.

جمهوریت

« پرنس سیف الدین » ناصیل کلدی ؟

طیاره ایله باشدیرمامه، واپورله بیتی فرار مادّه سی

غازی پاشا، ایزمیتدن اعتباراً نهایتسز وامثالسز تظاهرات آره سنده مدانیه یه واوکله دن صوکره بروسه یه واصل اولدی

بدی سفردن بری ..

جمهوریت

بیلی تحریری : یونس نادی

۲۳ ایلول ۱۳۴۱ / ۱۹۲۵

۴ ربیع اول ۱۳۴۴

۲۳ ایلول ۱۹۲۵

۴ ربیع اول ۱۳۴۴

Cumhuriyet gazetesi 23 Eylül 1925

Gazi Paşa Bursa'da, Karagöz gazetesi 23 Eylül 1925

öğrencilerin arasından geçerek Belediye Binası'na ulaşmıştır. Burada yaklaşık yirmi dakika dinlendikten sonra alkışlar eşliğinde trene geçerek özel kompartımanına geçmiştir. Beraberinde Ticaret Vekili Ali Cenani, Kütahya Mebusu Nuri, Rize Mebusu Fuat, Afyon Mebusu Ruşen Eşref Beyler, Ordu Müfettişi Ali Said Paşa, refikası Naciye Ali Said Hanım, Ali Hikmet Paşa, Vali, Belediye Reisi ve karşılamaya gelen diğer heyetlerle birlikte Bursa'ya hareket edilmiştir. ***Hâkimiyet-i Milliye*** gazetesi, bu yolculuğa dair şu gözlemi aktarmaktadır: "***Tren yolundaki bütün köylüler şapkaları ellerinde selamlıyorlar, kadınlar yaşa Gazi diye alkışlıyorlardı.***"[4]

Cumhuriyet'in toplumsal dönüşümü, hukuki düzenlemelerle sınırlı kalmamış, gündelik hayatın en küçük ayrıntılarına kadar uzanan değişimlerle kendini göstermiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın bu ziyaretinde yaşanan bazı olaylar, halkın modernleşme sürecine verdiği tepkileri anlamak açısından dikkate değerdir. Yılmaz Akkılıç'ın aktardığına göre, Mudanya İskelesi'nde düzenlenen karşılama töreni sırasında, halkın yeni düzeni yorumlama biçimine dair dikkat çekici bir an yaşanmıştır. Mudanya'ya bağlı Tirilye bucağında öğretmenlik yapan Baki Bey (Gökçe), erkek şapkası olduğunu düşündüğü bir kadın şapkasıyla karşılamada yer almıştır. Mustafa Kemal, bu durumu fark ettiğinde, Baki Bey'i tepeden tırnağa süzmüş ve ardından gülümsemiştir. Bu olay, halkın modernleşme sürecine alışma çabalarını ve şapka reformunun başlangıç dönemindeki ilginç detaylarını yansıtan bir anekdottur.[5]

Mudanya'dan sonraki ilk durak olan Geçit İstasyonu'nda, Gazi Mustafa Kemal Paşa trenden inerek köylülerle bir araya gelmiştir. Burada köylülerin başlarındaki şapkaları dikkatle incelemiş ve onlara şapka ile fes arasındaki farkı sormuştur. Köylüler, şapkanın daha sağlıklı, daha ucuz ve daha sağlam olduğunu ifade ederek cevap vermiştir. Mustafa Kemal Paşa, köylülerin ellerinde bulunan yerli fötr şapkalardan birini eline almış, inceledikten sonra başına giymiş ve şu soruyu yöneltmiştir: "*Bu kaça çıkıyor*?" Köylüler, "*Beş yüz elli kuruşa, Paşam*," diye yanıtladığında, Mustafa Kemal Paşa, *"İnşallah daha ucuza çıkacaktır"* karşılığını vermiştir. Şapkaların mahallinde üretilmesi gerektiği fikrini dile getiren Mustafa Kemal Paşa, köylülerin bu yenilik karşısındaki heyecanını teşvik etmiş ve ardından Bursa'ya doğru yolculuğuna devam etmiştir. Tren, akşam saat yedide Bursa halkının coşkulu alkışları arasında Acemler İstasyonu'na ulaşmıştır. ***İkdam*** gazetesi o anları şöyle aktarmaktadır: *"...şehre girerlerken şehirden atılan toplar, fabrikaların müessisatı sanayiden çalınan düdükleri ve "Yaşa Sevgili Gazimiz" nidaları ufku çınlatıyor, her çehrede sevinç yaşları akıyordu."*[6]

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, kadın ve erkeklerden oluşan büyük bir kalabalığın doldurduğu ve birçok zafer takıyla süslenmiş beş kilometrelik yolu otomobille geçerek şehre girmiştir. Halkın "*Yaşa sevgili Gazimiz!*" nidaları eşliğinde Belediye Binası'na inen Mustafa Kemal Paşa, burada bir süre dinlendikten sonra Bursa Valisi tarafından kendisine takdim edilen kişilere iltifatta bulunmuştur. Daha sonra, alkışlar ve sevgi gösterileri arasında Cumhuriyet Köşkü'ne (Hünkâr Köşkü) geçmiştir. Akşam, Temenye'deki köşkün önüne kadar Bursalılar toplanmış ancak Paşa, yorgunluğu nedeniyle dışarı çıkmamıştır.[7]

Sabiha Gökçen, 1925 yılında Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Bursa ziyareti öncesindeki hazırlıkları aktarırken, bu sürecin şehirde yarattığı heyecanı ve toplumsal atmosferi gözler önüne sermektedir

> *"... 1925 yılı bir başka sevinci taşımıştı Bursa'ya... Hafif bir bahar rüzgârı esiyordu. Toprak ana uyanıyor, ağaçlara sular yürüyor, yapraklar hafiften yeşeriyor, şeftaliler pembe çiçek açıyordu... Her taraf yine bayraklarla donanıyordu. Ne vardı? Ne oluyordu? Bayram mıydı? Hangi bayramdı? Bayramları pek unutmazdım ama, nedense o günü çıkaramamıştım... Şehirde hummalı bir faaliyet vardı. Sokaklar yıkanıyor, badanası eskimiş evler boyanıyordu. Ne güzeldi bu canlılık, ne güzel...*
>
> *Ağabeyime: 'Ne oluyor?' diye sordum. 'Bayram mı?'*
>
> *Ağabeyim gülümseyerek yüzüme baktı,*

4 ***Hâkimiyet-i Milliye***, "Reis-i Cumhur Hazretleri Bursa'da", 24 Eylül 1925, s.1.

5 Akkılıç, ***a.g.e***, s.43.

6 ***Hâkimiyet-i Milliye***, "Reis-i Cumhur Hazretleri Bursa'da", 24 Eylül 1925, s.1.

7 ***Cumhuriyet***, "Bursa, sürur ve şadmanî içinde gaziye alkışlıyor", 24 Eylül 1925, s.1.

جمهوريت

قراردن صوكره

ریاست جمهور باش کاتبی شهریمزده

بویوك ملت مجلسی رئیسنك صحتی

بروسه، سرور وشادمانی ایچنده غازی یی آلقیشلایور

غازی پاشا دوه استراحت ایتمشلر، آقشام اوزری کوچوك برنده یاپمشلردر.

دوه کیجه بروسه لیلر معظم برفنار آلایی ترتیب ایتمشلردر

غازی پاشانك اولکی کون آلدیغمز بروصه‌لری ویزمینده استقبال تظاهراتی

استقلال محکمه‌سی سیاحته چیقیور

انکلیز هیئتی تحقیقات طلبنده بولوندی؟

انکلیز سوقیانی

فرقه دیرانی

هیئت وکیلیمك مذاکره جدیه‌سی

حقوق مدوسکی وتاریخیه سلاوکی

Cumhuriyet gazetesi 25 Eylül 1925

saçlarımı okşadı:

'Bir bakıma bayram sayılabilir...'

'Anlamadım ağabey... Nasıl bir bakıma?'

'Gazi Paşa geliyor da...'"[8]

Gökçen anılarında, Bursa'nın Paşa'yı karşılamak için bayraklarla donatıldığını, sokakların temizlendiğini ve evlerin boyandığını anlatırken, şehirdeki canlılığı ve coşkuyu vurgulamaktadır. Çocukluk algısıyla içinde bulunduğu durumu anlamaya çalışırken, ağabeyinden aldığı ***"Bir bakıma bayram sayılabilir"*** yanıtı, bu ziyaretin halk nezdindeki algısını ortaya koymaktadır. Burada dikkat çeken husus, Gazi Mustafa Kemal'in gelişiyle kentte oluşan hareketliliğin, halkın zihninde sıradan bir devlet ziyareti olarak değil, adeta bir bayram sevinciyle özdeşleştirilmesidir. Bu küçük detaylar, lider kültünün ve modernleşme hamlelerinin toplumsal kabul sürecine nasıl yansıdığını göstermektedir. Osmanlı'nın son döneminde devlet otoritesi ile halk arasındaki mesafenin derinleştiği bir süreçten sonra, Cumhuriyet'in kurucu lideri, bizzat halkın içinde yer alan bir figür olarak benimsenmiştir. Sabiha Gökçen'in anılarındaki bu sahne, halkın yeni rejimi ve onun önderini nasıl içselleştirdiğine dair önemli ipuçları sunmaktadır. Bu ziyaretin bir diğer önemi, Gazi Mustafa Kemal'in Sabiha Gökçen ile tanışması ve onu manevi kızı olarak kabul etmesidir. Atatürk'ün himayesi ve teşvikiyle Sabiha, Cumhuriyet'in modernleşme ideallerini temsil eden bir figüre dönüşecek, ilerleyen yıllarda Türk kadınları için toplumsal değişimin simgelerinden biri haline gelecektir.

23 Eylül 1925 Çarşamba

23 Eylül günü Mustafa Kemal Paşa, yorgunluğu nedeniyle resmi kabullerde bulunmamıştır. Ancak Çekirge'de Askerî Hastaneye kadar bir gezinti yaparak orada bulunan Ordu Komutanı Ali Sait Paşa'yı ziyaret etmiştir. Gazi, öğleden sonra 4.45'te Türk Ocağı ziyaretinde bulunmuştur. Bu ziyaret sırasında kendisine kahve ve Misi köyde yetişen elma ikram edilmiştir. Bursa arakiyeci esnafı tarafından imal edilen

8 Sabiha Gökçen, Atatürk'le Bir Ömür, Haz. Oktay Verel, 3. Baskı, Altın Kitapları, İstanbul, 1994, s.17-18.

جمهوريت

اصلی اوتوتدوره مازلر

آرالرنده ایك دفعه وكيل كورمن پرفنا خلق

نافعه وكيلی «بايبورد» ده بركيجه قالدی

سليمان سری بك «بايبورد» دوقی تعلقدن : «هرقازه‌مك سنی ايتديدیكه داغا»

لوغروم دمير يولی خاطرنه كلير، امين اولكز، بوراية ده كلديكز ؟

نافعه وكيلی سليمان سری بك

غازی پاشا دارالمعلمين هيئتی قبول ايتدی

رئيس جمهور حضرتلری استانبول دارالمعلمی طلبه‌سنك ترتيب ايتدكلری مناسبتله‌ی تشريف بيورمشلر ، (زيبك) وضعی بر زياده يكنمشلردر

غازی پاشا حضرتلرينك صوك سياحتلرينه عائد اطلاعلرمزدن

زراعت وكالتنك ياپديغی تدقيقات

اورمانه وبيطه مكتبلری ايله خلقه‌لی مدرسلرينك آناطوليده ياپدقلری تدقيقات هپسی شامل وواسعدر

زراعت وكيلی صبری بك

اسپانيولر چكيليور

استانبول فوتبولجلرندن كوپی ايدمانيولر

مبعوث نامزدلری

دوره فرقه ديوانده

تثبيت ايديلدی

استانبول نامزدلری خارجه مسئله‌لری

توفيق كامل ويرمك آرالرنده صوك

جمعه ايرتسی
۲۶ ايلول ۱۳۴۱
۱۹۲۵
۷ ربيع الاول ۱۳۴۴
باش محرری : يونس نادی
ايونه‌مزلر
سنه‌لك ۲۰ نومرو ۴۹۷
ستلك ۱۱۰۰ ، آلتی آيلك ۶۰۰ ،
اوچ آيلك ۳۲۵ قروش ، خارجه‌يه ايچون سكسان
۲۰۰۰ ، اوچ آيلك ۱۱۰۰ ، اوچ آيلك ۶۰۰ قروشدر
سنه‌لك ۲۰ نومرو ۴۹۷
نسخه‌سی همرده
۳ غروشدر

ATATÜRK BURSA'SINDA MODERNLEŞME

bir fötr şapka da kendisine hediye edilmiştir. Şapka takdim edildiğinde, aynaya bakarak, "*Bana büyük geliyor. Benim başım 56 santimetredir*" demiştir. Aynı zamanda şapkayı imal eden ustalarla konuşarak, emeklerini takdir etmiş ve şu sözleri sarf etmiştir: "*Her yerden, memlekette imal edilmek şartıyla birer şapka istiyorum*." Arakiyecilere hitaben, "*Bana öyle güzel bir şapka yapınız ki, Ankara'ya o şapka ile döneyim*" ifadelerini kullanmıştır. Veda etmek üzere ayağa kalktığında, Ocak başkanının yaptığı konuşmaya cevaben şu sözleri sarf etmiştir: "*Milletin hissiyatını daima hassas ve yüksek bir seviyede bulundurmak, zihinlerdeki eski pasları atmak için en güçlü dayanak noktası Ocaklardır. Ben de böyle bir Ocakta bulunduğumdan dolayı büyük memnuniyet duyuyorum. Çalışma tarzınızın başarısını da gözlemledim. Tebrik ve teşekkür ederim.*"[9]

Cumhuriyet gazetesi, aynı akşam düzenlenecek fener alayı nedeniyle erken saatlerden itibaren Bursalıların caddeleri doldurmaya başladığını belirtmiştir. Fener alayına kız ve erkek liseleri, Muallim Mektebi, Askerî İdadi, muallimler ve Türk Ocağı'nın katılacağı ifade edilmiştir. Fener alayı, akşam dokuz buçukta belediye binasının önünden başlamıştır. Belediye Reisi Cemal Yağcı'nın öncülüğünde, kız ve erkek liseleri, muallimler, askerler, İstanbul'dan gelen heyet ve fırka, askeri lise bandosu ile birlikte büyük bir halk kitlesi, Saray Caddesi'nden (Ünlü Cadde) Sedbaşı'na, oradan da Keşiş Dağı'nın (Uludağ) eteğinde bulunan Hünkâr Köşkü'ne kadar "*Yaşa Gazi*" nidaları eşliğinde yürüyüş gerçekleştirmiştir. Alay, köşkün önüne vardığında Gazi yanında Ticaret Vekili Ali Cenani ve mebuslar ile birlikte aşağıya inmiştir. Yürüyüşün en önünde Askerî Lise bandosu ilerlemekteydi. Mustafa Kemal Paşa, kalabalığa dönerek coşkulu bir sesle "*Merhaba efendiler!*" diye hitap etmiş, bunun üzerine büyük bir heyecan dalgası yayılmıştır. Ardından, askerler ve halk, yoğun bir coşkuyla Paşa'nın huzurunda geçiş yapmıştır.[10]

24 Eylül 1925 Perşembe

Mustafa Kemal Paşa, öğleden sonra Hünkâr Köşkü'nden ayrılmış, siyah resmi elbisesi ve melon şapkasıyla Hükümet Konağı'na gitmiştir. Kendisine Kütahya mebusu Nuri Bey, Rize mebusu Fuat Bey ile Ordu Müfettişi Ali Sait ve Ali Hikmet Paşalar refakat etmiştir. Hükümet Konağı'nda tüm memurları kabul ettikten sonra belediye dairesine geçmiş, bu sırada halk da belediye binasının çevresinde toplanmıştır. Kadın, erkek, genç ve yaşlı herkes sokakları doldurmuş, Gazi yoğun tezahüratlar eşliğinde karşılanmıştır. İlerleyen saatlerde Bursa'nın kazalarından gelen heyetleri kabul etmiş, her biriyle ayrı ayrı görüşmüştür. Ayrıca Balıkesir'den gelen heyetlerle de bir araya gelmiş ve kendilerine Balıkesir'i ziyaret edeceğine dair söz vermiştir.[11]

25 Eylül 1925 Cuma

Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa, 25 Eylül 1925 Cuma günü İstanbul Muallim Mektebi heyetini köşkte kabul etmiştir. Maarif Vekâleti'nin izniyle Bursa'ya gelen heyet, idareci ve öğretmenleriyle birlikte köşk girişinde beklerken, Gazi Paşa gezisinden dönüşte kendilerine iltifatta bulunmuş, ardından salonda sigara ve kahve ikram etmiştir. Kabul sırasında, okulun şükran hatırası olarak öğrenci eserlerinden oluşan bir koleksiyon, el işleri ve ipek böceğinin gelişimini gösteren bir tablo kendisine sunulmuştur. Gazi Paşa, Müdür İbrahim Alaaddin (Gövsa) Bey ve öğretmenlerle okulun çalışmaları hakkında görüşmüş, derslerin işleyişi üzerine fikirlerini paylaşmış ve İstanbul'a geldiğinde Muallim Mektebi'ni ziyaret edeceğini ifade etmiştir. Gazi Paşa, aynı gün akşam saat 21.15'te, milletvekilleri Nuri, Fuat ve Hamit Beylerle birlikte Bursa Muallimler Birliği salonundaki müsamerede yer almıştır. Müsamere, ayakta dinlenen İstiklâl Marşı ile başlamış, ardından Dârülmuallîmin Marşı icra edilmiştir. Müdür İbrahim Alaaddin (Gövsa) Bey sahneye çıkarak bir konuşma yapmış, heyet adına Gazi Paşa'nın varlığının en büyük anlam ve güzellik olduğunu vurgulamıştır. Müsamerede sergilenen Zeybek oyununu büyük bir beğeniyle izleyen Gazi Paşa, oyunun üç kez tekrar edilmesini istemiş ve kadınların da katılımıyla daha anlamlı olacağını ifade etmiştir. Ardından "*Muallim*" adlı piyes başarıyla sahnelenmiş, İstanbul'dan gelen heyetin seslendirdiği "*Cumhuriyet*"

9 Eren Akçiçek-Mehmet Karayaman, ***Atatürk'ün Türk Ocakları'nı Ziyaretleri ve Yaptığı Konuşmalar***, Türk Ocakları Yay., Ankara, 2008, s.122-123.

10 ***Cumhuriyet***, "Bursa, Sürur ve Şadmanî İçinde Gaziye Alkışlıyor", 24 Eylül 1925, s.1.

11 ***Cumhuriyet***, "Gazi Paşa'nın Dünkü Ziyaretleri", 25 Eylül 1925, s.1.

جمهوريت

محلكتك اقتصادياتى

انتخابات حاضرلغنه رسماً باشلاندى

استقلال محكمه‌سى

بروسه‌ليلرك معظم تظاهراتى وغازينك نطقى

سابو نشانلرينه استفاده

پچكى يوردينك ۱۳ نجى سركيسى

امين بكك اوطوموبيلى

شوفورلر برنظامنامه تكليف ايتديلر

«موصل» بهمه حال تورك قالاجقدر

Cumhuriyet gazetesi 29 Eylül 1925

ve "*Zafer*" marşları ilgiyle dinlenmiştir. Müsamere, üçüncü kez oynanan Zeybek oyunu ile sona ermiştir. Gazi Paşa, İstanbul Muallim Mektebi heyetini ertesi akşam Muallimler Birliği'nde düzenlenecek müsamerede de görmek istediğini belirtmiştir.[12]

26 Eylül 1925 Cumartesi

26 Eylül günü eski Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa Mudanya'ya gelmiş oradan da Gazi'nin misafiri olarak Hünkâr Köşkü'ne geçmiştir. Akşam Gazi ile birlikte saat 22.30'da Bursa Muallimler Birliği'nin düzenlediği müsamereye geçilmiştir. Beraberlerinde ayrıca Ali Sait Paşa ve eşleri, milletvekilleri ve maiyeti bulunmaktaydı. Abbas Hilmi Paşa, Gazi Paşa'nın sol tarafına oturmuştu. Müsamere, ayakta dinlenen İstiklâl Marşı ile başlamış, ardından Cumhurbaşkanlığı orkestrası çeşitli eserler icra etmiştir. Bu müsamerede de İstanbul Muallim Mektebi öğrencileri millî oyunlarını sergilemiş, Gazi Paşa, büyük bir ilgiyle takip ettiği bu gösterilerin defalarca tekrar edilmesini istemiştir. Öğrenci heyeti, Gazi'nin takdirini kazanarak büyük bir başarı sergilemiştir.[13]

27 Eylül 1925 Pazar

New York Times'da 27 Eylül tarihli yayımlanan bir haberde, dönemin önemli gündem maddelerinden biri olan Musul meselesine dikkat çekildiği görülmektedir. İngiltere ile ilişkilerin giderek gerildiği bu süreçte, Mustafa Kemal Paşa'nın Bursa'da bulunduğu günlerde bir yandan reformların etkilerini gözlemlemeye çalışırken, diğer yandan ise Musul meselesiyle yakından ilgilendiği anlaşılmaktadır. Haberde, Mustafa Kemal Paşa'nın Musul konusundaki kararlılığı açık bir şekilde vurgulanmıştır. Paşa, Türk ordusunun hazır olduğunu ve moralinin yüksek seviyede bulunduğunu belirtmiş, gerekirse Musul için savaşmaktan çekinmeyeceklerini ifade etmiştir. Haberde Mustafa Kemal Paşa'nın"*Musul Türk'tür ve bu gerçeği hiçbir şey değiştiremez. Biz, Dicle'nin her iki yakasında bulunan eski Musul vilayetinin tamamını istiyoruz ve bu görüşten asla vazgeçmeyeceğiz,*" sözlerine de yer verilmiştir.[14]

28 Eylül 1925 Pazartesi

28 Eylül 1925 günü saat 14.00'te, Belediye Meydanı'nda toplanan binlerce Bursalı, başlarında şapkalarıyla Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın köşküne doğru yürüyerek, şapkanın tamamen benimsendiğini göstermek istemiştir. Coşkulu kalabalığı karşılayan Reisicumhur, köşkün kapısını açarak halka hitap etmiş ve onlara iltifatta bulunmuştur.

Köşkün önünde, Bursa Türk Ocağı üyesi Dr. Nazif Şerif Bey, Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya hitaben bir konuşma yapmış ve şu sözleri dile getirmiştir:

> *"Ey Ulu Gazi, sana hitap etmek için senin mübeccel isminden daha kıymetli bir kelime bulamıyorum. Sen büyük milletin en büyüğüsün. Sen yalnızca Türk milletini değil, bütün medeniyeti kurtardın. Biz her şeyimizi senin uğrunda feda edeceğiz. Senin nurunu görmeyen gözler kör olsun, senin hitabını işitmeyen kulaklar sağır kalsın! İşte biz bugün senin huzurunda, senin adına ant içiyoruz."*

Bu hitaba cevaben Gazi Mustafa Kemal Paşa şu konuşmayı yapmıştır:

> *"Muhterem arkadaşlar, sizi yekpare bir vicdan halinde, bir kalp halinde karşımda görüyorum. Bu kalbe büyük bir vicdan hazzı ile temas ediyorum. Bu temas bana büyük bir saadet bahşediyor. Arkadaşlar, öteden beri muhterem Bursalıların bu yüksek kabiliyete sahip olduğuna kaniydim. Ne var ki birkaç cahil, bu kitlenin önüne çıkarak bu zekâ ve kabiliyeti örtmek istemiştir. Ancak, hakikatin örtülmesi imkânsızdır ve bugün gösterdiğiniz tezahür, bunun en açık delilidir. Söylenen sözlerden son derece mütehassis ve minnettarım. Bu samimi hislere en derin teşekkürlerimi sunarım. Gösterdiğiniz coşkun hissiyata layık bir karşılık vermek isterdim, ancak heyecanım buna mani oluyor. Yalnızca birkaç kelime daha eklemek isterim. Bir zamanlar bu millete fes giydirilebilmesi için şeyhülislamlar değiştirilmiş, fetvalar çıkarılmıştır. Oysa bugün milletimiz, böylesine hissiz, manasız, mantıksız vasıtalara itibar etmemektedir. Bizim rehberimiz, milletimizin iradesidir ve bundan başka bir şey olamaz. Muhterem Bursalılar, samimiyetle ve katiyetle ifade*

12 *Cumhuriyet*, "Gazi Paşa Darulmuallimin Heyetini Kabul Etti", 26 Eylül 1925, s.1.

13 Palazoğlu, *a.g.e*, s.221.

14 *New York Times*, "Kemal Says Army Is Ready To Fight", 27 Eylül 1925, s.22.

Mustafa Kemal, şapka inkilâbından önce, kendisini Hünkâr Köşkü bahçesinde fesler yerine şapkalarla karşılayan Bursalıları selamlıyor, 28 Eylül 1925 (Bursa Kent Müzesi Arşivi)

etmek isterim ki, takip ettiğimiz yol doğrudur. Bu yol bizleri saadete ulaştıracaktır. Tereddüde mahal yoktur. Takip ettiğimiz yol, herhangi bir ferdin çizdiği bir hat değil, bütün fikirlerin muhassalasının belirlediği bir güzergâhtır. Bu yüzden doğrudur ve isabetlidir. Arkadaşlar, memleketimizin her köşesinde aynı hissiyat hâkimdir. Ancak, bu hissiyatın fiilen izharı bugün ilk defa Bursa'da gerçekleşmiştir. Bunu sağlayan sizlere ve tertip heyetine en içten tebriklerimi ve teşekkürlerimi sunarım."[15]

29 Eylül 1925 Salı

29 Eylül 1925'te Mustafa Kemal Paşa, Mudanya'ya bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Bursa'dan hareket eden tren, yaklaşık bir saat süren yolculuğun ardından Mudanya'ya ulaşmıştır. Yol kenarlarında toplanan köylüler ve Mudanyalılar, başlarında şapkalarıyla büyük bir coşkuyla kendisini selamlamıştır. Gazi Mustafa Kemal Paşa, halkla temaslarda bulunmuş ve sonrasında Mudanya Cumhuriyet Halk Fırkası'na gitmiş ve burada heyetleri kabul etmiştir. Fırka tarafından şerefine düzenlenen çay ziyafetine de katılmıştır. Bu ziyafette Ali Said ve Hikmet Paşalarla Bursa Mebusu Refet, İzmir Mebusu Celal, Siirt Mebusu Mahmut, Rize Mebusu Fuat, Kütahya Mebusu Nuri, Malatya Mebusu Hilmi ve Cumhuriyet Halk Fırkası On İkinci Mıntıka Müfettişi Kemal Bey ve Bursa Valisiyle Belediye Reisi hazır bulunmuştur. Mustafa Kemal Paşa, parti binasındaki fotoğrafını "*Mudanya Cumhuriyet Halk Fırkası 29 Eylül 341*" ve "*Muhterem Mudanyalıların geçen intihapta gösterdikleri vefayı ve programımıza şuurlu irtibatı ispat eden hareketlerini lisan-ı şükranla takdir etmeyi vazife addediyorum*." ibaresini yazarak imzalamıştır. Çay ziyafetinin ardından, Mudanya iskelesinde duran Mısır eski Hidivi Abbas Hilmi Paşa'ya ait Nimetullah Yatı'na geçmiş ve Ertuğrul Yatı'nın refakatiyle akşam saat yedide Mudanya'dan hareket etmiştir. Gazi, gece saat üç buçukta tekrar Mudanya'ya, dört buçukta ise Bursa'ya dönmüştür.[16]

15 *Cumhuriyet*, "Bursalıların Ma'zum Tezahüratı ve Gazi'nin Nutku", 29 Eylül 1925, s.1-2.

16 *İkdam*, "Gazi Paşa dün Mudanya'yı Teşrif Buyurdular", 30 Eylül 1925, s.1.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Bursa'da İpekiş Fabrikası'nın temelini atarken, 1 Ekim 1925 (Bursa Kent Müzesi Arşivi)

1 Ekim 1925 Perşembe

1 Ekim 1925 tarihinde, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın katılımıyla Bursa'da Muradiye İstasyonu civarında kurulacak olan dokumacılık fabrikasının (İpekiş) temel atma töreni gerçekleştirilmiştir. Törene, Gazi Paşa'nın yanı sıra Bursa Valisi, Fırka Kumandanı, Halk Fırkası Müfettişi, Belediye Reisi, İş Bankası Müdürü ve şirket temsilcileri katılmıştır. Törende, Gazi Paşa lacivert bir kostüm ve fötr şapka ile hazır bulunmuş ve halka hitap etmiştir. Gazi Mustafa Kemal Paşa, törende yaptığı konuşmada şu ifadeleri kullanmıştır: *"Bursa'da bir dokumacılık şirketi teşkil edildiğine memnuniyetle muttali oldum. Bugün bu şirkete ait fabrikanın vazife-i esas merasimine iştirakten fevkalade memnunum. Bursa, başlı başına bir sanat memleketi olmaya pek kabiliyetlidir. Çok temenni ederim ki Bursa'da her şeye ait fabrikalar çoğalsın hiç olmazsa türbelerin adedine ulaşsın."* Ayrıca Gazi Paşa, böylesi büyük teşebbüslerin ancak halkın sermayesini bir araya getirmesiyle mümkün olabileceğini vurgulamış ve İş Bankası'na, bu girişime sağladığı destekten dolayı teşekkür etmiştir. Konuşmaların ardından İş Bankası Müdürü Saffet Bey, fabrikanın projelerini Gazi Paşa'ya sunmuş, detaylı bilgiler aktarmıştır. Törenin en dikkat çeken anı, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın temel atma işlemini gerçekleştirmesi olmuştur. İçerisinde gümüş, nikel ve bronz paralar ile hatıra yazılı bir belge bulunan mavi şişe, Gazi Paşa tarafından temele yerleştirilmiş ve ardından bir mala kireç ve iki çekiç darbesi vurulmuştur. Bu önemli anlar sinema kameraları ile kaydedilmiştir. Aynı gün Gazi Paşa, Bursa'da elektrik fabrikası ziyaretini erteleyerek Bursa Atıcılar'da Fenerbahçe ile Bursa'nın muhtelit futbol takımları arasında oynanan

Mustafa Kemal Paşa Atıcılar'da Bursa-Fenerbahçe maçını izlerken (Bursa Kent Müzesi Arşivi)

maça katılmıştır. Karşılaşma beraberlikle sonuçlanmış, Gazi Paşa, gençlerin coşkulu tezahüratları arasında alandan ayrılmıştır.[17]

2 Ekim 1925 Cuma

2 Ekim akşamı Mustafa Kemal Paşa, Kız Muallim Mektebi'nin Muallimler Birliği'nde düzenlediği müsamereye maiyetiyle birlikte katılmıştır. Program sırasında Gazi'ye, Müdür Seniha Nafiz Hanım tarafından kahve ikram edilmiştir. Müsamerede, Ali Sait ve Ali Hikmet Paşalar, Ruşen Eşref, Nuri Beyler, Bursa Valisi ve Kumandan da hazır bulunmuş, etkinliği takip etmişlerdir. Gazi ve beraberindekilere program boyunca limonata ve pasta ikram edilmiştir. Gazi Mustafa Kemal Paşa, müsamereyi büyük bir takdirle izlemiş, program sonunda kendisini uğurlayan Müdür Seniha Nafiz Hanım ve Müdür Yardımcısı Fakihe Hanım'ın ellerini sıkarak kendilerine iltifatta bulunmuştur. Birliği dolduran halkın coşkulu alkışları eşliğinde köşke dönerek geceyi sonlandırmıştır.[18]

İkdam gazetesinin 2 Ekim 1925 tarihli haberinde, şapka devriminin Bursa'daki ekonomik etkileri ele alınmıştır. Haberde, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Bursa ziyareti sırasında halkın şapkaya gösterdiği yoğun ilgi ve coşkulu karşılamalarına değinilmiş, bu dönüşümün yerel ekonomiyi canlandıran yönleri vurgulanmıştır. Bursa'da yerli fötr şapka üretimine başlanmasının, hem üreticilere hem de zanaatkârlara yeni bir gelir kaynağı oluşturduğu belirtilmiş,

17 *Cumhuriyet*, "Bursa Dokumacılık Şirketi'nin Vazife-i Esası", 2 Ekim 1925, s.1-2.

18 *Cumhuriyet*, 3 Ekim 1925, s.3.

özellikle geçmişte derviş külahı üreten arakiyeci ustalarının şapka üretimine yönlendirilmesiyle bölgesel ekonomik faaliyetlerin çeşitlendiği ifade edilmiştir. Şapkanın yerel üretiminin teşvik edilmesi, hem maliyetin düşmesini hem de daha geniş kitlelerce erişilebilir hale gelmesini sağlayarak halkın bu değişimi benimsemesini kolaylaştıracağı ifade edilmiştir. Şapka imalatının desteklenmesi, iş gücüne yeni alanlar açarken, modernleşme sürecini de ekonomik temellerle güçlendiren bir unsur olarak değerlendirilmiştir. Gazete, Türk Ocakları'nın bu dönüşüm sürecine aktif katkı sağladığını ve halkın bilinçlendirilmesi amacıyla çeşitli etkinlikler düzenlediğini aktarmaktadır. Şapka reformunun üretim zinciriyle birlikte düşünüldüğüne yer verilmiştir. Haberde, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın ekonomik bağımsızlık ilkesine verdiği önem vurgulanarak, Bursa'nın ekonomik gelişimine yönelik diğer girişimlere de yer verilmiştir. Özellikle, şehirde kurulan yeni dokumacılık anonim şirketi ve fabrikanın inşası, bölgenin ekonomik potansiyelini artırma hedefiyle ilişkilendirilmiştir. Ayrıca, açılması planlanan bir konserve fabrikasının ziraat ve ticareti canlandıracağına dikkat çekilmiştir. Bursa Kaplıcaları'nın sağlık ve turizm açısından taşıdığı önem üzerinde durularak, bu alanın yeniden yapılandırılması gerektiği ifade edilmiştir. Gazetede, "*Gazi'nin bu defaki teşrifleri ile Bursa'nın mikkârâtı pek feyizli bir inkişaf istikameti aldı*" ifadesine yer verilmiş, ayrıca Gazi'yi ziyaret amacıyla Bursa'ya gelen Eski Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa'nın, Bursa kaplıcalarını ıslah etmek için gerekli tedbirleri almayı ve bunun için ihtiyaç duyulan sermayenin büyük bir kısmını temin etmeyi taahhüt ettiği aktarılmıştır. Bursa'dan Keşiş Dağı'na kadar uzanan bölgede modern yolların inşa edilmesi ve ulaşım altyapısının geliştirilmesi gibi projelerin, şehrin kalkınma sürecine ivme kazandıracağına dair değerlendirmeler de haberde yer bulmuştur. Bu gelişmelerin, yalnızca Bursa için değil, ülkenin genel kalkınma hedefleri için önemli olduğu ifade edilmiştir.[19]

3 Ekim 1925 Cumartesi

3 Ekim günü Türk Lokantacıları adına İstanbul'dan gelen bir grup, Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa'nın şerefine Bursa Belediyesi önünde 120 kişilik bir yemek düzenlemiştir. Mustafa Kemal Paşa, kalabalık bir heyetle bu yemeğe katılmıştır. Heyet içerisinde Bursa milletvekillerinin yanı sıra çevre illerin milletvekilleri de yer almıştır. Yemek sonrası Gazi Mustafa Kemal Paşa, davet ve hazırlıklar için teşekkürlerini ifade ederek şu konuşmayı yapmıştır:

"Muhterem Efendiler!

İstanbul Türk lokantacılarının İstanbul'dan Bursa'ya kadar ihtiyarı zahmet ederek burada bu ziyafeti tertip etmeleri çok nazik, çok ince ve çok samimi bir harekettir. Bunu kemali takdir ile zikrederim. Bana tevcih olunan hitabe, hatibin ve huzurlarında bulunduğum heyet ve cemiyetinizin kalbî hissiyatını ne samimi ifade etmektedir. Bu hitabeyi çok derin tahassüsat içinde büyük memnuniyetle dinledim. Sureti mahsusada teşekkür ederim.

Efendiler! Çok temiz tertip olunmuş sofranızda haz ile oturdum, sofrada hizmetin intizam ile cereyanına şahit oldum. Bu hususu zikrederken, bundan istifade ederek zaten malûmunuz olan bir iki noktaya işaret etmek isterim. Efendiler! Sofra tertibi, sofra hizmeti cidden mühimdir. En ehemmiyetli ihtiyacatımızdandır. Bunun için esas metrdoteller ve garsonlardır. Maalesef zikretmek lâzımdır ki memleketimizde bu nevi sanatkârlar ihtiyaç ile mütenasip tarz ve miktarda yetiştirilmemiştir. Evlerimizde, lokantalarımızda, otellerde bu hususatı medeni insanlara yakışacak surette yapmaya mecburuz. Bugün burada bir defa daha gördük ki, tabahat sanatında yüzümüzü güldürecek sanatkârlarımız vardır. Kendilerini takdir ile yâd ediyorum.

Arkadaşlar! Teşekküratımı tekrar ederken İstanbul'a avdetinizde bilcümle arkadaşlarınıza da hissiyatımı, muhabbetlerimizi tebliğ etmenizi rica ederim. Efendiler, meserretti dakikalar geçirdiğimiz samimi sofranızı terk ederken umuma faydalı olur ümidiyle bir hususa daha işaret etmek istiyorum: Cümlenizce malûmdur. Bizzat Anadolu içerlerinde yaptığım seyahatlerimde gördüm ki, biz Türkler misafirlerimizi izazü ikram için onlara verdikleri ziyafetlerde çok adette yemek yapıyoruz. Bu iktisada münafi olduğu gibi, takdir buyurunuz ki

19 *İkdam*, "Yeşil Bursa'dan İstanbul'a Mektup", 2 Ekim 1925, s.4.

Elektrik fabrikası ziyareti, 6 Ekim 1925 (Sağındaki Fabrika Müdürü Kostav Lode BCA)

> *sıhhate de muzirdir. Milletimizin misafirperverlikteki bu ananesini makul bir hadde irca etmeyi cümlemiz vazife addetmeliyiz."*[20]

6 Ekim 1925 Salı

Bursa'da, Muallimler Birliği Reisi İzmir Milletvekili Necati, İkinci Reis Urfa Milletvekili Rafet, Umumi Kâtip Afyon Milletvekili İzzet Ulvi ve öğretmen Münif Kemal Bey, Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından köşkte kabul edilmiştir. Heyet, öğretmenlerin Gazi Paşa'ya duydukları saygı ve bağlılığı ifade etmiştir.[21] Ayrıca, Gazi, daha önce ertelenen Elektrik Fabrikası ziyaretini de gerçekleştirmiştir.

Aynı gün, Gazi Paşa, Gemlik halkına verdiği sözü tutarak Gemlik kazasını ziyaret etmiştir. ***Cumhuriyet*** gazetesinin 7 Ekim 1925 tarihli haberinde, Paşa'nın 6 Ekim'de gerçekleştirdiği ziyaret ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Gazi'nin güzergâhı boyunca birçok zafer takı kurulmuş ve "***Hoş Geldiniz Gazi Paşamız***", "***Var Olun Halaskârımız***", "***Gemlik Türk'ün Millî Kahramanı Mustafa Kemal'i Selamlıyor***" yazılı levhalarla karşılanmıştır. Şehrin girişinden belediyeye kadar uzanan caddeler halk tarafından doldurulmuş, Gazi'yi şehrin girişinden itibaren Ali Sait ve Ali Hikmet Paşalar, Vali, Fırka Müfettişi ve Gemlik halkı karşılamıştır.

Gazi Mustafa Kemal Paşa, gri kostümü, gri şapkası ve sarı iskarpiniyle geniş caddeyi dolduran halkın alkışları ve ***"Çok Yaşa Gazi"*** nidaları arasında halkı selamlayarak belediyeye ulaşmıştır. Haberde, halkın tamamen şapkalı olduğu da belirtilmiştir. Belediye önünde Kız Mektebinden Nihal Hanım, Gazi'ye bir buket çiçek takdim etmiş, Gazi Paşa da teşekkür

20 ***İkdam***, "Gazi Paşa'ya Lokantacılarımızın Ziyafeti", 4 Ekim 1925, s.1.

21 ***Cumhuriyet***, "Gazi Paşa'nın Gemlik Seyahati", 7 Ekim 1925, s.2.

ederek karşılık vermiştir. Kapıdaki heyete "*Nasılsınız? İyi misiniz?*" diye sormuş, ardından belediye balkonuna çıkarak halkın yoğun alkışları ve "*Yaşa*" tezahüratları eşliğinde belediye salonuna geçmiştir. Burada Gazi'ye limonata ve kahve ikram edilmiş, kaymakam, memurlar ve çeşitli heyetler kendisine takdim edilmiştir. Gazi Paşa, belediyeden sonra Halk Fırkası binasına geçerek kaza ve nahiye heyetleriyle görüşmüş, çeşitli konular hakkında sorular sormuş ve bilgi almıştır. Heyetlere ait fotoğrafları imzalayarak hediye etmiştir. Ardından askeriyeye geçmiş ve burada incelemelerde bulunmuştur. Günü, belediye tarafından düzenlenen yemeğe katılarak tamamlamıştır. Yemekte Belediye Reisi Ziya Bey, teşekkür konuşması yapmıştır. Yemek sonrası Gazi, caddeleri dolduran halkın coşkulu alkışları eşliğinde otomobiline binerek Bursa'ya hareket etmiştir.[22]

8 Ekim 1925 Perşembe

Gazi Mustafa Kemal Paşa, 22 Eylül'de geldiği Bursa'dan 8 Ekim'de ayrılmıştır. Paşa'yı uğurlamak üzere, seher vaktinde kadın ve erkek tüm Bursa halkı Acemler'e kadar yolları doldurmuştur. Saat 08.00'de, memurlar, okullar, esnaf dernekleri, subaylar, jandarma ve polis müfrezeleriyle birlikte halkın coşkulu tezahüratları arasında Bursa'dan hareket eden Gazi, saat 08.40'ta Mudanya'ya varmıştır. Mudanya'nın girişinde Gazi Mustafa Kemal Paşa, Ali Sait ve Ali Hikmet Paşalar, Bursa Milletvekili Rafet Bey, Vali, Halk Fırkası Reisi ve üyeleri tarafından karşılanmıştır. Ardından Mudanya iskelesine yanaşmış olan Ertuğrul Yatı'na binmiştir. Gazi'nin "*Allahaısmarladık*." hitabına karşılık, askerler, öğrenciler ve halk "*Güle güle Paşam!*" tezahüratlarıyla kendisini uğurlamıştır. Saat 09.00'da, Gazi Mustafa Kemal Paşa, beraberinde Ali Sait ve Ali Hikmet Paşalar, Rize Milletvekili Fuat, Fırka Kumandanı Mustafa, Başkâtip Tevfik, Seryaver Rusuhi ve Bursa Belediye Reisi Cemal Bey ile birlikte Bandırma'ya doğru hareket etmiştir. Ertuğrul Yatı, saat 09.20'de, kıyıyı dolduran binlerce kişinin alkışları eşliğinde Bandırma'ya doğru yol almıştır.[23]

1917 Bursa doğumlu Louis Günseven o günlere dair şunları aktarmaktadır: "*Gördüm de elini öptüm. Bizim Altıparmak'ta işte. Bizim evin önünde durdu arabası, ben koşa koşa gittim "Hoş geldiniz baba!" dedim, sarıldım elini öptüm. Bir de okulda iken gördüm. "Hoş geldiniz!" dediler bizim ablalarımız. Atatürk'ü karşılamaya giderken okul bizi giydirdi, kırmız beyaz kurdeleler altı yarıya kadar kırmızı, üstü beyaz bizim bayrağımız gibi giydirdiler. O indi arabadan, bir kız geldi ona şiir okudu, elini öptü biz de alkışladık gitti sonra. İlk önce araba o getirmişti Bursa'ya. Açık bir arabaydı. Ben küçüktüm tam tarihi hatırlamıyorum. Bir de Atatürk gelince bütün Altıparmak çıkardı evlerden halıları aşağıya kadar yolu halılarla döşedik. Havra'da da duvar öyle çiçeklerle güllerle süslendi ki biz orada kaldık, o kız orada durdu şiirini okudu havranın önünde. Havra duvarın arkası idi. Bizler Atatürk'ü çok severdik bütün Yahudiler Atatürk'ü çok severdik. Kemal Atatürk, Kemal Atatürk diye. Büyük bir adamdı, çok çok iyi bir insandı. Ah öldüğü gece kocam geldi, "Mahvolduk Louisa! Atatürk öldü!" dedi. Çok baktılar ama siroz hastalığı vardı Atatürk'te. Kurtaramadılar halbuki Avrupa'dan da doktor gelmişti bakmaya.*"[24]

Dördüncü Ziyarete Dair...

1925 yılı, Türkiye'nin modernleşme hamlelerini hızlandırdığı ve bu süreci devlet otoritesini güçlendirerek yönlendirdiği bir yıl olmuştur. Şeyh Said İsyanı'nın bastırılmasının ardından yürürlüğe giren Takrir-i Sükûn Kanunu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılması, rejimin muhalefete karşı tavizsiz bir tutum benimsediğini ve devrimleri kararlılıkla sürdürdüğünü göstermektedir. Bu süreçte laikleşmenin derinleştirilmesi ve toplumsal yapının seküler temeller üzerine inşa edilmesi, dönemin öncelikli hedefleri arasında yer almıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın 22 Eylül-8 Ekim 1925 tarihleri arasındaki dördüncü Bursa ziyareti de bu reformların taşradaki yansımalarını gözlemlemek ve halkla doğrudan iletişim kurarak dönüşüm sürecinin benimsenmesini sağlamak amacını taşımaktadır.

Ziyaretin en önemli konularından biri, kıyafet devriminin Bursa halkına anlatılması ve Şapka Kanunu'nun

22 *Cumhuriyet*, "Gazi Paşa'nın Gemlik Seyahati", 7 Ekim 1925, s. 2.

23 *Hâkimiyet-i Milliye*, "Reis-İ Cumhurumuzun Bursa'dan Avdetleri", 9 Ekim 1925, s.1.

24 Saime Yüceer, *Tanıkların Anlatılarıyla Bursa Tarihi (Sözlü Tarih Arşivi 1919-1938)*, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa, 2005, s.86.

uygulamada nasıl karşılanacağının değerlendirilmesiydi. Mustafa Kemal Paşa, şehirde kaldığı süre boyunca halkın yeni düzenlemeler karşısındaki tavrını yakından gözlemlemek istemiş, özellikle Mudanya ve Geçit İstasyonu'nda köylülerle birebir sohbetler yaparak bu konuda samimi izlenimler edinmiştir. Ayrıca şapka üretiminin yerli imkânlarla artırılmasına dikkat çekerek, kıyafet değişiminin ekonomik yönüne de özellikle vurgu yapmıştır. Bursalıların şapkalarını giyerek coşkuyla düzenledikleri yürüyüş ise şehir halkının bu yeniliği içtenlikle benimsediğini gösteren en önemli örneklerden biri olmuştur. Böylece Bursa, Cumhuriyet'in getirdiği değişime erkenden ve güçlü bir şekilde destek verdiğini ortaya koymuştur.

Mustafa Kemal Paşa'nın Ekim ayında gerçekleştirdiği ziyaret sırasında kıyafet reformuna dair yaptığı açıklamalar, Bursa halkında güçlü bir karşılık bulmuş, şehirde şapka kullanımını yaygınlaştırmaya yönelik önemli bir hareketlilik başlamıştır. Arşiv belgelerinden anlaşıldığı üzere, ziyaretten yaklaşık iki ay sonra, 8 Aralık günü Bursa gençliğinin öncülüğünde geniş katılımlı bir miting düzenlenmiştir. Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde şapka kanununa tepki olarak ortaya çıkan olaylara karşı Bursalılar net bir tutum almış, yaşanan olayları protesto ederek sorumluları açıkça kınamıştır. Miting boyunca Cumhuriyet ilkelerinin korunmasında kararlı bir duruş sergileneceği vurgulanmış ve devrim karşıtı hiçbir harekete izin verilmeyeceği güçlü biçimde ifade edilmiştir. Coşkulu bir havada geçen bu toplantı, Bursa halkının yenilikleri içtenlikle benimsediğini ve Cumhuriyet değerlerine güçlü şekilde bağlı olduğunu göstermiştir.[25]

Mustafa Kemal Paşa, Bursa'da sanayileşme konusuna özel bir önem vermiş, özellikle dokuma sektörünün geliştirilmesinin gerekli olduğunu ifade etmiştir. Ona göre, fabrikaların yaygınlaştırılması ekonomik bağımsızlık açısından temel bir koşuldur ve sanayileşme hamleleri, toplumun kültürel gelişimiyle birlikte yürütülmelidir. Bu çerçevede Bursa'nın geleneksel üretim alanları olan ipekçilik ve tekstil sektörü, Cumhuriyet'in yerli üretime dayalı kalkınma hedefleriyle uyumlu görülmüş ve sanayi yatırımlarıyla desteklenmiştir. Ayrıca Mustafa Kemal, Bursa'nın kaplıcalarının sağlık ve turizm bakımından değerlendirilmesi gerektiğine dikkat çekerek bu alandaki yatırımların artırılmasını teşvik etmiştir.

Eğitim ve kültürel reformlar, önceki ziyaretlerinde olduğu gibi bu süreçte de önemli bir yer tutmuştur. Bursa'da düzenlenen öğretmen toplantıları, eğitim politikalarının halkla paylaşılması ve reformların benimsetilmesi açısından önemli bir zemin sunmuştur. Mustafa Kemal Paşa, şehirde bulunduğu süre boyunca toplumun farklı kesimleriyle temas kurmuş, yöneticilerle, yerel esnaf ve sanayicilerle de görüşerek ekonomik reformların uygulanabilirliği üzerine değerlendirmelerde bulunmuştur. Şapka devrimi ile doğrudan bağlantılı olarak, yerel üreticilerin bu dönüşüm sürecinde üstleneceği rolü vurgulamış, geleneksel arakiyeciliğin şapka üretimine yönlendirilmesiyle reformların ekonomik bir boyut kazanmasını sağlamıştır. Böylece, toplumsal değişim yalnızca hukuki ve kültürel bir dönüşüm olarak değil, ekonomik yapıyı da dönüştüren bir süreç olarak ele alınmıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın Bursa'dan başlayarak Mudanya, Gemlik ve çevre ilçelere kadar uzanan ziyaretleri, halkın yoğun ilgisi ve coşkusuyla karşılanmıştır. Cumhuriyet'in toplumsal düzeyde benimsenmesinde doğrudan temasın önemini açıkça ortaya koyan bu ziyaretlerde düzenlenen mitingler, fener alayları ve çeşitli etkinlikler, yeniliklere karşı duyulan heyecanı görünür kılmıştır. Böylelikle Bursa'da gerçekleştirilen devrimlerin halk arasında giderek yaygınlaştığı ve benimsenme sürecinin ivme kazandığı açıkça görülmüştür.

Hukuk Alanında Devrim: Mustafa Kemal Paşa'nın Beşinci Bursa Ziyareti (20 Mayıs–13 Haziran 1926)

1926 yılı, Türkiye Cumhuriyeti açısından önemli bir dönüşüm evresidir. Bu dönemde devlet, siyasi yapıyı güçlendirmekle beraber toplumsal hayatı yeniden şekillendirecek düzenlemeleri uygulamaya koymuştur. Şubat ayında kabul edilen Medeni Kanun, kişisel haklar, kadın-erkek ilişkileri ve aile düzeni gibi toplum hayatının temel unsurlarında büyük değişimlerin önünü açmıştır. Bu yeni hukuki çerçeve, geleneksel

25 *BCA*, 30-10-102/667-6, 14.12.1925, 2.

anlayışlardan kopuşu ifade etmekte ve gündelik yaşamda köklü bir dönüşümün işaretlerini taşımaktadır. Mustafa Kemal Paşa'nın Mayıs ve Haziran 1926'da Bursa'ya yaptığı beşinci ziyaret, yapılan düzenlemelerin toplum üzerindeki etkilerini yakından görmek ve halkın tepkilerini birebir değerlendirmek amacını taşır. Paşa'nın Batı Anadolu'ya yönelik bu gezisi, devrimlerin kâğıt üzerinde kalmaması için toplumsal benimsenme sürecini yakından takip etme düşüncesinin somutlaşmış hâlidir.

Mustafa Kemal Atatürk'ün Bursa'ya yaptığı beşinci ziyareti, 23 Mayıs 1926, Tophane Parkı (Bursa Kent Müzesi Arşivi)

20 Mayıs 1926 Perşembe

20 Mayıs günü, Mustafa Kemal Paşa, 7 Mayıs'ta Ankara'dan başlayarak gerçekleştirdiği yurt gezisi kapsamında Konya, Mersin ve Adana ziyaretlerinin ardından Bilecik üzerinden Bursa'ya ulaşmıştır. Bu gezi öncesinde resmi karşılama törenlerinin düzenlenmemesini istemesine rağmen, halkın yoğun ilgisiyle karşılanmıştır. ***Cumhuriyet*** gazetesinin aktardığına göre, Paşa saat 20.00'de Bursa'ya varmış, kent baştan sona süslenmiştir ve kendisi doğrudan köşküne geçmiştir. Gece ilerleyen saatlerde ise fener alayı düzenleneceği bildirilmiştir.[26]

26 ***Cumhuriyet***, "Gazi'nin Seyahati", 21 Mayıs 1926, s.1.

Mustafa Kemal Atatürk'ün Bursa'yı beşinci ziyareti, 21 Mayıs 1926, Bursa Belediye Binası önünde

21 Mayıs 1926 Cuma

Mustafa Kemal Paşa, 21 Mayıs gününü köşkünde istirahat ederek geçirmiştir. Fener alayı düzenlenmesini istememiş ve halkın günlük işlerinden alıkonulmaması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca, köşkün önüne kurulan zafer takının kaldırılmasını istemiştir. Gün içerisinde ise Cumhuriyet Halk Fırkası'na bağlı nahiye ve köy ocaklarından gelen heyetleri kabul etmiştir.[27]

22 Mayıs 1926 Cumartesi

Gazi Mustafa Kemal Paşa, daha önce belirttiği üzere herhangi bir tören düzenlenmeksizin saat 16.40'ta Bursa Belediyesi'ni, 17.05'te Vilayet'i ziyaret etmiş ve 17.20'de köşke dönmüştür.[28]

23 Mayıs 1926 Pazar

23 Mayıs günü Mustafa Kemal Paşa, saat 17'de askeriyeyi ziyaret etmiş 19.30'a kadar kalmış ve sonrasında Çekirge'deki köşklerine geçmiştir.[29] ***Cumhuriyet*** gazetesi, İstanbul halkının Gazi Paşa'ya olan saygı ve bağlılığını ifade etmek amacıyla Bursa'ya bir ziyaret düzenleyeceğini haber vermiştir. Bu ziyaret, Halk Fırkası tarafından organize edilmektedir.[30]

24 Mayıs 1926 Pazartesi

Cumhuriyet gazetesinin "*Reisi Cumhur Hazretlerinin Hususi Ziyafeti*" başlıklı haberine göre, "*Reis-i Cumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa, dün akşam Kemalpaşa kazası heyetine bir ziyafet vermiştir.*" Aynı gün Balıkesir ve Bandırma'dan gelen iki heyet de Bursa'ya ulaşmış, Belediye Reisi heyetin konaklamasına dair düzenlemeleri sağlamıştır. Haberde, "*Kemalpaşa kazası heyeti saat onyedide Vali Bey'in delaletiyle Gazi Paşa Hazretleri tarafından kabul edilmiştir.*" ifadelerine yer verilmiştir. Gece, Gazi Paşa'nın köşkünde özel bir ziyafet tertiplenmiş, davete Vali, Belediye Reisi ve askeri erkândan yüksek rütbeli komutanlar da katılmıştır. Haberde, "*suret-i mahsusada celbedilen Kemanî Saadî ve diğer arkadaşlarından müteşekkil musiki heyeti tarafından bir konser verilecektir.*"

Bursa'da Dârülelhân Mektebi öğretmen ve öğrencilerinin verdiği konserden sonra sanatçılarla. (Bursa Kent Müzesi Arşivi)

denilmektedir. Ayrıca, İstanbul'dan Bursa'ya İstanbul'un saygı ve bağlılığını Gazi Paşa'ya sunmak amacıyla oluşturulan heyetin hareket günü belirlenmiş olup, bu heyetin önümüzdeki Pazartesi günü sabah saatlerinde Bursa'ya hareket edeceği kesinleşmiştir denilmektedir. Öte yandan, İnegöl'den de bir heyet Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya saygılarını sunmak ve ilçelerinin ziyaret edilmesini sağlamak amacıyla Bursa'ya gelmiştir. Haberde, "*Kaza'yı teşrif buyurmalarını temin etmek üzere, Kaymakam Servet Bey'in riyaseti altında Belediye Reisi Ahmed, Halk Fırkası Temsilcisi Ali, Türk Ocağı Reisi Nuri, Sipahi Ocağı Reisi Şakir Beylerden oluşan bir heyet bu gün Bursa'ya hareket etmiştir.*" bilgisi paylaşılmıştır.[31]

28 Mayıs 1926 Cuma

Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa, 28 Mayıs 1926'da İstanbul'dan gelen heyetleri Bursa'da kabul etmiştir. Malul gaziler, sanatçılar ve öğretmenlerden oluşan bu heyetle gerçekleştirilen buluşmada Mustafa Kemal, Cumhuriyet rejiminin kültür ve sanata verdiği önemi bir kez daha vurgulamıştır. Özellikle Sanayi-i Nefise Mektebi'nden Çallı İbrahim ile yaptığı konuşmada, "*Sanayi-i Nefise'yi ihmal eden bir dini*

27 *Cumhuriyet*, "Gazi Paşa Dün İstirahat Ettiler", 22 Mayıs 1926, s.1.

28 Palazoğlu, *a.g.e*, s.249.

29 *Cumhuriyet*, "Gazi'yi Arz-ı Tazimat", 24 Mayıs 1926, s.1.

30 *Cumhuriyet*, "İstanbul Halkının Gazi Paşa'ya Tazimatı", 23 Mayıs 1926, s.1.

31 *Cumhuriyet*, "Reisi Cumhur Hazretlerinin Hususi Ziyafeti", 25 Mayıs 1926, s.1.

kabul etmeyiz" ifadesini kullanarak sanatın modern bir toplumdaki merkezi rolüne dikkat çekmiştir. Aynı gün Dârülelhân Mektebi'nin düzenlediği konsere katılmıştır.[32]

30 Mayıs 1926 Pazar

Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa, Bursa öğretmenlerinin düzenlediği yemek ve konsere katılmış, bir saat kaldıktan sonra köşklerine dönmüştür.[33]

31 Mayıs 1926 Pazartesi

31 Mayıs'ta Bursa Kız Okulu'nun düzenlediği biçki-nakış sergisine katılan Mustafa Kemal, kadınların eğitimde ve üretimde daha aktif roller üstlenmesine yönelik çalışmalarını takdirle karşılamıştır.

Cumhuriyet gazetesinin haberine göre, Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'dan gelen heyeti Bursa'da büyük bir memnuniyetle kabul etmiştir. Heyet, saat 16.00'da Bursa Belediye Dairesi'nden hareket ederek Çekirge Köşkü'ne ulaşmış, ancak yağmur başlaması üzerine kabul töreni köşkün alt kat salonunda gerçekleştirilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, heyeti ayakta karşılamış, her birinin elini sıkarak "*Teşekkür ederim.*" ifadesiyle karşılık vermiştir.

Tanıtma töreninin ardından İstanbul Belediye Başkanı Muhittin Bey, Gazi'ye hitaben bir konuşma yaparak İstanbul halkının büyük kurtarıcısını bağrına basma arzusunu dile getirmiştir. Konuşmasında, *"Büyük ve mübeccel Reislerini bağırlarına basmak için nihayetsiz iştiyak ile bikarar olan İstanbul halkı, Halaskârlarını pek yakınlarında görmekle müteheyyiç oldular; hissiyatı tazimkâranelerini ve layezal merbutiyetlerini hâk-i pâyi devletlerine refetmek şerefini naçiz heyetimize bahşettiler."* ifadeleriyle İstanbul halkının Mustafa Kemal'e olan bağlılığını vurgulamıştır.

Muhittin Bey'in konuşmasının ardından salonda bulunanlar *"Yaşasın!"* nidalarıyla Gazi'yi selamlamışlardır. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, İstanbul halkına duyduğu sevgi ve bağlılığı dile getirerek, *"İstanbul'un muhterem halkını temsil eden güzide heyetinizi derin samimiyetle selamlarım. İstanbulluların hakkımda besledikleri muhabbeti her fırsatta olduğu gibi bu defa da heyeti aliyyenizi Bursa'ya kadar göndermek suretiyle izhar etmelerinden çok mütehassis ve müteşekkirim. Benim de muhterem İstanbul ahalisi hakkında kalbimde yerleşmiş olan muhabbet ve hürmetimin çok büyük ve daimî olduğunu izaha hacet görmem. Muhterem halkın doğrudan doğruya içinde bulunarak onu bizzat selamlamakla bahtiyar olacağım günün, uzak olmadığını beyan edebilirim. Şimdilik muhterem İstanbul ahalisine en har ve samimi selam ve hürmetlerimin iblâğına delâlet buyurmanızı hassaten rica ederim."* demiştir. Gazi'nin bu sözleri salonda büyük bir coşku ve alkışlarla karşılanmıştır.

Resmî kabul töreni devam ederken Gazi Paşa'nın yanında Fırka Müfettişi Ali Hikmet Paşa, Bolu Milletvekili Falih Rıfkı Bey, Bursa Valisi ve Belediye Başkanı da bulunmaktaydı. Dârülfünûn, Darüşşafaka Lisesi, Halkalı Ziraat Mektebi, Erkek Muallim Mektebi, basın, bankalar, fırka ve çeşitli kurumların temsilcileri de Gazi'ye saygılarını sunmuş ve kabul töreni bir saatten fazla sürmüştür. Aynı zamanda Edirne'den gelen bir heyet de kabul edilmiştir.

Kabul töreninin ardından heyet, bahçede düzenlenen çay davetine katılmış, bu esnada yağmur durmuş, Gazi kısa bir dinlenmenin ardından İstanbulluların arasına katılmıştır. Heyet arasında bir saatten fazla kalan Mustafa Kemal Paşa ile hatıra fotoğrafları ve sinema görüntüleri alınmış, karikatüristler kendisinin portresini çizmiş, bu çizimler Gazi tarafından imzalanmıştır.

Öte yandan, Sanayi-i Nefise Mektebi öğrencileri ve mensupları, 28 Mayıs'ta Bursa ziyaretleri sırasında Mustafa Kemal Paşa'nın kendilerine gösterdiği ilgiye karşılık şükranlarını sunmak amacıyla bir telgraf göndermiştir. Telgrafta, *"Şimdiye kadar hasretle görmek istedikleri Büyük Müncileri'nin mebzulen iltifatlarına nail olan Sanayi-i Nefise talebe ve mensupları, bu mukaddes, şerefli ve pek heyecanlı günün hatırasını daima saklayacakları cihetle bu günü 'Sanayi-i Nefise Günü' olarak her sene tesid etmeye karar vermişlerdir."* ifadeleri yer almış ve bu anlamlı günün Mustafa Kemal'e duyulan minnettarlığın bir nişanesi olarak her yıl kutlanacağı belirtilmiştir.[34]

32 *Cumhuriyet*, "Gazi Paşa", 29 Mayıs 1926, s.2; Cumhuriyet, 31 Mayıs 1926, s.2.

33 *Cumhuriyet*, "Gazi Paşa", 31 Mayıs 1926, s.2.

34 *Cumhuriyet*, "İstanbul Heyeti Dün Büyük Halaskârlarına Hissiyat-ı Tazimkârânelerini Arz Etti", 1 Haziran 1926, s.1; *Cumhuriyet*, "Gazi Paşa", 2

جمهوريت

زراعت وكالتى ؟

موصل مذاكراتى ائتلافله نتيجه لنديكندن پروتوقولرك امضاسنه انتظار ايديليور

استانبول هيئتى، دون بويوك خلاصكارلرينه حسيات تعظيمكارانه لرينى عرض ايتدى

استهلاك ويركيسى

توقاچى فورانى

يكى جزا قانونك مهم نتيجه لرى

عمله وكيلرك سياحتى

آتشه مذاكراتى ائتلافله نتيجه لنه بيله جكمى؟

جمهوريت

چهارشنبه ٢ حزيران ١٩٢٦ — ٢١ ذي القعده ١٣٤٤

باش محرري : يونس نادي

آبونه شرائطي — سنه‌لك ١٧٠٠ آلتي آيلغي ٩٠٠ — آلتي آيلغي ٥٠٠ — اوچ آيلغي ٢٥٠ غروش — خارجه سنه‌لك ٣٠٠٠ آلتي آيلغي ١٦٠٠ — اوچ آيلغي ٩٠٠ غروشدر

سنه ٣، نومرو ٧٤٣ — نسخه‌سي هر يرده ٥ غروشدر

مالیه مزك اصلاحی

آنقره ، ١ حزيران (باس محرريمزدن) —

غازی پاشا

موسيقی هيئتنك قونسری

پاشا اولای آقشام كوكودهلوده فرق كشيك برضيافت ويرمشلردر

[خاص محرريمزدن] — دون كچه غازی پاشا حضرتلری كوكودهلوده فرق كشيك برضيافت ويرمشلردر . فی حقده وزير پاشالرله والی كامل بك ده دعوتلی جائ ومسی ذوات ، استانبول هيئت اداره‌سی موسيقی هيئتنك مأمورلرندن ، ايكنجی فرقه قومندانی ميرلوا ايله ضباط ، بلده رئيسی جائ بك بلده باشكاتبی ، غازی پاشا حضرتلرينك شرفلرينه برضيافت ويرمشلردر . كچه اوچده

2 Haziran 1926 Perşembe

Cumhuriyet gazetesinin haberine göre, Bursa'da gerçekleşen kültürel etkinlikler, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın himayesinde büyük bir ilgiyle devam etmektedir. 2 Haziran gecesi, Dârülbedâyi heyeti, Mustafa Kemal Paşa'nın emirleri doğrultusunda Kemal Ragıp Bey'in "***Devlet Kuşu***" adlı piyesini sahnelemek üzere hazırlıklarını tamamlamıştır. Haberde, "*Temsile Gazi Paşa Hazretleri de teşrif edeceklerdir*" ifadesiyle Mustafa Kemal'in bu sanatsal faaliyete katılacağı belirtilmiştir. Bunun yanı sıra, Salı günü, yine Dârülbedâyi tarafından Tayyare Cemiyeti yararına büyük bir müsamere düzenleneceği ve bu organizasyonun Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın himayesinde gerçekleşeceği ifade edilmiştir.

Aynı günün akşamında, Süreyya Paşa'nın başkanlığında bulunan Şark Musiki Cemiyeti, Bursa'da geniş bir katılımla bir konser vermiştir. Mustafa Kemal Paşa, saat 22.00'de konserin düzenlendiği Muallimler Birliği'ne teşrif etmiş, kendisini coşkuyla karşılayan bin beş yüz kişiyi aşkın kalabalığın alkışları arasında salona giriş yapmıştır.[35]

4 Haziran 1926 Cumartesi

Gazi Mustafa Kemal Paşa, *"Saat 17.00'de, beraberinde Ali Sait ve Ali Hikmet Paşalar ile Başkâtibi ve Seryaverleri olduğu halde otomobille Bursa'dan Mudanya'ya hareket etti."* Saat 17.30'da Mudanya'ya ulaştığında, halkın büyük sevgi gösterileriyle coşkulu bir şekilde karşılanmıştır. Akşam saatlerinde ise *"Saat 20.30'da Gülcemal Vapuru'nda verilen baloya katıldı."*[36]

Gülcemal Vapuru'nda düzenlenen balo için günler öncesinden hazırlıklara başlanmış, gemi titizlikle baloya uygun hale getirilmiştir. *"Gülcemal Vapuru, dün saat 12.00'de Galata Rıhtımı'ndan Mudanya'ya hareket etmiş ve bu esnada Bahriye Orkestrası tarafından marşlar terennüm edilmiştir."* Davetliler saat 10.30'dan itibaren vapura gelmeye başlamış, güvertede Seyrü Sefain Genel Müdürü Sadullah Bey, İşletme Müdürü Burhaneddin Bey ve diğer idareciler tarafından karşılanmışlardır. Baloya Cumhurbaşkanlığı Alaturka Saz Takımı, Bahriye Mektebi Orkestrası ve caz bandosu da katılmıştır. İstanbul'dan davet edilenlerin sayısı yaklaşık elli kişiyi bulmuştur. Resmî görevlilerden ise yalnız Üçüncü Kolordu Komutanı Şükrü Naili Paşa davetliler arasında yer almıştır. Ayrıca misafirler arasında Millî Eğitim Bakanı, eski Ticaret Bakanı Ali Cenani ve eşi, gazeteci ve milletvekili Falih Rıfkı Atay ile eşi, Afyon ve Yozgat milletvekilleri gibi önemli isimler de bulunmaktadır.[37]

5 Haziran 1926 Pazar

4 Haziran akşamını Mudanya'da geçiren Gazi Mustafa Kemal Paşa, ertesi gün Mudanya'daki temaslarını tamamlayarak Bursa'ya dönmüştür. Saat 16.30'da otomobille yola çıkan Mustafa Kemal Paşa, 17.40'ta Bursa'ya varmış, kısa bir süre Cumhuriyet Köşkü'nde (Hünkâr Köşkü) kaldıktan sonra Çekirge'deki köşküne geçmiştir. [38] Saat 22.10'da Gazi Mustafa Kemal Paşa, Muallimler Birliği'nde Dârülbedâyi'nin sahnelediği dördüncü temsile katılmıştır. Salona girişi halkın yoğun alkışlarıyla karşılanmış, Gazi, seyircilerin arasına oturarak oyunu izlemiştir. Dârülbedâyi, bu temsilde "***Süt kardeşler***" piyesini sahnelemiştir. Mustafa Kemal Paşa, oyunu büyük bir ilgiyle takip etmiş ve sanatkârları defalarca alkışlayarak takdirlerini ifade etmiştir.[39]

6 Haziran 1926 Pazartesi

Gazi Mustafa Kemal Paşa, dün gece Muallimler Birliği'nde sahnelenen temsili halkın alkışları eşliğinde takip etmiş, halkın arasına oturarak oyunu izlemiştir. Gazi Mustafa Kemal Paşa, oyunun sonunda halkın yoğun tezahüratları ve ısrarı üzerine sanatkârları takdir etmiş, onları alkışlayarak onurlandırmıştır.[40]

Haziran 1926, s.1.

35 ***Cumhuriyet***, "Gazi Paşa Halkın Alkışları Arasında Şark Musiki Cemiyeti'nin Konserinde Bulunmuşlardır", 3 Haziran 1926, s.2.

36 ***Cumhuriyet***, "Gazi'nin Balosu", 4 Haziran 1926, s.1-2.

37 ***Cumhuriyet***, "Gazi'nin Balosu", 5 Haziran 1926, s.1.

38 ***Cumhuriyet***, "Gazi Paşa Bursa'da", 6 Haziran 1926, s.1.

39 ***Cumhuriyet***, "Gazi'nin Seyahati", 7 Haziran 1926, s.2.

40 ***Cumhuriyet***, "Gazi'nin Dünkü Günü", 8 Haziran 1926, s.2.

8 Haziran 1926 Çarşamba

Mustafa Kemal Paşa, günün büyük bir bölümünü köşkünde istirahat ederek geçirmiş, akşam saat 17.00'de Türkiye İdman Cemiyeti İttifakı Bursa Şubesi üyelerini kabul etmiştir. Aynı akşam, *Cumhuriyet* gazetesinin haberine göre, Gazi Paşa'nın himayesinde bir tiyatro temsili düzenlenmiştir.[41] Mustafa Kemal Paşa, Bursa Muallimler Birliği'nde Tayyare Cemiyeti yararına gerçekleştirilen bu temsili izlemeye gitmeden önce, cemiyetin Bursa şubesini ziyaret etmiştir. Burada Anadolu Ajansı muhabirine yaptığı açıklamada, Türk milletinin hava kuvvetlerinin güçlendirilmesi gerekliliğini kavradığını ve bu konuda büyük fedakârlıklar gösterdiğini belirtmiştir. Konuşmasında, *"Türk milletinin hava kuvvetlerimizin takviyesi lüzumunu idrak etmesi ve bu uğurda gösterdiği fedakârlıklar, onun siyasi ve medeni olgunluğunun en büyük delilidir. Bu alanda öncülük eden Tayyare Cemiyeti'nin faaliyetlerini takdir ediyorum. Cemiyetin, sabit ve düzenli gelir kaynaklarına kavuşması için memleketimizin çeşitli bölgelerinde gerçekleştirdiği kongrelerin verimli sonuçlar doğuracağına ve tüm vatandaşların bu amaç doğrultusunda çaba göstereceğine eminim."* ifadelerini kullanmıştır.[42]

Ardından, *"Aman Hanım Son"* adlı komedi oyununu izleyen Mustafa Kemal Paşa, Vasfi, Muammer ve Behzad Bey'in performanslarını takdir ederek yanındakilere övgülerde bulunmuştur. Daha sonra sahnelenen *"Binnaz"* piyesinde ise özellikle Raşid Rıza Bey ve Bedia Hanım'ı defalarca alkışlamış, oyunun sonunda halkın yoğun tezahüratına katılarak sanatçıları sürekli alkışlamış ve perdenin bir kez daha açılmasını sağlamıştır. Temsili büyük bir beğeniyle takip etmiş ve sanatçıların performanslarını takdir etmiştir.[43]

10 Haziran 1926 Cuma

10 Haziran günü Mustafa Kemal Paşa, Ali Hikmet Paşa, Nafıa Müdürü Asaf Bey ve eşi, yaverleri Rasuhi ve Muzaffer Beyler ile Mithat Binbaşı Ziya Bey'in eşliğinde saat 13.30'da Halk Fırkası'nın Geçit köyünde düzenlenen ziyafetine katılmıştır. Köyde, Fırka Müfettişi Kemaleddin Bey ve fırkanın heyet-i idaresi üyeleri ile köylüler tarafından coşkuyla karşılanmıştır. Ziyafette, Vilayet adına Defterdar, Belediye Başkanı, Ağır Ceza Mahkemesi Başkanı, Baro Başkanı, Türk Ocağı sorumlusu, İtibar-ı Millî Bankası Müdürü ve Tayyare Cemiyeti Bursa Şubesi Başkanı da hazır bulunmuştur. Mustafa Kemal Paşa, Geçit'te köylülerle bir araya gelmiş, birlikte yemek yiyerek samimi bir şekilde sohbet etmiştir. Daha sonra Ali Hikmet Paşa ile Gündoğdu Köyü'ne geçmiş ve saat 17.30'da Cumhuriyet Köşkü'ne ulaşmıştır. Köşkte yarım saat kadar dinlendikten sonra, Çekirge'deki köşküne geri dönmüştür.[44]

11 Haziran 1926 Cumartesi

Gazi Mustafa Kemal Paşa, köşklerinde dinlenmiş ve Vali İsmail Bey'in başkanlığındaki Çanakkale heyetini kabul etmiştir. Akşam saatlerinde, Dârülbedâyi sanatkârları tarafından Türk Ocağı yararına düzenlenen müsamereye katılmıştır. Gazi Paşa, sanatçıları büyük bir takdirle izleyerek onlara şu sözlerle hitap etmiştir: *"Sizleri çok takdir ederim. İnkılâbımızda sizin de mühim hizmetleriniz vardır. Şimdiye kadar gördüğüm temsiller içinde sizin temsilleriniz gibi muntazam ve sanatkârane olanını seyretmemiştim. Sanatınızı meslek olarak benimsemenizi, arkadaşlarınızla samimi bir şekilde geçinmenizi bilhassa tavsiye ederim. Sizin vatana en büyük hizmetiniz, Anadolumuzu baştan başa dolaşıp halkımıza sanatın ne olduğunu anlatmanız olacaktır. Turnelerinize muntazaman devam ediniz."* Mustafa Kemal Paşa, bu etkinlik sonrasında Türk Ocağı Reisi Nazif Bey'i, başyaveri Rasuhi Bey aracılığıyla davet ederek kendisiyle bir görüşme gerçekleştirmiştir.[45]

13 Haziran 1926 Pazar

Gazi Mustafa Kemal Paşa, 13 Haziran'da Bursa'dan ayrılmak üzere otomobiliyle Mudanya'ya hareket etmiş, saat 11.10'da kente ulaşarak kendisini karşılayan kalabalığı selamlamıştır. Ziyaret öncesinde Mudanya, özenle donatılmış, halk büyük

41 *Cumhuriyet*, "Gazi Paşa Şerefine Köylüler Bir Ziyafet Veriyorlar", 9 Haziran 1926, s.2.

42 *Cumhuriyet*, "Gazi Paşa", 10 Haziran 1926, s.1.

43 *Cumhuriyet*, "Gazi Köylülerin Arasında", 10 Haziran 1926, s.2.

44 *Cumhuriyet*, "Gazi Paşa", 11 Haziran 1926, s.1; *Hâkimiyet-i Milliye*, "Reis-i Cumhur Paşa", 11 Haziran 1926, s.1.

45 *Cumhuriyet*, "Gazi Paşa ve Dârülbedâyi", 12 Haziran 1926, s.1.

Mustafa Kemal Atatürk Karadeniz Vapuru'nda, 13 Haziran 1926, Mudanya, (Bursa Kent Müzesi Arşivi)

bir coşkuyla hazırlıklara katılmıştır. Sabah saat 09.30'da Ordu Müfettişi Ali Sait, Kolordu Komutanı Ali Hikmet Paşa, Bursa Valisi, Belediye Başkanı, Fırka Komutanı ve diğer yetkililer de trenle Mudanya'ya gelmişti. Gazi Paşa, burada kendisini bekleyen heyetle görüştükten sonra, seyyar sergi gemisi haline getirilen ve ilk kez kendisi tarafından ziyaret edilecek olan Karadeniz Vapuru'na geçecektir. Maarif ve Ticaret vekilleri, milletvekilleri ve basın mensupları da sergiyi incelemek üzere limanda bulunmaktaydı. Gazi Paşa, iskelede kendisini uğurlamaya gelenlerle tek tek tokalaştıktan sonra yatına geçmiş, bu esnada limandaki gemiler düdük çalarak selam vermiş, halk ve köylü kadınlar sandallarla vapuru uğurlamıştır. Saat 11.30'da Karadeniz Vapuru'na çıkan Mustafa Kemal Paşa, Cumhurbaşkanlığı bayrağının dalgalandığı geminin selam düdükleri eşliğinde harekete hazırlandığı sırada Cumhurbaşkanlığı Orkestrası tarafından selam marşı icra edilmiştir. Gazi Paşa, doğrudan kaptan köşküne çıkarak kendisine Seyrü Sefain markalı fincanlarla kahve ikram edilmesini kabul etmiş, kısa bir istirahatin ardından vapur Bandırma'ya doğru yola çıkmıştır.

Cumhuriyet'in kültürel ve ticari tanıtımına hizmet etmek amacıyla özel olarak dönüştürülen Karadeniz Vapuru, 3 Nisan 1926'da şehir hatlarındaki son seferini İzmir'e yaptıktan sonra Seyyar Sergi Komisyonu'na tahsis edilmiş, sergi gemisine dönüştürülmesi için hazırlıklara başlanmıştır. Haliç'te havuza alındıktan sonra iç donanımı titizlikle yenilenmiş, siyah olan gövdesi beyaza boyanarak modern bir sergi gemisi haline getirilmiştir. 12 Haziran akşamında seyahatine başlayan Karadeniz Vapuru, 13 Haziran sabahı Mudanya'ya ulaşmıştır. Mustafa Kemal Paşa, sergiyi inceleyen ilk kişi olarak sergi defterine şu notu düşmüştür: "*Sergi muvaffak olmuş bir eserdir. Bende gayet iyi intibalar husule geldi. Teşhir tarzı çok iyidir. Müteşebbislerini takdir ve tebrik ederim.*"[46]

Beşinci Ziyarete Dair...

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın 20 Mayıs-13 Haziran 1926 tarihleri arasındaki beşinci Bursa ziyareti, yeni devrimlere yönelik geniş kapsamlı temasları içermektedir. Bu dönemde Türkiye, hukuk sistemini modernleştirerek bireysel hak ve özgürlükleri güçlendirmeye çalışırken, yeni yönetim anlayışını toplumun her kesimine benimsetmeyi hedeflemekteydi. Şubat ayında kabul edilen Medeni Kanun, birey haklarını ve aile düzenini yeniden tanımlamış, kadın ve erkek eşitliği konusunda köklü değişiklikler getirmiştir. Bu çerçevede Mustafa Kemal Paşa'nın Bursa ziyareti, devrim hareketlerinin taşradaki etkilerini gözlemlemenin yanı sıra, yeni düzenlemelerin yerel düzeyde benimsenmesini sağlama amacını da taşımaktadır. Eğitimden sanata, ekonomiden spora kadar pek çok alanda görüşmeler yapılmış, çeşitli etkinliklere katılmıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın Bursa'ya gelişi sırasında tören düzenlenmesini istememesi ve fener alayı gibi gösterileri reddetmesi, yeni yönetimin gündelik hayata müdahale eden, biçimsel törenlere dayalı bir anlayış yerine, doğrudan halkla iletişim kurmaya önem verdiğini göstermektedir. Köşkün önüne kurulan zafer takının kaldırılmasını istemesi de yine aynı anlayışın sonucudur. Paşa'nın Bursa'daki temasları süresince köylerden ve ilçelerden gelen heyetlerle doğrudan görüşmeler yapılmış, taşra halkının devrimlere ilişkin görüşleri ve talepleri değerlendirilmiştir.

Bu ziyaretin dikkat çeken yönlerinden biri, kültürel reformların yerel halk üzerindeki etkilerinin doğrudan incelenmesidir. Mustafa Kemal Paşa, Bursa'da Dârülbedâyi sanatçılarının temsillerini izleyerek sanatsal faaliyetlerin

46 *Cumhuriyet*, "Gazi Paşa Seyyar Sergi İçin Pek Güzel Demişlerdir", 14 Haziran 1926, s.1-2.

جمهوریت

بازار | پاش محرری : یونس نادی
۱۳ حزیران ۱۹۲۶
۲ ذی الحجه ۱۳۴۴

آبونه شرائطی
سنه‌لیک ۱۷۰۰ آقچه‌لی، ۹۰۰
آلتی آیلیک ۵۰۰ غروش، خارجه اچون سنه‌لیک ۳۰۰۰ آقچه‌لی ۱۶۰۰ آلتی آیلیک ۹۰۰ غروشدر
سنه ۳، نومرو: ۷۵۴
نسخه‌سی هر یرده ۵ غروشدر

موصلدن صوکره

موصل مسئله‌سك مظهر اولان شكل وصورتده حلنك كافی تحلیلنه‌دهمی تأسیس طرزی شیمدیه قدرقابل درجه‌ده آكلاشلمشدر. ساربوزه جمهوریتك ملی حدودی دائرلر ایچینده تامام وفیوداتیه بر حاله ایدی . استقلال جدالی ایله بلشلان یوروك ایچنك موصل طرفنده رابطه‌یی پرکدیك قلمشدی. استقلال جدالك نتیجه‌سنه واریمیلك ایچون ایكی مسئله‌ی تعلیق ایتمك ضروری قالمشدی : موصل وقویوق . موصل مسئله‌سی تورکیه ایله حراق حدودینك تعیین نتیجه‌سنه دیكله‌جك بر حاله كلمشدی. انكلتره ایله خصوصی بر آكلاشمه واریلدیكندن صوکره مجلس مبعوثان طرفندن قبول اولنان بر قانونله موصل مسئله‌سنك بر حل صورتی بولنمشدی. بو قانونك احكامی موجبنجه موصل ولایتی ایله قوجالیمه‌سی انكلتره ایله عهدنامه عقد اولنمشدی. بو عهدنامه موجبنجه انكلتره ایله موصل ولایتی آراسنده بر سنه‌لك بر مدت ظرفنده بعض تسویه‌لر یاپلمق لازم كلمشدی. بو مدت ظرفنده انكلتره ایله موصل ولایتی آراسنده بر تسویه یاپلمق ایچون بر چوق مذاكره‌لر وقوع بولمشدی. بو مذاكره‌لرك نتیجه‌سی اولمق اوزره انكلتره ایله موصل ولایتی آراسنده بر عهدنامه عقد اولنمشدی. بو عهدنامه موجبنجه انكلتره ایله موصل ولایتی آراسنده بر سنه‌لك بر مدت ظرفنده بعض تسویه‌لر یاپلمق لازم كلمشدی. بو مدت ظرفنده انكلتره ایله موصل ولایتی آراسنده بر تسویه یاپلمق ایچون بر چوق مذاكره‌لر وقوع بولمشدی. بو مذاكره‌لرك نتیجه‌سی اولمق اوزره انكلتره ایله موصل ولایتی آراسنده بر عهدنامه عقد اولنمشدی. بو عهدنامه موجبنجه

toplumsal dönüşümdeki rolüne dikkat çekmiş, Anadolu'nun her köşesinde sanatın yaygınlaştırılması gerektiğini ifade etmiştir. Bu dönemde tiyatro ve sinemanın özellikle kadın ve gençler arasında önemli bir sosyal etkileşim aracı hâline geldiği gözlemlenmiştir. Zeki Arıkan'ın yayımladığı Bursalı Burian ailesinin 1926 tarihli mektupları da tiyatro, sinema ve müsamerelerin şehir hayatındaki önemini doğrulamaktadır.[47] Ayrıca Mustafa Kemal Paşa, Bursa'da bir spor sahasının inşasına[48] öncülük etmiş, projeye kişisel katkıda bulunmuştur.

Mustafa Kemal Paşa'nın Bursa'daki temasları ekonomik ve toplumsal kalkınmaya yönelik somut adımları da içermiştir. Bursa'da dokuma sanayisinin geliştirilmesi, yerel üretimin teşvik edilmesi ve ekonomik bağımsızlık ilkesinin benimsenmesi yönünde mesajlar vermiştir. Bu doğrultuda, sanayileşme sürecinin büyük kentlerle sınırlı olmaması, yerel üretim merkezlerinin desteklenmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Ziyaretin önemli duraklarından biri de Tayyare Cemiyeti yararına düzenlenen etkinlik olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, hava kuvvetlerinin güçlendirilmesi gerektiğini vurgulayarak, teknolojik gelişmelere duyulan ihtiyacın altını çizmiş ve modern ordunun bir ulusun bağımsızlığını koruyabilmesi için zorunlu bir unsur olduğunu ifade etmiştir. Gazi Mustafa Kemal Paşa, ziyaret süresince köylülerle de doğrudan temas kurmuş, Geçit Köyü'nde halkla birlikte yemek yemiş, kırsal kesimin ekonomik ve sosyal taleplerini dinlemiştir. Tarım politikaları, köylerde modern üretim tekniklerinin uygulanması ve çiftçilerin desteklenmesi konularında değerlendirmelerde bulunarak, kırsal kesimde ekonomik dönüşümün Cumhuriyet rejimi açısından öncelikli bir mesele olduğunu göstermiştir.

Bursa gezisinin hemen ardından ortaya çıkan İzmir Suikastı girişimi, Cumhuriyet yönetiminin hâlâ çeşitli tehditlerle karşı karşıya olduğunu ve devrimlerin güvence altına alınması gerektiğini bir kez daha ortaya koymuştur.

Mustafa Kemal Paşa'nın Altıncı Bursa Ziyareti

15 Temmuz 1927

Gazi Mustafa Kemal Paşa, 16 Mayıs 1919'da ayrıldığı İstanbul'a, Cumhuriyet'in ilanından sonra ilk kez 1 Temmuz 1927'de dönmüş ve burada yaklaşık üç ay kalmıştır. Bu süre zarfında çevre illere çeşitli ziyaretler gerçekleştirmiş, 15 Temmuz 1927'de ise günübirlik olarak Bursa'ya gelmiştir. Gazi'nin 11 Temmuz 1927 tarihinde Bursa'da bulunan İsmet Paşa'ya gönderdiği mektupta, onun sağlık durumunu sorduğu, kendisinin de tedaviye başladığını ve giderek iyileştiğini belirttiği anlaşılmaktadır. Bu mektubun ardından dört gün sonra, 15 Temmuz'da Gazi Mustafa Kemal Paşa Bursa'ya gelerek İsmet Paşa'yı ziyaret etmiştir.[49]

15 Temmuz 1927 Cuma

Gazi Mustafa Kemal Paşa, sabah saat 09.30'da bayraklarla süslenmiş olan Ankara Vapuru ile Dolmabahçe Sarayı önünden hareket etmiştir. Beraberinde Büyük Millet Meclisi Başkanı Kâzım (Özalp) Paşa, Hariciye Vekili Tevfik Rüştü (Aras), Adliye Vekili Mahmut Esat (Bozkurt) ve Sıhhiye Vekili Dr. Refik (Saydam) Bey de bulunmuştur. Vapur saat 11.00'de İstanbul Limanı'ndan ayrılmış ve Mudanya'ya doğru yol almıştır. Mudanya'ya varışında, Gazi Mustafa Kemal Paşa ve beraberindeki heyeti limanda büyük bir kalabalık karşılamıştır. Halk, Gazi'nin gelişini öğrenir öğrenmez sokaklara dökülmüştür. Ankara Vapuru Mudanya'ya yanaştığında, Gazi Mustafa Kemal Paşa, Kartal adlı römorkörle Mudanya Limanı'na geçmiş, burada büyük bir kalabalık tarafından karşılanmıştır. Mudanya'da fazla kalmayan Gazi

47 Zeki Arıkan, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Bursa", ***Toplumsal Tarih***, S.94, Ekim 2001, s.16-18.

48 Bursa gezisinin bir diğer önemli sonucu, kentte spor faaliyetlerinin gelişmesine yönelik somut adımların atılması olmuştur. Ziyaret sırasında genç sporcular, Bursa'ya modern bir spor alanı kazandırılması için Mustafa Kemal Paşa'dan destek talep etmişlerdir. Bu isteği olumlu karşılayan Paşa, bir spor sahası inşa edilmesi talimatını vermiş ve projeye kişisel olarak 1.000 lira bağışta bulunmuştur. Vali Kemal Bey ve Kolordu Komutanı Ali Hikmet Paşa'nın öncülüğünde Beylik Bahçe olarak bilinen düzlük, yeni spor alanı olarak belirlenmiş ve kısa sürede saha düzenleme çalışmaları başlamıştır. Sonraki süreçte Vali Fatin Bey'in de desteğiyle kuzey-güney doğrultusunda bir stadyum inşasına başlanmış, böylece Bursa'nın ilk modern spor tesisi 1930 yılında tamamlanarak hizmete girmiştir. Akkılıç, ***a.g.e***, s.55.

49 ***BCA***, 30-10-0-0 / Muamelat Genel Müdürlüğü-1-2-10, 11.07.1927.

Paşa, otomobille Bursa'ya hareket etmiş ve saat 15.00'te şehre ulaşmıştır. Bursa'da yaklaşık üç saat kalan Gazi, kaplıca tedavisi için Bursa'da bulunan Başvekil İsmet Paşa ile görüşmüştür. Bu görüşme sırasında, beraberindeki Kâzım Paşa, Tevfik Rüştü Bey, Mahmut Esat Bey ve Refik Saydam Bey gibi üst düzey devlet adamları da hazır bulunmuştur. Görüşmenin ardından Gazi Mustafa Kemal Paşa, saat 18.00'de tekrar Mudanya'ya dönmek üzere yola çıkmış ve yarım saat sonra Mudanya'ya varmıştır. Mudanya'da, Vali Fatin Bey, Kolordu Komutanı Ali Hikmet Paşa ve diğer yerel idareciler tarafından karşılanan Paşa, burada halkın yoğun ilgisiyle karşılaşmıştır. Saat 20.30'da Ankara Vapuru ile İstanbul'a dönüş için hareket etmiş ve uğurlama sırasında Mudanya halkı, büyük bir kalabalıkla limanda toplanarak sevgi gösterilerine devam etmiştir.[50]

Altıncı Ziyarete Dair...

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın 15 Temmuz 1927 tarihindeki Bursa ziyareti, Başvekil İsmet Paşa'nın sağlık durumunu yerinde görmek amacıyla yapılmış olsa da beraberindeki geniş devlet heyetinin varlığı, ziyaretin kapsamının daha geniş olduğunu ortaya koymaktadır. Bursa'daki genel havayı gözlemlemek ve reformların yerel düzeydeki yansımalarını anlamak açısından da bir fırsat sunmuştur. Ziyaretin önceden duyurulmamış olmasına rağmen halkın yoğun ilgisi, köklü reformlar ve 1926'daki suikast girişiminin ardından yürütülen muhalefetin tasfiye sürecine rağmen, Bursa'da Cumhuriyet yönetimine verilen desteğin hâlâ güçlü olduğunu göstermektedir.

50 *Cumhuriyet*, "Reisi Cumhur Hazretleri...", 16 Temmuz 1927, s.1.

(سوديكى) بنك يكى خريطه كلياتندن
آنا وطن
1927

1927 Yılı Türkiye Haritası

جمهوريت

رئيس جمهور حضرتلرى، عصمت پاشا حضرتلرينه ملاقى اولمق اوزره دون صباح ساعت اون برده «آنقره» واپوريله بروسه يه عزيمت و كيجه لين دوله باغچه يه عودت بويورمشلردر

دون رومللرى يكدك غلطه سرايلولرى، يرلرا آيلانلرينى (٥٣) بوواغه مقابل (٧٠) بوواغه مغلوب ايتديلر

قادينك موقعى

قيز ليسه سى مأذونلرينك وداع مسامره سى

مأذونه قيزلرمزدن نژه، كيرا، وموفقيتلى بر مسامره ويرديلر

بحرى قونفرانس

بالفعل آنقره ايله لندرا

بالكز تروازورلر مسئلسى قالدى!..

بالفعل!

بالفعل امام وخطيب مكتبنك بوسنكى مأذونلرى

İsmet Paşa Bursa'da, Cumhuriyet gazetesi 16 Temmuz 1927

Cumhuriyet'in Yeni Bir Döneme Hazırlığı ve Bursalılarla Buluşma: Mustafa Kemal Paşa'nın Yedinci Bursa Ziyareti (30 Eylül–9 Ekim 1927)

1927 yılında Mustafa Kemal Paşa, ikinci defa Bursa'ya bir ziyaret gerçekleştirmiştir. İstanbul'dan Ankara'ya dönüşü sırasında Bursa'ya uğramış ve burada çeşitli temaslarda bulunmuştur.

30 Eylül 1927 Cuma

Gazi Mustafa Kemal Paşa, 30 Eylül 1927 günü saat 12.45'te İzmir Vapuru ile Mudanya'ya gitmek üzere İstanbul'dan ayrılmıştır. Yola çıkmadan önce kendisini uğurlamaya gelen İstanbul Belediye Başkanı Muhittin (Üstündağ) Bey ile vedalaşmış ve İstanbul halkının misafirperverliğinden duyduğu memnuniyeti ifade etmiştir.

Cumhuriyet gazetesi muhabiri, Bursa'dan saat 11.05'te aktardığı bilgilerde şu ifadeleri kullanmıştır:

> *"Mudanya İskelesi mahşer gibidir. Herkes müteheşşir bir şekilde Gazi'yi beklemektedir. Bursa'dan otomobiller, Mudanya'ya sürekli olarak istikbal için gelen yolcuları taşımaktadır. Bursa Valisi, Fırka Kumandanı ve vilayet erkânı Mudanya'dadır. Halk heyecan içinde intizar etmektedir."*

Aynı gün saat 16.30'da Mudanya'ya ulaşan Gazi Paşa, Bursa Valisi, Tümen Komutanı, Vilayet erkânı ve binlerce Mudanyalı tarafından büyük bir coşkuyla karşılanmıştır. Mudanya'daki törenin ardından otomobille Bursa'ya hareket eden Gazi, geceyi Çekirge Köşkü'nde geçirmiştir.[51]

1 Ekim 1927 Cumartesi

Gazi Mustafa Kemal Paşa, 1 Ekim 1927 tarihinde Bursa'daki köşklerinde istirahat etmiş ve ardından Cumhuriyet Köşkü'ne teşrif etmiştir. *Cumhuriyet* gazetesinin muhabirine göre, Paşa'nın Bursa'daki varlığı şehre büyük bir heyecan ve canlılık katmıştır. Gün içinde, Ali Hikmet, Cemil Cahit ve Galip Paşalar, köşke giderek Gazi Hazretleri'ne nezaket ziyaretinde bulunmuşlardır. Aynı akşam saat 20.00'de önce paşalar, ardından Gazi Mustafa Kemal Paşa Cumhuriyet Köşkü'ne ulaşmıştır. Gazi, akşam yemeğini Ali Hikmet ve diğer paşalarla birlikte; Afyon Mebusu Ali, Gaziantep Mebusu Kılıç Ali, Kütahya Mebusu Nuri ve Sinop Mebusu Recep Zühtü beylerin eşliğinde Cumhuriyet Köşkü'nde yemiştir. Gazetede, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Bursa Muallimler Birliği'nde düzenlenen konsere katılmasının muhtemel olduğu, ancak Bursa'da ne kadar kalacağının kesin olarak bilinmediği ifade edilmiştir.[52]

2 Ekim 1927 Pazar

Gazi Mustafa Kemal Paşa, 2 Ekim 1927 günü geç vakte kadar istirahat ettikten sonra, saat 16.30'da Seryaver Rasuhi Bey ve bazı zevatın refakatinde Bursa Türk Mensucat Anonim Şirketi'ni ziyaret etmiştir. Orada şirket sahibi Hacı Saffet Bey ile birlikte müdür, müstahdemler, polis müdürü ve gazeteci muhabirlerle görüşmüş, samimi bir şekilde ellerini sıkarak iltifatta bulunmuştur. Gazi Hazretleri, mensucat fabrikasında faaliyet gösteren ipek dokuma, kabartma, krep, çözgü ve perdahlı boyahane gibi üretim alanlarını incelemiş, mensucat dairelerini gezerken tüm ülke menfaatlerini ve iktisadi kalkınmayı gözeten bir lider olarak halkın ihtiyaçlarını tespit etmeye yönelik bir yaklaşım sergilemiştir. Ayrıca satış alanında sergilenen numuneleri ve fabrikanın ilk çıkan mallarını incelemiş, yerli ve Avrupa kreplerinin cinsi, fiyatı ve sağlamlığı hakkında bilgi almıştır. Yerli kumaşlarla ilgili detaylı bilgiler edinmiş ve kendisine hediye edilen kumaş örneklerinden duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Ziyaret sonunda, müesseseye katkıda bulunarak 18 lira ödeyip, müesseseden ayrılmıştır.[53]

3 Ekim 1927 Pazartesi

Gazi Mustafa Kemal Paşa, 3 Ekim günü akşama kadar Bursa'daki köşklerinde istirahat etmiş ve geç saatlerde (Acemler'e) gitmiş oradan da Tophane Parkı'na geçerek bir gezinti yapmıştır. Parkta bir süre istirahat eden Gazi Paşa'nın re-

51 *Cumhuriyet*, "Gazi Hazretlerinin Azimeti", 1 Ekim 1927, s.2.

52 *Cumhuriyet*, "Bursa El'an Vecd ve Heyecan İçinde", 2 Ekim 1927, s.1.

53 *Cumhuriyet*, "Gazi Hazretleri", 3 Ekim 1927, s.2.

fakatinde Sıhhiye Vekili Refik Bey, Kolordu Kumandanı Ali Hikmet Paşa ve Seryaver Rasuhi Bey bulunmuştur. Halk, Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı görebilmek için yollar boyunca heyecanla beklemiş ve kendisi geçerken büyük bir coşku ile tezahüratta bulunup alkışlamıştır. Aynı gece Gazi Paşa, Vali Fatin Bey'in düzenlediği bir aile yemeğine katılmıştır. Ayrıca cuma gecesi Bursa Vilayeti tarafından Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın şerefine görkemli bir balo düzenleneceği haberi verilmiş, bunun için hazırlıkların devam ettiği belirtilmiştir. Ayrıca Sıhhiye Vekili Refik Bey'in onuruna bir çay ziyafeti tertiplenmiştir.[54]

4 Ekim 1927 Salı

Gazi Mustafa Kemal Paşa, Bursa'da yaptığı gezinti sırasında şehitlikleri ziyaret etmiş ve parkta (Tophane Parkı) toplanan halkla sohbet etmiştir. Halkın çevresine toplanmasını sağlayarak samimi bir ortam yaratmış, herkese limonata ikram ettirmiştir. Parkta bazı masaların yerlerini düzenletmiş ve buranın Bursalılar için güzel ve manzaralı bir alan olduğunu ifade ederek bu alanın bir bahçe ve salon olarak düzenlenmesi talimatını vermiştir. Gazi, saat 19.00'da halkın alkışları arasında Cumhuriyet Köşkü'ne geçmiş, kendisine Kolordu Kumandanı Hikmet Paşa ve Seryaver Rasuhi Bey eşlik etmiştir.[55]

5 Ekim 1927 Çarşamba

Gazi Mustafa Kemal Paşa, 5 Ekim gününü köşkünde istirahat ederek geçirmiştir. *Cumhuriyet* gazetesi, *"İnegöl, Mudanya, Mustafakemalpaşa ve Türk Ocağı heyetleri köşkte açılan deftere hissiyat-ı tazimatkârânelerini kaydetmişlerdir.*" ifadesine yer vermiştir. Bu ifadelerden, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın söz konusu heyetleri kabul ettiği anlaşılmaktadır.[56]

6 Ekim 1927 Perşembe

Gazi Mustafa Kemal Paşa, gününü istirahat ederek geçirmiş ve herhangi bir yere çıkmamıştır. Ertesi akşam düzenlenecek olan balo için yoğun hazırlıklar sürdürülmüş, belediye salonları süslenmiş, defne dalları ve ampullerle donatılmıştır. Büyük Millet Meclisi Reisi Kâzım Paşa, saat 12.00'de Balıkesir'den Bursa'ya gelerek Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın köşküne gitmiştir. Kendisi, Kolordu Kumandanı Ali Hikmet Paşa, Cemil Cahit Paşa, Sıhhiye Vekili Refik Bey, Bursa Valisi ve Jandarma Kumandanı tarafından karşılanmıştır. Aynı zamanda, Karesi mebusları da Bursa'ya gelerek Kâzım Paşa aracılığıyla Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya saygılarını sunmuştur. Ayrıca Ziraat Cemiyeti, Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaret ederek kırmızı zemin üzerine çiçeklerden örülmüş kalp şeklinde bir çelenk takdim etmiştir.[57]

7 Ekim 1927 Cuma

Gazi Mustafa Kemal Paşa, saat 19.00'da (Çekirge'deki Palas) köşkünden ayrılarak Meclis Reisi Kâzım Paşa'yı ziyaret etmiş ve saat 21.00'de geri dönmüştür. *Cumhuriyet* gazetesi balo ile ilgili şu bilgilere yer vermiştir: *"Belediye Reisimiz Şükrü Bey ve refikasının kıymetli mesaîsi ile cidden nefis bir manzara arz eden balo salonuna saat yirmi birden itibaren davetliler gelmeye başladı. Müdâvîn heyecanla Gazi Hazretleri'ne intizar ediyorlardı. Saat yirmi ikide cazbandın İstiklâl Marşı'na başlaması, Büyük Gazi'nin vürûdunu tebşir ediyordu. Müdâvîn kâmilen ayakta büyük halaskârı bekliyor. Gazi Hazretleri alkış tufanı arasında merdivenlerde göründüler. Refakatlerinde Meclis Reisi Kâzım Paşa Hazretleriyle Sıhhiye Vekili Refik, Afyon Mebusu Ali, Gaziantep Mebusu Kılıç Ali, Sinop Mebusu Recep Zühtü, Kütahya Mebusu Nuri, Aradan Mebusu Tahsin, Rize Mebusu Hasan Cavit, Seryaver Rasuhi ve Muhafız Kıt'atı Kumandanı İsmail Hakkı, Yaver Sami ve Neşet Beyler vardı."* Gazi Mustafa Kemal Paşa, baloda ilk olarak Vali Fatin Bey'in eşiyle dans etmiş ve bu an büyük bir ilgiyle izlenmiştir. Gazete, bu özel anı şu ifadelerle aktarmaktadır*: "Büyük Gazi'nin kalplerde yaşayan nurlu hayalini şimdi aralarında gören çiftler hararetle dönüyorlar."*[58]

54 *Cumhuriyet*, "Gazi Hazretleri Dün Bursa'da Bir Tenezzüh İcra Ettiler", 4 Ekim 1927, s.1.

55 *Cumhuriyet*, "Gazi hazretleri", 5 Ekim 1927, s.1.

56 *Cumhuriyet*, "Gazi Hazretleri", 6 Ekim 1927, s.1.

57 *Cumhuriyet*, "Gazi Hazretleri", 7 Ekim 1927, s.1.

58 *Cumhuriyet*, "Gazi Hazretleri", 8 Ekim 1927, s.2.

Harf Devrimi (Bursa Kent Müzesi Arşivi)

9 Ekim 1927 Pazar

Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı uğurlamak için, sabah saat sekizden itibaren askeri müfreze, hükümet erkânı, Halk Fırkası teşkilatı ve halk, köşkün önünde toplanmıştır. Gazi, saat 09.00'da köşkten çıkarak hazır bulunanlara, *"Allaha ısmarladık arkadaşlar!"* diyerek veda etmiştir. Askerlere de *"Merhaba, Allaha ısmarladık asker!"* diyerek hitap etmiş ve halkın coşkulu tezahüratları eşliğinde şehirden ayrılmıştır.

Halkın uğurlama sırasında gösterdiği tezahürat son derece coşkulu ve canlı olmuştur. Gazi, Hükümet erkânı, Halk Fırkası, Belediye, Türk Ocağı ve Ticaret Odası temsilcileri tarafından Karaköy'e kadar uğurlanmıştır.

Gazi, İnegöl'den halkın alkışları ve neşeli selamları eşliğinde geçmiştir. Yol boyunca köylüler, büyük Halaskârlarını hararetle selamlamış, bazı yerlerde zafer takları kurulmuş ve halk büyük bir coşkuyla tezahüratta bulunmuştur. Saat 11.30'da Karaköy'e ulaşan Gazi, burada bekleyen özel vagonuna teşrif ederek bir süre istirahat etmiş, ardından kendisini karşılamaya gelenlerle sohbet etmiştir. Bursa Valisi Fatin Bey'e, kaplıcaların modern bir hale getirilmesinin önemli ve acil bir konu olduğunu dile getirmiştir. Veda sırasında Gazi Mustafa Kemal Paşa, çevresinde toplananlara teşekkür etmiş, herkesin elini sıkarak samimi bir şekilde vedalaşmıştır. Kendisine eşlik edenlerin simalarında hüzünlü bir ifade olduğu ve Paşa'dan ayrılmak istemedikleri gözlemlenmiştir.[59]

59 *Cumhuriyet*, "Gazi Hazretleri Bursa'dan Müfârekat Ettiler", 10 Ekim 1927, s.1.

İkdam gazetesi 28 Ağustos 1928

Yedinci Ziyarete Dair...

Gazi Mustafa Kemal Paşa, 30 Eylül-9 Ekim 1927 tarihleri arasında yedinci Bursa ziyaretini gerçekleştirmiştir. Bu ziyarette de daha önceki ziyaretler gibi Gazi'nin tören ve gösteri talep etmemesine rağmen halk büyük bir coşku ve bağlılık içinde kendisini karşılamıştır. Özellikle Mudanya ve Bursa'da halkın kendiliğinden büyük kalabalıklar halinde toplanması, Liderle özdeşleşen Cumhuriyet'in halk nezdinde giderek daha fazla benimsendiğini göstermektedir. Ekonomik kalkınma ve sanayileşme, bu ziyarette de öne çıkan konular arasındadır. Gazi Mustafa Kemal Paşa, Bursa Türk Mensucat Anonim Şirketi'ni ziyaret ederek yerli üretimin teşvik edilmesi ve sanayinin Cumhuriyet'in kalkınma stratejisindeki merkezi rolüne vurgu yapmıştır. Bunun yanı sıra, Bursa'nın kaplıcalarının modernleştirilmesi ve Tophane Parkı'nda yapılmasını istediği düzenlemeler, Cumhuriyet'in sanayi ve ekonomik kalkınmanın ötesinde, şehirlerin sosyal ve kültürel dönüşümüne de büyük önem verdiğini göstermektedir. Kentlerin çağdaş bir yapıya kavuşmasını, altyapı, sağlık ve turizm alanlarında gelişmesini teşvik eden bu yaklaşım, liderin vizyonunda Cumhuriyet'in modernleşme sürecinin ekonomik kalkınmanın yanı sıra toplumsal refahı da temel alan bütüncül bir dönüşüm programı olduğunu göstermektedir.

Bu ziyarette Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın halkla doğrudan temas kurduğu anlar da büyük önem taşımaktadır. Tophane Parkı'nda halkla yaptığı samimi sohbetler, halkın duygu ve düşüncelerini anlamaya verdiği önemi ortaya koymaktadır. Cumhuriyet'in temel dayanağının halk olduğu düşüncesi, Gazi'nin her ziyaretinde olduğu gibi bu gezide de ön plandadır. Halkın reformlara yaklaşımını birebir gözlemleyerek, yapılan değişikliklerin toplumsal karşılığını anlamaya çalışmıştır. Bursa halkının coşkusu ve sevgisi, Cumhuriyet rejiminin şehirde giderek daha fazla benimsendiğini göstermektedir.

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Bursa'dan ayrılışı, Bursa halkının hem liderlerine hem de onunla bütünleşen Cumhuriyet reformlarına duyduğu bağlılığı ortaya koymaktadır. Sabahın erken saatlerinden itibaren büyük bir kalabalık, kendisini uğurlamak için sokakları doldurmuş, halkın coşkusu ve bağlılığı bir kez daha açıkça hissedilmiştir.

Başöğretmen Kara Tahtanın Başında: Mustafa Kemal Paşa'nın Sekizinci Bursa Ziyareti (27 Ağustos 1928)

1928 yılı, Türkiye'de eğitim ve dil alanında önemli dönüşümlerin gerçekleştiği bir dönemdir. Özellikle yeni Türk harflerinin kabul edilmesiyle birlikte, toplumun günlük yaşamında doğrudan hissedilen bir değişim başlamıştır. Bu süreç, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın kültürel reformları kişisel olarak yönettiği, dil ve tarih konularına özel bir önem verdiği yeni bir evreyi ifade eder. Mustafa Kemal Paşa, 10 Ağustos 1928 gecesi İstanbul'da, Gülhane Parkı'nda yaptığı konuşmada yeni harf sistemine geçileceğini açıklamış, reformların başarıya ulaşması için halkla doğrudan temas kurmayı tercih ederek farklı şehirlerde ziyaretlerde bulunmuştur. Bu gezilerle toplumun yeni harflere geçişini yakından takip etmiş ve değişime bizzat öncülük etmiştir. Bu kapsamda 27 Ağustos 1928 tarihinde Bursa'yı da ziyaret ederek, şehirdeki dönüşüm sürecini yerinde görmüş ve halkın reformlara yaklaşımını gözlemlemiştir.

27 Ağustos 1928 Pazartesi

Gazi Mustafa Kemal Paşa, sabah saat 05.00'te Ertuğrul Yatı ile Mudanya'ya gelmiştir. Gazi Hazretleri'nin gelişi öncesinde Mudanya, Türk bayraklarıyla süslenmiş, heyecanlı bir bekleyişe sahne olmuştur. Gazi saat 10.50'de, beraberinde Saraçoğlu Şükrü Bey, milletvekilleri Kılıç Ali, Salih, Recep Zühtü, Cevat Abbas Beyler ve Kâtibi Umumi Tevfik Bey ile birlikte yat iskelesinden karaya çıkmıştır. Kendisine eşlik eden heyetle birlikte, Bursa Valisi Fatin Bey'in otomobiline binmiş ve halkın yoğun tezahüratları eşliğinde Bursa'ya doğru hareket etmiştir.

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Bursa'ya gelişi, halk arasında büyük bir coşku ve heyecan yaratmıştır. *Cumhuriyet* gazetesi, bu durumu şu sözlerle ifade etmiştir: *"Gazi Hazretleri'nin ansızın yaptığı teşrifatları haberi bütün halkı nihayetsiz bir heyecan ve sürura gark etti. Bu sevinçli haber bir şimşek süratiyle ağızdan ağıza yayılıyor, şehir candan gelen bu şevkle hareketleniyordu."* Gazi Mustafa Kemal Paşa, saat 13.00'te Bursa'ya ulaşmış ve 21 pare top atışı ile karşılanmıştır. Şehre geliş haberi üzerine halk, caddelere akın etmiş;

askeri bando, müfrezeler, Bursa Askeri Lisesi öğrencileri ve halk, yol boyunca Gazi'yi büyük bir coşkuyla selamlamıştır. Şehrin girişinde, Gazi'yi karşılamak üzere düzenlenen törende sevgi dolu tezahüratlar dikkat çekmiştir. Gazi Mustafa Kemal Paşa, Bursa'ya varışının ardından doğrudan Hükümet Konağı'na geçmiş ve burada bir yazı dersi düzenlemiştir. Meclis Umumi Salonu'nda toplanan memurlara, hazırlanan tahtanın başına geçerek yeni Türk harfleriyle ilgili bir eğitim vermiştir. Öncelikle Vali Fatin Bey'i tahtaya çağırarak yeni harflerden bir cümle yazdırmıştır. Daha sonra Sıhhiye Müdürü Dr. Kemal Bey'e şu cümleyi yazdırmıştır: *"Bugün Bursa'da, her vakit olduğu gibi, gördüğüm samimiyetten çok memnun oldum."* Gazi Paşa, iki saatlik yazı dersinde yirmiden fazla memurla yeni Türk harfleri üzerine çalışmalar yapmış ve yazı uygulamaları sırasında memurları dikkatle izlemiştir. Ders sırasında Meclis Reis Vekili Refet Bey ve Tahrirat Müdürü Neşet Bey de tahtaya çağrılmıştır. Neşet Bey'e, İsmet Paşa'nın talimatıyla şu cümle yazdırılmıştır: *"Yeşil ağaçlar ve geniş ova çalışmak hevesini kuvvetlendirir, keskinleştirir."* Daha sonra Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'nın önerisiyle Hacı Sabri Bey'e şu cümle yazdırılmıştır: *"Bursa şehri memleketimizin sanayi-i nesciye merkezi olmaya namzettir."* Son olarak, Maliye memurlarından birine şu cümleyi yazdırmıştır: *"Görüyorum ki, bütün arkadaşlar büyük bir hevesle çalışmışlardır."* Gazi Hazretleri, ders boyunca yanlışları bizzat düzeltmiş, harflerin uygulama ve yazım kurallarını detaylı bir şekilde açıklamıştır. Sessiz harflerin kullanım kuralları ve eklerin doğru biçimde yazılmasına dair yöntemler, yazı tahtasında gösterilmiştir. Dersin sonunda Mustafa Kemal Paşa, memurlara şu sözlerle hitap etmiştir: *"Az zaman içinde, kitaplar henüz elinize geçmeden yeni harfleri mükemmelen öğrenmişsiniz. Tebrik ederim. Bu ziyaretten ve Bursa halkını pek az zaman içinde yeni harflerimizi öğrenmiş görmekten pek memnun ve mütehassisim. Şimdi bildiklerinizi herkese öğretiniz."* Hükümet Konağı'nda tamamlanan dersin ardından Gazi Paşa, halkın alkışları eşliğinde binadan ayrılmış ve Çekirge'deki köşke gitmiştir. Burada öğle yemeğini yemiş ve yaklaşık bir saat istirahat etmiştir. Saat 15.30'da otomobille Mudanya'ya hareket eden Gazi Mustafa Kemal Paşa, Mudanya'ya ulaştığında halk tarafından büyük bir coşkuyla karşılanmıştır. Mudanya iskelesinde toplanan halk, *"Yaşa! Var ol!"* sesleriyle Gazi'yi selamlamıştır. İskelede, yeni Türk harfleriyle yazılmış şu cümle dikkatini çekmiştir: *"Mudanyalılar, Karaköy hattının temdidini, Ulvi Gazi'den arz ve istirham eylerler."* Gazi Paşa, bu talebi not aldırarak destek sözü vermiştir. Saat 16.00'da halkın sevgi gösterileri ve coşkulu tezahüratları eşliğinde Ertuğrul Yatına binmiş ve İstanbul'a hareket etmiştir.[60]

Sekizinci Ziyarete Dair...

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın 27 Ağustos 1928 tarihinde gerçekleştirdiği sekizinci Bursa ziyareti, yeni harflerin benimsenmesini desteklemek amacıyla düzenlenmiş, kısa süreli ancak etkili bir çalışma niteliği taşımaktadır. Daha önceki Bursa ziyaretlerinden farklı biçimde, bu ziyaretin temel odağını ekonomik ya da idari meseleler değil, eğitim ve kültürel dönüşüm oluşturmuştur. Mustafa Kemal Paşa bu ziyarette adeta bir öğretmen gibi hareket etmiş, reformun yerel düzeyde doğrudan uygulanmasını sağlamıştır. Hükümet Konağı'nda düzenlediği ders sırasında memurlara kara tahta üzerinde uygulamalı eğitim vermiş, yeni harflerin yazılış biçimini bizzat göstererek memurların sürece etkin katılımını teşvik etmiştir. Gazi'nin dersin sonunda söylediği *"Şimdi bildiklerinizi herkese öğretiniz."* ifadesi, inkılabın toplum içinde yaygınlaştırılmasına ilişkin yaklaşımını açıkça ortaya koymaktadır. Gazi'nin gelişinin önceden duyurulmamış olmasına rağmen, Bursa halkının kendisini büyük bir coşku ve samimiyetle karşılaması, reformların toplum tarafından hızlıca benimsenmekte olduğunun önemli bir göstergesidir. Mudanya İskelesi'nde yeni harflerle yazılmış pankartlar ve talepler, Bursa halkının Harf İnkılabı'nı hızla içselleştirdiğinin açık bir kanıtıdır. Bu ziyaret, Mustafa Kemal Paşa'nın reformların toplumla doğrudan temas yoluyla benimsenmesi gerektiği anlayışının somut örneklerinden biridir. Her reform hareketinde olduğu gibi Harf İnkılabı'nda da yalnız yasal düzenlemelerin yeterli olmayacağını, asıl başarının eğitimle sağlanabileceğini görmüş ve halkın yeni harfleri benimsemesi için yoğun bir eğitim seferber-

60 *Cumhuriyet*, "Gazi Hazretleri Brusa'da", 28 Ağustos 1928, s.1; *İkdam*, "Gazi Hükümet Konağında Bursalıları Yeni Harflerden İmtihan Ettiler", 28 Ağustos 1928, s.1.

Gazetemiz
Her gün: 8 sayfa

İkdam

CÜMHURİYET İÇİN, HALK İÇİN

4 üncü sayfamızda
BİR ALMAN TAYYARECİSİNİN HATIRALARI
Maceralar kralı
Dün başladığımız bu güzel, meraklı, faydalı tefrikayı okuyunuz!

Yerli mallar sergisini dün 13,000 kişi gezdi!

Tesis tarihi 1895, No: 13473
İstanbul, Ankara caddesi, "İKDAM,, Yurdu

PERŞEMBE, 22 AĞUSTOS 929

Telgraf adresi: İstanbul, İKDAM
Telefon: İstanbul, 1797.

Reisicümhur Hz. dün Bursayı teşrif etti.

Gazi hazretleri dün Bursaya gitti.

Gazi hazretleri dün sabah saat 9,30 da refakatlerinde Maliye vekili Saraçoğlu Şükrü, dahiliye vekili Şükrü Kaya, kâtibi umumileri Tevfik, seryaverleri Rüsûhi ve Recep Zühtü, Kılıç Ali, Cevat Abbas beyler olduğu halde Ertuğrul yatına rakiben doğru Yalovayı teşrif buyurmuşlar ve saat 2 de oraya muvasalat buyurarak sevinçten coşan halkın çok hararetli tezahuratı arasında Gemlik tarikile karadan Bursayı ziyaret etmişlerdir. Dün gece Bursa muhabirimizin gönderdiği telgraf berveçhi aitdir.

Bursa, 21 [Husust]

Reisicümhur hazretleri bugün akşama doğru Gemlik tarikile şehrimizi teşrif buyurdular. Gazi hazretlerinin Gemliğe muvasalatını haber alan halk fevkalade bir sevinçle hemen yollara dökülmüş, şehre bayraklar asılmış ve Gemlikten Bursaya kadar, Gazi hazretlerini karşılamağa çıkan halk, sokakları ve pencereleri doldurarak pek coşgun tezahürlerde bulunmuştur. Gazi hazretlerinin habersiz teşriflerine rağmen halkın kendilerine karşı duyduğu derin merbuiyet yine fevkelade tezahürler şeklinde tecelli etmiş ve erkâm vilâyet ve halk tarafından alkışlarla istikbal edilmiştir.

Gazi hazretleri ve refaketlerinde bulunan zevat otomobillerle şehirden geçmişler ve Reisicümhur hazretleri halkı selamlamak ve iltifat etmek suretile mukabelede bulunmuşlardır.

Gazi hazretleri saat 3,50 de Çekirkedeki köşklerini teşrif ve orada istirahat buyurmuşlardır.

Gazi hazretlerinin bu geceyi şehrimizde geçirecekleri tahmin olunmaktadır.

Ertuğrul yatı Mudanya limanındadır.

Ş. M.

Yerli mallar sergisi

İsmet Paşa hazretleri 2 inci defa olarak dün sergiyi ziyaret etti.

Şimdiye kadar sergiyi gezenlerin mıktarı 113000 kişiden fazla!

İSMET PAŞA HAZRETLERİ
Dün yerli mallar sergisinden çıkarlarken

Dün İsmet paşa hazretleri refikai muhteremelerile ve refakatlerinde Londra sefiri Ferit beyfendile birlikte ikinci defa olarak yerli mallar sergisini ziyaret ve iki saat her paviyonu ayrı ayrı gezerek gördükleri yerli mensucat hakkında beyanı takdirat eylemişlerdir.

Romanyadan beş yüz kişilik bir seyahin grupu sergiyi ziyaret etmek üzere 24 ağustos 929 tarihinde İstanbula gelecektir.

Serginin filimlerini almak üzere filim şirketleri müracaat etmektedir. Sergi bey'eti Ertuğrol Muhsin beyin talebini kabul etmiş ve mumaileyhe sergide bir hatıra olmak üzere bir filim hediye edecektir.

Kolordu kumandanlarından Fahrettin paşa sergiyi ziyaret etmiştir. Dün sergiyi on üç bini mütecaviz ziyaretci gezmiştir. Şu suretle şimdiye kadar yüz on iki bin beş yüz kişi sergiyi ziyaret etmiştir.

Dünkü Sıcak!

Gölgede: 33,5
Güneşte: 56!

Dün İstanbul bu yazın en sıcak günlerinden birini yaşadı. Bunaltıcı, tahammül-fersa bir hararet şehirde hayatı atıl bir hale koymuştu.

Bir çalışma günü olmasına rağmen plâjlar sıcaktan kaçanlarla dolmuş ve gündelik çalışmaları-yle geçinen bir çok kimselerde hararetin esirile işlerini bırakmak mecburiyetinde kalmıştır. Dün gölgede hararet derecesi azamî 33,5 u bulmuştu. Güneşte ise 56 yı geçiyordu.

Esnaf dükkânlarının içine çekilmiş ise elini sürmek istemiyor, Boyuna terliyorudu!

Rasathaneden aldığımız malûmata nazaran dün bu senenin en sıcak günlerinden ikincisi olmuştur. Çünkü bu senenin şimdiye kadar en sıcak günü olarak rasathanece 10temmuz kaydedilmiştir ki, o gün gölgede derecei hararet 34 güneşte 60 bulmuştur.

Esnaf cemiyetlerinde

Bereber, marangozlar cemiyetlerinin idare heyeti intihap müddetleri bitmiştir. yakında yeniden idare hey'eti intihabı yapılacaktır.

Yunanlılar cevap hazırlıyor!

Atina, 21

Yunan hükümeti Belgrat sefiri M. Polihronyadisin Ankara sefaretine tayini için istimzaçta bulunurken cevabî notasını hazırlamıştır.

Ankara maslahatgüzarı Türk hariciye vekilini ziyaretle cevabın hazırlandığını, bir kaç gün zarfında tebliğ edileceğini bildirmiştir.

A. Rivas Vikona

Notanın muhteviyatı malûm değildir. Mamafi Atina gazetelerinin müttefikan verdikleri malûmata bakılırsa Yunan hükümeti ittilâfın muhtelit mübadele komisyonundaki bitaraf âzanın hakemliğine havalesini kabul edecektir. Yalnız münhal olan üçüncü bitaraf âzalığa birinin tayini talep edilecektir.

Lâkin mahkemi simdilik tatil olmuş addediliyor, M. Rivas Vikonanın son Atina ziyaretinin bu hususta tesiri olduğu tahmin ediliyor.

Atina, 20 [Fos]

Buradaki tebliğata göre mukabil yunan cevabı bir iki güne kadar Türkiyeye tebliğ edilecektir. Cevabın tevdiinden evel hariciye encümeninin yarın içtimaa davet edilmesi muhtemeldir.

Atina, 20 [Fos]

M. Mihalakopulos Türk - Yunan meselesi hakkında beyanatında Yunanistanın Türkiye ile bir an evel anlaşmak istediğinden, Türkiyenin de aynı emellerle mütehassis olduğundan ve bu iki mühim âmil sayesinde bütün müşkülâtı bertaraf edeceğinden ve matlûp itilâfın busulûnden ümitvar olduğundan bahsetmiştir.

Snowden'e göre İtalya ne demiş?

La Hey, 21 [A.A]

Havas ajansı bildiriyor: M. Briand ile M. Snowden arasındaki mülâkatta M. Snowden Fransız başvekilline İtalyanın Young planında gösterilen hisseleini İngiltere menfaatine tenzil etmek arzusunda bulunduğunu söylemiştir. Fransanın İngiltere tarafından İtalyaya karşı yapılmakta olan bu taarruzî harekette bitaraf kalmak arzusunda bulunduğu ehemmiyetle kaydedilmektedir. Fransız Belçika, İtalyan heyetlerinin Young planını tadil etmemek suretindeki noktai nazarları değişmemiştir.

Sırp - Macar hududu meselesi

Belgrad, 20 [A.A]

Yugoslavya Macaristan hududunda 17,8 gecesi ve bir kaç gün için Yugoslavya tarafından kapandığına dair olmak üzere Budapeşte matbuatında intişar eden haberleri tekzibe Avala ajansı selâhiyettardır.

Graf Zeppelin

Tokyo, 21 [A.A]

Zeppelinin levazım tedariki ve gazle doldurulması hususları memnuniyetbahş bir surette devam etmektedir. Hava, balonu yarın saat 4 de hareketine müsait derecede iyidir. Meraklılardan mürekkep bir halk kütlesi, tayyare karargâhına toplanmıştır. Balonun zabit ve tayfaları her taraftan davet ve hüsnü surette istikbal edilmekte, Japon takdirkârlar tarafından kendilerine hediyeler verilmektedir.

Macdonald-Dawes

Londra, 20 [A.A]

M. Macdonald, jeneral Dawes ile yapmış olduğu mülâkatların bir tecrübe mahiyetinde olmakla beraber hakiki bir terakki teşkil etmekte olduğunu beyan etmiştir. Mumaileyh, netice olarak, itilâf yolunda engel teşkil etmekte olan bir çok mesaların izale edilmiş olduğunu söylemiştir.

Troçki mahkûm

Belgratta müteşir Vremya gazetesinin İstanbul muhabiri tarafından "Troçki,, hakkında gazetesine gönderilen malûmatı Londra gazetelerinden naklen alıyoruz:

Troçki ile vuku bulan mülâkatımda kendisinin Çeka tarafından hafi bir surette idama mahkûm edildiğini bana söylemiştir. Diğer taraftan Troçki, Rusyaya avdet için ikna edilmektedir.

Dün Sipahi ocağı tarafından Ayas paşa çiftliği civarında bir av koşusu tertip edilmişti ve Başvekil paşa hazretleri de teşriflerini vadetmişlerdi. Koşuya ocak âzasının cümlesi iştirak etmiş lâkin İsmet p. H. leri yerli mallar sergisine gittiklerinden gelememişler ve bunun üzerine av eğlencesi başka güne tehir edilmiştir. Dün koşuya gelen âzalar Maslak civarında bir tenezzüh tertip etmişlerdir. Resmimiz ocak suvarilerinden bir kısmını göstermektedir.

— Sen beni artık eskisi gibi sevmiyor, eskisi gibi kucaklamıyorsun...
— Amma tuhafsın yahu... Eskiden mesrurdum, şimdi kırıyor... İhtiyar bir olur mu?

liği başlatmıştır. Mustafa Kemal Paşa, kendisi de bizzat bu seferberliğin önünde yürüyerek şehir şehir dolaşmış, gittiği her yerde dersler vermiş ve öğretmenlere örnek teşkil ederek ülke çapında kalıcı bir dönüşümün yolunu açmıştır. Gazi, Bursa'daki bu kısa ziyaret boyunca sahada bizzat eğitim veren, dönüşüm sürecine rehberlik eden ve halkı doğrudan eğiten bir lider olarak bulunmuştur.

Mustafa Kemal Paşa'nın Dokuzuncu Bursa Ziyareti: **Kültürel Reformların Derinleşen Etkisi** (21-22 Ağustos 1929)

1929 yılı, Türkiye'de yeni Türk harflerinin devlet kurumlarında zorunlu hâle gelmesi, Millet Mekteplerinin ülke genelinde yaygınlaştırılması ve Takrir-i Sükûn Kanunu'nun kaldırılması gibi gelişmelerle modernleşmenin devam ettiği bir dönemdir. Bu süreçte Gazi Mustafa Kemal Paşa, gerçekleştirilen reformların toplum hayatındaki etkilerini ve ekonomik kalkınmadaki ilerlemeleri yerinde görmek amacıyla geniş kapsamlı bir yurt gezisine çıkmıştır. Eskişehir, İstanbul, Yalova, İzmir, Denizli, Isparta, Burdur ve Antalya'yı içeren bu seyahat kapsamında, 6 Ağustos 1929 tarihinde Ankara'dan İstanbul'a gelen Mustafa Kemal Paşa, 21 Ağustos günü Bursa'yı ziyaret etmiştir. Bursa'da bir gün kalan Gazi, 22 Ağustos tarihinde şehirden ayrılarak incelemelerine devam etmiştir. [61]

21 Ağustos 1929 Çarşamba

Gazi Mustafa Kemal Paşa, 21 Ağustos 1929 sabahı saat 09.30'da Ertuğrul Yatı ile İstanbul'dan hareket etmiştir. Beraberinde Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, Maliye Vekili Saraçoğlu Şükrü, Londra Büyükelçisi Ferit Bey, bazı milletvekilleri ve maiyetiyle birlikte Marmara'da bir süre gezinti yapmış, ardından Yalova'ya yönelmiştir. Yalova iskelesinde, Gazi'yi karşılamak için geniş bir kalabalık toplanmış, halk alkışlar ve coşkulu tezahüratlarla büyük kurtarıcısını selamlamıştır. Karaya çıktığında, kendisini Kocaeli Valisi ile birlikte Bursa Valisi Fatin Bey, Kumandan Cemil Cahit Paşa, Halk Fırkası Müfettişi Dr. Cemal, Bursa milletvekilleri Münir, Şefik, Refet ve Semih Beyler karşılamıştır. Yalova'da kısa bir süre dinlenen Gazi, saat 14.00'te Bursa'ya hareket etmiştir. Yol boyunca köylüler, büyük bir heyecanla yol kenarlarına dizilmiş, ellerinde bayraklarla Gazi'yi karşılamak için beklemiştir. Orhangazi kasabasına ulaşıldığında, burada yarım saatlik bir mola verilmiş ve Gazi, halkın sevgi gösterilerine iltifatla karşılık vermiştir. Bursa'da Atıcılar mevkiinde büyük bir kalabalık Gazi'yi karşılamıştır.[62]

22 Ağustos tarihli *Vakit* gazetesinde şu bilgiler yer almaktadır: *"Saat 14.00'te Bursa'ya hareket edilmiştir. Yollarda köylüler heyecanlı tezahürlerde bulunmuşlardır. Orhangazi kasabasında Belediye'de yarım saat istirahat edilmiş, Gazi Hazretleri Tezahürat yapan halka iltifat etmişlerdir. Bursalılar, Atıcılar mevkiinde bekliyorlardı. Gazi Hazretleri askerleri ve askerî liselileri teftiş etmiş "Merhaba, nasılsınız?" diye iltifatt eylemişlerdir. Gazi Hazretlerinin şehre girişi, toplarla tesit edilmiştir. Büyük münci Çekirge yolundaki köşke teşrif etmişler, orada toplanan memurların ellerini sıkmışlardır. Kız Mektebi talebesi Gazi Hazretlerinin iltifatından teheyyücle ağlamışlardır. Refakatlerinde Dahiliye Maliye vekilleri bulunmaktadır. Bursa bayram gibi donandı, sevinç içindedir."*[63]

İkdam gazetesinde, *"Reisicumhur Hazretleri bu akşam üzeri Gemlik üzerinden şehrimize teşrif buyurmuşlardır. Gazi Hazretleri'nin Gemlik'e ulaşacağı haberi duyulunca halk büyük bir coşku ile sokaklara dökülmüş, şehir bayraklarla süslenmiş ve Gemlik'ten Bursa'ya kadar halk, Gazi Hazretleri'ni karşılamak için sokakları ve pencereleri doldurmuştur. Gazi Hazretleri'nin gelişinin önceden duyurulmamasına rağmen, halkın derin bağlılığı, fevkalade tezahürlerle kendini göstermiş ve vilayet erkânı ile halk tarafından alkışlarla karşılanmıştır. Gazi Hazretleri ve beraberindeki heyet otomobillerle şehirden geçmiş, Reisicumhur Hazretleri halkı selamlayarak iltifat etmek suretiyle karşılık vermiştir. Gazi Hazretleri saat 15.50'de Çekirge'deki köşkleri teşrif ederek burada istirahat buyurmuşlardır. Gazi Hazretleri'nin bu geceyi şehrimizde geçireceği tahmin edilmektedir. Ertuğrul yatı şu an Mudanya*

61 Utkan Kocatürk, ***Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938***, TTK Basımevi, Ankara, 2000, s.493.

62 ***Cumhuriyet***, "Gazi Hz. Dün Bursa'yı Teşrif Buyurdular.", 22 Ağustos 1929, s.1.

63 ***Vakit***, "Büyük Gazi Bursa'yı Teşrif Ettiler", 22 Ağustos 1929, s.1.

Mustafa Kemal Atatürk dokuzuncu Bursa ziyareti, 22 Ağustos 1929, Mudanya İskelesi (Bursa Kent Müzesi Arşivi)

limanındadır." şeklinde aktarılmaktadır.[64]

22 Ağustos 1929 Perşembe

Cumhuriyet gazetesinde 22 Ağustos gününe ilişkin şu bilgiler aktarılmaktadır: *"Gazi Hz. dün akşam Çekirgedeki köşklerinde banyo aldıktan sonra caddeleri dolduran kesif halk tabakasının samimi tezahüratı arasında Cumhuriyet köşküne geçtiler ve geceyi orada geçirerek sabahleyin Çekirgedeki köşklerine döndüler. Bugün öğleden sonra Saffet B., Vekiller ve mebuslar Gazinin köşklerinde toplandılar, 16'da halaskâr Gazi köşkünün balkonunda göründü. Biraz sonra, beyaz panama ile gri elbise giymiş olarak merdivenlerden indiler. Vali Fatin Beye "Allaha ısmarladık" diyerek sarı ve üstü açık otomobillerine bindiler. Gazinin yüzü neşe vücudü sıhhat içinde idi. Otomobillerinde Dahiliye Vekili Şükrü Kaya B. İle Kılıç Ali ve Rüsuhi Beyler vardı. 16.10'da Çekirge yolundan Mudanya'ya hareket ettiler. Gazi Hz. Teşyi merasimi istemediğinden merasim yapılmadı. Arkadaki otomobillerde Maliye Vekili, Furka Kâtibi Umumisi Saffet, Müfettiş Cemal, Vali, Ali Hikmet Paşa Fırka mutemetleri Bursa mebusları mülkiye müfettişi Nedim, Nazmi Beyler vardı. 17'de Mudanya'ya muvasalat olundu. İskelede ve sahillerde biriken binlerce halkın alkış tufanı arasında doğruca Ertuğrul yatına girdiler. Bir müddet güvertede oturup halka iltifatta bulundular. Vali ile görüştüler. 17.15'te yat hareket etti. İskelede*

64 *İkdam*, "Gazi Hazretleri Dün Bursa'ya Gitti", 22 Ağustos 1929, s.1.

biriken binlerce halk Gaziyi teşyi etti. Bursa Fırka müfettişi de yatla İstanbul'a hareket etti."[65]

Gazi'nin Bursa'dan ayrılışı, herhangi bir resmî tören olmaksızın, fakat halkın yoğun katılımıyla gerçekleşmiştir.

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, 22 Ağustos'ta çevredeki askeri birliklerce gerçekleştirilen Bursa Manevralarının bir bölümünü izlemiş ve Işıklar Askeri Lisesi'ni ziyaret etmiştir.[66] 22 Ağustos tarihli gezisi ile ilgili Işıklar Askeri Lisesi Tarihi kitabında da şu bilgiler yer almaktadır: "*22 Ağustos 1929, Işıklar tarihinin en önemli günüdür. Ebedi Başkomutanımız Atatürk, Bursa'ya gelerek okulu denetler. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk, şehrin doğu girişinde, Hacivat Hanı yakınlarında Işıklar Askeri Lisesi tarafından törenle karşılanır. O günleri yaşayanların hafızalarında kalan şu ayrıntıyı buraya almak istiyoruz: Atatürk, Okula gelişlerinde, ana girişteki A Blok'un kitabe ve Saltanat Amblemini bastonuyla işaret ederek okul komutanına bazı emirler vermişlerdir. Daha sonra İç avludaki şadırvanın etrafında toplanan öğrencilere bazı sorular sormuşlardır, ancak ne emir verdikleri ve ne gibi sorular sordukları maalesef bilinememektedir."*[67]

Dokuzuncu Ziyarete Dair...

Mustafa Kemal Paşa'nın 21-22 Ağustos 1929 tarihli dokuzuncu Bursa ziyareti, harf inkılabı, Millet Mekteplerinin yaygınlaştırılması ve Takrir-i Sükûn Kanunu'nun kaldırılması gibi reformların hayata geçirildiği bir dönemde gerçekleşmiştir. Gazi, resmi tören istememesine rağmen Bursa halkı tarafından büyük bir coşkuyla karşılanmıştır. Eğitim konusu, önceki gezilerinde olduğu gibi bu ziyaretinde de öncelikli bir yer tutmuş, Mustafa Kemal Paşa Işıklar Askerî Lisesi'ni ziyaret ederek öğrencilerle yakından ilgilenmiştir. Öğrencilere sorduğu sorular ve okulun fiziki şartlarına yönelik gözlemleri, eğitimin niteliğini bizzat değerlendirme konusundaki hassasiyetini açıkça ortaya koymaktadır. Mudanya'da Ertuğrul Yatı'na binerken halkın yoğun ilgisi devam etmiş, geniş bir kalabalık sahilde toplanarak Gazi'yi uğurlamıştır.

65 Ahmet Niyazi Banoğlu, ***Atatürk'ün İstanbul'daki Hayatı I,*** Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1973, s.214.

66 Akkılıç, ***Atatürk ve Bursa,*** s.65.

67 ***Işıklar Askeri Lisesi Tarihi,*** Işıklar Askeri Lisesi Matbaası, Bursa, 1999, s.44-45.

Lider ve Şehir:
Sanayileşen-Modernleşen Bursa (1930-1938)

Mustafa Kemal Paşa'nın Onuncu Bursa Ziyareti: **Menemen Olayı'nın Ardından** (4-5 Ocak 1931)

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın (SCF) 12 Ağustos 1930'da kurulup 17 Kasım 1930'da feshedilmesi, Atatürk'ün halkın nabzını tutmak ve reformların etkilerini yerinde gözlemlemek amacıyla geniş kapsamlı bir yurt gezisine çıkmasına neden olmuştur. Kayseri'den başlayarak Trabzon'a kadar uzanan bu gezi kapsamında, Sivas, Tokat, Amasya ve Samsun'a uğramış, halkın sorunlarını dinlemiş, çeşitli liseleri ve öğretmen okullarını ziyaret ederek öğrencilerle tarih ve dil üzerine sohbetler yapmıştır. 1 Aralık'ta İstanbul'a geçen Atatürk, 19-25 Aralık 1930 tarihleri arasında Trakya gezisine çıkmış, ancak 23 Aralık'ta İzmir'in Menemen ilçesinde meydana gelen ayaklanma nedeniyle gezisini yarıda keserek İstanbul'a dönmüştür. Menemen Olayı, Cumhuriyet reformlarına yönelik toplumsal tepkilerin henüz tamamen ortadan kalkmadığını bir kez daha ortaya koymuş ve Gazi'yi ülke genelinde yeni bir gezinin gerekliliğine yöneltmiştir. Bu amaçla İstanbul, Uşak, Afyon, İzmir, Balıkesir, Aydın, Denizli, Antalya, Mersin, Fethiye, Adana, Malatya, Konya, Zonguldak ve Yalova illerini içine alan kapsamlı bir yurt gezisi gerçekleştirmiştir. Bu gezinin önemli duraklarından biri olan Bursa ziyareti ise 4-5 Ocak 1931 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir.[1]

4 Ocak 1931 Pazar

Atatürk, gece saat 24.00'te, tetkik seyahatlerinde kendisine eşlik eden isimlerle birlikte Sakarya motörü ile Dolmabahçe Sarayı'ndan ayrılmış ve saray açıklarına gelmiş olan Ege vapuruna geçmiştir. Vapur akabinde Mudanya'ya hareket etmiştir.[2]

Milliyet gazetesinin haberine göre, Mustafa Kemal Atatürk, *"Ege vapuru ile sabaha karşı Mudanya'ya teşrif buyurdular."* Mudanya'da kendisini Bursa Valisi Fatin Bey, Ali Hikmet ve Cemil Cahit Paşalar ile milletvekilleri karşılamıştır. Saat 10.15'te Maltepe vapuru iskeleye yanaştığında, halk büyük bir coşkuyla kendisini selamlamıştır. Gazi, halkın alkışları eşliğinde Mudanya'dan Bursa'ya doğru hareket etmiştir. Bursa'da ilk olarak Çekirge'deki köşküne geçen Gazi, öğle yemeğini burada yemiştir. Ardından vilayet binasını ziyaret etmiş, hükümet ve parti meydanını dolduran kalabalık halkın arasından yürüyerek Cumhuriyet Halk Fırkası merkezine ulaşmıştır. O esnada Demirtaş köyünden gelen 13 yaşındaki Dramalı İbrahim adlı çocuk, Gazi'nin önünde durarak seslenmiştir: *"Gazi Paşa babacığım. Beni burada bırakma. Memlekette bana mektep yok. Nereye başvurdumsa almadılar. Sana evlat olayım."* Mustafa Kemal,

1 Yüksel Özgen, "Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün Yurt Gezileri (1923-1938)", ***Atatürk Ansiklopedisi,*** s.4.

2 ***Milliyet,*** "Gazi Hazretleri Bursa'yı Teşrif Ettiler", 4 Ocak 1931, s.1.

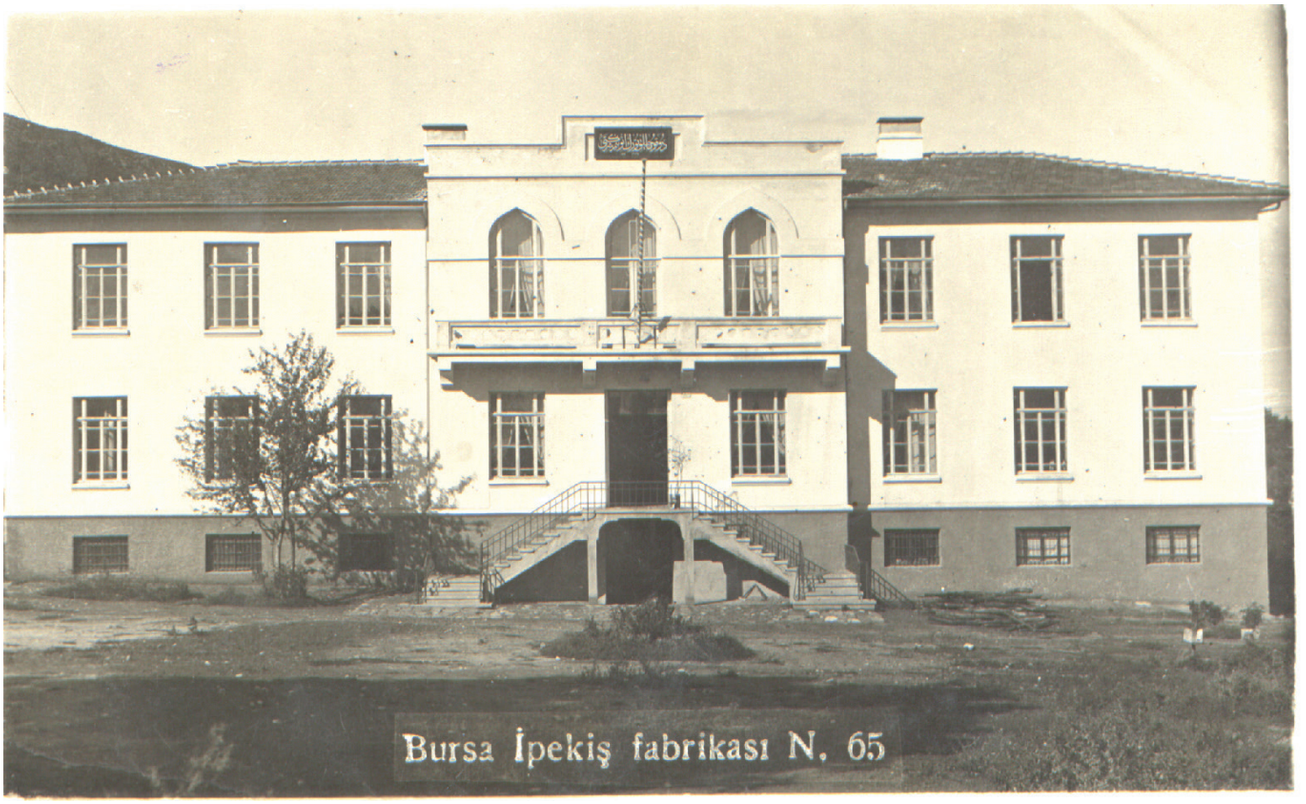

1927 yılında açılan Bursa İpekli Dokuma Fabrikası (İpekiş) (Bursa Kent Müzesi Arşivi)

bu sözler üzerine çocuğa bazı sorular yöneltmiş ve akşam köşke getirilmesini emretmiştir. Cumhuriyet Halk Fırkası merkezinde parti yetkilileriyle görüşen Gazi, burada memleketin ihtiyaçları ve halkın talepleri üzerine uzun süre sohbet etmiştir. Görüşmelere birçok kadın da katılmıştır.

Belediye binasını ziyareti sırasında Mustafa Kemal Paşa, şehir yönetimi ve Bursa sanayisi hakkında bilgiler edinmiştir. *Milliyet* gazetesi, bu ziyareti aktarırken Gazi'nin parti teşkilatının çalışmaları hakkında bilgi aldığını belirtmekte ve ziyaretin ardından Mustafa Kemal Paşa'nın şu ifadelerine yer vermektedir: "***Bursa şehrinin güzide şahsiyetleri ve inkılapçı Cumhuriyet Halk Fırkasının muhterem azası ile karşı karşıya bulunmaktan büyük bir haz duyduklarını ve bu derin hazzı ifade etmeyi vazife bildiklerini beyan ederek veda buyurmuşlardır.***" Ayrıca Mustafa Kemal Paşa, Belediye Meclisi üyeleriyle görüşmüş, şehir sorunları ve faaliyetlerine dair değerlendirmelerde bulunmuş ve Bursa'nın meşhur ipek sanayisi hakkında bilgi almak üzere iki dokuma fabrikasını ziyaret etmiştir. Fabrika sahiplerinin verdiği bilgilerde, ipek sanayisinin kısa sürede ulaştığı hızlı gelişim ve gelecek açısından taşıdığı büyük potansiyel özellikle vurgulanmıştır. Mustafa Kemal Paşa, incelemelerini tamamladıktan sonra saat 19'da Çekirge'deki köşklerine dönmüştür.[3] ***Cumhuriyet*** gazetesinde de Gazi'nin tetkik ettiği fabrikanın Hacı Sabrı Bey'in Türk-Japon ipek fabrikası olduğu bilgisi verilmektedir.[4]

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, parti binası önünde Demirtaşlı İbrahim ile yeniden karşılaşmış ve İbrahim, Gazi'nin bastonunu tutarak: "***Unutmadın ya Paşam***" diyerek vaadini hatırlatmıştır. ***Vakit*** gazetesinin haberine göre köşke götürülmüş ve akabinde de bir okula yerleştirilmiştir.[5]

3 *Milliyet*, "Gazi Hazretleri Bursa'da", 5 Ocak 1931, s.1-5.

4 *Cumhuriyet*, "Gazi Hazretleri Bursa'yı Şereflendirdiler", 5 Ocak 1931, s.1-3.

5 *Vakit*, "Gazi Hazretleri", 5 Ocak 1931, s.1.

YEDINCI SENE — N° 2395

PAZARTESİ 5 KANUNUSANİ 1931

Başmuharriri YUNUS NADİ
İDAREHANESİ: Beyazıtta Vilayet karşısında Cümhuriyet matbaası
Telgraf: İstanbul Cumhuriyet
Posta kutusu: N° 246
Telefon: Başmuharrir 2266 — Tahrir müdürü 3236 — Müdür 2265, Kitap kısmı 472

Cumhuriyet

ABONE ŞERAİTİ

MÜDDET:	TÜRKİYE İÇİN	HARİÇ İÇİN
Senelİği	1400 Kr.	2700 Kr.
6 Aylığı	750 Kr.	1450 Kr.
3 Aylığı	400 Kr.	800 Kr.

Nüshası her yerde 5 Kuruştur

Gazi Hz. Bursa'yı Şereflendirdiler

Türk Macar Rabıtaları

Bugün Ankara'da açılmak olan Ziraat Bankası müessesatile Macaristan Ticaret ve İktisat Nazırı, ve Macar Darülfü - nunu müderrislerinden M. Rud Banoş tarafından gazetemiz için yazılan makaleyi hususi bir ehemmiyetle neşrediyoruz:

Türk ve Macar milletlerini kandan mesnedi rabıtalar, yekdiğerine bağlamaktadır. Her iki milletin tarihinde asırlardanberi samimi ve pek mühim dostluklara tesadüf edersiniz. Macar milleti, Avusturya İmparatorluğunun, müteahhidane ittifakı neticesi olarak, memleketlerinden koğduğu istiklâl mefkûresinin iki büyük kahramanı olan Rakoczy ile Kossuth'un ve diğer Macar mültecilerinin sayesinde Türk milleti nezdinde gördükleri hüsnü kabulü hiç bir zaman unutmamış. O zamanlar harp tehlikesine rağmen büyük Türk milleti mültecileri Avusturya'dan teslim etmemiştir. Macaristan tarafından da, buna mukabil yapılan, fedâkârane hareketleri nâtemâhdir. Türk - Rus harbi esnasında Macar mefkûresi pek çok defalar Türkiye hakkındaki muhalesatini alenen izhar etmiştir. Türkiye'yi parçalıyan Ayastefanos muahedesini Berlin konferansında münakereye sahik Avusturya - Macaristan İmparatorluğu Hariciye Nazırı Count Andrassy sebep olmuş ve bütün Avrupa'ya meşhur bir devlet reçâlü olan

Macaristan Ticaret ve İktisat Nazırı M. Rud Banoş

bu Macar, Türkiyenin idamesini ve toparlıklarından hiç bir parçasının yayı edilmemesini bütün kuvvetile müdafaa etmiştir.

Harbi Umumide yanyana mücadele ettik ve bir Macar'dır Karpat'ların müdafaası uğrunda kanlarını dökmüş Türk askerlerini hiç bir zaman unutmayız. Harpte, fazilet hususunda bir derecede idik, hususile simdi harpten sonra Türk-Macar dostluğu Şarkta Karpat'ın muvazenesinin idamesine bir istinatgâh olduğundan iktisadî sahalarda da birbirlerinin müşterek menfaatlerini bulmaklığımız lâzımdır. İki sene evvel aktedilen Türk- Macar bitaraflık, hakem ve uzlaşma muahedesini kısa bir müddet sonra her iki memleketin hariciye nazırları - nın müsaadeli ziyareti takip etti, bunun sebebi evvel emirde yeni Trk - Macar Ticaret muahedesinin ihzarı idi.

Son baharda biz Kont Bethlen Ankara'ya gitti, bu müzakerelerde Macar Hatvekilini ve maiyetini resmi ve gayriresmi mehafil candan ve samimane bir surette kabul etti.

Türk ve Macar hükümetleri arasında ihtisadî ve ziraî münasebat, 1877 senesinden beharında mevkii mer'iyette vaziyetten Ticaret muahedesi bir kat daha takviye etmiş ve bu suretle dostluk hayırnat, tohumluk, mademuya ve mahsulât gibi emvali için asgari gümrük tarifesi tatbik edilmiştir. Biz de bilmukabele Türkiye'nin kurumuna ve hukuruna karşı aynı sahuleti gösterdik. Yeni Türk gümrük tarifesi bu sene tatbik edilmeğe başlanmış ve hükümetimiz Türkiye hükümeti hazı hükümetlerle ve bu meyanda, Macaristan ile olan ticarei mukaveleanamelerini tecdidetmiştir. Masmafih Türk ve Macar hükümetleri arasında yeni mukavele aktedilmesi için vaktü zamanında müzakerata başlanmış ve bunun neticesi olarak tesrinievvelde yeni Türk-Macar Ticaret mukavelenamesi imza edilmiştir. Bu mukavele her iki taraf için fevkalâde sühulet temin etmektedir. Bundan maada Türkiye'nin en mühim ihracat emtiası olan kurunun hakkında yeni ve ehemmiyetli tedbirler göstermektedir. Türkiye hükümeti de bunu mukabil Macar salnamının otonom gümrüğünü ehemmiyetli bir surette indirmiştir. Binaenaleyh mezkûru âlem Macar salnamının Türkiye pazarında revacı temin edilmiş olmuş.

Yeni ticaret mukavelesinin en mühim

(Mabadi 4 üncü sahifede)

Gazi Hz. Bursa'da

Gazi Hz. coşkun tezahüratla karşılandılar

Reisicumhur Hz., Çekirge'deki köşklerine inmişler ve öğleden sonra Fırka merkezinde halk ile hasbuhal etmişlerdir

Bursa 4 (Husust) — Reisicumhur Hz. mahiyetleri erkânile birlikte sabaha karşı Mudanya'yı teşrif ettiler. Vali Fahir Bey, Kolordu Kumandanı Hikmet ve Cemil Cahit Paşalarile fırka teşkilâtına memur meb'us - lardan Refik ve Şefik Lütfi Beyler Maltepe vapurile Gazi Hz. ni istikbale gitmişlerdi. Saat 10,15 te Maltepe vapuru iskeleye yanaştı.

Reisicumhur Hz. hakkın coşkun tezahüratı arasında karaya çıktılar. İhtiyar bir hanım Gazi Hz. ne bir bitlâ verdi. Gazi Hz. bitleyi okşayarak halkın alkışlarını arasında mahiyetlerindeki sevat ile beraber Mudanya'dan Bursa'ya hareket buyurdular. Saat 11 de Bursa'yı teşrif buyurarak Çekirge yolundaki köşklerine indiler. Öğle yemeğini köşklerinde yedikten sonra evvelâ Yıldırı dairesini ziyaret ettiler.

Müteakiben Hükümet meydanını dolduran binlerce halkın alkışları arasında yürüyerek Halk Fırkasını teşrif buyurdular. Fırka kapısının önünde Demirtaş köyünden Drama'lı İbrahim isminde 13 yaşında bir çocuk Gazi Hz. ne odura dedi ve ilâve etti:

— Gazi Paşa, bahanığım, beni burada bırakma, memlekette bana mekteb yok,

Gazi Hz. vapurdan dürbünle temaşa ederlerken

üzerine boş vurdumuna almadılar. Sana evlâd oluyum.

Gazi Hz. bunun üzerine çocuğu bazı suallere sordu ve yanındakilere bu ahvalin

(Mabadi 2 üncü sahifede)

Dayinlarin bankadan aldıkları 5 milyon altın

Bu para Rumeli tahvili alınmak için idare meclisi emrine emaneten bırakılmıştı

Hükümetin Şark demiryolları tarhiyatına karşılık olarak Osmanlı Bankasına yatırılmış olan beş milyon altın liranın Düyunu Umumiye hâsılâtı tarafından alındığına dair Akşam gazetesi tarafından verilen haber Maliye Müsteşarı Ali Rıza Beyin dünkü nutkunda münderiç bir yanlışlık teşkil edilmiştir. Akşam gazetesi Ankara mebaisine atfen bu hususta yeniden ve malûmatı vermektedir:

— Düyunu Umumiye meclisinin hükümetçe Osmanlı Bankasına verilen bir kaç tediye tezkeresinden evvel 930 taksitinin mütebaki üçte ikisini alarak hotbehot taksiti tamamladığı Osmanlı Bankasındaki emanet para hakkında yaptığım tahkikatın neticesi şudur:

Abdülâziz zamanında 1879 senesinde Rumeli'de yapılacak bazı demiryollarının inşası için istikraz ve inşaat temsilatile tazminatı olarak mevkii tediyede üç yüz milyon frankılık Rumeli temsilderi tahvilâtı çıkarılmıştı. Hâlen de mevkii tediyede bulunan bu tahviller beheri dörder yüz fran itibarî kıymeti hazırda bir milyon dokuz yüz seksen bin adet bulunuyordu.

Tahviller ilk zamanlarda faizli ve ikramiyeli idi. Bir müddet sonra faizi kaldırıldı ve mahrum kararnamesile de her

İngiliz ve Fransız Dayinler Vekilleri M. Veyl ile Dahlonjeye

birinin itibarî kıymeti dört yüz franktan iki yüz kırk franga tenzil olundu. Bu tahvillerin ikramiyeleri Düyunu Umumiye mevcut iken her semenin muayyen zamanlarında Düyunu Umumiye binasında çekilir bu suretle her sene bin tahvil amortise edilir ve elli numarayla ikramiye düşerdi ki son mukaveleye göre kaldığı yerden 1933 teşrinievvelinde gene devam

(Mabadi 4 üncü sahifede)

Mürteciler adalet huzurunda...

Hainlerin bugün Menemen'de muhakemelerine başlanıyor

İzmit'te tevkif edilen 14 kişi dün İzmir'e sevkedildi – Akhisar'da kadınları tekkelere kapayıp gayriahlâki telkinatta bulunan şeyhler de yakalandılar

İzmir 4 (Hu. Mu.) — Menemen'de daha bazı kimselerin ifadesine müracaat edildi. Mevkufların bir kısmı askeri kışlasına nakledildiler. İstanbul'dan dünkü mevkuf İzmir'e getirilmiş ve Menemen'e sevkedilmişlerdir. Şeyh Esad'ın oğlu Mehmet Ali mürtecilerin hareketile ilâkası olmadıkları. Şeyh Esat doktor tarafından muayene edilmiştir. Doktorlar şeyhin daha çok yaşıyamıyacağını söylüyorlar.

İzmir'den Menemen'e on pranga, on kelepçe gönderilmiştir. Şehit Kubilây namına inşa edilen mekteb Divanı harbe tahsis edilmiştir. Hainler orada muhakeme edilecekleridir. Pazartesi günü muhakemeye başlanacaktır.

İzmir'de zihir halinde yakalanacak şeyhler

İzmir 4 (Hu. Mu.) — Divanı harp Başmüddeiumumiliğine tayin edilen Hidayet Bey Şeyh Esad'ı isticeap etmek üzere Menemen'e gitmiştir. İzmir'de şimdiye kadar on iki kişi tevkif edilmiştir. Bugün vaki olan bir ihbar üzerine sabata yeniden bazı kimseler hakkında tahkikata başlamıştır. Yarın İzmir'e yakın köylerde bir kaç şeyhin gizli bir yerde ve sihir halinde yakalanmaları muhtemeldir. Tahkikata ışkâl etmemek üzere köyün ismi mektum tutulmaktadır. İzmir'de Yahya Efendi isminde biri de tevkif edilmiştir. Bu adamın tevkifine sebep İstanbul'da Şeyh Esat Efendiden namına bir mektup gelmesi ve postada yakalanmasıdır.

Akhisar'da kadınları tekkeye kapamışlar

İzmir 4 (Hu. Mu.) — Akhisar'da gizli surette tekke hayatı yaşıyanlardan Kâmürlülü şeyh Sadık ta tevkif edilmiştir. Akhisar'da Nakşibendi tarikine mensup Ahmet, Hasip, Sabati ve Haydar namında dört kişinin genç kadınları bir tekkeye kapatarak ayrıtahlikî telkinatta bulundukları anlaşılmıştır. Bunlardan Haydar, Nuriye Hanıma: «Artık ebediyyen benim olduu, hükümeti bir alacağız. Burada gelini bayrağı hâkim olacaktır.» Demiştir. Bu sırrsızlar tevkif edilmişler ve Menemen'e gönderilmişlerdir. Dün gece Aradeı esmili imamı Abdullah Efendi de yakalanmıştır.

Filarina'lı Naşit niçin sekal bırakmış?

İzmir 4 (Hu. Mu.) — Gelibolu'da yakalanıp İzmir'e getirilen Dervis Mehmed'in arkadaşı Filorina'lı Naşit: «Niçin sakallısın?» suâline verdiği cevapta : «Sünnetliyim, hem de tasarrufa riayet içindir»

İzmir'de doktorlar tarafından muayene edilen Şeyh Esat

demiştir. Reaksiyetçilik yaptığını söyleyen Naşitin ifadesindeki garabetler nazarı dikkati celbetmektedir.

Vangeloz imzalı mektup

Manisa 4 — İrtica hâdisesile alâkadar görülerek tevkif edilen bir şahsın üzerinde bir mektup bulunmuştu. Vangeloz imzasını taşıyan bu mektup Rumca olarak yazılmıştır. Mektup burada rumca bilen memleket hastanesi imamı Gökli'li Hakkı Efendiye tercüme ettirilmiştir. Mektubun muhteviyatı hakkında uka bir ketumiyet gösterilmektedir. Yerilen habere göre mektupta şu satırlar vardır:

«Marika'ya yüz drahmi verinis! İşin çoğu bitmiş, azı kalmıştır. Koyunlarınız da faaliyettedir.»

Mektup 1929 senesinde yazılmıştır. Aynı imza ile bir de 922 senesinde yazılmış bir mektup daha ele geçmiştir, Manisa tahtası bu hususta tahkikata devam etmektedir.

İzmit'te tevkif edilenler

«Menemen» irtica hâdisesile alâkadar olmak üzere İzmit'te 14 şahıs tevkif edilmiş ve evvelki akşam şehrimize getirilmişlerdir. Bunlar bir gece şehrimizde kaldıktan sonra dün Bandırma trafikile Menemen'e sevkedilmişlerdir. Bir rediklmiz İstanbul'da tevkifat yapıldığını zannı ise de mes'ele İzmit'te tevkif edilen in şehrimize getirilmelerinden ibarettir.

Vali Muhittin Bey de bir muharririmize, İstanbul'da yeni tevkifatlan haberdar olmadığını ve bu işlerle Müddeiumumiliğin meşgul olduğunu söylemiştir.

Geçenlerde, şehrimizde tevkif edilerek Menemen'e sevkedilen Belediye avukatı Hasan Fehmi Beyin tahliye edildiği ve şehrimize gelmek üzere olduğu ve mumaileyhin sebebi tevkifinin akrabası olan mürtecilerden birinin üzerinde bir mektubunun çıkmasından ileri geldiği anlaşılmıştır.

İstanbul Polis müdüriyeti kısmı siyasi müdüriyeti mevdut tekke şeyhlerinden bazılarının evlerinde içilmeler ve gizlice ayinler yapıldığı hakkındaki ihbarları tetkik etmektedir. Bu kabil kimselere tenzidat edilirse haklarında icap eden muamele yapılacaktır.

Kubilay'ın nası hakkında bir teklif

Şehit Kubilây Beyin nasının İstanbul'a nakli hakkında Yeşilköy'den, «Sazlık Muhtarı İmzalı şu mektubu aldık:

Darülfünun ve memleketimin umum gençliğine:

Aziz şehit Kubilây Bey hana günlerdenberi Cumhuriyetin bütün evlâdları gibi gözyaşı döktüriyor. Bu göz yaşları Cumhuriyetin müdafaası için yetiştirilmiş bir kumralli bir zabitin şehâdeti ve cimdiye kadar bu yolda dökülen kanlarımı kat'i neticeyi alamıyan akîbetidir. Türk Cumhuriyetinin aziz ve kıymetli nesli olan gençliğe bir teklifde bulunuyorum!

Aziz şehit Kubilây'ı Menemen'de bıraknıyım. Tekbaşına o menhus kara kuvvete göğüs geren, o kahraman vatan evladını Menemen'den alınız. Onu ve aziz beşinin kondüğü taşı, memleketimin en büyük irfan ocağı olan Darülfünunlular, İstanbul'a getirin. Muhterem şehide yapacağınız emsalsiz ihtilâfe kara kavvete Cumhuriyeti nasıl benimsediğinizi bir defa daha tanıtınız.

Rize'de miting

Rize — Menemen'deki irtica hâdisesinden müteessir olan Rize halkı bugün yaptığı mitingte hâdisenin menşeb'lerini şiddetle tel'in etmiş ve Türk cumhuriyet ve mefkûresinin tahakkuk uğrunda her türlü fedakârlığa hazır olduğunu

(Mabadi 5 inci sahifede)

Ziraat kongresi

Bugün sergi ile beraber açılıyor

İktisat Vekili Şeref Bey

Ankara 4 (Telefonla) — Ziraat kongresi, yarın saat 10 buçukta fırka salonunda İktisat Vekilinin bir nutkile açılacaktır.

Beynelmilel ziraat teknik sergisi de yarın saat 15 te açılacaktır.

Bugün sergideki Macar pavyonu, davet edilen gazeteciler tarafından gezilmiş ve kendilerine mahsulât fi - malara ait mamulât hakkında izahat verilmiştir. Macar maslâhatgüzarı, kısa bir nutuk irat edevek, sergide gazetecileri görmekle çok memnun oldu -

(Mabadi 4 üncü sahifede)

Güzeller, fırsatı kaçırmayın nadim olursunuz!

Bugün Güzellik müsabakamızın iştirak edenlerden Saat Hanımın resmini dercediyoruz:

Güzeller, Müsabakamızın resimleri bütün olduğu gün - lerde, müsabakaya girmekle, neler kazanacağınızı bir defa daha hatırlatmak istiyoruz.

Aşağıdaki satırları dikkatle okuyunuz ve tereddütten vaz geçerek hemen resminizi gönderiniz, resminiz yoksa S. Süreyya ve Femina fotoğrafanelerine koşunuz.

İşte müsabakamızın size vadettiği ele geçmez firsatlar:

1 — Türkiye Güzellik Kraliçesi olmak,

2 — Paris'te ve Şili'de Türk güzelliğini temsil etmek şerefini kazanmak,

3 — Paris'te Avrupa Güzellik Kraliçesi intihap edilmek,

4 — Şili' de dünya Güzellik Kraliçeliğini kazanmak,

5 — Dünya Güzellik Kraliçesine tahsis edilen 500,000 frankılık mükâfatı almak,

6 — Üç defa Paris'e bir defa Nis'e ve Fransa'nın su şehirlerine, nihayet Şili'ye gitmek,

Foto S. Süreyya

58 — Saat Hanım

7 — Bu nefis seyahatleri pederiniz, valdeniz, veya diğer bir akrabanızla bedava yapmak,

8 — Lâkırn gelen çeşitli hediyelerden birini takdirde aldığınız yıldızı olmak,

Müsabakaya girmekte bir dakika tereddüt etmekle kendi güzelliğinize ve talihinize ihanet etmiş olmayınız.

Cumhuriyet gazetesi 5 Ocak 1931

PAZARTESİ
5 KANUNUSANİ 1931
8 inci sene, No 1762
KUSHASI 5 KURUŞTUR

Milliyet

BUGÜN

Başmuharrirleri: Ahmet Emin YALMAN

Gazi Hz. bu akşam Bursadan dönüyorlar

Gazi Hazretleri Bursada

Büyük Reis, Bursada bazı fabrikaları gezdiler ve umumî ihtiyaçları tetkik ettiler

Gazimiz, Bu akşam Mudanya tarikile Bursadan hareketleri muhtemeldir

Bursa, 4 (Milliyet) — Gece yarısı — Gazi Hz. fabrikaları tetkik etmektedir. Hacı Sabri Beyin Türk - Japon ipek fabrikalarına gittiler. Yarın akşam Mudanya tarikile avdet edecek lerdir.

BURSA, 4 (Milliyet) — Gazi Hz. Ege vapuru ile sabaha karşı Mudanyayı teşrif buyurdular. Vali Fatin B. le Ali Hikmet ve Cemil Cahit paşalar ve fırka teşkilâtına mensup mebuslardan Refik, Şefik, Lütfi B. ler birlikte Mudanyadan Bursaya hareketle Çekirge yolundaki köşklerini teşrif buyurdular. Öğle yemeğini köşklerinde yedikten sonra evvelâ vilâyet dairesini ziyaret ettiler. Müteakiben hükümet ve fırka meydanını dolduran binlerce halkın alkışları halkın alkış tufanı arasında refakatlerindeki mutat zevat ile Muradiyeden Bursaya hareketle Çekirge yolundaki köşklerini teşrif buyurdular. Öğle yemeğini köşklerinde yedikten sonra evvelâ vilâyet dairesini ziyaret ettiler. Müteakiben hükümet ve fırka meydanını dolduran binlerce halkın alkışları

(Devamı 5 inci sahifede)

Köprü dün akşam mahşer yerine döndü!

Kadıköy ve Boğaziçinde oturanlar gece evlerine dönemediler!

Sis yüzünden koca bir şehrin nakliyatının felce uğramasına daha neka dar zaman göz yumacağız

Bir kaç günlük sabah ve akşamları şehri ve limanı kesif bir sis kaplamakta ve limandaki seyrüseferi müşkilâtla uğratmaktadır.

Dün sabah ve bilhassa akşam kesif bir sis tarzı bir zaman şehri ve limanı kaplamıştır. Bu yüzden limandaki seyrüsefer tamamile inkıtaa uğramış mütea kip seferler vapurları uzun bir zaman işleyememiş, ve limandaki halkeyin işlerine yetişemediği gibi gecede evlerine dönememişlerdir. Kadıköy, Adalar, Boğaziçi halkı, bu yüzden, köprünün vapur iskelelerinde saatlerce sinin açılmasını bekliyenler dir. Yolcuların mühim bir kısmı da sisin açılmamasından ümitle rini keserek otellerde yer aramışlar ve geceyi otellerde geçirmişlerdir. Öğrendiğimize göre sisin en kesif olduğu mıntakalardan birisi de İstinye tarafları olmuştur. Burada sis o derece kesafet peyda etmiştir ki, bir yük dereden dönen otomobiller yollarına devam edemiyerek sabaha kadar sisin dağılmasını beklemişlerdir.

Dün gece sisin en fazla kesafet peyda ettiği bir sırada, Haydarpaşa önlerinde feci bir kaza olmasına ramak kalmıştır.

Köprüden kalkan bir vapur Haydarpaşa önlerinde demirli bulunan Nemsi zadelerin bir vapurunun üzerine yürümüş, kaza nın önüne güçlükle geçilebilmiştir. Vapur halkı bu yüzden büyük bir heyecan geçirmişler, bağrışmışlardır.

Tahliye idaresinin limanın bazı mıntıkalarına koyacağı sis düdükleri el'ân tasavvur buldukları fiile çıkarılamamıştır. Aldan bir zat bu hususta diyor ki:

"— Medenî ve bir iş şehrinde, limandaki seyrüseferin intizamını temin edememek yüzünden halkın mutazarrır olması doğru değildir. Tahliye idaresi ve ya ticareti bahriye müdürlüğü bu işi behemehal ve süratle intaç etmek mecburiyetindedir. Tahliye idaresi eğer bu işi yapmak imkânını kendisinde bulamıyorsa, bu işi ticaretli bahriyenin kendi vesaitinden istifade ederek icabeden tesisatı vücude getirmesi lâzımdır.

(Devamı 5 inci sahifede)

Esrar!...

Mustafanın kah-

Bundan bir kaç gün evvel Çarşıkapıda bir gencin elinin bulunmuş ve esrar sarıgı görülmüştü. Bu vak'anın etrafında yapılan ilk tahkikat neticesinde, Takkeharmma göre bu gencin ismini şu suretle öğrenmişler.

Çarşıkapıda Arap Mustafanın evine hayırsız mesrûf olan mahalle gençleri sık sık gelip gidiyorlarmış. Bu yüzden Nüzret namında bir genç gelmiş ve orada esrar içmeye başlamıştır. Ve devamlı gün sabahleyin bu genç ölü olarak bulunmuştur. Zabıtaca bu ölüm şüpheli görülerek ceset morga gönderilmiştir. Meğ bu hadisenin raporunu vermişlerdir.

Esrarhane olduğu söylenen dükkân ve ev

Bizim öğrendiğimize göre Nüzret Arap Mustafaya mürekkat odurak geceyi kahvede geçirdiğini söylemiş ve arap Mustafada bunu muvafakat etmiştir.Bu genç de sabaha kadar kahve de kalmıştır. Ve çarşıdaki gürü sabahı Nüzreti ölü olarak bulunmuştur.

Bunun üzerine arap Mustafa derdest edilmiş iseede sonradan serbest bırakılmıştır.

Söylendiğine göre Arap Mustafanın esrarhane ittihaz ettiği yer bir kaç gün içerisinde tekrar açılacakmış. Esrarhanenin bir kısmı bilinmemek ön sarafı berber dükkânı olarak kullanılmakta ve arka cihetinde de gizli olarak esrar içilmektedir. Her ihtimale karşı koşuşmaya gelenleri hükümetçe ihbar işaret ve yahut yabancı bir adamın eve girdiği anlaşıldığı zaman içeride bulunan esrar ve kabaklar ortadan kaldırılmaktadır.

Mevkuf kadınlar

Türbelere mum yakan kadınlar yakalandı

Şehrimizde yeni tevkifat yoktur. Valinin beyanatı

Menemen hâdisesi ittihamiyesi hakkında tahkikat büyük bir hassasiyetle devam etmektedir. Bu hâdise ile alâkadar olarak evvelki gece şehrimizde yeniden 14 kişinin tevkif edilerek dün Menemene gönderildiği yazılmış ise de bu haber yanlıştır. Filhakika dün Menemene 14

Muhiddin Bey

mevkuf gönderilmiştir. Fakat bunlar şehrimizde tevkif edilmiş olmayıp İzmirde tevkif edilerek muhafaza altında bulunduklarından dolayı Menemene gönderilmişlerdir. Emniyet müdürü Muhiddin Bey ile Menemene gitmişlerdir. Emniyet bildire hakkındaki bütün tahkikat mahallen idare edildiği için tevkifine lüzum görülen her Menemenden istenmektedir.

VALİ B. İN BEYANATI

Şehrimizdeki tevkifat hakkında

(Devamı 5 inci sahifede)

Müfettişler

Trakya'da teftişler yapmaya gittiler..

Vilâyet mıntakası mülkiye müfettişlerinin hep birden ve asıl olarak teftişat için muhtelif vilâyetlere gittiğini yazmıştık. Bu meyanda mülkiye baş müfettişi Hacı Hüsnü Bey Edirneye ve İmadeddin Bey Kırkkilise gitmiştir.

Alınan malûmata göre bu teftişata büyük ehemmiyet atfolunmaktadır. Müfettişlerin bu yahutlerinde Gazi Hazretlerinin Trakyaya vuku bulan tetkik seyahatlerinde görülen lüzumdan dolayı olduğu tahmin edilmektedir.

Telefon yok..

Kadıköyüne telefon edilemiyor!

Dün akşam Kartal, Büyükada ve Heybeli ile Erenköy, Bostancı, Bebek, Kandilli ile telefon inkıtaa uğramıştır. Bunun sebebi dünden beri geçen 7 kablodan altısının arızaya uğratılmasıdır.

Mevcut bir hatla ancak Kadıköy ve Erenköyün telefon muhaveratı mümkün olabilmektedir. Kabloların tamirattına geç vakte kadar devam edilmiştir.

Örfî idare mıntakasında..

Divanı harp, Şeyh Esadın isticvabına başladı

Gizli tekke sahibi bir çok şeyhler daha yakalanmışlardır..

Dahiliye vekilinin riyasetinde bir içtima yapıldı

Ankara, 4 (Telefonla) — Şükrü Kaya Bey ve Fahreddin Paşa bugün geldiler, İsmet Paşa tarafından kabul edilerek hâlen mahallinde ve bavalisindeki tetkikleri etrafında izahat verdiler.

Dahiliye vekili öğleden sonra makamına geldi. Ve daire reislerinin ziyaretlerini kabul etti. Müteakiben vekilin riyasetinde müsteşar Hilmi, umum jandarma kumandanı Kâzım Paşa, Emniyeti umumiye müdürü Tevfik Hadi, Dahiliye hukuk müşaveri Ekrem Beylerden müteşekkil bir heyet toplandı. Bu heyette bazı meseleler meyanında örfî idare ilân edilen mıntıkada zabıtai mülkiyeye ait olan ve Heyeti vekile kararile cihet askeriyeye tevdii lâzım gelen ve zaif teshil olundu. Bu takyidat hakkında bir kararname tanzim edilecek ve Heyeti vekilenin ilk içtimaında müzakere ve intaç olunacaktır. Meclis reisi Kâzım Paşa, Dahiliye vekilini akşam geç vakti makamında ziyaret etmiştir.

Müddeiumumi tarafından tazminen... başlanan Şeyh Esat

RUMCA MEKTUP TA NE DENİYOR!..

Manisa, 4 — Menemen irtica hâdisesinden mütevellit olarak mektup bulunduğu haber verilmişti. Mektup eski Rumca ile ve büyük bir kâğıtla yazılmıştır. Tercümesi Vaygelostur.

Mektup burada eski Rumca bilen Memleket hastanesi imamı Gıcitli Hakkı Efendiye tercüme ettirilmiştir. Mektubun müfettişliği hakkında ufkı bir kanaat verdiği gösterilmektedir.

Haber aldığıma göre bu mektupta şu satırlar varmış:

"— Marikaya 100 drahmi ve riniz. İşin çoğu gitmiş, azı kalmıştır. Koyunlarımız da faaliyettedir..

Mektup 929 senesinde yazılmıştır. Kime ait olduğu henüz belli değildir. Aynî imza ile bir de 922 senesinde yazılmış bir mektup ele geçmiştir ki, bu çok eskidir. Manisa ahalisi bu hususta tahkikata devam etmekte

ŞEYHLER A...

İzmir, 4 — Akhisarda gizli su rette tekke hayatı yaşatmağa çalışanlardan Kömürcülü Şeyh Sadık ta tevkif edilmiştir.

Akhisarda nakşi tarikine mensup Ahmet, Hasip, Hayati ve Haydar namında dört kişinin genç kadınları bir tekkeye kapayarak gayrî ahlâkî telkinatta bulundukları da tesbit edilmiştir.

(Devamı 5 inci sahifede)

FIKRA

Falih RIFKI

BİR CEVAP

Kâbûr Türkçeye tuz gibi kıymetli; Üsküp efendiliği herkese yavan geliyor.

Onun için zamanesi günü mahallî gazetelerden birinde kendi aleyhime küfürsüz bir yazı okumak tuhaluma gitti.

Muhalif muharrir, yazısının başında Yakup Kadriden bahsederek onun son yazılarını kendilerine mal ettiğ, diyor. Memleket faciasından çok azıtıp duyduğuna şüphe olmayan Yakup Kadri, muhalliflerinin hoşuna gidecek bir kaç küçük kusurda bulunmuş olabilir.

Muhalif muharrir irticanın kökünü iktisadî sebepler araştırmak, vergi tasfiyesini öne sürmek ayıp olup olmadığını sormektedir... Gerçi irticanın kökünde iktisadî sebepler olduğu söz götürmez: Tekkeler, medreseler, türbeler hep yoksa yerleşmeler için geliz hazneleri idi.

Biz Kabilleyin dillerinin alışkıyanlar karşısında, Fethi Beyin İzmir demagojisinin ortaya çıkarılmasının ayıp olduğundan bahsetmiyelim. Bunu yapanlara müracaat de demeğiz: Yalnız şunu hatırlatmak isteriz, ki hiç mütecel olmayan bir irtica mes'ulü olmaktadır. Bi onarı mükrimleri arasında kısa alıtırmağınız az değildi.

İnkılâpçı ana babadan olup olmamak aşağıda durur bir mesele değildir. İrtica fikir işlevinde hiç bir kıymet verilemez. Bir hoca ve köylü temilyanmanız:

Eğer iyi bu işlerde toz oynasaydı, gündü Şeyh Esat Efendinin gecekondu İzmir sulanını boyla yıkatırdı.

Fakat en güllüneli, ben mütarekenin o korkunç bozgun günlerinde selâmlı camilerinden, türbelerden, dergâhlardan, Fatihten hahsetmiştim. Bizimel Millet meclisinde, ki bu muhalif muharrir meb'uslarından idi, çeteci Ethemle ayağa kalkıştığ Hacı Bayramda tekbir getirdiği günler daha sonra idi.

Müarekenin o günlerinde yapka giyen bir Türkün ahşaklığını söylemekte hiç tereddüt etmezdim. Inkılap gündü, eğer halkı biraz uyandırmak için dinden, şeyhten, camiden, dergâhtan, tekkeden bir tayda umulursa, bu tayduyu teddetmeği hâtıra bile getirmezdim; dervişler gibi sikkeler, soltalar gibi tekbir de getirirdim.

Hükümetçi safatını bize karşı itham olarak kullanmalarına onu da söylemek isterim: Biz Mustafa Kemal Anadoluya ayak bastığından beri Kemalist ve bugüne kadar onduk, ve onun O demek olduğuna hiç şüphe olmayan fırkasından ayrılmadık. Biz meb'us olduğumuz için onun fırkasından olmadık, onun fırkasından olduğumuz için meb'us olduk.

Eğer İnsanlığından evvel, İnkılâbın bütün samimî safhalarına, sefeli, cümhuriyeti, hepsini kaç

(Lütfen sahifeyi çeviriniz)

Milliyet gazetesi 5 Ocak 1931

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk, onuncu Bursa ziyaretinde Cumhuriyet Halk Fırka Binası'ndan çıkarken, 5 Ocak 1931
(Bursa Kent Müzesi Arşivi)

5 Ocak 1931 Pazartesi

Gazi Mustafa Kemal Paşa, 5 Ocak Pazartesi günü Bursa'da saat 11.00'de Türk Ocağı'nı ziyaret etmiş ve Ocak üyeleri ile uzun süre görüşmüştür. Görüşmenin esas konusu Ocakların nasıl çalışması gerektiği ve kültür konuları olmuştur. 6 Ocak tarihli *Milliyet* gazetesinde Atatürk'ün Bursa'daki ziyaretleri ile ilgili şu bilgiler verilmektedir: "*Gazi Hz. bugün saat 11'de Türk Ocağını ziyaret etmişler ve ocaklılar tarafından alkışlarla karşılanmışlardır. Gazi Hz. Ocakta Numan Beyden ocak işleri hakkında izahat almışlardır. Reisicumhur Hz. Ocakta saat 2,5'a kadar kalarak ocaklılarla muhtelif meseleler üzerinde samimi hüsnühâllerde bulunmuşlardır. Müteakiben dispanseri ziyaret ve memnuniyetlerini beyan etmişlerdir. Bilahare Cumhuriyet köşküne azimetle öğle yemeğini yedikten sonra askeri fırkayı ziyaret etmişlerdir.*"[6]

Yılmaz Akkılıç, "*Atatürk ve Bursa*" adlı eserinde Atatürk'ün bahsedilen tarihlerdeki Bursa gezisi ile ilgili şöyle bir anıyı aktarmaktadır: "*"Atatürk'ün Harbiye'de* (Harp Okulu) *Fransızca öğretmeni olan Nevres Bey, 1930- 1934 öğretim yıllarında Bursa Erkek Lisesi'nde Fransızca öğretmenliği yapmaktadır. Bursa'yı onurlandıran Atatürk, beraberindeki kimselerle Erkek Lisesi'ne gider ve okul müdüründen Nevres Bey'in dersi olup olmadığını sorar; derste olduğunu öğrenince, bulunduğu dershaneye götürülmesini ister. Dershanenin kapısını vurarak içeri giren Gazi'nin karşısında Nevres Bey, askerce 'Dikkat' komutu verir, sınıf mevcudunu ve işlenen ders konusunu söyler. Atatürk, dershanenin arka tarafına beraberindekilerle çekilerek işlenen dersi izlemeye başlar. Gazi'nin öğrencisi olduğunu bî- teviye* (sürekli olarak) *söyleyen Nevres Bey'in, eski öğrencisine karşı aldığı ciddi davranış,*

6 *Milliyet,* "Reisicumhur Hz. Bursa Ocaklılar ile Konuştular", 6 Ocak 1931, s.1.

bulunduğu sınıf öğrencilerince yadırganmıştır. Bu, öğrencilerin yüzlerinden anlaşılmaktadır. Nevres Bey, derse kaldırdığı bir öğrenciye: "Bahçedeki havuzun üstündeki kameriyenin etrafını süsleyen çiçeklerin etrafında uçuşan kuşların sesleri bahçeyi dolduruyordu" cümlesini yazdırır ve Fransızcaya çevrilmesini ister. Birbiri arkasından derse kaldırılan üç öğrenci istenilen cümleyi kuramamıştır. Bu sırada Nevres Bey'in parmağı sınıfın arkasındaki Cumhurbaşkanı Gazi'ye uzanır: "Kemal hatırladın mı?" diye sorar. Kemal: "Evet hocam, hatırladım" cevabını verir. Nevres Bey: "Öyle ise gel, yap!" der. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, öğrencilikten kalan bir alışkanlık, saygı ve uyum içinde siyah tahta başına geçer ve cümleyi kurar."[7] Aynı tarihlerde Bursa Erkek Lisesi'nde öğrenci olan Avni Domaniç ise o güne dair anılarında şunları aktarmaktadır: "*Bursa Erkek Lisesi Orta kısım birinci sınıftayım. Atatürk lisemizi şereflendirdiler. Yine başta okul müdürü, öğretmenlerimiz, biz öğrenciler, Atatürk'ün ellerini öptük. Atatürk, kendisinin Harbiye'de lisan hocası olan ve emekli olduktan sonra lisemizde görev alan Nevres Bey'in dersine girip öğrenciler arasına oturdular. Kara tahtada bir öğrenci Nevres Hoca'nın kara tahtaya yazdırdığı Türkçe bir cümleyi Fransızcaya çevirmekle uğraşıyor, bir türlü başaramıyordu. Nevres Hoca Atatürk'e hitaben "Mustafa, bu çocuğa yardım eder misin?" dedi. Atatürk hocasının isteğini yerine getirdi. Bu olay yalnız okulda değil, bütün Bursa'da aylarca konuşuldu.*"[8]

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa, 5 Ocak tarihinde saat 17.00'de Mudanya'ya hareket etmiş ve Ege vapuru ile saat 23.00'te Derince'ye geçmiştir. Derince'de maiyeti ile özel trene binen Gazi, 6 Ocak Salı günü Ankara'ya dönmüştür.[9]

Onuncu Ziyarete Dair...

Mustafa Kemal Paşa'nın 4-5 Ocak 1931 tarihlerinde gerçekleştirdiği onuncu Bursa ziyareti, Menemen Olayı'nın hemen ardından yapılmış olması sebebiyle, Cumhuriyet inkılaplarının Anadolu'daki etkilerini yakından gözlemlemek ve rejimin kararlılığını ortaya koymak açısından önemlidir. Diğer gezilerinde olduğu üzere, eğitim ve ekonomi konuları bu ziyarette de merkezi konumdadır. Mustafa Kemal Paşa'nın Bursa Erkek Lisesi ziyaretinde öğrenci sıralarına oturması ve bir devlet lideri olmasına rağmen öğretmenine gösterdiği saygı, üzerinde durulması gereken bir detaydır. Fabrikaları ziyaret ederek sanayinin gelişimine ilişkin bilgi alması, ekonomik kalkınmanın Cumhuriyet ideallerindeki yerini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Ayrıca Türk Ocakları da önceki Bursa ziyaretlerinde olduğu gibi, yine Mustafa Kemal Paşa'nın ziyaret rotasında yer alarak kültürel faaliyetlere verdiği değerin sürekliliğini ortaya koymaktadır.

Mustafa Kemal Atatürk Bursa Valisi Fatin (Güvendiren) ile Hükümet Konağı'ndan Cumhuriyet Alanı'na doğru ilerlerken, 5 Ocak 1931 (Bursa Kent Müzesi Arşivi)

7 Akkılıç, ***Atatürk ve Bursa***, s.68-69.

8 Bursa'nın Köklü Eğitim Kurumları Bursa Erkek Lisesi, Ed. Aziz Elbas, Bursa Kültür A.Ş., İstanbul, 2011, s.76.

9 ***Vakit***, "Gazi Hz. Bursa'dan Ankara'ya Hareket Buyurdular". 6 Ocak 1931, s.1.

CUMARTESİ
8 AĞUSTOS 1931
8 nci sene, No. 1972
MUHASI 5 KURUŞTUR

Milliyet

Sahibi: Ahmet Cemal

BUGÜN

Gazi Hz. dün Bursayı teşrif ve gece avdet ettiler

İman kuvveti

Hayattaki teveddüdlerimiz, hatta mesaimiz, ekseriya programımız, idealimizi daha evvel tesbit etmeyişimizden, yahut tesbit ettiğimiz prog ram ve ideale tereddüt hasıl etmesinden geliyor. Ferdî ve içtimaî hayatta sürdüğümüz müşkülât, çekildiğimiz ıztırabın ve mühim ekserisi budur.

Gençliğimizin içinde mevcudiyetini ebedî kılan, o işlere tam bir inanma ile başlıyabilmek, onlara ve kendi kabiliyetimize inanmak esasıdır. Bu itibarla, yahut hayatımızda olduğu kadar siyasî ve idarî hayatımızda da, kendinizi şiddetle hissettiğiniz. Fakat bunun aksine ve prensiplerini sarsmamız, onlara inanmamız, bir adım dahi, iş hayatında mesafelerle ve mücadele olduğu nisbette hayatta bir iş beceremek mesleği istemek olur.

Büyük tarihî hâdiselerde insan kuvveti; her kuvvetten daha yüksek bir vasıtanın tesirini göstermiştir. Şu veya muhakkak ki, eğer Gazi ve arkadaşları inkılâp yolunda bir adım ileri yürüyemez, girişimleri muvaffak olamazdı. Bu, ilk günlerinde yürümek için, daha ilk günlerinde yürümek için bir imanımız olmasaydı, hiçbir zaman bir netice alamıyacağımız bir mesai ile uğraşmaya cesaret edemezdik. Tarihin efsaneleri, meddiyle ileri, kahramanları hep bu imanın kuvvetinden doğmuştur.

Şüphe yok ki, Türkiyenin medeniyet hâdiselerinin bu kadar geri kalmasının en mühim sebebi şimdiye kadar muayyen bir programa muayyen bir hedef istikâmetinde imanımızın mevcut olmamasıdır. Programsızlık ve metotsuzluk yüzünden memleketin imanına mevcut bir milyonlar heba olmuştur. Devletin mali, iktisadî, siyasî muayyen bir hedefi olmadığı için, ikiliğin menfaatlerinin, kendi arzu ve tekâmüllerinin değişmesi, şimdiki arzu ve tekâmüllerinin değişmesi, şimdiki arzu ve tekâmüllerinin değişmesi, şimdiki

Hayat Ansiklopedisi 22 inci cüzü çıktı

Cumhuriyet

Dokuzuncu sene: No. 3096 İSTANBUL — ÇAĞALOĞLU Pazar 18 Kânunuevvel 932

Hayat Ansiklopedisi Büyük bir kütüphaneyi bir arada evinize getiren en faydalı eserdir. Her evde bir tane bulunmak lâzımdır.

*Yeni Türkiye ve M. Klod Farer IV *]*

Türk'ler Anadolu'nun Anasıl yerli ahalisidir

Ankara: 18 birincikânun (Başmuharririmizden)— Türk'lerin Kafkas cenahından Anadolu'ya inmelerine ait tarihî malûmat çok noksan ve her halde Anadolu'daki Türk hayatını izah etmeğe kat'iyyen kâfidir. Bu noktada beşeriyetin âlelûmum tarihi ve hususile beşerin ilk devirlere ait kısmını bilmekte çok faide bir vasiyette bulunduğu malûmdur. Tarih dive tedvin olunan kitaplarda az çok hakîkate muhakkin olarak bildiklerimiz binnisbe yeni olanlardır ki nihayet üç bin sene evvellerine çıkıncaya çıkmaz şeylerdir, onlar da sahiye çıkıldığı az çok kıvrımlıklar ve her halde çok mühim noksanlar arzetmek şartile.

Şimdi Anadolu'da ve Ankara şehrimizle Alişar mevkiinde umûmî dairesinde hafriyat yapılıyor. Orada bulunan eserler her hangi bir medeniyet devrine nisbet edersek ince ve yüksek eserlerdir. Bu eserler içinde 4000 ile 5000 sene arasında kıdemi malûm olanları vardır. Şimdi Ankara müzesini doldurmağa başlamış olan bu eserleri vücude getiren medenî cemiyetin bu tekemmül halini gelebilmiş olması için muhakkak insanın yaradılışından itibaren lâakal beş bin sene daha geçmiş olması lâzım gelmesi çok esaslı bir hesaptır. Demek ehar bi mesinin husule o eski devirlerinin ait malûmatımızın yeniden vücud bulması lâzım gelmeği inkâr imkân olmayan bir hakîkattir.

Alişar mevkii Hitit İmparatorluğunun büyük bir merkezi değildi. Büvüklük büyüyecek bir köy veya kasaba olduğuna hükmetmek lâzım geliyor. Fakat Hitit İmparatorluğu nedir? Şimdi bunu edebiyatla ve ehemmiyetle tefrik ediyoruz. Eliler'in Anadolu'da kurdukları bu pek eski idare hükûmet Eliler unvanını al - mış cemaatler bulunca, ten zamanlara kadar devam etmiş bir hükûmet sanvi - sidir. İbni Batuta'nın beş asır evvel Anadolu'da yapmış olduğu seyahatte Eliler'den sık sık bahsettiğini görüyoruz. Orafaki hikâyelere nazaran bunların bir nevi cemiyet (Confrerie) halinde yaşadıklarını hükumetmeti lâzım geliyor ama kendilerinin medenî hal ve şuûlarına nazaran bu topraklara binlerce ve binlerce senedenberi mevbut kimseler oldukları da anlaşılıyor. Osmanlı devrinde bile Anadolu'da mevcut olan Eliler (Eller) muhakkak Hitit (Eti) medeniyetinin sonra devam ederek zamanımıza kadar gelmiş nesillerden başka kimseler değildirler.

Pek çok yazarlar gibi M. Klod Farer'in dahi tamamen mazur bir vazi - yette mevcut malûmatı aynen alarak Türk'lerin Anadolu'ya gelişlerini Selçuklerle'e nihayet bin sene evveline irca etmiş olması tasbihi lâzım bir hatadır. Gerçi harcıyın malûm olan şekil ve surette Selçuk'ler gelmişlerdir, fakat daha onlar gelmeden binlerce ve binlerce sene evvel de Anadolu'da Türk'ler vardı. Selçuklar kendilerinden evvelki - ve çok evvelki - Türk varlığının hâkimiyetine karışmadılar ve bulduklarını hakimiyete hâkim olmaktan başka bir şey yapmamışlardır. Bugünkü Anadolu'nun çok eski medeniyet sinir ve kabiliyeti ile mahsul bir millete mensup olmasını başka türlü izah etmek imkânı yoktur.

Nitekim bu noktai nazardan icraına başlanılmış olan tetkikler milâdet nezdinde vermeğe başlamıştır bile denilebilir. Ve gene nitekim bu senedenberi Türk hükümeti tarihî hafriyat araştırmalarının ilmî usullerle tanzimi yapmağa başlıyacaktır. Boğazköy'ünde meydana çıkarılan Hitit kitabelerinin okunması temin olunmak üzere bulunuyor. Eliler'in Türk'lükleri bizce şimdiden sabit sayılmak ihtimali çok, emin pek çok kuvvetlidir.

Hem yarınını şimdiden düşünmüyetle söz edilmiş olmalı ki Anadolu'ya sonradan gelen Türk'lerin İslâmiyeti kabul etmiş oldukları malûmdur. Onlardan evvelki halk ise ekseriyetle muhtelif heterojenik şubelerine intisap etmiş - lerdi. Anadolu yaylasında dil noktai - nazarından tamamen Türk olan, fakat dinen hıristiyan bulunan bir çok insan - lar Türk'lüklerinde sonra kadar şüphe bulunduğu halde bunların Selçuk'lerle beraber gelmiş kimseler olmadıkları muhakkaktı. Meselâ bizmefin Ankara'da yaşayan Rum'lar ve Ermeni'ler böyle

(*) Bundan evvelki makaleler 10, 12 ve 14 kânunuevvel nüshalarımızda çıkmıştır.

Balkan ticaret odası dün ilk içtimaını aktetti

İstanbul'da çalışacak daimî idare heyeti intihap ve nizamname kabul edildi

Balkan Ticaret Odası heyeti umumiye içtimaından bir intiba -

Balkan konferansı kararile teşkil edilen Balkan Ticaret Odası meclisi, dün ilk içtimaını aktederek heyeti idaresini seçmiştir.

Konferans gelen muhtelif Balkan milletlerinin murahhasları, öğleden evvel Ticaret Odasında toplanmışlardı. Romanya murahhasları da vapurdan dün sabah çıkmışlar ve derhal içtimaa iştirak etmişlerdir.

Balkan Ticaret Odası meclisinin ilk içtimaı

İçtimaa, Tahir Bey, bir mutalıa aç - mış, Nemlizade Mithat Bey müsakereti idare için muvakkat reis intihap olunmuştur. Nemlizade Mithat Bey de Balkan Ticaret Odasının faaliyete geçmesi münasebetile bir nutuk söylemiş, bun - dan sonra idare heyeti intihabatına geçilmiştir.

Nizamnamede münhasıran her Balkan milletinden bir murahhas idare heyetine dahil olmuştur. Bu suretle Balkan Ticaret Odası idare heyeti Nemlizade Mithat Bey (Türkiye), M. Periklis Anopolo (Arnavutluk), M. Yanko Pesef (Bulgar), M. Dimitrakopolo (Yunan), Doktor Milyuş (Yugoslavya), ve M. Manesko (Romanya) dan teşkil edilmiştir.

İdare heyetinin ilk toplanışı

İdare heyeti de aralarından Nemlizade Mithat Beyi reisliğe, M. Manesko ile M. Milyuş'u ikinci reislikle, M. Pesf'i umumî katipliğe, M. Dimitrakopolo'yu

(Devamı 4 üncü sahifede)

Yeni Fransız kabinesi teşekkül edemiyor

M. Şotan muvaffak olamadı, kabine riyaseti M. Bonkur'a teklif edildi

Yeni kabinenin teşkil etmesi muhtemel olan M. Paul Boncour

Paris 17 (A.A.) — M. Chautemps, kabineyi teşkil etmekten sarfınazar etmiştir.

Paris 17 (A.A.) — M. Chautemps, Elise saraydan çıkarken gazetecilere şöyle demiştir:

«— Bütün meseleye rağmen halihazırda borçlar hakkındaki muhtelif teşlerin telifi kabil olmadığı anlaşıldı. Bu şerait altında M. Herriot ile temsilcilerimi kaybetmemek için kabineyi teşkilden vazgeçmeği tercih ettim.

M. Boncour, yeni kabineyi teşkile memur edildi

Paris 17 (A.A.) — M. Lebrun, yeni bir nâzırlar kabinesinde M. Pol Boncour'u yeni kabineyi teşkile memur etmiştir. Nümayişçi akşama doğru cevap vereceğini söylemiştir.

Paris 17 (A.A.) — M. Boncour, bugün sabahleyin M. Roussulet'i kabul etmiştir. M. Roussulet, M. Boncour'un yanından çıktıktan sonra şu beyanatta bulunmuştur:

«— M. Boncour, yeni kabineyi tes - kil vazifesini M. Herriot ile ve Radikallerle görüştükten sonra kabul veya ret kararını verecektir. Şayet, M. Boncour, bu vazifeyi kabul ederse, olursa sosyalistlerin nasıl iştirakini istiyecektir.

Sosyalistlerin yeni hükûmet le el - birliğile çalışmalarının, mevcut müş - küllere rağmen mümkün olduğu fikrindeyim.

M. Herriot, Hariciye Nezaretini kabul etmesi hakkında M. Boncour tarafından yapılan teklifi reddetmiştir. Bu - nunla beraber, M. Herriot, yeni kabineyi teşkil ettiği takdirde kendisine fikrile ve tavsiyelerile yardımda bulunacağını M. Boncour'a temin etmiştir.

M. Boncour'un beyanatı

Paris 17 (A.A.) — M. Boncour, saat 14 te su beyanatta bulunmuştur:

«— Sosyalist fırkasının bana sunulle

(Devamı 4 üncü sahifede)

idîler. Kezlf bir cehaletle onlar kendilerini Rum ve Ermeni sayabilirler gibi bir Türk'ler dahi aradaki din farkından dolayı kendilerini Türk sayma - mak cehaleti üzerinde yürümüşlerdir! Ortadaki kuvvetli ve çok emsalı dil karabetinin ehemmiyeti ve yürümüşlüğü. Adat ve an'anelerin, muâşeret usullerinin benzerliği değil de adeta birliği şimdi hayret gözlerimizi dört açıyor. Türk'ten gayri bir unsurun bilhassa sonradan gelmiş olacak Türk'lere dilce bu kadar derin intibak etmesine imkân ihtimali yoktur. Bunlar ancak Türk'türler. Din farkının dilde ve binsenaleyh anlda bir adım bu kadar kardeş insanlar arasında oynanmış olduğu rol'ün rolleri bugün derin bir hüzün ve elemle düşünmemek mümkün müdür?

Bu yeni malûmat M. Klod Farer'le beraber tarih halkında lâfze şeklinde bâzı - lere istinat edersek mütalaya yürü - temlerin düşünüleri üzerinde dahi tesir icra etmek lâzım gelen yepyeni vesiyetlerin ihâtesi olduğu içindir ki Türk - lüğü ve Türk'leri seven muhterem Fransız dostumuzun konferansını tetkik ederken ona da bu kadarcık temas faydasını saymadık.

YUNUS NADİ

Heyeti Vekile Borçlar itilâfını Tetkik ediyor

Tevfik Rüştü Bey dün izahat verdi

Ankara 17 (Telefonla) — Heyeti Vekile bugün mutat içtimaını yaparak vekâletlere ait hususatla meşgul olmuştur. Bu meyanda Paris'te Saraçoğlu Sükrü Beyden gelen malûmat etrafında Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Beyin izahat verdiği tahmin ediliyor.

Meclis'in tatili

Meclis Reisi Kâzım Paşa'nın Ankara'ya avdetinden sonra Meclisin tatil kararı vermesi kuvvetle muhtemeldir.

Bursa'da garip Bir hâdise...

Bir vaiz türkçe ezan aleyhinde bulundu, halk camii terketti

Bursa 17 (Hususi muhabirimizden telefonla) — Dün Ulu camide cuma namazı kılınacağı sırada; hutbe okuyan hafız Tevfik isminde bir adam esasen türkçe okunması caiz olmıyacağını söylemiş, camide hazır bulunan binlerce vatandaş bu hitabeye evvelâ hayret, sonra nefretle mukabele ve müteakiben mabedi terketmişlerdir.

Camiden çıkanlar doğruca Bursa gazetelerı idarehanelerine koşarak bu cür'etkârın şiddetli cezaya çarptırılması için müracaatlerde bulunmuşlar, müddeiumumilik de bu hâdiseye ehemmiyet vererek tahkikata başlamıştır.

Hâdiseye müddeiumumilik vaziyet etmiş, memlekette sayı olan bu vak'a lâkaytlığa her tarafta karşılanmıştır. Efkârı umumiye bu yoban aleyhinde nefret ve heyecan içindedir.

MUSA

Anadolu'da...

İki orta mektep liseye tahvil ediliyor

Ankara 17 (Telefonla) — Maarif Vekâleti vilâyetlerde iki tane orta mektebi liseye çevirecektir. Mektebe bunun için verilen bir lâyihaya göre yedinci dereceden 55 lira maaşlı beş muallim, 8 inci derecede 45 lira maaşlı beş muallim, 9 uncu derecede 40 lira maaşlı 3 muallim, 12 inci derecede 25 lira maaşlı 7 muallim bu liselere tayin edilecektir.

Bu muallimlerin maaşı, bu sene zam görenlerin zam farklarını nazara vermek suretile temin edilecektir.

Tayyareler yerli malı attılar!

İlk hücum: bağına bir kâtreci düşmez.

Boran yerine dürtü güher yağsa sonadan!

Suitefehhüm kalktı!

Mısır matbuatı, hiç bir mes'ele kalmadığını memnuniyetle kaydediyor

Mısır'dan dün gelen haberlerde efkârı umumiyenin nihayet hakiki vaziyet mecrasına dönmüş olduğuna hükmetmek lâzım geliyor. Mısır matbuatı nahak yere adına mes'ele denilegelen işte hakîkatin anlaşıldığını ve iki hükümetin eski dostane münasebetlerinde hiç bir değişiklik olmıyacak veçhile yürümelerine esaslı bir mânî bulunmadığı noktasına varmak üzere olduklarını memnuniyetbahr bir lisanla kayıt ve neşreylemişlerdir.

Türk matbuatının ötedenberi olduğu gibi son günlerde dahi Türkiye'nin kardeş Mısır millet ve memleketi hakkındaki hakîkî ve sıddî dostluğuna tebarüz ettirmeğe ne kadar itina etmiş ve etmekte devam eylemiş olduğunu izaha hacet yoktur. Mısır'a karşı gayet samimî olan bu neşriyatımızın Mısır'da dahi nihayet böyle bir makes bulması olmuş pek tabiî olmakla beraber bundan hasseten memnun olduğumuzu kayda bilhassa lüzum görürüz.

Dünkü makalemizde mes'elenin tetkikinde hükümetlerin elbet vasiyetin hakîkî mahiyetini anlamakta gecikmiyeceklerini ümidini izhar etmiştik. Bu cihetin de o suretle tahakkuk etmekte olması her iki memleketin hayır ve saadeti hesabına şüphesiz bilhassa memnuniyet ve teşekkürle karşılanacak bir mes'ele olduğu aşikârdır.

Musikimiz hangi yola girmeli?

Ekrem Besim Beye göre..

«Çeyrek ses yoktur. Nedir bu çeyrek ses? Nereden çıkardılar? Bir çevrek sesidir gidiyor!»

Ekrem Besim, gazetelerde hep devlet erkânı arasında çıkan resimlerine bir devlet memuru veya mevkim adamı gibi görünmesine rağmen daima artistlik ve sanımsi bir hava karşısında.. bir anda o resmî hüviyetinden sıyrılır, üstünden cemiyetin heyasını döker ve taklitçi edasını alır:

— Kuzum, dedi, sual cevap şekline dökme, ben anlatayım, sen sonra bildiğin gibi yaz, olmaz mı?

— Peki.. Nasıl istersen... Esasen muayyen suallerim yok. Mes'eleyi biliyorum: Marks geldi.

Kısaca davayı tekrarladım. Bizim musikimin armonize edilmesi hakkında ne düşündüğünü sordum. Hemen cevabını:

— Azizim, dedi, niçin olmasın? Eski Yunan melodileri tek sesli idiler. Ravel isminde bir adam çıktı, bu melodilerden bir kaçını Avrupa armonisi içine soktu. Eski Yunan - lılarda da ikiden fazla makam vardı. Herkes bilir, şimdi saymayayım: Meselâ Doryen, Frijiem, İyoniyen, Lidiyen, Eoliyen, filân falan... Bu makamdaki havalar armonize edilince millî renklerini kaybettiler mi?

— Fakat dur, müsaade et, şimdi bir sual sormaya mecburum. Eski Yunan melodilerinde çeyrek ses var mıydı? Bütün dava, bu çeyrek sesi armoniye sokmakta, yani mızrağı çuvala sığdırmakta.

Ekrem Besim coştu:

— Bu çeyrek ses de nedir, ne oluyor? Nereden çıkardılar bunu?

Ekrem Besim bey

Bir çeyrek sesle gidiyor. Eğer çeyrek ses varsa sekizde bir, on altıda bir, otuz ikide bir ilâh... Ses de vardır. Hem bu sade bizim musikide değil, Avrupa musikisinde de vardır.

— Evet, Ekrem Besim, şüphesiz iki not arasındaki sesler, kısmı nihayetsiz kadar inkısam edebilirler, malûm. Ve bir Avrupa'lı icracı, sabit sesli olmıyan bir saz, meselâ keman çalarken parmağını bir not üstünden ötekine doğru kaydırırken, glissando yaparken bir çeyrek sesin üstünden de geçebilir. Fakat orada bu çeyrek ses, intikal vasfını görür; bizde ise çeyrek ses ni-

(Devamı 4 üncü sahifede)

933 Türkiye Kraliçeliği

Kraliçe olacak bahtiyar kıza 1000 lira ve bir çok hediyeler verilecek

Foto Artiste

20 — Sevda Hanımın boy resmi

Bugün güzellik müsabakasına iştirak edenlerden Sevda Hanımın resimlerini dercediyoruz.

İzmir güzellerinin resimleri

Anadolu refikimiz İzmir güzellerinin resimlerini bugünden itibaren dece hap-

Foto Artiste

20 — Sevda Hanımın

lıyacağını ilân etmektedir, Refikimizde intişar eden bu resimler, gazetemize de dercolunacaktır.

Güzeller istical ediniz

Bir müddet sonra resim neşrine si-

(Devamı 4 üncü sahifede)

Cumhuriyet gazetesi 18 Aralık 1932

Mustafa Kemal Paşa'nın On Birinci Bursa Ziyareti (7 Ağustos 1931)

Yalova'da bulunan Mustafa Kemal Paşa, 7 Ağustos tarihinde Bursa'ya günübirlik ziyarette bulunmuştur. Gezinin ayrıntıları ile ilgili *Milliyet* gazetesinde şu bilgiler aktarılmaktadır: "*Gazi Hazretleri sabah saat altıda maiyeti erkanile Bursayı teşrif ettiler. Cumhuriyet köşküne indiler. Öğle yemeğini müteakip Polis müdürü Mustafa Bey maiyetlerinde olduğu halde inşaatı bitmek üzere olan Uludağ oteline çıkmışlar ve oteli çok beğenmişlerdir. O esnada tesadüfen oradan geçmekte olan Halkın Sesi gazetesi tarafından tertip olan tenezzühe iştirak edenler tarafından hararetle selamlandılar, saat 19'da avdet buyurdular. Ve gece saat on bire çeyrek kala Mudanyadan hareket ettiler... Gazi Hazretleri Mudanyadan Ertuğrul yatile doğru Yalovaya ve oradan da Dolmabahçe sarayına gelmişlerdir.*"[10]

1920 Kütahya doğumlu Meliha Atabarut, Atatürk'ün 1931 yılı Bursa ziyareti ile ilgili hatırladıklarını şöyle aktarmaktadır: "*Babamın Bursa adliyesinde hâkim olduğu 1931-1932 yıllarında, Adliye Binasında Atatürk geliyor dediler. Adliye Binasının hemen karşısındaki Halkevinin önünde kalabalık bir halk kitlesi vardı. Halkevinin basamaklarına kırmızı halı döşenmişti. Annemle beraber, pencereden seyrediyorduk. Atatürk geldi, biz de görmekten dolayı çok heyecanlandık. Arabasından indi, yürüyerek, alkışlanarak Halkevi merdivenlerinden çıkarken, kalabalığın arasından kara çarşaflı bir hanım, kalabalığı yararak merdivenlerden çıktı, Atatürk'ün eline sarıldı ve elini öptü. Ben de o anı seyrettim.*"[11]

On Birinci Ziyarete Dair...

Mustafa Kemal Paşa'nın 7 Ağustos 1931 tarihinde Bursa'ya gerçekleştirdiği günübirlik ziyaret, önceki gezilerinde olduğu gibi halkla yakın iletişime geçme ve ekonomik gelişmeleri bizzat yerinde inceleme amacını taşımaktadır. Bu kapsamda Uludağ'da inşası tamamlanmak üzere olan oteli de ziyaret eden Gazi'nin, bir lider olarak her aşamayı adım adım ve yakından takip ettiği açıkça anlaşılmaktadır. Meliha Hanım'ın aktardığı, kara çarşaflı bir kadının Mustafa Kemal Paşa'ya gösterdiği içten ve coşkulu yaklaşım ise inkılapların geleneksel toplumsal yapıya nüfuz edebildiğinin ve toplumun farklı kesimlerinde rejime yönelik güçlü bir duygusal bağ oluştuğunun çarpıcı bir kanıtı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Mustafa Kemal Paşa'nın On İkinci Bursa Ziyareti (17-19 Ocak 1933)

1933 yılı Ocak ayının ortasında Ankara'dan yurt gezisine çıkan Gazi, Eskişehir'e uğradıktan sonra Bursa'ya geçmiştir. Bursa'dan sonra Balıkesir, Kütahya, Adana, Gaziantep'e kadar uzanan bir yurt gezisine çıkmıştır. Gaziantep'ten Adana-Mersin'e geçen Atatürk vapurla Antalya'ya, oradan da İzmir'e ulaşmıştır.[12]

Mustafa Kemal Paşa'nın 1933 yılı Ocak ve Şubat aylarında gerçekleşen Bursa ziyaretlerinde ezanın Türkçe okunması düzenlemesi ile ilgili Bursa'da meydana gelen olayların etkili olduğu görülmektedir. Konu ile ilgili ilk olay, 17 Aralık 1932'de Bursa Ulucami'de hafızın Cuma hutbesinde ezanın Türkçe okunmasının caiz olmadığını söylemesidir. İkinci olay ise tarihimizde "*Bursa Olayı*" olarak bilinen ve 1 Şubat 1933'te ezanın Türkçe okunmasına tepki olarak ortaya çıkan olaylardır.

17 Ocak 1933 Salı

Derince'den Gülcemal Vapuru ile 17 Ocak 1933 günü Mudanya iskelesine çıkan Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, saat 18.30'da Bursa'ya varmıştır. *Vakit* gazetesinde gezi ile ilgili şu bilgiler aktarılmaktadır: "*Reisicumhur hazretleri bugün şehrimizi şereflendirdiler. Gazi Hazretlerini karşılamak üzere, Ali Hikmet, Adil Paşalarla tekmil Bursa mebusları Vali Fatin, fırka idare heyeti reisi Hulusi Beyler ve banka müdürleri sabahleyin Mudanyaya gitmişlerdi. Gazi Hz.nin Derinceden bindikleri Gülcemal vapuru saat 16'da Bozburun açıklarında göründü. Mudanya iskelesinde duran karşılayıcılar Maltepe vapuru ile Gülcemale kadar gittiler ve vapura geçtiler. Reisicumhur Hz. Vapurun iskelesinin önüne çıkarak gelenlere ayrı*

10 *Milliyet*, "Gazi Hz. Dün Bursa'yı Teşrif ve Gece Avdet Ettiler", 8 Ağustos 1931, s.1.

11 Yüceer, *a.g.e*, s.105.

12 Mehmet Önder, Atatürk Evleri-Atatürk Müzeleri, TTK Yayını, Ankara, 1970, s.99.

mizin hatırlarını soruyorlar.

Gazi Hazretlerinin Bursaya muvasalatlerinde yollara dökülen yüzbinlerce halk muazzam şenliklerle kendisini şehrin kenarında karşıladılar. Büyük misafir kendilerine tahsis edilen köşklerine indiler Bursa halkı hasretle beklediği büyük misafirine kavuştu. Şehr baştan başa donandı.

Gazi Hazretleri, Bursada askeri hastahaneyi gezmişler ve hastaların vaziyeti sıhiyelerile alakadar olmuşlardır. Bilâhere millî müessiseleri ziyaretle ipekiş fabrikalarını gezerek yerli mensucatı yakından tetkik etmişlerdir.

sun civarında dır. Kâmilen Türklerle meskûndur. Yüksek bir tepe üzerindedir.

Gazi Hazretleri yolların müsaadesizliği dolayısile şimdilik «Kültür» köyüne gitmeyeceklerdir. Her gittikleri yerde, halkla temas ederek dil meseleleri üzerinde derinden tetkikat yapan kıymetli Reisimiz Balıkesir halkının coşgun tezahüratına ziyadesile memnun olmuşlar ve «Balıkesir halkının hakkımda gösterdiği samimi hislerden fevkalade mütehassis ve memnun oldum. Bilhasa teşekkürlerimi bildirmenizi rica ederim» demişlerdir. Seyahat devam ediyor.

Gazi Hz. tetkik seyahatlerinde: Bursa'da

Servetifünûn gazetesi 26 Ocak 1933

ayrı iltifatta bulundular. Tam saat 16 buçukta Büyük reisimiz Maltepe vapurile ve karşılayıcı heyetle birlikte Mudanya iskelesine çıktılar. İskele önünde birikmiş olan halkın tezahürleri fevkalade bir derecede idi. Gazi Hazretleri selam vaziyetinde duran askerlerin önünden geçerek alkışlar ve yaşa nidaları arasında otomobillerine bindiler ve yanlarına Ali Hikmet Paşayı da alarak Bursaya hareket ettiler." [13]

Cumhuriyet gazetesindeki haberde, güzergâh üzerindeki köylerin ziraî kooperatiflerinin yolları kemerlerle süsleyip üzerine "*Köy kooperatifi Ulu Gazi'yi saygı ile selamlar*" yazısını astıkları belirtilmektedir. Ayrıca Ziraat Mektebi öğrencileri Mustafa Kemal Paşa'yı karşılamış, Paşa da otomobilden inerek öğrencilerle yakından ilgilenmiş ve onlara iltifatta bulunmuştur. Ardından Bursa'ya doğru hareket eden Mustafa Kemal Paşa, resmî tören yapılmasını özellikle istemediği için Çekirge'deki köşkte yalnızca Belediye Reisi ve Polis Müdürü tarafından karşılanmıştır. Gazi, geceyi Çekirge'deki bu köşkte geçirmiştir.

18 Ocak 1933 Çarşamba

Gazi, saat 16.00'da köşkten çıkarak Bursa'da önce Belediye'yi ardından da Hükümet binasını ziyaret etmiştir. Hükümet alanında toplanan binlerce insan, Atatürk'ü büyük sevgi gösterileri ile karşılamıştır. Hükümet binasında Vali Fatin Bey ve memurlar tarafından karşılanan Gazi, buradan sonra Halk Fırkasını ve Fırka Kumandanlığını da ziyaret etmiştir. [14]

Milliyet gazetesi ziyarete ilişkin haberinde, Mustafa Kemal Paşa'nın Belediye Reisinden kentin genel durumu ve kaplıcalarla ilgili bilgi aldığını aktarmaktadır. Belediye Reisi, büyük kaplıcadaki hissenin İş Bankası tarafından

13 *Vakit*, "Reisicumhur Hz. Dün Bursa'ya Vardılar", 18 Ocak 1933, s.1.

14 *Cumhuriyet*, "Gazi Hz.nin Dünkü Tetkikleri", 19 Ocak 1933, s. 1; *Hâkimiyeti Milliye*, 19 Ocak 1933, s. 1; Ahmet Bekir Palazoğlu, Başöğretmen Atatürk, (1928-1938) Cilt II, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991, s.744.

1 — *Gazi abidesi — Bursa*
Heykeltıraş A. Nijat.

Gazi abidesi.
Bursa.

Proje ve tatbik :
Heykeltıraş Âlî Nijat

Gazi Heykeli (Atatürk Anıtı) (Arkitekt Dergisi)

Atatürk İpekiş Fabrikası'nda, 19 Ocak 1933 (Bursa Kent Müzesi Arşivi)

satın alınması sayesinde sermayenin artırılmasına artık gerek kalmadığını belirtmiş, yapımı süren otelin bir an önce hizmete açılmasıyla birlikte ikinci bir otel inşasının da gerekli olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca Belediye Reisi, Bursa'nın dağ, kaplıca ve plaj gibi imkânlarının Avrupa ve Amerika'dan birçok ziyaretçinin ilgisini çektiğini, hatta bazı yabancı ulaşım şirketlerinin belediyeye bu konuda müracaat ettiklerini dile getirmiştir. Ancak ulaşım araçlarının yetersizliği nedeniyle bu taleplere henüz olumlu yanıt verilemediği bilgisini de Paşa'ya iletmiştir.[15]

Belediye ziyaretinin ardından Gazi, halkın yoğun tezahürat ve alkışları eşliğinde yaya olarak önce Vilayet binasına, ardından Halk Fırkası'na geçmiştir. Halk Fırkası'nda, parti vilayet reisi Hulusi Bey'e gençliğin Halkevi'ne ilgi gösterip göstermediğini sormuştur. Hulusi Bey: "***Evet Paşam, bütün samimiyetle Halkevi rağbet görüyor... Halkevi, memlekette bütün ilim erbabını kucağında toplayarak bugüne kadar mekanikman çalışmakta olan Halk Fırkası'nın bundan sonra ilim ile fen ile şuur ile daha büyük hamleler yapacağına herkes emin olarak Halkevi'ne bağlanmıştır.***" cevabını vermiştir. Halk Fırkası ziyaretinin sonunda, Vali Fatin Bey, Gazi'ye heykeltıraş Nejat Bey'i[16] takdim etmiştir. Gazi Hazretleri, sanatçıya eserini beğendiğini belirterek şu sözleri söylemiştir: ***"Eseriniz muvaffakiyetli ve manidardır, tebrik ederim."*** Bu ziyaretlerin ardından Gazi, askeri fırkayı ziyaret etmiş ve buradan doğruca Cumhuriyet Köşkü'ne geçerek bir süre istirahat etmiştir. Akşam saatlerinde ise Çekirge'deki köşküne dönerek Bursa milletvekilleriyle yemekte bir araya gelmiştir. Yemek, geç saatlere kadar devam etmiş, Gazi, vekilleri uzun süre nezdinde misafir etmiştir.[17]

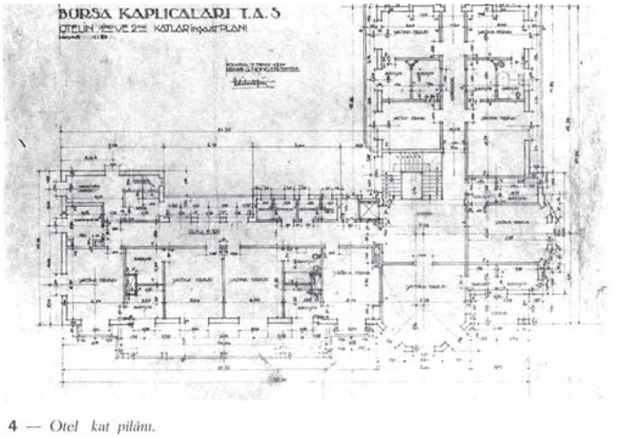

4 — Otel kat pilânı.

Çelik Palas Oteli Kat Planı, 1932
(Arkitekt Dergisi)

1 — Otel ve kaplıca binası — Umumî görünüş.

Çelik Palas Otel ve Kaplıca Binası, 1932
(Arkitekt Dergisi)

15 *Milliyet*, "Gazi Hz. Bursa'da Tetkikatta Bulundular", 19 Ocak 1933, s.1.

16 *Milliyet*, "Gazi Hz. Bursa'da Tetkikatta Bulundular", 19 Ocak 1933, s.6.

17 Burada adı geçen heykeltıraş Nejat Bey, Bursa Cumhuriyet Meydanı'ndaki Atatürk Anıtı'nın heykeltıraşı olan Nijat Sirel'dir. Anıt, Sirel tarafından yapılmış ve 29 Ekim 1931 tarihinde açılmıştır.

19 Ocak 1933 Perşembe

Gazi Mustafa Kemal Paşa, 19 Ocak günü saat 13.30'da köşkten ayrılarak yaya olarak Bursa Çekirge yolu üzerinde yeni inşa edilen, ancak henüz suyu bağlanmamış olan modern kaplıcayı gezmiştir. Binanın tüm bölümlerini, banyo ve dinlenme alanlarını inceleyen Gazi, yetkililerden kaplıcalar hakkında ayrıntılı bilgi almış, odaların yetersiz olduğunu belirterek ek odaların inşa edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Daha sonra otomobil ile İpekiş dokuma fabrikasına geçmiş fabrikada ayrıntılı incelemelerde bulunmuştur. Askeri Hastahaneyi de ziyaret eden Gazi, saat 18.00'de köşke dönmüştür. [18] *Cumhuriyet* gazetesi, Bursalıların Gazi'ye olan bağlılığını şu sözlerle aktarmaktadır:

> *"Bursa bayram günlerini yaşamaya devam ediyor. Şehir sevinç içindedir; halk, bilhassa gençler, Büyük Gazi'yi görmek için köşklerinden dışarı çıktığı her an sokakları doldurmaktadır."*[19]

Vakit gazetesinde *"Bursanın Dünkü Günü"* başlıklı haberde günün ayrıntıları şu şekilde aktarılmaktadır: "... İpekiş *dokuma fabrikasına gittiler. Burada fabrikanın hemen bütün dairelerini dolaşarak nasıl çalışıldığını yakından gördüler. Fabrikanın müdürü ve mütehassısları tarafından verilen izahatı alaka ile dinlediler. Müdürlük odasında bir müddet dinlendiler ve bu sırada refakatlerinde bulunan İktisat Vekili Celal Bey ve fabrika müdürü Reşat Bey ile temeli evvelce huzurlarında atılan fabrikanın kuruluşundan beri yaptığı işleri, geçirdiği tekamüller, satış teşkilatı, amele vaziyeti üzerinde görüştüler."* Fabrika müdürü Reşat Bey ve İktisat Vekili Celal Bey ile yapılan görüşmelerde, İpekiş'in artık tamamen Türk mühendis ve uzmanların yönetiminde olduğu ve burada çalışan işçilerin tamamının Bursalı olduğu vurgulanmıştır. İş kanunu henüz yürürlüğe girmemiş olmasına rağmen fabrikada günde sekiz saatlik çalışma düzeninin uygulanması ve fabrikanın modern tesisatının Avrupa'nın en ileri dokuma merkezleriyle yarışır düzeyde olması dikkat çekici bulunmuştur. Fabrika ziyaretinin sonunda Gazi, hatıra defterine şu cümleyi yazmıştır: "İpekiş *fabrikasında gördüklerimden çok sevinç duydum*." Fabrika ziyaretinin ardından Gazi, Çekirge'deki Askerî Hastaneye geçmiş, burada hastanenin farklı bölümlerini gezerek özellikle modern tıbbi cihazları ve yeni tesisleri incelemiştir. Hastane başhekimiyle görüşerek hastanenin mevcut durumu ve işleyişi hakkında ayrıntılı bilgi almıştır.[20] Askerî hastanede incelemelerde bulunan Gazi Mustafa Kemal Paşa, burada Almanya'da eğitim almış Sıtkı Bey ile de görüşmüştür. Sıtkı Bey, Gazi'ye yeni bir atom modeli keşfettiğini, bu buluşun fizik ve kimya alanlarında büyük bir etki yaratacağını belirtmiştir. Nobel Fen Müsabakası'na katılmak için eserini bastırmaya çalıştığını ifade etmesi üzerine, Gazi konuyla ilgilenilmesini istemiştir. Daha sonra, Sıtkı Bey'i köşkte kabul ederek keşfine ilişkin tüm dosyalarıyla birlikte detaylı bir görüşme gerçekleştirmiştir.[21]

Akşam üzeri Halkevi'nde kendisini Bursa Halkevi mensuplarının bekledikleri haberini alan Gazi, Halkevi'ne Erzincan Milletvekili Saffet (Arıkan) Bey'le selâmlarını ve Tarih Kurultayı zabıtlarından bir cildi, armağan olarak göndermiştir

20 Ocak 1933 Cuma

Gazi Mustafa Kemal Paşa, Askerî Hastane ziyareti sırasında kaplıca sularının radyoaktif özellikleri üzerine yapılan görüşmelerde, Belediye Reisi Muhittin Bey'den Karamustafa Kaplıcası'nın en yüksek radyoaktiviteye sahip olduğunu öğrenmiştir. Bunun üzerine Gazi, kaplıcayı ziyaret etme arzusunu dile getirmiş, Bursa'daki temaslarının son gününde Belediye tarafından Karamustafa Hamamı hızla hazırlanarak Gazi burada bir banyo almıştır. *Cumhuriyet* gazetesinde bu ziyaret şu şekilde aktarılmaktadır: *"Reisicumhur Hazretleri, mezkur hamama gitmeyi arzu buyurduklarından bu sabah Belediye Reisimiz tarafından Karamustafa Hamamı süratle ihzar ettirilmiş ve Gazi Hazretleri burada bir banyo almak lütfunda bulunmuşlar ve memnun kalmışlardır."* Hamamdan çıktıktan sonra Gazi, otomobiline Belediye Reisi Muhittin Bey'i de alarak Çekirge Köşkü'ne yönelmiş, ancak köşke gir-

18 *Cumhuriyet*, "Resicumhur Hz.nin Dünkü tetkikatları", 20 Ocak 1933, s. 1; Milliyet, "Gazi Hz.nin Bursa'da Dünkü Tetkikatları", 20 Ocak 1933, s. 1.

19 *Cumhuriyet*, "Resicumhur Hz.nin Dünkü tetkikatları", 20 Ocak 1933, s. 1.

20 *Vakit*, "Bursa'nın Dünkü Günü", 20 Ocak 1933, s.1-2.

21 Milliyet, "Gazi Hz.nin Bursa'da Dünkü Tetkikatları",20 Ocak 1933, s. 1

ilk mektep muallimleri
Onlara da tekaütlük hakkı verildiği dün Maarif müdüriyetine bildirilmiştir

VAKIT

Ölümle Şakalar

YARIN VAKIT DE

16 ncı Yıl • Sayı: 5399 Tahrir Telefonu: 24379 Çarşamba, 18 - Kânunusani (1 inci ey) - 1933 İdare Telefonu: 24370 Sayısı 5 Kuruş

Gazi'nin Tetkik Seyahatı

Gazi Hazretleri dündenberi memleket içinde bir tetkik seyahatine çıkmıştır. Öyle anlaşılıyor ki bu seyahat bir ay kadar devam edecektir. Büyük reisimiz bu müddet zarfında Anadolunun muhtelif şehir ve kasabalarına uğrıyacak, bulardan doğrudan doğruya halkla temas ederek mahalli ihtiyaçlar üzerinde tetkikat yapacaktır.

Filhakika Reisicümhur Hz.nin memleket ahvali hakkında tetkikat yapması için mutlaka bir seyahate çıkması iktıza etmez. Esasen Ankarada bulundukları zamanda dahi geceli gündüzlü bütün meşguliyetleri millet işleri üzerinde tetkikat yapmaktan başka bir şey değildir. Bununla beraber zaman zaman memleket içerisinde seyahat ederek doğrudan doğruya hâdiselerle temasa gelmekte büyük faydalar bulunduğu da şüphesizdir. Onun için bu defa Büyük Millet Meclisinin kış tatilinden istifade ederek mutatları dairesinde memleket dahilinde tetkikat yapmağa karar vermişlerdir.

Gazi Hz.nin seyahate çıkacakları haberi iptida gazetelerde intişar ettiği zaman bu seyahatin maksadı hakkında da bazı şayialar duyuldu. Bu arada seyahatten mühim bazı neticeler çıkması ihtimallerinden bahsolundu.

Acaba bu maksat ve bu netice ne gibi şeyler olabilir?

Milli halâskârımız en ehemmiyetsiz görülen işlerde bile maksatsız ve tesadüfi olarak hareket eden insanlardan değildir. Ve şimdiye kadar yaptığı seyahatlerin hemen hepsinden daima millet ve memleketin hayrına ve selâmetine matuf mühim kararlarla dönmüştür. Onun için son seyahatleri haberi intişar eder etmez bu tarzda şayialar çıkmasını pek tabii görmek lâzım gelir.

Bugün hamdolsun, ne memleketin içerisinde, ne de dışarısında bizim için endişe verici bir mesele yoktur. Cihan iktısadi buhranının sarsıntılarına karşı alınan ilk tedbirler iyi semereler vermiştir. Fakat elde edilen semereler ne kadar mühim olursa olsun bunlarla iktifa edemeyiz. Ve terakki yolunda istediğimiz merhaleye varmak için bundan sonra da o nisbette çalışmak zaruretindeyiz. İşte Gazi Hz.nin bir devlet, aynı zamanda bir millet reisi sıfatile tetkik seyahatine çıkmalarından ve bütün memleket işlerinde gösterdiği hassasiyet ve faaliyetle hepimize misal olmalarından bizim anladığımız ilk mana budur.

Yalnız bu defa Reisicümhur Hz.nin seyahatine hususi bir mana veren bir nokta vardır. Bu nokta da yüksek refakatlerine iktisat vekili Celâl Beyi almış bulunmalarıdır. Bu itibarla bu seyahatte yapacakları umumi tetkikat arasında bilhassa muayyen bazı iktisadi mevzularla da meşgul olacakları anlaşılır. Ve sırf bu noktai nazardan bu son seyahatlerinin neticesinde dahi Türk

Mehmet Asım

(Alt tarafı 2 inci sayfamızdadır)

Reisicümhur Hz. dün Bursaya vardılar

Şehir, baştan başa donanmış ve şenlik içindedir

Gazimize kavuşan Bursadan bir manzara

Gazi Hazretlerinin geçtikleri yerler

BURSA, 17 (Hususi muhabirimizden telefonla) — Reisicümhur Hazretleri bugün şehrimizi şereflendirdiler. Gazi Hazretlerini karşılamak üzere, Ali Hikmet, Adil Paşalarla, tekmil Bursa meb'usları Vali Fatin, fırka idare heyeti reisi Hulûsi Beyler ve banka müdürleri sabahleyin Mudanyaya gitmişlerdi.

Gazi Hz. nin Derinceden bindikleri Gülcemal vapuru saat 16 da Boz burun açıklarında göründü. Mudanya iskelesinde duran karşılayıcılar Maltepe vapurile Gülcemale kadar gittiler ve vapura geçtiler. Reisicümhur Hz. vapurun iskelesinin önüne çıkarak gelenlere ayrı ayrı iltifatta bulundular. Tam saat 16 buçukta Büyük reisimiz Maltepe vapurile ve karşılayıcı heyetle bir likte Mudanya iskelesine çıktılar İskele önünde birikmiş olan halkın tezahüratı fevkalâde bir derecede idi. Gazi Hazretleri selâm vaziyetinde duran askerlerin önünden geçerek alkışlar ve "yaşa,, nidaları arasında otomobillerine bindiler ve yanlarına Ali Hikmet Paşayı da alarak Bursaya hareket ettiler.

Mudanya — Bursa yolu üzerinde köylüler müteaddit yerlerde tak lar yapmışlardı. Ziraat mektebi önünde Gazimizi karşılıyan talebe hararetli tezahüratlerde bulundular. Gazi Hz. burada otomobillerinden inerek talebe ile görüştüler ve iltifatta bulundular. Oradan sonra doğruca çekirgedeki köşklerine gittiler ve Belediye reisi ve emniyet müdürü tarafından karşılandılar.

Bursa büyük bir bayram sevinci içindedir. Şehir baştan başa donatılmıştır. Gazimizin üç dört gün Bursaya şeref verecekleri zannediliyor.

Kâzım Pş. Hz.nin seyahati

ANKARA, 17 (Hususi) — B. M. Meclisi reisi Kâzım Paşa Hz. yarın öğle trenile Balıkesire hareket edeceklerdir.

Ziraat Bankasının yeni müdürü

Kemal Zaim Bey

Ankara, 17 (Hususi) — Ziraat Bankası idare meclisi bugün toplanarak, istifa eden Şükrü Beyin yerine bankanın umumî müdürlüğüne Konya meb'usu ve bütçe encümeni mazbata muharriri Kemal ZaimBeyi intihap etti. Kemal Zaim Bey yeni vazifesine başladı.

Madem ki ilk tahsil meccanidir

İlk mektep kitapları da bedava olabilir !

Senede beşyüz bin liralık kitap satışının kârından bunu ayırmak ..

Bu fikri ortaya atan Maarif müdür muavini Hafızurrahman Raşit B.

Mektep kitapları hakkında (Vakit)ın ortaya attığı fikir karilerden sonra hükûmetin de nazarı dikkatini celbetmiş nihayet Maarif vekâleti de mektep kitapları hakkında tetkikata başlamıştır.

Öğrendiğimize göre Maarif vekâletinde mektep kitapları hakkında iki fikir vardır. Bir kısım fikir taraftarları fiyatların indi-

[Devamı 11 inci sayfada]

Kraliçe intihabı bu sene neden Türkiyede olmuyor!

Belçika güzellik Kraliçesi

İspanyol güzeli

Bu sene güzellik müsabakalarının itibardan düşmesi ve hem de hiç bir memlekette artık gazetelerin bile meşgul olmıyarak kazino, bar işi olmakta kaldığı yolundaki neşriyatımız teeyyüt ediyor. Filhakika bu sene Fransada da hiç bir gazete bu işle meşgul olmamış ve Avrupada güzellik kraliçesi intihabile para kazanmak yolunu tutan Fransa bunu diğer bir kaç küçük memlekette temine mecbur kalmıştır.

Güzellik müsabakalarının dünya güzelinin intihap edildiği yerde yapılması mutattır. Evvelki sene Belçika güzeli, dünya güzeli olmuştu. Geçen sene müsabaka Belçikada yapılmıştır. Geçen sene Türk güzeli dünya güzeli olduğuna göre bu sene müsabakanın İstanbulda veya Türkiyada yapılması icap ederdi. Buna imkân bulamadık. Sebebi? Çünkü Türkiyede Fransız müteahhide istediği kârı temin edecek kazino ve salon yoktur.

Maamafih bizim haber aldığımıza göre bunun kârını elde edebilmek için hükûmetten 50 bin lira istenmiş, fakat burada 50 para veren olmamıştır ve rivayete göre, geçen sene lâfı bile geçmiyen İspanyol güzelinin memleketinde yapılması tasavvur ediliyormuş.

Bugünkü sayımız
16
Sayfadır. 32 sayfalık
Hatıralar vesikalar
ilâvemizde :
Cemal Paşa meşhur Mısır seferi hatasını nasıl irtikâp etti ?

Cemal Paşanın yanına aldığı merhum Ahmet Rasim Bey

Göya altın kıymetten düşmüş imiş ..

— Aman doktor yetiş imdadıma ... Bir altın yuttum.
— Peki arkadan gelenler kim ?
— Alacaklılarım ..

Hayat Ansiklopedisi
24
üncü cüzü bugün çıktı

Cumhuriyet

Dokuzuncu sene: No. 3127
İSTANBUL — ÇAĞALOĞLU
Telgraf ve mektup adresi: Cumhuriyet, İstanbul — Posta kutusu: İstanbul No 246
Telefon: Başmuharrir: 22048. Tahrir müdürü: 22288. İdare müdürü: 22288. Matbaa: 20472
Çarşamba 18 Kânunusani 933i
İlân vaidelerinin herkese açıktır.— Cumhuriyet'te neşredilmesini istediğiniz ilânları için doğrudan doğruya idarehanemize gelmeniz mümkündür.

Hayat Ansiklopedisi
Büyük bir kütüphaneyi bir arada evinize getiren en faydalı eserdir. Her evde bir tane bulunmak lâzımdır.

Gaziye Kavuşan Bursa Halkı Şenlik Yapıyor

Gazi Hz. bugün Bursa'da hükûmet konağını ve fırkayı ziyaret edecekler

Tabiiyet değil, Vatandaşlık hakkı !

Hâkimiyeti milliyenin tahkiki vaktiyle Bursa'dan Ankara'dan sevdiğimiz ilk günlerden beri, bu şehrin bütün kalbi ile bağlı olduğu, bu şehrin bütün ruhu ile bizimle beraber çarpmakta olduğu, bu şehrin bütün kuvvetini bizim kuvvetimize katmakta olduğu, bu şehrin bütün ümitlerini bizim ümitlerimizle birleştirmekte olduğu, bu şehrin bütün hayatını bizim hayatımızla kaynaştırmakta olduğu, bu şehrin bütün istikbalini bizim istikbalimizle bağlamakta olduğu, bu şehrin bütün mukadderatını bizim mukadderatımızla yoğurmakta olduğu, bu şehrin bütün varlığını bizim varlığımızla kaynaştırmakta olduğu, bu şehrin bütün ruhunu bizim ruhumuzla karıştırmakta olduğu, bu şehrin bütün kalbini bizim kalbimizle çarpmakta olduğu, bu şehrin bütün kuvvetini bizim kuvvetimizle birleştirmekte olduğu, bu şehrin bütün ümitlerini bizim ümitlerimizle kaynaştırmakta olduğu, bu şehrin bütün hayatını bizim hayatımızla yoğurmakta olduğu, bu şehrin bütün varlığını bizim varlığımızla birleştirmekte olduğu, bu şehrin bütün ruhunu bizim ruhumuzla kayna

PERŞEMBE
19 KÂNUNUSANİ 1933
7 inci sene No. 2495
NUSHASI 5 KURUŞTUR

Milliyet

Sahip ve Başmuharriri
Siirt Meb'usu MAHMUT
Umumi Neşriyat ve Yazı Müdürü
ETEM İZZET

Gazi Hz. Bursada tetkikatta bulundular

Sanayiimize esaslı bir istikamet verilecek..

Hükûmet Ne Düşünüyor?

Ofis ve Sanayi kredi bankası kanunları tadil edilecek mi?

Hükûmetin bir çok işleri arasında sanayiimize kat'i, hesaplı, değişmez bir istikamet vermek meselesi de ön sırada bulunuyor. Tekrara lüzum yok bi. Türkiyede sanayi politikası, bugünkü halile tam bir istikrar arzetmekten uzaktır. Bu istikrarsızlık, milli sermayenin hamlelerine, teşebbüslerine, çalışmasına mani oluyor. Bu sebepler altında geçen zamanları ve kaçırılan fırsatları nasıl telâfi edeceğiz?

Bizim bildiğimize göre İktisat vekâleti memleket sanayiine bahseden istikameti vermek için faaliyet yapıyor. Son günlerde Ankarada toplanan Alt İktisat meclisi de aynı mevzu üzerinde çalışıyor. Bu tetkik ve mesainin neticelerini gelecek yakında alacağımız tahmindir. Diğer taraftan İktisat vekilliğine de bu mesele üzerinde tebellür etmiş kanaatleri vardır. Başvekil Hazretleri dahil olduğu halde hükûmetin diğer erkânı da bu kanaatlere iştirak etmiyorlar. Tahmin edildiğine göre Mahmut Celâl Bey; Gazi Hazretlerinin refakatlerindeki tetkik seyahatinden avdet edince memlekette sanayi işlerini ele alacak, son tetkik ve müşahedelerinden de istifade ederek kati şekil ve istikametlerini vereceklerdir. Hâtırlardadır meclisin mart içtimaında bu işin halledilmesine muhakkak nazarile bakılabilir.

* * *

Bizde sanayi meselesine temas edince hemen şu sorgu ortaya atılır:

— "Ya ziraat siyasetimiz ne olacak? Daha ziyade bir ziraat memleketi olan Türkiyede, sanayileşmek politikası ziraat hayatını müteessir etmez mi?"

Kanaatimizce, en büyük hatâ bu iki sahayı birbirine zıd, birbirine engel farzetmektir. Öyle bir siyasi rejimimiz var ki, ameller, zümreler arasında hiç bir fark gütmemiz. Vatandaşların hakları arasında gözetilen bu müsavat, yalnız siyasi sahaya münhasır değildir. İktisadi sahada da aynı dikkat ve hassasiyetle hak ve menfaat müsavatını müdafaaya mecburuz. Bu esas, Cümhuriyet Halk fırkasının değişmez bir gayesidir. Mesele, sınaiyi ve sanayici vatandaşların menfaat ve hakları arasında, bir ahenk husule getirmektir. Eğer bu iki faaliyet unsurları arasında müvazene tecessüs edeyse, o vakit bir zihirleri alebyhinde değil, birbirini ikmal ve takviye eden iki faaliyet şubesi olarak bulur.

* * *

Memlekette yeni işler kurarken, eskiden mevcut olanlarını yıkmamağa dikkat etmek şarttır. Esasen milli servet siyaset noktai nazarından mevcut ve mütesen olan şeyleri yaşatmak lâzımdır. Bugün kurulacak, yarın kurulmuş bulunsun; her mücâsese, her fabrika milli sermayenin tasfiyesine kalbedilmiş şeklinden başka bir şey değildir. Bu vesile ile hatırlayalım ki, eğer hükûmet, kontenjan sistemini tatbik etmemiş olsaydı, gerek Teşviki sanayi kanununda, gerek tarife ve hâsı mualiyetlerin ilgası yolunda yapılan tadilât yüzünden milli bir çok fabrika ve müesseselerin yıkılmasına hiç bir şey mani olamıyacaktı. Filhakika bir çok müesseseler; kontenjan sisteminin ihdas ettiği yeni vaziyetle yüzyüzeye hürmetine ayakta duruyorlar. Fakat bu sistem, nihayet halin, ihtiyacın icap ettirdiği muvakkat bir tedbirden ibarettir. Bundan başka hükûmet ve İktisat vekâleti, imkân gördükçe kontenjantman sistemini geveştemek, azalt mak ve zamanla sıfıra indirmek kararındadır.

O halde milli sanayii makûl tarife himayelerile, Teşviki sanayi kanununda lehte ve aleyhte yapılacak bazı tadilât ile tutmak zarureti daima kendini hissettiriyor.

* * *

Türkiyede, bu arahk sanayi meselesi tetkik edilirken, geçen sene çıkarılan Ofis ve Sanayi kredi bankası kanunlarını hatırlamamak mümkün olmuyor. Bir dakika şüphe etmiyoruz ki, bu kanunları vakti ile teklif ve müdafaa edenler; mutlaka bir neticeler almak ve memleket sanayii lehinde en iyi bir yol açmak kanaatile hareket etmişlerdir. Maatteessüf kanunların tatbikine başlanmadan evvel bile, bunların sanayiimizi teşvik ve inkişaf ettirmek değil, daha ziyade atalete uğratacağı anlaşılmıştır. Bu sebeple Büyük Millet Meclisinde bu kanunların tadili lehinde mühim bir cereyan mevcuttur. Geçenlerde İktisat encümeni azası; mevzuubahis kanunların tadili hakkındaki kanun lâyihasını meclise ne vakit takdim edeceğini İktisat vekilinden sormuşlardı. Anlaşıldığına göre İktisat vekili; meseleyi bir kât halinde mütalea ediyor, karar ve tekliflerini de yine bir kât halinde tesbit etmeyi düşünüyor. Bütün mesele; memleketin mevcut iktisadi amaarı arasında tam bir ahenk ve müvazene tesis etmek sanayiimize, yalnız kanunların tadili edecek yaşamak kabiliyetini verecektir. bu gayeyi hu, en iyi sistemi bulmaktır..

Sürt Meb'usu
MAHMUT

Başvekilin Seyahati

ANKARA, 18 — Başvekil İsmet Paşa gelecek hafta Mersine hareket edecektir. Başvekilimiz diğer cenup vilâyetlerinde de bir tetkik seyahati yapmayı mütemadilir.

Bitarafların Kararları

Gelecek hafta komisyonda görüşülecek

Muhtelif Mübadele komisyonunda bitaraf azanın hakemliğine havale edilmiş olan meseleler hakkında bitaraf aza kararlarını vermişlerdir. Bu kararlar gelecek hafta komisyonda yapılacak umumi toplantıya kadar Türk ve Yunan heyetlerine tebliğ edilecektir. Aksi takdirde kararlarını komisyon reisliğinin M. Anderseni'a devri tarihi olan 7 şubata kadar tebliğine çalışılacaktır.

Reisicümhur Hz. Eskişehir tayyare karargâhında..
Milliyetin hususi fotoğrafları

Büyük Reisin bir suali: "Gençlik Halkevine rağbet ediyor mu?„

Gazi Hz. dün Bursa Belediyesini, Halk fırkasını ve askerî fırkayı ziyaret buyurdular

Belediye ve fırka reislerinin izahatları

BURSA, 18 (Telefonla) — Bugün saat onbirde belediyeyi ziyaret eden Gazi Hz. belediye reisi Muhittin Beyle belediye meclisi azaları tarafından karşılandılar.

Belediye reisinin izahatı

Gazi Hz. belediye reisinden şehrin umumi vaziyeti ile kaza işleri hakkında izahat istemiştir. Belediye reisi büyük kaplıcalardaki hususi İş Bankası tarafından satın alındığı için sermayenin ziyadeleşmesine artık lüzum kalmadığını söylemiş ve otelin bir an evvel açılmasile beraber ikinci bir otel inşasının da lüzumlu olacağı mütalealarında bulunmuş, dağ, kaplıca ve plâj yeri olan Bursa yı Avrupa ve Amerikalılardan bir çoğunun ziyaret arzusunda bulunduklarını hattâ bu hususta bazı nakliyat şirketleri vasıtasile belediyeye müracaatlar yapıldığını da ilâve etmiştir. Fakat vesait olmadığı için kendilerine müsbet bir cevap verilemediğini söylemiştir.

Gazi Hz. Fırkayı ziyaretten dönüyorlar

Halk fırkasında

Gazi Hazretleri belediyeden sonra Vilâyeti ve Halk fırkasını ziyaret etmiş, hükûmet konağını doldurarak binlerce halkın tezahürat ve alkışları arasında yaya olarak Halk fırkasına teşrif buyurmuşlardır.

Gazi Hz. nin sualleri

Reisicümhur Hazretleri burada Fırka vilâyet reisi Hulûsi Beye;

— Gençlik Halkevine rağbet ediyor mu? Sualini tevcih buyurmuşlardır.

Hulûsi Bey:

— Evet Paşam. bütün samimiyetle Halkevi rağbet görüyor. Çünkü milli ve maşeri dehanın en yüksek timsali olan zatı devletleri öyle akıllara yatan, harikalar yaratan, büyük inkılâplar yaptıktan ve memleketin dahili, hariçi vaziyetini en kuvvetli esaslara istinat ettirdikten, yurdun her tarafı emniyet havası içinde yaşamak adetine nail olduktan sonra yaptığımız büyük kongrede vücude

(Devamı 6 ncı sahifede)

Reisicümhur Hazretleri Tayyare sahibelerinin ellerini sıkıyor

Gazi Hazretleri Eskişehirde Tamyiz mahkemesini ziyaretlerini müteakip...

1933'ün En Büyük Edebî İddiası
Aşk, Kin, Politika, Kan ve..
.. Heyecan!
Makedonya
Pırıltılı ve dumanlı Balkanlarda çığlar ve bombalar arasında yaşanan bir aşk
Ne terceme
Ne adaptasyon
Ne tatihat..
Yüzde yüz telif bir roman!
Müellifi
Nizameddin Nazif
Bu ayın 24 ünde neşre başlıyoruz!

Dil inkılâbı Bir millet Malı olmuştur

Maarif vekili Reşit Galip Beyin yeni beyanatı

ANKARA, 18. A. A. — Maarif Vekili Dr. Reşit Galip Bey dil işleri hakkında Anadolu Ajansına şu beyanatta bulunmuştur:

— T. D. T. Cemiyeti dil inkılâbının dinî esaslarını ve sarsılmaz temelini tespit etmek için bugüne kadar gösterdiği gayretle çalışmış ve güzel neticeler vermiştir. Vekâlet heyetinden çıkmış olan talimatname mucibince bütün vilâyetlerde valilerin reisliği altında altı devreden heyetleri teşekkül etmiştir. İki bin devreden dolayı, 21 bin devreden kurulmuş vilâyetlere dağılmışlar. Artık dil inkılâbının halkla münasebetiği bütün memleketin genel bir teşkilât ve faaliyetle başlamış bulunuyor. Hayatları Gazi inkılâbının bütün safhalarına ortak olmakla geçmiş olan bu heyetlerin başlıca vazifeleri dil inkılâbı sahasında da kendilerinden umulan sonsuz gayret ve azimle çalışacakları ve meydana, fikri yük ve emniyetini en feyizli vazifelerinden birini teşkil edecek olan Türk dilinin kuruluşunda dil tarihine unutulmıyacak fedakârlık misalleri göstereceğine hiç şüphem yoktur. Dil inkılâbının birinci umumi merhalesini teşkil eden devreden içinde yalnız kurulan heyetlere dahil olanlar değil başta hasa bütün millet vazifedardır. Son iki üç senede memleketin her bir yerinde umumi bir temsil tefrişi yapan müfettişlerimizin getirdikleri malûmata göre bu vazife milletçe görüldüğü ve dikkat kesilmeye ve dil inkılâbı zımnideki umumi bir inkılâbı ve millet canlı halinde gelmiştir. Büyük zaferin kurduğu bu yeni cemiyet de bütün diğerleri gibi en kâti ve en parlak muvaffakiyetle yaşıyacaktır.

Birinci Müfettişlik

Hilmi B. ne zaman gidecek?

ANKARA, 18 (Milliyet) — Birinci Umumî Müfettişliğe tayin edilen Dahiliye müsteşarı Hilmi B. ancak şubat ortalarında doğru Diyarbekire gidecektir. Oraya kadar burada müfettişliğe ait bazı işlerin nereye olacak, bu meyanda müfettişliğin 1933 bütçesini de hazırlıyacaktır.

HİLMİ BEY

Yeni Ziraat Nazırı

M. Anastas Bakalbasis'in beyanatı

Yeni Yunan nazırı bugün Atinaya gidiyor

M. A. G. Bakalbasis

Yunanistan'da ahiren M. Venizelos'un riyasetinde teşekkül eden kabinede Ziraat nazırlığını devrette etmiş bulunan ayan azasından M. Anastas G. Bakalbasis bir kaç günden beri şehrimizde bulunmaktadır. M. Bakalbasis

(Devamı 6 ncı sahifede)

Ankara Halkevi Reisliği

Nafi Atuf B. Ziya Gevher

ANKARA, 18 A.A. — C. H. Fırkası umumî kâtipliğinden:

1 — Ankara Halkevi Reisliğine gayretle çalışan Çankırılı muhterem Ziya Gevher Bey, uzun süren hastalığı sebebiyle istifasını vermeğe mecbur olmuştur. Yerine Erzurum mebusu Nafi Atuf Bey seçilmiştir.

2 — Trabzon, Tekirdağ, Edirne, Adana, Konya Vilâyet kongrelerinde seçilen yeni idare heyetleri tebdilen ediliştir.

3 — Aydın vilâyeti fırka vezifesini tebdilen ediliştir.

C. H. F. Vilâyet kongresinin dünkü içtimaında

Vilâyet kongresi dün ikinci içtimaını yaptı

Yarınki son içtimada yeni idare heyeti intihap edilecek

Şehrî taahhütlerini muntazaman vermiyenlere ne yapılacak?

C. H. Fırkası İstanbul Vilâyet kongresinin ikinci içtimaı dün fırka binasında yapılmıştır. kongre saat 14 de Hüsamettin Pş. nin riyasetinde müzakerata devam etmiştir.

Evvelâ kongrenin birinci içtimaında Gazi Hz. nu, Başvekil Meclis reisinin, Fırka umumi kâtibinin ve Cümhuriyet Halk Fırkası Genel Sekreterliğinin telgraflarile Ankara Halkevi Reisliğinin telgrafları okunmuştur.

(Devamı 6 ncı sahifede)

Milliyet gazetesi 19 Ocak 1933

Hayat Ansiklopedisi
24
üncü cüzü bugün çıktı

Cumhuriyet
İSTANBUL — CAĞALOĞLU
Dokuzuncu sene: No. 3130
Cumartesi 21 Kânunusani 933i

Hayat Ansiklopedisi
Büyük bir kütüphaneyi bir arada evinize getiren en faydalı eserdir. Her evde bir tane bulunmak lâzımdır.

Gazi Hz. Dün Bursa'dan Balıkesir'e Hareket Ettiler

Bilinmiyen kıymetler: Aktör Naşit Bey

Bilinmiyen kıymetler demekte hakkımız var mı bilmiyorum. Biz bilmiyoruz ama halk pekâlâ biliyor. Aktör Naşit Bey bugün halkın pek yerinde olarak pek ziyade sevdiği bir san'atkârdır. Ve kelimeyi onine buyuna tartarak muhafazkâr söylüyorum: Pek kuvvetli bir san'atkâr. Hiç elinden tutan olmadığı için kendi hayat kuvvetile her düştüğü - hatta gayrimümkün - zahidlerde ta - nahbüt edip kendi hayat kuvvetile rezgale daldıktan sonra üzüm gibi bir ağaç gibi bir mahlûk. Hani hiç bir iltifatsama muazzaz olmadıkları halde üzerinde bitkileri toprağa sardıkarak azalarca yapayan çınar ağaçları vardır, hani yalçın kayaların aralıklarından fışkırarak yalpaze dallarını uftun hoşluklarına geren çam ağaçları vardır, ki nereden gıda aldıkları ve nasıl yaşadıkları bilinmez de tahiatle boy ölçüşmeğe kalkışmış hayatiyetleri hayretimizi mucip olur, işte onlar gibi büdayi nabit ve en büyük kuvveti de bunda olan bir san'atkâr.

Geçen gece onu birbirinden güzel olmak üzere sıralara temsil ettiği iki piyesde birden gördük. Piyesler küçük perdelik küçük şeyler olduğu için Naşit Bey heyeti onları iki saatte temsil etmiş oldular. Birincisinde Naşit Bey Yenikapı taraflarında zenaaryonca Hacık Ağanın kanu Sürpik idi. Bunlarda Rize cıvarından Tufan Ağa. Hacık Ağa rolünü oynuyan kuvvetli komik Fahri Bey de şüphesiz gazeteçinde pürtüzür dmülecek muarifet ve meharet sahibi bir san'atkârdır. Fakat Naşit Bey bu yolda bizim bildiğimiz san'atkârların şüphesiz en kuvvetlisi ve en yükseği idi. Kumkapıdan Yedikule'ye kadar bütün Ermeniler bir araya toplansalar o havali Ermenisi ağzının en tabii şekillerile bile bilmeyiz ki Naşid'in topuklarına erişebilirler mi? Naşit san'atında tabiiliği geçen bir [illegible] demek değil mi?

Rize cıvarından Tufan Ağada Naşit Bey o havalinin hakikaten gücüde sonra yılmak lâzım gelen bir timsalidir. Naşit Beyi bu oyununda doğrudan doğruya bütün Rize halkının takdir ve tenkidine arzedebiliriz. Alacağımız neticeyi şimdiden ve temdüdünün olarak biliyoruz. Muhterem Rizeli'ler Naşit Beye hakkaten:

— Bu bizim tarafın hakikaten yüksek bir ağası

Diyecekler ve bu sözlerile Naşid'in san'atının kendi tabiiliklerinden yüksek olduğunu ifade ve itiraf etmiş olacaklardır. Kumkapı ve Samatya havalisi için öyle ve Rize tarafı için böyle neticeleri hiç ukdemakınam, adeta gelişi güzel temin edivermiş bir adamın san'atında çok yüksek bir sahsiyet olduğunu teslim etmemeğe imkân yoktur.

Madam Sürpik rolünde Naşid'e dikkatle bakarken onun çok kolay bir Napolyon Bonapart, bir Neron, hele hele mükemmel bir Abdülhamit olabileceğini ve kendisinin bu rollerinde dahi aynı muvaffakiyeti güstereceğini ayan beyan görüp duyuyordu. İkinci piyesde Naşit Bey damadına hediye olarak bir elinde yumurta sepeti, diğerinde tereyağı bakırası ile sahneye çıkagelince san'atkârın tahminimizi geçen kudretine şaşakaldık. Rize cıvarından Tufan Ağanın bir tek hareketinde ve bir tek kelimesinde hata yoktu. Bu adamın vücudü sanki bir san'at hamurudur, ve bu hamurun yoğurucusu da bizzat kendisidir. İste - diği kalıba - fakat en güzel şeklinde - girip ortaya çıkıveriyor. Gördüğümüz yüksek kabiliyet ve mârifet başka türlü ifade olunamaz.

Bu yüksek kabiliyetten Türk sahnesinde büyük, maksatlı ve umumi terbiye noktasından gayeli temsillerin muvaffakiyetli tecellilerini bekliyebilirdik ve bunu biraz kendimize iş edinmeği bilsek şüphesiz görebilirdik te. Bilinmiyen kıymetler diyişimizin asıl sebebi budur. Yoksa Naşit san'atkârdır ve halk onu biliyor ve buluyor.

Ancak Naşid'in şimdiki halde halkla muvacehesi memleketin henüz zincirli kalışının bir san'ateye intisat ediyor: Orta oyunundan tiyatroya geçerek Abdürrezak'larda, K. Hasan'larda yaşamış taklitçilik an'anesine. Darülbedâ - yiin operetleri bile bundan hayat ve neş'e alıyor. Biz diyoruz ki selefterile halefleri de dahil olduğu halde bu tarzın en yüksek ve en muvaffak şahsiyetini bugün Naşit Bey temsil ediyor.

Bu kudret ve kabiliyet takdir edilerek artık ne olsa sahnig sayılmaması imkânı olmıyan bu tarz modern temsillerle tezelzeldirilse Türkiye'de sahne bir tek Darülbedayiin mihnbarı kalmaktan kurtularak canlanırdı. Acaba Halkev - lerinin san'at şubeleri bu mevzu üzerinde biraz meşgul olamazlar mı? Hatta şöhir ve hükümet bu cihete matuf olacak mesaiyi teşvik ve tahrike edemezler mi?

YUNUS NADİ

Reisicumhur Hz. nin seyahatleri

Gazi Hz. dün saat 12 de Bursa'dan ayrıldılar

Reisicumhur Hz. Gülcemal ile Gemlik'ten Bandırma'ya hareket ettiler

Reisicumhur Hz. nin pek ıs'ade âfâtsız ettikleri fpekiş fabrikasının gece gündüz duman fışkıran muazzam bacası ve fabrikanın apre dairesinden bir manzara

Bursa 20 (A.A.)— Reisicumhur Hz. refakat ve maiyetlerindeki zevat ile bugün Gemlig'e hareket buyurdular. Orada kendilerini bekliyen Gülcemal vapuruna binerek Bandırma'ya ve trenle Balıkesir'e gideceklerdir.

Gazi Hz. Gemlik'ten geçerlerken

Gemlik 20 (Hususi)— Reisicumhur Hz. refakatlerindeki zevat ile beraber öğleye doğru kazabasından teşrif buyurdular. Gazi Hz. Fırka, Belediye ve tüccar lardan mürekkep bir heyet tarafından Tepedarbasına karşılanmıştır. Bu sırada Fırka Reisi Beyin kerimesi tarafından Gazi Hz. ne büket halinde bir zeytin dalı takdim edilmiş ve bir manzume okunmuştur.

Bundan ve halkın tezahüratından pek müteheşsis olan Gazi Hz. istikbale geçtiklerin birer birer ellerini sıkmışlar ve hatırlarını sormuşlardır. Ikisinde kendilerini alkışlamak için toplanan halkın yaşa, vazıf sınıfları arasında Maltepe vapuruna binerek Gülcemal vapuruna geçtiler.

Gülcemal, saat üçte Bandırma'ya müteveccihen hareket etmiştir.

Reşit Süleyman

Gazi Hz. Balıkesir yolunda

Bandırma 20 (A.A.) — Reisicum-

(Mabadi 2 inci sahifede)

Bursa 20 (Telefonla) — Gazi Hz. nin askeri hastaneyi ziyaretleri esnasında kapıda sıralanan radyo aktivi- teleri mevzuu bahsolmuş, bu sırada Belediye Reisinin Mahitin Bey, Karamustafa kaplıcasının en yüksek radyo aktiviteyi hâiz olduğunu arzetmiştir.

Reisicumhur Hz. mesâfir hamama gitmeyi arzu buyurduklarından bu sabah Belediye Reisinin tarafından Kaplıcamustafa hamamı süslenerek ihzar ettirilmiş ve Gazi Hz. burada bir banyo almak lütfunda bulunmuşlar ve memnun kalmışlardır. Hamamdan çıkıştan sonra otomobillerine Belediye Reisinin Mahitin Beyi olarak Çekirge köşkünü teşrif buyurmuşlar, fakat köşke girmiyerek kendilerini teşyie gelen Ali Hikmet Pş. ile Bursa meb'uslarının, Vali ve Halk Fırkası Reisinin birer birer ellerini sıkarak veda etmişlerdir. Teşyie gelen zevata:

— Rahatsız olmayınız, buyurmuşlar ve otomobillerine Ali Hikmet Pş. yı alarak saat on ikide Gemlig'e hareket etmişlerdir.

Gazi Hz. nin Bursa seyahatlerinden ve bilhassa Belediye Reisinizin faaliyetinden pek memnun kalmışlardır.-Musa

Fırka Kongresi dağıldı

Yeni idare heyeti intihap edildi, Vali Bey dilekler hakkında izahat verdi

Fırka Umumî Kâtibi Recep Beyin kongreye gönderdiği şayanı dikkat bir mektup

Cumhuriyet Halk Fırkası İstanbul Vilâyet kongresi, dün üçüncü iştimaını aktederek mesaisini bitirdi.

Kongre, Nakiye Hanımın riyase - tinde saat 14 te açıldı. Geçen celseye ait zabıt hulâsası kabul edildikten sonra, Fırka Umumî Kâtibi, Kütahya meb'usu Recep Beyin İstanbul Vilâyeti kongresine gönderdiği

Dün beş iştimaını aktederek Fırka Vilâyet kongresinden bir telgraf

mektup okundu:

Recep Beyin mektubu

«Kongrenin toplanmasını hasretle bildiren iş'arını üzerine arkadaşların hakkındaki samimi sevgi hislerimi ve muvaffakiyet dileklerimi ifade eden zevahını arzetmiştim.

Kongrenin daha başlangıç gününde uzaktan takdirimi celbedecek alâkalı ve hararetli bir çalışmaya sahne olması hasi tekrar sürüde mesgul olmağa sevketti.

C. H. Fırkası, büyük ve derin bir inanma, sıcak bir sevgiye dayanan canlı bir çalışma ocağıdır. Bu ocağın bugünkü hayatiyeti müstakbel kudretli ve şevketli Türkiye'nin temsillerini ister. İstanbul bunu her zamon anlıyordu. Fakat yeni kongrenin çalışması, bu hakikatin bugün daha ileri bir safiyetle kavranduğunu gösterdiği için kongre hakkında yeniden takdir hislerimi yazmam bir vazife olacağını hissediyorum. Bu çalışma günlerinde arzusuzla bulunmadığıma üzülüyorum. Fakat bu sene hemen bütün başka vilâyetlerimizde

(Mabadi 4 üncü sahifede)

Her halde yapılacak bir şeyler var: Biz bugün bu makale ile yalnız bu kadarını anlatmış olmakla iktifa edelim.

YUNUS NADİ

Aka Gündüz Bey Ankara meb'usu

Dün intihap yapıldı, Recep B. bir nutuk söyledi

Aka Gündüz Bey — Fırka Kâtibi umumî Recep Bey

Ankara 20 (Telefonla) — Mûnhal bulunan Ankara meb'usunu intihap etmek üzere bugün müntahibisaniler saat 9 da Belediye salonunda toplandılar. Salonda Sıhhiye Vekili Refik, Nafıa Vekili Hilmi, Fırka Umumî Kâtibi Recep Beylerle Ankara meb'usları, müntahibisaniler vardı. Neticede Aka Gündüz Bey ittifakla Ankara meb'usu intihap edildi. Bu münasebetle Recep Bey mühim bir nutuk irat ederek dedi ki:

«Aziz arkadaşlar,

Bir bugün burada Ankara vilâyetinde münhal kalmış olan bir meb'usluk yerini, yani bir meb'us arkadaş seçmek suretile doldurmak için toplandık. Arkadaşlarım, bugün seçmek vazifesi vatandaşın bir taraftan hakkı, bir taraftan da vazifesidir. Bir çok vatandaşlar tezyinatın bulunmia olmakla beraber aziz ve yüksek vazifeleri görmek maksadile olan bu toplantılarımızda bunu bilmiyen bazı vatandaşları da bilinen şeyleri tekrar ile tenvir eylemek fırsatını bulmak, bizim fırka çalışmamızda bir vazife olmuştur. Seçmek vazifesinin bir tarafı hak, bir tarafta vazife olması noktası üzerinde kısa - ca durmak isterim.»

Recep Bey seçmek vazifesinin bir hak olduğunu söylemiş, müteakiben vefat eden Ali Beyin mezarasından bahse - derek arkadaşları arasında temsiyet etmiş bir zat olduğunu ilâve etmiştir.

Recep Bey, bundan, umumî reislik divanı tarafından müntahibisanilere takdim edilen Aka Gündüz Beyin zatı üzerinde de kısa bir durma yapılması faydalı bulunduğunu ve Aka'nın yeni devletin kuruluşu mevzuu bahsolduğu günden itibaren mazur kaldığı müşkülât, milli mücadele için bütün kuvvetile çalışan mümtaz birisi olduğunu ve Ankara'lıların Aka'yı çok iyi tanıdığını söylemiştir.

Recep Bey bundan sonra bir hususa daha temas ederek demiştir ki:

— Bu intihap bizde kabili tatbik olmadığını söylemiş ve sizlerde bunu temin etmek için gayretimizle çalışacağını, diyerek nutkunu bitirmiş ve bu nutuk şiddetle alkışlanmıştır.

Bir heyet Rusya'ya gidiyor

Makine mubayaatı ile meşgul olacak

Rus sefiri Sor - Yıldız bugün Moskova'dan şehrimize gelecek ve burada durmadan Ankara'ya gidecektir.

Rus sefirinin seyahati Rusya'dan mubayaatı kararlaştırılan mensucat makineleri hakkında Rus heyeti fenniyesinin yaptığı tetkikatı alâkadardır. Ha - ber aldığımıza göre gelecek olan Rus heyeti fenniyesi bu makineleri mubayaa ve inşaat planları etrafında müzakerata bulunmak ve bu planları tesbit etmek üzere sabık zanaayi müdürü Şefik Beyin riyasetinde bir heyet bugünlerde Moskova'ya gidecektir.

Darülfünunun ıslahı

Pr. Malş'ın raporunda şayanı dikkat noktalar..

Profesör yalnız Darülfünunu değil, liseleri de ıslaha muhtaç görüyor

Profesör Darülfünun İçin neler istiyor?

Profesör Malş

Darülfünunun ıslahı hakkında tetkikatta bulunmuş ve bir proje ihzar etmiş olan İsviçre'li profesör «Malş» m raporu Maarif ve Sıhhiye Vekâletlerince tamamile tercüme edilmiştir.

Profesör Malş'ın raporuna göre hazırlanan kanun lâyihası Büyük Millet Meclisinin mart devresi içtimaiyesinde Meclise arzedilecek ve Büyük Millet Meclisinde teşekkül edecek hususi bir komisyon tarafından tetkik edildikten sonra Heyeti Umumiyeye arzedilecektir.

Profesör Malş dört senelik bir mukavele ile hükümet hizmetine alınarak raporunun tatbikına memur edilecektir. Kendisi şimdiden buna muvafakat etmiştir. Alınan malûmata nazaran profesör Malş kendisinin İsviçre'ye hareketinden sonra raporunun neşrini ve bunun etrafında salâhiyettar zevat tarafından mütalea ve münakaşa sırasını intizarda.

Profesör Malş'ın raporundaki mühim noktalar hakkında alâkadar zevat, profesörün tetkikatını çok esaslı yapmış olduğu ve Darülfünunu çok iyi anlamış bulunduğu mütalaasındadırlar.

M. Malş'ın raporu yalnız darülfünunu ıslahdan ibaret olmamaktadır. Darülfünunun menşe olan lise tahsili profesörü umum usadiyı meşgul etmiştir. Profesör

(Mabadi 2 inci sahifede)

Bir kaç bin senelik küpe

Kraliçeye fevkalâde kıymettar antika bir küpe hediye edilecek

Son günlerde çıkarılmış olan bir İki fotoğraf, henüz âmal edilmemiş olduğundan bugün resim dereceme - rız. Bu son resimleri fotoğraflardan - den alıp bastıktan sonra resim neşri, nihayet bir iki gün sonra bitmiş olacaktır.

1933 kraliçesine verilecek tarihî küpe

1933 Kraliçesine İstanbul'da Maksudiye Hanında, Güneşi müessesesi tarafından, bir kaç bin senelik antika bir küpe hediye edildiğini yazmıştık.

Mezkûr müessesin sahibi olan sabık mebuslardan Necmi Güneş Bey, bize gönderdiği bir mektupta, bu kıymettar antika küpe hakkında şu malûmatı veriyor:

«— 1933 Kraliçesine takdimini tasbit ettiğim antika küpe hakkında müteaddit mektuplar aldım. Bu mektuplar, küpe hakkında benden malûmat istiyorlar. Bu malûmatı gazetenizle ve-

933 Kraliçesine hediye edilecek tarihî küpe

rerek merakları tatmin etmek istiyorum.

Bu küpeler beher tekî, birer boz kurt

(Mabadi 2 inci sahifede)

Dün saat üçte tünelde çok feci bir kaza oldu!

Bir gardöfren vagonların altında kalarak paramparça oldu!

Tüneldeki feci kazadan sonra..

Dün, saat çifte, tünelden bir gardöfrenin vagonların altında kalarak parçalanmasile neticelenen bir kaza olmuştur. Bu yüzden tünel seferleri akşam geç vakte kadar yapılamamıştır.

Yaptığımız tahkikata göre, bu

(Mabadi 3 üncü sahifede)

Cumhuriyet gazetesi 21 Ocak 1933

meden kendisini uğurlamaya gelen Ali Hikmet Paşa, Bursa milletvekilleri, Vali ve Halk Fırkası Reisi ile vedalaşmıştır. *Cumhuriyet* gazetesinde, *"Teşyie gelen zevata: 'Rahatsız olmayınız' buyurmuşlar ve otomobillerine Ali Hikmet Paşa'yı alarak saat on ikide Gemlik'e hareket etmişlerdir. Gazi Hazretleri, Bursa seyahatlerinden ve bilhassa Belediye Reisi'nin faaliyetlerinden pek memnun kalmışlardır."* ifadeleri yer almaktadır.[22]

Gemlik'te Tepederbent'te bir heyet tarafından karşılanan Gazi ve beraberindeki İktisat Vekili Celâl (Bayar) Bey, saat 13.30'da iskeleye ulaşmıştır. Burada, kendisini uğurlamak için toplanan halkın "Yaşa! Var ol! Yaşa Ulu Gazi!" sesleri arasında Maltepe Vapuru'na binmiş, ardından Gülcemal Vapuru'na geçmiştir. Gülcemal Vapuru saat 15.00'te Bandırma'ya hareket etmiştir.[23]

On İkinci Ziyarete Dair...

17 Aralık 1932 tarihinde Bursa Ulucami'de Cuma hutbesinde ezanın Türkçe okunmasına yönelik olumsuz ifadelerin dile getirilmesi, Mustafa Kemal Paşa'nın 17-19 Ocak 1933 tarihlerinde Bursa'ya gerçekleştirdiği ziyaretin arka planını oluşturmuştur. Bu ziyaretinde de daha önceki gezilerde olduğu gibi yerel yönetimlerin çalışmaları, ekonomik gelişmeler ve sanayi tesislerinin durumu, Mustafa Kemal Paşa'nın değerlendirme ve incelemelerinin odağında yer almıştır. Ayrıca Askeri Hastane'de sağlık alanındaki yenilikleri yakından incelemesi ve burada Sıtkı Bey'in atom modeli üzerine yaptığı çalışmaya gösterdiği ilgi, Atatürk'ün bilimsel gelişmelere ve modernleşmeye verdiği önemi ortaya koymaktadır. Ziyaret boyunca Bursa halkının Mustafa Kemal Paşa'ya yönelik içten ilgisi ve sevgisi belirgin biçimde gözlenmiştir.

22 *Milliyet,* "Gazi Hz.nin Bursa'da Dünkü Tetkikatları",20 Ocak 1933, s. 1

23 *Cumhuriyet,* "Gazi Hz. Dün Bursa'dan Balıkesir'e Hareket Ettiler", 21 Ocak 1933, s.1.

Bursa Olayı Üzerine: Mustafa Kemal Paşa'nın On Üçüncü Bursa Ziyareti (5-6 Şubat 1933)

Gazi Mustafa Kemal Paşa, 5-7 Şubat 1933 tarihlerinde gerçekleştirdiği on üçüncü Bursa gezisini, kentte ezanın ve kametin Türkçe okunmasına karşı gelişen tepkiler dolayısıyla gerçekleştirmiştir.

1 Şubat 1933'te Bursa'da, Türkçe ezan uygulamasına karşı bir tepki hareketi başlamıştır. *Milliyet* gazetesinde, *"Hadise nasıl başladı, nasıl bitti? Bütün tafsilatı neşrediyoruz!"* başlığıyla yayımlanan habere göre, olaylar, resmi müezzin Hafız Tevfik'in camiye gelmemesi üzerine gelişmiştir. Onun yerine müezzinliği üstlenen Topal Halil isimli kişi, ezanı Arapça okuyunca cemaat içinde bulunan bir sivil polis duruma müdahale etmiştir. Ancak bu kez de cemaatten Tatar İbrahim isimli kişi Arapça kamet getirerek namazın bu şekilde tamamlanmasını sağlamıştır. Türkçe ezana karşı çıkan cemaatten bazı kişiler, durumu yetkililere bildirmek üzere Evkaf Müdüriyeti'ne gitmiş ve burada Türkçe ibadet uygulamasından duydukları rahatsızlığı dile getirmiştir. Ardından hükümet konağı önünde toplanarak valiyi beklemeye başlamışlardır. Olayların büyümesini önlemek isteyen Vali ve Belediye Başkanı, kalabalığı dağıtmak için harekete geçmiş, emniyet kuvvetleri bina içerisinde bekleyen kişileri gözaltına alarak emniyete sevk etmiştir.[24] Gazi, olayları İzmir'de bulunduğu sırada öğrenmiş ve gelişmeleri yakından takip etmiştir. Afyon üzerinden Bursa'ya hareket eden Gazi 5 Şubat 1933'te şehre varmıştır.

5 Şubat 1933 Pazar

Gazi Mustafa Kemal Paşa, 5 Şubat sabaha karşı saat 05.00'te Bilecik İstasyonu'na varmış, burada Bilecik ve Bursa valileri, kumandanlar ve belediye reisleri tarafından karşılanmıştır. Günün büyük bölümünü köşkünde dinlenerek geçiren Gazi, akşama doğru Bursa Valisi Fatin Bey'i kabul etmiştir.[25]

6 Şubat 1933 Pazartesi

Gazi Mustafa Kemal Paşa, 6 Şubat günü Bursa'da çeşitli temas ve incelemelerde bulunmuş, ardından Mudanya üzerinden *Gülcemal* Vapuru ile saat 23.00'e doğru İstanbul'a dönmüştür. Beraberinde Adliye ve Dahiliye vekilleri, Jandarma Umum Komutanı ve bazı milletvekilleri de yer almıştır. Bursa'dan ayrılmadan önce yaptığı incelemelere ilişkin Anadolu Ajansı'na bir demeç veren Mustafa Kemal Paşa şunları söylemiştir: *"Bursa'ya geldim. Hadise hakkında alâkadarlardan malumat aldım. Hadise, haddizatında fazla ehemmiyeti haiz değildir. Her hâlde cahil mürteciler, Cumhuriyet Adliyesi'nin pençesinden kurtulamayacaklardır. Hadiseye dikkatimizi bilhassa çevirmemizin sebebi, dini, siyaset ve herhangi bir tahrike vesile etmek isteyenlere asla müsamaha etmeyeceğimizin bir kez daha anlaşılmasıdır. Meselenin mahiyeti esasen din değil, dildir. Katî olarak bilinmelidir ki, Türk Milleti'nin millî dili ve millî benliği, bütün hayatında hâkim ve esas kalacaktır."*[26]

Atatürk, daha sonra "Bursa Nutku" olarak anılacak olan konuşmasını da bu ziyaret sırasında yapmıştır. Atatürk, inkılapların yalnızca kanunlarla güvence altına alınamayacağını, onları yaşatacak ve savunacak olanın halkın bilinçli duruşu olduğunu ifade etmiştir. Bu bağlamda, gençliğin sadece Cumhuriyet'in kazanımlarını benimseyen bir nesil olmasının yeterli olmadığını, aynı zamanda onu savunmaya ve gerektiğinde müdahale etmeye hazır bir bilinçle hareket etmesi gerektiğini dile getirmiştir. Bursa'da yayımlanan *Arkadaş* gazetesinin sahibi, gazeteci Rıza Ruşen Yücer, 1947'de yayımladığı *Atatürk'e Ait Birkaç Fıkra ve Hatıra* adlı eserinde Bursa olayını kısaca anlattıktan sonra, Atatürk'ün bu nutku nasıl söylediğini şu sözlerle aktarmaktadır:

> *"O akşam Çekirge yolundaki köşkte Atatürk'e bir yemek verildi. Sofrada 13-14 kişi vardı. O günkü hadiseden dolayı Atatürk'ün gönlünü almak isteyenlerden biri, 'Efendim' diye söze başladı. 'Bursa gençliği bu hadiseyi hemen bastıracaktı. Fakat zabıta ve adliyeye olan güveninden ötürü...' cümlesini tamamlayamadan Atatürk, bir işaretle sözünü kesti ve sert bir şekilde sordu: 'Bursa gençliği de ne demek? Memlekette parça parça, yer yer*

24 *Vakit*, "Gazi Hz. Bursa'dan Balıkesir'e Gidiyorlar", 21 Ocak 1933, s.1.

25 *Milliyet*, "Hadise Nasıl Başladı, Nasıl Bitti? Bütün Tafsilatı Neşrediyoruz!", 6 Şubat 1933, s.1.

26 *Cumhuriyet*, 06.02.1933, s.1.

Hayat Ansiklopedisi
25
inci cüzü çıktı

Cumhuriyet

Dokuzuncu sene: No. 3144 İSTANBUL — ÇAĞALOĞLU Pazartesi 6 Şubat 933

Telgraf ve mektup adresi: Cumhuriyet, İstanbul — Posta kutusu: İstanbul, No 246
Telefon: Başmuharrir: 22362, Tahrir müdürü: 22363, İdare müdürü: 22365, Matbaa: 20472
İlân şahifelerimiz herkese açıktır.— Cumhuriyet'te neşredilecek ilânlar için doğrudan doğruya ilânchanemize dahi müracaat olunabilir

Hayat Ansiklopedisi
Büyük bir kütüphaneyi bir arada evinize getiren en faydalı eserdir. Her evde bir tane bulunmak lâzımdır.

Bursa'da Türkçe Ezan Aleyhinde Çıkan Hâdise

Ezanın arapça okunmasını isteyerek nümayiş yapanlar yakalandılar, dün yeniden tevkifat yapıldı, mevkufların üstünde mühim vesikalar bulundu

Emlâk Bankasının Güzel bir teşebbüsü

Bilhassa alâkadar olduğu çalışma sahası itibarile memleketimizde temeli en sağlam olan müesseselerden biri de şüphesiz ki Emlâk Bankasıdır. İyi çalışmasını bilen bankalar bir memleketin umumî ve içtimaî terbiyesini ikmal eden mektepler hükmünde sayılabilirler. Bu noktai nazardan Emlâk Bankamızın hayatında görmekte olduğumuz tekâmül safhalarını memnuniyetle karşılamamağa imkân yoktur.

Emlâkin bankacılıkta nisbeti bunların serzettiği servet hüviyeti itibariledir, ve bilhassa emlâk üzerinde sabit bir mahiyet arzeden servete mütedavil bir kıymet vermek noktasındadır. Nitekim bunun aksine olarak bazan mütedavil servet dahi muvakkaten sabit emlâk kıymetlerini temine hizmet edebilir.

Yirmi bin lira kıymetinde bir eviniz var, ya içinde oturuyor, ya icare veriyor kirasını alıyorsunuz. Fakat aynı zamanda on bin liralık bir sermaye ile yapabileceğiniz diğer bir işten de bir çok kazanç temin edebiliyorsanız amma ayrıca nakit halinde serveti niz yoktur. Elinizdeki evde yatan yirmi bin liranız size bu on bin liranı temin edebilmelidir. Fakat öyle bir şekilde temin edebilmelidir ki servet mahiyeti ve hususi dolayı dolayısile edeceğiniz külfetler neticesinde sizin için yıkım olmasın. Eğer bu gayeyi bu suretle ve kolaylıkla elde edebiliyorsanız sizin sabit servet olan evinize rahatlık bir mahiyet ilâve etmiş olur.

Bunun gibi misallerde on bin liranız var, yirmi beş bin liralık bir mülk yaptırmak istiyorsunuz. Aradaki on beş bin liralık farkı o şekilde bulamıyorsunuz ki onu ödemek size çok ağır yük teşkil etmesin.

Her iki şekle de bizim Emlâk Bankamızın tedricî bir tekâmül ile son şeklini almış olduğu kararlarda ihtiyaçlarınıza sizi hem de en zamana göre pek ziyade memnun edecek cevapları bulabilirsiniz. Yirmi bin liralık emlâkinize mukabil bankadan on beş senede ödenmek üzere yalnız %8 faizli bir istikraz akdedebilirsiniz. Filhakika banka son günlerde faiz miktarını %9 a indirmiş ve tediye müddetini ise 15 seneye çıkarmıştır. Pivasanın mutat haliye nazarile bu faiz azdır, müddet ise hayliden hayliye genişti. Kezalik inşa edeceğiniz yeni bina için bankadan istikraz edeceğiniz para dahi aynı suretle müsait azamî kolaylık şeraitini arzeder.

Bilhassa şehir ve kasabalarımızda tahsil eden emlâkin ifade ettiği servet kıymetini düşünürsenüz bunların mütedavil hale getirilmelerindeki büyük ve çok kuvvetli faaliyet unsurunu kolaylıkla ve hayretle anlarsınız. Bu, yüzlerce ve yüzlerce milyon liradır. Fakir bir memleket sandığımız Türkiye yalnız gayrimenkul servetlerinde kendisine göre dünyalar değer hazineleri saklamakta olan bir memlekettir. Ve hakikî olan bu hasılı yavaş yavaş sonra Emlâk Bankasının Türkiye'mizde ve pek ayrıcalıkla nemzet bulunduğu rolün büyüklüğü hakkında doğru bir fikir edinmiş olursunuz.

Bizim Emlâk Bankamız kendisine muhakkak olan bu büyük rolü bir ucundan oynamağa başlamış ve bu sağlam temel üzerinde terakkî edimlerini ilerletmeğe koyulmuştur. O cümleden olarak şimdi B tertibi tasarruf taşıyan %6 faizli yeni hisse senetleri çıkarmağa karar vermiştir. Bu hisse senetlerine muntazaman senelik %6 faizden başka temettü hakiyesinden de para verilecektir. Bu suretle alacak faiz ve temettü mecmuu %7 ye, hatta 8-e çıkmış olabilir.

Emlâk Bankasının hisse senedinde hususi suretle mevcutatlı vaziyet var mıdır? Şüphesiz ki evet. Evelemirde:

Çünkü, vadesiz tevdiat için bu kadar faiz verecek hiç bir müessese bulunmaz.

Çünkü, Emlâk Bankasının hüttü

YUNUS NADİ

(Mabadi 2 inci sahifede)

Bursa'daki hâdise nasıl oldu?

Meselenin tertip eseri olmasından şüphe edilerek tahkikat yapılıyor

Mevkuflar arasında üç hafız, bir elektrikçi, bir kuyumcu, bir kasap, bir köy imamı, bir mühürcü ve bir çilingir var

Bursa'nın hâdiseye sahne olan Ulucamiin ve görünüşü

Bursa 5 (Telefonla) — 1 şubat günü şehrimizde türkçe ezan ve kamet aleyhinde bir hâdise olmuştur. Son tahkikata göre mes'ele şu şekilde cereyan etmiştir:

Bursa'da ramazanda tatbika beğlanan türkçe ezan ve kamet bayrama yakın türkçenin yalnız ezana hasrı suretile hükmen bir şekilde tadile uğrama, bunun üzerine alâkadarlar tarafından ezan ile kametin tekrar ve bahusbahat türkçe okunması ve verilmesi tebliğ edilmiştir. Alâkadarlardan bazıları bu vaziyet üzerine vazifelerine gelmemek suretile yani bir hatt-ı hareket takibine başlamışlardır. Hâdise günü de vazifesine gelmiyen Ulucamî meyzininin yerine cemaatten topal Halil namında birisi ezanı türkçe yerine arapça okumuş, bunu güren sivil polis Hamdi Efendi Halil'in adını tesbit etmiştir. Bu ufacık hâdise cemaat arasında dedikodu uyandırmış ve bu dedikodulardan sonra kamet gene cemaatten tatar İbrahim tarafından arapça verilmiştir.

Namaz kılınmış, fakat polis memuru Hamdi Efendinin hareketinden heyecana gelen cemaatten birisi halka hitaben yüksek sesle: *«Bu nedir yahu, Yahudi'ler huzurunda, hıristiyanlar kiliselerinde serbestçe ayin yaparlarken neden bizi böyle kanunsuz tazyik ediyorlar, gidip derdimizi anlatalım»* demiştir.

Bu sözleri söyliyenin hüviyeti henüz tamamen tesbit edilmemiş olmakla beraber bütün şüpheler tatar İbrahim üzerinde toplanmaktadır.

Evkaf Müdiriyetinde

Bu teşvikî müteakıp cumaat günü evkaf ve patırdı ile camiden çıkarak Evkaf Müdiriyetinin önünde toplanmıştır. Bunlardan seksen kadarı Evkaf Müdiriyetine girmişler, aralarından elektrikçi Arnavut Seyfettin müdire hitaben: *«Halkın türkçe ezan ve kamet için ve bu maksatla camide toplandıklarını siz anlıyorsunuz»* demiştir. Bu esnada ortalıkı kalabalık gürültü, patırtı yaparak etmeyiniz diye söylenmişlerdir.

Evkaf müdürü vaziyetin bu şekli aldığını görünce kendisinin bu işte salâhiyettar olmadığını, bir dertleri varsa vali beye arzetmalarını bildirmiştir. Bunun üzerine kalabalık yolda kendilerine iltihak eden meraklılarla büyüyerek Vilâyet konağı önüne gelmiştir.

Evkaf müdürü kalabalığı başından savar savmaz hâdiseyi telefonla polise bildirmiştir.

Diğer taraftan hâdiseyi haber alan Belediye Reisi Muhittin Bey Zabıtai Belediye memurlarına bazı tertibat aldırmış, kendisi de derhal otomobili ile vali beyin evine gitmiştir.

Hükûmet konağı önünde

Hükûmet önüne gelenlerden bir kısmı valinin dairede olmadığını an-

(Mabadi 5 inci sütunda)

Resmî Tebliğ

Ankara 5 (A.A.) — Bursa'da 1 şubatta türkçe ezan ve kamet sebebile hâdis olan vak'a şöyle cereyan etmiştir:

Şubatın birinci günü öğleden sonra Hoca Yahya oğlu Kazım'lı Tatar İbrahim, İslim oğlu elektrikçi Seyfettin, Mehmet oğlu kuyumcu Şahin, kasap Hafız Mustafa, Yusuf Çavuş oğlu köy imamı Hafız Mustafa, Mehmet oğlu Hafız Ali, Mehmet oğlu kilimci Salih, Kayaşa köylüden Ömer, Ömer oğlu Kaya Ali, Hasan oğlu Mustafa, Hilmi, Axiz oğlu Ali, Mustafa oğlu Halil, Abdülhamidin oğlu Abdülhadir'in teşvikile 30 kadar şahsın camiye muttasıl Evkaf müdiriyetine müracaatle ezan ve kametin İstanbul ve diğer taraflarda olduğu gibi Bursa'da da arapça okunması şüphesiz bir suretle tahrip etmişlerdir. Evkaf müdürü Diyanet İşleri riyasetinin ve Evkaf umum müdürlüğünün emirlerini bozmak iktidarına malik olmadığı yolundaki cevabı üzerine arkalarına topladdıkları bir cemmiyetle hükûmet dairesine gitmek istemişlerse de polis kuvvetleri tarafından dağıtılmışlar, müşevvikleriile ünsiyet edenler yakalanarak tahkikata başlanmıştır.

Gazi Hz. Bursa'da

Reisicumhur Hz. hâdiseyi bizzat anlamak üzere dün Bursa'ya geldiler

Afyonkarahisar 4 (A.A.) — Reisicumhur Hz., Afyonkarahisar'ında Başvekil Paşa ile mülâkî olarak Başvekilin seyahat tetkikatı hakkındaki raporunu dinlemiştir. Reisicumhur Hz., ahval hakkında malûmat alırlarken bir kaç kişinin Bursa'da 1 şubatta türkçe ezan ve kamet sebebile dini hissiyatı alet ederek devletin emniyetini ihlâl edebilecek harkete halkı teşvik eder mahiyetteki teşebbüslerine bilhassa ehemmiyet atfetmişlerdir. Gazi Hz., hâdiseyi mahallinde anlamak için Bilecik üzerinden Bursa'ya hareket etmişlerdir.

Bursa 5 (A.A.) — Reisicumhur Hz., saba kaşı saat 5 te Bilecik istasyonuna gelmişler, Bilecik ve Bursa Valileri ve kumandanlarile Belediye Reisleri tarafından karşılanmışlardır.

Gazi Hz., karanlığa rağmen otomobillerle Bursa'ya hareket etmişler ve saat 9.30 da Bursa'ya muvasalat buyurmuşlardır.

Bursa 5 (Husust) — Gazi Hz., bugün akşama kadar ikâmetlerinde istirahat buyurmuşlardır. Akşama doğru Vali Fatin Bey köşke gitmiş, Gazi Hz. tarafından kabul olunmuştur.

Büyük Millet Meclisi Reisi Kütahya'da

Kütahya 5 (A.A.) — Büyük Millet Meclisi Reisi Kâzım Paşa Hz. şerefine bugün Halkevinde bir ziyafet verilmiştir. Bu ziyafette emsal ve halk mümessilleri de hazır bulunmuşlardır. Paşa Hz., halk ve esnaf mümessilleriyle muhtelif memleket işleri hakkında konuşmalarda bulunmuşlardır.

Müsabakanın neticesi

İntihap perşembe günü yapılacak, netice akşam Tokatlıyan'da ilân edilecek

Seçmede rey alan ve perşembe günü müsabakaya girecek olan Asanslardan bir grup daha

Keriman Hanım yarın Mısır'a gidiyor

1932 Türkiye ve Dünya Güzelik Kraliçesi Kerimen Halis Hanımın Almanya'ya ve Mısır'a gideceğini yazmıştık. Kerimen Hanım, bu mevsimde iki uzun seyahati birden yapamıyacağından Mısır'a gitmeği tercih etmiştir.

Kerimen Hanım, pederile beraber yarın İzmir vapurile Mısır'a hareket edecektir. Dünya Güzeli Mısır'da büyük tezahüratla karşılanacaktır. Mısır'da

(Mabadi 6 ncı sahifede)

İsmet Pş. Ankara'da

Heyeti Vekile fevkalâde bir içtima yaparak Adliye ve Dahiliye Vekillerini Bursa'da tahkikata memur etti

İki Vekil dün Bursa'ya gittiler

Ankara 5 (Telefonla) — Başvekil İsmet Paşa Hz. bu sabah Ankara'ya muvasalat etti, istasyonda Vekiller, meb'uslar, askerî ve mülkî rüesa ve halk tarafından karşılandı. Başvekil trendon indikten sonra beşiş bir çehre ile karşılaşılan ellerini çıktı ve otomobille doğru dairesine gitti.

Saat 11 de İsmet Paşa Hz. nin riyasetinde fevkalâde bir içtima akteden Heyeti Vekile 3 saat devam etti.

İçtimada Bursa hâdisesi mevzun bahsolarak tetkik edilmiş ve Adliye Vekili Yusuf Kemal, Dahiliye Vekili Şükrü Kaya Beyler, İcra Vekilleri Heyeti namına Bursa'da tetkikata memur edilmiştir.

Yusuf Kemal ve Şükrü Kaya Bey-

Bursa'da tahkikatı idare edecek olan Adliye Vekili Yusuf Kemal, Dahiliye Vekili Şükrü Kaya Beyler

ler bu akşam trenile Bursa'ya hareket etmişlerdir.

İsmet Pş. Hz. nin isparta'daki nutku

Isparta 4 (A.A.) — İsmet Paşa Hazretleri, bugün saat 10 da Isparta iplik fabrikası paviyonlarında hazırlanan yerli malları sergisini aç-

(Mabadi 6 ıncı sahifede)

Yeni bir İlân Şirketi

İstanbul gazeteleri bir şirket yaptılar

Türkiye'de gazetecilik son senelerde pek ziyade terakkî eylemiş olduğu halde ilâncılık bu terakkiyat ile mütenasip bir şekilde inkişaf etmiş değildir. Bu cihetî nazarı dikkate alan Türk gazetecileri ilânat işlerini daha iyi tanzim edecek daha mükemmel bir şekle ifrağ etmek üzere kendi aralarında bir Limitet Şirketi vücude getirmişlerdir.

Faaliyete geçmesi artık bir gün mes'elesi halinde bulunan bu yeni teşekkülün, üzerinde tavakkuf edilmiyecek derecede kıymet ve ehemmiyeti hâiz bulunan ilâncılığın inkişafında büyük bir rol oynıyacağına şüphe yoktur.

Dil inkılâbı Haklında bazı Düşünceler

Yazan: KÖPRÜLÜZADE FUAT

ilk makale yarın

Hâmid'in 82 inci yaşı...

Dün büyük şair için Feyziati'de yapılan merasim çok parlak oldu

Feyziati'deki müsamerede büyük şairimiz ve davetliler...

Büyük şair Abdülhak Hâmit Beyin 82 inci yaşını idrak etmesi münasebetile dün Feyziati lisesi salonlarında bir müsamere verilmiş ve merasim yapılmıştır.

Hâmid'i severler, onun takdirkâr olan bütün yeni ve evvelki edebiyat mensupları iltifatle hazır bulunmuştur.

Saat dört buçukta Abdülhak Hâmit Bey her zamanki mütebessim ve sevimli çehresile salona dahil olmuştur. Biraz sonra kürsüye çıkarak: «Seksen bir yaşını geçtiğim bugün beni mazhar

(Arkası sahifeyi çeviriniz)

Cumhuriyet gazetesi 6 Şubat 1933

gençlik yoktur. Sadece ve toplu olarak Türk gençliği vardır!'"

Bu sözlerle Atatürk, Cumhuriyet'in bekasının belirli bir bölgenin veya grubun değil, tüm milletin ortak sorumluluğu olduğunu vurgulamıştır. Ardından, Türk gençliğinin görevini şu sözlerle açıklamıştır: *"Türk genci, inkılapların ve rejimin sahibi ve bekçisidir. Bunların gerekliliğine ve doğruluğuna herkesten çok inanmıştır; rejimi ve inkılapları benimsemiştir. Bunları zayıf düşürecek en küçük ya da en büyük bir hareket sezdiğinde, 'Bu memleketin polisi, jandarması, ordusu, adliyesi vardır,'demeyecektir. Hemen müdahale edecektir. Elle, taşla, sopayla, silahla... Nesi varsa onunla, kendi eserini koruyacaktır. Polis gelecektir; asıl suçluları bırakıp, suçlu diye onu yakalayacaktır. Genç, 'Polis henüz inkılap ve Cumhuriyet'in polisi değildir,'diye düşünecek, fakat asla yalvarmayacaktır. Mahkeme onu mahkûm edecektir. Yine düşünecek: 'Demek ki adliyeyi de ıslah etmek, rejime göre düzenlemek lâzım!' Onu hapse atacaklar. Kanun yoluyla itirazlarını yapacak ama bana, İsmet Paşa'ya, Meclis'e telgraflar yağdırıp haksız ve suçsuz olduğu için tahliyesini istemeyecektir. Diyecektir ki: 'Ben, inancımın gereğini yaptım. Müdahale ve hareketimde haklıyım. Eğer buraya haksız olarak getirilmişsem, bu haksızlığa neden olan sebepleri ve unsurları düzeltmek de benim görevimdir.'"* Atatürk, sofradakilerin yüzlerine dikkatlice bakarak konuşmasını şu sözlerle tamamlamıştır: *"İşte benim anladığım Türk genci ve Türk gençliği!"*[27]

O günün bir diğer tanığı olan Atatürk'ün yaveri Cevdet Tolgay, 1 Aralık 1966 tarihli *Milliyet* gazetesinde şunları söylemektedir:

"Ocak ayının ortasında bir tetkik seyahatindeydik. Son merhale olarak İzmir'e geldik, İzmir'e vardığımızda tarih 31 Ocak 1933'tü. Gazi şubatın ilk üç günü İzmir'de dolaştı. Tetkikat yaptı, Gazi'nin yanında o zamanki iktisat Vekili Celal Bayar'ın başkanlığında tetkikat yapan bir iktisat heyeti de vardı. 3 Şubat 1933 akşamı, İzmir'de Kordon'daki köşkte akşam yemeği sırasında Bursa'daki ezan olayı intikal etti. İlk gelen haberler Gazi'yi hayli asabileştirdi. Alakadar etti. Devrimlerine karşı olan her hareket Gazi'yi şiddetle mukabeleye sevk ediyordu. O zaman devrimler daha yeni idi. Atatürk soyadını da almamıştı. Gazi Mustafa Kemal Paşa idi..." ilk tepki şiddetle 'Bursa'ya baskın yapacağız' şeklinde oldu. Ve hemen hazırlık emrini verdi. O gece İzmir'de verilen baloya gitmediğini hatırlıyorum..." Harekât tarihimiz 4 Şubat 1933 oluyordu. Saat 03.30'da Afyon'a hareket etti. Celal Bayar heyeti İzmir'de kaldı. Afyon'da Antalya gezisinden dönmekte olan Başvekil İsmet Paşa ile buluştuk. Afyon'da İsmet Paşa da trene bindi. Gazi ile İsmet Paşa aynı trende Eskişehir'e kadar özel olarak konuştular. Eskişehir'den sonra İsmet Paşa Ankara'ya, biz Bilecik istikametine hareket ettik. Saat 5'te Bilecik'e geldik. Bazıları Karaköy diyorlar, ben nöbet defterine Bilecik diye kayıt etmişim. "... Bilecik'ten hareketle 9.30'da Bursa'ya geldik. Gazi, gider gitmez işe el koydu. Meşgul oldu. Hadise sanıldığı kadar büyük mahiyette değildi. Fakat ilgililer, hadisenin takibinde gevşek davranmışlardı. Fakat Atatürk olayı, kendi inkılaplarına karşı bir hareket olarak ele aldı, 6 Şubat'ta, ertesi günü Dahiliye ve Adliye vekilleri geldiler ve işe vaziyet ettiler. İşte o sırada Atatürk, köşkte bu konuşmayı yapmıştır. ...Köşk şimdiki Çelik Palas Oteli'nin yanındadır. O köşkte, akşam yemeğinde Atatürk sofrada bu konuşmayı yapmıştır. İyice hatırladım. İlk gittiği akşam da konuşuldu. O hava içinde, Atatürk'ün başka türlü konuşmasına da imkân yoktu. Sofrada kimler vardı, şimdi iyice hatırlamıyorum. O gün dolu geçmişti galiba ki, sofrada bulunanların isimlerini kaydetmemişim. Bursa'dan vali, Balıkesir'den kolordu komutanı, Bursa belediye reisi olabilir."[28]

On Üçüncü Ziyarete Dair...

Mustafa Kemal Paşa'nın 5-7 Şubat 1933 tarihleri arasında Bursa'ya gerçekleştirdiği ziyaret, Türkçe ezan uygulamasına karşı oluşan tepkilere doğrudan bir yanıt niteliği taşır. Paşa, bu ziyaret sırasında inkılapların sadece yasalarla değil, toplumun benimsemesi ve bilinçli sahiplenmesiyle kalıcı hâle gelebileceğini vurgulamıştır. Özellikle gençliğe yönelik yaptığı ve Bursa Nutku olarak bilinen konuşmasında, gençlerin Cumhuriyet'e sahip çıkmaları gerektiğini belirterek onlara

27 *Cumhuriyet*, 06.02.1933, s.1.; Vakit, 06.02.1933, s.1.

28 Rıza Ruşen Yücel, *Atatürk'e Ait Birkaç Fıkra ve Hatıra*, Şaka Basımevi, İstanbul, 1947, s.5-6.

Hayat Ansiklopedisi
55
inci cüzü çıktı

Cumhuriyet

Onuncu sene: No. 3589 Telgraf ve mektup adresi: Cumhuriyet, İstanbul - Posta kutusu: İstanbul, No. 248 Telefon: Başmuharrir ve evi: 24290, Tahrir heyeti: 24288, İdare ve matbaa kısmile Matbaacılık ve Neşriyat Şirketi, 24289

İSTANBUL — ÇAĞALOĞLU

Cumartesi 5 Mayıs 1934

Hayat Ansiklopedisi
Büyük bir kütüphaneyi bir anda evinize getiren en faydalı eserdir. Her evde bir tane bulunmak lâzımdır.

JENERAL KONDİLİSİN ANKARAYI ZİYARETİ

Balkan Misakı Ve Yunanistan

«Bir Balkanlı diğer bir Balkanlıya taarruz etmiyecek, ederse onun bu taarruzu müşterekan iptal edilecektir. Bu karar katî olunca hiçbir Balkanlının diğer bir Balkanlıya tecavüz etmiyeceğini anlamakta müşkülât çekmemesinin... Harbetmeğe mecbur olmaksızın sulhu temin etmenin parlak misali burada görülür.»

Jeneral Kondilisin reisliği altındaki Yunan askerî heyeti bugün Ankaraya vâsıl olmuş bulunacaktır. Yunan Harbiye Nezaretinin bu ziyareti esnasında görüşülecek meseleleri tahmin etmek güç olmasa gerektir. Balkanlarda sulhu idame etmek maksadile vücude getirilmiş dostluk ve ittifaklara tatbikat sahasında türlü hal ve ihtimallere karşı takip edecekleri hareket tarzının ana hatları İzmirdeki mülâkatlarda gösterilmiş, ve bunların tafsilâtının tesbiti bilâhare bırakılmıştı. Beraberinde Yunan Erkânı Harbiye Reisi Katmiyotis te bulunan Jeneral Kondilisle Ankarada şimdi bu tafsilât üzerinde görüşülecek demek olur. Ana hatlarile hedefleri zaten muayyen olan bu yeni mütekabiliyetin tafsilâtını tesbit etmekte hiç müşkülât çekilmiyeceğini de kesâlik kolaylıkla tahmin edebiliriz. Türk - Yunan dostluğunun Balkanlarda ilk anlaşma zamanı olduğu kadar eski samimiyet ve ciddiyetini muhafazada devam ettiği de bu suretle bir daha sabit olmuş olacaktır. Biz bundan en kat'î suretle eminiz. Nitekim yakın atî bu hakikati herkese göstereceklir.

Balkanlarda Türk - Yunan dostluğu bir Balkan ittifakı misakına tekaddi etti. Balkanların sulhu kürelerini ilgilendiren hâdiselerden mütevellid bulunmuş bu kısmile beraber bütün Avrupa için de büyük bir ehemmiyet olduğu halde hemendemse, zahir Balkanların barut fıçısı halinden kurtulmamasını istiyenler bulunduğu için, bu hâdiseyi hoş bulmıyanlar, temkîr edenler ve onu suya düşürmeğe çalışanlar görülebildi, ve Bulgaristanın şimdilik Balkan misakına iştirak edemiyeceğini hususî vesâyetçi bir yolda bir hayli istimar edildi, ve nihayet M. Venizelosun Atinada koparduğu gürültü bu nahoş dedikodular üzerine kucaktan bir tüy dikti. O cihetle Jeneral Kondilisin Ankaraya sâtenve çoktan mukarrer olan seyahati arzuladığımız bu son hâdiseler yüzünden hususî bir ehemmiyet kazanmış bulundu. Ankara müzakerelerinin bütün bu efkârları silip süpürerek vaziyeti esâsî aydınlığına irca edeceğinde bizim şüphemiz yoktur.

Gerek Türk - Yunan dostluğu, gerek onu daha geniş mikyasta ihmal edenden Balkan misakı şu pek açık olduğu kadar pek sade esasa istinat eder: Balkanlarda ve Balkanlılar arasında sulhun Balkanlılar tarafından teminât ve tekâmül esasında temini. Eğer hakîkaten Balkan devletleri bu açık ve sade esasta samimî işler bu suretle Balkanlar sulhu hatta asla top tüfek istemeden temin olunası bir gaye olmuş olur. Nitekim diyoruz: Bir Balkanlı diğer bir Balkanlıya taarruz etmiyecek, ederse onun bu taarruzu müştereken iptal edilecektir. Bu karar katî olunca hiçbir Balkanlının diğer bir Balkanlıya tecavüz etmiyeceğini anlamakta müşkülât çekmemesinin. Bu bir esaslı kuvveti zaruriyetindedir, ve bu samimiyet bir devam olduğu müddetçe Balkanlılara bu sulhperver kararın benâhîlecek kuvvet tasavvur olunamaz. Harp etmeğe mecbur olmaksızın sulhu temin etmenin parlak misali burada görülür.

M. Venizelosun Atinada koparduğu gürültülerden dolayı Balkan misakı âkibetlerinden bazılarının ve meselâ Yugoslavyanın vaziyeti tasrih etmek istediğine ait rivayetler işitiyoruz. Bu haber yalan olmasa bile yanlıştır. Yugoslavya Balkan misakının yürümesi lüzumu etrafında olanca kuvvetile cidî ve samimîdir. Yunanistana gelince muhaliflerin itirazlarına karşı Çalda - ris hükûmetinin misak hakkında beyanatta bulunmak mecburiyetinde kalmış olduğunu biliyoruz. Belki bu beyanat bazı izahat istiyebilirdi. Ancak Yunan Hariciye Nazırı M. Metaksas bu izahı kendiliğinden vereceği beyanatın misakı hiçbir noktasında tadil ve tebdil etmemiş olduğunu tasrih etti. Zaten bunu başka suretle düşünmeğe mahal yoktu, ve zaten M. Venizelosun itirazları evham ve hayallerden başka birşey değildi. Temsilî olunacak nokta M. Venizelosun Balkanlar içine velev ki bir ihtimal şeklinde harici bir büyük devleti, yani İtalyayı kıvıştırmış olmasıdır. Biz, bizim de dostumuz olan İtalyaya hiçbir zaman Yakındarkta sulhu ihlâl etmek fena niyetini atfetmeği hiç düşünmemiş olduğumuz için Venizelosun olmıyacak ihtimallerle dedikodu yapması ortaya hakikaten teessüf olunacak nahoş bir vaziyet çıkarmış oldu. Nihayet hakiki vaziyet kendi samimiyetine irca olunmak suretile M. Venizelos kendi hatasile başa bırakılabilir. Bizce bu için mesâil ve mahiyeti işte bu kadardır. Balkan misakı Yunanistanla İtalyanın muharebeye tutuşmasını, hatta ihtimal şeklinde dahi, tasavvur etmemiştir. Bu ittihâd yalnız Balkanlar ve Balkanlılar arasında sulhu ittihâd etmiştir. Bu hakîkat müvacehesinde hayalî ihtimallerle rahatsız olmaktan daha abes birşey olamaz.

Türk - Yunan dostluğunun faydalı ve şerefli bir anlaşma olduğunda şüphe yoktur. Bunun Balkanlara doğru tekâmülündeki daha büyük fayda ve şerefi takdir edememiş olan M. Venizelosu bu hareketile Türk - Yunan dostluğuna da zarar ircı edebilecek bir yola, da yanlış bir siyaset yapılmasına sanılsa farkında olamamıştır. Maamafih M. Venizelosun itirazları zayıflayacaktır. Çünkü bu itirazlar Balkanlarda sulh lehine mukarrer siyasetlerin zarfesine halel gelmiş değildir.

Türk - Yunan dostluğu Türk - Yunan hudutlarının müştereken ve müsâbakaten muhafazasında sulh lehine mukarrer siyasetlerin zarfesine halel gelmiş değildir.

Türk - Yunan dostluğu Türk - Yunan hudutlarının müştereken ve müsâbakaten muhafazasında sulh lehine mukarrer siyasetlerin zarfesine halel gelmiş değildir.

YUNUS NADİ

(Mabadi üçüncü sahifede)

Reisicumhur Hz.

Gazi Hz. dün Bursayı teşrif ettiler

Yalova 4 (A.A.) — Reisicumhur Hazretleri bugün saat sekiz - de refakatlerinde Başvekil Paşa Hazretleri olduğu halde Yalovadan otomobille hareket edecek Orhangazi, Gemlik yolile Bursayı teşrif buyurmuşlar ve 16 da aynı yoldan Yalovaya avdet buyurmuşlardır.

Orhangazi ile Gemlikten geçerek Bursaya muvasalat ve oradan müfarekatlerinde çok büyük ve hasaretli tezahürat yapılmıştır.

Yemen sıkıştı

Mısır Kralından tavassut istiyor

İmam Yahya müslüman âlemine de bir beyan - name neşretti

Kahire 4 (A. A.) — Yemen İmamı Yahya, Elbilâğ gazetesinin çektiği telgrafa dün saat on beşte telgrafla şu cevabı vermiştir:

«Telgrafınıza cevaben, sulh siyasetimiz muci - bince ve Müslümanları dâi - me sevkettiğimiz mukaddes kendimizi harp halinde telâkki etmemiz

(Mabadi üçüncü sahifede)

Kömürlerimizin fiati indiriliyor

Sovyet kömürlerinin rekabet etmelerine meydan verilmiyecek

Ankara 4 (Telefonla) — İktısat Vekâleti, transit Sovyet kömürlerinin, kömürlerimizin sürümüne mâni olan

(Mabadi beşinci sahifede)

Sümer Bankın yaptıracağı İzmit kâğıt fabrikası

Sene nihayetinde memleketimizin kullandığı yazı ve sargı kâğıtlarile mukavvaların %60ını imal edecek

İktısat Vekili Celâl Bey, kâğıt fabrikasının yerini mahallinde ve ... üzerinde tetkik ederken

(Sağdan itibaren, Sümer Bank Umumî müdürü Nurullah Esat Bey, Celâl Beyin hususî kalemi, İzmit mebusları ve müstakbel Paşa, dördüncü kolordu erkânıharbiye reisi)

İktısat Vekili Celâl Beyefendi, ve - velce de yazdığımız üzere, İzmite, orada yapılması takarrür eden kâğıt fabrikasının mevkiini tayin için gitmişlerdi. Hareketten İzmite motorbotla gitmiş, İzmit körfezi sahilleri, Boğaziçi kadar güzeldir. Bilhassa geceleri ahengi güzeldir. Bilhassa geceleri ahengi

(Mabadi dördüncü sahifede)

Jeneral Kondilis dün geldi

Yunan askerî heyeti merasimle karşılandı ve Ankaraya hareket etti

Aziz misafirimiz hulâsaten şunları söyledi: «Ankaraya büyük şeflerinizle iki dost milletin hayati işlerini görüşmeğe gidiyorum. Maksadımız milletlerimizin refahı ve sulhun takviyesidir. Kimsenin arazisinde gözümüz yok, yeter ki onların da olmasın!»

Yunan Harbiye Nazırile Erkânıharbiye reisi, Vali muavini ve Kolordu Kumandanı Şükrü Naili Paşa için tandığı Yunan millî marşını dinlerlerken

Yunan Harbiye Nazırı Jeneral Kondilis, refakatinde Yunan Erkânıharbiye Reisi kaymakam M. Katmiyotis ve Yunan Hariciye Nezareti siyasî kalem müdürü M. Roseti ve yaverleri olduğu halde dün akşam saat 17,30 da Romanya hududunda Recul Karol vapurile sehrimize gelmiştir.

Dost Yunanistanın Harbiye Nazırı ve müşiri Topane rıhtımında Üçüncü Kolordu Kumandanı Şükrü Naili ve Merkez Kumandanı Fehmi Paşalarla Vali muavini Ali Rıza, Hariciye Vekâleti namına Hariciye protokol memurlarından Nuri Şefkati Bey, deniz kumandanları, buvük rütbeli bir çok zabitlerimiz, Yunan konsolosunu erkânı ve Muhtelit Mübadele Komisyonu Yunan murahhas heyeti tarafından karşılanmıştır.

Bir şiyade müfrezemiz resmi selâmı ifa etmiş ve musika Yunan millî marşını çalmıştır. Jeneral Kondilis ve refakatindeki zevatla istikbal heyeti Yunan marşını selâm vaziyetinde dinlemişler-

Yunan Harbiye Nazırı Jeneral Kondilis

dir. Misafir Harbiye Nazırı kendisini istikbale gelen heyete teşekkür ettikten sonra otomobille Perapalas'a gidip bir müddet istirahat etmiş ve müteakiben gene otomobille Topane rıhtımına ve oradan Ankara mütarilc Haydarpaşaya gitmiştir.

Aziz misafirimiz Haydarpaşada akşam treninin arkasına bağlanan hususî bir vagonla Ankaraya hareket etmiş ve istasyonda, genç Kolordu Kumandanı Şükrü Naili ve Merkez Kumandanı Fehmi Paşalarla Vali muavini Ali Rıza Bey ve diğer zevat tarafından teşyi olunmuştur.

Jeneralın beyanatı

Jeneral Kondilis dün Perapalas otelinde kendisile görüşen bir muharririmize sorduğu sualleri cevap vererek şu mühim beyanatta bulunmuştur:

— Türkiyenin Büyük Reisicumhuru Mustafa Kemal Hazretlerile ve Başvekil İsmet Paşa Hazretlerine hürmet - lerimi arzetmek, ve aziz dostum Tevfik Rüştü Beyi ziyaret etmek ve Erkânıharbiyei Umumiye Reisi Müşir Fevzi Paşa hazretlerini görmek için

(Mabadi beşinci sahifede)

Pariste çok samimî bir toplantı

Elçimizin ziyafetinde yüksek rical bulundu

Paris elçimiz Suat B. M. Berger

Paris 4 (A.A.) — Türkiye büyük elçisi Suat Bey ve refikaları dün

(Mabadi beşinci sahifede)

Kayseride yapılan ilk tayyaremiz

Eskişehirde muhtelif tecrübeleri yapılacak

Ankara 3 (A.A.) — Amerikan - Türkiye tayyare şirketinin Türk işçileri tarafından ilk seri olarak yapılan altı adet avcı tayyaresinden biri bu sabah Kayseriden sekizi 40 geçe hareket ederek 50 dakikalık bir uçuştan sonra 9,30 da şehrimize gelmiş ve öğleden sonra Eskişehire hareket etmiştir.

Tayyare Eskişehirde süratı, irtifa ve mukavemet uçuşlarını yapacaktır. Türk işçisinin gösterdiği kabiliyet ve meharet mucibi memnuniyettir.

Peşteye giden heyetimiz

Macar Başvekili dün heyetimizi kabul etti, Meclis Reisi 120 kişilik bir ziyafet verdi

Peştede Macar Parlâmento sarayı, Macar Başvekili M. Gömböş ve heyetimizin reisi Hasan Bey

Peşte 3 (A.A.) — Başvekil M. Gömböş bugün öğle üzeri Türkiye Büyük Millet Meclisi Reis Vekili Ha-

(Mabadi üçüncü sahifede)

Aşk fırtınası

Yazan: MUAZZEZ TAHSIN

Seven günlün lâkaydi ve ihanet karşısında içine düştüğü müthiş ıstırap fırtınasını ve bunun binbir serpintisile muzmahil olan bir hayatın hikâye - sini ince bir usûlüle dinlemek ister misiniz? Sonu gene bir gönlün saffvrile biten bir fırtınayı tasvir etmek, ber - halde fırtınanın kendisini yaratmaktan daha güç ve o nisbette daha ifade - lidir. «Aşk fırtınası» böyle bir maceranın çok merakla hikâyesidir. Yakında sevk ve heyecanla okumağa başlıyacaksınız.

Cumhuriyet gazetesi 5 Mayıs 1934

Cumhuriyet'in 10. yılı kutlamaları
Mudanya Cumhuriyet Halk Fırkası (İBB Atatürk Kitaplığı)

önemli bir sorumluluk yüklemiştir. Ayrıca Mustafa Kemal'in devlet otoritesine yönelik her türlü girişime karşı hukukun üstünlüğünü savunması, Cumhuriyet rejiminin korunması konusundaki kararlılığını da ortaya koymaktadır. Halkla kurduğu doğrudan iletişim sayesinde toplumun desteğini de yakından görmüş, Bursa halkının kendisine gösterdiği içten ilgi ve coşku, Türkçe ezana yönelik tepkilerin geniş kitlelere yayılmadığının kanıtı olmuştur.

Mustafa Kemal Atatürk'ün On Dördüncü Bursa Ziyareti (4 Mayıs 1934)

4 Mayıs 1934 Cuma

1934 yılında Atatürk, Kırşehir, Yozgat, Kayseri, Niğde ve Konya'yı kapsayan bir yurt gezisi gerçekleştirmiştir. Türkiye'ye gelmesi beklenen İran Şahı Rıza Pehlevi'nin ziyaretine yönelik hazırlıkları incelemek ve askeri birlikleri denetlemek amacıyla Batı Anadolu gezisine de çıkmış, bu kapsamda Uşak, Manisa, İzmir, Çanakkale, Balıkesir, Eskişehir, İstanbul, Yalova, Bursa ve Afyon'a uğramıştır.[29]

Atatürk, 4 Mayıs günü Yalova'dan Bursa'ya günübirlik ziyarette bulunmuştur. Gezinin ayrıntıları ile ilgili 5 Mayıs tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde şu ifadeler yer almaktadır: "*Reisicumhur Hazretleri, bugün sabah saat sekizde refakatlerinde Başvekil İsmet Paşa hazretleri olduğu halde Yalova'dan otomobille hareket ederek Orhangazi, Gemlik yolu ile Bursa'yı teşrif buyurmuşlar ve 16'da ayni yoldan Yalovaya avdet buyurmuşlardır. Orhangazi ile Gemlikten geçerek Bursaya muvasalat ve oradan müfarekatlerinde çok büyük ve hararetli tezahürat yapılmıştır. Bursa'da çok büyük ve coşkun tezahüratla karşılandı, saat 16.00'da aynı yoldan Yalova'ya döndü.*"[30]

1918 Drama doğumlu Bahri Tüfek 4 Mayıs tarihli Atatürk'ün Bursa ziyareti ile ilgili anılarında şunları aktarmaktadır: "*Atatürk'ü İkinci kez 1934 yılında gördüm. Köy Muhtarı İbrahim Efendi bütün köyü toplayarak Atatürk'ün Yalova'dan Bursa'ya eski yol üzerinden geleceğini söyledi. Bunun üzerine Atatürk'ün geçeceği yol üzerinde kadın ve çocukların dışındaki köyün erkekleri ve özellikle gençlerle yolun kenarında Atatürk'ü beklemeye başladık. Yol kenarında sadece bizim köyün erkekleri vardı. 5-10 dakika bekledikten sonra Yalova tarafından 7 araba geldi. Atatürk ortadaki arabadaydı. Araba bize yaklaşınca elindeki şapkayla bizi selamladı. Arabalar önümüzden geçip gitti.*"[31]

On Dördüncü Ziyarete Dair...

Atatürk'ün 4 Mayıs 1934 tarihindeki Bursa ziyareti, İran Şahı Rıza Pehlevi'nin Türkiye'ye yapacağı resmi ziyaret öncesinde hazırlıkları yerinde görmek ve kentte bulunan askerî birlikleri denetlemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Ziyaret, Atatürk'ün devletin askeri ve idari kurumlarını yakından takip etme yaklaşımının bir devamı niteliğini taşımaktadır. Türkiye'nin bölgedeki siyasi etkisini artırma ve modernleşme sürecini pekiştirme hedefleri doğrultusunda, bu gezide yerel yönetimlerin çalışmaları incelenmiş, askerî birliklerin durumu değerlendirilmiş ve iç istikrarın güçlendirilmesi için gerekli gözlemler yapılmıştır. Bursa halkı, daha önceki ziyaretlerde olduğu gibi Atatürk'ü büyük bir coşku ve içtenlikle karşılamıştır.

29 *Milliyet*, 01.12.1966, s.1.

30 Özgen, *a.g.m.*, s.5.

31 *Cumhuriyet*, "Reisicumhur Hz.", 5 Mayıs 1934, s.1.

Mustafa Kemal Atatürk'ün on dördüncü Bursa gezisi sırasında Gemlik'i ziyareti, 4 Mayıs 1934 (Bursa Kent Müzesi Arşivi)

Mustafa Kemal Atatürk'ün On Beşinci Bursa Ziyareti (15-17 Temmuz 1935)

1935 yılı, Mustafa Kemal Atatürk için reformların uygulanışını ve ülkenin durumunu yerinde görmek amacıyla pek çok bölgeyi ziyaret ettiği yoğun bir dönem olmuştur. Bu çerçevede 16-25 Şubat tarihleri arasında Alanya, Antalya, Silifke, Mersin ve Marmaris gibi Ege ve Akdeniz şehirlerini kapsayan geniş bir inceleme gezisi gerçekleştirmiş, ardından İstanbul'a dönmüştür. Aynı yıl içerisinde İstanbul'u farklı tarihlerde dört defa ziyaret eden Atatürk, 28 Haziran günü tekrar İstanbul'a gelmiş ve 10 Temmuz'dan itibaren beş gün süreyle Yalova'da bulunmuştur. 15-17 Temmuz tarihleri arasında ise Bursa'yı ziyaret ederek, burada hem yerel yönetimlerle görüşmüş hem de yürütülen çalışmalarla ilgili incelemelerde bulunmuştur.[32]

15 Temmuz 1935 Pazartesi

Atatürk, Yalova'daki dinlenmesi sırasında, 15 Temmuz 1935 günü Orhangazi, İznik ve Yenişehir güzergâhını takip ederek saat 15.30'da Bursa'ya varmıştır. İznik'te Vali, Halk Partisi Başkanı ve komutanlar tarafından karşılanan Gazi, Bursa'ya geçerek geceyi Çekirge'deki köşkünde geçirmiştir. 16 Temmuz tarihli *Kurun* gazetesinde Atatürk'ün Bursa ziyareti şu şekilde aktarılmaktadır: *"Atatürk, bugün saat 16'ya yirmi kala caddeleri dolduran halkın alkışları arasında şehrimizi şereflendirdiler. Doğruca Çekirge yolu üzerindeki köşklerine gittiler. Ulu önder, kısa bir dinlenişten sonra* Çekirge'de *bir gezinti yaptılar. Bu arada eski kaplıcaları gezdiler."*[33]

16 Temmuz 1935 Salı

Geceyi Çekirge Köşkü'nde geçiren Atatürk, ertesi gün öğleden sonra köşkten ayrılmıştır. 17 Temmuz tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde o güne dair şu bilgiler aktarılmaktadır:

> *"Şehrimizde bulunmakta olan Atatürk, bugün öğleye kadar köşklerinde istirahat buyurmuş, saat on beşte Cumhuriyet Köşkü'ne çıkmışlardır. Burada bir süre kaldıktan sonra refakatindeki zevatla birlikte Uludağ'a çıkmış, bir gezinti yaptıktan sonra şehre dönmüşlerdir. Atatürk, dün gece Eski Kaplıca'ya girerek halk arasında bir banyo almıştır. Bursalılar, Atatürk'e kavuştuklarından dolayı derin bir sevinç içindedirler. Şehir, bayraklarla donatılmıştır."*[34]

17 Temmuz 1935 Çarşamba

Atatürk, Bursa'da iki gece kaldıktan sonra, 17 Temmuz günü saat 16.00'da Bursa'dan ayrılarak Mudanya üzerinden saat 23.30'da Dolmabahçe Sarayı'na dönmüştür.[35] 18 Temmuz tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde bu ziyaretin son gününe dair şu bilgiler aktarılmaktadır: *"Üç gündür şehrimizde misafir bulunan Atatürk, bugün öğleye kadar köşklerinde istirahat buyurmuşlar ve saat 16.00'da Mudanya'ya, 17.00'de ise Ertuğrul yatı ile İstanbul'a hareket buyurmuşlardır. Vali, milletvekilleri ve komutanlar, Büyük Şefi uğurlamışlardır. Atatürk, önceki gece kaplıcalarda bir banyo almış,* Çekirge'de *yaya olarak dolaşırken karşılaştığı köylülerle sohbet etmiştir."*[36]

1923 İznik doğumlu Ali Fuat Girgin anılarında Atatürk'ün Bursa ziyareti ile ilgili şu bilgileri aktarmaktadır: *"Atatürk buraya gelirken arabasının lastiği patlamış. Orhangazi üzerinden gelmekteydi. Kaya ve Ali Osman isimli iki arkadaş onu karşılamaya gitmişti. Biz ilkokuldaydık henüz. Bizi gölün kenarındaki yolun yanına götürdüler. Orada bir-iki saat bekledikten sonra Atatürk'ü karşıda gördük. Sonra arkadaşlar lastik tamir olurken Atatürk'le sohbet etmişler. Onlara İznik'in yerlisi olup olmadıklarını sormuş, onlar da "Evet" demişler. "Bu yolunuzu yaptıracağım." demiş ve emir vermiş ve gölün iki kenarına yol yapıldı. Sonra da geldi Atatürk buraya. Ben de gördüm. Kumbaşı'nda iki arkadaşımız karşıladı. Geldi, belediye bahçesinde oturdu. Etrafında yanında getirdiği arkadaşları vardı. Sabiha Gökçen, Fahrettin Altay, hususi kalem müdürleri vardı. Ayrıca Belediye reisi, il genel meclis üyeleri yanındaydılar. Bahçenin batı tarafına bir çadır kurulmuştu, orada bir saatten fazla oturdu. Sabiha Gökçen ve Fahrettin Altay İznik'teki tarihi yerleri gezdiler. O da burada belediye reisi ile*

32 Yüceer, *a.g.e.*, s.93.

33 Önder, *a.g.m.*, s.5.

34 *Kurun*, "Atatürk", 16 Temmuz 1935, s.1.; Palazoğlu, *a.g.e.*, s.833.

35 *Cumhuriyet*, "Atatürk", 17 Temmuz 1935, s.1.

36 Banoğlu, *a.g.e.*, s.156.

YAHYA KEMAL

Bugün çıkan Perşembe gazetesinde en güzel şiirini neşretmiştir. Perşembe gazetesi Türkiyenin en çok okunan haftalık gazetesidir. Fiati 7,5 kuruş

Cumhuriyet

Onbirinci yıl sayı: 4012 İSTANBUL - CAĞALOĞLU Telgraf ve mektup adresi: Cumhuriyet, İstanbul - Posta kutusu: İstanbul No. 246 Telefon: Başmuharriri ve evi: 22208, Yazıhane heyeti: 24206, İdare ve matbaa kısmile Matbaacılık ve Neşriyat Direkti. 24209 - 24290. Çarşamba 17 Temmuz 1935

Hayat Ansiklopedisi 84 üncü cüzü çıktı

Italyanlar "Artık Afrikadan geri dönemeyiz!„ diyorlar

"25 yıl önce Trablusta yaptığımızı şimdi Habeşistanda yapacağız!„

Italyada yeni fırkaların silâh altına alınması Ingiltereye cevabmış!

Italyan - Habeş Uzlaşmazlığı Karşısında

Anlaşmazlığın neden ileri geldiğini anlamak kolay değildir: O kadar kaypak bir iş. Son incelemede ortaya çıkan, karşımıza dikilen hakikat kurd ve kuzu öyküsü (hikâyesi) dir. yireceğim demiş. Kuzu göstermiş ki kendini suyu bulandıracak yerde bulunmuyor, bu savaş (dava) doğru değildir. Kurd kuzuya suyu bulandırmış olsa da, bulandırmamış bulunsa da onu yiyeceğini söyliyerek kuzu kesmiş. Italyan - Habeş anlaşmazlığı denilen meselede yalnız Italya değil, Ingiltere bile işi açığa vurmak zorunda kaldı. Ingiliz Dış İşleri Bakanı Sir Hoar son verdiği söylevde Italyanın Afrikada genişleme hakkını kabul etmekle beraber Habeşistan ünün eski durumuna (vaziyetin) barış yolu ile kotarılmasını daha iyi bulduğunu anlatmağa çalışıyordu. Italyan basını (matbuatı) Ingiliz Bakanının sözlerinden yalnız genişleme hakkını kabul eden cümleyi almakla kalıblar ve bunun üzerine seyi almakla kalıblar ve bunun üzerine seyvinçli düşünceler yazdılar: Ingiltere de prensip olarak hakkımızı tanıyor işte diyerek.

Demek bu işte prensip olan hak Italyanın Habeşistanda geliştirdiği genişlemesinden ibarettir. Elinden gelirse Italya Habeşistanı yutacaktır. İşte anlaşmazlık denilen şey budur.

Meselenin nereden çıktığını hatırlayalım: Uval - Uval adlı bir yerde Habeşlilerle Italyanlar arasında bir çarpışma oldu. Çarpışmanın doğru sebebi şimdiye kadar anlaşılmış değildir. Habeşliler bunun Habeş topraklarını içinde ilerleyen Italyanların saldırışından ileri geldiğini söylüyorlar, Italyanlar ise durup duruken Habeşlilerin saldırışına uğrama oldukları ileri sürüyorlar. Milletler Cemiyetinin kararı ve iki anlaşmaz tarafın kabulile bir anlaştırma komisyonu toplanmıştı. Bu komisyonda ezu kavgasının olduğu yerihangi ülkenin toprağı olduğunu araştırmağa gelince Italyan delegeleri:

— Biz topraklarımı hangi hududda olduğunun araştırılmasına gelemeyiz.

Diyerek komisyonun çalışmasını durdurdular. Niçin? Çünkü hâdisenin olup bittiği toprakların hangi memleketin toprakları olduğu araştırılacak olursa o zaman iş suya düşebilirdi. Öyle anlaşılıyor ki Italyanlar böyle bir araştırma sonunda bu toprakların Habeş ülkesinde çıkacağından korkuyorlar. Öyle olunca bütün dünya gözünde hakkın sayılmalarından korkmağa hakları yok değildir. Ne hacet. Habeş topraklarını beğenmeyen, oralarını hakh hakkın ele geçirmeği düşünen ve bu uğurda Afrikaya büyük bir sefer ordusu yollıyan bir hükümet, esasen Habeşlilere kendi topraklarında hak tanımıyor demektir. Buna göre Italya bu işin barış yönü ile bitirilmesi yolundaki önergelen (teklifleri) kabul etmemekte kendi hakımından ne hakkı diyor ki: dır, ne de mantıkan. Dediğimiz gibi bu kuzu ile kurdun hikâyesidir.

Bir aralık Italyanın göya bir anlaşma yolunu kabul edeceğine dair çıkmış olan haberleri Italya şiddetle yalanladı (tekzib etti). Milletler Sosyetesi genel sekreteri M. Avenol Londraya gitmişti. Bu haberler onun ilkönce orada, sonra Paris'te çalışmalarından çıkmış olmalı. Her halde Italyanın Londra bürük elçisi M. Grandi böyle bir önergede (teklifte) bulunmamış. Yalnız o kadarı var ki son günlerde Ingiltere bu meselede üzerinde Fransa ile daha tıkı konuşmalara girişmiştir. M. Mussolini ise hiç olmazsa bir meydan sevaşı yapmak fikri üzerinde yapmaz bir kararla durduğunu sezk ve kesin olarak söyleyip durmaktadır.

YUNUS NADİ

(Arkası 3 üncü sahifede)

Habeş askerleri

İtalyanlar 12 ada halkını da askere almak istiyor, Mısır İtalyaya kömür ve deve satmamaya karar verdi, dün Süveyşden asker dolu 8 gemi geçti.

Roma 16 (Özel) — Cenubî Italya cephe gerilerini andıran bir görünüş almıştır. Bütün limanlarda hummalı bir faaliyet göze çarpmaktadır. Doğu Afrikasına hergün yapılarla asker, mühimmat ve cephane gönderilmekte-dir.

Paristeki «Agence économique et financière» in Roma aytarma Italyan - Habeş ittifâkı hakkında önemli bir diyevde bulunan vaâlhiyet sahibi bir Italyan devlet adamı şunları söylemiştir:

— Italya doğu Afrikası hakkındaki projelerini başarabilmek için bugünkü fırsatı kaçırmıyacaktır. Faşizmin disiplini ve teşkilâtı sayesinde Italya 25 yıl evvel Trablusta yaptığını bugün Habeşistanda tekrar edecektir.»

Romada neşredilen resmî tebliğ

Roma 16 (A.A.) — Bildiriği:

Basın ve Propaganda Bakanlığı bildiriyor:

«— Habeşistanda silâl hazırlıkların gittikçe artması, silâl mahiyette yeni tedbir alınmasını tezlizam etmektedir.

Sülâhlı kuvvetlerin bakanı olan Duce (Sülâh) fırkasının seferber edilmesini emretmiştir. Aynı zamanda ikinci sülâh imini taşıyacak olan bir fırka teşkil edilmiştir. Bundan başka «beginci siyah gömlekliler fırkası» nın da seferber edilmesi emredilmiştir. Buna «bir şubat fırkası ismi verilecek ve başına milisi Milis Komiser Başkanı olan General Teruzzi kumanda edecektir.

1909, 1910 ve 1912 tahsilkân ve otomobil sınıfları da silâh altına çağırılmıştır. Hava Bakanı diğer pilot ve uçmanların silâh altına çağırılmasını emretmiştir. Deniz Bakanı da 10 de «mümkün gemilerinin derhal yapılmasına başlanmasını emretmiştir. Bu gemiler faşist devrinin 14 üncü senesinin ilk ayları içinde denize indirilecekleridir.»

Yeni tedbirler Ingiltereye cevabmış

Roma 16 (Özel) — Siyasî Müsellini yeni alınan tedbirlerden hareketle budud hâdiselerinin önünü almak için başka çare olmadığını söylemiştir.

Siyasal Italyan mahafili Müsellini tarafından alınan bu tedbirlerin Avam Kamarasında Ingiltz Dış İşleri Bakanı tarafından verilen söylevle bir cevab teşkil ettiğini söylemektedirler.

(Arkası 9 uncu sahifede)

General Kondilis Roma ve Blede niçin gitti?

Gezinin Yunanistanda Krallığın dönmesile alâkadar olduğu, Küçük Andlaşma ve İtalyanın buna taraftar bulundukları haber veriliyor

Belgrad 16 (Özel) — Kralik Nalbi Prens Pol, Blede giderek Yunan Sü Bakanı General Kondilisi kabul etmiş, kendisile uzun bir konuşmada bulunmuştur.

Bu görüşmeden sonra General Kondilis Yugoslav Başbakanı M. Stoya - dinoviçle beraber Belgrada gelmiştir.

General Kondilis akşam Atinaya dönmüştür.

Belgrad 16 — Yunanistan Adsubaşkanı ve Sü Bakanı General Kondilis, Blede, Kralhk Naibi Prens Pol de görüştükten sonra:

— Yugoslavyaya yaptığım gürezin, Yugoslavyadaki dostlarımızla karşılaşmaktan başka hiçbir özel amacı yoktur.» demiştir.

Bununla beraber, Prens Pol ile General Kondilis in Yunanistanda krallığın geri getirilmesi hakkında görüşmüş oldukları sanılıyor.

General Kondilis

Haber alındığına göre, 15 eylülde yapılacak olan genel oyu General Kondilis tertib ve idare edecektir. (A.A.)

Fransızlar ne diyorlar?

Temps gazetesi dün yehimize gelen münasebetile Küçük Andlaşmanın Yunanistanda krallığın evdelmi Habsburgların tahta dönmelerinden hiibbirtin başka şekilde karşılaşılığını anlattıktan sonra diyor ki:

«Orada tekrar tesisle edilecek olan krallık yeni arazi istemiğe kalkmıyacaktır. Krallık taraftarı Yunanlılar her zaman Balkan Andlaşmasına ve Küçük Andlaşmaya taraftar olmuşlardır. Yugoslavya Kral Naibi, karşı tarafından, eski Yunan Kralının akrabasıdır. Demek oluyor ki, Atinada krallığın avdeti, Küçük Andlaşma devletleri payitahtlarında bir prensip muhalefetile karşılaşmıyacaktır.

General Kondilis, Prens Pol ve M. Stoyadinoviçle bilhassa bu ihtimal üzerinde görüşmüş olmalıdırlar.

(Arkası 7 nci sahifede)

Atatürk

Dün Uludağda bir gezinti yaptılar

Bursa 16 (Telefonla) — Şehrimizde bulunmakta olan Atatürk bugün öğleye kadar köşklerinde istirahat buyurmuşlar ve saat on beşte Cumhuriyet köşküne çıkmışlardır. Burada bir müddet kaldıktan sonra refakatindeki zevatla birlikte Uludağa çıkmışlar ve bir gezinti yaparak şehre dönmüşlerdir.

Atatürk dün gece Eski kaplıcaya girip halk arasında bir hayli dolaşmıştır.

Bursalılar Atatürke kavuştuklarından dolayı derin bir sevinç içindedirler. Her taraf bayraklarla donanmıştır.

Atatürkle M. Roosvelt arasında verilip alınan telgraflar

Ankara 16 (A.A.) — Amerika milli bayramı münasebetile Reisicumhur Atatürkle Amerika Cumhur Başkanı Franklin Roosvelt arasında verilip alınan telgraflar aşağıdadır:

Elselanz M. Franklin Dr. Roosvelt

Amerika egemenliğinin yıldönümü münasebetile tebrikle - rimle beraber özel gönnciniz ve büyük dost cumhuriyetin genliği için beslediğim dostça dileklerim kabulünü eksclansmınızdan dilerim.

KEMAL ATATÜRK

Elselanz Kemâl Atatürk Türkiye Reisicumhuru

İstiklâl gücü münasebetile zatı devletleri tarafından izhar buyurulan halisane temenniyatı fevkalâde takdir eder ve gerek kendi namına ve gerek Amerika milleti namına temennıyatınıza mukabele etmekle büyük bir bahti - yarlık duyarım.

FRANKLİN D. ROOSVELT

Hangi Yahudiye git, demişiz?

Kudüste uydurulan bir propaganda balonu

Selânikte çıkan İndependant gazetesinin 13 temmuz tarihli sayısında, Kudüsten verilmiş şöyle bir haber okuduk:

«— Türk hükümeti tarafından, Türkiyedeki siyonist hareketlerine karşı alınan tedbirler, Türkiyeli olup, şimdi Filistinde yaşamakta bulunan Musevileri, bir birlik halinde toplanmağa sevketmiştir. Bu yeni teşekkül, ilk toplantısında, Türkiye Yahudilerinin muhaceretini kolaylaştıracak tedbirleri gö -

(Arkası 8 inci sahifede)

KENDİ KENDİMİZİ TENKİD:

Trakyanın bayındırlığı

Hayatî meseleler için bütçe darlığının mazeretine sığınmakta hiçbir doğruluk yoktur. Trakyanın bayındır kılınmağa dedik. Bittabi İstanbulu da çevresi için almak lâzım gelen bu kararımızın en mükemmel şekilde gerçekleşmesi için elimizden gerek tedbirleri alacağız ve bunu Kamuoyu açık söyliyeceğiz. Yarım tedbirler, dürtbaşı muvaffakiyetsiz işler Cumhuriyet Türkiyesine yaraşmaz.

İstanbul ve çevresini, Trakya bayındırlığı içinde özel incelemeler isttiyen önemli bir parça sayarak Trakyaya otuzbeşlerle geçmemiz için bir düzenle yürürlüğe girmesinde gerekliği hergirevde kabriz. Göğmenler öyle oturtulmalıdırlar ki hemen önümüzdeki yıldan başlıyarak derhal üretici bir durumu geçmelidir - lir. Bunun için yapılacak fedakârlık ne ise hep yapılmak lâzımdır. Millet kamuoyunun istediği budur.

Göçmen oturtmak adına şimdiye kadar binde bir hiçbir zaman bütün bir bütünlük gösterememiş olan hastalığın bu kerki Trakya içinde tekrarlanmamasını isteriz. Memlekete gelecek muhacirlerin tehirin dahi onara kalmasına razı değiliz.

**

Kelimeler: Kamuv (kamu + ay) = Efkârı umumiye — Üretici, üreten = Müstahsil — Durum = Vaziyet — Avara = Boş, aylak.

Sinaya görüşmelerinden sonra

«Küçük Andlaşmada hareket birliği her zamankinden fazladır»

M. Titulesko «Dış siyasamızda değişiklik haberleri düşman propagandasının sonuçudur» diyor

Sinayadan bir görünüş

Bükreş 16— M. Titulesko saat 23 te ecnebi memleketlere hareket etmiştir. N. Titulesko gitmeden önce gazetecilere şu diyevde bulunmuştur:

«— Memleketten çok memnun olarak ayrılıyorum. Arzulanan durum karışık olabilir. Fakat Küçük Andlaşma ile Balkan Andlaşmasının ile - tide çıkabilecek kâdireket birliğinin her zamankinden daha fazla mevcut olduğunu teyid edebilirim.

Yunan dış işleri idaresinin M. Makil

(Arkası 8 inci sahifede)

Buğday vaziyetinin Borsa da farkında değil!

Memleketi gezen Ziraat Müsteşarı mahsulü bulduğunu söylüyor, Borsa değirmencilerle fırıncılara acındırmağa çalışıyor!

İstanbul Ticaret Borsası idare heyeti dün toplanmış ve son günlerde bütün Istanbul halkını yakından ilgilendiren (alâkadar eden) buğday durumunu görüşmüştür.

Öğrendiğimize göre borsa meclisi buğday tekeltesinin bu yıl pek iyi olmadığı kanaatini edinmiştir. Istanbulda şimdi normal olarak 300 ton buğday gelmelidir. Halbuki son zamanlarda günde 140 - 150 ton arasında buğday gelmektedir. Bu da stoku azaltmıştır. Insanoğlu iktim gelirden bu yüzden değirmenciler buğday bulamamaktan ve fırıncılar da ekmeklerinin kıvrandığı durmaktalarmış..

İşte borsa meclisinin vardığı sonuç. Fakat bir de biz buna kendi görüşlerimizi ekliyelim: «

Bir defa son zamanlarda gelen günlerdeki buğday normalden az değildir ve bu böyle olsa bile dünyadan gelen un ile bu boşluk kapatılmaktadır. Değirmenci-

Tarım Müsteşarı Atıf

lerin buğdaysız kalmaları ise Istanbulda bu işten biraz anlıyan hiçbir kimsenin

(Arkası 7 nci sahifede)

Yüksek bir hamiyet eseri

İzmirde Mensucat Şirketi Başkanı M. Harri Jiro Hava Kurumuna 10,000 lira teberru etti

İzmirde Hava Kurumu için bir toplantı, köşede M. Harri Jiro

İzmir (Özel) — Şehrimizde Hava Kurumu için canlı ve emalı bir çalışma vardır. Hava Kurumuna bağlı olmak üzere teşekkül eden bir komite, adk ak toplantılar yapmakta ve İzmirlilerin üyelik ve teberru olarak yaptıkları yardımları günden geçirmekte, tedbirler almakta, kararlar vermektedir.

İzmirdeki dost yatırımcılar dâ, hava tehlikesinin kendileri için de var olduğunu düşünerek teberruu ve üye yazılmağa başlamışlardır.

İzmir Müsevilerinden bir grup, Partii Başkanı Avni Doğanı makamında ziyaretile bu iş üzerinde konuşmuştur. Avni Doğan İzmir Müsevilerinin iyi bir örnek olmalarını tavsiye etmiştir. Hiçyet ta elden gelen fedakârlığın esirgenmiyeceğine söz vermiştir.

Türk Mensucat Anonim şirketi yönetim kurulu başkanı M. Harri Jiro 15 bin lira teberrudan başka 2000 lira üyelik için söz vermiştir. Şirketin mensucatları da masallarından % 2 vermeği taahhüd etmişlerdir.

CUMHURİYET — Türk yurduna karşı gösterdiği bu yüksek hamiyetli ö-

(Arkası 8 inci sahifede)

Cumhuriyet gazetesi 17 Temmuz 1935

sohbet etti ve burayla ilgili bilgiler aldı. Ondan sonra biz de burada O'nun geliş gününü, bayramla kutlamaya başladık."[37]

On Beşinci Ziyarete Dair...

Atatürk'ün 15-17 Temmuz 1935 tarihleri arasında yaptığı Bursa ziyareti, şehrin kalkınma sürecini yakından incelemesine ve mevcut gelişmeleri değerlendirmesine olanak sağlamıştır. Bu ziyaretinde Atatürk'ün, Orhangazi, İznik ve Yenişehir güzergâhını tercih etmesi özellikle dikkat çekicidir. Alışılmış ana yolların dışındaki bu güzergâh seçimi, kırsal alanlarda sürdürülen dönüşümü bizzat görmek ve ihtiyaçları doğrudan yerinde tespit etmek istemesiyle ilişkilidir. Ziyareti sırasında yerel yöneticiler ve halkla kurduğu doğrudan temas sayesinde bölgenin sosyal ve ekonomik durumunu bizzat yöre sakinlerinden dinleyerek yerel ihtiyaçlara ilişkin değerlendirmelerde bulunmuştur. Ziyaretin ardından İznik halkının, birçok kentte olduğu gibi Atatürk'ün geliş gününü sonraki yıllarda bayram havasında kutlaması, bu gezilerin toplum hafızasında güçlü bir şekilde yer ettiğinin ve Atatürk'ün bıraktığı etkinin sürekliliğinin önemli bir göstergesidir.

Mustafa Kemal Atatürk'ün On Altıncı Bursa Ziyareti (6-8 Haziran 1936)

Atatürk, 1936 yılında İstanbul'a yedi kez gelmiş ve bu ziyaretlerinde yaklaşık üç buçuk ay kalmıştır. Bu süreçte, Tekirdağ'ın Çorlu ve Muratlı ilçeleri ile Bursa, Eskişehir ve Yalova'ya çeşitli ziyaretler gerçekleştirmiştir. 24 Ağustos'ta başlayan ve altı gün süren Üçüncü Türk Dili Kurultayı'na katılmış, 4 Eylül'de ise İngiltere Kralı VIII. Edward'ı karşılamıştır.[38] Günlerinin büyük bölümünü İstanbul ve Yalova'da geçiren Atatürk, 17 Mayıs'ta geldiği İstanbul'dan 6 Haziran'da Bursa'ya geçmiş ve burada iki gün kalmıştır.

6 Haziran 1936 Cumartesi

Atatürk, 6 Haziran 1936 günü saat 15.30'da Kalamış Vapuru ile Dolmabahçe Sarayı'ndan hareketle 18.30'da Mudanya'ya ulaşmıştır. Bursa Valisi Şefik Soyer ile Askeri Kumandan Salim Cevad tarafından karşılanan Atatürk, saat 18.45'te Mudanya'dan otomobille hareketle Bursa'ya gelmiş ve saat 19.30'da köşke varmıştır.[39]

7 Haziran tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde şu ifadeler yer almaktadır: "*Reisicumhur Atatürk Bursayı şereflendirdiler. Atatürk bugün Mudanya yolundan Bursayı şereflendirdi... Atatürk, Bursa'ya gelir gelmez doğruca Atıcılardaki Türkkuşu Kursu'nu teşrif ettiler. Oradan da Asrî kaplıcaya geldiler. Şehir baştanbaşa bayraklarla donatılmıştır. Bursa halkı, aziz önderlerine Atatürk'e kavuştuklarından hakiki bir bayram yaşamaktadırlar.*"[40] Atatürk, akşam saatlerinde Çelik Palas'ın bahçesinde halkla bir araya gelmiştir.[41]

7 Haziran 1936 Pazar

7 Haziran 1936 günü, Sabiha Gökçen, Yeşilköy Tayyare Karargâhı'ndan havalanarak Bursa'ya bir uçuş gerçekleştirmiştir. Atatürk, Sabiha Gökçen'in Bursa semalarındaki uçuşunu bizzat takip etmiştir. Gökçen, anılarında bu uçuşla ilgili şu ifadeleri aktarmaktadır: *"Atatürk'ün Bursa ziyaretlerinden birinde, hareketinden önce beni yanına çağırtarak, 'Sabiha', dedi, 'Şöyle bir gidip dinleneceğim Bursa'da... Sen de uçarak gel. Doğup büyüdüğün yere, hemşerilerin arasına uçağınla in, onları gururlandır.' Bu emir üzerine birkaç gün sonra uçağımla Bursa'ya gitmek üzere hazırlandım."*[42]

8 Haziran tarihli *Akşam* gazetesi, bu olayı ayrıntılarıyla aktarmış ve Bursa'nın Türk havacılığının büyük bir başarısına tanıklık ettiğini vurgulamıştır. Haberde, Gökçen'in saat 16.20'de Yeşilköy Tayyare Karargâhı'ndan havalanarak Yalova üzerinde bir tur attıktan sonra 35 dakikada Bursa'ya ulaştığı belirtilmiş, iniş noktasında ise Bursa Valisi, vilayet erkânı, Korgeneral Fahrettin, kolordu ve fırka kumandanları,

37 *Cumhuriyet*, "Atatürk", 18 Temmuz 1935, s.1.

38 Yüceer, *a.g.e.*, s.202-203.

39 Özgen, *a.g.m.*, s.5.

40 *Cumhuriyet*, "Reisicumhur Atatürk Bursa'yı Şereflendirdiler", 7 Haziran 1936, s.3.

41 *Cumhuriyet*, "Reisicumhur Atatürk Bursa'yı Şereflendirdiler", 7 Haziran 1936, s.3.

42 *Kurun*, "Atatürk", 8 Haziran 1936, s.1.

Küçük anlaşma devletlerinin Bükreş konuşmaları

(Yazısı 2 inci Sayfada)

YIL: 19-2
SAYI 6612-562

Sayısı Her Yerde 3 Kuruş

KURUN

İSTANBUL
PAZARTESİ
8
HAZİRAN
1936

Parasız muayene kuponu

Bu kupondan yedisini biriktiren okuyucumuz KURUN dok toruna kendini parasız muayene ettirebilir.

(Tafsilât 7 inci sayfada)

Almanya ile Italya bir anlaşma yapıyorlar!

Italya Almanya'nın müstemleke almasına yardım edecek

Almanların Balkanlara doğru yayılmalarına muhalefet etmiyecekmiş!

Mussolini ile Hitler üç sene evvelki Venedik görüşmelerinde

Paris, 7 (A.A.) — Matin gazetesinin diplomasi muhabiri Romadan bildiriyor: Italya, Almanya ile bir ademi tecavüz misakı akdine karar vermiştir. Bu misak, zeri tedbirlerin kaldırılmaması takdirinde tehaddüs edecek bütün hukuk ve ihtimalleri ihtiva etmektedir. Bu misak, ihtimal 30 haziranda imza edilecektir.

Muhabire göre, bu tarih, B. Mussolininin sabrının son haddidir.

Bu misakın akdi için icap eden bütün tertibatın evvelce alınmış olduğu söylenmektedir.

Ciddî membalardan alınan husûsî haberlere göre misak, Italyanın şöyle bir teahhüdünü ihtiva etmektedir:

Italya, Almanyanın müstemlikelere dair olan metalibine, elinde mevcut olan siyasî, diplomatik ve iktisadî bütün vesaikle müzaheret edecek ve nasyonal sosyalistlerin Balkanlara doğru tevessüüne muhalefet etmiyecektir.

Buna mukabil, Almanyanın Avusturyanın tamamiyetine riayet etmeği teahhüt etmiş olduğu rivayet olunmaktadır.

Sigortaya emniyet

(Ponöa) ve (Türkiye Millî) sigorta şirketlerinin malûm vaziyetleri dolayısile yapılan tetkiklerin ilk safhası bitmiştir. Bu tetkiklerin birinci hedefi bu müesseselere sigorta edilmiş olanların mümkün olduğu kadar haklarını muhafaza etmekti. Elde edilen neticenin bu maksadı ne derecelerde temin edeceği henüz belli değildir. Yalnız bizim aldığımız haberlere göre (Türkiye Millî) ye kayıtlı olanların tediye kalan hakları ile tahmin edildiği kadar büyük bir yekûn tutmamaktadır. Sigortacılığın istikbalini kurtarmak için sigorta şirketlerine karşı halkın sarsılmış olan emniyetini yeniden kazanmak lâzım geldiğine göre bu ağır yekûnun ciddî bir tedbirle [illegible] bulunabilecek derecelerde olması bir tesadüf neticesidir.

Hakikat halde (Türkiye Millî) ye sigorta edilmiş olanların (Türkiye) [illegible] tediye tertibatı ile ilgası edilmiş olanlarını kabul etmek lâzımdır. Bu müesseselerin müşterilerinden belki fazla olanın dahası (Türkiye Millî) gibi alelâde yabancı bir firmanın gişesinde olduğunu bilmiyorlardı. Böylelikle (Türkiye Millî) ye sigorta edilmiş olanlar bir tasfiye neticesinde zarara uğradıkları takdirde bütün millî müesseselere karşı olan emniyet bundan az çok sarsıntıya uğrıyacaktır. Bundan için (Türkiye Millî) müessesesinin değil, fakat bu müesseseye yazılmış olanların haklarını kurtarmağa çalışmak yerinde bir tedbir olur.

(Türkiye Millî) de bugün mer'iyet mevkiinde olan (1144) poliçe vardır. Bunların şimdiye kadar verdikleri tediye (681.731) lirayı bulmaktadır. Bunlar elde olan ihtiyat paraları ile mevcut krymetleri yekûnu çıkarılınca bugünkü hakiki açığı (165.000) liradır. İşte fikrimizce, memleketimizde sigortacılığa karşı millî emniyeti muhafaza etmek için karşılığı bulunmak lâzım gelen para bundan ibarettir. Mevcudiyet esasında sigortacılıkla alâkası olan müesseseler kendi menfaatleri bu karşılığın bulunmasında göreceklerdir için belki de mevcut riski kendi aralarında takasım etmeye razı olacaklardır. Hattâ bir kanun bundan sonra Türkiyede sigortacılık etmek hakkını böyle bir riski kabul şartına bağlamak gibi tedbirler de düşünülebilir.

Herhalde bizim için mühim olan şey (Türkiye Millî) nin iflâs altında çabalamasına resmen müsaade edilmiş olan bir yabancı müessesede zarara uğrıyan vatandaşların haklarını elden geldiği kadar muhafaza etmektir. Bunun temini şeklini düşünmek ve bulmak hükûmete ait bir işitir.

ASIM US

Poğaz konferansı

Yunanistan murahhasları

Atina, 7 (A.A.) — Yunanistan Montreux Boğazlar konferansında dış bakanlık genel direktörlerinden Mavrudis ile Paris elçisi Pilitis temsil edeceklerdir.

Türk tayyareciliğinin göğüs kabartan bir muvaffakıyeti

ilk kadın tayyarecimiz Bayan Sabiha Gökçen çocukluğunun geçtiği Yeşil Bursa üzerinde dolaştı

Atatürk uçuşların yapıldığı meydanda buludu

Bayan Sabiha Gökçen

Muvaffakiyetli Türk kadın tayyarecisi tayyaresinde

Kahire, 7 (A.A.) — Başvekil Nahas paşa Anadolu Ajansının Kahire muhabirini kabul ederek aşağıdaki beyanatta bulunmuştur:

"Kardeş Türkiye vakayiini pek yakından takip ederim. Bir aralık adeta haritadan silinmiş iken onu yalnız askeri değil, her sahada kurtaran ve yükselten Atatürkün dehası, onun teşkilâtçılığına, iki kardeş milleti birbirine daha sıkı bir surette bağlıyacak olan bir muahedeyi adeta bir Mısır meselesi addediyorum.

"İngiliz — Mısır muahedesinin Londrada fevkalâde komiser tarafından yapılan temaslarla işi bir neticeye varacağını ümit ederim ve eminim ki Mısırın istiklâlinden en ziyade memnun olacak Türklerdir.,,

Atatürk

Bursalılar arasında

Bursa, 7 (A.A.) — Atatürk akşam üzeri Çelikpalas bahçesini çevirdiler. Bütün arasında uzun müddet oturdular ve halkın sürekli alkışları ve bir sevgi tufanı için. de ayrıldılar.

Fransa'da bugün

Umumî grev Bekleniyor

Amelenin hükûmete itimadı yok mu?

Paris, 7 (A.A.) — Grevin bu pazar günü Pariste yavaş yavaş şiddetini kaybetmesi beklenirken birdenbire eyaletlere sirayet temiştir.

(Sonu Sa. 7 Sü. 3)

Yukarıda: İzmir — Ankara muhtelitleri maçından bir görünüş. Aşağıda: İstanbul — Viyana kaptanları birbirlerine buket veriyorlar.

Mısırlılar Ingilizlerle anlaşmıya doğru gidiyor

Ingiliz askerlerinin Kahireyi tahliye edecekleri anlaşılıyor

Kahireden bir görünüş

(Yazısı 7 nci sayfada)

Güzel bir muvaffakıyet

Ankara muhteliti Izmiri 2-1 yendi

Istanbul muhteliti de Först Vienna ile 1-1 berabere kaldı

— Şu meşin top ne tuhaf bir yuvarlaktır. Ne ayaktan kurtulur, ne de dilden. İşin garibi kendisile oynıyanları da bu garip talihine uydurur!

* * *

Dün akşam taksim stadından çıkarken eski futbol âlemasından birisi yanındaki arkadaşına yukarıki cümle ile dert yanıyordu. Haklı mıydı, haksız mıydı? Bunun cevabını, maçların neticelerini ve tafsilâtını okuduktan sonra, okuyucular kendileri versinler.

(Sonu Sa. 4 Sü. 1)

Kurun gazetesi 8 Haziran 1936

HALKIN GÖZÜ
HALKIN KULAĞI
HALKIN DİLİ

Son Posta

Sene 6 — No.2101 Yazı işleri telefonu: 20203 — PAZARTESİ — 8 HAZİRAN 1936 — İdare işleri telefonu: 20203 Fiyatı 5 Kuruş

İngiliz siyasetine yeni veche mi veriliyor

İtalya Almanya ile bir misak akdediyor

Bir Fransız gazetesine göre yeni ademi tecavüz misakı 30 Haziranda imzalanacak

İtalya Almanyaya Karşı neler Taahhüd ediyor?

Nasyonal Sosyalistlerin Balkanlara tevessüüne İtalya muhalefet etmiyecekmiş

Avusturyanın tamamiyetine riayet edilecek

Mussolini ve Hitler bir arada

Paris, 7 (A.A.) — Matin gazeteinin diplomasi muhabiri, Romadan bildiriyor: İtalya, Almanya ile bir ademi tecavüz misakı akdine karar vermiştir. Bu misak zecri tedbirlerin kaldırılması takdirinde tahaddüs edecek bütün imkân ve ihtimalleri ihtiva etmektedir. Bu misak, ihtimal 30 haziranda imza edilecektir. Muhabire göre bu tarih, M. Mussolini'nin sabrının son haddidir.

Bu misakın akdi için icabeden bütün tertibatın evvelce alınmış olduğu söylenmektedir.

Ciddî menbalardan alınan hususî haberlere göre misak, İtalyanın şöyle bir teahhüdünü ihtiva etmektedir.

İtalya, Almanyanın müstemlekelere dair olan metalibine elinde mevcut olan siyasi, diplomatik veiktisadi bütün vesaitiyle müzaheret edecek ve Nasyonal - SosyalistlerinBalkanlara doğru tevessüüne muhalefet etmeyecektir.

Buna mukabil Almanyanın Avusturyanın tamamiyetine riayet etmeği taahhüt etmiş olduğu rivayetolunmaktadır.

Küçük Antant ve Balkan antantı arasında iş birliği

Bükreş, 7 (A.A.) — Rador ajansı bildiriyor:

Çekoslovakya reisicumuru Benes ve Yugoslavya naibi prens Pol şerefine verilen öğle ziyafetinde, Romanya kralı Carol aşağıdaki nutku söylemiştir:

(Devamı 11 inci sayfada)

Dün İstanbul Berberleri hafta tatili yaptılar

Berber dükkânları ile beraber bazı simitçi fırınları ile aşçı dükkânları da dün kapalı kaldılar

Bir berber dükkânında ondülâsyon kursu

[Yazısı 11 nci sayfada]

Atatürk Halk arasında

Atatürk Tayyareci S. Gökçen'in uçuşlarını takip buyurdular

Bursa, 7 (A.A.) — Atatürk akşam üzeri Çelikpalas bahçesini şereflendirerek halk arasında uzun müddet oturdular ve halkın sürekli alkışları ve bir sevgi tufanı içinde ayrıldılar.

S. Gökçen Yeşilköyden Bursaya uçtu

Bursa, 7 (A.A.) — Hususi muhabirimizden:

Yeşil Bursa dün Türk tayyarecilığının göğüs kabartıcı bir muvaffakiyetine şahit olmuştur.

Tayyarecilikteki kudret ve kabiliyetini bir çok muvaffakiyetli uçuşlarile ispat etmiş olan ilk kadın tayyarecimiz Bayan S. Gökçen, dün saat 16 yı 20 geçe Yeşilköy tayyare karargâhından bir tayyare ile uçarak Yalova üstünde bir cevelân yaptıktan sonra 35 dakikada Bursaya vasıl olmuş, ve kendisini karşılamağa gelen Bursa Valisi ve vilâyet erkânı, Korgeneral Fahreddin, Kolordu ve fırka kumandanları ve karargâh zabitanı, belediye reisi ve belediye heyʼeti, C. H. P erkânı, bir çok mekteplüer ve Türk kuşu talebesinin takdirkâr nazarları önünde muhteşem devirlerle ve hakikaten büyük bir muvaffakiyetle yere inmiştir.

Tayyareci S. Gökçen
Bir uçuştan sonra

Bursa Belediye Reisi, şehir namına Bayan Gökçen'e bir buket ve bir işkili kumaş, Türk kuşu talebesi de bir buket takdim etmiştir.

Reisicumhur da meydanda bulunmuşlardır.

Bayan S. Gökçen, tayyareden inmeden evvel umumun rica ve arzusu üzerine tekrar havalanarak çocukluğunun geçtiği Yeşil Bursa üstünde bir cevelân daha yapmış ve Uludağı dolaşarak aynı maharet ve muvaffakiyetle meydana inmiştir. Genç ve güzide tayyarecimizin müstesna bir cesaret ve kendi san'atını çok iyi bilmekten mütevellid bir emniyet ile yaptığı bu uçuş, meydanda hazır bulunanlar tarafından tekrar tekrar alkışlanmıştır.

Rus Edibi Gorki Ağır hasta

Moskova, 7 (A.A.) — Dün gece Gorki'nin sıhhati hakkında neşredilen tebliğe göre, kalpte bütün gün çok büyük bir zaaf görülmüş, nabzı bazı dakikalarda 120 ye kadar çıkmış, gayri muntazam ve bir çok defa gayri mahsus bir hale gelmiştir. Ciğer iltihabında ilerleyiş yoktur.

z

İngiltere İtalyaya karşı zecrî tedbirlerin lâğvına mütemayilmiş

Paris, 7 (Hususi) — İngiliz siyasetinden bahseden Temps gazetesi bugünkü nüshasında son zamanlarda Londrada yapılan temaslara işaret ederek beynelmilel meseleleri tahlil etmektedir. Bu gazeteye göre Eden'in intihap dairesinde söylediği son nutkunda kullandığı ihtiyatkâr lisanla, İngiltere hükümetinin Negüs'e karşı takındığı vaziyet Büyük Britanya siyasetinde bir değişiklik olduğuna delil teşkil etmektedir.

Temps gazetesi İngilterenin İtalyaya karşı tatbi kedilen zecri tedbirlerin kaldırılmasına temayül ettiğini ehemmiyetle kaydetmektedir.

İstanbul muhteliti muhacimleri Viyana kalesi önünde

First Vienna dün İstanbul Muhteliti ile 1-1 berabere kaldı

İstanbul muhleliti iyi bir şekilde kurulmamıştı. Başlangıcından sonuna kadar maç zevksiz oldu

Avusturyanın First Vienna takımı dün ikinci maçını Taksim stadyomunda İstanbul muhtelitiyle yaptı.

Pırlânta gibi oyuncuların toplu olduğu bir şehirde acayip takım yapmak suretiyle bir varlık gösteren İstanbul futbol heyʼeti, yeni bir şaheser daha yaratan takıma İstanbulu temsil ettirdi.

Galatasaray, Fenerbahçe, Güneş ta-

(Devamı 11 inci sayfada)

İzmirliler Ankaraya 1-2 mağlûp oldular

İzmir muhteliti, Profesyonel oyunculara karşı gösterdiği güzel oyunu dün oynayamadı

Ankara - İzmir maçından heyecanlı bir görünüş

Futbol Federasyonu tarafından hazırlanan olimpiyat seçmeleri maçlarının Ankara, İzmir takımları arasındaki maçı dün Taksim stadyomunda büyük bir kalabalık önünde yapıldı.

Ne olursa olsun oyun tarzları aynı o-

İzmir takımlarının karşı karşıya gelmeleri derhal kendini göstermiş, İzmir takımı kadar Ankara, Ankara kadar İzmir de aynı derece hücumlarla birbirlerini yıkmak suretiyle oyun bir müddet müsavi şekilde

(Devamı 11 inci sayfada)

Son Posta gazetesi 8 Haziran 1936

belediye başkanı, Cumhuriyet Halk Partisi temsilcileri, öğrenciler ve Türk Kuşu kursiyerlerinden oluşan geniş bir kalabalık tarafından karşılandığı ifade edilmiştir. Gazete, Gökçen'in yeteneğini ve cesaretini şu sözlerle aktarmıştır: *"Tayyarecilikteki kudret ve kabiliyetini birçok başarılı uçuşuyla ispat etmiş olan ilk kadın tayyarecimiz Bayan Sabiha Gökçen, kendisini karşılayan kalabalığın takdir dolu bakışları önünde ustalıkla gerçekleştirdiği dönüşlerle ve büyük bir başarıyla yere inmiştir. Bursa Belediye Başkanı, şehir adına kendisine bir buket çiçek ve ipekli kumaş takdim etmiş, Türk Kuşu öğrencileri de bir buket sunmuştur. Reisicumhur Hazretleri de meydanda bulunmuşlardır. Halkın yoğun isteği üzerine Gökçen, tayyaresinden inmeden önce tekrar havalanarak çocukluğunun geçtiği Yeşil Bursa üzerinde bir tur daha atmış ve Uludağ'ı dolaştıktan sonra aynı maharetle meydandaki yerine inmiştir. Genç ve seçkin tayyarecimizin müstesna cesareti ve sanatına duyduğu mutlak güven ile gerçekleştirdiği bu uçuş, meydanda bulunanlar tarafından tekrar tekrar alkışlanmıştır."*[43]

Aynı tarihli *Cumhuriyet* gazetesi, Atatürk'ün uçuşu büyük bir dikkatle izlediğini ve Gökçen'in yetkinliğini bizzat takip ettiğini şu sözlerle aktarmıştır: *"Bayan Sabiha'nın tayyaresi göründü. Atatürk tayyarenin harekâtını dikkatle tetkik buyurmuşlardır. Tayyare meydana iner inmez Büyük Önder, refakatindeki zevatla birlikte tayyareye doğru ilerlemişlerdir. Bayan Sabiha'nın elini sıktıktan sonra tekrar bir uçuş yapmasını emir buyurmuşlardır. Sabiha, şehir üzerinde güzel bir gezinti yaparak meydana inmiştir. Bu esnada halk tayyarenin etrafını çevirmiş ve ilk kadın tayyarecimizi büyük takdirle alkışlamıştır. Bayan Sabiha'ya şehir namına, Türk Kuşu'ndan Neyir isminde genç bir kız bir buket vermiştir. Bayan Sabiha, erkek ve kadın Türk Kuşu'nun uçucu ve paraşütçü arkadaşlarıyla konuşmuştur. Bilahare Atatürk, Bayan Sabiha'yı otomobillerine alarak halkın coşkun tezahüratı arasında köşklerine avdet buyurmuşlardır. Büyük Önder, akşama doğru yeni Çelik Palas bahçesini şereflendirmişler ve bir müddet halk arasında oturmuşlardır. Atatürk, bahçeden ayrılırken gene halkın coşkun tezahüratıyla uğurlanmışlardır. Akşam yemeğini de Çelik Palas'ta yemişlerdir."*[44]

Sabiha Gökçen, anılarında Bursa'ya gerçekleştirdiği uçuşu ve burada yaşananları şu sözlerle anlatmaktadır: *"O dönemde Bursa'da uçakların iniş yapabileceği uygun bir pist bulunmuyordu. Küçük bir alanın iniş noktası olarak belirlendiğini öğrenmiştim. Ancak, Bursa semalarına ulaştığımda, iniş alanının etrafını dolduran binlerce Bursalının coşkuyla beklediğini gördüm. Ellerinde bayraklarla karşılamaya gelen halkın arasında Atatürk ve beraberindeki heyet de vardı. Bu manzara beni derinden etkilemişti. Küçük birkaç akrobasi hareketi yaparak halkı selamladıktan sonra uçağımı indirdim ve doğruca Atatürk'ün yanına giderek elini öptüm. O da beni alnımdan öperek halka hitaben bir konuşma yaptı."*[45]

Atatürk, Bursa halkına hitaben yaptığı konuşmada, Gökçen'in yalnızca Türkiye'nin değil, tüm dünyanın takdirini kazandığını vurgulamış, onun genç Türk kadınları için bir ilham kaynağı olduğunu dile getirmiştir. Havacılığın hem savaş hem de barış dönemlerinde büyük bir önem taşıdığını belirterek, gençlerin bu alanda yetiştirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Onun sözleri, Türk milletinin havacılık alanında da Batı ile rekabet etmesi gerektiğini ve göklerdeki hâkimiyetin geleceği şekillendiren unsurlardan biri olduğunu ortaya koymuştur: *"İşte sizden biri... İşte Bursalı kahraman, korkusuz, çalışkan bir kızınız... Gökçen yalnız Türkiye'nin değil, bütün dünyanın takdirini kazanmış bir havacı kızımızdır. Onun başarılarını, asker olarak da sivil olarak da gazetelerde okuyor, radyolarda dinliyorsunuz. O, geleceğin Türk kızlarını temsil ediyor. Mavi göklerde çelik kanatlarla uçarak, istikbalin göklerde olduğu inancını perçinleştiriyor. Biz gençlerimizi havacı olarak yetiştirmeye mecburuz. Savaşta ve barışta uçan gençlerimize büyük görevler düşecektir."*[46]

Aynı gün akşam Çelik Palas'ta düzenlenen şölende Atatürk, Gökçen'i yanına çağırarak, *"İyi bir uçuş yaparak Bursa'ya geldin... Halkın ne kadar mutlu olduğunu gözlerinle gördün..."* diyerek onun başarısını bir kez daha takdir etmiş ve o gece Bursa halkının büyük coşkusuna tanıklık ettiklerini söylemiştir. Sohbet sırasında Gökçen'den bir konuşma

43 Gökçen, *a.g.e.*, s.247.

44 *Akşam*, "İlk Kadın Tayyarecimiz Dün de Muvaffakıyetli Bir Uçuş Yaptı", 8 Haziran 1936, s.1.

45 *Cumhuriyet*, "Atatürk'ün Bursa'daki Gezintileri", 8 Haziran 1936, s.3.

46 Gökçen, *a.g.e*, s.247.

yapmasını istemiş ve gerekirse konuşmasını kendisinin dikte edebileceğini belirtmiştir. Bu öneri üzerine Sabiha Gökçen, Atatürk'ün ona yönlendirdiği ifadeler doğrultusunda şölende bir konuşma yapmıştır. "*Ben bugün İstanbul'dan uçarak Bursa'ya geldim. Bu seyahatim benim için doğal bir yolculuktu. Ancak, Bursa'nın yeşil meydanına indiğimde benden intibalarımı sordular. Bu soruya o an cevap vermek benim için zordu. Oysa, iniş anımda karşılaştığım tarihi Bursa'nın yüksek hakikat sever heyetinin ve Bursa halkının nezih temsilcilerinin bana gösterdiği ilgi ve sevgi, düşüncelerimi daha anlamlı kılmamı sağladı.*" diyerek konuşmasına başlamış ve Batılı pilotların ulaştığı irtifalara değinerek, Türkiye'nin havacılık alanında ilerlemesi gerektiğini dile getirmiştir. Konuşmasını, "*Benim hayat yolum şu düstur olacaktır: TÜRKLER VE TÜRKİYE EN YÜKSEKTE...*" sözleriyle tamamlamıştır.[47]

Gökçen, Bursa'daki o gecenin ilerleyen saatleri ve sabaha dair anılarını şu şekilde aktarmaktadır: "*O gece, Atatürk daha önce Dolmabahçe Sarayı'nda Münir Nureddin Selçuk ile yaşadığı cesaret sınavını anlatmış ve ardından salondakilere dönerek, "Aynı şeyi burada da yapmak isterim... Kim başına bir bardak koyarak tabancanın karşısına geçebilir?" diye sormuştur. Salonda kısa bir sessizlik yaşanırken, Atatürk'ün bakışları benimle buluşmuş ve doğrudan bana seslenmiştir: "Gökçen, sen bardağı başına koyar mısın?" Tereddüt etmeden başımın üzerine bir bardak koyarak gözlerimi karşımdaki namluya diktim. Atatürk'ün mükemmel bir nişancı olduğunu bildiğim için en ufak bir korku hissetmedim. Tetiğe dokunduğunda bardak paramparça oldu, salonda büyük bir alkış koptu. Hafifçe gülümseyerek, "İşte bu da Türk kızı... Korkusuz Türk kızı... Biz kadınlı erkekli, cesur bir topluluğuz..." diyerek beni onurlandırdı.*

Gece ilerlediğinde, herkes dağıldıktan sonra Atatürk'le baş başa kaldık. Onu her zamankinden daha yorgun gördüm. Gözlerinin etrafındaki mor halkalar belirginleşmişti, içindeki huzursuzluğu sezebiliyordum. Sigara tablası dolup taşmıştı. Elimle almak istediğimde, derin bir iç çekerek "Ne kadar çok içmişim sigarayı, Gökçen..." dedi. "Evet, Paşam", diye karşılık verdim, "Gerçekten de çok fazla içtiniz."

Ayağa kalkarak pencerenin önüne geçti. Uzun uzun dışarıyı izledi. Gün ağarana kadar oradan ayrılmadı. Sabahın ilk ışıklarıyla birlikte odanın içine bülbül sesleri dolduğunda, dudaklarından kısık bir sesle şu sözler döküldü:

"Ne güzel bir sabah, ne güzel bir hava, ne güzel çiçek kokusu ve ne güzel bülbül sesi... İnsanlar yaşamak için geldikleri bu dünyadan gerektiği kadar yararlanamadan göçüp gidiyorlar. Bir insan ömrü, yaşamın bu güzellikleri karşısında çok cüce kalıyor. Hele ki bu insan, büyük işler başarmak için kollarını sıvamışsa, hele ki bu insan ulusunu, ülkesini çok ama çok seviyorsa... Acaba çok mu geç oldu, Gökçen?"

Yanına yaklaşıp, "Sabah oldu, Paşam..." dedim. Hafifçe gülümsedi. Ardından derin bir düşünceye daldı. Bir süre sessizce dışarıyı izledikten sonra, yorgun bir ifadeyle, "Onu görüyorum çocuğum... Rahatsızım da... Acaba doktorlarla daha sıkı temas kurmakta geç mi kaldım?" diyerek ilk kez sağlığını sorguladı.

Bu sözleri duymak içimi burktu, ancak ona bunu hissettirmemeye çalıştım. "İstirahat etseniz iyi olur, Paşam..." diyerek biraz dinlenmesini önerdim. Hafifçe başını sallayarak, "Ama sabah oldu..." diye mırıldandı. "İyisi mi ben bir tıraş olayım, bir banyo yapayım... Ankara ile konuşmam lazım... Yoğun işler vardı, acaba ne yaptılar?" Odasına çekilirken bitkindi. Hem de çok bitkin.,, Ve ne gariptir ki iki saat sonra kahvaltı masasına oturduğumuzda dipdinç, sağlıklı, yaşam dolu bir insan olup çıkmıştı tekrar..."[48]

8 Haziran 1936 Pazartesi

Atatürk 8 Haziran günü saat 18.00'de Bursa'dan Mudanya'ya doğru hareket etmiştir. 9 Haziran tarihli *Tan* gazetesinde şu bilgiler yer almaktadır: "*Atatürk saat 18'de Bursalıların candan tezahürleri ve alkışları arasında Mudanyaya hareket ettiler. Vali, Belediye Reisi, Parti Başkanı Mudanyaya kadar Atatürk'e refakat ediyorlardı. Büyük Önderin* İstanbula *avdetlerini haber alan Mudanya halkı iskelede toplanmışlardı. Muvasalatlarını müteakip yaşa sesleri ve sürekli alkışlar başladı. Büyük Şef halkın candan tezahüratı ve alkışları arasında Kalamış Vapuru ile İstanbul'a hareket buyurdular. Tayyareci Bayan Sabiha, Atatürk'ü tayyaresile Mudanyaya kadar teşyi*

47 Gökçen, *a.g.e*, s.248.

48 Gökçen, *a.g.e*, s.248.

etti. Ve Mudanya afakında müteaddit cevelanlar yaptıktan sonra Eskişehire hareket etti. Atatürk saat 24'te Haydarpaşadan Ankaraya hareket etmişlerdir."[49]

Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak, Afet İnan'a yazdığı mektupta o güne dair şu notları paylaşmaktadır:

"Sayın Bayan,

Ankara, 10.VI. 1936

Adliye Vekili Bay Ş. Saraçoğlu'ndan aldığım cevabın bir suretini ve Profesör Mirkine- Guetzevitch'in burada kalan mektubunu ilişik olarak sunuyorum. Atatürk, Bursa'da açıldığı Vali tarafından bildirilen yeni kaplıca ve "Çelik Palas" adı verilen oteli görmek ve bir müddet istirahat etmek üzere ayın altıncı günü Bursa'yı teşrif ettiler. Fakat oteldeki bazı yapılan tesisatı beyenmediler. Esasen oraya biraz nezleli hareket etmişlerdi, sesleri hafifçe kısılmıştı. Rahat edemediklerinden orada nezlesi artmak istidadını gösterdi, iki geceden fazla kalamadılar, Ankara'ya hareket buyurdular. Yolda birkaç saat Eskişehir'de de kalıp devairi ve Partiyi ziyaret ettiler, tayyare kıtaatını teftiş buyurdular. Ankara'da birkaç gün Boğazlar ve Meclis işleriyle meşgul olacaklardır. Ondan sonra İstanbul'a dönüp Florya'ya yerleşmek niyetindedirler. Ancak oradaki deniz evinde yapılmakta olan bazı tadilat ve ıslahat henüz tamamiyle bitmediğinden, vakit kazanmak için İzmir'e uğrayıp oradan İstanbul'a geçmeleri muhtemeldir. Atatürk şimdi çok iyilerdir. Sesleri de tamamen düzelmiş gibidir. Sizin imtihanlarınızı merak ediyorlar. Muvaffakiyet dilekleriyle gözlerinizden öpüyorlar. Bayan Sabiha İstanbul'dan Bursa'ya ve oradan Eskişehir'e tayyare ile uçarak gitti ve Eskişehir'de kaldı. Esasen kendisi Askeri Tayyare okulunun ikinci bölüğüne mensuptur. Şimdi orada muntazaman tahsiline devam edecek ve mektepteki tahsilini bitirdikten sonra belki bir müddet de oradaki tayyare alayında kalacaktır. Anneanne, babanız ve evdekilerin hepsi çok iyidirler. Selam ve sevgiler yolluyorlar.

Refikam ve ben saygılarımızı sunarız.

Haşan Rıza Soyak

Riyaseticumhur Umumî Kâtibi"[50]

1908 Bursa doğumlu Ahmet Malcıoğlu 1936 yılında Atatürk'ün Bursa ziyareti ile ilgili kendisi ile yapılan görüşmede şunları aktarmaktadır: *"Evet bir iki defa gördüm. Bir defasında Atatürk'ün kızı vardı ya uçan Sabiha Gökçen. Bursa'ya ilk tayyare ile gelecek vilayet böyle sıralandı, ben de vardım onların arasında. Genç yaşımda ben de yer ederdim onların arasında yani çağırılan insan olurdum. Gittik, ben ilk defa Atatürk ile yakın olacağım orda. Şimdi ben kendi kendime düşünüyorum, şimdi uçak nasıl iner? Rüzgâra karşı, rüzgârı arkasına almaz tayyare diyorum. Öyle ise rüzgâr nerden esiyor? Böyle ben gideyim aşağıda durayım Atatürk oraya gelir. Hakikaten öyle oldu. Ben gittim aşağıya, biraz sonra da Atatürk geldi tesadüfen yan yana olduk. Geldi Sabiha Gökçen indi ondan sonra karşıladılar. Bursa valisini yanına aldı, Bursa'nın üstünde bir dolaştılar."*[51]

1912 Bursa doğumlu Ahmet Celil Toptan ise anılarında o tarihlere dair şunları aktarmaktadır: *"Atatürk'ü gördüm ve Atatürk'ün bulunduğu birkaç yerde bulundum. Atatürk Bursa'ya geldiği zaman Çelik Palas'a gelirdi. Biz de oynadığım Acar İdman Yurdu Kulübü ile karşılamaya gittik Atatürk'ü. Atatürk'ü orada gördük ve coşkuyla onu karşıladık. Atatürk'ü görünce çok heyecanlandık ve ağladık. Bir gün Çelik Palas Oteli'nin salonuna Atatürk "Herkes buyursun? demiş. Bizde salona girdik, 5-6 arkadaş. Koridorun içerisinden geçtik, alafranga çalıyordu. Birkaç kişi bize bakıyordu. Biz gidene kadar boş yer kalmamış, aramızda 10 metre falan yok, Atatürk'ün karşısına geçtik. Atatürk ceketini çıkardı. Beyaz kısa kollu, ipek gömleği vardı. "Alafranga gitsin, alaturka gelsin? dedi Atatürk. O zaman Safiye Ayla ve başka şarkıcılar geldi. Atatürk "Kara Safiye, Afişinimin kaşları kara şarkısını söyleyin, bakalım? dedi. Sonra "Bu şarkıyı kim biliyorsa iştirak etsin!" dedi.*

49 Gökçen, *a.g.e*, s.248-250.

50 *Tan*, "Atatürk", 9 Haziran 1936, s.1.

51 A. Afet İnan, *Atatürk'ten Mektuplar*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, s.78-79.

Bizde 5-6 arkadaş iştirak edince, Atatürk, "Yaşayın gençler! Yaşayın gençler? dedi."[52]

On Altıncı Ziyarete Dair...

Atatürk'ün 6-8 Haziran 1936 tarihindeki Bursa ziyareti, İstanbul ve Yalova'da geçirdiği yoğun çalışma döneminin ardından gerçekleştirilmiştir. Bu ziyaret, özellikle Türk havacılığına verdiği önemi açıkça göstermesi açısından anlamlıdır. Bunu Bursa kökenli kadın pilot Sabiha Gökçen üzerinden vurgulaması ise ayrı bir değer taşır. Atatürk, havacılığı sadece askerî açıdan değil, Türkiye'nin bilim ve teknoloji alanındaki gelişiminin de bir simgesi olarak görmüştür. Bu anlayışla Sabiha Gökçen'in ön plana çıkarılması, Cumhuriyet'in kadınları aktif biçimde sürece katma hedefini de yansıtmaktadır. Aynı zamanda Bursa'nın sağlık ve turizm altyapısına ilişkin incelemeler de ziyaret sırasında Atatürk'ün gündeminde önemli bir yer tutmuştur. Özellikle Çelik Palas ve kaplıcalardaki gelişmeleri bizzat kontrol etmesi ve eksikliklere yönelik değerlendirmelerde bulunması, Atatürk'ün reformları sürekli ve yakından takip ederek sonuçlandırma isteğini ortaya koymaktadır.

Son Ziyaret:
Mustafa Kemal Atatürk'ün On Yedinci Bursa Ziyareti (1-3 Şubat 1938)

1938 yılı, Atatürk'ün sağlık durumunun giderek kötüleşmesine rağmen ülke meseleleriyle yakından ilgilenmeye devam ettiği ve yurt gezilerine ara vermediği bir dönem olmuştur. Yılın ilk aylarında Eskişehir'den başlayarak Yalova, Bursa, İstanbul, Mersin ve Adana gibi önemli merkezleri ziyaret etmiştir. Özellikle Hatay meselesinin uluslararası arenada Türkiye'nin kararlılığıyla çözülmesi için güney illerine yaptığı seyahat, askerî birlikleri teftiş etmesi ve geçit törenlerine katılması büyük bir diplomatik mesaj niteliği taşımıştır. Ancak bu süreçte sağlığı giderek kötüleşmiş, doktorların dinlenme tavsiyesine rağmen seyahatlerine devam etmiştir.

22 Ocak 1938'de, Ankara'dan hareketle İzmit-Derince üzerinden Yalova'ya ulaşan Atatürk, burada yapımı tamamlanan Termal Otel'in ilk konuğu olmuş ve bir süre burada dinlenmiştir. Ancak, hastalığı da ilk kez burada teşhis edilmiş, doktorlar tarafından durumunun ciddi olduğu belirtilmiştir. Bu gelişmeye rağmen, dinlenme yerine ülke meseleleriyle ilgilenmeye devam eden Atatürk, 1 Şubat 1938'de Yalova'dan ayrılarak Bursa'ya hareket etmiştir. Bu ziyaret, Atatürk'ün Bursa'ya yaptığı son ziyaret olmuştur.[53]

1 Şubat 1938 Salı

Orhangazi üzerinden Bursa'ya gelen Atatürk Gemlik'e uğramış ve Sungipek fabrikasını ziyaret etmiştir. Konu ile ilgili 2 Şubat tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde, Atatürk'ün Bursa ziyareti ayrıntılı bir biçimde aktarılmaktadır. Haberde, *"Reisicumhur Atatürk bugün yüksek huzurlarile Bursa'yı şereflendirmişler ve emsalsiz tezahüratla karşılanmışlardır."* ifadeleri kullanılarak karşılamanın coşkusuna vurgu yapılmaktadır. Atatürk, öğle yemeğinden sonra yanında Başvekil Celal Bayar, Dâhiliye Vekili ve Parti Genel Sekreteri Şükrü Kaya, Nafıa Vekili Ali Çetinkaya, İktisat Vekili Şakir Kesebir, General Kâzım Dirik, milletvekilleri ve diğer yetkililer olduğu hâlde Yalova'dan hareket etmiş ve yol boyunca halkın yoğun ilgisiyle karşılaşmıştır. Orhangazi'nin baştan başa süslendiği ve kaymakam başta olmak üzere tüm yöneticilerin Atatürk'ü kaza sınırında karşıladığı belirtilmektedir. Gemlik'e saat 14.45'te ulaşan Atatürk'ün burada uzun süredir kendisini görmeyen halk tarafından hasretle karşılandığı ifade edilmiştir. Gemlik'te doğrudan Sungipek fabrikasına geçen Atatürk, fabrika defterine kendi el yazısıyla şu notu düşmüştür: *"Sümer Bank fabrikasını ziyaretten duyduğum bahtiyarlık büyüktür. Millet için kutlu olmasını dilerim."* Ziyaret sonrasında ayrı bir açılış töreni yapılmasına gerek görülmeyerek, fabrikanın aynı gün faaliyete geçtiği bilgisine yer verilmiştir.

Saat 16.10'da Bursa'ya ulaşan Atatürk'ü karşılamak üzere Cumhuriyet Meydanı'nda büyük bir kalabalık birikmiştir. *Cumhuriyet* gazetesindeki ifadeyle, Atatürk şehir sınırına

52 Yüceer, *a.g.e*, s.12.

53 Yüceer, *a.g.e*, s.19-20.

Mustafa Kemal, Başbakan Celal Bayar ve Vali Şefik Soyer ile Cumhuriyet Alanı'ndan Ulucami'ye doğru yürüyor, 1 Şubat 1938 (Bursa Kent Müzesi Arşivi)

girer girmez toplar atılmaya ve fabrikaların düdükleri çalmaya başlamıştır. Cumhuriyet Meydanı'na ulaşan Atatürk'ü Vali Şefik Soyer, Orgeneral Fahreddin Altay, Korgeneral Sabit, parti ve hükümet erkânı karşılamıştır. Burada askerî birliği teftiş eden Atatürk, halkın ve öğrencilerin büyük coşkusu arasında yürüyerek sinema binasının önüne gelmiş, ardından açık bir otomobille Çelik Palas'a gitmiştir.[54]

Atatürk, saat 17.00'de Ticaret Odasını ziyaret etmiş ve 18.00'de Bursa Halkevinde verilen çay davetine katılmıştır. Halkevi orkestrası tarafından verilen konseri dinleyen Atatürk, Bursa Halkevinin faaliyetleri konusunda da bilgi almıştır. Haberin devamında şu bilgiler aktarılmaktadır: *"Başvekil ve Vekiller saat on dokuza doğru Çelikpalasa döndüler. Gece, Bursa, şimdiye kadar görülmemiş şekilde tenvir edilmişti. Muazzam fener alayı yapıldı. Binlerce halk büyük tezahüratla Çelikpalasın önünde toplanarak Ulu Öndere bağlılıklarını ve sevgilerini iblağ etmiştir. Büyük Şef üç defa otelin balkonuna çıkarak halkı selamlamak suretile bu coşkun tezahürata mukabelede bulunmuşlardır. Reisicumhurumuzun Başyaveri Celal Öner halka hitab ederek şu sözleri söylemiştir: "Ben, Atatürk'ün başyaveriyim; Atatürk, gösterdiğiniz sevgi ve saygıdan dolayı çok memnun kaldılar, memnuniyet ve teşekkürlerinin size iblağına beni memur ettiler, aynı zamanda rahatsız olmamanızı da size söylemekliğimi emir buyurdular. Lütfen istirahat ediniz." Başyaverin bu sözlerini dehşetli bir alkış tufanı takib etmiş ve halk "biz rahatsız olmayız. Siz var olunuz!" diye bağırmıştır. Halk kütlesi bir müddet daha tezahürata devam ettikten sonra Cumhuriyet marşını söyliyerek yavaş yavaş dağılmağa başlamıştır. Halkın* Çelikpalas *önündeki hududsuz tezahuratından fevkalade mütehassis olan Cumhurreisimiz*

54 *Cumhuriyet*, "Ulu Önder Bursa'da", 2 Şubat 1938, s.1.

Bursa Valisi Şefik Soyeri nezdlerine çağırarak duygularını şu veciz sözlerle hulasa etmişlerdir: "Halkın bana karşı gösterdiği bu ilgiden fevkalade mütehassis oldum. İnkılabın ilk günlerinin heyecanını tekrar yaşadım." Bursa Valisinin vaki istirhamı üzerine Atatürk Bursalıların misafiri olarak burada kalmağı kabul buyurduklarını tebşir buyurmuşlardır. Büyük Şefin sözleri ve müjdesi derhal hoparlörlerle halka bildirilmiş ve yeniden coşkun tezahürata vesile olmuştur."[55]

1 Şubat gecesi sofrada, Avrupa'da kıyasıya savaşa hazırlanan devletlerin savaş stratejileri üzerine tartışma açılmıştır. O zamana değin, giderek güçlenen Alman orduları karşısındaki en iyi savunma mevziinin "*Maginot Hattı*" olduğu görüşü yaygındır. Ama Atatürk, o engin seziş yeteneğiyle, gelecekteki Dünya Savaşı'nın, ağırlıkla zırhlı tümenlerin kullanılacağı bir *"yıldırım savaşı"* niteliğinde olacağını görmüş ve berkitilmiş savunma mevzilerinin hiçbir işe yaramayacaklarını anlamıştır. O gece, bu konudaki görüşlerini şöyle açıklamıştır: *"Geçen gün bana zırhlı savunma hatlarından söz ediliyordu. Örneğin Maginot'tan... Benim kanım belki biraz aykırı düşecek ama... Israr ederim ki, bu hatların yararına inanmıyorum. Zira savaşı insan yapar. Bu nedenle insanın toprak üstünde bulunması gereklidir. Köstebek gibi toprak altında, beton koruganlarda veya zırhlı kulelerde oturtulacak bir kuvvet, önceden savaş dışı edilmiş bir kuvvet sayılmalıdır. Manevra yeteneğini kendi kendine yok etmiş olmakla, bir savaşta yenilgiden başka ne kazanılabilir bilmem..."*[56]

2 Şubat 1938 Çarşamba

Atatürk, 2 Şubat günü halkın yoğun ilgisi altında Merinos fabrikasının açılışını gerçekleştirmiştir. 3 Şubat tarihli *Akşam* gazetesinde günün ayrıntıları şu şekilde aktarılmaktadır: "*Bugün Bursa tarihi günlerinden birini daha yaşadı. Yalnız şehirliler değil köylüler de bütün sokakları dolduruyordu. Bütün dükkânlar kapalı idi. Her taraf bayraklarla donatılmıştı. Daha öğleden itibaren hükumet meydanındaki hoparlör Atatürkün Merinos fabrikasını açacağını ve halkın o civara giderek mevki almasını bildiriyordu. Havanın yağmurlu olmasına rağmen halk Merinos fabrikasına giden asfalt yolun kenarlarında toplanmışlardı. Ön sırada erkek talebeler, karşılarında kız talebeler daha arkada da bayraklarile gelen bütün teşekküller mevkiilerini almışlardı. Bursanın köylüleri atlarına binerek spor meydanını doldurmuşlardı. Atlı köylüler bilahare yapacakları geçid resmine hazırlanıyorlar, birtaraftan da davul zurna önünde milli oyunlar oynuyorlardı. Tam saat 16da herkes yerli yerinde bulunuyordu. Atatürk refakatlerinde Başvekil B. Celal Bayar, Dahiliye Vekili ve Parti Genel Sekrreteri B. Şükrü Kaya,* İktisad *Vekili B. Şakir Kesebir, Nafia Vekili B. Ali Çetinkaya ve mutad zevat olduğu halde halkın coşkun tezahüratı arasında Merinos fabrikasını şereflendirdiler. Atatürk fabrikayı tedkik etmek üzere içeride kaldılar. Başvekil B. Celal Bayarla diğer vekiller halkın karşısına geldiler. Evvela Bursa şehri namına Belediye Reisi B. Neşet Bursalıların hissiyatına tercüman olan heyecanlı bir nutuk söyledi. Bundan sonra Başvekil B. Celal Bayar irticalen bir nutuk irad etti.... Atatürk ve arkadaşları, Celal Bayarın nutkundan sonra otomobillerine binerek fabrika binalarının arkasındaki yolları dolduran halkın alkışları arasında ana binanın kapısı önüne gelmişlerdir. Burada Sümer Bank umumi direktörü B. Nurullah Esad beyaz bir pamuk yastık üstünde fabrikanın altından mamul Sümer Bank alameti şeklindeki anahtarı Atatürke takdim etmiştir. Atatürk alkışlar arasında kapıyı açmışlardır. Fabrika kapısının önünde Merinos cinsi koyunlar bekletiliyordu. Başvekil C. Bayar da nutuklarında izah ettikleri gibi yün sanayiinin belli başlı iptidai maddesi koyunların yapağıdır. Büyük Şef fabrikadaki imalatın bütün merhalelerini yapağının temizlenmesinden, taranmasından, iplik halinde derece derece bükülmesine, boyanmasına ve nihayet kumaş olmuş eşkaline kadar safha safha alaka ile tedkik buyurmuşlardır. Fabrika müdürü B. Ömer Lütfi Büyük Şefe fabrika hakkında izahat veriyordu. Atatürkün her ayak bastığı kısımda makineler faaliyete geçiyor ve işlemeğe başlıyorlardı. Atatürk fabrikanın gezilmesi bitince fabrika defterine ihtisaslarını kaydetmek üzere müdürlük kısmına çıkmışlardır."*[57]

Atatürk fabrikanın defterine şu satırları kaydetmiştir: *"Sümerbank Merinos fabrikası çok kıymetli bir eser olarak milli*

55 *Cumhuriyet,* "Ulu Önder Bursa'da", 2 Şubat 1938, s.1-7.

56 *Cumhuriyet,* "Ulu Önder Bursa'da", 2 Şubat 1938, s.1-7.

57 Akkılıç, *Atatürk ve Bursa,* s.100.

sevinci arttıracaktır. Bu eser yurdun hususile Bursa bölgesinin endüstri inkişafına ve büyük milli ihtiyacın giderilmesine yardım edecektir. Eserin başarılmasından Ekonomi Bakanlığını tebrik ederim. Sümerbank Direktörlüğüne teşekkür ve fabrikayı gördüğüm gibi yüksek bilgi ve tam düzenli idarede direktörüne başarılar temenni ederim. K. Atatürk"[58]

Atatürk, Bursa ziyareti esnasında daha önce emir erliğini yapan Güllüce Köyü Muhtarı Ali ile karşılaşmış ve aralarında kısa bir sohbet gerçekleşmiştir. Yılmaz Akkılıç bu karşılaşmaya dair şu notları aktarmaktadır: *"Atatürk, Merinos Fabrikasının açılma merasiminden sonra Çelik Palas'a dönmek üzere fabrikadan ayrılırken köylüler arasından sevinç içinde fırlayan Güllüce Köyü Muhtarı Ali, Büyük Önderin önüne gelmiş ve Şefe hitap ederek: "Atam, beni tanıdın mı? demiştir... Ben Anafartalar'da ve ondan evvel de Sivas'ta senin emirberliğini yaptım... Hatırlıyor musun; hani Anafartalar'da üç bölükle bir fırkaya hücum etmiştik... Seninle beraber çok kara günler geçirdik. Beni hatırladın mı, Atam?" "Evet Ali... Bana eski hatıralarımı bir daha yaşattın... Çok heyecanlandım... Bana bütün bildiklerini söyle..." Ali, Büyük Şefin emirberliğinde bulunduğu beş senenin hatıralarını anlatmağa başlamıştır. Biraz pepeme olan Ali, bazı kelimeleri tam olarak söyleyemiyor ve o zaman Atatürk bunları tamamlıyordu. Ali'nin anlatması bitince Atatürk: "Ali seni gördüğüm için çok memnunum, var ol, dinç ve kuvvetlisin..." Güllüce Köyü Muhtarı cevap verdi: "Atam, sen Cumhurreisi oldun, ben de Güllüce Köyü'ne muhtar oldum, senin sayende... Seni memnun ve neşeli gördüğüm için yüz sene yaşasam bu kadar sevinmezdim. Sen var ol Atam... Sana, istediğin anda her Türk gibi canımı vermeğe hazırım... Sen var ol... "Bu sözlerden ve karşılamadan fevkalâde mütehassis olan Atatürk Ali'nin elini sıkarak otele döndü..."*[59]

Fabrika gezisi sonrası Çelik Palas'a dönen Atatürk, akşam Bursa Belediyesi tarafından düzenlenen baloya iştirak etmiştir. Atatürk Bursa'da kaldığı süre boyunca Bursalıların göstermiş olduğu ilgiden ve Çelik Palas'tan çok memnun kalmış, şahsına ait hisselerle birlikte Köşkü[60] de Çelik Palas'ın gelişmesi için mektupla Belediye'ye bağışlamıştır. Mektup, 2 Şubat akşamı baloda Belediye Başkanı Neşet Kiper tarafından okunmuştur.

"Bay Neşet Kiper

Bursa Belediye Reisi

Bu defa Bursa'yı ziyaretim münasebetiyle Bursa'nın resmî ve hususî bütün teşekkülleri ve güzel şehrinizin bütün vatandaşları tarafından hakkımda izhar edilen sevgi ve saygıdan çok duygulandım. Modern bir zihniyetle ve temiz bir konforla vücuda getirilen Çelik Palas'ta beni konuklayan Bursalıların yüksek misafirperverliklerinden çok mütehassis oldum. Burada Türk Milletinin siyasî ve medenî yüksekliğini gösteren parlak deliller gördüm. Bundan mütevellit tahassüs ve teşekkürlerimin sevgili Bursalılara iblâğını rica ederim.

Bursa kaplıcalarının büyük ve medenî ihtiyaçlarından birini karşılayan Çelik Palas otelinin, Bursa Belediyesinin de himmet ve muavenetiyle daha inkişaf edebilmesini temin için bu otelin ait olduğu şirketteki (34.830) Türk liralık hissemi Belediye'ye terk ediyorum. Aynı zamanda vaktiyle Bursa Belediyesinin (1923) tarihinde bana hediye etmiş olduğu otel bahçesine muttasıl Köşkü de bütün müştemilatı ile Belediye'ye hibe ettim. Bu Köşk otelin bir aneksi (ek bina) olarak kullanılacak ve Bursa Belediyesi bu köşkün bedelini takdir ettirerek Şirketten o miktar hisse senedi mubayaa edecektir.

2 Şubat 1938 K. ATATÜRK"[61]

58 *Akşam*, "Atatürk Merinos Fabrikasını Altın Anahtarla Açtılar", 3 Şubat 1938, s.1-2-9.

59 *Akşam*, "Atatürk Merinos Fabrikasını Altın Anahtarla Açtılar", 3 Şubat 1938, s.1-2-9.

60 Bursa Atatürk Köşkü, bir süre sonra Çelik Palas ile birlikte Emekli Sandığı Genel Müdürlüğü'ne devredilmiştir. Emekli Sandığı, 1965 yılında Köşk'ü "Atatürk Müzesi" olarak düzenlemek amacıyla kapsamlı bir restorasyon gerçekleştirmiştir. 1968 yılında Kültür Bakanlığı'na devredilen Köşk, Cumhuriyet'in kuruluşunun 50'nci yılı olan 29 Ekim 1973 tarihinde müzeye dönüştürülerek ziyarete açılmıştır. Günümüzde Atatürk Müzesi olarak hizmet vermeye devam etmektedir.

61 Bursa Atatürk Köşkü, bir süre sonra Çelik Palas'la birlikte Emekli Sandığı Genel Müdürlüğü'ne devredilmiştir. Emekli Sandığı, 1965 yılında (Atatürk Müzesi) yapılmak üzere Köşkü yeni baştan onarmış ve Millî Eğitim Bakanlığına devretmiştir. Bakanlık, bugün Çelik Palas'ta bir odada toplanan Köşke ait malzemeyi uzmanlarına incelettirmiş ve Köşkün, eşyası ile birlikte bir müze olarak tanzime başlamıştır. Önder, *a.g.e.*, s.88-89.

VATANDAŞ!
Yurdunu, yuvanı Türk Bayrağı İmalât Evinin ayrıldızı kendinden dokunmuş, renkli, metanetli kanuni evsafı haizeli bayraklarile süsle ve onunla iftihar et.
Adres: İstanbul Divanyolu, Türbe karşısı 135. Türk Bayrağı İmalât Evi Zekeriya Pulidean.
Tel: 23026

Cumhuriyet

Ondördüncü yıl sayı: 4930 İSTANBUL — CAĞALOĞLU Çarşamba 2 Şubat 1938
Telgraf ve mektub adresi: Cumhuriyet İstanbul - Posta kutusu: İstanbul No 246
Telefon: Başmuharrir ve evi: 22346 Yazı heyeti: 24296 İdare ve matbaa numarası 24290 - 24290

Hüseyin Cahid Yalçın
En güzel
İTALYAN HİKÂYELERİ
Yeni çıktı. 50 kuruş.
Ahmed Halid Kitabevi

Ulu Önder Bursada

Atatürk bütün mülhakatta ve şehirde coşkun tezahüratla selâmlandı

Büyük Şefin iltifatları

«Halkın bana karşı gösterdiği ilgiden fevkalâde mütehassis oldum. İnkılâbın ilk günlerinin heyecanını tekrar yaşadım»

Merinos fabrikası bugün Önderimiz tarafından açılacak. Dün Atatürkün ziyaret ve takdir ettiği Gemlik fabrikası işlemeye açıldı

Atatürkün bundan evvelki Bursa seyahatlerinde alınmış resimlerinden

Bursa 1 *(Suveti mahsusunda giden arkadaşımızdan telefonla)* — Reisicumhur Atatürk bugün yüksek hazırlarile Bursayı şereflendirmişler ve emsalsiz tezahüratla karşılanmışlardır.

Büyük Önder, bugün öğle yemeğinden sonra; refakatlerinde Başvekil Celâl Bayar, Dahiliye Vekili ve Parti Genel Sekreteri Şükrü Kaya, Nafıa Vekili Ali Çetinkaya, İktisad Vekili Şakir Kesebir, General Kâzım Dirik, meb'uslar ve mutad zevat olduğu halde Yalovadan hareket etmişlerdir.

Gemlikte

Yalovaya civar köylüler, Büyük Önderin geçeceği yollara dökülmüşlerdi. Orhangazi kasabası baştanbaşa donanmış, kaymakam ve diğer hükümet erkânı Atatürkü kaza hududında karşılamışlardır.

Atatürk, yollara dökülen halk tarafından hararetle selâmlanmış ve saat 14,45 te Gemlikte gelmişlerdir. Gemlikliler, Büyük Şefi şehir meşhalinde büyük tezahüratla karşılamışlar ve epey zamandanberi görmedikleri Büyük Önderin, kaymakam ve diğer hükümet erkânı

[Arkası Sa. 7 sütun 5 te]

Hatay davamız üzerinde hakikî anlaşmaya doğru

Sözün açığını ifade etmek lâzım gelirse tereddüdsüz ifade etmeliyiz ki ortadaki mesele hakikati halde Türkiye ile Fransa arasında bir meseledir, ve ancak bu iki devlet ve milletin anlaşmaları veya anlaşmamalarile hallolunabilir. Bunun üst tarafı maatteessüf biraz süs ve biraz da dekordur.

Dün de yazdığımız veçhile bu anlaşmanın temelleri evvelki gün Cenevrede bir daha atılmış oldu. Milletler Cemiyetinin Hatay ihtilâfını halleden ve o zaman Cemiyetin milletlerarası işlerinde temin edebileceği muvaffakiyetler hesabına bir zafer örneği sayılan 29 mayıs 1937 kararları, bu yeni yeşim için Hatayda yapılacak seçimleri hazırlıyan komisyonun vücude getirdiği nizamname ile baltalanmıştı. Bize Türkler bu vaziyeti Milletler Cemiyeti nezdinde protesto ederken Fransızlar:

— Yapılan iş Konseyin ittihaz ettiği kararlara muvafıktır, Türkler niçin beyhude yere telâş ediyorlar?

Mukabelesile cevab veriyorlardı. Asıl beyhude olan bu Fransız cevabı idi. Çünkü bir Milletler Cemiyeti Konseyinin 29 mayıs 1937 kararlarını, aradaki ihtilâfın Fransızlarca da samimî bir itilâf fikrile teyid edilmiş hakiki bir anlaşması olarak telâkki etmiyorduk. Konseyin hallettiği mesele 1921 de Ankarada akdolunan Franklin Bouillon mukavelenamesindeki **ırkî ve millî Türk hakları** esasına müstenid bulunan rejimin hakiki manasile ifadesinden ibaretti, ki Konsey bunun idarî istiklâl olacağını kabul ve beyan eylemişti. Eğer o zaman Fransanın da kabul ettiği bu tefsir şekli tatbikatta böylece tatabbuk etmiyecek olursa elbette ortada hal bulunmuş bir mesele bulunmazdı. İhtilâf eski şekilde devam ediyor demek olurdu. Eski şekilde devam eden ihtilâfımız elbette evvelce, sonunda, hatta Milletler Cemiyeti hakkında dahi olsa, başkaca bir hal şekli bulmurdu. Biz Fransanın hakka ve adalete olduğu kadar Türk - Fransız dostluğuna da kıymet veren hakikî bir anlaşmaya yanaştığını farzederek memnun olmuştuk. Esefle kaydetmeğe mecburuz ki Konseyin 29 mayıs 1937 kararlarının ilk tatbik safhası bizi bu umullarımızda inkisara uğratmış.

Konsey nezdindeki protestolarımız üzerine meseleyi tekrar tetkik olunarak hakkı Türk taleblerine tevfikan Hatay seçimleri ihzarî komisyonunun hazırladığı nizamnamenin tadil ve tashihi esası kabul edilmiş ve Fransa dahi bu tadil ve tashihe sarahat ve samimiyetle katılmıştır. Bizi tekrar Hatay davasında hakiki anlaşmaya doğru güdüldüğü umuduna düşüren cihet işte bilhassa bundan ibarettir. Ve nihayet Fransanın şarkta an'anevî Türk - Fransız dostluğunu geliştirici hâl ve ihtimalde daha ziyade ısrar etmiyeceğini kuvvetle zannediyoruz.

Sözün en açığını söylemek lâzım gelirse tereddüdsüz ifade etmeliyiz ki ortadaki mesele hakikati halde Türkiye ile Fransa arasında bir meseledir, ve ancak bu iki devlet ve milletin anlaşmaları veya anlaşmamalarile hallolunabilir. Bunun üst tarafı maatteessüf biraz süs ve biraz dekordur.

Bizim mutalıamız bir anlaşma için gösterdiğimiz uysallık kalmamıştır. Muahedelerin sarahatine rağmen Fransa Milletler Cemiyetine müracaat olunması tekrar

YUNUS NADİ

[Arkası Sa. 7 sütun 3 te]

Londra heyecan ve asabiyet içinde

İhtilâlciler bir İngiliz gemisini batırdılar

Vapurun kaptanı, İsveçli murakabe memurile dokuz kişi boğuldu. İngiliz hükûmetinin çok şiddetli bir teşebbüse geçmesi bekleniyor

Bir filo gemiyi batıran tahtelbahri arıyor

İspanya sularında karakol yapan İngiliz muhrib filosu

Carthagene 1 — Endymson adındaki İngiliz vapuru dün Tinono burnuna on altı mil mesafede asilerin bir denizaltı gemisi tarafından torpillenmiştir. Aralarında geminin kaptanile İsveçli tarassut zabiti olmak üzere 11 kişi ölmüştür.

Vapur, 1700 ton kömür yüklü olduğu halde Carthagene'e (İspanya hükûmetinin elindeki limanlardan) gitmekte idi.

Mürettebatın bahiyyesi İspanyol bahriye idaresi memurları tarafından kurtarılmıştır.

Londra 1 — Amirallik dahreli, cumartesi günü Cebelüttarıka hareket etmiş

[Arkası Sa. 7 sütun 1 de]

Milletler Cemiyeti paktının ıslahı

Murahhasımız Necmeddin Sadak, noktai nazarımızı izah etti

Cenevre 1 — Anadolu ajansının husust muhabiri bildiriyor: Milletler Cemiyeti misakının ıslahı için teşkil edilen ve Türkiyenin de dahil bulunduğu 28 ler komiteti dündenberi mesaisine başlamış bulunuyor.

İsveç, Hollanda ve İsviçre gibi bazı devletler beyanelmilel siyasî vaziyeti ve bir kısım devletlerin cemiyetten çekilmiş bulunmasını sebeb tutarak Milletler Cemiyeti misakına tecavüz eden devlet aleyhine zecri tedbirlerin tatbiki mecburî değil, fakat her devlet için ihtiyarî olmasını ileri sürdüler.

Bu suretle iki cereyan hasıl olduğu malûmdur.

[Arkası Sa. 7 sütun 4 te]

DEVRİLEN KAZAN
Büyük tarihî roman
Yazan: M. Turhan Tan
2 - 3 güne kadar
Neşre başlıyoruz

Parisin verdiği müheyyic haber

Almanyada Parti ile ordu arasında ihtilâf mı?

Hitlerin pazar günü bunun için nutuk söylemediği ve Berlin - Roma mihverini bozmamaksızın İngiltere ile anlaşmak istediği rivayetleri çıktı

Paris 1 (Hususî) — Almanyada bazı mühim hâdiseler cereyan etmekte olduğu haber verilmektedir. Evvelce verilen karar hilâfına olarak Reichstag meclisinin geçen pazar günü toplantıya çağırılmaması ve M. Hitler'in beklenen nutkunu söylememiş olması bu hâdiselere hamledilmiyor.

Bazı rivayetlere göre Viyanadaki son hâdiseler yüzünden Hitler Avusturya hakkındaki fikirlerini beyan etmek istememiştir.

Diğer bir şayiaya göre M. Hitler, Berlin - Roma mihverini bozmamak şartile İngiltere ile anlaşmak istemektedir.

Üçüncü bir şayiaya göre bilhassa Japonya meseleleri dolayısile fırka rüesasile ordu erkânı arasında ciddî ihtilâflar çıkmıştır. Ordu erkânının daha mutedil hareket etmek istedikleri haber veriliyor.

Soldan sola: Hitler, Mareşal Makensen, General Güring, Mareşal Blumberg

[Arkası Sa. 7 sütun 5 te]

Japonya Çinle iktısadî anlaşma yapacakmış!

Hankov istikametinde harb devam ediyor. Milletler Cemiyeti, Japonyaya «Beyanı teessüf» eden bir teselli kararı kabul etti

Tokyo 1 — Mümessiller meclisinde muhtelif suallere cevab veren M. Hirota, şöyle demiştir:

— Japon hükûmeti, bütün Çinle iktisadî bir itilâf akdetmeği derpiş etmekte ve Çini haddinden fazla yüksek olan gümrük rüsumunu indirmeğe ve müteka-biliyet esasına müstenid gümrük rüsumunu kabul etmeğe sevkeylemek arzusunda bulunmaktadır.

Japon hükûmeti, şimdiki teessüfe şayan hâdisenin tekerrürüne mâni olmak için Çinden tazminat da istemek tasavvurundadır.»

Diğer taraftan Hirota, Japon hükûmetinin muhtelif ittifaklar akdinmiş niyet ettirmek için Çinde ipka etmek mecburiyetinde kalacağı Japon kıtaatının idaresi masarifini yeni Çin rejimine tahmil etmek tasavvurunda bulunduğunu beyan etmiştir.

Hariciye Nazırı, zikri geçen askerî kıtaatın miktarını ve nerelerde âram edeceğini söylemekten imtina eylemiştir.

Harb vaziyeti

Hankow 1 — Mingkwang'ın garbında Tientsin - Pukow demiryolu boyunda düşmanın şimal istikametindeki taarruzuna karşı koyan Çin kıt'alarının muvaffakiyetsizliğe uğradıkları burada resmen itiraf edilmektedir.

İleri hareketleri şimdilik durmuş olan Japon kıt'alarının bir hafta süren şiddetli

[Arkası Sa. 3 sütun 1 de]

Eminönü meydanı

İtimlâk için dört milyon liraya ihtiyac olduğundan Belediye evvelâ hangi binaların istimlâki lâzım geldiğini sordu

Eminönü meydanında istimlâk edilecek olan binaları gösterir harita

(Yazısı 7 nci sahifemizde)

Devlet Nüshası

KÜÇÜK İLÂNLAR
En ucuz ve en tesirli ilân vasıtasıdır
4 defası: 125 kuruş
Akşam ilân servisi, telefon 24240

AKŞAM

İstanbul hayvanları koruma cemiyeti
Nişantaş Şaimigâr sokak No. 84
Telefon: 43169
Fukaranın hayvanlarına mahsus parasız muayene ve tedavi pazardan maada her gün saat 9 - 12 ve akşamları 5 - 6

Sene 20 — No. 6932 — Fiati her yerde 5 kuruş
ÇARŞAMBA 2 Şubat 1938
Telefon: 24240 (İdare) — 24249 (Tahrir) — 24248 (Müdür) — 20113 (Kitle)

Atatürk dün Gemlikten sonra Bursayı şereflendirdiler

Büyük Önder üç gün Bursanın misafiri olacaklarını vaid buyurdular

Halk Coşkun tezahürat yaptı, Atatürk, başyaveri vasıtasile halka istirahat tavsiye ettiler. Halk "Atatürk için canlarımızı feda ederiz,, diye bağırdılar

Gemlik (Bureti mahsusunda gönderdiğimiz muhabirimizden) — Atatürk, refakatlerinde Başvekil B. Celâl Bayar, Dahiliye Vekili ve Parti genel sekreteri B. Şükrü Kaya, Nafıa Vekili B. Ali Çetinkaya, İktisad Vekili B. Şakir Kesebir ve mutad zevat olduğu halde saat 14 te Yalovadan hareket etmişler ve saat 14,45 te Gemliği şereflendirmişlerdir.

Gemlik baştan başa bayraklarla süslenmiş ve birçok yerlerde taklar kurulmuştu. Köylü ve şehirlilerden müteşekkil büyük bir kalabalık, yolları baştan başa doldurmuştu.

Vapurlar ve fabrikalar, düdüklerini çalarak Atatürkü selâmlamışlardır.

Reisicümhur, kısa bir tevakkuftan sonra suni ipek fabrikasını şereflendirmişlerdir.

(Devamı 5 inci sahifede)

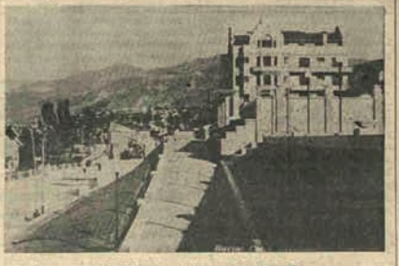

Bursada Çelikpalas oteli ve şehrin görünüşü

Eminönü meydanının genişletilmesi için 3,5 milyon lira lâzımmış

İstimlâk edilecek binalardan mühim bir kısmı belediye ve evkafa aittir. Bunlar için istimlâk parası verilmiyecektir. Bu sebeple meydanın tamamen açılması kabil olacağı anlaşılıyor

Eminönünde yıktırılacak olan Valide hanı

Eminönü meydanının, tramvay şirketinden alınmakta olan bir milyon yedi yüz bin lira ile açılmasına karar verildiğini ve istimlâk edilecek binalara dair iki harita hazırlandığını yazmıştık.

İstimlâk kanununa göre bir binanın gayri safi iradının on misli istimlâk bedelini teşkil etmektedir. Eminönünde istimlâk edilecek binaların senelik gayrisafi iradı 350-4000 bin lira etmektedir. Bu suretle istimlâk için üç buçuk, dört milyo nlira sarfı lâzım geleceği anlaşılmaktadır. Halbuki belediyeye bir milyon yedi yüz bin lira verilmektedir. (Devamı 6 ıncı sahifede)

Ege mıntakası büyük bir seylâb tehlikesi içinde

Büyük nehirler, çaylar taştı, köylerle münakalât kesildi. Nüfusca zayiat olup olmadığı anlaşılamıyor

İzmir 1 (Telefonla) — Dün gece başlıyan ve hâlâ devam eden şiddetli yağmurlardan Gediz, Menderes nehirlerile Bakırçay taşmıştır. Menemen ve Manisa ovaları sular altındadır. Bağlar sularla kâmilen örtülmüştür. Ova denizden farksızdır. Münakalât kesildiği için köylerden malûmat alınamıyor. Bu yüzden nüfusça zayiat olup olmadığı anlaşılamamıştır. Bu seferki seylâbın geçen seferkinden daha çok zarar verdiği tahmin ediliyor.

Irlamaz çayı da taşmış ve Kasaba - Çobanisa arasındaki demiryolu köprüsünü bozmuştur. Hatta ameliyat trenleri çıkarılmıştır. Yağmur devam ediyor, vaziyet tehlikelidir.

Merinos fabrikası bugün açılıyor

Başvekil bu münasebetle bu gün bir nutuk irad edecek

Bursa 2 (Telefonla) — Merinos fabrikasının açılma merasimi bugün saat 15 de yapılacaktır. Bu münasebetle Başvekil B. Celâl Bayar bir nutuk irad edecektir.

B. Sabur Saminin açtığı davaya dün bakıldı

Davacının vekili diyor ki: «Otobüs ruhsatiyesi almak için hiç kimseye tavassutta bulunmadık. Sadece Kurtuluşla - Beyazıd arasında işleyen otobüslerle alâkadarız. Ermeni mezarlığında bedeli verilen bir arsayı Ermeni heyeti mütevelliyesi B. Sabur Saminin kızı namına ferağ etmiştir.

Muhakeme, diğer tarafın cevab vermesi için gelecek salı gününe bırakıldı

Otobüs ruhsatiyesi münakasası etrafında Tan gazetesinde yapılan neşriyatla kendisine hakaret edildiğini ileri sürerek B. Sabur Sami tarafından B. Ahmed Emin Yalman ve Tan neşriyat müdürü B. Sabri Selim aleyhlerine açılan iki hakaret davasına aaliye birinci ceza mahkemesinde bakılmış ve bu iki davanın tevhid

(Devamı 10 uncu sahifede)

Dikkatler:

Okkayla satılan eski eserler

Son günlerde Nişantaşı, Maçka, Pangaltı sokaklarından geçen eskicilerin, ucuz, pahalı kapatmak istedikleri eşyalar için yeni bir nakarat tutturmağa başladılar:

— Eski gazeteler, mecmualar, kitaplar, her nevi yağlı ve sulu boyalı tablolar alıyoruz!

Bu satışın fecaatini deşmeğe hâcet yoktur. Düşününüz: artık son kalan kütüphanelerimiz, koleksiyonlarımız ve sanat eserlerimiz beş on paraya karşı elden çıkıyor. Babadan, ecdadan kalmış bir kıymetli kütüphane içinde belki emsali nadir bulunan, belki bir eşine artık tesadüf edilmiyecek olan kitaplar, kimbilir hangi sanatkârın biricik tablosu okkaya gidiyor! Kültürümüze bu kadar fecî bir şekilde suikasd yapan bu fahrikâr zihniyete ve harekete yalnız acımakla mı iktifa edeceğiz?.

Bari şu kadarını haber verelim:

Ailelerimiz eski kıymettar kahlarını vaktile bilmeden yok bahasına elden çıkarmışlar, sonra eseflenmişlerdi. Birçok eski kitapların eski halılardan daha çok kıymet bulacakları bir devir olacaktır. Kitap da zaman geçtikçe değer kesbeder. Satmayınız, saklayınız!.

Atlantikten Büyük Okyanusa...

Bir yataklı otobüste hayat nasıl geçer?

Masaların kenarında şöyle bir yazı var: Renklilere mahsustur!...

Yataklı otobüse biniş

[Hikmet Feridun Es'in mektubunu yedinci sahifemizde okuyunuz]

Yakında:
YARIM ADAMLAR
Bir baltaya sap olamamışların hikâyeleri!..
Yazan ve resimlerini yapan:
Cemal Nadir

— Eskiden bu kadar başağrım ilâcı yoktu!..
Öyle amma şehirde de bu kadar gürültü yoktu!..

Akşam gazetesi 2 Şubat 1938

Neşet Kiper'in mektubu okuması üzerine Avukat Hulusi Bey, Bursa namına cevap vererek Bursalıların minnet ve şükranlarını bildirmiştir. Atatürk, kendisine hitap eden Avukat Hulusi Bey'e cevaben şu beyanatta bulunmuşlardır -ki bu hitabe kendisinin doğrudan doğruya halka yaptığı son hitabedir: *"Kıymetli hatip arkadaşımızın sözleri, benim üzerimde çok büyük hassasiyet uyandırdı; bunun derecesini ifade etmek bence mümkün değildir. Fakat Bursa'yı ve Bursalıları seven ilk Türk ben değilim; tarihte ve cihanda en büyük imparatorluklar kurmuş olan Türkler de evvela dikkat nazarlarını Bursa'ya bu kıymetli şehre tevcih etmişlerdir. Onun kıymetini anlamış ve ifade etmiş isem çok bahtiyarım. Bursa inkılâp hayatımızda nice müşkül anlar geçirmiştir. Fakat Bursalılar kıymet, kabiliyet ve kudretleriyle bu müşkül zamanları suhuletle atlatmışlardır. Biz de kendilerine kavuşmak bahtiyarlığına nail olduk. Bugün o bahtiyarlığın safhalarından birini idrak etmekle mesut olduğumu ifade edebilirim."*[62]

3 Şubat 1938 Perşembe

3 Şubat 1938 günü Bursa'dan, Mudanya'ya ve oradan Ege vapuru ile İstanbul'a hareket etmiştir.

Atatürk'ün hastalığı hakkında ilk teşhisi koyan ve tedaviye başlayan Nihat Reşat Belger'den alıntı yapan Ruşen Eşref Ünaydın, Gazi'nin 1-3 Şubat 1938 tarihli Bursa gezisi ile ilgili şu bilgileri aktarmaktadır: *"Atatürk'ün Yalova'daki kısa tedavisinden alınan tesir memnuniyete şayandı, çünkü hem kaşıntı azaldı, hem de bir zamandan beri kesilmiş olan iştihası düzeldi, orada bir kilo bile kazandı. Atatürk bu halden ve görülen farktan çok memnun oldu. Neşesi arttı ve hatta 10'uncu gün kaşıntıdan eser bile kalmamıştı. Hülasa vaziyetinde hissedilir bir iyilik kendini gösterdi. Fakat Atatürk, Yalova'ya geldiğinin 12'nci günü bu tedaviye hiç değilse üç hafta devam etmesi için ettiğim ısrarlı ricaya rağmen, her ne sebeptense Bursa'ya gitti. Bursa'da bir gün ve bir gece kalmış, sonra Termal otele uğramaksızın doğruca İstanbul'a geçmiş ve bildiğime göre Bursa'da geçirdiği geceden sonra dönüşte soğuk almış, Saraya keyifsiz olarak gitmiş. Ertesi akşam da rahatsızlığının devam etmesine rağmen Park Otel'e gitmiş, saat 4.00'e kadar kalmış; yani eski hayatına dönmeyi bir defa daha denemiş."*[63]

1914 Bursa doğumlu Zehra Gültan Atatürk'ün son Bursa ziyareti ile ilgili şu değerli bilgileri paylaşmaktadır: *"Atatürk, Merinos Fabrikası'nın açılışına gelmişti. Biz de buradan Merinos Fabrikası'na ayağımızda takunyalarla yürüyerek gittik. "Ey Bursalılar size bir ekmek teknesi bıraktım. Bu kapıya gelen kimseyi iş yok deyip geri çevirmeyeceksiniz. Herkes buradan iş bulacak, çalışacak" dedi. Atatürk konuşma yaparken kardeşim Suna'yı gözüne kestirmiş, parmağıyla işaret edip yanına çağırdı. Kardeşim de o zaman daha küçük bir çocuktu, birden inanamadı "paşam ben mi geleceğim" dedi. Öyle deyince Atatürk'ün iyice canı kaynadı Suna'ya. Yanına aldı, onu konuşturdu. Baktı ki bu çok akıllı bir çocuk. "Sen buralarda ziyan olma. İyi bir iş tut" demiş. "Paşam hangi işi tutayım, bu fabrikaya mı çalışmaya geleyim?" demiş Suna. Sonra nasıl olduysa Bursa valisi bizi ziyarete geldi. O da Suna'yı gördü, anneme "Hocaanne bu kızı bana vereceksiniz, onun eğitimiyle ben bizzat ilgileneceğim" dedi. Annem başta karşı çıksa da aldı onu Ankara'da hemşirelik okuluna yazdırdı. Kardeşim* çokta *iyi bir hemşire oldu. Anadolu'da görev yaptı. Ebelikte yaptı. Çok iyi bir insandı ve çok iyi bir hemşireydi. Mahalleye gelince de komşular doğum için gelip onu çağırırlardı. Herkesin yardımına koşardı. Çok iyi bir hemşireydi."*[64]

Bir diğer tanık 1925 Pazaryeri doğumlu Necati Akgün şunları aktarmaktadır: *"Atatürk'ü 1938'de en son gelişinde gördüm. 1 Şubat 1938 günü dediler ki Atatürk Bursa'ya gelecek. Biz hepimiz, ilkokul ortaokul, Kız Lisesi, Erkek Lisesi, Muallim Okulu ve Askeri Lise Atatürk Caddesi'nde yani düşünemeyeceğiniz kadar vatandaş ilgisi vardı. Hafif yağmur çiseliyor. Atatürk Gemlik'e uğramış, Gemlik Fabrikasını açmış ondan sonra geldi. Atatürk gelir gelmez, ortalık bir karıştı herkes saldırdı Atatürk'ü görmek için, asker filan vatandaşı tutamadı. Arabaya bindi Atatürk, yavaş yavaş giderken araba biz de arkasından gittik. Bu arada yağmur hızlandı, Biz Çelik Palas'ın önüne kadar gittik tabi bu arada bağırıyoruz ediyoruz. Atatürk balkona çıktı halka hitap etti, ama bayağı ara var anlayamadık biz ne dediğini. Sonra yaveri geldi dedi ki,*

62 *Cumhuriyet,* "Ulu Önderin Bursalılara Yüksek Kıymetli Hibeleri", 3 Şubat 1938, s.8.

63 *Soyak, a.g.e.,* s.697-698.

64 Ruşen Eşref Ünaydın, *Atatürk'ün Hastalığı-Prof. Dr. Nihad Reşad Belger'le Mülakat*, TTK Yay., Ankara, 1959, 18.

"Atatürk çok üzülüyor. Çok memnun ancak burada siz yağmurun altında olduğunuz için üzülüyor. Bu nedenle dağılın. Rica etti." dedi. Kâmil diye bir arkadaşım vardı, Atatürk şerefine bir balo verilecek diye, belediye salonunda Merinos'ta derler yanlıştır belediye salonunda verilmiştir o balo 1938'de. Zaten tek salon oydu o tarihlerde hiç unutmam biz gittik Kâmil ile belediye salonunun önüne orada belediyenin bir motosikleti bir de onun görevlisi vardı. Ona sorduk ne zaman gelecek diye. "Siz çok mu görmek istiyorsunuz Atatürk'ü?" dedi, bizim elimize bir sürü paketler verdi, beraber belediyenin merdivenlerinden çıktık, salona girdik. Hiç görmemişim o zamana kadar böyle büyük bir salon, tuvaletli kadınlar filan. Biz bir odaya girdik elimizdekileri bıraktık ama Atatürk'ü göremedik. "Ben şöyle çıkayım, Atatürk'ü göreyim?' dedim, daha çıktım şöyle baktım omzumda bir el kendimizi kapının önünde bulduk. Şimdi Atatürk o gece çok memnun olmuş halkın büyük ilgisi ve sevgisi karşısında ilk önce sarı zeybeği oynamış arkasından da harmandalı oynamış. Bu arada biraz da terlemiş ve salondan çıkmış herkes lavaboya gidiyor zannederken o merdivenlerden aşağıya iniyor ve doğru caddeye çıkıyor. Bursa'yı da çok iyi biliyor. Atatürk başlamış Ulucami'ye doğru yürümeye berbat bir hava var yağmur yağıyor. Arkasından koşmuşlar paltosunu atmışlar sırtına, sonra otele geri getirmişler. Ertesi gün tabi 2 Şubat Merinos'un açılışı biz yine orada hazırız. İşte o gün Atatürk'ü daha yakından gördüm yani şöyle on metre filan uzaklıktaydı. Üzerinde siyaha yakın bir elbise vardı, Atatürk'ü soluk gördüm açıkçası Atatürk'ü daha neşeli daha dinlenik hayal ediyordum, soluk gördüm. Meğer o gece hastalanmış, ateşlenmiş ilaç alıp öyle gelmiş."[65]

O tarihlerde Bursa Kız Muallim Mektebi öğrencisi olan ve daha sonraları da aynı okulda felsefe öğretmenliği yapan 1925 Bursa doğumlu, Berrin Yükseler Cingil anılarında şunları anlatmaktadır: "*Atatürk bizim için en başarılı, örnek alınacak, bizim yetişmemizi sağlayan insandı. Atatürk'ü gördüm ben ve sonra ölüm gününde bu anımı hep öğrencilerime anlattım. 1938'de Atatürk Merinos Fabrikası'nın açılışını yapmak için Bursa'ya gelmişti. Bütün okullar Atatürk Caddesi'nde iki taraflı sıralandık. Biz de okul olarak Tayyare Sineması'nın önünde duruyorduk. İnönü Caddesi'nden Atatürk üstü açık bir araba içinde geçti. Bütün öğrenciler büyük bir sevgi gösterisiyle karşıladık. Bizi selâmladı. Ertesi gün Merinos Fabrikası'nın açılış günüydü. Bu sefer Stadyum'un olduğu caddenin iki tarafına sıralandık. Hafif bir yağmur çiseliyordu. Atatürk fabrikayı açmış, arabasıyla yavaş yavaş geçiyordu. Yine hepimizi selâmladı. Böylece Atatürk'ü 2 kere görmüş oldum.*"[66]

1925 Bursa doğumlu ve 1938'de Necatibey Kız Enstitüsü öğrencisi olan Seher Değerlisoy ise anılarında Atatürk'ün aynı tarihli Bursa ziyaretine dair şunları aktarmaktadır: "*Atatürk'ü öldüğü sene gördüm. 1938 yılında Merinos'u açmak için Bursa'ya geldi. Kılık kıyafetimi beğendiklerinden beni Atatürk'ün yanına gitmem için seçtiler. Biz bir tabur öğrenciydik. Atatürk öğrencileri çok severdi. Önümüzde durdu; "Merhaba çocuklar" dedi ve hepimizin başını, ayrı ayrı hiçbirimizi atlamadan okşadı. Atatürk'ü yakından görme fırsatı yakaladım. Resimlerinde hep genç haliyle görüyoruz ya ben o gün eve dönünce 'Hiç resimlerindeki gibi değil. Atatürk hasta, ölecek' demişim ve ağlamışım. Zaten kendisi Bursa'ya geldiğinde hastaymış. Birkaç ay sonra da Atatürk'ün ölüm haberi geldi. Haberi aldığımızda okuldaydık. Kendimizi yerden yere attığımızı hatırlıyorum. Sanıyorum hepimizi bahçeye topladılar ve orada Atatürk'ün öldüğünü duyurdular. Bakiye Koray müdürümüzdü. Atatürk heykelinin bulunduğu yerde haftalarca meşaleler yandı. Hatta ben de bir gece babama kendimi götürttüm ve heykelin önünde saygı duruşunda bulundum. İnsanlar sürekli grup grup heykelin önüne giderek saygı duruşunda bulundular. Atatürk ölüm yıldönümlerinde çok canlı anılırdı. Bütün öğrenciler okulun salonunda toplanır ve her sene aynı heyecanla yâd edilirdi. Atatürk, Safiye Ayla'nın sesini çok beğenirdi. Onu yaşatmak için o plakları bile dinletirlerdi. Çok önem verilirdi.*"[67]

1926 Gürsu doğumlu Behsat Erol ise şu bilgileri aktarmaktadır: "*Şubat ayıydı, ben teyzeme gitmiştim, Setbaşı'na. Ablam vardı, "Atatürk, Bursa'ya gelecek!" dedi. Merinos'un orası o dönemde bomboştu, Fomara bomboştu, bir bina vardı. Garajın olduğu yer ise çöplüktü. Atatürk geldi. Başbakan Celal Bayar, kız kardeşi Makbule Hanım, Pilot Sabiha Gökçen,*

65 *Bursa'nın Tarihi Mahalleleri IV Emirsultan, Karamazak, Musababa, Piremir, Teferrüç*, Ed. Aziz Elbas, Bursa Kültür A.Ş., Bursa, 20017, s.399.

66 Yüceer, *a.g.e.*, s.122-123.

67 *Bursa'nın Köklü Eğitim Kurumları Bursa Kız Lisesi*, Ed. Aysun Dönmez, Bursa Kültür A.Ş., İstanbul, 2012, s.116.

Vali Şefik Soyer Bey. Bursa'da konuştu ve kurdeleyi kesti. Ben oradaydım. Gemlik'te Suni İpek Fabrikası onun zamanında yapıldı. Atatürk'ü Gemlik'te de Bursa'da da gördüm. Atatürk vefat ettiğinde herkes matem tuttu. Geceleri Ramazan davulu çalmıyordu. O gece davul çalınmadı. Davulcular kapıları tak taklayarak sahur için uyandırdılar. Nutuklar verildi, konuşmalar oldu."[68]

Atatürk'ün Bursa ziyaretinde açılışını gerçekleştirdiği Merinos Fabrikası ve aynı gezide uğradığı Sunğipek Fabrikası, Cumhuriyet'in ekonomik kalkınma hamlesinin önemli yapı taşları olmakla birlikte, toplumsal ve kültürel dönüşümde üstlendikleri rollerle de dikkat çekmiştir. Bu fabrikalar, sanayileşmeyi salt üretim faaliyeti olmaktan çıkararak, şehirlerin sosyal dokusunu şekillendiren, bireylerin yaşam tarzlarını dönüştüren ve modernleşme sürecini hızlandıran kurumlar hâline gelmiştir. 25 Aralık 1939 tarihli *Akşam* gazetesinde yer alan habere göre, Merinos Fabrikası Bursa'da yalnızca ekonomik üretim yapan bir tesis değil, aynı zamanda bölgede geniş çaplı bir toplumsal dönüşümün merkezidir. Cumhuriyet'in kalkınma anlayışını temsil eden bu fabrika, üretimde çağdaş teknikleri uygularken, tarım ve hayvancılığın gelişimini de teşvik etmiştir. Özellikle yün üretimine verdiği destek sayesinde yerel koyunculuğun gelişmesine katkıda bulunmuş, Trakya ve Orta Anadolu bölgelerinden de yün alımı yaparak yerli kaynaklara dayalı bir sanayi anlayışını yerleştirmiştir. Fabrikanın piyasa üzerindeki düzenleyici rolü ve köylülerle doğrudan yürüttüğü ticaret ilişkileri, bölge ekonomisinin canlanmasına yardımcı olmuştur. Merinos Fabrikası ayrıca işçilerinin sosyal ve ekonomik koşullarını iyileştirmeye yönelik adımlar atmıştır. Kurduğu kooperatiflerle işçilerin temel ihtiyaç maddelerini uygun fiyatlarla temin etmesini sağlayarak çalışanların refah düzeyini yükseltmiş ve sosyal dayanışmayı artıran bir ortam yaratmıştır. Fabrikanın etkisi sanayi faaliyetleriyle sınırlı kalmamış, spor, sanat ve eğitim alanlarında da kendini göstermiştir. Fabrika bünyesinde futbol, güreş, tenis ve su sporları gibi branşları kapsayan bir spor kulübü kurulmuş, geniş bahçesine yaptırdığı yüzme havuzuyla çalışanların ve halkın spor faaliyetlerine katılımı özendirilmiştir. Aynı şekilde düzenlenen tiyatro oyunları ve müzik etkinlikleri, işçilerin kültürel ve sanatsal gelişimine katkıda bulunmuş, açılan çeşitli kurslar ise eğitim seviyelerinin yükselmesini ve okur-yazarlığın artmasını sağlamıştır. Böylece Merinos Fabrikası, sadece bir üretim merkezi olmaktan çıkarak Bursa'nın toplumsal ve kültürel gelişimine yön veren örnek bir kurum haline gelmiştir.

Gemlik Sunğipek Fabrikası da tıpkı Merinos Fabrikası gibi, üretimin ötesinde önemli sosyal ve kültürel işlevleri yerine getirmiştir. Fabrikanın sosyal yaşamına dair ayrıntılı bilgiler veren Babür Balcı, uzun yıllar burada Ticaret Servisi görevlisi ve Sosyal Hizmetler Müdürü olarak çalışmış, fabrikanın toplumsal etkilerine doğrudan tanıklık etmiştir. Balcı'nın anlatımına göre, fabrikanın müdürlüğünü yapan Osman Şükrü Edirne, yalnızca üretim süreçlerini yönetmekle kalmamış, işçilerin ve çevre halkının sosyal ve kültürel hayatına da büyük önem vermiştir. Edirne'nin öncülüğünde fabrika bünyesinde modern bir sinema ve tiyatro salonu açılarak, Gemlik ve çevresindeki halkın çağdaş sanatlarla tanışması sağlanmıştır. Sinema salonunda yerli filmlerin yanı sıra dünya sinemasının önemli eserleri gösterilmiş, böylece bölge halkının kültürel hayatı zenginleşmiştir. Ayrıca fabrikada tenis kortu yapılmış, düzenli kurallar çerçevesinde spor faaliyetleri gerçekleştirilmiştir.

Sunğipek Fabrikası, çalışanları ve ailelerinin yanı sıra geniş bir toplumsal kesime de hitap eden etkinlikler düzenlemiştir. Mehtap gezileri, termal geziler ve İstanbul ile Uludağ'a yapılan seyahatler, işçilerin sosyal yaşamlarını renklendirmiş ve günlük hayatlarına dinamizm katmıştır. Fabrika, aynı zamanda yurtdışından gelen stajyerlere de eğitim vererek sadece bölgesel değil, uluslararası ölçekte bir eğitim merkezi niteliği kazanmıştır.

Müzik ve sahne sanatları, Sunğipek'in kültürel politikalarında ayrı bir yer tutmuştur. Fabrikanın sahnesinde dönemin tanınmış isimlerinden Müzeyyen Senar, Zeki Müren, Safiye Ayla, Ajda Pekkan ve Barış Manço gibi sanatçılar konserler vermiştir. Böylece fabrika kentteki kültürel hayatın merkezlerinden biri haline gelmiştir. Ayrıca, fabrika içindeki duvarlara ve çeşitli bölümlere resimler yaptırılmasıyla sanat

68 *Bursa'nın Köklü Eğitim Kurumları Necatibey Meslek Lisesi*, Bursa Kültür A.Ş., İstanbul, 2012, s.217.

çalışma yaşamının ayrılmaz bir parçası haline getirilmiş, sanayinin ekonomik boyutunun yanında estetik ve kültürel boyutunun da önemli olduğu gösterilmiştir.

Fabrikanın sosyal katkıları, spor alanında da belirgin biçimde hissedilmiştir. Oluşturulan futbol takımları Bursa'nın sportif hayatına yön vermiş, Sümer Spor ile birleşen fabrika takımı, Beşiktaş gibi büyük kulüplerle özel karşılaşmalar yapmıştır. Bu karşılaşmalar sayesinde spor, işçiler için sıradan bir boş zaman aktivitesi olmaktan çıkarak, toplumsal dayanışmayı pekiştiren önemli bir aktivite haline gelmiştir.

Her iki fabrika da sadece sanayi üretimi yapmakla yetinmemiş, aynı zamanda toplumun sosyal ve kültürel hayatına aktif biçimde katılarak modernleşme sürecine doğrudan katkı sağlamıştır. Merinos ve Sunğipek fabrikaları, Bursa'nın sanayi tarihini şekillendirirken kentin toplumsal yaşamında da yeni bir sayfa açmıştır. İşçilerin ekonomik koşullarını iyileştirmekle kalmayıp onların günlük hayatlarını kültürel, sportif ve sosyal etkinliklerle zenginleştirmiştir. Bu fabrikalar, Bursa'nın kimliğine belirgin bir etki yaparak kentin sosyal dokusunu güçlendirmiş ve sanayiyle kent hayatı arasındaki ilişkiye yeni bir anlam katmıştır. Cumhuriyet döneminin kalkınma ve modernleşme politikalarını somutlaştıran bu iki tesis, üretimin ötesine geçerek modern Türkiye'nin oluşumunda önemli birer örnek hâline gelmiştir.

On Yedinci Ziyarete Dair...

Mustafa Kemal Atatürk'ün 1-3 Şubat 1938 tarihlerindeki Bursa ziyareti, onun bu kente yaptığı son gezi olması nedeniyle ayrı bir anlam taşımaktadır. Sağlık durumu o günlerde giderek ağırlaşan Atatürk, hastalığına rağmen ülke sorunlarıyla ilgilenmeyi ve devrimleri yakından takip etmeyi sürdürmüştür. Bu çerçevede önce Gemlik'te Sümerbank'a bağlı Sunğipek Fabrikasını ziyaret etmiş, ardından Bursa'daki Merinos Fabrikası'nın açılış törenine katılmıştır. Bursa'ya yaptığı bu 17. ve son ziyaretinde, şehre ilk gelişindeki gibi yoğun bir halk sevgisi ve samimi bir coşkuyla karşılanmıştır. Atatürk'ün, meydanlarda toplanan kalabalığın içten ilgisi karşısında dile getirdiği ***"İnkılabın ilk günlerinin heyecanını tekrar yaşadım"*** sözleri, yaşadığı duyguları açık ve içten bir şekilde ortaya koymaktadır.

Halkevinde düzenlenen etkinlikler ve halkın gece boyunca Çelik Palas Oteli'nin önünde yağmur altında bekleyişi, Bursalıların Atatürk'e ve onun devrimlerine duyduğu içten bağlılığı açıkça göstermekteydi. Bu anlamda, o günlere tanıklık eden Necati Akgün'ün aktardıkları, Bursa halkının Atatürk'e karşı hissettiği derin sevgi ve samimiyeti yansıtan değerli birer tarihî tanıklıktır: "***Atatürk gelir gelmez ortalık bir karıştı, herkes saldırdı Atatürk'ü görmek için, askerler bile tutamadı. Atatürk arabaya bindi, biz de arabanın peşinden Çelik Palas'a kadar gittik. Bu sırada yağmur hızlandı ama kimse dağılmadı. Atatürk balkona çıktı, halka seslendi ama biz uzakta olduğumuzdan ne dediğini duyamadık. Sonra yaveri geldi ve 'Atatürk sizin yağmur altında durmanızdan dolayı üzülüyor ve rica ediyor, artık dağılın',dedi.***" Bu tanıklık, hiçbir kanunun ya da zorunluluğun yaratamayacağı kadar içten ve güçlü bir sevginin varlığına işaret etmektedir. Bursa halkı, Atatürk'ü kendi iradesiyle sevmiş ve onu her koşulda sahiplenmiştir. Çünkü Atatürk, Bursalılar ve tüm Türk milleti için her şeyden önce ***"Muzaffer Kumandan"*** ve ***"Kurtarıcı"***dır.

2 Şubat günü gerçekleşen Merinos Fabrikası'nın açılışı, Atatürk'ün Bursa'daki son önemli ekonomik girişimi ve incelemesidir. Bursa'nın sanayileşme tarihinde bir dönüm noktası olan bu fabrika, ilerleyen yıllarda Türk tekstil sektörünün gelişimine önemli katkılar sağlamıştır. Atatürk, açılış sırasında fabrika defterine yazdığı notta, tesisin Bursa ve Türkiye ekonomisine sağlayacağı yararları özellikle vurgulayarak, Sümerbank yönetimini kutlamıştır. Burada dile getirdiği, ***"Sümerbank Merinos Fabrikası çok kıymetli bir eser olarak millî sevinci artıracaktır"*** sözü, onun için sanayi yatırımlarının ekonomik kalkınmanın yanında toplumsal dönüşüm açısından da taşıdığı anlamı açıkça göstermektedir. Bursa ziyaretinin en anlamlı anlarından biri, gece Çelik Palas'ta düzenlenen baloda yaptığı konuşma ve Bursa Belediyesi'ne yazdığı mektupta şahsına ait olan köşkü ve hisseleri halka bağışlamasıdır. Bursa'da geçirdiği günlerin kendisini derinden etkilediğini belirterek, kente duyduğu özel sevgiyi ve bağlılığı açıkça ifade etmiştir. Belediye Başkanı Neşet Kiper'e gönderdiği mektupta, ***"Bu defa Bursa'yı ziyaretim münasebetiyle resmî ve hususî bütün teşekküller ve güzel şehrinizin bütün vatandaşları tarafından hakkımda izhar edilen sevgi ve saygıdan çok duygulandım",*** ifadeleriyle, Bursa halkının Cumhuriyet'e olan içten bağlılığından duyduğu

memnuniyeti ve takdiri samimi biçimde dile getirmiştir. Atatürk'ün Bursa gezisinde, Avrupa'da hızla yaklaşan II. Dünya Savaşı üzerine yürütülen tartışmalar da dikkat çekicidir. O gece sofrada yaptığı değerlendirmelerde, savaşın tanklar ve hareketli birlikler üzerinden şekilleneceğini ve statik savunma hatlarının etkisiz kalacağını öngörmesi, onun askerî strateji konusundaki ileri görüşlülüğünü bir kez daha kanıtlamıştır. Atatürk'ün Maginot Hattı gibi tahkim edilmiş savunma hatlarının yetersizliğine yönelik tespiti, II. Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında yaşanan gelişmelerle doğrulanmıştır. 1-3 Şubat 1938 Bursa ziyareti, Atatürk'ün Cumhuriyet'in kazanımlarını halkın içinde gözlemlediği ve kalkınma projelerini değerlendirdiği son Bursa gezisi olmuştur.

Atatürk Merinos fabrikasını altın anahtarla açtılar

Büyük Önderin Gemlikte karşılanmalarından bir intiba

Atatürk ve vekiller Gemlikte suni ipek fabrikasında

Atatürk Bursada askeri teftiş ediyorlar

(Baş tarafı birinci sahifede)

Yalnız iktisadcı değil aynı zamanda çok hassas mükemmel bir hatip olduğunu isbat eden B. Celâl Bayarın nutku sesli filimle zaptediliyordu. Nutku aynen bildiriyorum.

Sevgili yurddaşlarım,

Reisicumhurumuz, Şefimiz Atatürk'ün emirlerile size hitab ediyorum. Çok yazık ki hepinize sesimi işittiremiyeceğim. Bundan dolayı heyecanımı sizin dilerim.

Merinos fabrikası, hükümetimizin beş senelik endüstri planında önemli yer almış bir müessesedir. Hatırlarsınız, bundan iki sene evvel Atatürk rejiminin kıymetli eriâdı ve büyük ekmanı İsmet İnönünün azimkâr ve kudretli eli ile bu fabrikanın temeli atılmıştı. Bugün hepimizin sevincini mucip derecede mevcudiyet gösteren bu müessese şimdi şahid olduğumuz törenle açılıyor.

Bursalılar, Merinos fabrikası 4 milyon liraya maloldu. Fabrikanın kullanacağı iptidai maddenin yekûnu 3 milyon kilodur. Şimdiye kadar hiçbir müessesede kullanılmamış olan ipliğimiz bu fabrikada 150 bin kilolük bir miktarla yer alacaktır.

Fabrikanın başlıca istihlâk maddesi Merinos yapağısıdır. Bu da en az iki milyon kilodur. Fabrikanın 24 saatte 3 ekiple çalıştırılacağı işçi adedi 1650 dir. Bu demektir ki, 1650 aile reisi vatandaş iş emek bulacaktır.

Endüstri politikamız

Fabrikamızın endüstri hayatımızdaki kıymetini tebarüz ettirmek için bir noktaya dikkatinizi celbetmek isterim. Endüstride iyi mal çıkarmak için iyi iptidai madde lâzımdır. Ancak bu sayededir ki, netice eşya imal olunabilir. Türk tekstil hayatında şimdiye kadar memnun olunamıyacak mallar yapılmış ise, bunun sebebi, ipliklerin iyi olamayışıdır. Merinos fabrikası bu noksanı ikmal edecektir.

Bu fabrikanın kurulma planları üzerinde çalıştığımız zaman merinos yapağısını yarı mamul olarak hariçten getirmeği düşünmüştük. Çünkü merinos bizde kâfi miktarda yetişmiyordu. Ve hâlâ da böyledir. Ancak, endüstri politikamızda müstahsile âzami yardım prensipimizdir. Eğer bu ilk fikirde sebat etmiş olsaydık müstahsillerimiz çok ziyan ederlerdi. Biz yılmadık, endişe etmedik, fabrikayı yerli merinos esası üzerinde kurduk.

Milli endüstriye karşı mühim bir vazife

Çünkü Bursadan Çanakkaleye kadar uzanan mıntakayı merinos mıntakası olarak kabul etmiş bulunuyoruz. Bu itibarla, koyunculuğumuzun, hayvanlarımızın bu büyük millet müessesesine ve dolayısile memlekete ve milli endüstriye karşı mühim vazife ile mükellef olduklarını burada kendilerine hatırlatmak isterim. Bu vazife aynı zamanda müstahsillerin kendi menfaatleri icabıdır. Eğer ümidimiz veçhile Türk merinosu yetiştirilirse servet iki milyon liralık mühim bir servet, harice atmaktan kurtarılmış olacaktır. Bunun iş hacmimize ihtimamından hasıl olacak menfaat izahtan müstağnidir. Birinci beş senelik endüstri programımızı tatbik sahasına koymak üzere yer yer fabrikalar vücude getirildi. Bunların hesapları yapıldı, fakat Merinos fabrikası bunların en bahtiyarıdır. Maddî kıymet itibarile buna yaklaşan ve hattâ bunu tecavüz edenler vardır. Şu kadar ki, mahiyet hayatın bahşettiği şerefte bu fabrikanın erişilmez bir payesi vardır. Çünkü, onun adını Atamız vermiştir. Ve açılma törenini de huzurlarile şereflendirmiştir. Şu halde haklı olarak diyebiliriz ki, emsaline nazaran bu en bahtiyarıdır.

Atatürkün Bursada istikbaline aid bir enstantane

Millet Şefini seviyor, Şef Milletini seviyor

Vatandaşlarım,

Size tahib etmekte olduğumuz endüstri politikamızın esas hatlarından bahsetmek isterdim. Fakat görüyorum ki, vaziyet ve hava bizden lütfunu imsak etmektedir. Eğer vaktimiz müsaade etseydi kapalı bir yerde sizinle daha açık ve daha uzun konuşabilirdik.

Bu sefer Bursaya gelirken Atatürkün yanında mevki almak şerefini ihraz etmiş bulunuyordum. Bahsimin, milli mücadelenin karanlık devirleri üzerinde dolaşıyordu. O aralık Bursa bütün vatandaşlariyle Atatürkün yolunu çıkmış bulunuyordu. Atatürk bunları göstererek: «Bak Bayar, dedi bu güzel memleket ve bu temiz yürekli halk müstevlilerin ayakları altında bırakılabilirmiydi?» Bu sözü söyleyen Büyük Hâlâskârımız memlekete refah getirecek eserleri açmak için yola çıkmış bulunuyordu. Bizzat o refah maddi izleri üzerinde idi. Şehre geldik. Sizin candan tezahürlerinize şahit oldum. Sizin bu yüksek duygularınızdan kurtarıcınıza karşı gösterdiğiniz bu minnet ve şükran coşkunluklarından aldığım heyecanın tesirleri altında kalarak hepinizi göz yaşlarımla selâmladım. Ve şu neticeye vardım:

— Kalbler birleşmiştir. Millet Şefini seviyor, Şef, Milletini seviyor. bu sevgiler için saadetler dilerim.

Nutuk çok alkışlanmış ve dinliyenlerden çok çokların gözleri yaşarmıştır.

Atatürk ve arkadaşları, Celâl Bayarın nutkundan sonra otomobillerle bineerek fabrika binalarının arasından yolları dolduran halkın alkışları arasında ana binanın kapısı önüne gelmişlerdir. Burada Sümer Bank umumi direktörü B. Nurullah Esad beyaz bir pamuk yastık üstünde fabrikanın altından mamul Sümer Bank anahtarı şeklindeki anahtarı Atatürke takdim etmiştir. Atatürk alkışlar arasında kapıyı açmışlardır.

Fabrika kapısının önünde Merinos cinsi koyunlar bekletiliyordu. Başvekil B. Celâl Bayar da nutuklarında izah ettikleri gibi yün sanayiinin belli başlı iptidai maddesi koyunların yapağısıdır.

Büyük Şef fabrikadaki imalâtın bütün merhalelerini yapağının temizlenmesinden, taranmasından, ilk halinde derece derece bükülmesine, boyanmasına ve nihayet kumaş olmuş eşkâline kadar - safha safha alâka ile tedkik buyurmuşlardır. Fabrika müdürü B. Ömer Lütfi Büyük Şefe fabrika hakkında izahat veriyordu. Atatürkün her ayak bastığı kısımda makineler faaliyete geçiyor ve işlemeğe başlıyorlardı.

Atatürk fabrikanın gezilmesi bitince fabrika defterine iltifatlarını kaydetmek üzere müdürlük kısmına çıkmışlardır.

Merinos fabrikasının içinden bir görünüş

Merinos fabrikasında yün yumakları makinede

Merinos fabrikasında bir işçi kadın iş başında

Merinos fabrikasından bir görünüş

Merinos fabrikasında yumak dairesinden bir görünüş

Akşam gazetesi 3 Şubat 1938

Perşembe
3
ŞUBAT 1938
YIL : 21 - 3
Sayı: 7208 - 1298

KURUN

İSTANBUL — Ankara Caddesi
Posta kutusu: 46 (İstanbul)
Telgraf adresi: Kurun . İstanbul
Telef. 21413 (Yazı) 24370 (İdare)

Bugün 12 sayfa
Sayısı heryerde
100 para

Büyük Önder Atatürk'ün, Başvekil, Dahiliye ve Nafıa Vekillerimizle beraber Gemlik ve Bursa fabrikalarının açılış törenleri münasebetiyle yaptıkları seyahatin üç kıymetli hatırası.

Merinos Fabrikası

Her sene harice gi den birçok milyonlar bu mühim fabrika sayesinde memlekette kalacaktır

Bursa, 2 (Başmuharririmizden telefonla) —Bugün Bursalılar iki bayramı birlikte yaptılar.

Birinci bayram Atatürkün şehri yeniden tanzim ve tezyin etmeye başlamalarının ikinci günü oldu. İkinci bayram yine büyük Şefin başkanlığı altında olarak Merinos fabrikasının açılma töreni yapılmasıdır. Bütün Bursa halkı daha sabah erkenden sokaklara dökülmüştü. Bütün sokakları dolduran bu kalabalık Merinos fabrikası etrafında toplanmıştı.

Dükkânlar, evler bayram günlerine mahsus, bayraklarla donatılmıştı. Sokakların kalabalığı o derece idi ki araba ve otomobil gibi vasıtalarla şehrin ana caddelerinde dolaşmak imkânsız bir hale gelmişti. Bu hal akşama kadar devam etti. Akşam olunca şehrin her tarafı elektrikle aydınlatıldı.

Başbakan Celâl Bayar açılma töreninde söylediği çok canlı nutku ile Merinos fabrikasının kıymet ve mahiyetini çok güzel tebarüz ettirmiştir.

Memleketimiz kantenjantmanlar ve diğer gümrük tahditlerine rağmen yünlü kumaş yapmağa mahsus ilk maddelerin ithali yüzünden harice her sene milyonlar veriyordu. Bu türlü ithalât ancak dövizle cenebi memleketlerden tedarik edildiği için büyük bir fedakârlık yapmak lâzımgeliyordu.

Şimdi Merinos fabrikası bu fedakârlıkların önünü alacaktır. İlk zamanlarda tamamen olmasa bile yine memleket, ithalâtında milyonlar tasarruf edecektir. Bundan memleketin iktisadî muvazenesi kazanacaktır. Millî paramızın kıymetini düşürebilecek olan birtakım âmiller ortadan kalkacaktır. Fabrikanın, 3 milyon kilo merinos yünü işlemek kapasitesine göre tesis edilmiş olduğu gözönüne getirilirse bu müesseseden elde edilecek iktisadî menfaatin ehemmiyeti anlaşılır.

Fakat Bursa Merinos fabrikasının başka fabrikalarda olmayan bir hususiyeti daha vardır ki, o da, Merinos yünü ile beraber tiftik ve kıvırcık yününü de işlemek kabiliyetine malik olmasıdır. İlk zamanlarda işlemek üzere memlekette kâfi derecede Merinos yünü bulunamıyacağı endişesi olduğundan fabrikayı iyi randımanla işletmek imkânı bu sayede temin olunacağı gibi memleketimizde bol bol mevcut olan tiftik ve kıvırcık yünleri için yeni bir istihlâk sahası açılmış olacaktır. Sonra, Merinos fabrikasının bütün memlekete şâmil olan bu iyiliklerinden başka Bursa halkı için de faydaları bulunacaktır. Bilhassa

ASIM US

(Sonu Sa. 4 Sü. 5)

Bursa Merinos Fabrikası

Atatürk'ün yüksek huzurlariyle dün açıldı. Başvekil mühim bir nutukla fabrika hakkında izahat verdi

Atatürk Köşkünü

ve otelin ait olduğu şirketteki hissesini *Bursa Belediyesine terketti*

Bursa 2 (A. A.) — Atatürk Bursa belediye reisine şu mektubu göndermiştir:

Bay Neşet Kiper

Bursa belediye reisi

"Bu defa Bursayı ziyaretim münasebetiyle Bursanın resmi ve hususi bütün teşekküllerı bu güzel şehrimizin bütün vatandaşları tarafından hakkımda izhar edilen sevgi ve saygıdan çok duygulandım. Modern bir zihniyetle ve temiz bir konforla vücuda getirilen Çelikpalasta beni konuklayan Bursalıların yüksek misafirperverliklerinden çok müteheassis oldum. Burada Türk milletinin siyasî ve medenî yüksekliğini gösteren yüksek deliller gördüm. Bundan mütevellit tehassüs ve teşekkürlerimin sevgili Bursalılara iblâğını rica ederim.

Bursa kaplıcalarının büyük ve medenî ihtiyaçlarından birini karşılayan Çelikpalas otelinin Bursa belediyesinin de himmet ve muavenetiyle daha fazla inkişaf edebilmesini temin için bu otelin ait olduğu şirketteki 34.830 Türk liralık hissemi belediyeye terkediyorum. Aynı zamanda vaktiyle Bursa belediyesinin 1925 tarihinde bana hediye

(Sonu Sa. 6 Sü. 3)

"KURUN" un Bursalılara hediyesi

Dünkü sayımızda Ulu Önderimiz Atatürk'ün hususiyle bahtiyar kıldığı Bursalılara KURUN başmuharriri vasıtasiyle vaki olan yüksek iltifatlarını neşretmiştik. KURUN bu iltifatı tesbit eden üç renkli resimlerle ayrı bir sayıfa hazırlayarak bugünkü sayısıyle yalnız Bursalı okuyucularına sunmuştur. Bursalılar bu sayıfayı gazeteden ayırarak levha halinde asabileceklerdir.

Atatürk ve Başvekil Bursada halk arasında..

Atatürk ve Başvekil Bursada karşılanma merasimi esnasında...

Atatürk'ün Bursayı teşrifleri anında...

Bursa 2 (Hususî) Memleketin sanayi ve iktisat hayatında yeni bir büyük eser olan Bursa Merinos fabrikası, bugün Ulu Önderimiz Atatürkün yüksek huzurları ve Başvekil B. Celâl Bayar'ın kıymetli nutuklariyle açıldı.

Başvekilin açış nutku şudur:

Sevgili yurtdaşlarım.

(Sonu Sa. 10 Sü.1)

Atatürk Bursalılara *Sevgi duygularını bildiriyorlar*

Ankara 2 (A. A.) — Başbakan Celâl Bayar tarafından, ajans vasıtasiyle neşrolunmak emriyle aşağıdaki tebliğ gönderilmiştir:

"Reisicumhur Atatürkün Bursayı teşrifleri münasebetiyle resmî ve hususî bütün teşekküller ve Bursanın bütün kıymetli vatandaşları tarafından Ulu Önderе yapılan minnet ve şükran, ihtiram ve iman gösterileri büyük şefimizi pek ziyade müteheassis etmiş ve Türk milletinin siyasî yüksekliğinin parlak delili olan bu sevgi ve saygı gösterileri hükümeti de hilhassa müteşekkir bırakmıştır.

Şefimiz Atatürk, derin sevgi duygularının Bursalılara iblâğına beni memur buyurdular, bu şerefli vazifeyi ifa ederken kendimin ve hükümet arkadaşlarımın tâzim ve teşekkürlerini de ilâve ederim.

Başvekil; Celâl Bayar

Atatürk valiyi takdir buyurdular

Bursa 2 (A. A.) — Reisicumhur Atatürk Bursada kendilerine yapılan karşılamada ve bugün Merinos fabrikasının açılış töreninde gördükleri intizam ve mükemmeliyetten memnun kalmışlar ve Bursa valisi Şefik Soyeri takdir buyurmuşlardır.

Keyfiyet, dahiliye vekili Şükrü Kaya tarafından bugün valiye resmen tebliğ edilmiştir.

Güzel mi ?

1926 Fransa, ondan sonra Avrupa, daha sonra da dünya güzellik kraliçeliğine namzet çıkacaklardan biri olarak Paris güzeli seçildi. Mamarel Jizel Rua isimindeki bu genç kız seçimden sonra tahlil çok memnun!

Çine top tüfek

Va para veriyorlar mış

(Yazısı 4 üncü sayfada)

Kurun gazetesi 3 Şubat 1938

PERŞEMBE
ŞUBAT
1938
ANEVİ
Ankara Caddesi
24318, 24319, 24310
TAN, İSTANBUL
CİLT VII. — No. 891
KURUŞ

TAN

BAŞMUHARRİRİ: AHMET EMİN YALMAN

Çocuk Ansiklopedisi

Bu iki büyük ciltlik eser her evde bulunması lâzım bir kütüphanedir. Çocuğunuzu bundan mahrum bırakmayınız. Tam eserin fiyatı 7 liradır.

Atatürk Bugün Istanbula Geliyor

Bursanın Büyük Günü

Merinos Fabrikamızın Açılışı Tarihî Bir Hâdise Teşkil Etti

Şefin Yüksek Huzurile Yapılan Dünkü Muazzam Törende Başvekilimiz B. Celâl Bayar Veciz Bir Hitabe İrat Ettiler; Fabrikanın Modern Hüviyetini Anlattılar; Şefimiz de Takdirlerini Izhar Ettiler

Ulu Önderimizin Gemlik Su[illegible] fabrikamızı ziyaretlerinden çok canlı bir hatıra

Atatürkten Bursaya

Şefimiz Bursalılara Kıymetli Hediyelerle İltifat Gösterdiler

Cümhurreisimiz, Dün Gece Verilen Suvareyi Şereflendirdiler, Yüksek Bir Hitabede Bulunarak Bursalılara Çok Derin Muhabbetlerini Sundular

Bursa, 2 (Hususi surette gideu arkadaşımızdan) — Büyük Şef Atatürk, bu gece belediye dairesi salonunda verilen ziyafeti şereflendirdiler. Davetliler salona daha evvel gelmiş bu bunyetlerde Atanın bekliyordu. Saat tam 19.30 da Büyük Şef, refakatlerinde Başvekil B. Celâl Bayar, Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, Nafıa Vekili Ali Çetinkaya, İktisat Vekili Sakir Kesebir, Orgeneral Fahreddin Altay ve arkadaşları olduğu halde salona teşrif ettiler. Biraz sonra Ulu Önderin ziyafeti teşrif ettiğini haber veren bir alkış tufanı salonu çınlattı.

Atatürk'ün teşriflerinden sonra, ziyafet bir kat daha heyecanlanmış ve coşmuştu.

Bu arada, Bursa belediye reisi Nejat Kipçe, davetlilere hitaben şu sözleri söyledi:

"Sayın Bayanlar, Baylar,

Şimdi Ulu müdafimiz, sevgili Atatürkümüzün Bursamızı ve Bursalıları çok sevindirecek yüksek teveccüh ve iltifatlarının canlı hediyesi olarak kıymetli bir hediyesini bildiriyorum.

(Arkası 8 incide)

İspanya Sularındaki Facia

İngiliz Filosu Korsan Tahtelbahiri Arıyor

İngilterenin Akdeniz Filosundan: Torpito muhripleri

[En son haberler 10 uncu sayfamızdadır]

Millî Heyecanın İfadeleri

Ahmet Emin YALMAN

Beş yıllık planımızın bir parçası daha canlanmış. Burada ve Gemlikte iki yeni fabrikamız açılmıştır. Millî bir mahiyeti olan bu hâdiselerin kutlanmasında Atatürk bizzat bulunmuştur. İstikbale hazır bulunmuştur. İstikbale doğru açılan iki yeni kapının hayrını ve ehemmiyeti bu suretle gözler önünde bir kat daha açıklıkla belirmiştir.

Yalovadan başlıyarak yollardaki köylü halk ve Gemlik ve Bursa halkı bu münasebetle heyecanlı tezahürler yapmışlar, Atatürke karşı olan candan sevgi ve bağlılıklarını, en coşkun bir şekilde ortaya koymuşlardır.

[illegible] bu tezahürleri gazete sütunlarında okuduğu zaman bile, dersetlerindeki kanın tatlı tatlı hareketle geldiğini duyuyor. Yüz binlerce Türk kalbinden aynı zamanda taşan hisler ve milî hislerde, sürükleyici coşturucu bir kudret var...

Atatürk, bu millî tezahürler karşısında duyduğu [illegible] şu satırlarla ifade etmiş ve Bursa halkına bildirmiştir:

"— [illegible] heyecanlarını [illegible] memnun oldum.

(Arkası 8 incide)

Atatürk yeni Gemlik fabrikamızdan ayrılırlarken...

Bursa, 2 (Hususi surette giden arkadaşımızdan) — Bursa bugün çok mesut günlerinden birini daha yaşadı. İki gündenberi, Büyük Şef Atatürkü bağrına basmaktan mütevellit sonsuz bir sevinç ve heyecan duyan Bursa, bugün, Atamızın uğurlu huzurlarile Merinos fabrikasını da kavuşta. Bu modern fabrikamızın açılışında Başvekil Celâl Bayar, mühim bir nutuk söyledi.

Bu yüksek hâdiseyi bütün tafsilâtile ve teferruatile bildiriyoruz:

Bugün bütün Bursa hattâ bütün memleket, Merinos fabrikasının açılma resmi saat 16 da yapılacaktı. Çok evvelerden halk, akın akın fabrikanın bulunduğu sahaya doğru gidiyordu. Yollar görülmemiş bir vaziyette kalabalıktı. Atlı köylüler ve elleriude tuğyak taşıyan halk, önlerinde davul zurna olduğu halde fabrikanın kar

(Arkası 8. incide)

Atatürk Bugün Şehrimizde

Bursa, 2 (Hususi surette giden arkadaşımızdan) — Büyük Şef, yarın (bugün) saat 14 te Ege vapurile Mudanyadan İstanbula hareket buyuracaklar, doğruca Dolmabahçe sarayını teşrif edeceklerdir.

Et Ucuzluğu Kararının İlk Neticeleri

1 — Et ucuzluğu meyvesinde hükümetimiz, memleketin tahtelbahir ettirmek maksadile bazı kararlar almıştır. Kasaplık hayvanların satılış fiyatları tesbit olunuyor. Bu tesbitten yarım elliden fazladır. (Tafsilât ikinci sahifededir).

2 — Buğday fiyatı yükselmeye başlamıştır. Ziraat Bankası buğday piyasasını, elinde mevcut stokla idare etmektedir. (Tafsilât Ekonomi kısmımızdadır).

3 — Hükümetimiz takas meseleleri için yeni bir kararname tanzim etmiş ve bu dünkü resmi gazete ile neşrolunmuştur. (Tafsilât üçüncü sahifededir).

Istanbulda Bir Fabrika Kurulacak

Bursa, 2 (Hususi surette giden arkadaşımızdan) — Hükümet, memleketin belli başlı ihtiyaçlarından birini olan bir seramik (porselen) fabrikası kurmaya karar vermiştir. Kurulacak bu fabrikaya yarayan iptidai maddelerin İstanbul civarında bulunduğu yapılan tetkiklerden anlaşılmıştır. Bu büyük fabrikanın İstanbulda kurulması takarrür etmiştir. İnşaat için ilânı gelen projeler hazırlanmak üzeredir. Yakında fiili çalışmalar başlıyabilecektir.

Ege Ovaları Su Baskını Felâketine uğradı

İzmir, 2 (Tan muhabirinden) — Son yağan şiddetli yağmurlar neticesinde Gediz mıntakasının Manisa civarında, büyük bir kısım arazi sular altında kalmıştır. Mecmen civarında tahribat yoktur. Yağmurlar durmuştur. Bakır ovanın taştığı doğru değildir. Büyük Menderes taşmuş. Nasilidir büyük bir kısım arazi sular altında kalmıştır. Pamuk tarlaları sular altındadır. Bayındır kazasının yanından geçen Ulamış deresi de taşmış, Çıplak ve ilâçlı köyleri

(Arkası 8 incide)

Bir Sahtekârlık İhbarı

Müddeiumumîlik Bir Yazıhaneyi Arattı

Otuzdan Fazla Nüfus Kâğıdı Birçok Dosya Meydana Çıktı

İstanbul Müddeiumumisi B. Hikmet Onat

İstanbul müddeiumumiliği, muhtelif kimseler tarafından emniyete çok faide yapılmakta olan bir sahtekârlık hakkında birkaç gündenberi tahkikat yapıyordu. Hâlihazır isimleri geçen beş kimselerin muhtelif adil makamlara sahte nüfus tezkeresi, oydurma rapor vesaire verdikleri müddeiumumiliğe ihbar edilmiş, bu ihbar üzerine de müddeiumumilik derhal harekete geçmişti.

Bu sahte nüfus cüzdanları verilmaları, Birinci Umumî Harp zamanında Asena hattâ, şimdiye kadar birçok karışık işlerde adı geçen Edip Cemgil'in adına kaydedilmiş 35 numaralı yazıhanede hazırlandığı ihbar edilmiş, bunun üzerine müddeiumumi B. Hikmet Onat'ın verdiği emir üzerine dün bu yazıhanede araştırma yapılmış ve evrakı müteaddit kimselere ait otuzdan fazla nüfus tezkeresile birçok dosyalar ele geçirilmiştir.

Müddeiumumilik bu dosyaları ve

(Arkası 8 incide)

Tan gazetesi 3 Şubat 1938

Cumhuriyet Dönemi
Bursa'sı

Cumhuriyet döneminde Bursa, Osmanlı döneminde sahip olduğu ekonomik ve kültürel önemini korumuş, ancak yeni yönetimin modernleşme ve sanayileşme politikaları doğrultusunda kademeli bir dönüşüm sürecine girmiştir. Nüfus verileri incelendiğinde, 1927 yılında toplam nüfusu 401.595 olan Bursa'da[1], 1935 yılı itibarıyla %10,25'lik bir artışla 442.760 kişiye[2], 1945 yılında ise %11,1'lik bir artışla 491.899 kişiye ulaşıldığı görülmektedir.[3] Bu veriler, Bursa'nın Cumhuriyet'in ilk yıllarında istikrarlı bir nüfus artışı yaşadığını ortaya koymaktadır.

Yıl	Toplam Nüfus	Şehir Nüfusu	Köy Nüfusu	Şehir Nüfus Oranı (%)	Köy Nüfus Oranı (%)	Nüfus Artış Oranı (%)	Şehir Nüfus Artışı (%)	Köy Nüfus Artışı (%)
1927	401.595	114.370	285.572	28,48	71,11	-	-	-
1935	442.760	133.699	309.061	30,20	69,80	10,25	16,90	8,23
1945	491.899	154.720	337.172	31,46	68,54	11,10	15,72	9,10

Tablo 4: Bursa Nüfus Verileri (1927-1945) (1927, 1935 Nüfus Sayım Sonuçları; 2002 Türkiye İstatistik Yıllığı)

1 DİE, *28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül III, Usuller, Kanun ve Talimatnameler, Neticelerin Tahlili*, Ankara, 1929, s.11.

2 DİE, *20 İlkteşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı, Bursa Vilayeti, Kat'i ve Mufassal Neticeler*, s.5.

3 DİE, *2002 Türkiye İstatistik Yıllığı*, Ankara, 2003.

Bursa'nın demografik yapısına bakıldığında, kentin büyük ölçüde kırsal bir özellik taşıdığı görülmektedir. 1927'de şehir nüfusu 114.370 kişiyken, 1935'te 133.699'a, 1945'te ise 154.720'ye yükselmiştir. Kırsal nüfus ise 1927'de 285.572 kişiden, 1935'te 309.061'e, 1945'te de 337.172'ye ulaşmıştır. Bu rakamlar, Bursa'da şehir nüfusunun kırsal nüfusa göre daha hızlı arttığını göstermektedir. Ancak bu artışa rağmen kentleşme henüz tam anlamıyla gerçekleşmemiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında tekstil ve ipek sektörüne yönelik sanayileşme girişimleri önemli gelişmeler sağlamıştır. Yine de Bursa ekonomisi büyük ölçüde tarıma ve geleneksel üretime dayalı yapısını korumuştur.

Erken Cumhuriyet Dönemi Bursa Ekonomisi Tarımsal Üretim ve Kırsal Kalkınma Politikaları

Erken Cumhuriyet dönemi Bursa şehri ekonomik hayatına bakıldığında nüfusun %97 gibi önemli bir kısmının tarımla uğraştığı görülmektedir.[4] 1927 Bursa Vilayeti Sâlnâmesi, bölgenin tarımsal potansiyeline ve arazi kullanımına dair önemli bilgiler sunmaktadır. 1926 yılında Bursa Ziraat Müdürlüğü tarafından hazırlanan raporda, Bursa'nın coğrafi yapısına göre üç ana tarımsal bölgeye ayrıldığı belirtilmiştir. Buna göre, kuzey ve batı kesimi "*zeytin mıntıkası*" olarak tanımlanmakta, burada zeytin üretiminin yanı sıra incir, dut ve bağcılığın da yaygın olduğu ifade edilmektedir. İkinci bölge, "*meyve ağaçları ve sanayi bitkileri mıntıkası*" olup, Bursa'nın orta yükseklikteki ovalarını kapsamakta ve özellikle hububat ekiminin önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Üçüncü bölge ise, 1.000-1.500 metre yükseklikteki dağlık alanları içeren "*orman mıntıkası*" olarak adlandırılmakta, burada meşe, gürgen, köknar, karaçam ve sarıçam gibi ağaç türleri yaygın olarak yetişmektedir. Bursa vilayet merkezi ve bağlı kazaların 1927 yılı itibarıyla arazi kullanım durumu, tarımsal üretim açısından farklılıklar göstermektedir. Bursa, Karacabey ve Mustafakemalpaşa geniş tarım arazileriyle öne çıkarken, Gemlik ve Mudanya özellikle zeytin ve bağcılıkla dikkat çekmektedir. Geniş tarım alanlarına sahip olan bölgeler, hububat, sanayi bitkileri ve meyve yetiştiriciliği açısından önemli bir potansiyele sahiptir. Bununla birlikte, Bursa'da zeytin ve dutluk gibi alanların yoğun olduğu, orman varlığının da oldukça geniş bir yer kapladığı görülmektedir.[5]

Erken Cumhuriyet Döneminde Bursa, tarımsal üretimiyle bölge ekonomisinin temel taşlarından birini oluşturmuştur. Bu dönemde, özellikle ipekböcekçiliği ve tütün tarımı kentin tarımsal yapısında belirleyici bir yere sahiptir. Ancak uzun süren savaş yılları ile ardından gelen Yunan işgali, Bursa'nın tarımsal üretim kapasitesinde büyük bir gerilemeye yol açmıştır. İpekböcekçiliği, yaşanan tüm bu olumsuzluklardan en ağır biçimde etkilenmiş, üretim miktarı önemli oranda azalmıştır. Buna rağmen, 1926 tarihli Bursa Rehberi'nde şehir, *"bir ipek ve mensucat şehri olması, iyi tütün yetiştirmesi ve her türlü mahsulü bol olması"*[6] ile tanımlanmıştır. I. Dünya Savaşı öncesi Bursa ve çevresinde yetiştirilip, Bursa açık artırma alanına getirilen beş milyon kilodan fazla koza mahsulü, merkez ve bağlı yerlerde bulunan 104 fabrikada ipek haline getirilmekte iken, savaşın doğurduğu sebeplerin etkisi altında bu fabrikalardan 76 tanesi tamamen ve 8'i kısmen harap olmuş, 1927 yılı itibarıyla yalnız 20 fabrika işleyebilecek durumda kalmıştır.[7]

Bursa'nın tarımsal üretiminde öne çıkan ürünlerden biri de tütündür. 19. yüzyılın sonlarında Bursa tarımına dâhil olan tütün, kısa sürede hem üreticiler hem de tüccarlar için önemli bir gelir kaynağı haline gelmiştir. Özellikle 1923-1924 yıllarında kente yerleşen göçmenler, tarımsal faaliyetlerinde tütüne öncelik vermiş ve Bursa, bu dönemde hızla artan bir üretim hacmine ulaşmıştır. Özellikle Gündoğdu Köyü'ne yerleşen Kurular köyü göçmenleri, daha önce yaşadıkları Yunanistan bölgesinde kaliteli tütün üreticiliğiyle tanınan

4 *Bursa Köy Belleteni,* Bursa İl Basımevi, 1939, s.91.

5 *Bursa Vilayeti Sâlnâmesi,* Vilayet Matbaası, Bursa, 1927, s.173-174.

6 *Ticari ve İktisadi Bursa Vilayeti Rehberi,* İstanbul, 1926, s.1.

7 *Bursa Coğrafyası,* Haz: M. Fatih Birgül, Levent Ali Çanaklı, Yeşil Şehir Kitaplığı:7, Bursa İl Özel İdaresi Yay., Ankara, 2009, s.200.

bir topluluk olarak, Bursa'daki üretime büyük katkılar sağlamıştır.[8] Bu gelişimi veriler üzerinden de görmek mümkündür. *"Bursa Coğrafyası"* adlı eserde paylaşılan bilgilere göre, 1923 yılında 1.584 ton olan tütün üretimi, 1924 yılında 4.524 tona, 1925 yılında 6.488 tona ve nihayet 1926 yılında 8.225 tona yükselmiştir. [9] Bu hızlı yükseliş, bölgenin tütün üretimindeki önemli potansiyelini ortaya koymaktadır. İzleyen yıllarda da Bursa'da tütün üretimi genişlemiştir; 1935 yılında 2.742 hektarlık alanda 2.898 ton tütün elde edilirken, 1944 yılına gelindiğinde ekim alanı 2.924 hektara, üretim ise 3.544 tona ulaşmıştır. Böylece tütün, Bursa ekonomisinde güçlü bir yer edinmiştir.[10] Ancak, iklim koşullarının olumsuz etkileri ve hastalıklar nedeniyle tütün üretiminde dalgalanmalar yaşanmıştır. Ayrıca, II. Dünya Savaşı'nın yarattığı ekonomik kısıtlamalar ve ticaret yollarındaki daralmalar da üretimi olumsuz etkilemiştir.

Bursa tarımsal üretiminde önemli bir yere sahip diğer bir ürün zeytindir. 1864 yılında sadece Mudanya'daki zeytin üretiminin 3.175 ton, aynı yıl Gemlik'te ise 780 ton olduğu görülmektedir.[11] Savaş sonrası zeytin üretimi rakamlarına bakıldığında ise büyük düşüşler göze çarpmaktadır. Bursa genelinde 1924 yılında 2.855 ton zeytin ve 1.333 ton zeytinyağı üretilirken, 1925'te 6.091 ton zeytin ve 1.112 ton zeytinyağı üretimi gerçekleşmiştir.[12] Mübadele sonrası zeytini hiç tanımayan göçmenlerin zeytinlik alanlara iskân edilmesi nedeniyle ilk yıllarda zeytin üretimi gerilemiş, bazı köylüler zeytin ağaçlarını sökerken, bir kısmı ise zeytinliklerini yerlilere kiraya vermiştir. Ancak, zeytinin köylüye kazanç sağladığının anlaşılması ve devletin zeytin ağacı dağıtımı ile tarımsal eğitimler gibi teşvik politikaları, göçmenleri zeytin tarımına yönlendirmiş ve üretimin yeniden artmasını sağlamıştır. Aralıklarla 1937 ve 1942 yıllarına ait rakamlar bu durumu destekler niteliktedir. 1937 yılı tarım istatistiklerine göre Bursa'da 34.744 ton zeytin ve 3.310 ton zeytinyağı üretilmiş, 1942 yılına gelindiğinde ise 31.735 ton zeytin ve 2.888 ton zeytinyağı üretimi kaydedilmiştir.[13]

Bursa'da geleneksel tarımsal ürünler arasında yer alan üzüm yetiştiriciliği, dönemsel dalgalanmalara maruz kalmıştır. Savaş yılları öncesinde 437.500 dönüm olan bağ alanı, savaş ve işgalin etkisiyle 50.450 dönüme kadar gerilemiştir.[14] Üzüm yetiştiriciliğinde uzmanlaşmış Rum nüfusun mübadele sonrası bölgeden ayrılması da bu düşüşte etkili olmuştur. 1923-1926 yılları arasındaki üzüm üretim miktarları şu şekildedir: 1923'te 6.095 ton, 1924'te 4.860 ton, 1925'te 3.250 ton, 1926'da ise 5.537 ton üzüm üretilmiştir.[15] Cumhuriyet'in ilk yıllarında yaşanan dalgalanmalara rağmen, ilerleyen süreçte üretim yeniden artış göstermiştir. 1938 yılı verilerine göre Bursa'da 7.908 ton, 1941 itibarıyla ise 10.013 ton üzüm elde edilmiştir.[16]

Bursa'nın tarımsal üretiminde tahıl da önemli bir yer tutmaktadır. 1927 tarihli tarım sayımına göre, Bursa'da 70.499 hektar alanda 52.705 ton buğday, 16.839 hektar alanda ise 12.569 ton arpa üretilmiştir. Ancak, savaş yıllarının etkisiyle 1944 yılına gelindiğinde buğday üretimi 55.183 hektar alana düşerek 48.725 ton olarak kaydedilmiş, arpa üretimi ise 15.379 hektar alanda 10.711 ton olarak gerçekleşmiştir.[17] Buğday üretiminde %7,5, arpa üretiminde ise %14,8 oranında bir azalma yaşanmıştır. Bu düşüşte savaşın yol açtığı ekonomik ve tarımsal zorlukların yanı sıra, çiftçilerin yüksek vergiler nedeniyle üretim miktarlarını tam olarak beyan etmekten kaçınmalarının da etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Bursa'daki tarımsal

8 Raif Kaplanoğlu, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Bursa 1876-1926,* s.293.

9 *Bursa Coğrafyası,* s.212.

10 DİE, *Tarım İstatistikleri 1934-37,* Ankara, 1939, s.323. DİE, *Zirai Bünye ve İstihsal 1934-1950,* Ankara, 1951, s.58.

11 *Accounts&Papers,* Report by Mr. Sandison, British Consul at Broussa, on the Trade of Consulate.

12 *1927 Bursa Vilayeti Sâlnâmesi,* s.190.

13 DİE, *Zeytincilik İstatistiği 1936-1942,* Ankara, 1943, s.31.

14 *1927 Bursa Vilayet Sâlnâmesi,* s.188.

15 *Bursa Coğrafyası,* s.212.

16 DİE, *Meyve İstatistiği 1938-42,* Ankara, 1944.

17 DİE, *1927 Tarım Sayımı,* Ankara, 1970, s.26. DİE, *Tarla Mahsulleri İstatistiği 1940-42,* Ankara, s.6-15.

üretim, teknolojik imkânların sınırlı olması nedeniyle büyük ölçüde geleneksel yöntemlerle sürdürülmüştür. Cumhuriyet'in ilan edildiği yıllarda Bursa genelinde yalnızca 17 traktör, 5 harman makinesi, 3.266 demir pulluk, 80 orak makinesi ve 2 çeltik harman makinesi bulunmaktaydı. Toprakların büyük bir kısmı hâlâ at ve öküzler aracılığıyla sürülmekteydi.[18] Bu durum, tarımsal üretimde modern makineleşmenin henüz yaygınlaşmadığını ve Bursa çiftçisinin geleneksel tarım tekniklerini kullanmaya devam ettiğini göstermektedir.

Bursa kırsalında tarımsal üretimin geliştirilmesi ve köylerin kalkınmasına yönelik olarak Halkevlerine bağlı Köycülük Komiteleri ve köylerde kurulan halkodaları önemli bir rol oynamıştır. Köycülük Komitesi, köylere hem maddi hem de manevi yardımlarda bulunarak, tarımsal modernleşmeye katkı sağlamıştır. 1933 yılında gerçekleştirilen faaliyetler kapsamında, şehre asılan kitap kutuları ve kulüp izcilerinin cuma günleri ev ev dolaşarak topladığı 1.500'den fazla kitap ve gazete, 30 köye dağıtılmıştır. Tarımsal üretimi teşvik etmek amacıyla, pancar tohumu isteyen 21 köye, Uşak ve Alpullu Şeker Fabrikaları'ndan getirilen 55 kilo pancar tohumu dağıtılmış, ayrıca meyve üretiminin kalitesini artırmak amacıyla Ziraat Mektebi ve çeşitli çiftliklerden temin edilen 400 cins kalem aşısı birçok köye ulaştırılmıştır.[19]

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde kırsal kalkınma politikalarının bir parçası olarak Bursa'da köylerde eğitim, tarımsal gelişim ve toplumsal dönüşümü teşvik etmek amacıyla çeşitli projeler hayata geçirilmiştir. Bu çerçevede, 1933 yılında Köycülük Komitesi tarafından başlatılan girişimler arasında, köylerin gelişimini teşvik etmek amacıyla düzenlenen yarışmalar da bulunmaktadır. Aynı yıl, 95 köy arasında verimlilik ve eğitim alanındaki ilerlemeleri değerlendirmek amacıyla bir yarışma düzenlenmiş, yarışmaya katılan 16 köy arasından Armutköy ve İhsaniye Köyü Köy Kanunu'nu en iyi uygulayan ve verilen dersleri en iyi kavrayan köyler olarak seçilmiştir. Yarışmanın birincilik ödülü olan 50 lira, köy sandığına koyulmak üzere, diğer köylerin de katıldığı bir törenle bu köylere verilmiştir.[20]

Ödül törenleri arasında dikkat çeken İhsaniye Köyü Ödül Töreni, köy bayramını andıran bir coşkuyla gerçekleşmiş ve dönemin gazetelerinde ayrıntılı bir şekilde yer almıştır. Törene, Bursa Valisi Fazlı Bey, Eğitim Müdürü, Halkevi Başkanı ve üyeleri ile çevre köylerden ve şehirden gelen çok sayıda davetli katılmıştır. Törende, Halkevi tarafından yapılan çalışmalar anlatılmış, köy halkına hitaben çeşitli konuşmalar yapılmıştır. Törene ilişkin dönem gazetelerinde yer alan ayrıntılı betimlemeler, Cumhuriyet›in kırsal bölgelerde yol açtığı sosyal değişimi açıkça ortaya koymaktadır: *"Bayrama Vali Fazlı Bey, Eğitim Müdürü, Halkevi Başkanı ve üyeleri ile birçok davetli katıldı. Köye çevre köyler ve şehirden gelenler de vardı. Sanat Okulu'nun yaptığı portatif bir sahne kurulmuştu. Bir buçukta mızıkanın çaldığı İstiklâl Marşı'nı 500'e yakın köylü ayakta dinledikten sonra Köycülük Komitesi Başkanı Avukat Hulusi Bey, Cumhuriyet Hükümeti'nin köy siyaseti hakkında bir nutuk söyledi. Daha sonra Komite'den Zehra Hanım yalnız köy kadınlarıyla konuştu. Köyün imamı Akif Efendi Cumhuriyet köylüsünün duygularını anlatan bir konuşma yaptı. Bir köylü de birkaç kelime ile sevinçlerini dile getirdi. Lise öğrencilerinin sergilediği bir perdelik İstiklâl piyesinin ardından Kız Öğretmen Okulu'ndan Ayhan Hanım bir şiir okudu. Özellikle 'Sapanın başında Türk köylüsü' cümlesi büyük alkış aldı. Daha sonra köy muhtarına köyün ödülü takdim edilerek köy gezildi."*[21]

Törende köylülerin Cumhuriyet devrimlerine olan ilgisi ve köyde gözlemlenen değişimler de vurgulanmıştır. Gazetede yer alan izlenimlerden biri şu şekildedir:

"Bu bayramı biz şehirdekilerden daha samimi ve içten bulduk. Köylüler o gün bayramlık elbiselerini giymiş, evlerini bayraklarla süslemiş, köy meydanına bir tak kurmuşlardı.

Gerçekten sevinçliydiler. Halkevi, köylerin kalkınması için önemli bir teşvik modeli oluşturmuştu. İhsaniye Köyü'nde

18 *1927 Bursa Vilayet Sâlnâmesi*, s.192.

19 *Halkevi Bursa 1933*, s.11-12. *Halkevlerinin 1933 Senesi Faaliyet Raporları Hulâsaları*, s. 24'ten akt: Mine Akkuş, *Bursa Halkevi ve Uludağ Dergisi (1932-1951)*, Akkılıç Kütüphanesi Yayınları, Bursa, 2011, s. 179.

20 *Halkevlerinin 1934 Senesi Faaliyet Raporları Hulâsası*, s, 28, *Hakkın Sesi*, 12 Kasım 1934, s. 2'den akt: Akkuş, *Bursa Halkevi*, s.181; Krş: *Halkevlerinin 1934 Senesi Faaliyet Raporları Hulâsası*, s, 28, *Hakkın Sesi*, 12 Kasım 1934, s. 2.

21 *Cumhuriyet*, 13 Kasım 1934, s.5.

Ziraat Mektebi öğrencileri, 1936 (Bursa Kent Müzesi Arşivi)

karşılaştığımız diğer bir manzara, dün hayalimizde canlandırdığımız Cumhuriyet köylüsünün simgesi ve ta kendisiydi. En dikkat çeken unsur, köylü kadınlarla erkeklerin hiçbir ayrım olmadan bir arada bulunmalarıydı. Köylülerin sosyal hayatta şehirden geri kalmadığı, aksine ileride olduğu görülüyordu. Köylü kadınların çoğunda topuklu ayakkabı ve ipek çorap vardı. Kızların elbiseleri şehirdekilerden farklı değildi. Biraz sonra köyü geziyoruz; çamur olmasın diye sokaklara kum ve çakıl döşenmiş. Yollarda gübre şöyle dursun, bir çöp bile bulunmuyordu."

Köyde gözlemlenen bu dönüşümün, Halkevi ve Köycülük Komitesi'nin yürüttüğü faaliyetlerin doğrudan bir sonucu olduğu anlaşılmaktadır. İmam Akif Efendi'nin törende yaptığı konuşma, köylülerin ilk başta modernleşme girişimlerine karşı mesafeli yaklaştıklarını, ancak zamanla bu değişimin farkına vardıklarını göstermektedir:

"Halkevi'nden köyümüze geçen sene ilk defa iki hanımla birkaç efendi gelmişlerdi. Bize temizlik konusunda birçok şey söylediler. Onlar gittikten sonra doğrusu güldük. Bunlar köyü de şehir mi sanıyorlar, dedik. Hiç şehirdeki temizlik köyde olur mu? Biz hayvanlarımızla çiftçilik yaptığımız sürece evimizde gübre, odamızda pire ve sinek eksilmez. Gel de bunu şehirliye anlat! Bunların bir daha geleceği yok ya! dedik. Kımıldamadık bile... Ancak iki hafta sonra aynı hanımlar ve efendiler bir daha geldiler. Onları görünce birer birer saklandık. Ama muhtarın etrafını sardılar, ne konuştuklarını bilmiyoruz. Gittikten sonra muhtar bizi topladı..."[22]

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Bursa'nın tarımsal üretiminde önemli bir dönüşüm yaşandığı görülmektedir. Savaş ve işgal yıllarının yol açtığı ekonomik tahribat, özellikle

22 *Cumhuriyet*, 13 Kasım 1934, s.5.

Bursa'nın geleneksel ürünlerinden ipekböcekçiliğinde ciddi bir gerilemeye neden olmuştur. Bu gerilemeye karşın, mübadeleyle Bursa'ya yerleşen göçmenlerin tütün üretimine getirdiği yenilikler ve devletin uyguladığı teşvik politikaları sayesinde tarımda yeni bir canlanma yaşanmıştır. Zeytin üretimi de benzer biçimde, başlangıçta düşüş yaşamasına rağmen devlet teşvikleri ve eğitim faaliyetleri sayesinde yeniden yükselişe geçmiştir. Halkevleri ve Köycülük Komiteleri tarafından yürütülen çalışmalar, köylerde ekonomik kalkınmanın yanı sıra sosyal dönüşümün de gerçekleşmesine zemin hazırlamıştır. Dönemin gazetelerine yansıyan köy ödül törenleri, kırsal yaşamda meydana gelen sosyal değişimin somut görüntülerini sunmaktadır. Böylelikle, Cumhuriyet yönetiminin modernleşme ve kalkınma politikaları, kırsal bölgelerde hem ekonomik hem de toplumsal anlamda köklü değişimlerin yaşanmasına imkân sağlamıştır.

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Bursa'da Sanayi ve Ticaretin Dönüşümü

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Bursa'nın sanayi ve ticaret yapısı, kentin ekonomik dönüşümünü ve toplumsal değişimini anlamak açısından önemli bir çerçeve sunmaktadır. 1926 yılı Ticaret ve Sanayi Odası'nın kayıtlarına göre, şehirde 1.220 tüccar ve sanayici bulunurken, 1938 yılı itibarıyla 3.746'ya ulaşmıştır.[23] Bu artış, ticaretin genişlediğini ve sanayinin gelişim gösterdiğini ortaya koymaktadır. Ancak ticaret ve sanayide yaşanan bu büyüme, yalnız iktisadi politikaların sonucu değildir; aynı zamanda Bursa'ya göç eden yeni nüfusun getirdiği demografik hareketlilik ve toplumsal değişimlerle de yakından ilişkilidir. Cumhuriyet öncesinde gayri Müslim zanaatkâr ve sanayicilerin ağırlıkta olduğu Bursa'da, Kurtuluş Savaşı ve Lozan Antlaşması sonrasında bu grupların yerini Müslüman girişimciler almış ve üretim süreçlerinde ciddi bir yeniden yapılanma yaşanmıştır. Şehrin sanayi ve ticaret hayatında da önemli ilerlemeler kaydedilmiştir.

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Bursa sanayisi, özellikle ipekçilik, dokuma ve tekstil sektörlerinde önemli dönüşümler geçirmiştir. 1913-1915 yıllarında Bursa'da ipek üretimi güçlü bir konumda olup şehirde 41 ipek fabrikası faaliyet göstermekteydi. Ancak savaşların getirdiği ekonomik istikrarsızlık, sermaye yapısındaki değişimler ve mülkiyet devri süreçleri, fabrika sayısının ve üretim kapasitesinin giderek azalmasına neden olmuştur. 1923 Bursa Sergisi Rehberi[24], bu dönüşümü ortaya koyan önemli veriler sunarak, ipekçilik sektöründeki daralmayı gözler önüne sermektedir. 1923 yılı itibarıyla Bursa'da ipek flatür fabrikalarının sayısı 17'ye düşmüş, bu fabrikalarda 375 mancınık (tezgâh) ve 1.443 işçi çalışmaktadır. İşçilerin 57'sini kadınlar oluşturmaktadır. Fabrikaların toplam makine gücü ise 43 beygir gücündedir. 1913-1915 dönemine kıyasla yaşanan bu dramatik düşüş, Bursa ipekçiliğinin Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde ciddi bir değişim geçirdiğini ve üretim yapısında köklü bir dönüşüm yaşandığını göstermektedir.

1923 Bursa Sergisi Rehberi'nde yer alan verilere göre, Bursa sanayisini oluşturan diğer iş kolları şöyle verilmiştir: Şehirde 176 havlu tezgâhı, 24 peşkir tezgâhı, 3 ipek örtü tezgâhı, 20 peştamal tezgâhı, 1 peştamal ve kuşak tezgâhı, 25 çulha ve peştamal tezgâhı, 12 cakar havlu tezgâhı, 6 çarşaf tezgâhı, 3 alaca tezgâhı, 1 kadife tezgâhı, 78 krep tezgâhı ve 8 mutaf tezgâhı bulunmaktaydı.[25] Bu üretim alanları, Bursa'nın sanayi kimliğinin ipekçilik, dokuma ve tekstil ağırlıklı olduğunu göstermektedir.

1926 yılına gelindiğinde, ipekçilikte yaşanan daralma daha belirgin hale gelmiştir. 1926 Bursa Rehberi, geçmişte Bursa'da 54 ipek fabrikasının bulunduğunu, ancak bu sayının 1926 itibarıyla 10'a düştüğünü belirtmektedir.[26] 1923-1926 yılları arasında ipekçilik sektöründe yaşanan büyük gerileme, yalnızca sermaye ve iş gücü kaybıyla açıklanamaz.

23 *1939 Köy Belleteni*, s.65.

24 Savaştan çıkmış ve ekonomisi hemen tümüyle durmuş durumdaki Bursa'nın işgalden kurtarılışının ilk yıldönümü olan 11 Eylül 1923'te açılması planlanmıştır. Serginin Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın himayesinde gerçekleştirilmesi düşünülmüş fakat uygulamaya geçirilememiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Korkmaz- Eken, ***a.g.e***, s12.

25 "Bursa Sergisi (1923)", ***Bursa Ansiklopedisi***, s.405-406.

26 *Ticari ve İktisadi Bursa Vilayeti Rehberi*, s.3.

Bu daralmanın temel nedenleri arasında, savaşın yarattığı olumsuz etkiler de yer almaktadır. Öte yandan, 1926 yılı itibarıyla 524 ipek çekme mancınığının[27] bulunduğu belirtilmektedir. Bu veri, fabrika sayısındaki azalmaya rağmen üretimin belirli merkezlerde yoğunlaşarak sürdüğünü ve ipekçilik sektörünün yeniden şekillenmeye başladığını göstermektedir. Özellikle 1925'te temeli atılan İpek-İş Fabrikası[28], Bursa'daki üretimin devamlılığı açısından önemli rol üstlenmiştir. Bu süreçte Cumhuriyet yönetimi de yerli sermayeye dayanan sanayileşmeyi teşvik etmek amacıyla çeşitli adımlar atmıştır. 1927'de çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu ve 1929 tarihli Sanayi Koruma Kanunları ile hızlanmış, sanayi alanında önemli bir ivme kazanılmıştır. Bu teşviklerle birlikte 1931'de Bursa'daki ipekli dokuma fabrikalarının sayısı 42'ye, 1933'te ise tekrar 54'e yükselmiştir.[29] 1939 yılına gelindiğinde, Bursa'da 20 ipek fabrikası ve 1.145 mancınık; 43 dokuma fabrikası ve 582 makine kayıt altına alınmıştır.[30] Bu veriler, 1926'daki daralmanın ardından devlet destekli sanayi politikaları ile sektörün yeniden güçlendiğini göstermektedir. Bursa sanayisi, 1930'lu yıllarda ipekçilik, dokuma ve tekstil sanayisinin genelinde bir genişleme sürecine girmiş, aynı zamanda devlet yatırımları ile büyük ölçekli sanayi tesislerine yönelmeye başlamıştır. 1938 yılında açılışı Atatürk tarafından yapılan Gemlik Sunğipek Fabrikası,[31] Türkiye'de sentetik ipek üretiminin öncüsü olmuş ve Bursa'daki ipekçilik sektörünün dönüşüm sürecinde önemli bir rol üstlenmiştir. Benzer şekilde, 1938 yılında açılan Bursa Merinos Fabrikası,[32] Türkiye'nin en büyük yünlü dokuma fabrikalarından biri olmuş ve Bursa'nın sanayi yapısında yeni bir dönemi başlatmıştır. Bu iki büyük fabrikanın açılışı, kentte tekstil endüstrisinin canlanmasına ve buna bağlı yan sanayinin gelişmesine de imkân sağlamıştır. Cumhuriyet dönemiyle gelen sanayileşme hamleleri sonucunda Bursa, Türkiye'nin tekstil üretimi ve ipekli dokumacılık alanında en önemli merkezlerinden biri durumuna yükselmiştir. Nitekim 1938 yılında tüm ülkede 896 dokuma tezgâhı varken, bu rakam Bursa'da 691'dir.[33]

Erken Cumhuriyet döneminde Bursa özelinde dikkate değer bir gelişme de 1929 yılında Türk – Japon ortaklığı ile kurulan İpekli dokuma fabrikasının açılışıdır. Fabrika Cumhuriyet'in ilanından sonra Bursa'da gerçekleştirilen ilk yabancı ortaklığıdır. Şirket, eski Milletvekili Mehmet Memduh Bey'le (Gökçen) Japon Prensi Kont Otani arasında varılan anlaşma ile oluşmuş ve fabrikanın açılışı da 4 Ağustos 1929 yılında gerçekleşmiştir. Fabrikada ilk yıllar sadece Bursa ipeği üretilirken, daha sonraki yıllarda krepe türü ürünler de devreye girmiştir. Cumhuriyet'in ilanından sonra kıyafet inkılabı ile birlikte kadınların giyiniş tarzı ve zevki değiştiği için fabrikada yeni ürünler üretilmeye başlanmıştır.[34] 1934 Yıllığı'nda, şirket sahipleri olarak Kavalalıoğulları, Kont Otani ve Şukufe Hanım (Gökçen) gösterilmektedir. Bir süre sonra Memduh Bey'in damadı Hamdi Sami Gökçen, Japon

27 *1939 Köy Belleteni,* s.69.

28 Bursa'nın Cumhuriyet sonrasında özel kesim tarafından gerçekleştirilmiş ilk sanayi yatırımlarından olan İpek-İş'in öncüsü 26 Ocak 1911 tarihinde bir padişah iradesiyle kurulan ***"Osmanlı Anonim Seyr-i Sefain Şirketi"*** ile bu şirketin ortakları tarafından 8 Mayıs 1920 tarihli padişah iradesiyle oluşturulan ***"Bursa Mensucat-ı Osmaniye Anonim Şirketi"***dir. Şirket, Cumhuriyet'in ilanından sonra, yeni kurulan İş Bankası'nın da katılımıyla ***"Bursa Dokumacılık ve Trikotaj Türk Anonim Şirketi"*** adıyla yeniden örgütlendi. ***"Bursa Dokuma Fabrikası"*** adı verilen modern fabrika binasının temeli Bursa gezisi sırasında Mustafa Kemal Paşa tarafından atıldı. Bursa Dokuma Fabrikası, 1929 Ekonomik Krizi dolayısıyla sarsıntı geçirince, İş Bankası'nın daha aktif katılımıyla yeniden örgütlenerek 30 Ekim 1930 tarihinden itibaren 400.000 TL sermaye ile ve ***"İpek-İş"*** adıyla çalışmalarını sürdürdü. Ayrıntılı bilgi için bkz: "İpek-İş", ***Bursa Ansiklopedisi,*** 3. Cilt, s.937.

29 ***Bursa Ticaret ve Sanayi Odası, 10 Yıl İçinde,*** Hilal Matbaası, İstanbul, 1933, s.15-16.

30 *1939 Köy Belleteni,* s.69.

31 Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın önemli yatırımlarından biri olan fabrikanın açılışı, 1 Şubat 1938 tarihinde Atatürk'ün son Bursa gezisi sırasında yapılmıştır. Fabrika açıldığı dönemde yılda 350 ton suni ipek üretim kapasitesine sahipti. Ayrıntılı bilgi için bkz: "Suni İpek", ***Bursa Ansiklopedisi***, 4. Cilt, s.1526.

32 Bir yünlü tekstil girdileri fabrikası olarak kurulan ve zamanla gelişerek entegre bir tesis halini alan Merinos 2012 yılında müze haline getirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: "Merinos", ***Bursa Ansiklopedisi,*** 3. Cilt, s.1145.

33 Kaplanoğlu, ***Bursa Ticaret Sanayi ve Odası,*** s.28.

34 Miyuki Aoki Girardelli, "Türk Japon Fabrikası ve İşletilmesi, Kont Otani'nin Türkiye'deki Etkinlikleri", ***Türk-Japon Fabrikası Bursa'ya Dokunan Tarih,*** Yay. Haz: Banu Demirağ, İstanbul, Ege Yayınları, 2015, s.378.

ortaklığını feshetmiş, fabrikaya emprime birimleri eklenmiş ve işletme yeni bir şirkete dönüştürülmüştür.[35]

1920'li yıllarda yaşanan sanayi gerilemesi, 1930'lu yıllarda yerini toparlanmaya bırakmış ve devlet destekli büyük sanayi yatırımlarıyla sanayi yeniden büyüme sürecine girmiştir. İpekçilik sektörü küçülse de Gemlik Sunğipek Fabrikası gibi yeni yatırımlarla modernize edilmeye çalışılmış, dokuma ve yünlü kumaş üretimi ise Merinos Fabrikası gibi büyük ölçekli devlet işletmeleriyle güçlendirilmiştir. Böylece, Bursa sanayisi, geleneksel üretim yapısından çıkarak modern sanayiye geçiş sürecini yaşamıştır.

Bursa'da sanayi faaliyetleri sadece ipekçilik ve dokumacılıkla sınırlı kalmamış, farklı üretim alanlarıyla ekonomik çeşitlilik sağlanmıştır. 1926 tarihli Bursa Rehberi'ne göre şehirde ipekçilik ve dokuma sanayisinin yanı sıra arabacılık, un değirmenciliği, gıda üretimi ve makine sanayi gibi farklı iş kolları da bulunmaktadır. Arabacılık, Bursa'da geleneksel üretim biçimini koruyan sektörlerden biri olarak önemini sürdürmüş, bu dönemde yılda yaklaşık 3.000 yük arabası ve 1.000 yaylı araba üretilmiştir. Un üretiminde ise su gücüyle çalışan 20'den fazla un değirmeni, bölgedeki tarımsal faaliyetlerin işlenmesinde merkezi bir rol üstlenmiştir. Ayrıca şehirde gazoz üretimi, tarhana imalatı ve makarna fabrikası gibi girişimler ortaya çıkmış, böylece gıda üretiminde ticari faaliyetler genişlemeye başlamıştır. Bursa'ya ithal edilen İngiliz tipi yün tarakları ve tarımsal makineler, tekstil ve tarıma dayalı yan sanayilerin geliştiğine işaret etmektedir. Ancak bu dönemde Bursa sanayisi hâlâ küçük ölçekli ve geleneksel

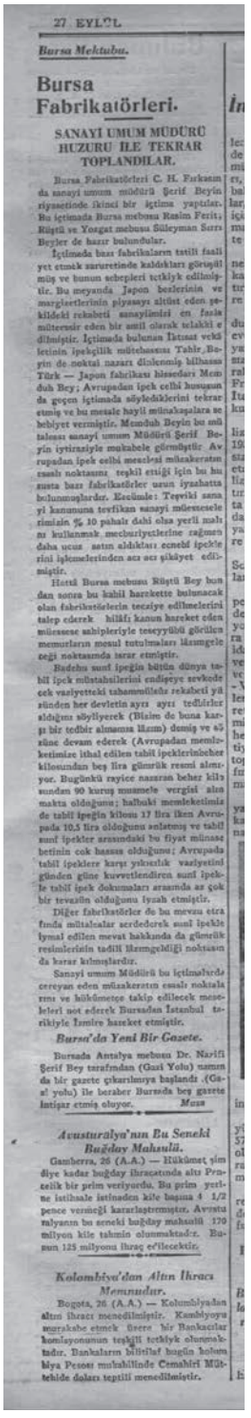

27 EYLÜL

Bursa Mektubu.

Bursa Fabrikatörleri.

SANAYİ UMUM MÜDÜRÜ HUZURU İLE TEKRAR TOPLANDILAR.

Bursa Fabrikatörleri C. H. Farkasın da sanayi umum müdürü Şerif Beyin riyasetinde ikinci bir içtima yaptılar. Bu içtimada Bursa mebusu Rasim Feriz, Rüştü ve Yozgat mebusu Süleyman Sırrı Beyler de hazır bulundular.

İçtimada bazı fabrikaların tatili faaliyet etmek zaruretinde kaldıkları görüşülmüş ve bunun sebepleri tetkik edilmiştir. Bu meyanda Japon bezlerinin ve margiletlerinin piyasayı istilâ eden şekilde rekabeti sanayiimizi en fazla müteessir eden bir amil olarak telakki edilmiştir. İçtimada bulunan İktisat vekâletinin ipekçilik müteahassısı Tahir Bey'in de noktai nazarı dinlenmiş bilhassa Türk — Japon fabrikası hissedarı Memduh Bey; Avrupadan ipek celbi hususunda göçen içtimada söylediklerini tekrar etmiş ve bu mesele hayli münakaşalara sebebiyet vermiştir. Memduh Beyin bu emil talebsiz sanayi umum Müdürü Şerif Beyin iyiniyetsiziyle mukabele görmüştür. Avrupadan ipek celbi meselesi müzakeratın esaslı noktasını teşkil ettiği için bu hususta bazı fabrikatörler uzun uzadıya bulunmuşlardır. Kezalik: Tepeki sanayi kanununa tevfikan sanayi müesseselerimizin % 10 pahalı dahi olsa yerli malı kullanmak mecburiyetlerine rağmen daha ucuz satın aldıkları ecnebi ipeklerini işlemelerinden acz şikâyet etmişlerdir.

Hatta Bursa mebusu Rüştü Bey bundan sonra bu kabil hareketle bulunacak olan fabrikatörlerin tecziye edilmelerini talep ederek hilâfı kanun hareket eden müessese sahipleriyle teşvikiyeli görülen memurların mesul tutulmaları lâzımgelen noktasında ısrar etmiştir.

Bademli sunî ipeğin bütün dünya tabii ipek müstahsillerini endişeye sevkedecek vaziyetteki tahammülleşe rekabeti yüzünden her devletin ayrı ayrı tedbirler aldığını söyliyerek (Bizim de buna karşı bir tedbir almamız lâzım) demiş ve sözüne devam ederek (Avrupadan memleketimize ithal edilen tabii ipeklerinbeher kilosundan beş lira gümrük resmi alınıyor. Bugünkü rayice nazaran beher kilosundan 90 kuruş mesmule vergisi alınmakta olduğunu; halbuki memleketimize tabii ipeğin kilosu 17 lira iken Avrupada 10,5 lira olduğunu anlatmış ve tabii sunî ipekler arasındaki bu fiyat münasebetinin çok hassas olduğunu; Avrupada tabii ipeklere karşı yıkıcılık vaziyetini günden güne kuvvetlendiren sunî ipekle tabii ipek dokumaları arasında az çok bir tevazün olduğunu işaa etmiştir.

Diğer fabrikatörler de bu mevzu etrafında mütalâalar serdederek sunî ipekle iymal edilen mevat hakkında da gümrük resimlerinin tadili lâzımgeldiği noktasında karar kılmışlardır.

Sanayi umum Müdürü bu içtimalarda cereyan eden müzakeratın esaslı noktalarını ve hükümetçe takip edilecek meseleleri not ederek Bursadan İstanbul tarikiyle İzmire hareket etmiştir.

Bursa'da Yeni Bir Gazete.

Bursada Antalya mebusu Dr. Nazifi Şerif Bey tarafından (Gazi Yolu) namında bir gazete çıkarılmıya başlandı .(Gazi yolu) ile beraber Bursada beş gazete intişar etmiş oluyor. *Musa*

Avusturalya'nın Bu Seneki Buğday Mahsulü.

Camberra, 26 (A.A.) — Hükümet şimdiye kadar buğday ihracatında altı Pençelik bir prim veriyordu. Bu prim yeniden istihsale istinaden kile başına 4 1/2 pence vermeği kararlaştırmıştır. Avusturalyanın bu seneki buğday mahsulü 170 milyon kile tahmin olunmaktadır. Bunun 125 milyonu ihraç edilecektir.

Kolombiya'dan Altın İhracı Memnudur.

Bogota, 26 (A.A.) — Kolombiyadan altın ihracı menedilmiştir. Kambiyoyu murakabe etmek üzere bir Bankacılar komisyonunun teşkili tetkik olunmaktadır. Bankaların bilistifade hariçle bolan beya Peseo mukabilinde Cemahiri Müttehide dalara tediliı menedilmiştir.

Hâkimiyet-i Mlliye gazetesi 27 Eylül 1931

yöntemlere dayalı olup, modern sanayiye tam anlamıyla geçiş sağlayamamıştır. Şehirde yeni fabrika yatırımları başlamış olsa da sanayileşme süreci, Osmanlı'dan devralınan geleneksel üretim yapısı ile modernleşme arasında bir konumdadır. [36]

1927 tarihli *Bursa Coğrafyası* adlı eser de dönemin Bursa sanayisini ve küçük üretim gruplarını ele alarak, şehrin ekonomik yapısına dair önemli veriler sunmaktadır. Bu eserde, Bursa'da bir iplik ve bir şayak fabrikasının bulunduğu, ancak yeterli sürüm sağlanamadığı için bu fabrikaların faaliyet göstermediği belirtilmektedir. Bununla birlikte, şehirde dört un fabrikası, bir çeltik fabrikası ve bir elektrik fabrikasının yanı sıra, İhsan Celal (Antel) tarafından kurulan bir konserve fabrikasının varlığı da kaydedilmiştir. Tablo 5'te görüldüğü üzere, söz konusu dönemde Bursa'da en geniş üretici grupları dokumacılık, dikicilik ve marangozluk gibi geleneksel zanaat alanlarında yoğunlaşmıştır. Tarım ve hayvancılıkla ilişkili meslekler arasında yer alan nalbantlık, saraçlık ve debbağlık gibi faaliyetler, şehir ekonomisinde güçlü bir yer tutmaya devam etmekte ve kırsal ekonomi ile sanayi yapısının birbirini tamamladığını göstermektedir. Bu süreçte ipekçilik sektörü küçük ölçekli, geleneksel üretim atölyelerinden daha büyük ve modern fabrikalara doğru bir geçiş içerisindedir. Ancak küçük ölçekli zanaatkâr üretim hâlâ önemini korumaktadır. Modern sanayileşme eğilimi ise henüz sınırlı seviyelerde olsa da başlamıştır. Özellikle makinecilik, gazoz üretimi ve sabunculuk gibi alanlarda faaliyet gösteren işletmelerin sayısının azlığı, sanayideki çeşitlenmenin henüz erken aşamada olduğuna

35 "Türk-Japon Şirketi", *Bursa Ansiklopedisi*, 4. Cilt, s.1639.

36 *Ticari ve İktisadi Bursa Vilayeti Rehberi*, s.20-21.

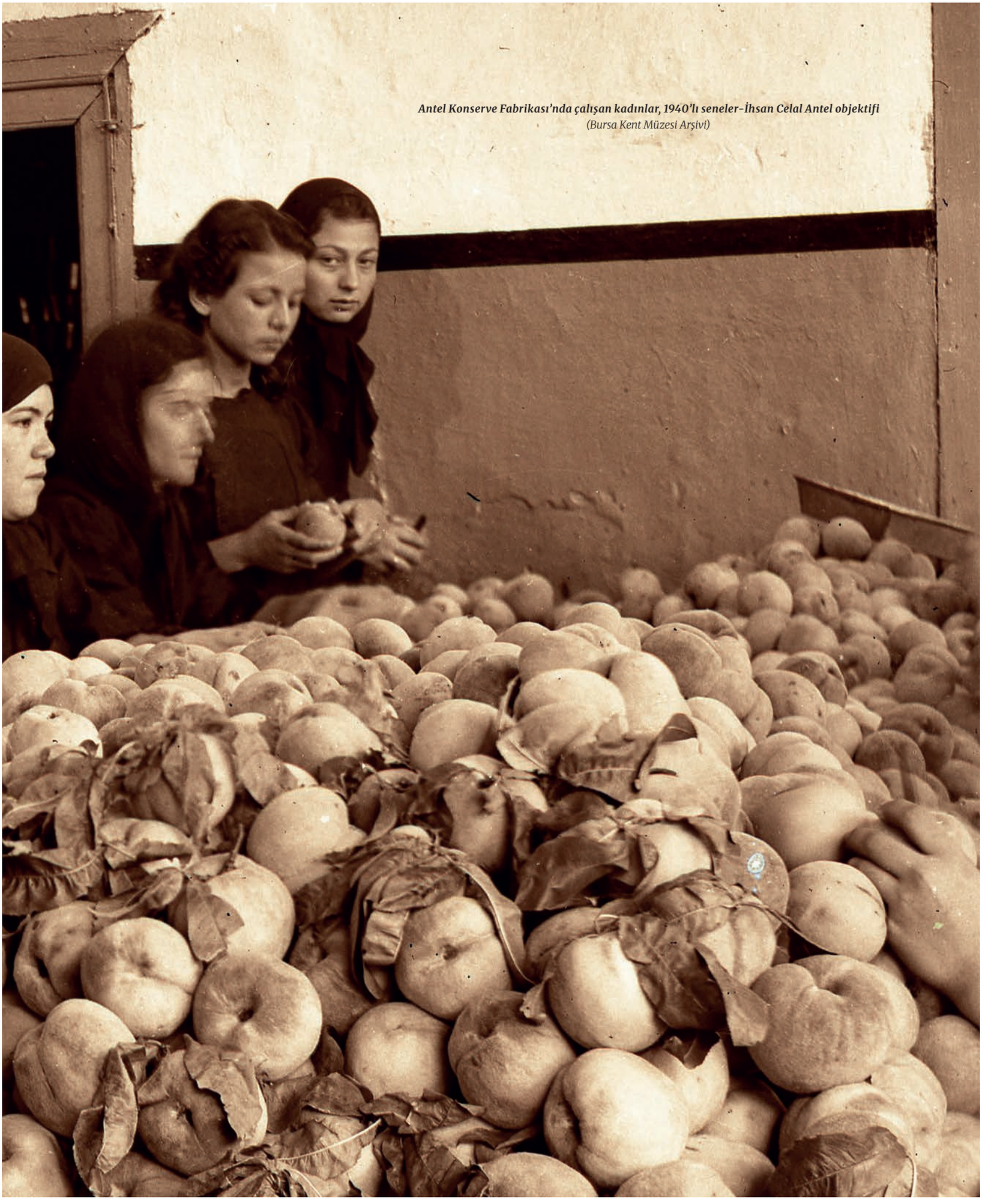

Antel Konserve Fabrikası'nda çalışan kadınlar, 1940'lı seneler-İhsan Celal Antel objektifi
(Bursa Kent Müzesi Arşivi)

Faaliyet Alanı	İşletme	Açıklama
Arabacılık	Sarı Halil usta, Hacı Ömer ve Hasan ustalar, Cafer ve Ahmet ustalar, Murtaza Tevfik Şerif biraderler, Rasim, Recep ve Mehmet ustalar, arabacılar cemiyeti reisi Şükrü ve Halil ustalar, Hüseyin usta, Nazif ve Mehmet ustaları, Şakir usta.	Yılda 3.000 yük arabası, 1.000 yaylı araba üretimi
Un Değirmenleri	Çınarönü Un Değirmeni, Nafiz Efendi'nin Değirmeni ve diğer 20 değirmen	Su gücüyle çalışan un değirmenleri
Gıda Sanayi	Hasan Salim Tarhana Fabrikası	Su gücüyle çalışan geleneksel üretim
Gazoz Üretimi	Lofçalı Hüseyin Hüsnü & Mustafa Naci, David & Natura	Doğal şeker ve meyve esansları ile üretilen gazoz
Yün Tarakçılığı	Hazargradlı Ali Baba Oğlu Ömer	6 beygir gücünde gaz motorlu yün tarağı
Makarna Fabrikası	Rebhan Mahallesi'nde	Yerel üretim yapan bir tesis
Dokuma & İpekçilik	Muradiye'de inşası süren fabrika	Tekstil üretimi için yeni bir girişim
Mensucat	Ticaret Umumiye Şirketi Fabrikası (Yeşil Caddesi)	Dokuma ve tekstil alanında faaliyet
Makine Sanayisi	Herfer Şerans Macar Ziraat Makineleri Bursa Şubesi	Ziraat makineleri ithalatı ve satışı
Buz Fabrikası	Yıldırım civarında	Ticari soğutma ve buz üretimi
Fırıncılık	Bursa'da toplam 22 fırın	Geleneksel ekmek üretimi

Tablo 5: 1926 Bursa Rehberi'ne Göre Bursa'daki Fabrika ve İmalathaneler (Ticari ve İktisadi Bursa Vilayeti Rehberi, s.20-21.)

işaret etmektedir. Diğer taraftan, kuyumculuk, çömlekçilik ve oymacılık gibi geleneksel el sanatlarının küçülmeye başlaması, Osmanlı'dan devralınan zanaat ekonomisinin giderek sanayi üretimine yerini bırakmaya başladığını ortaya koymaktadır. Bu veriler, 1927 yılı itibarıyla Bursa sanayisinin büyük ölçüde geleneksel niteliğini sürdürdüğünü, ancak bazı meslek gruplarında fabrikalaşma ve modernleşme yönünde eğilimlerin belirginleştiğini göstermektedir. Böylece Bursa ekonomisi, henüz gelişmiş bir sanayi kentine dönüşmemiş olsa da farklı sektörlerde fabrikalaşmanın başlamasıyla önemli bir değişim sürecine girmiştir

Tablo 6 incelendiğinde, Cumhuriyet öncesinde gayri Müslim nüfusun ağırlıkta olduğu Bursa sanayisinde, zamanla Müslümanlar lehine bir dönüşüm yaşandığı da görülmektedir. Bu değişimde, Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasının ardından Rum ve Ermeni nüfusun ülkeyi terk etmesi ve özellikle Lozan Antlaşması çerçevesinde imzalanan Mübadele Sözleşmesi'nin etkileri belirleyici olmuştur.

Tablo 6[37]: 1927 tarihli ***Bursa Coğrafyası*** isimli eserde geçen Bursa'daki küçük sanayi grupları:

37 *Bursa Coğrafyası*, s.215-216.

Sanatkâr isimleri	Sanatkâr toplamı	Müslüman	Gayri Müslim	Yerel ihtiyaca yeterli mi?	İhracat yapar mı?	Önceki senelere göre ilerlemede mi gerilemede mi?
	Adet	Adet	Adet			
Arabacı (imal edilen)[38]	51	51			Yapar	Gerilemede
Urgancı	9	9		Yeterli	Yapmaz	Duraklamada
Bakırcı ve kalaycı	19	19		"	"	
Balıkçı	5	5		"		"
Boyacı	7	7			"	"
Terzi	56	52		"	"	"
Tenekecci	14	10		"	"	"
Çalgıcı [39]	55	55		"		"
Çömlekçi	2	2	2 Musevî	"		Eski hâlinde
Çilingir	5	5	4 Musevî	"	"	"
Çinici				"		"
Halı dokuyucu						
Hasırcı	20	20		"	Yapmaz	"
Debbağ	30	30		"	"	"
Doğramacı ve marangoz	46	34		"	Yapar	İlerlemede
Dokumacı (havlu, peştamal)	300	300		"	"	"
Sepetçi ve küfeci	20	20		"	"	Eski hâlinde
Saraç[40]	43	43		"	"	"
Semerci	30	20	2 Musevi	"	Yapmaz	"
Sandıkçı	4	4		"	"	"

38 I. Dünya Savaşı'ndan önce 60 kadar imalathane vardı. Bugün imalathane miktarı 25'e inmiştir ve bunlarda 51 sanatkâr çalışmaktadır.

39 On beşi kadın.

40 Civar köylerle ihracat yapar.

Taşçı	5	5		Değil		“
Kayıkçı				Yeterli		
Kunduracı	97	97			Yapar	“
Kuyumcu	19	19		Yeterli	Yapmaz	Eski hâlinde
Keçeci	10	10		“	“	“
Kireççi	3	3		“	“	“
Çömlekçi (çömlek, tuğla)	3	3		“	“	Gerilemede
Makineci (makinist)	12	12		“	“	İlerlemede
Yorgancı	35	35		“	“	“
Arakiyeci (şapkacı)[41]	15	15		“	“	Gerilemede
Muytaf	35	35		“	“	Duraklamada
Takunyacı ve çıkrıkçı	52	52		“	“	“
Dikici	240	240		“	“	“
Nakkaş	1	1		Değil	Yapamaz	“
Bıçakçı ve testereci[42]	50	50		Yeterli	Yapar	“
Döğenci	10	10		“	Yapamaz	“
Nalbant	100	100		“	Yapar	“
Sabuncu (imal eden)	3	3		“	“	İlerlemede
Oymacı	3	3		Değil	Yapamaz	“
Peynir ve yağ imal eden	50	50		Yeterli	Yapar	“
İçki imalathanesi	21	11		“	“	“
Gazozcu	2	1		“		
Fıçıcı	6	6	10	“	Yapamaz	“
İpekçilik fabrikası	10	4	1	“	Yapar	“
İpekçilik mancınık-hane	22	22		“	“	“

41 Şapka imalatına başlamışlardır.

42 50 dükkândır.

Şekerci (mamulatı)	22	22	6	“	“	“
Helvacı	15	15		“	“	“

Tablo 6

Tablo incelendiğinde, Cumhuriyet öncesinde gayrimüslim nüfusun ağırlıkta olduğu Bursa sanayisinde, zamanla Müslümanlar lehine bir dönüşüm yaşandığı da görülmektedir. Bu değişimde, Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasının ardından Rum ve Ermeni nüfusun ülkeyi terk etmesi ve özellikle Lozan Antlaşması çerçevesinde imzalanan Mübadele Sözleşmesi'nin etkileri belirleyici olmuştur.

1927 yılında Türkiye genelinde gerçekleştirilen sanayi sayımına göre, Bursa merkezinde toplam 1.511 sanayi işletmesi faaliyet göstermekteydi. Bu işletmelerin 25'i maden çıkarma, 599'u tarım, hayvancılık, avcılık ve balıkçılık, 303'ü dokumacılık, 248'i bitkisel ürünler ve ağaç işlemeciliği, 26'sı inşaat, 281'i makine imalatı, 3'ü kâğıt ve karton, 10'u kimya ve 16'sı çeşitli iş kollarında yer almaktaydı. Bu işletmelerde toplam 6.215 işçi çalışmaktaydı.[43]

Cumhuriyet'in onuncu yılı vesilesiyle Bursa Sanayi ve Ticaret Odası tarafından hazırlanan eser, 1923-1933 yılları arasında Bursa ve çevresinde gerçekleşen sanayi gelişimini kapsamlı bir biçimde ele almaktadır.[44] Eserde, bu dönemde kurulan fabrika ve imalathanelerin sayısında gözlenen artışa dikkat çekilmektedir. 1933 yılı itibarıyla Bursa'da 11 un, 5 şekerleme ve tahıl, 3 debâğat, 1 süt tozu fabrikası ile 16 havlu ve 18 trikotaj atölyesi gibi farklı alanlarda faaliyet gösteren pek çok işletme bulunmaktadır. Bunun yanı sıra konserve fabrikası, buz fabrikası, kundura kalıp üretim tesisi gibi çeşitli sanayi kuruluşları da Bursa'nın sanayi yapısını zenginleştirmiştir. Konserve fabrikasının Bursa sebzeciliğini ülke çapında tanıttığı ve yılda 120.000 kutu konserve ürettiği belirtilmekte, ürünlerinin Ankara ve İstanbul'da rağbet gördüğü ve sebze piyasasındaki dalgalanmaları dengelediği ifade edilmektedir. Ayrıca, Gemlik'te de bir turşu ve konserve imalathanesinin faaliyet gösterdiği kaydedilmektedir. Gemlik'te ayrıca 3 un, 7 zeytinyağı, 27 kara yağhane, 1 sabun, 1 buz fabrikası ile 1 elektrik istasyonu ve bir nebati yağ tasfiyehanesi kurulmuştur. *"1923 senesinden evvel çalışan yağhanelerin hiç birinde filtre tertibatı yoktu. Yeni kurulan 7 fabrikada bu tertibat da vardır ve senede 1.750.000 kilo yağ istihsal etmektedirler. Kara yağhaneler de cem'an senede 500.000 kilo çıkarırlar. Cumhuriyet devrine kadar tasfiye tertibatı olmadığı için yağlarımız %5-6 asitli oluyor, binaenaleyh yalnız sabunculukta kullanılıyordu."* denilerek yeni tasfiye tesislerinin bu durumu değiştirdiği ve zeytinyağı üretimini daha verimli hâle getirdiği vurgulanmaktadır. Bursa-Gemlik yolu üzerinde kurulan tasfiyehanenin bölge zeytinciliğine önemli katkılar sağlayacağı ve işlenmiş yağların daha yüksek fiyatlarla alıcı bulacağı ifade edilmektedir. Ayrıca, Diesel motorları ile çalışan modern un fabrikalarının

Bursa mektupları

Bursa Ticaret sarayı merasimle açıldı

Binaya yakın bir arsaya borsa için bir kısım yaptırıldı

Bursada Ticaret sarayının açılış töreni

Bursa (Akşam) — Yeni yapılan Bursa Ticaret sarayı merasimle açılmıştır. Ahşap bir binada çok sıkıcı bir vaziyette oturan Ticaret odası için yeni ve güzel bir bina yapmak, yıllardanberi düşünülen bir şeye idi. Fakat mevcut para, bu arzuyu yerine getirmeğe bir türlü imkân vermiyordu.

Geldiği günderiberi birçok teşebbüsleri, Cümhuriyetin yapısı karakterine yakışır şekilde yürüten ve bâzaran Bursa valisi B. Şefik Soyer, bu bina için de çok çalışmış, ehaliamak, yapmaktaydı yevmiği ile hareket ederek Bursaya son derece güzel, modern bir imar eseri kazandırmıştır. Bu hakikati, açılış töreninde bir nutukla ifade eden eski mebuslardan ve Ticaret odası âzası heyetinden B. Rüştü Eğel, kırk iki bin liraya mal olan binanın, ancak bu şekilde meydana geldiğini ve başkaları elde mevcut paranın sadece şekle bin lira olduğunu ehemmiyetle kaydetmiştir.

Vali B. Şefik Soyer, bunu verdiği cevapta, Ticaret sarayının vücude gelmesinde kendi direktifleri kadar, varlıklı bir memleket olan Bursada sayısı milhim bir yekûn tutan gayret ve müteşebbis arkadaşların gayretlerinin de müessir olduğunu söylemiştir.

Yeni Ticaret sarayı, şehrin ticaret merkezi olan Uzunçarşı civarında ve eski Kuru hanı denilen metruk bir sahada yükseltmiştir. Arsası beş bin liraya alınmış, bina yirmi dokuz bin liraya çıkmıştır. Ayrıca binaya yakın bir arsaya da borsa için bir kısım yaptırılmıştır. Buraya, her sene yapılacak ilâvelerle konferanslar dairesini de içine alarak tekemmül ettirilecektir.

Kona satışlarına sahne olan Kona hanının ortasındaki «Mizan yeri» denilen büyük ahşap salaş yıktırılmış ve bu tarihî binanın ortası bu suretle temizlettirilmiştir. Kona satışları için şimdiki yeni Ticaret sarayının daha çok müsaittir. Bursaya rivayet olgeşirin imar planında ortadan kaldırılacak olan eski Pidan hanının bir kısmı istimlâk edilerek açılacak ve sarayın önünde geniş bir kona satış pazarı kurulacaktır.

Ticaret sarayının inşaatına çok müsait olan ehvalinin muvaffakiyetle başlanmıştır. Sarayın önünden geçen caddenin, parke döşenmesine Belediyece başlanılacaktır.

Gaziantep havalisinde zeytin mahsulü bol

Gaziantep (Akşam) — Bu sene vilâyet dahilinde zeytin bakımlı çok bulunur. Bu senenin zeytinyağı rekoltesi (10) bin ton olarak tahmin edilmektedir. Bu miktarın 4500 tonu Kilise aittir.

Beş altı senenin kurakl ğı yüzünden alınamayan zeytin bakımlı bir sene bol olmasa ve fiatlerin yüksek bulunması halkın yüzünü güldürmüştür. Evvelce eski mâsrelerde çıkarılan zeytinyağları bu sene temiz adları fabrikalarda çıkarılmağa başlanmıştır.

Şehrin en büyük servet kaynağını teşkil eden zeytin hasılatının bol olması süratle inkişafa müsait bulunan Kilisin imarında çok mühim rol oynayacaktır.

Köy Biçki dikiş yurdu

Göründe açılan köy biçki, dikiş yurdu

Bursa (Akşam) — Geçenlerde Gürsu köyünde dört aylık bir «Köy biçki - dikiş yurdu» açıldığını yazmıştım. Bu yurd, kısa müddetlerdir ve Türkiyede ilk defa olarak Bursa köylerinde tatbik edilmektedir.

Köy biçki - dikiş yurdu, Cümhuriyetin köye ve köylüye verdiği ehemmiyetli bir eserdir ve sanatı, köy kadınının ayağına kadar getirip büyük köy halkının arasında kadına mal veren bir teşebbüstür.

Kısaca açılış kısmı valimiz tarafından yapılmış ve merasimde Maarif müdürü ile birçok mualliml r ve kurucu heyeti hazır bulunmuştur. Bursa, her sene yapılacak ilâvelerle konferanslar dairesini de içine alarak tekemmül ettirilecektir.

Kona satışlarına sahne olan Kona hanının ortasındaki «Mizan yeri» denilen büyük ahşap salaş yıktırılmış ve bu tarihî binanın ortası bu suretle temizlettirilmiştir. Kona satışları için şimdiki yeni Ticaret sarayının daha çok müsaittir. Bursaya rivayet olgeşirin imar planında ortadan kaldırılacak olan eski Pidan hanının bir kısmı istimlâk edilerek açılacak ve sarayın önünde geniş bir kona satış pazarı kurulacaktır.

Ticaret sarayının inşaatına çok müsait olan ehvalinin muvaffakiyetle başlanmıştır. Sarayın önünden geçen caddenin, parke döşenmesine Belediyece başlanılacaktır.

Akşam gazetesi
19 Ocak 1939

43 DİE, 1928 *İl Yıllığı*, İstanbul, 1928.

44 *Bursa Ticaret ve Sanayi Odası, 10 Yıl İçinde*, s.33-36.

ve buz üretim tesislerinin Orhangazi ve Yalova'nın ihtiyacını karşıladığı belirtilmektedir. Mudanya'da 23 yeni yağhane ile 4 yoğurt ve tereyağı imalathanesinin açılmasıyla bölgedeki yağhane sayısının 44'e yükseldiği kaydedilmektedir. Yenişehir'de 2 pulluk imalathanesi ve 2 yağ fabrikası kurulmuş, Karacabey'de ise 8 seyyar peynir imalathanesi faaliyete geçmiştir. Orhangazi'de 28 zeytinyağı, 3 çeltik fabrikası ve 2 peynir imalathanesi açılırken, İnegöl'de 2 sandalye, 4 kereste ve doğrama, 5 yağ ve peynir ile 2 tahan fabrikası tesis edilmiştir. Mustafakemalpaşa'da 3 krema imalathanesi, 2 elek kasnağı, 1 araba başlığı atölyesi ile 15 peynir ocağı faaliyete başlamıştır. İznik'te büyük bir kaşar peyniri üretim tesisi ve bir elektrik santrali kurulmuştur.

Eserde, *"Şurasını mazeretle işaret etmek isteriz ki, vaktin darlığı dolayısıyla yeni açılan bütün sanayi müessesatı tamam olarak tesbit edilememiştir; yukarıda yazılan fabrika ve imalâthanelerden başka, daha %30 nispetinde gürültüsüz ve tevazu ile çalışan atölyelerin mevcut bulunduğuna kaniiz."* ifadesiyle sanayi gelişiminin yalnızca kayda geçen işletmelerle sınırlı olmadığına dikkat çekilmektedir. 1923 yılında Bursa'da fabrika ve imalathane sayısının 80'i geçmediği, ancak 1933 yılı itibarıyla bu rakamın 234'e ulaştığı belirtilmektedir.

Bursa'daki küçük sanayiye dair de şu bilgiler verilmektedir: *"Bursa'da havlu, peştamal, bornoz, krep (başörtüsü), heybe, çuval, paspas, her türlü saraçiye, göncülük, tabaklık, bakır işleri, semaver, ayna, ev eşyası, yayık, araba, fıçı, küfe, sandalye, toprak işleri (çanak çömlek), şekerleme, demir, torna ve dökme işleri, pulluk, ziraat aletleri yapan binlerce küçük esnaf ve sanat erbabı vardır.»* Havluculuk, bu sanayi dalları içinde en yaygın olanıdır. Kentte 420 havlu tezgâhı bulunduğu, ancak bunların 200 kadarının aktif çalıştığı belirtilmektedir. Krep üretimi de geleneksel bir alan olmakla birlikte, krep kullanımının azalması nedeniyle gerilemekte olduğu vurgulanmaktadır. Bunun yerine, *"krepdöşin"* adı verilen dokuma türünün gelişme potansiyeline sahip olduğu ifade edilmektedir. Trikotaj üretiminin son yıllarda en hızlı gelişen sektörlerden biri olduğu, hem esnaf tarafından hem de evlerde yaygın bir biçimde üretim yapıldığı kaydedilmektedir.

Şehirdeki ekonomik ve sanayi faaliyetlerindeki hareketlilik, bankacılık gibi mali hizmetlerin gelişimini de teşvik etmiş ve bu alanlarda faaliyet gösteren kuruluşların sayısında artış yaşanmasına neden olmuştur. Özellikle Cumhuriyet döneminde İş Bankası'nın öncülüğünde başlayan hizmet bankacılığı, Bursa›nın ticari hayatını desteklemiş ve şehrin ekonomik kalkınmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Bu süreç, kentte finansal altyapının kurulmasını sağlamış ve sanayi yatırımlarının artmasına zemin hazırlamıştır. Cumhuriyet'in ilk bankası olan İş Bankası'nın[45] kurucuları, aynı zamanda bankanın ilk genel müdürü Mahmut Celal (Bayar) ve Bursa Ticaret ve Sanayi Odası Başkanı İnegöllüzade Saffet Bey ile sekiz Bursalı sanayici ve tüccardır. Banka üçüncü şubesini 1925 yılında Bursa'da açmıştır. Koza Han'da açılan banka 5 Ocak 1931 yılında Atatürk Caddesi'ndeki binasına taşınmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Bursa'da şubesi olan diğer bankalar şunlardır: 13 Ağustos 1930 yılında Koza Han'da açılan Adapazarı Emniyet Bankası, yine Koza Han içinde 25 Mayıs 1931 yılında açılan Adapazarı Türk Ticaret Bankası ve 1934 yılında açılan Emlak ve Eytam Bankaları'dır. Bu dönemde Osmanlı Bankası ve Ziraat Bankası da Bursalılara hizmet vermektedir.[46]

Şehirdeki ekonomik ve sanayi faaliyetlerindeki hareketlilik, kamusal hizmetlere olan talebi de artırmış ve özellikle elektrik altyapısının geliştirilmesini zorunlu kılmıştır. Bursa'da elektriğin tesis edilmesi amacıyla Osmanlı'nın son döneminden itibaren çeşitli girişimlerde bulunulmuş, bu çerçevede 1906, 1913 ve 1924 yıllarında üç sözleşme imzalanmıştır. Ancak, ilk iki sözleşme çeşitli nedenlerle uygulanamamış, kentin elektrik altyapısının

45 Cumhuriyet döneminin ilk özel modern bankası olan Türkiye İş Bankası'nın kurucuları arasında sekiz Bursalı bulunmaktadır. Bunlar: İnegöllüzade Mehmet Safvet Bey, Morayenişehirlizade Ethem Hasan Bey, Edirneli Emin Bey, Manifatura tüccarı Hafız Halit Bey, Rıdvanzade Hasan Bey, İnegöllüzade Mehmet Refet Bey, tüccardan Altıağazade Mustafa Bey ve tüccardan Remzizade Ferit Bey. Bankanın Bursa şubesi, Ankara dışında taşrada açılan ilk şube olup, binası 1924 yılı sona ermeden kiralanmış ve çalışacak memurları atanmış bulunmaktaydı. Bunda dönemin İktisat Vekili Mahmut Celal Bey'in (Bayar) iki yakını olan Mehmet Safvet ve Mehmet Refit beylerin katkıları olmuştur. Hacı Mehmet Safvet Bey, şubenin ilk müdürlüğü görevine getirilmiş; bu görevini emekli olduğu 1931 yılına değin sürdürmüştür. "Türkiye İş Bankası Bursa Şubesi", ***Bursa Ansiklopedisi,*** 4. Cilt, s.1639.

46 Selma Güler, ***Erken Cumhuriyet Döneminde Bursa'da Gündelik Yaşam (1923-1950),*** Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 2006, s.20.

Bursa Hükümet Dairesi-Valilik binasının inşaatının tamamlandığı dönem, 1926 (Bursa Kent Müzesi Arşivi)

gerçek anlamda kurulması ancak 1924 sözleşmesi sonrası mümkün olabilmiştir. Kayıtlarda kuruluş tarihi 1 Teşrinevvel 1330 (14 Ekim 1914) olarak geçen Bursa Elektrik Şirketi, ancak 1924 yılındaki sözleşmenin yürürlüğe girmesiyle birlikte fiilen faaliyete başlayabilmiştir.[47] I. Dünya Savaşı sonrası, Fransız Omnium d'Enterprises Şirketi Bursa'daki elektrik yatırımları konusunda hükümet ile müzakerelerde bulunmak üzere Mösyö Kostav Lode'yi görevlendirmiştir. Yapılan görüşmeler neticesinde, önceki sözleşme üzerinde bazı değişiklikler yapılarak 23 Haziran 1924 tarihinde yeni bir anlaşma imzalanmış ve şirketin adı «***Bursa Cer, Tenvir ve Kuvve-i Muharrikiye-i Elektrikiye*** Türk Anonim Şirketi" olarak değiştirilmiştir. Şirket, Altıparmak Caddesi ile Merinos kavşağı arasında yer alan bölgede bir elektrik fabrikası binası ile depo ve santral binalarını inşa ettirmiş, ayrıca Demirtaşpaşa, Setbaşı ve Hüdavendigâr mahalleleri de dâhil olmak üzere toplam 12 noktada trafo istasyonları kurmuştur.[48] Elektrik altyapısının kademeli olarak yaygınlaştırılması sonucunda, 1926 yılında 912 olan şebekeye bağlı müşteri sayısı 1927'de 2.298'e, 1930'da 5.048'e ve 1931'de 5.678'e yükselmiştir. Böylece beş yıl içinde müşteri sayısı altı kat artış göstermiştir. Elektrik fabrikasının üretimi de paralel olarak artış göstermiş, 1930 yılında 1.720.945 kWh olan üretim, 1931'de %16,1'lik bir artışla 2.000.760 kWh'ye ulaşmıştır. Özellikle sanayide elektrik tüketimi hızla artmış, 1930 yılında sanayi için tüketilen elektrik miktarı 614.307 kWh ve toplam bedeli 61.524,67 lira iken, 1931'de bu rakam 822.800 kWh ve 79.843,73 liraya yükselmiştir. Bu veriler,

47 Hacer Karabağ, ***Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bursa'da Elektriğin Tarihi (1906-1939),*** Gaye Yay., Bursa, 2020, s.137.

48 Karabağ, ***a.g.e***, s.137.

sanayileşmenin ilerlemesiyle birlikte elektrik kullanımının giderek arttığını göstermektedir.[49]

Cumhuriyet Döneminde Bursa: Yeniden İnşa, Modernleşme ve Mimari Dönüşüm

Kurtuluş Savaşı'nın ardından Türkiye genelinde olduğu gibi Bursa'da da savaşın getirdiği yıkımın izleri silinmeye çalışılmış, kentin yeniden inşa edilmesi ve modernleşmesi eş zamanlı bir süreç olarak yürütülmüştür. Osmanlı'dan devraldığı tarihî ve ekonomik mirasın yanı sıra, Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte devletin kalkınma politikaları doğrultusunda şekillenen Bursa, hem fiziksel hem de sosyo-ekonomik dönüşümlerin yoğun şekilde hissedildiği şehirlerden biri olmuştur. 1922'de Yunan işgalinin sona ermesiyle birlikte, Bursa merkez ve ilçelerinde ciddi bir tahribat meydana gelmiştir. 23 Ekim 1922 tarihli ***Hâkimiyet-i Milliye*** gazetesinde yer alan verilere göre, Yunan ordusu Bursa'da çekilmeden önce bilinçli bir yakma ve yıkım politikası uygulamış, Bursa vilayeti sınırları içinde toplam 15.977 hane ve bina yakılmıştır.[50] Bu yıkımın boyutları, Bursa Merkez'de Emval-i Menkule ve Gayrimenkuleye ve Müessesâta Vâki Tahribat raporunda (EK 2) ayrıntılı olarak belirtilmiştir. Buna göre, Bursa genelinde toplam 3.169.501 liralık taşınabilir mal, 1.849.281 liralık taşınmaz mal ve 873.168 liralık resmî ve dinî kurum zararı tespit edilmiştir. En çok hasar gören mahalleler arasında Şekerhoca (toplam 616.740 lira zarar), Muradiye (402.669 lira zarar), Hüdavendigâr (172.021 lira taşınabilir mal kaybı), Karaağaç (172.090 lira taşınabilir mal kaybı) ve Veledigazzâz (38.010 lira taşınabilir mal, 119.000 lira taşınmaz mal kaybı) bulunmaktadır. İşgal sürecinde yalnızca konut ve ticaret merkezleri değil, aynı zamanda kentin idari ve kamu hizmetlerini sürdüren yapılar da büyük ölçüde tahrip edilmiştir. Bursa Hükümet Konağı, Adliye, Defterdarlık, Ziraat Bankası, Posta ve Telgraf İdaresi, Jandarma ve Polis Daireleri gibi kamu binaları ciddi zarar görmüştür. Cumhuriyet döneminde, bu yıkımın izlerini silmek ve modern devletin gereksinimlerine uygun yeni bir kent düzeni oluşturmak amacıyla kamu binaları yeniden inşa edilmiş, idari merkezler daha sistematik bir plana göre şekillendirilmiş ve kamu hizmetlerinin sürekliliği sağlanmıştır.

Amerikalı filozof ve eğitimci John Dewey, 1924 yılında gerçekleştirdiği Türkiye ziyareti sırasında Bursa'da yaptığı gözlemlerinde, kentin savaş sonrası durumunu ve nüfus mübadelesinin yarattığı toplumsal atmosferi ayrıntılı biçimde aktarmaktadır. Dewey, Bursa'yı İstanbul'un Osmanlı tarafından fethedilmesinden önceki dönemde Anadolu'nun en güçlü ve güzel kentlerinden biri olarak tanımlamakta ve yürüdüğü caddelerde eskiden Rumlar ve Ermeniler tarafından işletilen, ancak şimdi terk edilmiş ya da kapalı kalmış dükkânlar gördüğünü ifade etmektedir. Bu dükkânların eski sahiplerinin ya göç ettirildiğini ya da mübadele kapsamında Yunanistan'a gönderildiğini belirtir. Aynı zamanda Yunan ordusunun çekilme sırasında Türk nüfusun evlerini yakarak bıraktığı yıkıma da dikkat çekmektedir. Dewey'in anlatımı, ticari faaliyetlerin el değiştirmesine de odaklanır. Bursa'daki Türk tüccarların mübadele öncesi dönemde Rumlara ait olan ticari işletmeleri devraldığını, Rumların ise daha önce Türk tüccarların dükkânlarını gasp etmiş olduklarını dile getirir. Ona göre Bursa'nın bu görünümü, Anadolu'daki genel durumu temsil eden ve savaştan kaynaklı yıkım ve acıdan başka öne çıkan belirgin bir özelliği olmayan kaotik bir manzaradır. John Dewey, mübadele sürecinin Bursa'nın tarımsal üretiminde önemli bir değişime yol açtığını vurgular. Dewey'in gözlemlerine göre, Makedonya'dan çıkarılan Türkler, yerleştirildikleri Yeşil Bursa ovasında tütün üretimini yaygınlaştırmışlardır. Buna karşılık, Bursa'dan Yunanistan'a göç ettirilen Rum nüfusun geleneksel olarak sürdürdükleri ipekböcekçiliği faaliyetleri ve buna bağlı olarak Bursa'da ipekçilik sektörü büyük ölçüde zayıflamıştır.[51]

Bahsedilen dönemde savaşın yol açtığı fiziksel yıkımın giderilmesi amacıyla şehir merkezinde ve çevresinde geniş çaplı restorasyon ve yeniden inşa çalışmaları başlatılmıştır.[52]

49 Karabağ, ***a.g.e***, s.138.

50 ***Hâkimiyet-i Milliye***, "Bursa'da Tahribat Miktarı", 23 Ekim 1922, s.3.

51 John Dewey, "The Turkish Tragedy", ***The New Republic***, 12 Kasım 1924, s. 268-269.

52 ***BCA***, 272-0-0-80 / Heyet-i Fenniye-3 - 3 - 13, 21.02.1924.

Yerleşim Yeri	Hane	Aile	Nüfus
Bursa Merkez	1.040	1.233	4.345
Susığırlık Karyesi	180	451	1.800
Yaylacık Karyesi	122	202	590
Dansarı-Danhisar	113	190	474
Kelesan-İsmetpaşa	110	195	417
Filadar-Gündoğdu	279	279	729
İnesi-İngazi	81	131	477
Demirtaş	155	340	800
Anahor	14	31	85
Tahtalı	24	42	133
Tepecik	135	280	1.384
Bladiyunus	86	86	177
Görükle-İsmetiye	219	355	1.266
Abolyond	152	232	540
Orhangazi Kazası	1.153	1.261	4.368
Mustafakemalpaşa	353	380	1.254
Mudanya	1.716	1.732	6.463
Karacabey	848	871	3.368
Gemlik	699	722	3.645
Yekûn	7.480	9.015	32.315

Tablo 7 Bursa'da kaza ve köylere yerleştirilen mübadiller (1927 Bursa Vilayet Sâlnâmesi)

1924 yılında yayınlanan, ***Yoldaş*** gazetesindeki "***Ne Kadar Ev Tamir Edildi?***" başlıklı bir haberde "***19 Haziran 1340/1924 tarihinin akşamına kadar emval ve metrukeye ait binalardan merkez mahallerinde 368, merkez köylerinde 1.027, Karacabey'de 230, Mustafakemalpaşa'da 52, Mudanya'da 401 ve Gemlik'te 358 ev olmak üzere toplam 2.436 evin tamir edildiği.***"[53] bilgisi yer almaktadır. Erken Cumhuriyet döneminde Bursa'da kentsel planlama ve mimari yapılaşma süreçleri, kente yoğun olarak yönelen muhacir ve mübadil nüfusun göçüyle de doğrudan ilişkilidir.

1927 Bursa Vilayet Sâlnâmesi'ne göre, bu dönemde Bursa'ya yerleştirilen mübadil hane sayısı toplam 7.480 olup, bunlardan 1.040 hanesi doğrudan Bursa merkeze iskân edilmiştir. Toplam iskân edilenlerin sayısı 32.315'tir.[54] Cevat Geray bu sayıyı 31.658 kişi olarak aktarmaktadır. [55] 1930 İstatistik Yıllığı ise 1923-1929 yılları arasında Bursa'ya yerleştirilen muhacir nüfusunu 33.982 kişi olarak vermektedir.[56] Bu rakamlar, mübadele harici gelen göçmenleri de içermektedir. Bu süreç, kentin demografik yapısını büyük ölçüde değiştirmiş, yeni gelenlerin yerleştirilmesi ise dönemin

53 ***Yoldaş Gazetesi,*** Sayı 441, 23 Haziran 1924, akt. Raif Kaplanoğlu, ***Bursa'da Mübadele Yunanistan Göçmenleri,*** Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları, Bursa, 1999, s.104.

54 ***1927 Bursa Vilayet Sâlnâmesi,*** s.367-368. Ayrıntılı bilgi için: Hacer Karabağ, Bursa'da Mübadele...

55 Cevat Geray, ***Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler (1923-1961),*** Türk İktisadi Gelişmesi Araştırma Projesi, Ankara, 1962, ek tablo:5.

56 DİE, ***1930 İstatistik Yıllığı,*** s.100.

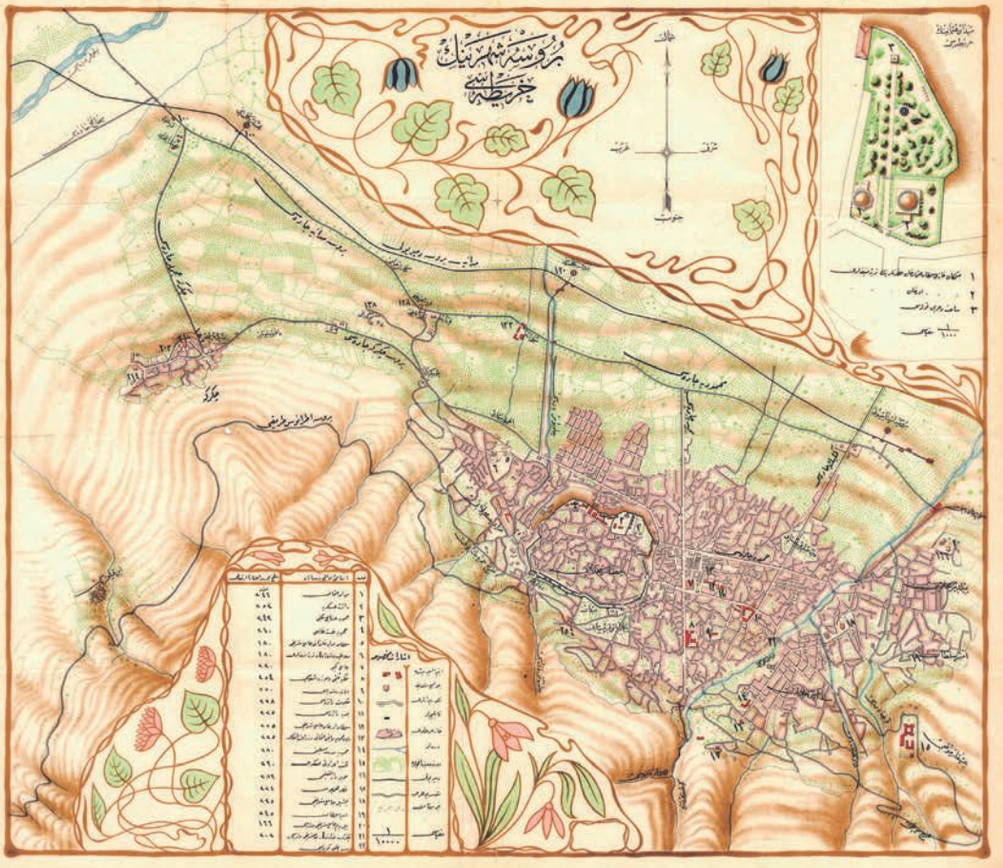

1909 Bursa Haritası

1925 Bursa Haritası

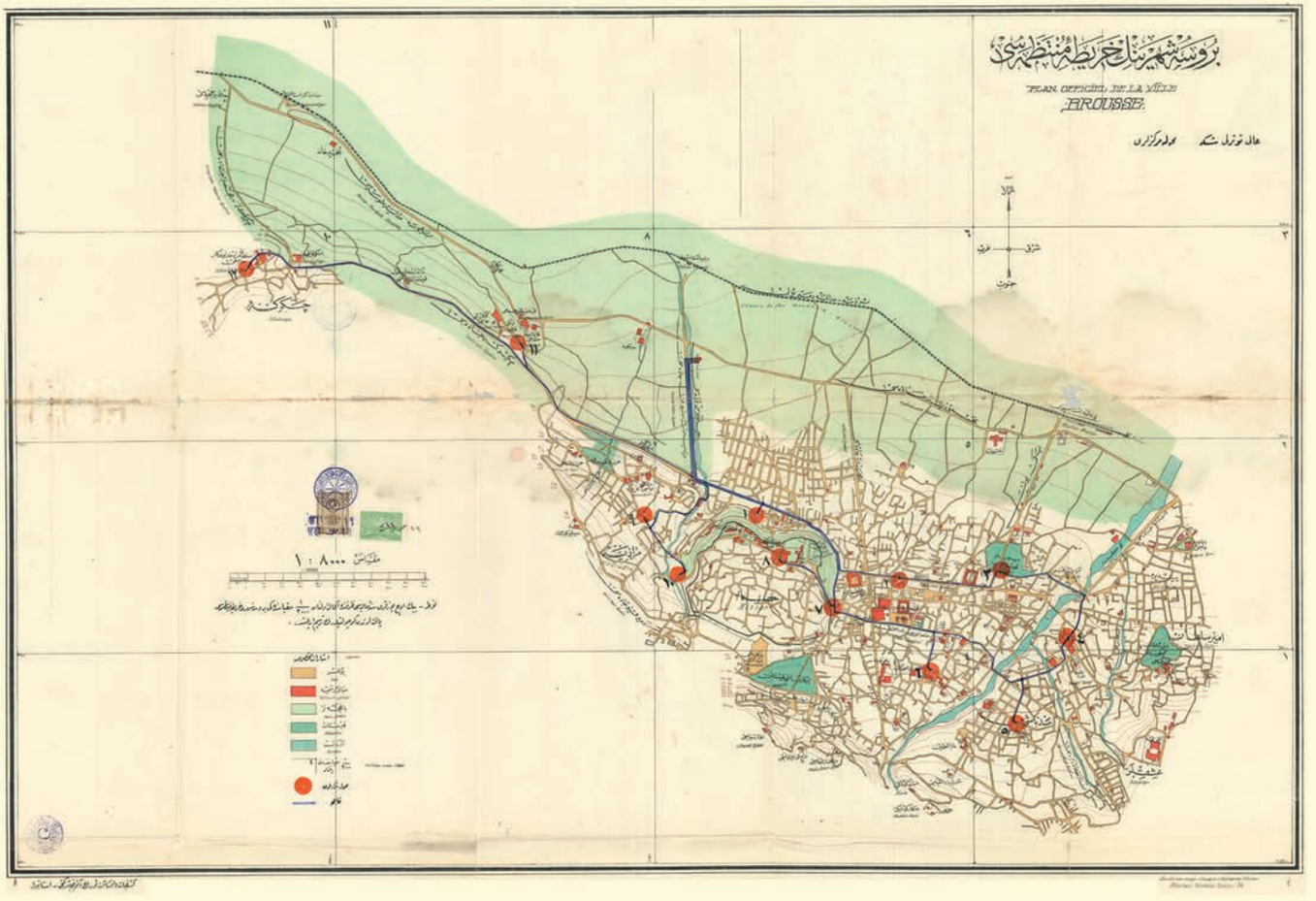

temel sorunlarından biri haline gelmiştir. Göç hareketleri, Bursa'da yeni konut alanlarının oluşturulmasını zorunlu kılmış, mevcut mahalle dokusuna yeni yapıların eklemlenmesiyle birlikte kentsel planlama anlayışında önemli dönüşümler yaşanmıştır.

Kentteki modernleşme kapsamında şehircilik anlayışı ve altyapı yatırımları da yeniden ele alınmıştır. Osmanlı döneminden devralınan altyapı eksiklikleri, Cumhuriyet'in ilk yıllarında kapsamlı bir iyileştirme sürecine girmiş, özellikle yol yapımı, su ve kanalizasyon sistemlerinin düzenlenmesi ve kamu binalarının yeniden inşası gibi çalışmalar öncelik kazanmıştır. Bu süreçte sağlık ve tarım alanında gerçekleştirilen reformlar da şehrin dönüşümünde önemli bir rol oynamıştır.

Bursa'nın demografik yapısındaki değişim, kent sınırlarının yeniden şekillenmesine de yansımıştır. 1909 ve 1925 yıllarına ait Bursa haritaları karşılaştırıldığında, şehrin özellikle bugünkü Yıldırım yönünde genişlediği görülme ktedir. Bu durum, göçlerle tetiklenen konut ihtiyacının karşılanması ve kentsel altyapının yeniden planlanmasıyla doğrudan ilişkilidir.

Mustafa Kemal Atatürk, Bursa'ya gerçekleştirdiği on yedi ziyaret boyunca şehrin gelişimini yakından takip etmiştir. Termal turizmin teşvik edilmesi, otel ve kaplıcaların modernize edilmesi, sanayi tesislerinin kurulması ve yolların inşası gibi projeler, Atatürk'ün özel olarak ilgilendiği ve yönlendirdiği konular arasında yer almıştır. Bu kapsamda, Cumhuriyet'in erken döneminde Bursa'da ekonomik ve sosyal alanda olduğu kadar kentsel planlama ve mimari dokuda da önemli bir dönüşüm süreci başlamıştır. Bu dönüşüm sürecinde, Osmanlı'nın son döneminde Bursa'nın kent dokusunda gözlemlenen Batılılaşma etkileri, Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte daha sistemli bir modernleşme politikası çerçevesinde yeniden ele alınmıştır. Bu süreç, fiziksel bir dönüşümle birlikte yeni rejimin ideallerini ve ulusal kimlik anlayışını mekânsal düzlemde inşa etme çabasını da içermektedir. Cumhuriyet yönetimi, şehircilik ve mimarlık alanlarında geleneksel unsurların modern yapı teknikleriyle sentezlendiği, ancak giderek işlevselliğin ve modernist yaklaşımların ön plana çıktığı bir mimari anlayışı benimsemiştir. Bu doğrultuda, Bursa'nın yönetim merkezleri, ulaşım altyapısı, sanayi tesisleri ve turizm alanları yeniden planlanmış; geleneksel şehir dokusuna eklemlenen yeni yapı tipolojileriyle kentsel kimlik yeniden şekillendirilmiştir. Osmanlı'dan devralınan Batılılaşma etkileri ile Cumhuriyet'in çağdaşlaşma politikaları arasında devam eden bir süreklilik gözlemlense de zamanla modernist yaklaşımlar baskın hale gelmiş ve Bursa'nın mimari yapısında belirgin bir dönüşüm yaşanmıştır. Bu bağlamda Bursa, hem Osmanlı'nın son döneminde Batılılaşma hareketleri doğrultusunda değişen kent dokusunun hem de Cumhuriyet'in modernleşme projeleriyle şekillenen yeni bir mekânsal kurgunun izlerini taşıyan bir şehir olması bakımından, bu sürecin mimari açıdan en iyi okunabileceği kentlerden biri olmuştur.

Osmanlı'nın son döneminde Bursa'daki mimari anlayış, Batılılaşma sürecinin getirdiği eklektik etkiler ile Osmanlı'nın klasik üslubunun sentezlendiği bir biçimde şekillenmiştir. Neoklasik, Ampir, Barok ve Art Nouveau gibi Batı üslupları, özellikle idari ve kamusal yapılar üzerinde belirgin bir şekilde hissedilmiş, sivil mimaride ise geleneksel Osmanlı konaklarının plan tipolojisi korunarak süslemelerde Batılı üsluplara yer verilmiştir.[57] Bu dönemde Bursa'da inşa edilen kamu yapıları, Osmanlı'nın klasik dönemindeki anıtsal mimari anlayıştan farklı olarak, daha fazla Batılı formlara yönelmiş, anıtsallık kavramı cephe kompozisyonları ile desteklenmiştir. Ahmet Vefik Paşa tarafından 1879 yılında inşa ettirilen Bursa Belediye Binası, bu dönemin mimari özelliklerini yansıtan önemli bir yapı olup, plan tipi Osmanlı konaklarına benzese de süslemeleri ve çatısı Batılı mimari anlayıştan etkilenmiştir.[58] Benzer şekilde, Bursa'daki çeşitli okullar, hastaneler ve kışlalar da Batılılaşma hareketleri doğrultusunda şekillendirilmiştir.

Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte mimaride ulusal kimlik arayışı ön plana çıkmış ve Osmanlı'nın son döneminde görülen eklektik anlayış terk edilerek, daha bütüncül ve planlı bir modernleşme sürecine geçilmiştir. Birinci Ulusal Mimarlık

57 Hüseyin Gürsel Bilmiş, ***Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Bursa'da Mimarlık Ortamı***, Akkılıç Kütüphanesi Yay., Bursa, 2021, s.10-12.

58 Bilmiş, ***a.g.e***, s.100; Timur Kaprol, "Cumhuriyet Sonrası 1930-1950 Yılları Arasında Bursa'da Mimari Gelişim", ***Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi***, Cilt 7, Sayı 1, 2002, s. 175.

Tayyare Kültür Merkezi 1940'lı yıllar (Bursa Kent Müzesi Arşivi)

Akımı çerçevesinde, Osmanlı ve Selçuklu mimarisinden esinlenen ancak modern malzeme ve tekniklerle inşa edilen binalar, Cumhuriyet'in ulus inşası sürecine paralel olarak şekillendirilmiştir. Bursa'da bu dönemin en önemli örnekleri arasında 1926 yılında inşa edilen Bursa Hükümet Konağı, Adliye ve Maliye (Defterdarlık) binaları bulunmaktadır. Bursa Hükümet Konağı'nın mimarı Kemalettin Bey'dir. Yapının simetrik ön cephesinde, Osmanlı revak düzenine referans veren bir giriş tasarımı bulunmaktadır. Kemerli pencereler ve çini süslemeler gibi geleneksel unsurlar binanın estetik karakterini belirlerken, betonarme gibi modern yapı malzemeleri kullanılarak işlevsellik ve dayanıklılık sağlanmıştır. Adliye ve Maliye binalarının da aynı biçimsel özelliklere sahip olması ve Ekrem Hakkı Ayverdi tarafından 1926'da inşa edilmesi nedeniyle, bu binaların da Kemalettin Bey'in tasarımı olduğu düşünülmektedir (Günümüzde Adliye ve Maliye binaları Bursa Kent Müzesi olarak kullanılmaktadır.). Bu yapılar, modern bir yönetim anlayışının mekânsal karşılığını oluşturmaktadır.[59] Kentin idari merkezinin bu binalar çevresinde şekillenmesi, Cumhuriyet'in merkeziyetçi yönetim anlayışının ve kamusal alan kullanımına yönelik yeni yaklaşımlarının bir örneğidir.

1920'lerin sonlarına doğru, ulusal kimlik vurgusunun ötesine geçilerek, modernist anlayışın ön plana çıkmaya başladığı görülmektedir. 1930'lu yıllarda Bursa'da Rasyonalizm ve İşlevsellik akımları etkili olmuş, uluslararası modernist mimari anlayışın getirdiği sade ve fonksiyonel yapılar inşa edilmeye başlanmıştır. Bu dönemin en önemli örneklerinden biri, 1930-1932 yılları arasında Guilio Mongeri tarafından tasarlanan Çelik Palas Oteli'dir. Yapı, Art Deco ve klasik

59 Neslihan Dostoğlu, "Cumhuriyet Döneminde Bursa'nın Kentsel ve Mimari Gelişimi Üzerine Bir Değerlendirme" (Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılında Bursa'da Kent ve Mimarlık Kongresi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Bursa, 19-20 Ekim 2023), (yayımlanmamış bildiri) s.7.

Halkevi binası 1940'lı yıllar (Ahmet Vefik Paşa Tiyatrosu) (Bursa Kent Müzesi Arşivi)

unsurların sentezlendiği bir eklektik üsluba sahip[60] olmasına rağmen, modernist otel mimarisinin Bursa'daki ilk önemli örneklerinden biri olarak değerlendirilebilir. Yapının Bursa'nın tarihi ve doğal peyzajı ile ilişkisi göz önüne alındığında, geleneksel kent dokusu ile modern mimari arasındaki karşıtlığın en iyi gözlemlenebileceği yapılardan biri olduğu söylenebilir. Aynı dönemde inşa edilen Tayyare Kültür Merkezi, modernist mimari anlayışın Bursa'daki en önemli kültürel temsilcilerinden biri olarak dikkat çekmektedir. Arif Hikmet Koyunoğlu'nun tasarladığı bu yapı, Bohemya Kübizmi'ni anımsatan pencere düzeni ve simetrik cephesi ile işlevselliğin ön planda tutulduğu bir mimari anlayışın izlerini taşımaktadır.[61] Binanın sinema ve tiyatro salonu olarak tasarlanması, Cumhuriyet'in kültürel reformlarının kent mekânında somutlaşmasının bir örneğidir.

1940'lı yıllara gelindiğinde, İkinci Ulusal Mimarlık Akımı etkisini göstermeye başlamış, bu doğrultuda geleneksel Türk mimarisinin modernist bir yorumla ele alındığı yapılar inşa edilmiştir. Bu dönemin Bursa'daki en önemli örneklerinden biri, 1938 yılında inşa edilen ve günümüzde Ahmet Vefik Paşa Tiyatrosu olarak kullanılan eski Halkevi binasıdır. Türkiye'nin ilk kadın mimarlarından biri olan Münevver Belen tarafından hazırlanan projede binanın zemin katında büyük bir sinema salonu ve derslikler, birinci katında idari bölümler, ikinci katında ise Atatürk'e ayrılan mekânlar bulunmaktadır.[62] Cumhuriyet'in halk eğitimi politikalarına uygun planlanan bu yapı, işlevselliğin ve yalın formların ön planda tutulduğu bir tasarım anlayışıyla inşa edilmiştir.

60 Dostoğlu, a.g.b., s.7-8.

61 Dostoğlu, a.g.b., s.8.

62 Dostoğlu, a.g.b., s.9.

Bursa'daki mimari dönüşümler sadece estetik değişimleri değil, aynı zamanda kentsel planlama yaklaşımlarındaki farklılıkları da içermektedir. Osmanlı'nın son döneminde kentteki kamusal yapılar geleneksel çarşı ve külliye ekseninde konumlanmışken, Cumhuriyet dönemiyle birlikte yeni idari binalar ana arterler boyunca planlanmış ve kentin yönetim merkezleri yeniden şekillendirilmiştir. Alman mimar Carl Lörcher tarafından 1924'te hazırlanan ilk kapsamlı Bursa Planı, "*Garden City*" yani Bahçe-Kent modeline dayanarak kentin doğu-batı ekseninde genişlemesini, ana arterler boyunca kültürel ve ticari alanların oluşturulmasını ve yeşil alanların artırılmasını öngörmüştür.[63] Atatürk Caddesi boyunca kamu yapılarının konumlandırılması, yönetim merkezinin ticaret bölgesine eklemlenmesi ve yeni yerleşim alanlarının planlanması bu sürecin temel bileşenleridir.

1923-1929 yılları arasında gerçekleşen nüfus mübadelesi ve sanayileşme sürecinin hızlanması, Lörcher'in öngördüğü dengeli kentleşme modelinin uygulanmasını güçleştirmiştir. İpekiş ve Merinos fabrikalarının açılması, Bursa'nın ovaya yayılmasına neden olmuş ve sanayi odaklı büyüme, planın esaslarını büyük ölçüde aşmıştır. Atatürk Caddesi ve çevresinde inşa edilen vilayet, adliye ve kültürel yapılar, planın kısmen hayata geçirilebilmiş yönleridir.[64] Ancak tarihî kent dokusunu göz ardı etmesi ve mevcut çarşı-mahalle düzenini dikkate almaması, planın en büyük eleştirileri arasında yer almıştır.[65]

Lörcher Planı'nın uygulanmasındaki zorluklar ve Bursa'nın kontrolsüz büyümesi nedeniyle 1940'ta Fransız mimar Henri Prost tarafından yeni bir plan hazırlanmıştır. Baron Haussmann'ın Paris'te uyguladığı aksiyel planlama modelinden esinlenen Prost, Bursa'nın ulaşım altyapısını geliştirmeyi, ana yolları genişletmeyi ve kentsel dönüşümü sanayileşme ile uyumlu hale getirmeyi hedeflemiştir.[66] Bu

63 Neslihan Dostoğlu, Tülin Vural Aslan, "Lörcher, Prost ve Piccinato'nun Bursa'daki Kentsel Gelişime Katkıları", ***Bursa'da Yaşam***, Ekim 2004, s.124.

64 Ayşegül Keleş Eriçok, "Bursa'nın Kentleşme Sürecinde Yapılan Planlama Çalışmaları ve Kentsel Dönüşüm Uygulamalarının Tarihî Kent Merkezinin Gelişimine Etkileri", ***I. Uluslararası Kent Araştırmaları Kongresi Bildiriler Kitabı***, C. III, 2015,s. 790-791.

65 Dostoğlu- Aslan, a.g.m., s.124.

66 Dostoğlu- Aslan, a.g.m., s.124.

Cumhuriyet'in 8. yıldönümü-Gazi Heykeli'nin (Atatürk Anıtı) açılış töreni, 29 Ekim 1931 (Bursa Kent Müzesi Arşivi)

doğrultuda Muradiye Külliyesi aksında Darmstat Caddesi, Emir Sultan aksında Gazcılar Caddesi, Fevzi Çakmak-Ulu Cami aksında Fomara Caddesi ve Yeşil Türbe aksında Atatürk Caddesi açılmış, böylece kentsel ulaşım yeniden düzenlenmiştir. Bursa Ovası'nın verimsiz alanlarının yerleşime açılması, tarihî mahallelerin iyileştirilmesi ve Çekirge'nin kaplıca-turizm merkezi olarak geliştirilmesi de öngörülmüştür.[67]

Bursa'nın erken Cumhuriyet dönemi boyunca yaşadığı kentsel dönüşüm ve modernleşme hamleleri yalnız cadde ve meydanlarla sınırlı kalmamıştır. Bu dönemde, Cumhuriyet'in simgelerini yansıtan anıt ve yapılar da kentin kimliğinde önemli bir yer edinmiştir. Bu kapsamda Bursa kent merkezinde bulunan Cumhuriyet Alanı'ndaki Atatürk Anıtı (Gazi Heykeli), 29 Ekim 1931 tarihinde Cumhuriyet'in sekizinci kuruluş yıldönümünde büyük bir törenle açılmıştır. 10 metre yüksekliğindeki bronz döküm heykel, Türk heykeltıraş Nejat Sirel (1897-1959) tarafından yapılmıştır.[68] Heykelin yapımına Şubat 1930 tarihinde başlanmış, Bursa vilâyetinin siparişi üzerine çalışmalara girişen heykeltıraş Nejat Sirel, tasarım ve boyut konusunda serbest bırakılmıştır. Heykelin cephe düzenlemesi hakkında Sirel, şu açıklamayı yapmaktadır: "*Abidenin cephesi mümkün mertebe şarka doğru tevcih edilmiş, böylece Gazi şarka bakan ve eliyle de garbi işaret eden bir vaziyete kompoze edilmiştir ki, bu pelerin ile beraber dağınık olmaktan kurtulmuş bir harekete malik olmuştur.*" Bronz döküm işlemi İstanbul'da özel olarak kurulan atölyede, yaklaşık sekiz ay süren yoğun bir çalışma neticesinde tamamlanmıştır. Toplam ağırlığı 4000 kilogram olan eser, Bursa'ya taşındıktan sonra on beş gün içerisinde yerine yerleştirilmiştir.[69]

Bursa'nın kültürel hayatında derin izler bırakan Atatürk Stadı (Gazi Stadı) da aynı dönemde tamamlanarak kentteki modernleşmenin önemli yapılarından biri olmuştur. 1926 yılına gelinceye değin Bursa'daki spor karşılaşmaları ve futbol maçları, Atıcılar alanında yapılmaktaydı. Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın 20 Mayıs-14 Haziran 1926 tarihleri arasındaki beşinci Bursa gezisi sırasında, Vali Kemal Bey (Gedeleç) ile Kolordu Komutanı Ali Hikmet Paşa (Ayerdem), kentin spor tesislerinden yoksun oluşunu dile getirmişlerdir. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa uygun bir yerde stadyum inşa edilmesi için buyruk vermiş, ayrıca kendisi de stadyum yapımına 1000 lira bağışta bulunmuştur. İncelemeler sonucunda stadyumun, hazineye ait olan "*Beylik Bahçe*" adıyla bilinen yerde yapılması kararı alınmış ve 1930 yılında tamamlanarak hizmete girmiştir.[70] Bu dönemde, kentsel konut politikaları da şekillenmeye başlamış, Bursa'da ilk toplu konut projeleri hayata geçirilmiştir. Kaplanoğlu'nun, 30 Ocak 1925 tarihli *Kardaş* gazetesinden aktardığına göre, kentteki ilk toplu konutlar 1925 yılında *"İktisadi Hane"* adıyla inşa edilmiştir.[71]

Cumhuriyet gazetesi yazarı Selim Sırrı'nın 1925 tarihli gözlemleri, Bursa'nın bu dönemde hızla geliştiğini ve kent dokusunun kapsamlı bir dönüşüm geçirdiğini göstermektedir: "*... Şimendiferden maada Mudanya ile Bursa arasında otomobiller ve otobüsler işliyor. İstasyondan şehre ve şehrin içindeki büyük caddelere parke döşenmiş, yeni Hükümet Konağı ve maliye binası bitmek üzere, yeni bir cadde açılıyor. Asri bir mektep binası başlanmış, henüz bitmemiş. Bir park, bir sinema binası vücuda gelmiş. Türk ocağı canlanmış, halinde bir hareket bir faaliyet görülüyor. Yalnız ilçelerde henüz bir eser-i teceddüt görülmüyor, şehirde elektrik tesisatı yapılmış. Tramvay güzergahını tayin etmiş öyle zannediyorum ki ılıcalar bir büyük şirkete devredilir de Çekirgede sıcak hamamlar asri bütün tekemmülatıyla teçhiz edilirse Avrupa'daki kaplıcaları gölgelerde bırakacak bir memba-ı servet meydana gelir. On sene içinde yeşil Bursa İsviçre köyleri gibi bir umrana mazhar olur.* "[72] Bu gözlemler, erken Cumhuriyet döneminde Bursa'nın geçirdiği dönüşümü bütün yönleriyle ortaya koymaktadır. Altyapı yatırımları, idari binaların inşası, ulaşım olanaklarının gelişmesi ve yeni sosyal-kamusal mekânların oluşturulması, kentin modernleşme sürecinin

67 Eriçok, a.g.m., s.791.

68 "Atatürk Anıtı" *Bursa Ansiklopedisi,* 1. Cilt, s.145-146.

69 Ali Nijat, "Gazi Abidesi Bursa", *Arkitekt,* 1932-01 (13), s.4-6.

70 "Atatürk Stadı", *Bursa Ansiklopedisi,* s.149.

71 Kaplanoğlu, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e,* s.

72 Selim Sırrı, "Bursa'ya Giderken 2" *Cumhuriyet,* 22 Eylül 1925, s.2.

temel taşlarını oluşturmuştur. Selim Sırrı'nın vurguladığı bu değişimler, Cumhuriyet yönetiminin Bursa'ya verdiği önemi de yansıtmaktadır. Bursa, Osmanlı'dan devraldığı tarihî kimliği koruyarak, Cumhuriyet'in çağdaş kent vizyonuna uyum sağlama çabası içinde gelişmiş; sanayi, turizm ve kentsel planlama alanlarında önemli atılımlar yaparak yeni bir kent kimliği inşa etmiştir.

Eğitim ve Kültür Hayatı

Erken Cumhuriyet döneminde Bursa'nın eğitim ve kültür hayatı, devletin uyguladığı modernleşme politikaları doğrultusunda kapsamlı ve çok yönlü bir dönüşüm geçirmiştir. Bu dönüşümün temelinde eğitim, yeni rejimin toplumsal kalkınma anlayışının merkezî bir unsuru olarak kabul edilmiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün Bursa'ya gerçekleştirdiği ziyaretlerde eğitim kurumlarına gösterdiği özel ilgi, bu anlayışın somut bir ifadesi olarak değerlendirilebilir. Bu ziyaretlerde Atatürk'ün öğretmenlerle bir araya gelmesi, çeşitli okullarda incelemelerde bulunması ve öğrencilerle birebir ilgilenmesi, Cumhuriyet'in eğitim politikalarına verdiği önemi açık biçimde ortaya koymaktadır. Ayrıca Atatürk'ün Bursa'da öğretmenlerle gerçekleştirdiği görüşmelerde dile getirdiği görüşler ve yaptığı öneriler, öğretmenlerin toplum içinde üstlenmesi beklenen dönüştürücü ve öncü rolü net biçimde göstermektedir.

Cumhuriyet döneminde uygulanan eğitim politikalarının etkisiyle, Bursa'da eğitimin kent geneline yayılması ve toplumun her kesiminden bireylere ulaşması hedeflenmiş, bu doğrultuda kayda değer sonuçlar elde edilmiştir. Bu sürecin sonuçlarını dönemin resmi belgelerinden açıkça görmek mümkündür. 1927 tarihli Bursa Vilayeti Sâlnâmesi'nde yer alan verilere göre, 1923 yılında Bursa'da 77 okul, 177 öğretmen ve 4.478 öğrenci bulunmaktayken[73], 1938 Maarif İstatistikleri'nde bu sayının 240 okula, 252 öğretmene ve 34.174 öğrenciye ulaştığı[74] görülmektedir.

Bursa'da gerçekleşen eğitim alanındaki dönüşüm, salt okul ve öğrenci sayılarındaki artıştan ibaret değildir. Eğitim kurumlarının çeşitlenmesiyle nitelik bakımından da önemli değişimler yaşanmıştır. 1934 Bursa İl Yıllığı, şehir merkezi ve ilçelerde faaliyet gösteren eğitim kurumlarının çeşitliliğini gözler önüne sermektedir. Askerî Lise, Erkek Lisesi, Kız Muallim Mektebi, Necatibey Kız Enstitüsü[75], Maarif Cemiyeti Kız Lisesi, Sanat Mektebi, Ziraat Mektebi, Tohum Mektebi ve İpek Böcekçiliği Enstitüsü gibi farklı alanlara hitap eden okulların varlığı, Cumhuriyet'in eğitime yalnızca niceliksel değil, niteliksel bir perspektiften de yaklaştığını göstermektedir. 1934 itibarıyla Bursa'da toplam 293 okul bulunmakta, bunların 115'i Cumhuriyet hükümeti tarafından inşa edilirken, 75 okul ise onarılarak eğitime kazandırılmıştır.[76]

Bu dönemde eğitimin toplumsal dönüşümdeki merkezi rolü, eğitim faaliyetlerinin amaçları ve dönemin öğretmenlerinin sahip olduğu idealizm, Selim Sırrı'nın 1931 yılında ***Yenigün*** gazetesinde aktardığı bir ders anlatımı üzerinden açıkça görülebilmektedir. Selim Sırrı, Bursa sokaklarında karşılaştığı genç bir öğretmenin, öğrencileriyle birlikte günlük yaşam mekânlarını bizzat eğitim konusu haline getirdiğini aktarır. Öğretmenin dericilikle uğraşan küçük işletmeleri, burada uygulanan eski üretim yöntemlerini ve çalışma koşullarının olumsuzluğunu öğrencilerine açıklarken, Avrupa'daki modern fabrikalarla karşılaştırmalı örnekler sunması, Cumhuriyet'in eğitim yoluyla hedeflediği zihniyet değişimini göstermesi açısından anlamlıdır.

Öğretmenin verdiği örneklerin, öğrencileri düşünmeye ve sorgulamaya yönlendirdiğini vurgulayan Selim Sırrı, Bursa şehir merkezindeki kahvehanelerde vakit geçiren insanları eleştirel bir gözle değerlendirerek gençlere aktarmasının önemini de belirtmektedir. Öğretmenin öğrencilerine, kahvehanelerin çalışma kültüründen uzak insanlarla dolu olduğunu, bunun sebebinin ise çalışma disiplininin

73 *Bursa Vilayeti Sâlnâmesi,* s.437.

74 DİE, Maarif İstatistiği 1938-1939, Ankara, 1942, s.18-19.

75 1885 yılında Fransızlar tarafından kurulan Assomption Kız Koleji'nin 1929 yılında Millî Eğitim tarafından satın alınarak yerine açılan okuldur. Açıldığında 26 kız öğrencisi bulunan okulun öğrenci sayısı, 1930 yılında 50'ye, ertesi yıl 128'e ve 1932-1933 eğitim öğretim yılında 162'ye yükselmiştir. "Necatibey Kız Meslek Lisesi", Bursa Ansiklopedisi, 3. Cilt, s.1252.

76 1934 Bursa İl Yıllığı, III. Kısım, s.16-17.

Erkek Lisesi bahçesinde izcilerin tören hazırlığı (Bursa Kent Müzesi Arşivi)

yerleşmemiş olması olduğunu ifade etmesi, yeni nesillerde oluşturulmak istenen toplumsal değişim bilincine işaret etmektedir. Ayrıca aynı öğretmenin, bir dükkân önünde gördüğü (Singer) dikiş makineleri üzerinden öğrencilerine makineleşmenin ve sanayileşmenin önemini vurgulayarak daha çok çalışmalarını ve ülkeye hizmet için istek duymalarını tavsiye etmesi, eğitimin toplumsal dönüşüm hedefleri açısından taşıdığı değeri somutlaştırmaktadır.[77]

Erken Cumhuriyet döneminde Bursa'daki liselerde verilen eğitimin niteliği, dönemin modernleşme ve yenileşme politikalarına paralel olarak belirgin bir yükseliş göstermiştir. Bu durumu açık biçimde yansıtan önemli bir belge, Bursa'da görev yapan Fransa Konsolosu'nun Bursa Valisi Fatin Bey'e gönderdiği mektuptur. Söz konusu mektupta, Bursa liselerinden mezun olup Fransa'da üniversite ya da teknik okullarda yükseköğrenim görmek isteyen öğrencilerin diplomalarının Fransa'da tanındığı belirtilmektedir. Konsolos tarafından aktarılan bilgilere göre, Bursa liselerinin verdiği eğitim kalitesi ve mezuniyet belgeleri, Fransa Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde kurulan özel bir komisyon tarafından incelenmiş ve bu diplomaların Fransa lise diploması olan ***"baccalauréat"*** ile eşdeğer olduğuna karar verilmiştir. Böylelikle Bursa'daki liselerden mezun öğrenciler, Fransa'daki üniversiteler ve teknik yükseköğretim kurumlarına doğrudan başvurabilecek ve öğrenimlerini sürdürebileceklerdir.[78]

Eğitim alanındaki bu gelişmeler, kütüphaneler bağlamında da kendini göstermektedir. 1927 tarihli Bursa Vilayeti Sâlnâmesi'ne göre, şehirdeki kütüphanelerde toplam 16.520 kitap bulunmaktadır. 1927 tarihli Bursa Vilayeti Sâlnâmesi'nde Bursa kütüphaneleri ve kitap sayıları şu şekilde sıralanmıştır: ***Millî Kütüphane (5.590), Moralı Kütüphanesi (458), Emir Buhari Kütüphanesi (505), Eşrefzade*** Kütüphanesi (412), ***Eminiye*** Kütüphanesi (256), Baba Efendi Kütüphanesi (490), Mevlevihane Kütüphanesi (163), Hüsamettin Kütüphanesi (56), İsmail Hakkı Efendi Kütüphanesi (172), Maarif Vekâletinin Kütüphanesi (123), Orhan Kütüphanesi (1.801), Hüseyin Çelebi Kütüphanesi (1.160), Kurşunluoğlu Kütüphanesi (199), Ulucami Kütüphanesi (3.564), ***Haraççıoğlu*** Kütüphanesi (1.674). Bu kütüphanelerdeki toplam kitap sayısı 16.520 idi.[79]

Memduh Turgut Koyunluoğlu'nun 1937 yılında yayımlanan İznik ve Bursa Tarihi adlı eserinde, Halkevi ve okul kütüphanelerinde toplam 39.484 kitabın bulunduğu belirtilmiştir. Kitap sayıları şöyle sıralanmıştır: "***Erkek Lisesi Kütüphanesi (2986), Kız Muallim Mektebi Kütüphanesi (3500), Orta Mektep Kütüphanesi (1237), Necatibey Kız Enstitüsü Kütüphanesi (769), San'atlar Mektebi Kütüphanesi ((847), Kız Lisesi Kütüphanesi (923), Ulucami Kütüphanesi (4525), Umumi Kütüphane (4677), Orhan Kütüphanesi (10824), Millî Kütüphane (5048), Halkevi Kütüphanesi (1500), Müze Kütüphanesi (600), İpekçilik Enstitüsü Kütüphanesi (1296), Ziraat Mektebi Kütüphanesi (752) ve toplam (39484).***"[80] 1927 yılında Bursa'da toplam 16.520 olan kitap sayısının, yalnızca on yıllık bir zaman diliminde %139 artarak 1937 yılına gelindiğinde 39.484'e ulaşması, Cumhuriyet yönetiminin eğitim ve kültür politikalarını kent ölçeğinde bütünlüklü bir biçimde uyguladığını göstermektedir.

Eğitim alanında yaşanan gelişmelerin yanı sıra Bursa'nın kültür hayatında da önemli bir dönüşüm gerçekleşmiştir. Bu kültürel dönüşümün temel unsurlarından

77 Selim Sırrı, "Bursa Sokaklarında Hayat Bilgisi Dersi", Yeni Gün, 17 Haziran 1931, s.10-14.

78 *BCA*, 180-9-0-0/127-611-3, 18.10.1927.

79 *1927 Bursa Vilayeti Sâlnâmesi*, s.314.

80 "Kütüphaneler" ***Bursa Ansiklopedisi***, 3. Cilt, s. 1098.

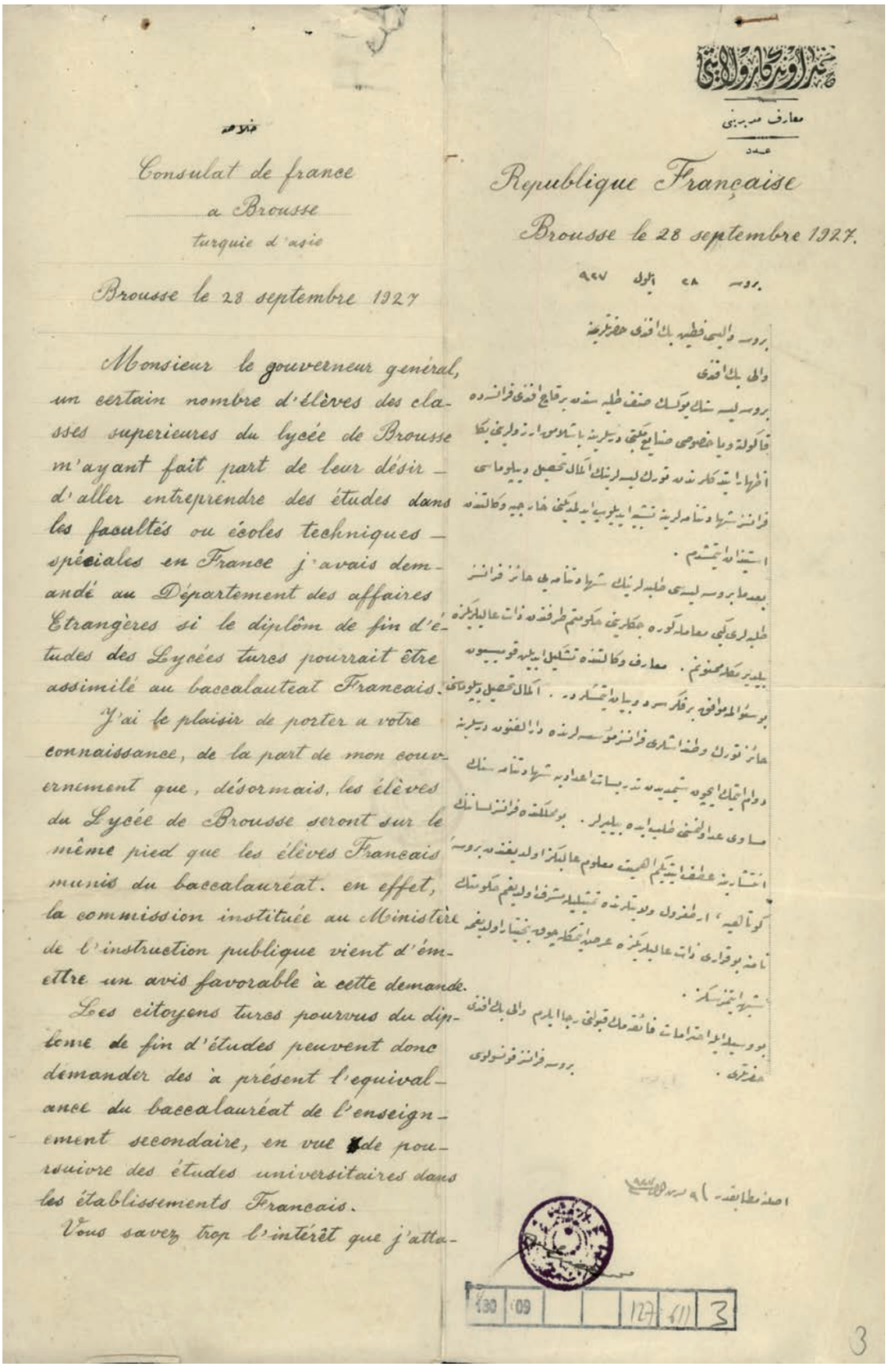

Consulat de france
a Brousse
turquie d'asie

Brousse le 28 septembre 1927

Monsieur le gouverneur general,

un certain nombre d'élèves des classes superieures du lycée de Brousse m'ayant fait part de leur désir d'aller entreprendre des études dans les facultés ou écoles techniques spéciales en France j'avais demandé au Département des affaires Etrangères si le diplôm de fin d'études des Lycées turcs pourrait être assimilé au baccalauréat Francais.

J'ai le plaisir de porter a votre connaissance, de la part de mon couvernement que, désormais, les élèves du Lycée de Brousse seront sur le même pied que les élèves Francais munis du baccalauréat. en effet, la commission instituée au Ministère de l'instruction publique vient d'émettre un avis favorable à cette demande.

Les citoyens turcs pourvus du diplome de fin d'études peuvent donc demander des à présent l'equivalance du baccalauréat de l'enseignement secondaire, en vue de poursuivre des études universitaires dans les établissements Francais.

Vous savez trop l'intérêt que j'atta-

Republique Française

Brousse le 28 septembre 1927.

130 | 09 | | | 127 | 611 | 3

Fransız Konsolosluğu yazısı (BCA, 180-9-0-0127-611-3, 18.10.1927)

biri de tiyatrodur. Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde modernleşme sürecinin kültürel taşıyıcılarından biri olarak öne çıkan Türk tiyatrosu, Cumhuriyet ile birlikte millî kimliğin inşasına ve resmî ideolojinin pekiştirilmesine hizmet eden bir araç hâline gelmiştir. Ancak Cumhuriyet'in ilk yıllarında Bursa'da yerleşik bir tiyatro topluluğunun oluşturulamadığı görülmektedir. Bu dönemde İstanbul'dan Anadolu turnesine çıkan ve doğrudan Bursa'ya gelen çeşitli tiyatro toplulukları, kentteki başlıca iki tiyatro ve sinema salonu olan Millî Sinema ve Şark Sineması'nda oyunlarını sahnelemiştir.[81]

Bursa'da Cumhuriyet döneminde inşa edilen ilk modern tiyatro ve konser salonu, Türk Tayyare Cemiyeti Tiyatrosu'dur. 1930 yılında Türk Tayyare Cemiyeti (Türk Hava Kurumu) tarafından açılan yarışmada birincilik ödülünü kazanan Mimar Arif Hikmet Koyunoğlu'nun projesi doğrultusunda inşa edilen yapı, 1932 yılının başlarında tamamlanmıştır.[82] 28 Mayıs 1932 tarihli ***Cumhuriyet*** gazetesinde yer alan "***Bursa'nın Yeni Tiyatrosu***" başlıklı haberde, tiyatro binasının mimari yapısı ve donanımı hakkında şu ifadelere yer verilmektedir: "***Cephenin üst ve alt katları birçok kiralık büyük mağaza ve odalardan ibaret... Binanın içi tiyatro ve sinemadır. Tiyatro salonu Türkiye'nin hemen hiçbir tarafında olmayan bir tiyatro salonudur. Ziya (ışık) ve sade tertibatı en modern şekilde yapılmış. Görünürde hemen hiçbir elektrik lambası yok. Fakat koskoca bina apaydınlık. ...Sahne tertibatının elektrikli olarak yapılmasına müsait yer bırakılmış, fakat bu tertibat şimdilik yapılmamış...***" Haberde ayrıca, 1.200 kişilik tiyatro binasında açılış gösterimi sırasında tek bir boş yerin kalmadığı belirtilmektedir.[83]

Ülke genelinde olduğu gibi Bursa'da da tiyatro faaliyetlerinin canlanması, Halkevi'nin kuruluşuyla birlikte mümkün hâle gelmiştir. Bursa Halkevi, 19 Şubat 1932'de Setbaşı'ndaki eski Türk Ocağı binasında çalışmalarına başlamıştır. [84] 1934 tarihli Bursa İl Yıllığı'na göre, Halkevi bünyesindeki Temsil Komitesi 12 Mart 1932'de kurulmuştur.[85] Çoğunluğu okul müdürleri ve öğretmenlerden oluşan bu komitenin sahneye koyduğu ilk oyun, ***Akın*** adlı piyestir. Gösteri Komitesi'nin düzenlediği bu ilk etkinlik, 13 Kasım 1933 tarihinden itibaren üçü gece, ikisi gündüz olmak üzere toplam beş kez sahnelenmiş ve 4.000 kişi tarafından izlenmiştir.[86] 1938 yılında, Cumhuriyet'in 15. yılı münasebetiyle Bursa'nın genel değerlendirmesi yapılırken, Halkevi Temsil Komitesi'nin altı yıllık süreçteki faaliyetleri de gözden geçirilmiştir. Buna göre, Bursa merkez ve köylerinde amatör oyuncular tarafından titizlikle sahnelenen ***Akın*** ve ***Mete*** adlı piyesler, yalnızca şehir merkezinde 9.000 kişi tarafından izlenmiştir.[87] Halkevi'nin kuruluşundan itibaren sergilenen 122 oyun arasında ***Kahraman*** gibi eserler de yer almış, halkın tiyatroya büyük ilgi göstermesi üzerine bir tiyatro salonu inşa edilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bunun sonucunda, kentin en merkezi noktasında, Atatürk Heykeli'nin karşısında, Halkevi tarafından bir salon inşa edilmiştir. Bu gelişmeler, tiyatronun Bursa'daki kültürel ve toplumsal yaşam içinde ne denli önemli bir yer edindiğini göstermektedir. Atatürk'ün Bursa ziyaretlerinde tiyatroya verdiği özel önem ve sahne sanatlarının halkın eğitiminde oynadığı rolü vurgulayan konuşmaları, bu dönüşüm sürecinde belirleyici olmuştur. Özellikle Halkevi Temsil Komitesi'nin düzenlediği etkinlikler kırsal bölgelerde de tiyatro kültürünün yaygınlaşmasını sağlamış, sanatı halkın ayağına götürme misyonu üstlenmiştir.

Bursa Halkevi Güzel Sanatlar Komitesi'nin 1937 yılının ilk altı ayında gerçekleştirdiği sanat faaliyetleri, Cumhuriyet

81 "Tiyatro", ***Bursa Ansiklopedisi,*** 4. Cilt, s.1612.

82 "Tayyare Cemiyeti Tiyatrosu", ***Bursa Ansiklopedisi,*** 4. Cilt, s.1590.

83 "Bursa'nın Yeni Tiyatrosu", ***Cumhuriyet,*** 28 Mayıs 1932.

84 Kurucu Başkan Dr. Osman Niyazi Bey idi. Çalışmalarına hemen başlayan Bursa Halkevi, kısa sürede aşağıdaki komiteleri kurarak geniş bir alanda etkinlik göstermeye başlamıştır: Spor Komitesi, Temsil Komitesi, Güzel Sanatlar Komitesi, Köycülük Komitesi, Halk dershane ve kursları, Dil-Tarih-Edebiyat Komitesi, Kütüphane ve Neşriyat Komitesi, İctimai Yardım Komitesi, Müze ve Sergi Komitesi. "Halkevleri ve Bursa Halkevi", ***Bursa Ansiklopedisi,*** 2. Cilt, s.827-829.

85 ***1934 Bursa İl Yıllığı,*** V. Kısım, s.3.

86 ***Halkevi Bursa 1933,*** s. 4- 8'den akt: Ersevinç, ***a.g.t.,*** s.129.

87 ***C.H.P. 15 Bursa,*** s. 134'ten akt: Ersevinç, ***a.g.t.,*** s.133.

Ders, konser vb. etkinlikler	Etkinlik Sayısı	Etkinliklere Katılanların Sayısı
Orkestra provası	45	460
Piyano dersi	43	457
Konser	14	3.335
Keman dersi	14	65
Resim dersi	105	1.536
Resim sergisi gezenler	2	3.527
Toplam	223	9.380

Tablo 8: Bursa Halkevi 1937 Yılı Birinci Altı Aylık Çalışma Raporu

dönemi kültür politikalarının yerel ölçekte nasıl bir karşılık bulduğunu ve toplumun sanata katılım düzeyini göstermesi bakımından önemli bir veri sunmaktadır.[88]

1937 yılının ilk altı ayında toplam 223 etkinlik düzenlenmiş ve bu etkinliklere 9.380 kişi katılmıştır. Bu sayı belirli bir kesimin değil, geniş halk kitlelerinin sanatsal faaliyetlere yöneldiğini göstermektedir. Etkinlikler arasında özellikle konserlerin büyük ilgi gördüğü dikkat çekmektedir. 14 konser toplamda 3.335 kişi tarafından izlenmiştir. Sadece iki kez düzenlenmiş resim sergisini 3.527 kişinin ziyaret etmiş olması ise dönem için oldukça yüksek bir sayıdır. Müzik ve resim derslerine de ilginin yoğun olduğu görülmektedir. Bursa Halkevi'nin bu dönemde yürüttüğü faaliyetler, sanatın elit bir kesime hitap eden bir olgu olmaktan çıkıp, halkın geniş kesimlerine yayıldığını ve Cumhuriyet'in sanat yoluyla bireyi ve toplumu dönüştürme hedefinin başarıya ulaştığını ortaya koymaktadır.

Halkevi'nin ilk açıldığı Setbaşı'ndaki eski Türk Ocağı binasının çalışmalar için yetersiz kalması, sanat ve kültür etkinliklerinin daha geniş kitlelere ulaşmasını sağlayacak yeni mekân arayışlarını beraberinde getirmiştir. Bu süreçte, tiyatro etkinlikleri bir süre Millî Sinema'da devam etmiş, 1937 yılından itibaren ise Koza Hanı'nın karşısındaki 450 kişilik gösteri salonunda düzenlenmiştir. Sanatın toplum içindeki etkisini artırmayı amaçlayan bu adımların devamında, 1938 yılında bir seyyar sinema makinesi satın alınarak film gösterimlerine başlanmıştır.[89]

Bursa Halkevi çalışmalarının kent yaşamına katkılarına örnek olarak, Bursa Halkevi'nin 1939 yıllık çalışma raporunda yer verilen etkinlikler şöyledir: "*Halkevimizin 939 yılı içinde üye sayısı 1.376'dır. Bir yıl içinde idare heyeti 34 toplantı yapmış ve dokuz komitenin toplantıları 143'ü bulmuştur. Halkla temas faaliyetinde varılan netice hepimizi çok sevindirecek bir verimdedir. Bu faaliyetlerin esaslarını rakamlarla gösterelim: 134 konferans 19.334 yurttaş, 8 konsere 4.000 yurttaş, 22 sinemaya 10.747 yurttaş, 26 gösteriye 12.450 yurttaş, 5 ulusal bayrama 2.300 yurttaş, 1 baloya 600 yurttaş, 2 resim ve kumaş sergisine 18.400 yurttaş gelmiştir. 2.714 kitaplı kütüphanemizde 7.712 yurttaş okumuş; muhtelif ders ve kurslara girenlerin sayısı 1.659'u bulmuştur.*" [90]

Tüm bu veriler, Bursa Halkevi'nin toplumun modernleşme ve kültürel gelişim sürecinde üstlendiği rolü açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Sanat ve eğitimin toplumun geniş kesimleriyle buluşması, Halkevi'nin etkinliklerine gösterilen yoğun ilgiyle doğrulanmaktadır.

Bu bağlamda konferanslar da Halkevi'nin kültürel misyonunu tamamlayan önemli bir unsur olarak öne çıkmaktadır. 1936-1941 yılları arasında Bursa Halkevi'nin düzenlediği konferanslarla ilgili arşiv belgeleri değerlendirildiğinde, Cumhuriyet dönemi kültür ve eğitim politikalarının yerelde nasıl şekillendiği açıkça görülmektedir. Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği'nin yönlendirmeleriyle yürütülen

88 *Bursa Halkevi 1937 Yılı Birinci Altı Aylık Çalışma Raporu*, s. 1, 2.'den akt: Ersevinç, *a.g.t.*,s.115.

89 Ersevinç, *a.g.t.*, s.131.

90 "Halkevleri ve Bursa Halkevi", Bursa Ansiklopedisi, 2. Cilt, s.827-829.

Etkinlik Türü	Etkinlik Sayısı	Katılan Yurttaş Sayısı
Konferans	134	19.334
Konser	8	4.000
Sinema	22	10.747
Gösteri	26	12.450
Ulusal Bayram Kutlamaları	5	2.300
Balo	1	600
Resim ve Kumaş Sergisi	2	18.400
Kütüphane Kullanımı (2.714 kitap)	-	7.712
Muhtelif Ders ve Kurslar	-	1.659
Toplam	198	77.202

Tablo 9: Bursa Halkevi 1939 yıllık çalışma raporu

konferanslar, öncelikle toplumun eğitim ve kültür seviyesini yükseltmek amacıyla hazırlanmış, Bursa merkezinden ilçelere, hatta köylere kadar geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Bu faaliyetlerde konuşmacılar, alanında uzman, entelektüel birikimi yüksek kişiler arasından seçilmiş, konferans konuları ise dönemin ihtiyaç ve koşullarına göre belirlenmiştir.

1936 yılı belgelerinde, Bursa'nın Halkevi bulunmayan ilçelerinde de *"İstiklal ve İnkılap"* konulu konferanslar verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu konferansların halk tarafından beklenenden yüksek bir ilgiyle karşılandığı belirtilmiş, Bursa'nın kültürel aydınlanma sürecinde Halkevi'nin taşıdığı işlev özellikle vurgulanmıştır. İznik, Gemlik, Orhangazi, Karacabey, Mustafakemalpaşa, Orhaneli gibi ilçelerde gerçekleştirilen konferanslarla toplumun Cumhuriyet ilkeleri hakkında bilinçlendirilmesi sağlanmıştır.[91]

1940-1941 yıllarına gelindiğinde konferansların daha da çeşitlendiği ve derinleştiği görülmektedir. Belgeler, konferansların hazırlanmasında titiz davranıldığını, hem bilimsel ve hukuki konulara hem de halkın günlük hayatıyla ilişkili meselelere ağırlık verildiğini ortaya koymaktadır. Örneğin, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden Prof. Fahri Ecevit'in nüfus artışı ve hukuk ilişkisi üzerine, Prof. Sabri Şakir Ansay'ın hukuki etik üzerine; Doç. Dr. Necati Akder'in bilim ve dünya görüşü üzerine, Necip Fazıl Kısakürek'in ise edebiyat tarihi üzerine verdiği konferanslar dikkat çekmektedir.[92] 1940 yılı belgelerine göre, konferansların kalitesi ve halk tarafından gördüğü rağbet yakından izlenmiş, konferansların ciddi, bilgilendirici ve ahlaki bakımdan yönlendirici olmasına özen gösterilmiştir. Bu konferansların, sadece şehir merkezlerinde değil, kasaba ve köylerde de düzenlenmiş olması, Halkevi'nin toplumun geneline ulaşma amacını gösterir. Örneğin Yenişehir'de belediye salonu ve pazarlarda verilen konferanslara toplamda 7.000'den fazla vatandaş katılırken, Orhaneli merkez nahiyesinde verilen konferanslar 800'ü aşkın dinleyiciye ulaşmıştır.[93] Ayrıca 1940 yılından itibaren II. Dünya Savaşı'nın etkisiyle, millî bilinci güçlendirmeye yönelik ve hava saldırılarına karşı halkın bilinçlendirilmesini amaçlayan konferansların da düzenlenmiş olması dikkat çekmektedir.94 Bursa Halkevi'nin bu konferanslara yönelik tutumu ve başarısı, Genel Sekreterlik tarafından takdir edilmiş ve faaliyetlerin sürdürülmesi için teşvik edilmiştir.[95]

91 *BCA*, 490-1-0-0/1008-891, 27.02.1936, 79.

92 *BCA*, 490-1-0-0/1008-891, 02.05.1940, 60-61.

93 *BCA*, 490-1-0-0/1008-891, 29.07.1940, 30-31.

94 *BCA*, 490-1-0-0/1008-891, 27.06.1940, 41.

95 *BCA*, 490-1-0-0/1008-891, 29.05.1940, 49-50.

Cumhuriyet'in sanat ve kültür politikaları doğrultusunda, Halkevi Bursa'da sanatı, eğitimi ve sosyal etkileşimi bir araya getiren dinamik bir merkez hâline gelmiş, toplumun modernleşme sürecine katılımını artıran bir yapı taşı olmuştur.

Cumhuriyet Dönemi Bursa'da Kadın

Bir toplumun gelişmişlik düzeyi, kadınların kamusal yaşamdaki görünürlüğü ve etkinliği üzerinden okunabilir. Cumhuriyet dönemi reformlarının Anadolu'da yarattığı dönüşümü anlamak için kadınların yaşamına, toplumsal rol ve statülerine odaklanmak anlamlıdır. Bu bağlamda Bursa, Osmanlı'dan devraldığı kültürel ve ekonomik miras ile kadınların Cumhuriyet dönemindeki dönüşümünü anlamak açısından önemli bir örnektir.

Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren Bursa'da kadınların kamusal yaşamdaki görünürlüklerinin arttığı dikkat çekmektedir. Kentte yaşayan gayri Müslim unsurlar ve özellikle Fransız ve İtalyan kökenli Avrupalı kadınların varlığı, kadınların sosyal hayat içinde daha etkin rol almasına zemin hazırlamıştır. Rum ve Ermeni kadınlar Bursa'daki ipek fabrikalarında işçi olarak çalışırken, Avrupalı kadınlar da kentteki fabrikalarda, atölyelerde ya da otellerde işletme sahibi veya yönetici olarak faaliyet göstermiştir. 1847 yılında Bursa'ya gelen MacFarlane, ipek fabrikalarında çalışanların büyük çoğunluğunun kadınlar ve kız çocukları olduğunu, yerli işçilere rehberlik etmek amacıyla Avrupa'dan kadın ustaların getirildiğini aktarır.[96] Bu dönemde Makrohi Karabetyan ve Zolye gibi kadınların Bursa'da fabrika sahibi olmaları, kadınların ekonomik yaşamda daha üst düzey sorumluluklar alabildiğini göstermektedir.[97] Edward Clark ise 1872'de Bursa'daki ipek fabrikası işçilerinin %95'inin Rum ve Ermeni kadınlardan oluştuğunu belirtir ve Türk yetkililerin başlangıçta Müslüman kadınların fabrikalarda çalışmasını engellemeye çalıştığını, ancak zamanla bunun da değişmeye başladığını ifade eder.[98]

Kadınların toplumsal görünürlüğü ekonomik alanla sınırlı kalmamış, eğitim alanında da önemli ilerlemeler yaşanmıştır. Tanzimat'la birlikte kadınların eğitim hakkını elde etmesi sonucu Bursa'da da kadın öğretmenlerin sayısı artmıştır. 1912 yılında Bursa'daki Müslüman okullarında görev yapan 133 öğretmenden 24'ü, Rum okullarındaki 131 öğretmenden 46'sı, Ermeni okullarındaki 92 öğretmenden ise 49'u kadındır.[99] Bursa'da önemli bir gelişme de 1914 yılında Dârülmuallimât (Kız Öğretmen Okulu) açılmasıdır. Okulun 1916-1917 döneminde öğrenci sayısı 803 iken bir yıl sonra 1005 olmuştur.[100] Bursa'da karma eğitim veren ve Türk kadınları tarafından açılan ilk özel okullardan biri olan "*Bizim Mektep*", Zehra (Budunç) Hanım ve Nazike Hanım tarafından kurulmuştur.[101] Ayrıca kadınların toplumsal gelişimini desteklemek üzere Bursa İnas Terakki Cemiyeti gibi derneklerin varlığı da önemlidir.[102] Bu dönemde Bursa'da açılan bir sinema salonunun kadınların kullanımına açılması, kadınların sosyal hayatta görünürlüğünü pekiştiren önemli gelişmelerden biridir.[103] Fakat bu olumlu gelişmelere rağmen, Bursa toplumunun geleneksel yapısı kadınların kamusal alana katılımını sınırlamaya devam etmiştir. Bu durumu yansıtan çarpıcı bir örnek, 1908 Devrimi sonrasında Bursa Valiliği yapan Mehmet Tevfik Paşa'nın eşi Naciye Nevval Hanım'ın anılarında aktarılmaktadır. Naciye Nevval Hanım, bir gün Bursa çarşısını görmek istediğinde, kentteki muhafazakâr atmosfer sebebiyle bindiği arabanın perdelerinin kapatıldığını ve bu nedenle çarşıyı göremeden gezisini tamamlamak zorunda kaldığını belirtmiştir. Bu örnek, dönemin Bursa'sında kadınların kamusal yaşama

96 McFarlane, ***a.g.e***, s. 143-144.

97 Çiftçi, ***a.g.e***, s.50.

98 Clark, ***a.g.t.***, s.47-48.

99 1328 Maarif İstatistiği, s.6-9'dan akt: Kaplanoğlu, ***a.g.e***, s. 220.

100 Kaplanoğlu, ***Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Bursa (1876-1926)***, s.224.

101 Kaplanoğlu, ***Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Bursa (1876-1926)***, s.165.

102 Kaplanoğlu, ***Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Bursa*** (1876-1926) s.200.

103 Kaplanoğlu, ***Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Bursa (1876-1926)***, s. 193.

katılımındaki zihinsel ve toplumsal engellerin sürdüğüne işaret etmektedir.[104]

Bu sosyal ve ekonomik miras üzerine I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nın yarattığı zorlu koşullar eklendiğinde, Türk kadınlarının kamusal yaşamdaki görünürlüğü çok daha belirgin hâle gelmiştir. Uzun süren savaş yıllarında erkeklerin cepheye gitmesi, kadınları toplumun varoluş mücadelesine aktif olarak katılmaya mecbur kılmıştır. Bu dönemde kadınlar yalnızca cephe gerisinde sağlık hizmetlerinde hemşirelik yapmakla kalmamış, aynı zamanda gizli haberleşme ağlarında rol üstlenmiş, askerî birliklere mühimmat ve erzak taşımış, hatta bazıları cephede doğrudan çatışmalara katılarak tarihe geçmiştir. Anadolu'nun diğer şehirlerinde olduğu gibi, Bursa'da da kadınların Millî Mücadele sırasında sergiledikleri fedakâr ve cesur çalışmalar özel önem taşımaktadır. İşgal altındaki Bursa'da kadınlar, kurtuluş hareketinin vazgeçilmez unsurları olarak istihbarat faaliyetlerinde bulunmuş, cephe gerisinde Ankara ile Bursa arasındaki iletişimin sürdürülmesinde aktif görevler üstlenmiştir. Bu isimlerin en önemlileri arasında Bizim Mektep'in kurucusu, Türkiye'nin ilk kadın belediye başkan yardımcısı Zehra Budunç ve Türkiye'nin ilk kadın milletvekillerinden Şekibe İnsel öne çıkmaktadır. Zehra Budunç, 1941 yılında milletvekilliği adaylığı için verdiği dilekçesinde Millî Mücadele yıllarında Bursa'daki faaliyetlerine ilişkin önemli bilgiler aktarmaktadır. Zehra Budunç, Bursa'nın Yunan işgalinde olduğu dönemde, Garp Cephesi Kumandanlığı tarafından görevlendirilen bir istihbarat subayının emrinde, işgal süresince cephe gerisinde vatan hizmeti yürüttüğünü belirtmektedir. Budunç, işgalin son haftasında teşkilat mensuplarıyla birlikte Yunan kuvvetleri tarafından önce Selânik Hapishanesi'ne, ardından Milos Adası'na sevk edilerek yaklaşık bir yıl esaret altında kaldığını ifade etmektedir. Esirlerin karşılıklı mübadelesi sonrası Bursa'ya dönerek yeniden mektebinin başına geçtiğini vurgulayan Zehra Budunç, bu faaliyetleri karşılığında kendisine Beyaz Kurdelalı İstiklâl Madalyası verildiğini ve Garp Cephesi Kumandanlığı tarafından bir takdirname ile ödüllendirildiğini dile getirmektedir.[105] Kız Öğretmen Okulu Müdürü Şekibe Hanım da öğretmenler, öğrenciler ve annelerden oluşan bir teşkilat kurarak, istihbarat toplama ve propaganda faaliyetlerinde aktif biçimde rol almıştır.[106]

Mustafa Kemal Atatürk, Cumhuriyet'i kurarken kadını toplumun merkezine yerleştiren bir anlayışı benimsemiş, kadınların toplumsal yaşamda hak ettiği yere ulaşması için hukuk ve eğitim alanında önemli devrimler gerçekleştirmiştir. Atatürk'e göre, bir toplumun ilerlemesi kadınlarının yükselmesine bağlıydı ve bu nedenle kadınların eğitimli, bilinçli ve ekonomik olarak bağımsız olmalarını desteklemiş, kadınların erkeklerle eşit haklara sahip olması gerektiğini vurgulamıştır. Ona göre kadın, toplumun temel taşlarından biridir ve kadınların sosyal hayata aktif katılımı Cumhuriyet'in modernleşme hedeflerinin vazgeçilmez unsurudur.

Mustafa Kemal Atatürk, Bursa'ya ilk gelişinde Şark Sineması'nda kadın ve erkek öğretmenlerle bir araya gelmiş ve onlara hitaben yaptığı konuşmada kadınların eğitimine büyük önem verdiklerini ifade etmiştir: "*Kız çocuklarımızı da aynı eğitimden geçirerek yetiştireceğiz.*" Eğitim alanında karşılaşılabilecek tüm engellerin aşılması için mücadele edeceklerini özellikle vurgulayan Atatürk, konuşmasını şu sözlerle tamamlamıştır: "*Ordularımızın kazandığı zafer, siz ve sizin ordularınızın zaferi için yalnızca bir zemin hazırladı. Hakiki zaferi siz kazanacak ve sürdüreceksiniz. Ve muhakkak başarılı olacaksınız. Ben ve tüm arkadaşlarım, bütün varlığımızla sizi destekleyeceğiz. Eğer eğitim yolunda bir engelle karşılaşırsanız, bilin ki o engelleri biz kaldıracağız ve sizin fikirlerinizi daima ileriye taşıyacağız.*"[107]

Atatürk'ün eğitim konusunda Bursa'ya verdiği önem ve özellikle kadın eğitimine dair hassasiyeti, Bursa'nın Cumhuriyet döneminde birçok alanda kadın öncülerin yetişmesine ortam hazırlamıştır. Eğitim alanında Zehra

104 *Ressam Naciye Neyyal Hanımefendi'nin Mutlakiyet, Meşrutiyet ve Cumhuriyet Hatıraları*, Hazırlayan: Fatma Rezan Hürmen, Pınar Yayınları, İstanbul 2000, s.148'den akt: Kaplanoğlu, *a.g.e*, s.148.

105 *BCA*, 490-01-294/1184-2, 12.04.1950, 12.

106 Karabağ, *Bursa'da İşgal..*, s.92.

107 *Yeni Şark*, "Muallim ve Muallimelerin Bursa Seyahati", 31 Ekim 1922, s.3.

Bursa'nın İpek Kraliçesi Leman Sadullah Saydam (Bursa Kent Müzesi Arşivi)

Budunç, Bursa'nın Cumhuriyet ideallerini benimsemiş sembol isimlerinden biridir. Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte eğitimci olarak Cumhuriyet ideolojisini benimseyen Zehra Budunç, yaşamını çocukların eğitimine adamıştır. 1923 yılında tekrar açtığı Bizim Mektep, güçlü öğretmen kadrosu ve modern eğitim anlayışıyla Bursa'da seçkin bir eğitim kurumu hâline gelmiştir. Zehra Hanım, bu okul aracılığıyla özellikle kız öğrencilerin çağdaş değerler doğrultusunda yetişmesine büyük önem vererek, Cumhuriyet'in ideal Türk kadınını yetiştirme misyonunu benimsemiştir. Zehra Budunç, 1930 yılında yapılan ilk yerel seçimlerde Bursa Belediye Meclisi üyeliğine seçilen ilk kadınlardan biri olmuş, belediyedeki çalışmalarıyla kısa zamanda büyük takdir toplamıştır. Bu başarısının ardından 17 Kasım 1934 tarihinde Türkiye'nin ilk kadın belediye başkan yardımcısı unvanını almıştır.[108] Budunç, altı yıl süren bu görevi boyunca Bursa'nın sosyal ve kültürel hayatının gelişimine ciddi katkılar sunmuş, İnkişaf İdman Yurdu Bandosu'nun kuruluşunda rol almış, Menemen Olayı sonrası Kubilay Spor Kulübü'nün ve 1937'de Bursa Belediyesi Konservatuvarı'nın (Müzik Evi) açılmasında aktif görev yapmıştır. Aynı zamanda etkili hitabetiyle halka seslenen ***"halk hatipleri"***nden biri olarak Cumhuriyet değerlerini yaygınlaştırmakta da rol üstlenmiştir.[109] 1946 seçimlerinde Bursa milletvekili olarak meclise giren Budunç, Sayıştay Komisyonu üyeliği yapmış, coşkulu konuşmalarıyla da mecliste kadınların sesi olmuştur.[110]

Cumhuriyet döneminde Bursa, farklı alanlarda öncü kadınların yetişmesi için verimli bir ortam sağlamıştır. Müveddet Homriş, 1922 yılında henüz Cumhuriyet kurulmadan Bursa Posta İdaresi'nde göreve başlayan Türkiye'nin ilk kadın PTT memuru olarak tarihe geçmiştir.[111] Görevindeki uzun süreli başarısıyla kamu sektöründe kadınların varlığı açısından örnek teşkil etmiş ve sonraki nesillere ilham vermiştir. Türkiye'nin ilk kadın mimarlarından Münevver Belen, Bursa Halkevi binasını (bugün Ahmet Vefik Paşa Tiyatrosu) tasarlamış, modern ve sade mimari anlayışıyla Cumhuriyet mimarisinin öncü isimlerinden biri olmuştur. İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi›nde Leman Tomsu ile birlikte aldığı eğitim, Cumhuriyet modernleşme vizyonuyla bütünleşmiş, Belen özellikle Bursa'da uyguladığı projelerle mimarlık tarihinde önemli bir yer edinmiştir.[112] Mimar kimliğinin yanı sıra kadınların mesleki önyargıları aşmasında önemli bir simge olarak görülmüştür. Spor ve yönetim alanında ise Cumhuriyet'in yenilikçi kadınları arasında yer alan Vahide Birkey, İnegöl İdman Yurdu'nun ilk

108 *BCA*, 490-01-294/1184-2, 12.04.1950, 12.

109 Mine Döğer, Osmanlıdan Cumhuriyete Bursa'da Öncü Bir Kadın: Zehra Budunç, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019, s.27-29.

110 *TBMM Albümü 1920-2010,* TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları No: 1, Ankara, 2010, s.457.

111 Murat Kuter, *Tarihe Yön Veren Kent Bursa,* Bursa Büyükşehir Belediyesi Yay., Bursa, 2010, s.121.

112 Adem Varol, Eda Çetin, "The First Woman Architects in the History of Republic of Turkey: Leman Tomsu and Münevver Belen,"in ***Developments in Social Sciences***, eds. Recep Efe et al., Sofia: St. Kliment Ohridski University Press, 2017, s.342.

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

1174
No. 28

Adı Soyadı : Zehra Buduruç

Doğum yılı : 1312 | Doğum yeri : Selanik

Ana adı : Servet | Baba adı : Mustafa

Nufusta kayıtlı olduğu : İl Bursa | İlce Bursa | Bucak

Bugünkü işi : Milletvekili

Okuma derecesi : orta

Son diplomasını aldığı okul : Muallim mektebinin ~~kiz kismi~~

Ev adresi : Bursa Yeşil caddesi Bakırcıoğlu sokağı No 4

Esas mesleği : öğretmenlik

İhtisası :

C. H. Partisine kayıtlı bulunduğu

İl : Bursa | Kayıt numarası : 13769

İlce : Bursa | Kayıt tarihi : 1930

Bucak : Setbaşı | Parti teşkillerindeki görevi :

Ocak :

Partiye kaydına mani memuriyeti olanlar bu cihati işaret ederler

Şimdiye kadar bulunduğu görevler, gördüğü karşılıksız işler, partimiz teşkillerinde aldığı görevler

Muhtelif ilk okul öğretmenlikleri, hususi olarak açtığım ilk ve orta, Bebek mektep, öğretmenliği ve Müdürlüğü, Bursa Belediye Reis Muavinliği, Belediye üyeliği, Kızılay, Çocuk esirgeme k. Halkevi ve Parti idare heyeti üyelikleri...

Milletvekilliği seçiminde, seçim kabiliyetimi kuvvetli gördüğüm Bursa ilinden üyesi bulunduğum Cumhuriyet Halk Partisi adına aday gösterilmem için muracaatımın yoklama kuruluna bildirilmesini dilerim.

Bursa Milletvekili: 3 / 4 / 1950

İmza

Z. Buduruç 56

NOT : Verilecek cevapların kısa, açık ve okunaklı olması rica olunur. Model : D. 21 (25/2/1950)

- Hâl Tercümem -

2045

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Adım	:	Zehra Budunç
Doğduğum Yıl	:	1312
Doğduğum Yer	:	Selânik
Tahsil Durumum	:	Orta
İkametgâhım	:	Bursa Yeşil caddesi Bakırcıoğlu Sokak 4 No:
Mesleğim	:	Öğretmenlik
Parti kaydım	:	1930 Bursa kazası 2.inci Nahiye 47-48 Birleşik Oc.
Şimdiki İşim	:	Hava Kurumu Büro Şefiyim - Bursa

Çok Küçük yaşta Muallimlikle hayata atıldım .Muhtelif İlk Mektep Öğretmenliklerinden sonra Bursa'da kendi teşebbüsümle Ana,İlk ve Orta kısımları ihtiva etmek üzere On sınıflı (Bizim Mektep) adında hususi bir Mektep kurdum . On senelik hayatı olan bu müessesenin Bursa Kültür hayatında mühim bir mevki işgal ettiği ve önemli bir boşluğu doldurduğu Milli Şefimiz İnönü'nün yardımlarile sabittir .

Bursanın Yunanlılar tarafından işgali senelerinde Cephe gerisinde ve Garp Cephesi Kumandanlığı tarafından gönderilen İstihbarat Subayının emrinde işgalin devamı müddetince Yurt hizmeti gördüm . İşgalin son haftasında da bu teşkilatla çalışanlarla beraber Yunanlılar tarafından tevkif edilerek evvela Selânik Hapishanesine ve bilahara Milos adasına sevkedildim . Esaretim esirlerin mubadelesi tarihine kadar bir seneye yakın devam etti.

Esaretten avdetimde Bursa'ya Mektebimin başına döndüm . Bu hizmetimin en şerefli mükâfatı olarak Beyaz kurdelalı İstiklâl Madelyası ve Garp Cephesi Kumandanlığının bir takdirnamesile taltif edildim .

1930 senesinde Kadınlara Belediyelerde Seçim hakkı verilmesi üzerine ilk Kadın Azâ ve Cümhuriyet Halk Partisi Namzedi olarak Bursa Belediye Meclisine seçildim .

1930 dan 1942 senesine kadar Üç intihap devresinde Azâlık sıfatım devam etti . Bu meyanda ilk devrede Belediye Encümeninde çalıştım . Diğer devrelerde de Belediye Kanununun(96) maddesine tevfikan Belediye Meclisi beni, Meclis azalığım devam etmek şartile Belediye Reis Muavinliğine bilintihap tâyin etti . Altı sene , Belediye Reis Muavinliği ve Reislerin ara sıra çekilmeleri esnasında Vâlilerin emrile Belediye Reis vekillikleri yaptım . 1940 senesinde son Belediye Reisile aramızda hasıl olan fikir ayrılığına O sırada hastalığımın da inzimamile Azâlık sıfatımı muhafaza etmek kaydile Reis Muavinliğinden istifa ettim .

Şimdi , Sekiz senelik bir zamandanberi ikinci Başkanlığını ifa ettiğim Bursa Hava Kurumunda Partimin tensibile Büro Şefliği vazifesini ifa etmek teşyim .

Zehra Budunç'un Milletvekilliği başvurusu (BCA)

Vahide Birkey (*Bursa Kent Müzesi Arşivi)*

kadın başkanı olarak kulübü yönetmiş, kadınların sporda ve yönetim alanlarında var olabileceğinin somut örneklerinden biri olmuştur. Bursa'nın sosyal hayatında da aktif rol üstlenen Birkey, sporda öncü bir kadın kimliğiyle ön plana çıkmıştır. Leman Sadullah Saydam, 1933 yılında ***Cumhuriyet*** gazetesinin düzenlediği güzellik yarışmasında Bursa adına Türkiye üçüncüsü seçilerek, ***"İpek Kraliçesi"*** unvanını kazanmış, Bursa'nın kültürel ve sosyal yaşamında sembolik bir önem taşımıştır. Aynı zamanda Bursa Dağcılık Kulübü'ne katılarak dönemin kadınlarının doğa ve spor faaliyetlerine katılımlarına öncülük etmiştir.[113] Heykel sanatında öne çıkan bir başka isim ise Sabiha Bengütaş'tır. Cumhuriyet döneminin ilk kadın heykeltıraşlarından olan Bengütaş, 1938 yılında açılan Atatürk ve İsmet İnönü heykel yarışmalarında birinci olmuş, İnönü heykelini Mudanya'ya yerleştirmiştir. Bengütaş'ın Mudanya'da bulunan İnönü heykeli, onun sanat hayatının önemli eserlerinden biridir ve Bursa'nın kültürel mirasına katkıda bulunan kalıcı bir simge niteliğindedir. [114]

Şekibe İnsel ise 1935 seçimlerinde Bursa milletvekili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne giren ilk kadınlar arasında yer almış; böylece Cumhuriyet döneminde kadınların siyasal yaşama katılımının Bursa özelindeki öncü isimlerinden olmuştur. Parlamentoda özellikle tarım ve köylü sorunları üzerinde duran İnsel, Cumhuriyet'in erken dönem siyasal yaşamında kadınların sesini duyurarak onların temsil gücünü artırmıştır.[115]

Mustafa Kemal Atatürk'ün çizdiği modern Türk kadını ideali çerçevesinde hareket eden tüm bu isimler, Bursa'da Cumhuriyet'in sunduğu imkânları değerlendirerek kendi alanlarında iz bırakan isimler olmuşlardır.

113 Deniz Dalkılınç, "Bursa'nın İlk Güzeli "İpek Kraliçesi" Leman (Sadullah) Saydam" https://www.belgeseltarih.com/bursanin-ilk-guzeli-ipek-kralicesi-leman-sadullah-saydam, Erişim Tarihi:7.03.2025.

114 Halil Özyiğit, "İlk Türk Kadın Heykeltıraş: Sabiha Ziya Bengütaş", ***Turkish Studies - International Periodical For The Languages,*** Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/10 Fall 2014, s.859.

115 *TBMM Albümü 1920-2010,* s. 248.

SONSÖZ

Atatürk Bursa'sında Modernleşme ve Toplumsal Bellek

Cumhuriyet döneminde Bursa; demografik yapı, ekonomi, sanayi, mimari ve kültürel hayat açısından kapsamlı bir dönüşüm yaşamıştır. Osmanlı'dan devralınan ekonomik yapı, yeni rejimin sanayileşme politikalarıyla farklılaşmaya başlamış, ipekçilik sektöründe düşüş görülse de tekstil ve dokumada büyük devlet yatırımları sayesinde modern üretime geçiş hızlanmıştır. Kent, mübadele ve göçlerle gelen nüfus hareketleri sonucu sosyal ve ekonomik bakımdan yeniden şekillenmiş; tütün, zeytin ve üzüm gibi ürünlerde dalgalanmalar yaşansa da tarımsal üretim sürdürülmüş ve kırsal kalkınmaya yönelik politikalar köylerde sosyal değişimi desteklemiştir. Aynı dönemde kentteki kamu yapıları ve altyapı sistemleri yenilenmiş, Bursa modern bir kent kimliğine kavuşmuştur. Eğitim ve kültür politikaları, halkın genelinde karşılık bulmuş, 1931'e kadar Türk Ocakları, 1932 sonrası Halkevleri aracılığıyla toplumun kültürel faaliyetlere katılımı artmıştır. Kadınların toplumsal yaşamdaki varlığı belirginleşmiş; eğitimden sanata, siyasetten ekonomik faaliyetlere dek çeşitli alanlarda etkin biçimde rol almışlardır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk ile Bursa şehri arasında, 1922'den 1938'e uzanan dönemde güçlü bir bağ kurulmuştur. Osmanlı Devleti'nin ilk başkenti Bursa, Cumhuriyet'in ilk on beş yılında yeni rejimin reform ve dönüşüm hamlelerini ayrıcalıklı biçimde deneyimlemiş, değişimin öncü şehirlerinden biri konumuna gelmiştir. Tarihsel kaynaklar ve döneme ilişkin tanıklıklar incelendiğinde, Bursa halkının Atatürk'ün vizyonunu benimseyerek Cumhuriyet devrimlerine yerelde nasıl karşılık verdiği daha net biçimde anlaşılmaktadır.

Cumhuriyet'in kuruluş yıllarına tanıklık edenlerin anılarında sıkça karşılaştığımız ortak bir ifade vardır. Onlar, yaşadıkları dönemi anlatırken genellikle *"hayal edemezdik"*, *"düşünemezdik"* gibi sözlere başvururlar. Atatürk'ten bahsederken de bir evladın babasından söz ettiği içtenlikle, sevgi ve bağlılıkla onu anar, ona *"münci"* yani *"kurtarıcı"* gibi kavramlarla büyük bir minnet duyarlar. Zira Mustafa Kemal Atatürk, ülkenin işgal altında olduğu, şehirlerin yangın ve yağmalarla boğuştuğu, Türk milletinin evinden ve toprağından uzak kaldığı, umutsuzluğun hâkim olduğu bir çağda ortaya çıkmış ve tüm bu karanlık tabloyu değiştirerek millete barış ve huzuru getirmiştir. Onun liderliğinde millet, artık devletin yöneticileri tarafından unutulan sıradan insanlar olmaktan çıkarak, devletin varlık sebebi olarak kabul edilen, birey olarak kıymet verilen vatandaşlar konumuna yükselmiştir.

20. yüzyıl başlarında fotoğraf teknolojisinin yaygınlaşması, günümüzde tarihin anlaşılmasında arşiv belgeleri kadar fotoğraflardan da yararlanılmasını mümkün kılmıştır. Dönemin fotoğraflarına yakından bakıldığında, korku, çaresizlik ve sefaletin en yalın haliyle yüzlere yansıdığı

görülür; özellikle savaş dönemine ait karelerde insanların bakışlarında tarifsiz acılar okunmaktadır. Bu bakışlardaki umutsuzluğu umuda dönüştüren isim ise Mustafa Kemal Atatürk olmuştur. Atatürk her fırsatta zaferin Türk milletine ait olduğunu vurgulasa da Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun "*Bizim ilk gençlik yıllarımız bir milli kahramana hasretle geçti.*" şeklindeki ifadesinde dile getirdiği üzere, bu hasret çekilen lider, halkını içine düştüğü çaresizlikten kurtaran Mustafa Kemal Paşa'dan başkası değildir. Savaş ve yokluk dönemlerini yaşayan nesil, bu kurtarıcı lidere, onun getirdiği barışa ve gerçekleştirdiği devrimlere sıkı sıkıya bağlanmış, Atatürk'ün sıkça tekrarladığı ***"çok çalışacaksınız"*** emriyle hareket ederek yeni bir gelecek inşa etmiştir. 1924'te Türkiye'yi ziyaret eden John Dewey, karşılaştığı Türk öğretmenlerinin idealizmini, disiplinini ve çalışma azmini hayranlıkla karşılamış, onları bir orduya benzetmiştir. Çünkü Atatürk, öğretmenlere hitaben ***"asıl zaferi sizler kazanacaksınız, biz bütün engelleri sizin için ortadan kaldıracağız"*** sözleriyle, toplumsal dönüşümün öncüleri olarak onları belirlemiştir.

Atatürk, başkentte oturan bir lider değil, sürekli halkının içinde bulunan, ülkeyi karış karış gezen bir devlet adamı olarak 1922-1938 yılları arasında adeta hayatını yollarda geçirmiştir. Bursa, Atatürk'ün bu seyahatlerinde özel önem verdiği şehirlerden biridir. 1922'den itibaren Bursa'yı toplam 17 defa ziyaret etmiş ve burada 92 gün kalmıştır. Şehre yaptığı her ziyarette, Bursa'nın gelişimini yakından takip etmiş, kentin fiziksel dönüşümünden fabrikaların kuruluşuna, kaplıca ve otel yatırımlarına kadar geniş bir yelpazede bizzat inceleme ve yönlendirmelerde bulunmuştur. Halkla iç içe olmuş, köylüden esnafa, öğretmenden öğrencilere, Türk Ocağı ve Halkevi üyelerinden idari yöneticilere kadar toplumun tüm kesimleriyle bir araya gelmiş, Ankara'da alınan kararların Bursa'daki karşılığını bizzat yerinde gözlemlemiş, bunlardan elde ettiği dönütlerle yeni reformlar gerçekleştirmiştir. Şık kıyafetleri ve fötr şapkasıyla sokaklarda dolaşmasıyla bile toplumun modern insan modelini şekillendirmesine yardımcı olmuş, tiyatrodan konserlere kadar pek çok kültürel etkinliğe katılarak halka model oluşturmuştur. Atatürk özellikle öğretmenlerle sık sık bir araya gelmiş, okullardaki biçki-dikiş sergilerinden tiyatro oyunlarına kadar pek çok programa katılmıştır. Çünkü ona göre toplumu dönüştürecek güç öğretmenlerde, sanatçılarda ve kadınlarda saklıdır. Nitekim Bursa özelinde Türk kadınları onun desteğiyle sanatta, siyasette ve ekonomide öncü konuma yükselmişlerdir.

Dönemin gazeteleri, Atatürk'ün attığı her adımı yakından takip etmiş, ziyaretlerini manşetlerden duyurmuştur. Radyonun yaygınlaşmasıyla sesi tüm ülkede yankılanmış, çıktığı seyahatlerde yeri geldiğinde bir köy kahvesinde, yeri geldiğinde bir ağacın gölgesinde halkıyla sohbet etmiş, onların sorunlarını dinlemiştir. Resmî merasimlerin düzenlenmemesini özellikle istemişse de halk, onu her gelişinde adeta bir bayram havasıyla karşılamış, evlerini boyamış, sokakları süslemiş, en güzel kıyafetlerini giyerek yolunu gözlemiştir. En beklenmedik ziyaretlerinde dahi halk sokaklara dökülmüş, onu görmek için heyecanla beklemiştir; zira o halk için gerçek bir kurtarıcıdır.

Bursa, Atatürk'ün zaferin ardından ilk ziyaret ettiği ve özel bir önem verdiği şehirlerden biridir. Osmanlı'dan devraldığı ekonomik ve ticari mirasıyla büyük atılımlar yapma potansiyeline sahip olan Bursa, Atatürk'ün hem kentin fiziksel koşullarına hem de Bursalıların çalışkanlığına ve yeniliklere açık yapısına duyduğu güvenle Cumhuriyet'in kalkınma merkezlerinden biri olarak şekillenmiştir. Osmanlı'nın son dönemlerinde Rum ve Ermeni nüfusun ekonomik egemenliği altında kalan ve işgal döneminde ağır bedeller ödeyen Bursa halkı, kendilerine zaferi getiren ve yeni bir Türkiye inşa eden Atatürk'ün gerçekleştirdiği devrimleri sahiplenmiştir. Muhalif gruplar ortaya çıkmış olsa da Atatürk, askerî disiplini, devrimci kişiliği ve halkçı yaklaşımıyla tüm engelleri aşmış, tanıklıklar ve raporların da doğruladığı üzere süreci analitik biçimde gözlemleyip yönlendirmiştir. Cumhuriyet dönemiyle birlikte, Atatürk'ün sanayi ve kalkınma vizyonu doğrultusunda Bursa, özellikle tekstil ve otomotiv sektörlerinde Türkiye'nin en önemli sanayi şehirlerinden biri haline gelmiştir.

Cumhuriyet'in getirdiği yeni düzen ve yaşattığı dönüşümün, Bursalıların hayatında bıraktığı etkiler, dönemin tanıklıklarında açıkça dile getirilmiştir. Cumhuriyet rejimiyle birlikte Türkiye genelinde yaşanan dönüşüm süreci, Bursa örneğinde daha belirgin ve canlı biçimde gözlemlenebilmektedir. ***Uludağ*** dergisinde yayımlanan

yazılar, 1930'lu ve 1940'lı yıllarda Cumhuriyet'in Bursa'ya kazandırdığı ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmeleri açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, söz konusu yazılar arasında yer alan Avukat Ahmet Tevfik Aycan'ın değerlendirmeleri özellikle önem taşımaktadır. Aycan, 1938 yılında yayımlanan makalesinde Cumhuriyet'in Bursa'da meydana getirdiği değişimleri ayrıntılarıyla ele almış ve rejimin şehir halkının günlük hayatına getirdiği güven, huzur ve inanç ortamını vurgulamıştır. Ona göre yeni rejim, Bursa sokaklarında daha önce hissedilen endişe ve ıstırap duygularını ortadan kaldırmıştır. Cumhuriyet'in getirdiği kanunlar, sadece hukuki değil, sosyal ilişkileri de derinden etkileyerek toplum yaşamını emniyetli ve düzenli bir hale sokmuştur. Yeni rejimin benimsettiği adalet anlayışı sayesinde Bursalılar huzur ve güven içinde yaşamaya başlamış, böylece şehirde maddi ve manevi kalkınma için gereken şartlar oluşmuştur. Uludağ, yazın ve kışın yerli ve yabancı turistlerin yoğun ilgisini çekmekte, adeta modern yaşamın ve Cumhuriyet değerlerinin bir simgesi haline gelmiştir. Cumhuriyet dönemi boyunca uygulanan medeni ve sosyal içerikli kanunlar, halkın günlük hayatında belirgin biçimde olumlu bir dönüşüme yol açmış, kadın-erkek ilişkilerinden ticari hayata, köy ve şehir yaşamına kadar tüm alanlarda medeni bir atmosfer yaratmıştır. Aycan, bu kanunların Bursa'daki başarılı yansımalarının özellikle şehirde yarattığı ilerlemeyi vurgulayarak Cumhuriyet'in Bursa'ya verdiği huzur ve istikrarın, şehrin hem yurt içinde hem de yurt dışında cazibe merkezi haline gelmesine vesile olduğunu belirtmektedir. Sonuç olarak Bursa, Cumhuriyet ilkelerinin somut bir şekilde hayata geçirildiği ve Türk milletinin medeni toplum hedefine doğru yükselişinin açıkça gözlemlendiği bir örnek olarak sunulmaktadır. Avukat Ahmet Tevfik Aycan, bu düşüncelerini şu sözlerle noktalamaktadır: "***Türk milleti, Cumhuriyet ve inkılâp prensiplerini hayat ve istikbali için benimseyerek, atalarının büyük vecizesi olan 'Türk milleti muasır medeniyetin fevkine çıkacaktır' hedefini gerçekleştirme yolunda emin adımlarla ilerlemektedir.***"[1]

Rıza Yücer de Cumhuriyet devrimiyle Bursa'da gerçekleşen değişimleri şu sözlerle ifade etmektedir: "***Bursa, Türk inkılâbını en kolay anlayan ve Cumhuriyet'in ilerleyiş hamlelerine bütün samimiyet ve inancıyla sarılarak onları tatbik sahasına şuurla götüren bir vatan parçasıdır.***" Yücer, Cumhuriyet'in Bursa'daki kazanımlarını maddi ve manevi gelişimin birbirini tamamlayan yönleriyle ilişkilendirerek şu sözlerle noktalamaktadır: "***Cumhuriyet; madde ile maneviyatı, dışla içi birlikte inkişaf ettiren esaslı inkılâplara istinat ettiği içindir ki, sağlam doğdu, sağlam yaşıyor.***"[2]

1939 yılı *Uludağ* dergisinde Musa Ataş ise Cumhuriyet döneminde Bursa'da yaşanan dönüşümü turizm alanı üzerinden ayrıntılı şekilde ele alarak, şehrin bu süreçteki kazanımlarına dikkat çekmektedir. Ataş, Cumhuriyet öncesinde Türkiye'de turizm anlayışının bulunmadığını, seyahat etmek için yeterli güvenlik ve düzenin olmadığını şu ifadelerle anlatmıştır: "***Cumhuriyet'ten evvel Türkiye'de turizm mefhumunun (t)si bile yoktu. Bu güzel tarihî memleketin, gezmek için yerleri hemen hiç emniyet ve asayiş ile temin edilmiş değildi.***" Cumhuriyet'in yarattığı huzur ve güven ortamıyla Bursa'nın turizm potansiyelinin belirgin biçimde arttığını vurgulayan Ataş, kentte turizmin gelişimi için gerçekleştirilen somut adımları özellikle Çekirge bölgesi üzerinden açıklamıştır. Eskiden han görünümünde olan hamamların ve banyolu otellerin Cumhuriyet döneminde modernize edilerek konforlu hâle getirildiğini, şehirde caddelerin genişletilerek parklarla güzelleştirildiğini ve Çekirge-Bursa yolunun asfaltlanarak ulaşımın kolaylaştırıldığını ifade etmiştir. Ataş ayrıca, Bursa turizminin simge yapılarından olan Çelik Palas Oteli'nin şehrin çehresini değiştirdiğini, bu otelin açılmasıyla seyahat edenlerin öncesinde bulunmayan konforlu konaklama olanaklarına kavuştuğunu özellikle belirtmiştir. Uludağ'daki tesisleşmenin şehrin turistik kimliğine yaptığı katkıyı da vurgulayarak, burada yapılan oteller, dağ evleri ve açılan yollar sayesinde Uludağ'ın her mevsim yerli ve yabancı ziyaretçiler tarafından yoğun ilgi gördüğüne işaret etmiştir. [3]

Uludağ dergisinde 1941 yılında Mümtaz Şükrü Eğilmez de Bursa'nın Cumhuriyet ile birlikte yaşadığı köklü değişimi

1 Ahmet Tevfik Aycan, "Cumhuriyette İdari ve Adli İnkılap", *Uludağ,* S.18, Ekim 1938, s.32-36.

2 Rıza Yücer, "İnkılabımızda İç ve Dış Eğitimi", *Uludağ,* S.18, Ekim 1938, s.37-38.

3 Musa Ataş, "Cumhuriyet Yıllarında Zaman ve Vasıtanın Rolü ve Turizm", *Uludağ,* S. 20, Şubat 1939, s.84-88.

eski bir dostundan aldığı mektuptaki hatıralar üzerinden anlatmaktadır. Eğilmez, Cumhuriyet dönemi Bursa'sının eski halinden oldukça farklı olduğunu vurgularken, değişen mekânları ve sosyal hayatı detaylı biçimde tasvir etmektedir. Setbaşı Köprüsü'nün çevresindeki eski dokunun tamamen yenilendiğini şu cümlelerle dile getirir: "*Setbaşı Köprüsü... O da değişti aziz dostum; genişletildi ve parkelendi... Senin gördüğün ve bildiğin Bursa'nın o vakitki işlek ana caddesi (Saray Caddesi) bugün artık bir yan sokak halinde...*" Geçmişte Bursa'nın sosyal hayatında önemli bir yere sahip olan Nuriye Oteli'nin yıkılarak yerine Halkevi binası ve Cumhuriyet Meydanı'nın yapıldığını anlatan Eğilmez, şöyle devam eder:

> *"Nuriye Oteli yıkıldı... Bir zamanlar üstad Mimar Sedat Çetintaş'ın atölyesi ve dershanesi olan dükkân; yanındaki Protestan kilisesi, dükkânlar, evler hepsi tarihe karıştı... Nasuhpaşa hamamı, yeni açılan geniş Atatürk Caddesi'nin kıyıcığında körfezleşmiş bir halde kaldı. Matbaadan çıkınca kaldırım üzerindeki alçak hasır iskemlelerde bir yorgunluk kahvesi içerek, gelip geçenleri seyrederek, hülyalara daldığımız Şükrü Mollanın kahvesi karşısında... Sur dışı hapishane, bitişiğindeki telgrafhane, yanan hükümet arsası... Taş yığınları... bodur duvarları... daha arkada jandarma dairesi, nukutu mevkufe, eytam idaresi, karşısındaki kadınlar hapishanesi, önündeki dut ağacı... orta yerde ahşap barakadaki elektrik fabrikası (?)... hapishane duvarına yaslanmış barakasında gelip geçenlerden istemeden sadaka alan anadan malûl dilenci çavuş... ilerde köşe başındaki ilk mektep, Alboyacılar fırını, terzi, turşucu, berber, taşçı... dükkânları; bunların hiç birisi kalmadı... Nuriye otelinin gazinosunda nargilelerimizi tokurdattıktan sonra matbaaya gitmek üzere tuttuğumuz dar yolun ilerdeki bir kısmı kaldı. Setbaşı köprüsünden Ulucamiye doğru açılan 35 metrelik cadde bunların hepsini sildi süpürdü... O harabeler yerinde bugün Vilâyet, Adliye, Maliye konaklariyle Halkevi sarayı, Cumhuriyet meydanı ve onun ortasında Atamızın, çiçek bahçesiyle çevrelenmiş muhteşem Heykeli var..."*

Eğilmez, Bursa'da sosyal ve kültürel hayatın da dönüştüğünü belirtir. Eskiden nargile sohbetleri yaptıkları yerlerin artık mevcut olmadığını şöyle ifade eder: "*Ertuğrul gazetesi de tarihe karıştı. Matbaa binası duruyor; fakat artık matbaa yok; şimdi orada elektrik idaresi çalışıyor... Ahşap telgrafhane, yanındaki harabelerle birlikte yıkıldı, süpürüldü.*" Kentin sosyal ve kültürel hayatında belirginleşen modern dönüşüm örneği olarak, Alboyacılar Fırını ile çevresindeki dükkânların yerine yapılan Tayyare Sineması'na değinir: "*Bir kaç sene evvel, Fuar için İzmir'e gittiğim zaman 'bu İzmir, benim bildiğim İzmir değil...' demiştim. Sen de buraya gelirsen aynı hükmü vereceğini zannediyorum. Sabaha karşı simit aldığımız Alboyacılar fırını, yanındaki turşucu, berber, terzi, taşçı dükkânları yerinde muazzam bir Sinema binası yapıldı. Tayyare Sineması....*"

Eğilmez, Muradiye istasyonu civarında eski zamanlarda bulunan havuzlu bahçe ve tozlu yolların yerinde bugün bambaşka yapıların yükseldiğini vurgulayarak: "*Muradiye istasyonundaki havuzlu bahçeyi hatırlıyor musun? Tozlu yolu? Onların hiç birisini bulamayacaksın... O tozlu yol asfalt oldu. Her iki tarafında Stadyum, İpekiş fabrikası, Elektrik fabrikası ve Merinos fabrikası yapıldı. O vakitler bunlar tahayyül edilir miydi?*" diyerek değişimin boyutunu ortaya koymaktadır. Son olarak Çekirge semtindeki dönüşümden bahseden Eğilmez şunları belirtmektedir: "*Çekirge de çok değişti. Ahşap köprü kaldırıldı; orası geniş bir meydan oldu. Apartmanlar kuruldu. Ahşap bir harabe halinde olan Ada Oteli yıkıldı; yerine betonarme (Adapalas) geldi... Ya Çelikpalas?... İnce, zayıf suyun şırıltılarıyla maziden neşideler söyler gibi düşünen hülyakâr, nazik çeşme üstündeki böğürtlenlikler... İşte şimdi orada da Çelikpalas var...*"[4] Eğilmez'in mektubunda Cumhuriyet dönemiyle birlikte Bursa'nın hem fizikî hem sosyal anlamda yaşadığı kapsamlı dönüşüm canlı biçimde tasvir edilmiştir.

Atatürk'ün ölümü ise toplumda derin ve ortak bir üzüntü yaratmış, Cumhuriyet'in kazanımlarının Bursa halkı tarafından ne derece içten benimsendiğini ortaya koymuştur. Necatibey Enstitüsü'nden Hidayet Berke, *Uludağ* dergisinde yayımlanan yazısında Atatürk'ün ölümünün kendisinde yarattığı duyguları samimi ifadelerle kaleme almıştır. Berke, büyük acısını Atatürk'ün bıraktığı mirasa sahip çıkma bilinciyle hafiflettiğini belirterek şöyle demiştir:

4 Mümtaz Şükrü Eğilmez, "Bir Mektup", *Uludağ*, S.41, Kasım 1941, s.30-31.

"*Fakat bir teselli var... Onun bıraktığı emanetin koruyucusu olmak... Onun varlığını bir an bile unutmadan daima izinde yürümek... Bize gösterdiği yarınki en mesut Türk vatanı ülküsünü gözetlemek ve çalışmak... Damarlarımızdaki asil kan bunu elbet gösterecek. Biz Cumhuriyet'in öz kızları, kalbimiz dursa da onu düşünmekten, onu tahayyül etmekten bir an ayrılmayacağız... Ve son nefesimizde bir 'Atam!' olacak.*"[5]

Musa Ataş da *Uludağ* dergisindeki yazısında toplumun Atatürk'e olan bağlılığını ve onun ölümünün yarattığı duygusal ortamı, Bursa'da gerçekleşen bir anma törenindeki çarpıcı bir örnekle ifade etmiştir. Törende küçük bir çocuğun söylediği

> *"Anne! Atatürk ölmüş. Artık ben de bayramlık elbiselerimi giymem..."*

sözünü aktararak, bu sözlerde, Cumhuriyet değerlerinin toplumun her yaş ve kesimindeki karşılığını ve Atatürk sevgisinin halkın kalbinde derin bir yer edindiğini vurgulamıştır.[6]

Küçük bir çocuğun bayram sevincinden vazgeçişindeki bu içten acı, sayılarla ifade edilen her başarının çok ötesinde bir anlam taşımaktadır. Atatürk Bursa'sında Modernleşme, ruhlarda ve zihinlerde gerçekleşen bir dönüşümün adıdır. On binlerce okuryazar, binlerce mezun, yüzlerce sanayi işçisi ve onlarca kadın yönetici, bu dönüşümün görünür simgeleridir. Bursa'nın Cumhuriyet serüveni, geçmişiyle gurur duyan ve geleceğe emin adımlarla ilerleyen bir şehrin hikâyesidir. Atatürk'ün Bursa'da ektiği cumhuriyet tohumları güçlü filizler vermiş ve sonraki kuşakların emanet alacağı sağlam kökler oluşturmuştur.

Bugün Bursa'da modern fabrikaların üretim bantları çalışmaya başladığında, kız ve erkek çocukları okul bahçelerinde coşkuyla İstiklâl Marşı'nı söylediğinde, kadınlar yaşamın her alanında özgüvenle var olduğunda ve gençler Uludağ'ın zirvesinde özgürce yürüdüğünde, aslında 1920'ler ve 1930'lardaki büyük dönüşüm ruhu yeniden canlanmaktadır. Atatürk Bursa'sında Modernleşme, bir kitabın son bölümü değildir; aksine geçmişten geleceğe uzanan inkılap meşalesinin sonsuza dek yanacağının teminatı, hiç bitmeyecek bir hikâyenin daima ilham veren sayfasıdır. Bursa'nın kalbinde sonsuza dek yankılanacak en anlamlı ses ise Atatürk'ün genç evlatlarına hitaben dile getirdiği şu ölümsüz çağrıdır:

> *"Sizler, yeni Türkiye'nin genç evlâtları, yorulsanız da beni izleyeceksiniz. Dinlenmemek üzere yürümeye karar verenler asla ve asla yorulmazlar. Türk gençliği amaca, bizim yüksek ülkümüze durmadan, yorulmadan yürüyecektir."*[7]

5 Hidayet Berke, "Atam", *Uludağ,* S.19, Kasım 1938, s.81.

6 Musa Ataş, "Atatürk ve Gençlik", *Uludağ,* S.19, Kasım 1938, s.109.

7 Atatürk, bu sözleri 26 Mart 1937 tarihinde Bursalı gençlerin Ankara Halkevi'nde düzenledikleri gecede ifade etmiştir. ***Akşam,*** "Atatürk'ün Gençliğe Yüksek Hitabeleri", 1 Nisan 1937, s.2.

EK I

Maurice Gehri
Uluslararası Kızılhaç Komitesi Delegesi

Anadolu İnceleme Heyeti
(12-22 Mayıs 1921)

MAURICE GEHRI,
délégué du Comité international de la Croix-Rouge.

Mission d'enquête en Anatolie.

(12-22 mai 1921)

L'initiative de l'envoi d'une mission interalliée chargée d'enquêter sur les atrocités imputées aux Grecs en Anatolie appartient au Haut Commissaire britannique à Constantinople, Sir Horace Rumbold. Dès qu'il eut connaissance du projet, le Croissant-Rouge ottoman sollicita le Comité international de la Croix-Rouge d'envoyer un délégué pour participer à l'enquête. La demande du Comité international, présentée par le général C. B. Thomson, son délégué temporaire à Constantinople pour la question des réfugiés russes, fut accueillie très favorablement par le Haut Commissaire britannique et je fus chargé par le Comité international de le représenter dans la mission.

Celle-ci était composée de trois officiers supérieurs représentant les trois Hauts Commissaires alliés à Constantinople : le général Franks (Grande-Bretagne), avec son aide de camp le capitaine Stone, le colonel Vicq (France), le colonel Rolletto (Italie) ; tous trois accompagnés d'interprètes militaires parlant le grec et le turc.

* * *

La région qui faisait l'objet de l'enquête, le Samanli-Dagh, est la partie du littoral est de la Marmara comprise entre les golfes d'Ismid et de Moudania. Cette région est visible de Constantinople, dont elle n'est qu'à 3-4 heures de bateau. La presqu'île a une superficie d'environ 600 km². Elle est presque tout entière montagneuse (950 mètres). Les rivières, nombreuses, très sinueuses, ont formé à leur embouchure des côtes d'alluvion basses et marécageuses, resserrées en triangle entre les collines. La plupart des villages de la côte sont nichés au fond de ces petites plaines côtières, couvertes de bouquets d'arbres, de cultures maraîchères et de jardins d'oliviers. Sauf en ces points,

ATATÜRK BURSA'SINDA MODERNLEŞME

les collines de la côte sud bordent directement la mer. Sur la côte nord, le terrain plat a plus d'étendue.

La presqu'île est très fertile : c'est le point riche du bassin de la mer de Marmara, réputé une des régions agricoles les plus fortunées. Oliviers, vigne, mûriers, arbres fruitiers, cultures maraîchères sont les principales richesses. C'est de là que Constantinople tire ses primeurs. Selon Ali Maadjid bey, professeur à l'Université de Stamboul, qui m'a fourni la plupart de ces données géographiques, le marché de Ghemlik débite à lui seul 10 millions de kilos d'olives et 3 millions de kilos de raisin par an. Il s'y fait aussi un actif commerce de cocons et de soie filée. Comme bétail, on élève surtout le mouton.

Les localités principales de la région sont : Ismid (l'ancienne Nicomédie), à 60 milles de Constantinople ; Karamoussal, à 37 milles ; Yalova, à 27 milles ; Ghemlik (en grec Kios), à 45 milles ; Bazar-Keuï, aujourd'hui détruit, près du lac d'Iznik ; Iznik, l'ancienne Nicée.

La population de la presqu'île est turque, grecque et arménienne. Sauf quelques villages mi-partis, la plupart étaient habités par une population homogène. Les villages grecs sont presque tous sur la côte. La partie musulmane de la population, la plus nombreuse, est un mélange de Turcs proprement dits (Osmanlis), de Kurdes et de Tcherkesses, émigrés du Caucase après la conquête de leur pays par les tsars. La terre appartient aux Musulmans. Les Grecs et les Arméniens s'adonnent surtout, comme dans le reste du Levant, au commerce et au cabotage. Il y a parmi eux de grosses fortunes.

Au point de vue administratif, la presqu'île était divisée en *kazas* (districts), gouvernés par des *kaïmakams*. Selon une statistique de source officielle turque, la population des 3 *kazas* de Ghemlik, Bazar-Keuï, Yalova, comprenait avant l'occupation hellénique : 34,585 Musulmans, 16,990 Grecs et 24,616 Arméniens, dans 105 villages. Selon le Dr Mezbourian, président de la communauté arménienne de Ghemlik, la population arménienne de ces 3 *kazas* et de celui de Karamoussal était avant la guerre, en juin 1914, de 43,151 âmes, et après l'armistice de 7,002. Le *kaza*

de Karamoussal est actuellement au-delà du front grec. Les autres *kazas* débordent tous trois la région que la mission d'enquête a visitée et qui a pour limite la route Ghemlik-Bazarkeuï-Yalova, seule route carrossable du pays, à part un tronçon de 15 km. qui mène de Yalova à Coury-les-Bains.

* * *

Partie du Bosphore le 12 mai à midi à bord du torpilleur britannique *Bryony*, la mission est rentrée à Constantinople le 22 mai. En 10 jours, elle a visité, de Ghemlik à Yalova, la plupart des localités du littoral et quelques-unes de l'intérieur [1].

L'enquête a été menée d'une manière impartiale. Tous les témoignages qui s'offraient, tant grecs et arméniens que turcs, ont été entendus.

La mission est arrivée à la conclusion que des éléments de l'armée grecque d'occupation poursuivaient depuis deux mois l'extermination de la population musulmane de la presqu'île. Les constatations faites — incendies de villages, massacres, terreur des habitants, coïncidences de lieux et de dates — ne laissent place à aucun doute à cet égard. Les atrocités que nous avons vues ou dont nous avons vu les traces, étaient le fait de bandes irrégulières de civils armés (*tcheti*) et d'unités encadrées de l'armée régulière. Nous n'avons pas eu connaissance de cas où ces méfaits aient été empêchés ou punis par le commandement militaire. Les bandes, au lieu d'être désarmées et dissipées, étaient secondées dans leur action et collaboraient la main dans la main avec des unités régulières encadrées.

La presqu'île de Samanli-Dagh était, au moment de l'enquête, en deçà du front grec et n'a jamais été, depuis le début de l'occupation hellénique, un théâtre d'hostilités. Jusqu'en mars der-

[1] Simultanément, une autre mission interalliée, de composition analogue, parcourait le littoral du Tchatak Dagh, sur la mer Noire et le golfe d'Ismid. Le Comité international de la Croix-Rouge n'était pas représenté dans cette seconde mission.

ATATÜRK BURSA'SINDA MODERNLEŞME

nier, la région avait été tranquille. Les faits criminels dont nous avons eu connaissance s'échelonnaient sur les deux derniers mois (fin mars au 15 mai). Ils sont subséquents à la retraite de l'armée grecque, après la défaite d'Eski-Chéhir, et peut-être en sont-ils une conséquence. La 3me division hellénique, une des meilleures de l'armée, au dire des spécialistes, et dont l'attitude avait été correcte envers la population civile, du témoignage des Turcs eux-mêmes, avait été relevée dans le secteur d'Ismid-Brousse par le 10me division, de formation récente, composée de Grecs d'Anatolie et qui ne s'était pas distinguée au feu devant Eski-Chéhir. Les Turcs de Samanli-Dagh ont-ils subi le contre-coup de la mauvaise humeur d'un général battu ? Ou bien résolut-on, en prévision d'une reprise d'offensive, de purger l'arrière d'éléments civils que la fortune des armes turques pouvait rendre inquiétants ? Les Grecs instruits avec lesquels j'ai causé, affirmaient qu'au plébiscite qui suivrait la guerre, si plébiscite il y a, on trouverait dans la presqu'île une forte majorité de population hellénique. Les incendies et les massacres étaient-ils un acheminement à ce résultat ? Je ne fais que poser les questions, les éléments d'une appréciation objective m'échappant complètement.

* * *

Arrivée à Ghemlik le soir du 12 mai, la commission entreprit son enquête dès le lendemain matin par la visite de quelques villages incendiés : Bazar-Keuï (turc), près du lac d'Iznik, Tchinghelir (arménien), au nord du précédent, Tchertikchi et Ghédélek (turcs), entre Bazar-Keuï et Ghemlik. A Tchertikchi, quelques maisons que l'incendie avait épargnées un mois auparavant étaient en train de brûler au moment où la mission y arriva, et l'on arrêta en flagrant délit de pillage 4 soldats grecs qui venaient probablement d'y mettre le feu.

Tandis que la mission militaire roulait en auto, je commençai l'enquête à Ghemlik même, avec l'aide de l'interprète français très aimablement mis à ma disposition par le colonel Vicq.

(Le Haut Commissariat britannique ne m'avait pas autorisé à emmener un interprète fourni par le Croissant-Rouge).

Ghemlik, ville de 7,000 habitants en temps normal, en comptait à ce moment 16,000, dont 3,500 réfugiés grecs, 2,000 arméniens et 1,500-2,000 turcs. La plupart des réfugiés grecs — 2,800 — venaient du village brûlé de Kiz-Dervent, au sud de Karamoussal ; la plupart des arméniens, de Tchinghelir, Yeni-Keuï, Orta-Keuï et Yalak-Déré. Ces réfugiés recevaient de l'administration militaire 100 drames (320 gr.) de farine par jour.

Presque tous les réfugiés turcs venaient du village de Bazar-Keuï, évacué par ordre un mois auparavant, et brûlé peu après leur départ. Beaucoup se plaignaient d'avoir été volés et maltraités, en cours de route, par des civils arméniens et des soldats grecs. Voici quelques cas que j'ai vus : une réfugiée de Ghedelek, Katcha Hanoum, blessée par des bandits arméniens d'une balle à l'épaule et de trois coups de baïonnette ; un enfant, de Ghedelek, la mâchoire et la langue emportées par un éclat d'une grenade jetée dans la maison où l'on avait rassemblé les femmes et les enfants du village ; une femme de Bazar-Keuï, Hourié Hanoum, 60 ans, dépouillée de son argent, blessée et violée par 5 ou 6 soldats grecs, son mari égorgé à côté d'elle ; tous ses voisins et voisines confirmaient ses dires.

Les Turcs étaient logés beaucoup plus à l'étroit que les autres réfugiés. Des centaines jonchaient l'intérieur de la petite mosquée, la cour et le cimetière. Dans un autre local, près du *konak*, 6 mètres sur 5, je comptai plus de 60 femmes et enfants ; et les hommes étaient absents en ce moment, aux corvées. Depuis un mois, les réfugiés turcs n'avaient pas reçu une bouchée de pain de l'administration civile grecque ni de l'intendance militaire et ne vivaient que de ce que leur apportaient leurs coreligionnaires des villages voisins. Le maire de Ghemlik, M. Psinakis, me déclara que le commandant du 3me corps d'armée (Brousse) avait donné deux jours auparavant l'ordre de nourrir aussi ces réfugiés, mais la distribution n'avait pas commencé — ni ne commença plus tard, pendant les dix jours que nous fûmes là.

Le 2me jour de l'enquête, la mission militaire l'employa à

entendre chez le maire les dépositions des réfugiés grecs et arméniens. Pour ne pas allonger, je ne relèverai qu'un point de ces dispositions : dix jours auparavant, des armes avaient été distribuées à 300 enrôlés volontaires, grecs et arméniens, et deux jours auparavant, défense avait été faite, par voie d'affiches, aux habitants turcs de détenir aucune arme sous peine de mort.

J'appris d'autre part que la région voisine de Koumla (Koumla le Grand et le Petit, Echelle de Koumla, Haïdérié, Karadja-Ali) était cernée et parcourue par des bandes armées. Personne ne pouvait y aller de Ghemlik. Les autorités grecques ne permettant à personne d'en sortir, « la population de cette région, me disait mon informateur, sera rapidement anéantie ». Le jour de notre arrivée à Ghemlik, 12 mai, le témoin était à la Ferme de Touzla, sur la côte sud du golfe. Il entendit une fusillade. Vers le soir, trois personnes passèrent le golfe sur une planche, de Karadja-Ali à Touzla. Ils avaient essuyé des coups de feu et vu une bande cerner le village de Koutchouk-Koumla. J'envoyai chercher ces 3 hommes, qui depuis avaient gagné Ghemlik : le *mouktar* (maire) de Koumla, un habitant de ce village et le gendarme Hussein Tchaouch. Le messager revint me dire qu'ils étaient introuvables. Plus tard, j'appris que le commandant de place les avait fait arrêter, mais je ne pus communiquer avec eux.

Dans l'après-midi, j'assistai à l'église orthodoxe à la messe de sépulture de deux jeunes Grecs de Ghemlik, 19 et 20 ans, tués à l'Echelle de Koumla trois jours auparavant. Au cimetière, je fis ouvrir les cercueils et prendre des photographies des cadavres qu'on disait horriblement mutilés. J'eus ensuite au cimetière un entretien avec l'archevêque de Nicée, Mgr Vassilios, qui me fit le récit du massacre d'Iznik par les Turcs (juin 1920) et me déclara : « L'armée grecque a été beaucoup trop douce dans la répression. Moi qui ne suis pas un militaire, mais un ecclésiastique, j'aurais voulu qu'on exterminât tous les Turcs, sans en laisser un seul ».

Le *dimanche 15 mai* fut une journée fertile en émotions. Nous vîmes brûler successivement trois villages turcs de la

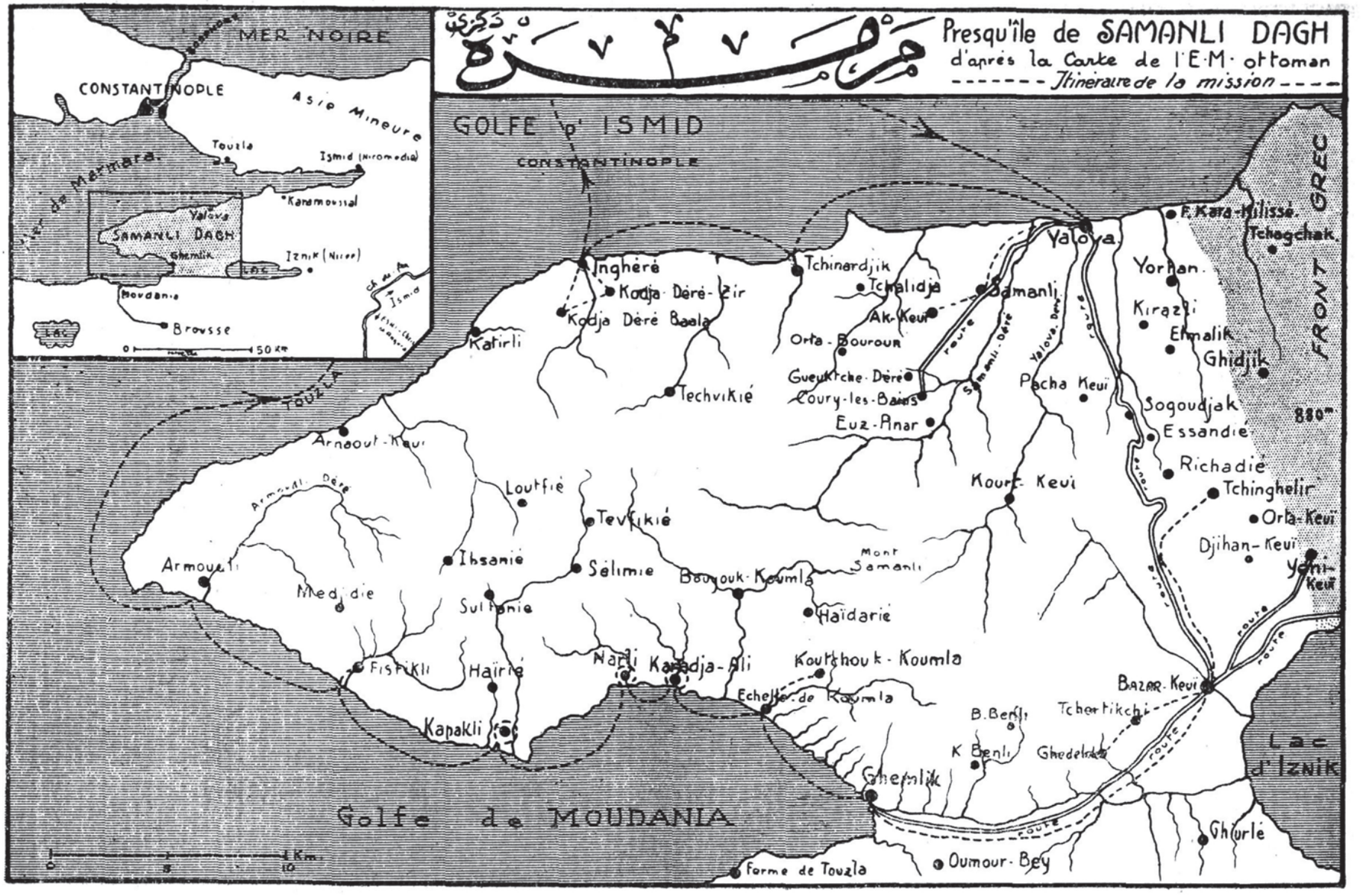
MER NOIRE
CONSTANTINOPLE
Asie Mineure
Mer de Marmara
Touzla
Ismid (Nicomedia)
Karamoussal
Yalova
Samanli Dagh
Ghemlik
Iznik (Nicee)
Lac
Moudania
Brousse
50 Km
Presqu'île de SAMANLI DAGH
d'après la Carte de l'E.M. ottoman
Itinéraire de la mission
GOLFE D' ISMID
CONSTANTINOPLE
Inghéré
Kodja Déré Zir
Kodja Déré Baala
Katirli
Tchinardjik
Tchalidja
Ak-Keui
Orta-Bouroun
Gueukitche-Déré
Coury-les-Bains
Techvikié
Euz-Anar
Samanli
Yalova
Pacha Keui
Yorhan
Kirazli
Elmalik
Ghidjik
F. Kara-Hilissé
Tchogchak
FRONT GREC
880m
Sogoudjak
Essandié
Richadié
Tchinghelir
Orta-Keui
Djihan-Keui
Yeni-Keui
Kourt-Keui
Mont Samanli
Haïdarie
Koutchouk-Koumla
Echelle de Koumla
Bazar-Keui
Tchertikchi
B. Benli
K. Benli
Ghedelikia
Lac d'Iznik
Ghiurle
Oumour-Bey
Touzla
Arnaout-Keui
Armoudli Déré
Loutfié
Tevfikié
Armoudli
Ihsanié
Sélimie
Bourouk-Koumla
Medjidie
Sultanie
Fistikli
Hairié
Nafli Karadja-Ali
Kapakli
Ghemlik
Golfe de MOUDANIA
Forme de Touzla
1 Km.

côte : à 8 heures, le village de Narli ; à 10 heures, Karadja-Ali ; un peu plus tard, une maison à l'Echelle de Koumla ; à 15 heures, Kapakli. Une panne du motor-boot ayant obligé la mission à revenir à bord, je profitai de deux heures que nous avions devant nous pour aller interroger à Ghemlik les parents des deux jeunes Grecs ensevelis la veille, et appris chez eux qu'un détachement grec de 150 hommes était parti de Ghemlik trois jours auparavant pour la région de Koumla et au-delà.

L'après-midi, le *Bryony* alla mouiller devant Karadja-Ali. Nous trouvâmes sur la plage 11 cadavres turcs, dont 1 de femme. Ils avaient été tués quelques heures auparavant à coups de fusil et de baïonnette et probablement précipités du haut de la falaise. Deux respiraient encore et furent transportés à bord et pansés. Nombreuses traces de pillage.

A 16 heures et demie, retour à l'Echelle de Koumla où le quartier général de la division avait envoyé des chevaux demandés par la mission pour monter à Koutchouk-Koumla. La mission trouva le village absolument désert. Les gens se terraient dans les maisons, épouvantés. A la vue des uniformes alliés, des portes s'entrebaillèrent, on mit le nez à la rue ; et quand, une heure après, la mission redescendit à l'Echelle, le village entier, plus de 1,000 personnes, la suivait sur les talons et s'installa sur la plage, sous la protection des canons du *Bryony*, qui durant toute la nuit fouilla de ses projecteurs les taillis des collines.

La mission informa immédiatement par télégraphie sans fil les Hauts Commissaires à Constantinople des faits de la journée et dépêcha au général Leonardopoulos, commandant de la 10me division hellénique, à Ghemlik, une lettre qui le rendait responsable de la destruction éventuelle du village de Koutchouk-Koumla.

Lundi 16 mai. Au matin, nous continuâmes à interroger les gens de la plage. Résumé des dépositions : situation troublée depuis un mois. Jeudi dernier, 50-60 soldats grecs encadrés et 40 civils grecs armés sont venus de Ghemlik, ont tué 3 hommes, blessé une femme, et sont partis pour Karadja-Ali. Hier matin, dimanche, des détachements — une centaine d'hommes — sont

venus de Karadja-Ali et ont tué 8 ou 9 personnes. Ils emmenaient avec eux une quarantaine de femmes de Karadja-Ali.

A 10 heures la mission monta à Koutchouk-Koumla pour s'assurer que le village était gardé et, au retour à l'Echelle, trouva un lieutenant-colonel, chef du 3me bureau de la division, qui invita les gens de la plage à regagner leur village où ils seraient protégés. Personne ne quitta la plage.

Le *Bryony* se rendit ensuite à Kapakli qui brûlait depuis la veille à 3 heures. Quelques rares habitants parmi les ruines fumantes. Les autres s'étaient enfuis dans la montagne. 8 cadavres, dont 4 de femmes. Trois d'entre eux semblaient remonter à une quinzaine de jours. Les 5 autres étaient tués de la veille. Chez une femme le sang coulait encore. Une autre femme avait été tuée sur un matelas. Tout dans l'attitude des cadavres montrait qu'ils avaient été tués sur place, dans leurs maisons. Quelques-uns étaient mutilés.

Les assassins, déclarèrent les survivants, étaient des soldats grecs. L'officier d'état-major contestait leurs dires et, apercevant une petite fille, demanda qu'on l'interrogeât, car « la vérité sort de la bouche des enfants ». L'enfant déclara tranquillement, catégoriquement, que les malfaiteurs étaient des soldats grecs.

Autour du village, de nombreux objets d'habillement, de literie, etc., abandonnés soit par les habitants dans leur fuite, soit par les pillards. On trouva aussi, comme la veille à Karadja-Ali, comme tout à l'heure à Narli, un bidon de pétrole aux trois-quarts vides. Dans un jardin, un enfant de quelques mois abandonné. Un soldat italien le rapporta à bord.

Les survivants demandant à la mission d'être évacués sur un endroit tranquille, on leur dit de prévenir les gens qui se cachaient dans la montagne et de les rassembler sur la plage d'où ils seraient transportés à l'Echelle de Koumla le lendemain.

Au retour, arrêt devant Narli. Le village, entièrement détruit, brûlait encore. Il était désert. Seul un vieux Turc, une rose à son chapeau, était accroupi sous un olivier à côté de sa maison fumante. Il ne savait rien et nous fit sentir que nous étions de trop ici.

Retour à Koumla à 18 heures. Le soir arriva la réponse de Constantinople au radio de la veille. Le Haut Commissaire britannique était défavorable au transport des réfugiés à Constantinople et proposait à la mission d'organiser à Koumla un camp de concentration, sous la protection d'officiers interalliés envoyés de Constantinople et celle de la Croix-Rouge. L'idée était excellente, mais sa réalisation demandait du temps et les gens de la plage et des villages incendiés ne pouvaient être abandonnés au sort qui les attendait après notre départ. Je proposai de télégraphier au Croissant-Rouge. La mission militaire accueillit cette proposition avec beaucoup de faveur et j'envoyai le radio suivant :

> « Croissant-Rouge, Constantinople. Karadja-Ali, Narli, Kapakli brûlés. Mille habitants Koutchouk-Koumla terrorisés rassemblés plage. Pouvez-vous envoyer immédiatement bateaux pour embarquer quinze cents ? Pouvez-vous assurer logement et ravitaillement Constantinople ? Mettez-vous communication avec Haut Commissaire britannique avant rien entreprendre. »

Le *mardi 17 mai*, la commission reçut à bord les dépositions du lieutenant Jean Costas et de l'adjudant Papoultopoulos, du 28me régiment d'infanterie, qui commandaient le détachement envoyé en reconnaissance dans la partie sud de la presqu'île, les 12, 13, 14 et 15 mai. L'itinéraire suivi et l'horaire de route coïncidaient sur presque tous les points avec les renseignements fournis par les gens de Koumla et des villages incendiés. Le lieutenant Costas admettait comme possible que ses soldats eussent mis le feu. Il n'avait pas cru devoir se rendre compte de ce qui se passait. A l'Echelle de Koumla, il avait fait arrêter et fusiller 4 Turcs armés.

Tandis que le *Bryony* allait à Fistikli et Armoudli, je partis avec le lieutenant et l'adjudant grecs et notre interprète italien pour reconnaître les cadavres des 4 Turcs fusillés. En une heure de cheval, nous en trouvâmes 7, dont le lieutenant ne reconnut qu'un seul comme sien. A la question : « Pourquoi les avait-il fait tuer, puisqu'il n'avait ordre que de les arrêter ? », il répondit :

« Parce qu'il m'a plu ainsi ». Les Grecs regagnèrent Ghemlik et nous l'Echelle de Koumla. Sur le chemin du retour, nous trouvâmes encore 2 cadavres.

Le soir, vers 17 heures, nous reçûmes à l'Echelle la visite du chef de bande Yorgo, de Ghemlik, armé jusqu'aux dents, accompagné d'un enfant et d'un soldat armés et suivis d'un détachement de soldats qui restèrent dissimulés sous les arbres à quelque distance du village. Yorgo se vanta d'avoir accompagné le détachement de reconnaissance de Costas dans tous ses déplacements et d'avoir mis le feu aux villages. En partant, le trio vola 3 chevaux aux gens de la plage pour monter à Koutchouk-Koumla.

La mission militaire, rentrée à 18 heures, informa immédiatement le général de division de la présence du bandit. Le *Bryony* avait pris à la remorque, en rentrant, 2 mahonnes laissées à Kapakli le matin et qui ramenaient environ 200 réfugiés descendus des montagnes.

Le *mercredi 18 mai*, la mission visita le quartier turc de Ghemlik et reçut au *konak* des dépositions de réfugiés turcs.

Le soir, à 21 heures, arriva le bateau du Croissant-Rouge, l'*Ineboli*, qui embarqua immédiatement les réfugiés de la plage, à la lumière du projecteur du *Bryony*, et repartit plein à 2 heures du matin. Comme il n'avait pu emmener tout le monde, que, d'autre part, nous avions décidé, d'accord avec le Croissant-Rouge, d'évacuer aussi les réfugiés de Ghemlik menacés de mourir de faim, je fis partir par l'*Ineboli* une lettre au capitaine G. Burnier, délégué permanent du Comité international de la Croix-Rouge à Constantinople, lui demandant de nous envoyer le *Wygbert*, arrivé hier de Hamburg à destination de Novorossiisk, qui naviguait sous pavillon de la Croix-Rouge et qui était assez grand pour emmener à la fois tous les réfugiés restants.

Le *jeudi 19 mai*, un officier de liaison de la division amena à bord, d'ordre du général Leonardopoulos, le chef de bande Yorgo qui déclara qu'il s'était vanté la veille, étant pris de vin : il avait bien accompagné le détachement Costas dans ses déplacements, mais seulement en qualité de guide ; ce n'était pas lui

qui avait mis le feu aux villages, mais des brigands grecs de Yalova ; l'officier et lui les avaient vus faire.

A 22 heures, arriva l'*Ineboli* (2me voyage), suivi peu à près de 3 autres bateaux turcs : le *Gayret*, le *Galata* et le *Gallipoli*. Le Croissant-Rouge et le capitaine Burnier avaient eu beaucoup de peine à obtenir l'autorisation d'envoyer ces bateaux, le Haut Commissariat britannique restant très opposé au transfert de réfugiés à Constantinople. Il n'avait pas autorisé l'envoi du *Wygbert*, parce que l'équipage en était allemand.

La journée du *vendredi 20 mai* fut occupée à l'embarquement des réfugiés. Le général Leonardopoulos retint 145 hommes d'âge militaire (20-40 ans), dont je notai les noms. Il retint également les habitants turcs de Ghemlik, qui eux aussi avaient demandé à partir. Ses officiers s'opposèrent au débarquement des vivres que le Croissant-Rouge avait amenés pour ravitailler la population. Tout ce que le général Franks put obtenir, fut la remise au médecin turc de Ghemlik d'une boîte de médicaments et d'articles de pansement.

Dans la nuit du vendredi au *samedi 21 mai*, l'*Ineboli* fit un 3me voyage pour prendre le reste des gens de Koumla et leur bétail. Le total des réfugiés transportés à Constantinople atteignit 2,602, se décomposant comme suit :

Réfugiés de Koumla et du littoral avoisinant

1er	voyage de l'*Ineboli*	820	personnes
2me	»	»	350	»
3me	»	»	250	»
			1,420	»

Réfugiés de Ghemlik

Par le	*Gayret*	250	personnes
»	*Galata*	312	»
»	*Gallipoli*	620	»
		1,182	»

Après avoir passé la nuit devant Touzla (côte nord du golfe

d'Ismid), dans l'attente d'instructions complémentaires de Constantinople, la mission se rendit le samedi matin à Yalova, sur la côte nord de la presqu'île, et y entendit au *konak* des dépositions de plaignants grecs et turcs. La région, tranquille jusqu'au 15 avril, sous la 3me division hellénique, était depuis cette date profondément troublée. Dès l'arrivée du capitaine Papagrigoriou, les incendies et les massacres étaient allés leur train. 16 villages avaient été brûlés, dont les survivants, très peu nombreux, s'étaient réfugiés à Yalova et dans les 2 villages subsistants, Samanli et Ak-Keuï. Tout le reste de la population, environ 6,000 personnes, avait disparu.

La mission, n'étant pas autorisée à évacuer un plus grand nombre de réfugiés, ne poussa pas plus loin son enquête à Yalova. L'après-midi elle visita Tchinardjik, à l'ouest de Yalova, village autrefois turc, aujourd'hui entièrement grec, puis Inghéré, et de là, escortée de soldats grecs, monta aux deux villages turcs de Kodja-Déré le Haut et le Bas, entièrement brûlés et déserts, où l'on ne retrouva que quelques ossements d'êtres humains et d'animaux.

Le *dimanche matin 22 mai*, la mission, considérant son enquête terminée, rentra à Constantinople.

Le *mardi 24*, les Hauts Commissaires alliés ayant décidé, sur les instances de la mission, d'évacuer les gens de Yalova, le Croissant-Rouge y envoya un bateau, le *Gul-Nihal*, que j'accompagnai avec une commission de protection interalliée, composée du capitaine Lucas (France), lieutenant Holland (Grande-Bretagne), lieutenent Bonaccorsi (Italie), plus l'interprète anglais et un policeman. Vinrent en outre avec nous : M. A. J. Toynbee, professeur à l'Université de Londres, correspondant du *Manchester Guardian*, et sa femme, qui étaient dans le pays depuis 5 mois et étaient munis d'un laisser-passer du général Papoulas, commandant en chef de l'armée grecque, leur permettant de circuler sur tout le front.

Ce deuxième voyage, bien que n'ayant duré que deux jours, fut plus mouvementé encore que le premier. Je ne puis entrer ici dans le détail des incidents. Je ne relèverai que deux faits :

Maurice Gehri.

A Ak-Keuï, l'un des deux villages subsistants, la mission trouva qu'un quartier avait été complètement pillé, une dizaine de jours auparavant : portes enfoncées, fenêtres brisées, intérieurs vides et, près des maisons, les tombes encore fraîches de 60 habitants tués ce jour là. Nous pûmes noter les noms de 49 d'entre eux. Deux courageux gamins du village conduisaient la mission, épiés de loin, pas à pas, par les gardes-champêtres grecs et par notre escorte. L'un d'eux fut recueilli à bord avec sa famille. L'autre, emmené à l'écart un instant par un civil grec de la plage, disparut sans que les recherches de notre policeman permissent de retrouver sa trace.

Il avait été entendu au départ de Constantinople que nous emmènerions tous les Turcs de la région de Yalova, habitants et réfugiés. Le capitaine Papagrigoriou, après avoir commencé par prétendre qu'il n'y avait aucun réfugié turc dans la région, déclara avoir reçu comme instruction formelle, de la division, de ne laisser embarquer que les réfugiés. Nous demandâmes confirmation par télégramme au général Leonardopoulos, à Ghemlik. Le capitaine reçut une réponse confirmative. Le lendemain, les instructions se restreignirent encore en ce sens qu'il ne nous était plus permis d'emmener que les réfugiés des villages brûlés, au nombre de 6 seulement. Le capitaine grec, après avoir longtemps nié obstinément qu'il y eût d'autres villages brûlés — malgré les témoignages des gens de ces villages réfugiés à Yalova — finit par reconnaître le fait, mais se refusa absolument à laisser partir les femmes et les enfants de Yortan, de Kirazli et de Ghiadjik, sous prétexte que les hommes avaient franchi les lignes grecques pour rallier les forces kémalistes dans le secteur de Karamoussal. Le tri des réfugiés, sur la plage, au milieu des soldats indisciplinés, de nombreux bandits et chefs de bandes, et d'une foule de civils grecs et arméniens que chauffait un prêtre grec envoyé de Constantinople, fut une vraie lutte, longue et pénible. Nous dûmes à la lettre arracher les réfugiés un à un. Sur les 200 que nous dûmes abandonner sur la plage, nous ne pûmes noter les noms que de 140.

Mission d'enquête en Anatolie.

Le *Gul-Nihal* quitta Yalova le *mercredi soir 25 mai* à 20 heures, avec 333 réfugiés à bord, ce qui portait le total des réfugiés évacués sur Constantinople à 2,935, dont 1,250 enfants.

Restaient :

A *Yalova* : environ 400 habitants musulmans, dont 45 fonctionnaires, plus une centaine de réfugiés et de gens du dehors.

A *Samanli* : 157 habitants et réfugiés.

A *Ak-Keuï* : 333 habitants et réfugiés.

Les noms des chefs de famille des 2 villages avaient été relevés par la mission et les listes remises au Croissant-Rouge, pour contrôle, le jour où l'on pourrait revenir les chercher.

A notre retour à Constantinople, le Haut Commissaire hellénique affirma avoir consenti à l'évacuation de tous les Turcs de la région, habitants et réfugiés, et, d'autre part, à un télégramme envoyé par M. Toynbee au grand quartier général à Smyrne, pour lui signaler les atrocités commises dans la région et les difficultés auxquelles nous nous étions heurtés, le généralissime Papoulas répondit télégraphiquement qu'il avait donné l'ordre au quartier général du 3me corps d'armée à Brousse de laisser partir tous ceux, habitants ou réfugiés, qui en manifesteraient le désir.

* * *

Au moment de mon départ de Constantinople, le 30 mai, le Croissant-Rouge venait d'être informé que, dans leur séance de ce jour, les trois Hauts Commissaires alliés à Constantinople s'étaient mis d'accord sur la nécessité d'évacuer complètement la population musulmane de Samanli-Dagh et avaient obtenu l'agrément du Haut Commissaire hellénique.

Le 24 juin, une dépêche du Croissant-Rouge informait le Comité international que l'évacuation de la presqu'île était terminée et qu'il n'y restait plus que les hommes valides d'âge militaire retenus par le commandement grec.

ATATÜRK BURSA'SINDA MODERNLEŞME

Anadolu'daki Yunanlılara atfedilen mezalimleri araştırmak için müttefikler arası bir heyet gönderme girişimi, İstanbul›daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold›a aittir. Osmanlı Kızılayı, projeyi öğrenir öğrenmez Uluslararası Kızılhaç Komitesi›nden soruşturmaya katılmak üzere bir delege göndermesini istemiştir. Uluslararası Komite'nin, İstanbul'daki Rus mülteciler sorunuyla ilgili geçici olarak bulunan delegesi General C. B. Thomson tarafından sunulan talep, İngiliz Yüksek Komiseri tarafından çok olumlu karşılanmış ve Uluslararası Komite tarafından inceleme heyetinde kendisini temsil etmek üzere benim temsilci olmam talimatı verilmişti.

Bu heyet, İstanbul'daki üç Müttefik Yüksek Komiserini temsil eden üç kıdemli subaydan oluşmaktaydı: General Franks (Büyük Britanya), yaveri Yüzbaşı Stone, Albay Vicq (Fransa), Albay Rolletto (İtalya); üçüne de Rumca ve Türkçe konuşan askeri tercümanlar eşlik etmekteydi.

İncelenen bölge olan Samanlı-Dağ, Marmara'nın doğu kıyısının İzmit ve Mudanya körfezleri arasında kalan kısmıdır. Bu bölge, tekneyle sadece 3-4 saat uzaklıkta olan İstanbul'dan görülebilmektedir. Yarımadanın yaklaşık alanı 600 km²'dir. Neredeyse de tamamen dağlıktır (950 metre). Sayısız, çok sayıda nehir, tepeler arasında bir üçgen çizerek ağızlarında alçak ve bataklık alüvyonlu kıyılar oluşturmuştur. Adanın köylerinin çoğu, ağaç kümeleri, pazar bahçeleri ve zeytin bahçeleriyle kaplı bu küçük kıyı ovalarının dibinde yer almaktadır. Bu noktalar dışında, güney kıyısındaki tepeler doğrudan deniz kenarındadır. Kuzey kıyısında ise düz arazi daha geniştir.

Yarımada çok verimlidir. Burası en şanslı tarım bölgelerinden biri olarak bilinen Marmara Denizi havzasının zengin noktasıdır. Zeytin ağaçları, asmalar, dut ağaçları, meyve ağaçları, pazar bahçeciliği başlıca zenginlikleridir. İstanbul'un ilk meyvelerini aldığı yer burasıdır. Bu coğrafi verilerin çoğunu bana sağlayan İstanbul Üniversitesi'nde profesör olan Ali Macid Bey'e göre, Gemlik pazarı tek başına yılda 10 milyon kilo zeytin ve 3 milyon kilo üzüm satıyor. Ayrıca koza ve ipek ipliğinde de aktif bir ticarete sahiptir. Hayvancılık olarak ağırlıklı olarak koyun beslenir.

Bölgenin başlıca yerleşim yerleri şunlardır: İstanbul'a 60 mil uzaklıktaki İzmit (antik Nikomedia); Karamürsel, 37 mil ötede; Yalova, 27 mil; Gemlik (Rumca Kios), 45 mil; İznik Gölü yakınlarında, günümüzde harap olan Pazarköy; İznik, eski Nicee.

Yarımadanın nüfusu Türk, Rum ve Ermeni'dir. Birkaç yarı bölünmüş köy dışında çoğunda homojen bir nüfus yaşamaktadır. Rum köylerinin neredeyse tamamı kıyıdadır. Nüfusun en kalabalık olan Müslüman kısmı, Türkler (Osmanlılar), Kürtler ve ülkelerinin çarlar tarafından fethinden sonra Kafkasya›dan göç eden Çerkezlerin bir karışımıdır. Arazi Müslümanlara aittir. Rumlar ve Ermeniler, Levant›ın geri kalanında olduğu gibi, kendilerini her şeyden önce ticaret ve kabotaj işine adamışlardır. Aralarında büyük servete sahip olanlar vardır.

İdari olarak, yarımada, kaymakamlar tarafından yönetilen kazalara (ilçelere) bölünmüştür. Resmî bir Türk kaynağından alınan istatistiklere göre, Yunan işgalinden önce Gemlik, Pazarköy ve Yalova'daki 3 kazasının nüfusu: 105 köyde 34.585 Müslüman, 16.990 Rum ve 24.616 Ermeni'dir. Gemlik Ermeni Cemaati Başkanı Dr. Mezbourian'a göre, bu 3 kaza ve Karamürsel'in Ermeni nüfusu savaştan önce 1914 Haziran'ında, 43.151 iken ateşkesten sonra 7.002'ydi. Karamürsel kazası şu anda Yunan cephesinin ilerisindedir. Diğer üç kaza ise, inceleme heyetinin ziyaret ettiği ve bir kısmı dışında ülkedeki tek geçiş yolu olan Gemlik-Pazarköy-Yalova bölgesini içine almaktadır. Yalova Coury-les-Bains'e[1] 15 km mesafededir.

12 Mayıs öğle saatlerinde İngiliz torpido botu Bryony ile İstanbul Boğazı'ndan ayrılan misyon, 22 Mayıs'ta İstanbul'a dönmüştür. 10 gün içinde Gemlik'ten Yalova'ya, kıyı bölgelerinin çoğunu ve iç kısımların bir kısmını ziyaret etmiştir[2].

Soruşturma tarafsız bir şekilde yürütülmüştür. Rumca, Ermenice ve Türkçe sunulan tüm ifadeler dinlenmiştir.

Heyet, işgalci Yunan ordusunun unsurlarının iki aydır yarımadanın Müslüman nüfusunu yok etmek için uğraştığı sonucuna varmıştır. Yapılan gözlemler- köylerin yakılması,

1 Yalova kaplıcaları

2 Eşzamanlı olarak, benzer bir Uluslararası Heyet de Karadeniz ve İzmit Körfezi'ndeki Çatak Dağı kıyıları boyunca gezmiştir. Uluslararası Kızılhaç Komitesi bu ikinci görevde temsil edilmemiştir.

katliamlar, sakinlerin dehşeti, yer ve tarih tesadüfleri- bu konuda hiçbir şüpheye yer bırakmamaktadır. Gördüğümüz veya izlerini tespit ettiğimiz vahşet, düzensiz silahlı sivil birliklerin (çete) ve düzenli ordunun denetimli birliklerinin işiydi. Bu suçların askeri komutanlık tarafından engellendiği veya cezalandırıldığı herhangi bir olaydan haberdar değiliz. Çeteler, silahsızlandırılıp dağıtılmak yerine, düzenli denetimli birimlerle iş birliği yaparak eylemlerini gerçekleştirmişlerdir.

Samanlı-Dağ yarımadası, araştırma sırasında Yunan cephesinin ilerisinde bulunmaktaydı ve Yunan işgalinin başlangıcından beri hiçbir zaman bir düşmanlığa sahne olmamıştır. Geçen Mart ayına kadar bölge sakindi. Tespit ettiğimiz suç eylemleri son iki ayı kapsamaktaydı (Mart sonu-15 Mayıs). Bu durum, Eskişehir yenilgisinden sonra Yunan ordusunun geri çekilmesini takip etmektedir ve belki de bu olayın bir sonucudur. Buradakilere göre ordunun en iyilerinden biri olan ve Türklerin de kendi ifadelerine göre sivil nüfusa karşı tutumu gayet iyi olan 3. Yunan Fırkası, son teşkil edilen ve Anadolu'dan gelen Rumlardan oluşup ve Eskişehir'de üstünlük gösterememiş ve 10. Fırka tarafından İzmit-Bursa mıntıkasından kaldırılmıştı. Samanlı-Dağ Türkleri, mağlup bir generalin kötü ruh haline mi maruz kaldılar? Yoksa taarruza yeniden başlanacağı beklentisiyle, Türk silahlarının başarısı endişe verici hale geldiğinden arkadaki sivil unsurların temizlenmesine mi karar verildi? Konuştuğum eğitimli Yunanlılar, savaşın ardından yapılacak olan plebisitte, eğer bir plebisit olursa, yarımadada güçlü bir Rum nüfusunun çoğunluğunun bulunacağını doğruladılar. Yangınlar ve katliamlar bu sonuca ulaştıracak yol muydu? Ben sadece soruları soruyorum, objektif bir değerlendirmenin unsurları benden tamamen uzaktır.

12 Mayıs akşamı Gemlik'e varan komisyon, ertesi sabah birkaç yakılan köyü ziyaret ederek incelemeye başladı: İznik Gölü yakınında Pazarköy (Türk), bunun kuzeyinde Çengiler (Ermeni), Pazarköy ve Gemlik arasında Çeltikçi ve Gedelek (Türk). Çeltikçi'de, bir ay önce yangından kurtulan birkaç ev, heyet oraya vardığında hâlâ yanıyordu ve muhtemelen orada yangını yeni çıkarmış olan dört Yunan askeri de ellerinde suçüstü ateşiyle yakalandılar.

Askeri heyet yoluna devam ederken, ben Gemlik'te Albay Vicq tarafından çok nazik bir şekilde emrime verilen Fransız tercümanın yardımıyla soruşturmaya başlamıştım. (İngiliz Yüksek Komisyonu, Kızılay tarafından sağlanan bir tercüman getirmeme izin vermemişti).

Normal zamanlarda 7.000 nüfuslu bir kasaba olan Gemlik'in, bu dönemde, 3.500'ü Rum mülteci, 2.000'i Ermeni ve 1.500-2.000'i Türk olmak üzere toplam nüfusu 16.000 civarındaydı. Rum mültecilerin çoğu - 2800 – Karamürsel'in güneyindeki yanan Kız-Derbent köyünden; Ermenilerin çoğu, Çengiler, Yeni-Köy, Orta-Köy ve Yalak-Dere'den geliyordu. Bu mülteciler askeri yönetimden günde 100 dirhem (320 gr.) un almaktaydılar.

Hemen hemen tüm Türk mülteciler, bir ay önce tahliye edilen ve ayrıldıktan kısa bir süre sonra yakılan Pazarköy'den gelmişti. Birçoğu yol boyunca Ermeni siviller ve Yunan askerleri tarafından soyulmaktan ve kötü muamele görmekten şikâyet ediyorlardı. Gördüğüm bazı vakalar: Ermeni haydutlar tarafından omzundan kurşunla ve üç süngü darbesiyle yaralanan Gedelek'ten bir mülteci Hatice Hanım; çenesi ve dili toplandıkları eve atılan bir el bombasının şarapneliyle kopan Gedelek'ten bir çocuk, köyün kadınları ve çocukları; Pazarköy'den parası çalınan, 5 veya 6 Yunan askeri tarafından yaralanıp, tecavüze uğrayan ve kocası yanında boğazı kesilen bir kadın, 60 yaşındaki Huriye Hanım; bütün komşuları onun açıklamalarını doğrulamıştır.

Türkler, diğer mültecilere göre çok daha sıkışık bir şekilde iskân edilmişlerdi. Mescidin, avlunun ve mezarlığın içine yüzlerce kişi sıralanmışlardı. Hükümet Konağının yanındaki 5-6 metre genişliğindeki başka bir odada, 60'tan fazla kadın ve çocuk saydım; erkekler angaryada olduklarından ortalıkta yoktular. Türk mülteciler bir aydır ne Yunan sivil idaresinden ne de askeri idareden bir lokma ekmek alamamışlar ve sadece komşu köylerdeki dindaşlarının getirdikleri ile geçiniyorlardı. Gemlik Belediye Başkanı M. Psinakis bana, 3. Kolordu (Bursa) komutanının bu mültecileri de beslemek için iki gün önce emir verdiğini, ancak dağıtımın başlamadığını söyledi. Orada bulunduğumuz on gün boyunca da başlamamıştı.

Soruşturmanın ikinci gününde, askeri heyet, Belediye Başkanlığında Rum ve Ermeni mültecilerin ifadelerini dinledi. Uzatmamak için, bu hükümlerin sadece bir noktasını

gündeme getireceğim: On gün önce Rum ve Ermeni 300 gönüllü askere silah dağıtılmıştı ve iki gün önce de ilanlarla Türk sakinlerinin aksi harekette bulunanların idam edilecekleri tehdidiyle silah taşımaları yasaklanmıştı.

Ayrıca komşu Kumla bölgesine (Büyük ve Küçük Kumla, Kumla İskelesi, Haydariye, Karaca-Ali) silahlı çetelerin girdiğini ve köyleri kuşattıklarını öğrendim. Oraya Gemlik›ten kimse gidemiyordu. Yunan makamları kimsenin gitmesine izin vermiyordu. Muhbirim bana "bu bölgenin nüfusu çabucak yok edilecek" diyordu. 12 Mayıs'ta Gemlik'e vardığımız gün beni haberdar eden tanık, Körfezin güney kıyısındaki Tuzla Çiftliği'ndeydi. Bir silah sesi duyuldu. Akşama doğru, Karaca-Ali'den Tuzla'ya kadar üç kişi körfezi kalas üzerinde geçmişti. Ateş altında kalmışlar ve Küçük-Kumla köyünü çevreleyen bir çete görmüşler. O zamandan beri Gemlik'e gitmiş olan bu köyün bir sakini, Kumla muhtarı (belediye başkanı) ve Jandarma Hüseyin Çavuş'tan ibaret bu 3 adamı aramaya adam gönderdim. Haberci bana onların bulunamadığını söyledi. Daha sonra yerel komutanın onları tutuklattığını öğrendim ama kendileri ile görüşmem mümkün olmadı.

Öğleden sonra, üç gün önce Kumla İskelesi'nde öldürülen 19 ve 20 yaşındaki Gemlik'ten iki genç Rum'un cenazesi için Ortodoks kilisesinde düzenlenen ayine katıldım. Mezarlıkta tabutları açtırdım ve korkunç şekilde parçalandığı söylenen cesetlerin fotoğraflarını çektim. Daha sonra, bana Türklerin İznik katliamının hikayesini (Haziran 1920) anlatan İznik Başpiskoposu Mgr Vassilios ile mezarlıkta bir görüşme yaptım. "Yunan ordusunun baskısı yumuşak oldu. Ben asker değil, bir din adamı olarak, tek bir Türk bırakmadan tüm Türklerin yok edilmesini isterdim"dedi.

15 Mayıs Pazar heyecanlı bir gündü. Sahil üç Türk köyünün peş peşe yakıldığını gördük: sabah 8›de Narlı köyü; sabah 10›da, Karaca-Ali; biraz sonra Kumla İskelesinde bir ev; saat 15.00'te, Kapaklı köyü yakıldı. Motorlu teknenin arızalanması, heyeti sahile geri dönmeye zorladı. Bir gün önce gömülen iki genç Yunanlının ebeveynlerini sorgulamaya Gemlik'e gitmek için önümüzde bulunan iki saatten yararlandım. Bunlardan 150 kişilik bir Yunan ordusunun üç gün önce Kumla bölgesi ve daha öteye gitmek için Gemlik'ten ayrıldığını öğrendim.

Öğleden sonra Bryony, Karaca-Ali'nin önüne demirlemeye gitti. Sahilde biri kadın olmak üzere 11 Türk cesedi bulduk. Birkaç saat önce tüfekler ve süngülerle öldürülmüşler ve muhtemelen uçurumun tepesinden atılmışlardı. İkisi hala nefes alıyordu. Bunlar gemiye taşınmış ve yaraları pansuman edildi.

16.30'da Tümen Karargahının, Küçük-Kumla'ya gitmek üzere heyet tarafından talep edilen atları gönderdiği Kumla İskelesine döndük. Heyet, köyü bomboş buldu. İnsanlar korku içinde evlerde saklanıyordu. Müttefik üniformalarını görünce kapılar açıldı, sokaklar gözden geçirildi. Bir saat sonra, Heyet iskeleye indiğinde, tüm köy, 1000'den fazla kişi, heyeti takip etti ve bütün gece boyunca projektörleriyle tepelerin çalılıklarını arayan Bryony'nin silahlarının koruması altında sahile yerleşti.

Heyet, hemen telsiz telgrafla İstanbul'daki Yüksek Komiserleri günün olayları hakkında bilgilendirdi ve Gemlik›teki 10. Yunan Fırkası Komutanı General Leonardopoulos'a, Küçük-Kumla köyünün nihai yıkımından sorumlu tutulacağını bildiren bir telgraf gönderdi.

16 Mayıs Pazartesi: Sabah sahildeki insanlarla görüşmeye devam ettik. İfadelerin özeti: bir ay boyunca sıkıntılı durum yaşanmaktadır. Geçen Perşembe, 50-60 Yunan askeri ve 40 silahlı Rum sivili Gemlik'ten gelmişler, 3 erkeği öldürüp bir kadını yaraladıktan sonra Karaca-Ali'ye gitmişlerdir. Dün Pazar sabahı, müfrezeler- yaklaşık yüz adam- Karaca-Ali'den gelmiş ve 8 veya 9 kişiyi öldürmüştür. Bu çete yanlarında Karaca-Ali'den kırk kadar kadını getirmiştir.

Sabah 10.00'da heyet köyün korunduğundan emin olmak için Küçük-Kumla'ya gitti ve iskeleye döndüklerinde, fırkanın üçüncü şube müdürünün sahildeki halkı köye davet etmekte ve orada muhafaza edileceklerine dair teminat vermekte olduğunu gördü. Sahilden kimse ayrılmadı.

Bryony daha sonra saat 3'te önceki günden beri yanan Kapaklı'ya hareket etti. Dumanlı harabeler arasında birkaç insan vardı. Diğerleri dağlara kaçmıştı. 4'ü kadın olmak üzere 8 ceset gömdük. Üçü bir iki hafta önce öldürülmüş gibiydi. Diğer 5 kişi önceki gün öldürülmüştü. Bir kadından hala kan akıyordu. Başka bir kadın yatakta öldürülmüştü. Cesetlerin vaziyetleri, olay yerinde, evlerinde öldürüldüklerini gösteriyordu. Bazıları da parçalanmıştı.

Hayatta kalanlar, katillerin Yunan askerleri olduğunu

söyledi. Yunan Kurmay, ifadelerine itiraz etti ve küçük bir kızı görünce "gerçeğin çocuk ağzından çıkacağını" söyleyerek kızın sorgulanmasını istedi. Çocuk sakince ve düzgün bir şekilde suçluların Yunan askerleri olduğunu söyledi.

Köyün çevresinde, birçok giysi, yatak takımı vb. eşyalar ya kaçan sakinler ya da yağmacılar tarafından terk edilmişti. Ayrıca, bir gün önce Karaca-Ali'de ve sonrasında Narlı'da olduğu gibi, burada da dörtte üçü boş bir yağ bidonu bulundu. Bir bahçede, birkaç aylık bir bebek terk edilmişti. Bir İtalyan askeri onu gemiye götürdü.

Heyetten, sakin bir yere tahliye edilmelerini isteyen hayatta kalanlara, dağda saklanan insanları uyarmaları ve ertesi gün Kumla İskelesine nakledilecekleri kumsalda toplanmaları söylendi. Dönüş yolunda Narlı'nın önünde durduk. Tamamen tahrip edilmiş köy hala yanıyordu. Terk edilmişti. Sadece şapkasında bir gül olan yaşlı bir Türk, yanan evinin yanındaki bir zeytin ağacının altına çömelmişti. Hiçbir şey bilmiyordu ve bize burada çok fazla olduğumuzu hissettirdi.

Akşam 6'da Koumla'ya döndük. Dünkü telsizimize İstanbul'un verdiği cevâbı akşam aldık. İngiliz Yüksek Komiseri, mültecilerin İstanbul'a taşınmasına karşıydı ve Heyetin, İstanbul'dan gönderilen müttefik subayların ve Kızılhaç'ın koruması altında Kumla'da bir toplama kampı düzenlemesini öneriyordu. Fikir mükemmeldi, ancak gerçekleşmesi zaman alırdı ve sahil ve yakılan köyler halkı, biz ayrıldıktan sonra onları bekleyen kadere terk edilemezdi. Kızılhaç'a telgraf çekmeyi teklif ettim. Askeri Heyet bunu memnuniyetle karşıladı ve aşağıdaki telsizi gönderdim:

"Kızılhaç, İstanbul. Karaca-Ali, Narlı, Kapaklı köyleri yakılmıştır. Bin kişilik Küçük-Kumla'nın dehşete düşmüş sakinleri sahilde toplanmışlardır. Bin beş yüz kişinin taşınmasına müsait bir gemiyi hemen gönderebilir misiniz? İstanbul'da barınma ve yemek sağlayabilir misiniz? Herhangi bir şey yapmadan önce İngiliz Yüksek Komiseri ile iletişim kurun."

17 Mayıs Salı günü, komisyon, 12, 13, 14 Mayıs'ta yarımadanın güney kesiminde keşif için gönderilen müfrezeye komuta eden 28. piyade alayından Teğmen Jean Costas ve Adjutant Papoultopoulos'un ifadelerini aldı. Bunların takip ettikleri güzergah ve yol saatleri, Kumla halkı ve yanan köyler tarafından sağlanan bilgilerle neredeyse tüm noktalarda uyuşmaktaydı. Teğmen Costas, köyleri askerlerinin ateşe vermiş olabileceğini kabul etti. Kendisi yapılan işlerin hesâbını vermek mecbûriyetinde kalacağını zannetmiyordu. Kumla İskelesi'nde silahlı 4 Türk'ü tutuklatıp kurşuna dizdirmişti.

Bryony, Fıstıklı ve Armutlu'ya giderken, vurulan 4 Türk'ün cesetlerini ayırmak için Yunan Teğmen, yaver ve İtalyan tercümanımızla ayrıldım. At sırtında bir saat yol aldıktan sonra Teğmenin yalnızca birinin kendisine ait olduğunu tanıdığı 7 ceset bulduk. Kendisine "Sadece tutuklama emri aldığınız halde neden onları öldürdünüz? ",diye sordum. "Çünkü ben böyle istedim." diye yanıtladı. Yunanlılar Gemlik'e ve biz de Kumla'nın İskelesine geri döndük. Dönüş yolunda 2 ceset daha bulduk.

Akşam saat 17.00 sıralarında, bir çocuk ve silahlı bir asker eşliğinde başından sonuna kadar silahlı Gemlikli Yorgo'yu kabul ettik. Kendisini takip eden askeri müfrezesi köyden biraz uzakta ağaçların altında gizlenmişti. Yorgo, Costas'ın keşif müfrezesine tüm hareketlerinde eşlik etmekten ve köyleri ateşe vermekten övünmekteydi. Kendisi Küçük-Kumla'ya gitmek için ayrılırken, sahildeki insanlardan 3 at çaldı. Akşam 6'da dönen askeri heyet, haydudun varlığını derhal Tümen Generaline bildirdi.

Bryony, geri dönüş sırasında, sabah dağlardan inen 200 mülteciyi getirmekte iken Kapaklı'da bırakılan iki mavnayı arkasına bağlayarak Gemlik'e getirdi.

18 Mayıs Çarşamba günü heyet, Gemlik'in Türk mahallesini ziyaret etti ve Hükümet Konağı'nda Türk mültecilerinin ifadelerini aldı. Akşam saat 21.00'de Kızılay vapuru İnebolu geldi ve Bryony projektörünün ışığında mültecileri sahilden bindirdi ve tam olarak saat 2'de ayrıldı. Herkesi alamadığından, ayrıca açlıktan ölme tehlikesi altında olan Gemlik'teki mültecilerin de tahliye edilmesi için Kızılay ile anlaşarak, İnebolu Vapuru ile Yüzbaşı›ya bir mektup gönderdim. Uluslararası Kızılhaç Komitesi›nin İstanbul'daki daimi delegesi Yüzbaşı G. Burnier'den, bize dün Hamburg'dan Kızılhaç bayrağı altında Novorossiisk'e gitmek üzere gelen Wygbert'i, tüm mültecileri tek seferde alabilecek kadar büyük olduğundan göndermesini rica ettim.

19 Mayıs Perşembe günü, General Leonardopoulos'un emriyle, bir irtibat subayı çete lideri Yorgo'yu gemimize getirdi ve bir gün önce içtiği şarabın etkisiyle böbürlenerek

konuştuğunu, gerçekte Kostas müfrezesine sadece rehber olarak seyahatlerinde eşlik ettiğini, köyleri ateşe verenlerin kendisinin ve bir subayın gördüğü Yalovalı Rum eşkiyalar olduğunu açıkladı.

Akşam 22.00'de İnebolu 2. Sefer için geldi. Kısa süre sonra diğer 3 Türk gemisi, Gayret, Galata ve Gelibolu da geldi. Kızılay ve Kaptan Burnier, bu gemileri göndermek için yetki almakta büyük zorluk çekmişlerdi, İngiliz Yüksek Komisyonu, mültecilerin İstanbul'a nakledilmesine çok karşıydı. Mürettebatı Alman olduğu için Wygbert'in gönderilmesine izin verilmemişti.

20 Mayıs Cuma, mültecilerin gemiye bindirilmesiyle geçti. General Leonardopoulos, askerlik çağındaki (20-40 yaşlarında) 145 erkeği gözaltına aldı; bunların isimlerini kaydettim. Ayrıca, ayrılmak isteyen Gemlik'in Türk sakinlerini de gözaltına aldı. Askerleri, Kızılay'ın halkı beslemek için getirdiği yiyeceklerin karaya çıkarılmasına karşı çıktı. General Franks'in tek elde edebildiği müsaade, Gemlik'teki Türk doktoruna bir kutu ilaç ve pansuman malzemesi teslim etmekti.

21 Mayıs Cuma-Cumartesi gecesi, İnebolu, Kumla halkının geri kalanını ve sığırlarını almak için üçüncü bir sefer yaptı. İstanbul'a taşınan toplam mülteci sayısı 2.602'ye ulaşmıştı ve şu şekilde ayrılmaktaydı:

Kumla ve civarındaki sahil mültecileri

Sefer İnebolu.....820 kişi
Sefer İnebolu.....350 kişi
Sefer İnebolu.....250 kişi
1.420 kişi

Gemlik mültecileri

Gayret ile .....250 kişi
Galata ile.....312 kişi
Gelibolu ile .....620 kişi
1.118 kişi

Geceyi Tuzla'nın (İzmit Körfezi›nin kuzey kıyısı) önünde geçirdikten ve İstanbul'dan gelecek talimatları bekledikten sonra, Heyet, Cumartesi sabahı yarımadanın kuzey kıyısındaki Yalova'ya hareket etti ve orada Hükümet Konağı'nda Rum ve Türk şikayetçilerini dinledi. Bölge, 3. Yunan Fırkası'nın orada bulunduğu 15 Nisan'a kadar sessiz, o tarihten beri derin bir sıkıntı içindeydi. Yüzbaşı Papagrigorioıı'nın gelişinden itibaren yangınlar ve katliamlar birbirini izlemişti. 16 köy yakılmıştı, bunlardan hayatta kalanlardan çok azı Yalova'ya ve hala mevcut olan Samanlı ve Ak-Köye sığınmıştı. Nüfusun geri kalanı, yaklaşık 6.000 kişi ortadan kaybolmuştu.

Daha fazla sayıda mülteciyi tahliye etme yetkisi olmayan Heyet, Yalova'daki soruşturmasını daha da ileri götürmedi. Öğleden sonra Yalova'nın batısında, eskiden Türk olan, şimdi tamamen Rumların oturduğu Çinarcık'ı ziyaret etti. Sonra Engürü ve oradan Yunan askerleri eşliğinde, tamamen yanmış ve terk edilmiş olan, Kocadere-i Bala ve Zir köylerine gitti ve burada sadece birkaç insan ve hayvan kemiği bulundu. 22 Mayıs Pazar sabahı Heyet, soruşturmasının tamamlandığını düşünerek İstanbul'a döndü.

24 Mayıs Salı günü, Müttefiklerin Yüksek Komiserleri, Heyetin talebi üzerine, Yalova halkını tahliye etmeye karar verdi. Kızılay oraya Müttefikler arası koruma komisyonu ile eşlik ettiğim Gül-Nihal adlı bir vapur gönderdi. Heyet, Yüzbaşı Lucas (Fransa), Teğmen Holland (Büyük Britanya), Teğmen Bonaccorsi (İtalya), artı İngilizce tercüman ve bir polisten oluşmaktaydı. Ayrıca bizimle birlikte Londra Üniversitesi profesörlerinden Manchester Guardian muhabiri ve Yunan Ordusunun Başkomutanı General Papoulas'tan bütün cephede dolaşma iznine sahip olan ve 5 aydır ülkede eşiyle birlikte bulunan A.J. Toynbee ve eşi de geldi. Bu ikinci gezi, sadece iki gün sürmesine rağmen, ilkinden daha olaylı geçti. Olayların ayrıntılarına burada giremem. Sadece iki gerçeğe işaret edeceğim:

Hayatta kalan iki köyden biri olan Ak-Köy'de Heyet, on gün önce bir mahallenin tamamen yağmalandığını gördü. Buradaki evlerin kapıları zorlanmış, pençeleri kırılmış, evlerin içleri tamamen boş ve evlerin yakınında hala taze 60 kişinin cesetleri olan taze mezarlar mevcuttu. Bunlardan 49'unun adını yazabildik. Köyden iki cesur çocuk, uzaktan Rum köy bekçileri ve muhafızımız olan askerler tarafından gözlem altında olmalarına rağmen, Heyeti gezdirmekteydiler. Bunlardan biri ailesiyle birlikte gemiye alındı. Diğeri, bir an için bir Rum tarafından kenara çekildi ve polisimizin

araştırmasına rağmen izini bulamadık.

İstanbul'dan ayrılırken, Yalova bölgesindeki tüm Türk sakinleri ve mültecileri almamız konusunda hemfikir kalınmıştı. Yüzbaşı Papagrigoriou, bölgede hiç Türk mülteci olmadığını iddia ettikten sonra, Tümenden sadece mültecilerin gemiye binmesine izin verilmesi için resmi talimat aldığını açıkladı. Gemlik›teki General Leonardopoulos›tan telgrafla teyit istedik. Yüzbaşı onaylayan bir cevap aldı. Ertesi gün, talimatlar daha da kısıtlanarak sadece 6 yakılan köyden mültecileri almamıza müsaade edildi. Yunan Yüzbaşı, Yalova'ya sığınan bu köylerin halkının ifadelerine rağmen, başka yakılmış köyler olduğunu uzun süre inatla inkar ettikten sonra, gerçeği kabul etmeye mecbur oldu. Ancak erkeklerinin Karamürsel bölgesinde Kemalist güçlere katılmak için Yunan hatlarını geçtikleri bahanesiyle Yortan, Kirazlı ve Gacık'tan kadınların ve çocukların gitmesini kesinlikle kabul etmedi. Sahilde, disiplinsiz askerler, çok sayıda haydut ve çete lideri ile İstanbul'dan gönderilen bir Rum papazı tarafından hararetlendirilen Rum ve Ermeni sivil kalabalığının ortasında mültecileri ayırmak, acı verici, uzun ve zahmetli bir mücadeleydi. Mültecileri tek tek çıkarmak zorunda kaldık. Sahilde bırakmak zorunda kaldığımız 200 kişiden sadece 140'ının adını yazabildik.

Gül-Nihal, 25 Mayıs Çarşamba akşamı saat 20.00'de, gemide 333 mülteciyle Yalova'dan ayrıldı ve İstanbul'a tahliye edilen toplam mülteci sayısı 1.250'si çocuk olmak üzere 2.935'e ulaştı.

Kalanlar:
Yalova: 45'i memur olmak üzere yaklaşık 400 Müslüman ile 100 kadar yabancı ve muhacir,
Samanlı:157 yerli ve muhacir,
Akköy: 333 yerli ve muhacir.

İstanbul'a döndüğümüzde, Yunan Yüksek Komiseri, Bay Toynbee tarafından İzmir'deki genel karargâha, bölgede işlenen mezalimleri ve karşılaştığımız güçlükleri bildirmek için gönderilen telgrafa istinaden, General Papoulas tarafından bölgedeki tüm Türk sakinlerin ve mültecilerin tahliyesine izin verildiğini doğruladı.

30 Mayıs'ta İstanbul'dan ayrıldığımda, İstanbul'daki üç Müttefik Yüksek Komiserinin o günkü toplantılarında, Samanlı-Dağ'ın Müslüman nüfusunun tamamen tahliye edilmesi gereği üzerinde Yunan Yüksek Komiseri ile anlaştıkları ve onay aldıkları bilgisi Kızılhaç'a, verilmişti. 24 Haziran'da Kızılhaç'tan Uluslararası Heyete, yarımadanın tahliyesinin tamamlandığını ve orada yalnızca Yunan Komutanlığı tarafından tutulan askeri yaştaki sağlıklı erkeklerin kaldığı bildirildi.

EK II

Bursa Merkez ve Kazalarında Yunanlılar Tarafından Tamamen veya Kısmen Yakılan Şehir, Karye ve Çiftlikler

Bursa Merkez ve Kazalarında Yunanlılar Tarafından Tamamen veya Kısmen Yakılan Şehir, Karye ve Çiftlikler:

ADET	İSMİ	Kısmen veya tamamen muhterik olub olmadığı	Müslim ve gayri Müslim olduğu
1	Bursa	Kısmen	Müslim ve Hiristiyan
2	Köprübaşı	Tamamen	Müslim
3	Fidyekızık	Tamamen	Müslim
4	Akçaköy(Ova)	Tamamen	Müslim
5	Tepecik	Tamamen	Hiristiyan
6	Süleköy	Tamamen	Müslim
7	Dürdane	Kısmen	Müslim
8	Biladıyunus	Kısmen	Müslim
9	Karaman	Tamamen	Hiristiyan
10	İhsaniye	Tamamen	Müslim
11	Çongara	Kısmen	Müslim
12	Odunluk	Tamamen	Müslim
13	Beşevler	Tamamen	Müslim
14	Ertuğrul	Tamamen	Müslim
15	Miralay Çiftliği	Tamamen	Müslim
16	Paşa Çiftliği	Kısmen	Müslim
17	Dubi	Tamamen	Müslim
18	Filador	Tamamen	Hiristiyan
19	Mashara Hasan	Tamamen	Müslim
20	Ahmed Bey	Tamamen	Müslim
21	Göynüklü	Kısmen	Müslim
22	Bademli	Tamamen	Müslim
23	İnesi(Özlüce)	Kısmen	Müslim ve Hiristiyan
24	Doğanköy	Kısmen	Müslim
25	Geçit	Kısmen	Müslim
26	Sülüklü	Tamamen	Müslim
27	Tansan	Kısmen	Hıristiyan
28	Görükle	Kısmen	Hıristiyan
29	Zirafta	Kısmen	Müslim
30	Anahor	Kısmen	Müslim ve Hiristiyan
31	Badırga	Tamamen	Müslim
32	Yaylacık	Kısmen	Müslim ve Hiristiyan
33	Tahtalı	Kısmen	Müslim ve Hiristiyan

34	Runguş	Tamamen	Müslim
35	Hasanköy	Kısmen	Müslim
36	Hamamlıkızık	Tamamen	Müslim
37	Gölcük	Kısmen	Müslim
38	Ayazma(Soğuksu)	Kısmen	Müslim
39	Bağçedere	Tamamen	Müslim
40	Gözede	Kısmen tahrip	Müslim
41	Ümitalanı	Kısmen tahrip	Müslim
42	Şadan	Kısmen tahrip	Müslim
43	Aksu	Kısmen tahrip	Müslim
44	Akçaköy(Dağ)	Tamamen	Müslim
45	Ziraat Mektebi	Tamamen	Müslim

Mudanya Kazası

Aded	İsim	Kısmen veya tamamen muhterik olup olmadığı	Müslim ve gayr-i Müslim olduğu	
1	Çekrice	Kısmen	Müslim	
2	Balabancak	Kısmen	Müslim	
3	Yörükali	Kısmen	Müslim	
4	Frenkli	Kısmen	Müslim	
5	Altıntaş	Kısmen	Müslim	
6	Burgaz	Tamamen	Müslim	Hıristiyan
7	Eşkel	Kısmen	Müslim	
8	Yalıçiflik	Tamamen	Müslim	Hıristiyan
9	Mahmudiye (Söğütpınarı)	Kısmen	Müslim	

Gemlik Kazası

Aded	İsim	Kısmen veya tamamen muhterik olup olmadığı	Müslim ve gayr-i Müslim olduğu	
1	Yukarı Büyük Beyli	Tamamen	Hıristiyan	
2	Aşağı Küçük Beyli	Kısmen	Hıristiyan	
3	Umurbey	Kısmen	Müslim	
4	Hamidiye	Tamamen	Müslim	

5	Engüricek	Tamamen	Müslim	
6	Kurşunlu	Tamamen	Müslim /Hıristiyan	Hıristiyan
7	Kumla-i sagir	Tamamen	Müslim	
8	Haydar Oba	Tamamen	Müslim	Hıristiyan
9	Kumla-i kebir	Tamamen	Müslim	
10	Karacaali	Tamamen	Müslim	
11	Narlı	Tamamen	Müslim	
12	Selimiye	Kısmen	Müslim	
13	Lütfiye	Tamamen	Müslim	
14	Sultaniye-i kebir	Kısmen	Müslim	
1 5	Arnabut	Tamamen	Hıristiyan	
16	Kapaklı	Kısmen	Müslim	
17	Hayriye	Tamamen	Müslim	
18	Sultaniye-i kebir	Kısmen	Müslim	
19	İhsaniye	Tamamen	Müslim	
20	Mecidiye	Kısmen	Müslim	

Karacabey Kazası

Aded	İsim	Kısmen veya tamamen muhterik olup olmadığı	Müslim ve gayr-i Müslim olduğu	
1	Karacabay Kazası	Tamamen	Müslim / Hiristiyan	
2	Okçu Gölü Karyesi	Tamamen	Müslim	
3	Dağkadı Karyesi	Tamam	Müslim	
4	Mahbubeler Karyesi	Kısmen	Müslim	
5	Karasu Karyesi	Kısmen	Müslim	
6	Doğla Karyesi	Kısmen	Müslim	
7	Kızıllar Karyesi	Tamamen	Müslim	
8	Orhaniye Karyesi	Tamamen	Müslim	
9	Hacetpınarı Karyesi	Tamamen	Müslim	
10	Şahin Karyesi	Tamamen	Müslim	
11	Hotanlı Karyesi	Tamamen	Müslim	
12	Taşlık Karyesi	Kısmen	Müslim	
13	Mâkari Karyesi	Kısmen	Müslim	
14	Arız Karyesi	Kısmen	Müslim / Hiristiyan	

15	Seyran Karyesi	Kısmen	Müslim / Hiristiyan	
16	Kırmikir Karyesi	Kısmen	Müslim / Hiristiyan	
17	Uluâbad(Ulubat) Karyesi	Tamamen	Müslim / Hiristiyan	
18	Karaağaçkebîr Karyesi	Kısmen	Hıristiyan	
19	Başköy Karyesi	Tamamen	Hıristiyan	
20	Karacoba Karyesi	Tamamen	Hıristiyan	
21	Çatalağıl Karyesi	Tamamen	Hıristiyan	
22	İkizce Karyesi	Tamamen	Hıristiyan	
23	Kemeryent Karyesi	Tamamen	Hıristiyan	
24	Subaşı Karyesi	Kısmen	Hıristiyan	
25	Karaköy Çiftliği	Kısmen	Müslim	
26	Hacıköy Çiftliği	Tamamen	Müslim	
27	Çamandıra Çiftliği	Kısmen	Müslim	
28	Eminağa Çiftliği	Tamamen	Müslim	
29	Yunusağa Çiftliği	Tamamen	Müslim	

Kirmastı (Mustafakemalpaşa) Kazası

Aded	İsim	Kısmen veya tamamen muhterik olup olmadığı	Müslim ve gayr-i Müslim olduğu	
1	Dallımezarlık	Kısmen	Müslim	
2	Paşalar Yeni Mahalle	Kısmen	Müslim	
3	Paşalar Atik	Kısmen	Müslim	
4	Temurdere	Kısmen	Müslim	
5	Kosva	Kısmen	Müslim	
6	Koşuboğazı	Kısmen	Müslim	
7	Taşköprü	Kısmen	Müslim	
8	Yumurcaklı	Kısmen	Müslim	
9	Karapınar	Kısmen	Müslim	

Orhangazi Kazası

Aded	İsim	Kısmen veya tamamen muhterik olup olmadığı	Müslim ve gayr-i Müslim olduğu	
2	Keramet Karyesi	Kısmen	Hıristiyan	
3	Osmaniye Karyesi	Tamamen	Müslim	
4	Vefa Karyesi	Tamamen	Müslim	
5	Refahiye Karyesi	Tamamen	Müslim	
6	Çakırlar Karyesi	Tamamen	Müslim	
7	Üreğil Karyesi	Tamamen	Müslim	
8	Yeniköy Karyesi	Tamamen	Müslim ve Hıristiyan	
9	Ortaköy Karyesi	Tamamen	Hıristiyan	
10	Cihanköy Karyesi	Tamamen	Müslim	
11	Çengiler Karyesi	Tamamen	Hıristiyan	
12	Beşpınar Karyesi	Tamamen	Müslim	
13	Reşadiye Karyesi	Tamamen	Müslim	
14	Esadiye Karyesi	Tamamen	Müslim	
15	Hamza Ali Karyesi	Tamamen	Müslim	
16	Çeltikçi Karyesi	Tamamen	Müslim	
17	Gedelek Karyesi	Tamamen	Müslim	
18	Fındıklı Karyesi	Tamamen	Müslim	
19	Mamure(Gölyaka) Karyesi	Tamamen	Müslim	
20	Dutluca Karyesi	Tamamen	Müslim	
21	Sölöz Müslim Karyesi	Kısmen	Müslim	
22	Heceler Karyesi	Kısmen	Müslim	
23	Narlıca Karyesi	Kısmen	Müslim	
24	Subaşı Karyesi	Kısmen	Hıristiyan	
25	Karaköy Çiftliği	Kısmen	Müslim	
26	Hacıköy Çiftliği	Tamamen	Müslim	
27	Çamandıra Çiftliği	Kısmen	Müslim	
28	Eminağa Çiftliği	Tamamen	Müslim	
29	Yunusağa Çiftliği	Tamamen	Müslim	

Orhaneli Kazası

Aded	İsim	Kısmen veya tamamen muhterik olup olmadığı	Müslim ve gayr-i Müslim olduğu	
1	Beğçe Kasabası	Kısmen	Müslim	
2	Çöreler Karyesi	Kısmen	Müslim	
3	Deliballılar Kar.	Kısmen	Müslim	
4	Çatak Karyesi	Kısmen	Müslim	
5	Akalan Karyesi	Kısmen	Müslim	
6	Danişmend Atik K.	Kısmen	Müslim	
7	Karaoğlanlar Kar.	Kısmen	Müslim	
8	Harmancık Nahiyesi Merkezi Çardı Kasabası	Kısmen	Müslim	
9	Kepekdere Karyesi	Kısmen	Müslim	
10	Bektemurlar (Bekdemirler)Karyesi	Kısmen	Müslim	
11	Balat Danişmend Karyesi	Kısmen	Müslim	
12	Kozluca Karyesi	Kısmen	Müslim	
13	Koçmanlar Karyesi	Kısmen	Müslim	
14	İsan Karyesi	Kısmen	Müslim	
15	Issızviran Karyesi	Kısmen	Müslim	
16	Gedikviran Karyesi	Kısmen	Müslim	

Emval-İ Menkule ve Gayrı Menkuleye ve Müessesâha Vâki Tahribat

Bursa Merkez

Mahallat	Eşhas Emval-i Manku-lesi Lira	Eşhas Emval-i Gayri Mankulesi 0 Lra	Muvassasat Resmiye ve Diniye Haşaratı Lira
Abdal	64.678	58.360	284.877
Alacahırka	6.925	1.318	500
Alacamescid	31 .793	5.990	0
Altıparmak	7.610	1 .200	1 .500
İbrahimpaşa	49.816	31.500	0
İbn Bezzâz	5.777	800	0
Ebu îshak	10.378	0	0
Ebu Şahme	15.360	21 .000	2.500
İclâliye	10.700	10.000	150
Ahmet Paşa Fenari	15.802	0	0
Ahmetbey	1 .000	9.200	132.000
Ahmed Da'i	10.586	2.000	0
İshâk Şah	7.860	12.000	800
Eşrefiler	5.032	0	6.500

1

Bursa hükümet devâirinin zararları bu mahalleye idhalen kayd edilmiş olub müfredatı ber-vech-i zırdir:			
Lira		Lira	
535	Encümen-i Vilayet	13.570	Bursa Ziraat Bankası
448	Meclis-i İdare	0	Dûyun-u Umumiye
100	Makam-ı Vilayet ve Tahrirat Kalemi	50	Evkâf İdaresi
577	Defterdarlık	526	Nafi'a
200	Evrâk Kalemi	550	Ma'arif İdaresi
10.721	Polis Dairesi ve Karakollar	1.000	Nüfus
1.012	Jandarma	5.562	Muhasebe-i Hususiye
1 52	Sıhhiye	14.470	Posta ve Telgraf
30.500	Ziraat dairesi ve Çekirge ve sait İmhasiyei	200.000	Muhterik Bursa Ziraat Mektebi bina ve Alanı
20	Baytar İdaresi	284.877	

Estabıl Bayezıd Paşa	950	730	730
Elmalık	14.935	25.800	0
Elvanbey	89.370	0	0
Umurbey	85.000	60.900	30.000
İntizam	5.365	0	0
Üç Kuzular	965	0	0
Orhangazi	1.352	100	0
İki kapılı Mescıd	2.315	0	0
İncirli	1 .098	600	0
Babazakir	12.555	20	20
Babadağ	5.777	0	0
Bab-ı Siccin	3.045	1 .000	1.600
Bab-ı Zemin	33.561	14.400	0
Başçı İbrahim Bey Ma'Çardak	3.264	6.800	0
Balık Pazarı	0	0	0
Bahadır Ağa	18.010	0	0
Bedreddin	1.076	0	0
Bilecik	4.301	6.900	0
Pazar Esb	2.421	0	0
Paşa	10.680	0	0
Piremir	14.785	0	40.300
Tatarlar	13.590	10.600	0
Tahtalı	2.575	0	0
Tefsir Havan	9.556	0	0
Tekye Mescid	15.593	0	55.000
Timurtaş	26.480	0	1.000
Camii Kale	5.206	900	19.800
Çerağ Bey	4.242	0	0
Çırpan	32.803	5.060	0
Çukur	7.895	1 .500	200
Çelebi Sultan	3.869	2.088	1 .435
Çoban Bey	675	0	0
Hacı İskender	9.980	4.500	50.000
Hacı İlyas	2.030	6.000	0
Hacı Baba	9.324	12.305	5.000

Hacı Sevinç	1.030	13.350	0
Hacı Sevindik	46.560	17.300	0

2 Mezkûr mahalle Rum kilise ve hanelerini ihtiva etmekte olup Yunanlıların firarları günü akşamı son firari Yunan askerleri tarafından ateşlenmiş ve mezkur mahalle de alettahmin 20 hane, bir büyük kilise, bir polis karakolu, 4 meyhane, 15 dükkan muhterik olmuştur. Bunların kıymetleri tesbit edilemediği ve ekser mebanide Rumlara aid olduğu içun cedvele idhal edilememiştir.

Hacı Seyfeddin	8.500	7.800	0
Hacı Yakub	10.115	1.400	0
Hacılar	48.012	26.850	4.675
Hazret Üftade	3.150	0	0
Hazret Emir	20.816	5.747	0
Hıdırlık	1.884	1.225	0
Hamzabey	2.200	26.880	1.500
Hüdavendigâr	172.021	0	0
Hoca Cafer	3.880	1.000	500
Hoca Hasan	31.722	0	0
Hoca Tabib	2.075	11.575	0
Hoca Taşkın	2.200	19.123	0
Hoca Alizade	2.700	1.700	4.850
Hoca Menteş	1.330	0	0
Hoca Yunus	8.918	1.750	0
Hoşkadem Makramevi	0	290	0
HayreddinPaşa	45.340	4.000	0
Hayriye	340	0	200
Daye Hatun	13.194	1.750	15
Davut Dede	2.670	1.010	5.250
Davut Kadı	342	0	0
Duhter Şerif	20.661	26.300	0
Rusçuk	6.301	1.035	0
Reyhan Paşa	675	4.444	5.000
Zeyniler	8.475	2.660	0
Serpınar	6.910	1.525	0
Sadfakih	5.885	4.080	10

Sultan Alaeddin	6.010	6.000	0
Selçuk Hatun	44.890	20.000	10.000
Selimzade	14.008	50	0
Selimiye	3.205	0	0
Simidçi	5.268	0	0
Süzenkefen	5.830	0	0
Sivasiler	4.450	0	0
Şerafeddin Paşa	2.650	7.900	0
Şükraniye	7.022	9.540	0
Şekerhoca	273.740	343 000	1 .900
Şehabettin Paşa	2.697	0	0
Şehreküstü	58.917	53.630	10.000
Şeyh Paşa	4.321	3.000	0
Şeyh Sabit	3.446	1 .500	0
Şeyh Hamit	1 .355	0	0
Şeyh Şible	11.381	10.790	0
Sarı Abdah	380	2.050	0
Sağrıcı Sungur	69.512	1 .700	0
Darbhane	30.611	58.477	0
Tuz pazarı	1.019	500	0
Doğan bey	13.125	5.000	0
Arablar	16.477	8.000	220
Arap Mehmed	43.210	1 48	0
Azabbey	6.520	300	2.900
Attar Hüsam	0	780	0
Ali Paşa	16.059	4.292	0
İmaretiisabey	13.750	8.150	0
İsabey Fenari	8.793	2.200	100
Gazi Aktimur	51.265	76.835	13.797
Feyzah Paşa	31 6	153	0
Filibos	5.520	0	0
Kadriye	3.583	2.000	4.015
Kadem Eri	0	1.190	0
Kara Ağaç	172.090	10.500	2.000
Kara Şeyh	7.250	7.500	0
Kara Abdurrezzak	4.982	20	0

Karakadı	11.342	900	100
Kasabhüseyin	1.079	3.000	0
Kale-iumurbey	8.259	1.350	0
Kanberler	1.430	0	0
Kavaklı	16.874	3.705	0
Kocanaib	78.800	59.050	800
Kayabaşı	43.823	34.250	0
Kızyakub	15.970	1.000	0
Kayan	2.812	45.000	0
Kepezler	6.630	0	0
Kiremidçi	1.650	6.871	0
Küsreciler	3.313	4.130	0
Kirişcikızı	9.600	1.820	0
Meclidi	31.835	0	0
Mecnundede	4.780	6.130	1.630
Mecidiye	14.120	0	0
Mehmedkaramani	0	967	0
Muradiye	264.209	138.460	9.900
Merkebci	1.048	3.440	100
Mesudmakramavi	3.640	3.440	100
Maksem	2.142	4.401	0
Mollaarab	10.605	0	0
Mollafenari	2.717	1.000	0
Mollagürani	10.700	1.400	0
Manastır	17.070	29.082	8.035
Mantıcı	18.923	3.626	0
Meydancık	29.745	40.000	0
Narlı	8.471	0	0
Nakkaşalipaşa	5.760	5.000	0
Namazgah	13.260	12.540	0
Veziri	6.435	0	0
Vefikiye	2.034	210	0
Veledienbiya	38.540	24.890	0
Veledibevvab	2.850	8.600	1.600
Veledihabib	2.292	1 .550	100
Velediharir	0	16.400	0

Veledihelvai	562	0	0
Veledisaray	45.653	500	1.000
Veledikurt ve Horat	12.050	50	5.000
Veledigazzâz	38.010	119.000	105.770
Veledimîzân	0	500	8.504
Veledinalband	135.443	6. 850	0
Veledivezir	2.299	27.370	0
Veledişemseddin	20672	15.771	16.040
Velediyaniç	6.900	12.800	0
Yahşibey	1.180	8.957	12.000
Yenibezzaz	2.440	8.760	0
Yiğid Cedid- Yiğid Köhne	6.428	0	0
Yenimahalle	12.778	0	0
Yıldırım	59.879	0	1.735
NÜFUS BURSA HASAR YEKUNU	3.169.501	1.849.281	873.168

3 Bu Mahallede Hoca İlyas zade Mektebinin ikibin lira hasarât-ı dahildir.

Bursa Merkez ve Kazalarında Toplam Hasar

Eşhas Emval-i Menkule Zaraları Lira	Eşhas Emval-i Gayrı Menkule Zararları Lira	Müessesât-ı Resmîye ve Diniye Zararları Lira
3.169.501	1.849.281	**873.168 Nüfus Bursa**
1.504.455	3.011.160	**2.053.340 Kurası**
4.673.956	4.860.441	**2.926.508 Merkez Kazası Yekûnu**

KAYNAKÇA

Gazeteler

Akşam

Cumhuriyet

Hâkimiyet-i Milliye

Kurun

Milliyet

Minneapolis Tidende

New York Times

Renin

Son Telgraf

Tan

Tevhidi Efkâr

Vakit

Vatan

Yeni Şark

Arşivler

Bursa Gazeteciler Cemiyeti Arşivi

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

ELIA Arşivi

Sofoklis Venizelos Arşivi

Uluslararası Kızılhaç Arşivi

Bursa Kent Müzesi Arşivi

İBB Atatürk Kitaplığı

Resmi Yayınlar

Accounts&Papers. Report by Mr. Sandison, British Consul at Broussa, on the Trade of Consulate.

Bursa Vilayeti Sâlnâmesi, Vilayet Matbaası, Bursa, 1927.

Bursa 1934 İl Yıllığı, Hz. Sedat (Ataman), Bursa Vilayet Matbaası.

Bursa 1967 İl Yıllığı, İstanbul, 1967.

Bursa Köy Belleteni, Bursa İl Basımevi, 1939.

DİE, *1927 Tarım Sayımı*, Ankara, 1970.

DİE, *28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül III, Usuller, Kanun ve Talimatnameler, Neticelerin Tahlili*, Ankara, 1929.

DİE, *1928 İl Yıllığı*, İstanbul, 1928.

DİE, *1929 İstatistik Yıllığı*, Ankara, 1929.

DİE, *1930 İstatistik Yıllığı,* Ankara, 1931.

DİE, *Tarla Mahsulleri İstatistiği 1940-42*, Ankara, 1944.

DİE, *20 İlkteşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı, Bursa Vilayeti, Kat'i ve Mufassal Neticeleri*, Ankara, 1937.

DİE, *2002 Türkiye İstatistik Yıllığı*, Ankara, 2003.

DİE, *Maarif İstatistiği 1938-1939*, Ankara, 1942.

DİE, *Meyve İstatistiği 1938-42*, Ankara, 1944.

DİE, *Osmanlı Sanayii 1913, 1925 Yılları Sanayi İstatistiki*, Tarihi İstatistikler Dizisi, Cilt 4, Haz: Gündüz Ökçün, Ankara, 2003.

DİE, *Tarım İstatistikleri 1934-37,* Ankara, 1939.

DİE, *Zirai Bünye ve İstihsal 1934-1950*, Ankara, 1951.

DİE, *Zeytincilik İstatistiği 1936-1942*, Ankara, 1943.

Hüdavendigâr Vilayeti Sâlnâmesi 1324, Vilayet Matbaası, Bursa, 1906.

Hüdavendigâr Vilayeti Sâlnâmesi 1325, Vilayet Matbaası, Bursa, 1907.

TBMM Albümü 1920-2010, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları No: 1, Ankara, 2010.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, C 2, 10.07.1336.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, C 3, 09.08.1336.

Ticari ve İktisadi Bursa Vilayeti Rehberi, İstanbul, 1926.

Abacı, Zeynep Dörtok. "II. Abdülhamid Döneminde Bursa'nın Mekânsal ve Kültürel Dönüşümü", *Bursa Günlüğü*, Haziran, 2018.

Aegeanews. "San simera! 3/11/19 Epetiako simioma eis mnimi tou Sofokli El. Venizelou me aformi tin gennisi tou stis 3 Noemvriou to 1894", 3 Kasım 2019, Erişim Tarihi: 21.09.2024. https://aegeanews.gr/

news/fimes/298928/san-simera-3-11-19-epeteiako-simeioma-eis-mnimi-tou-sofokli-el-venizelou-aformi-tin-gennisi-tou-stis-3-noemvriou-1894/.

Afetinan, Ayşe. ***Atatürk'ten Mektuplar***, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989

Ahmed Ihsan. ***Atrocıtés Grecques Enturquıe***, Constantinople, 1921.

Akçiçek, Eren ve Mehmet Karayaman. ***Atatürk'ün Türk Ocakları'nı Ziyaretleri ve Yaptığı Konuşmalar,*** Türk Ocakları Yay., Ankara, 2008.

Akkılıç Yılmaz. ***Atatürk ve Bursa,*** BURDEF Yay., Bursa, 1999.

Akkılıç, Yılmaz. ***Kurtuluş Savaşı'nda Bursa Birinci Kitap/Mondros'tan İşgale***, Akkılıç Kütüphanesi Yay., Bursa, 2008.

Akkılıç, Yılmaz. ***Kurtuluş Savaşı'nda Bursa İkinci Kitap/İşgalden Kurtuluşa,*** Akkılıç Kütüphanesi Yay., Bursa, 2008.

Akkuş, Turgay. "Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Bursa Kent Tarihinde Gayri Müslimler", Dokuz Eylül Üniversitesi AİİT Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir, 2008.

Aktar, Ayhan. "Bursa'da Devlet ve Ekonomi", ***Bir Masaldı Bursa***, Haz. Engin Yenal, YKY, İstanbul, 1996.

Akün, Ömer Faruk. "Ahmed Vefik Paşa", ***TDV İslâm Ansiklopedisi,*** https://islamansiklopedisi.org.tr/ahmed-vefik-pasa (26.01.2025).

Arıkan, Zeki. "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Bursa", ***Toplumsal Tarih***, S.94, Ekim 2001.Aşkun, Vehbi Cem. ***Sivas Kongresi***, İnkılâp ve Aka Kitabevleri Koll. Şti, İstanbul, 1963.

Asan, Hakan. "II. Abdülhamit Dönemi Osmanlı Mahallî Fuarcılığı Bağlamında 1906 Bursa Sergisi", ***Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*** 8, sy. 2, 2021.

Ataş, Musa. "Atatürk ve Gençlik", ***Uludağ***, S.19, Kasım 1938.

Ataş, Musa. "Cumhuriyet Yıllarında Zaman ve Vasıtanın Rolü ve Turizm", ***Uludağ***, S. 20, Şubat 1939.

Atatürk, Mustafa Kemal. ***Nutuk 1919-1927***, Yay. Haz.: Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2011,

Atatürk, Mustafa Kemal. ***Nutuk -Vesikalar,*** 4. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yay.,Ankara, 2019,

Aycan, Ahmet Tevfik. "Cumhuriyette İdari ve Adli İnkılap", ***Uludağ***, S.18, Ekim 1938.

Aydemir, Şevket Süreyya. ***Tek Adam Mustafa Kemal, Cilt II***, 17. Basım, Remzi Kitabevi, Ekim 2001.

Babaoğlu, Resul. "Muharebeden Diplomasiye: Lozan Konferansı'nda Türk Delegasyon Heyetinin Karşılaştığı Zorluklar" ***Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi***, C. 35, S.99, 2019.

Banoğlu, Ahmet Niyazi. ***Atatürk'ün İstanbul'daki Hayatı I***, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1973.

Baskıcı, Murat. "Osmanlı Tarımında Makineleşme: 1870-1914" ***Ankara Üniversitesi SBF Dergisi***, 58, sy. 01 Ocak 2003.

Bayram, Nuran. "1837-1923 Sürecinde Bursa'da İpekçilik Sektörünün Sosyo-Ekonomik Analizi", ***U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi***, Yıl: 14, Sayı: 24, 2013/1.Bilmiş, Hüseyin Gürsel.

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Bursa'da Mimarlık Ortamı, Akkılıç Kütüphanesi Yay., Bursa, 2021.

Berke, Hidayet. "Atam", *Uludağ*, S.19, Kasım 1938.

Bilgin, Elif Acar ve Özlem Köprülü Bağbancı, "19. Yüzyıl Endüstri Mirası Örneği Olarak Tirilye'de Bir Zeytinyağı Fabrikası", *Tüba-Ked*, 13/2015.

Bursa Ansiklopedisi, haz. Yılmaz Akkılıç, BURDEF Yay., Bursa, 2002.

Bursa Coğrafyası. haz. M. Fatih Birgül, Levent Ali Çanaklı, Yeşil Şehir Kitaplığı:7, Bursa İl Özel İdaresi Yay., Ankara, 2009.

"Bursa'nın İstirdadına Ait Hatırat". *Bursa Vilayeti Sâlnâmesi*, Bursa Vilayet Matbaası, 1927.

Bursa'nın Köklü Eğitim Kurumları Bursa Erkek Lisesi, Ed. Aziz Elbas, Bursa Kültür A.Ş., İstanbul, 2011.

Bursa'nın Köklü Eğitim Kurumları Bursa Kız Lisesi. ed. Aysun Dönmez, Bursa Kültür A.Ş., İstanbul, 2012.

Bursa'nın Köklü Eğitim Kurumları Necatibey Meslek Lisesi. Bursa Kültür A.Ş., İstanbul, 2012.

Bursa'nın Tarihi Mahalleleri IV Emirsultan, Karamazak, Musababa, Piremir, Teferrüç. ed. Aziz Elbas, Bursa Kültür A.Ş., Bursa, 2017.

Bursa Ticaret ve Sanayi Odası, 10 Yıl İçinde. Hilal Matbaası, İstanbul, 1933.

Cebesoy, Ali Fuat. *Millî Mücadele Hatıraları*, Vatan Neşriyat, İstanbul, 1953.

Clark, Edward. *The Emergence of Textile Manufacturing Entrepreneurs in Turkey, 1804-1968,* PhD diss., Princeton University, 1969.

Çelebi, Mevlüt. "Millî Mücadele'de İtalyan İşgalleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Yıl 1993, Cilt 9, Sayı 26.

Çiftçi, Cafer. *Bursa'da İpekçilik (1837-1990),* Bursa Büyükşehir Belediyesi Yay., Bursa, 2017.

Çiftçi, Cafer. "1837-1908 Sürecinde Bursa'da Koza Üreticiliği ve İpekli Dokumacılık Sektörü", *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 14, Sayı: 24, 2013/1.

Dafnis, Grigorios. *Sofoklis Eleftheriou Venizelos* (1894-1964), Atina, Ikaros, 1970.
Dalkılınç, Deniz. "Bursa'nın İlk Güzeli 'İpek Kraliçesi' Leman (Sadullah) Saydam"
https://www.belgeseltarih.com/bursanin-ilk-guzeli-ipek-kralicesi-leman-sadullah-saydam.

Daskalov, Petır. "Anadolu'ya Bir Bakış (1909)", *Bulgar Gözüyle Bursa*, Haz: Hüseyin Mevsim, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2009.

Demirel, Ahmet. *Salahattin Köseoğlu'nun Millî Mücadele Hatıraları*, İletişim Yay., İstanbul, 2017.

Demirel, Muammer. "XIX. Yüzyılda Bursa'da Göçmen İskânı", *Bursa'nın Zenginliği Göçmenler*, ed. Zeynep Dörtok Abacı, Osmangazi Belediyesi Yay., Bursa, 2008.

Dewey, John. "The Turkish Tragedy", *The New Republic*, 12 Kasım 1924.

Dinçel, Ömer Faruk. *Millî Mücadele'de Bursa Dağ Yöresi (Orhaneli-Harmancık-Keles-Büyükorhan)*, Bursa, 2017.

Dostoğlu, Neslihan. “Cumhuriyet Döneminde Bursa’nın Kentsel ve Mimari Gelişimi Üzerine Bir Değerlendirme” (Türkiye Cumhuriyeti’nin 100. Yılında Bursa’da Kent ve Mimarlık Kongresi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Bursa, 19-20 Ekim 2023), (yayımlanmamış bildiri).

Dostoğlu, Neslihan ve Tülin Vural Aslan. “Lörcher, Prost ve Piccinato’nun Bursa’daki Kentsel Gelişime Katkıları”, *Bursa’da Yaşam*, Ekim 2004.

Döğer, Mine. “Osmanlıdan Cumhuriyete Bursa’da Öncü Bir Kadın: Zehra Budunç”, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayaımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Eğilmez, Mümtaz Şükrü. “Bir Mektup”, *Uludağ*, S.41, Kasım 1941.

Earle, Edward Mead. *Turkey, The Great Powers, And The Bagdad Railway A Study In Imperialism*, The Macmillan Company, New York, 1924.

Eğilmez, Mümtaz Şükrü. *Millî Mücadele’de Bursa,* Yay. Haz. İhsan İlgar, Tarih Yayınları, İstanbul, 1981.

Ekpobi. “Protoselida Istorias”: *O ainigmatikos Sofoklis Venizelos (Belgesel)*, Youtube, https://www.youtube.com/watch?v=0WM5jZ9cfaE.

Erdem, Nilüfer. “Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı 1919-1923”, , İstanbul Üniversitesi, AİİT Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2009.

Erder, Leila Thayer. *The Making of Industrial Bursa: Economic Activity and Population in a Turkish City, 1835–1975.* PhD diss., Department of Near Eastern Studies, Princeton University, 1976.

Eriçok, Ayşegül Keleş. “Bursa’nın Kentleşme Sürecinde Yapılan Planlama Çalışmaları ve Kentsel Dönüşüm Uygulamalarının Tarihî Kent Merkezinin Gelişimine Etkileri”, *I. Uluslararası Kent Araştırmaları Kongresi Bildiriler Kitabı*, C. III, 2015.

Gallenga, Antonio. “Bursa’da Bir Gün”, *Bursa’da Yaşam Dergisi*, Olay Gazetesi Yayını, Mayıs 2005.

Gehri, Maurice. “Mission d’enquête en Anatolie (12-22 mai 1921)”, *Revue Internationale de la Croix-Rouge et Bulletin international des Sociétés de la Croix-Rouge*, Bulletin No:31, Juil 1921.

Gemlik Dergisi. ”Sunğipek”, Yıl 1, Sayı 2, Aralık 2020.

Geray, Cevat. *Türkiye’den ve Türkiye’ye Göçler (1923-1961)*, Türk İktisadi Gelişmesi Araştırma Projesi, Ankara, 1962.

Girardelli, Miyuki Aoki. “Türk Japon Fabrikası ve İşletilmesi, Kont Otani’nin Türkiye’deki Etkinlikleri”, *Türk-Japon Fabrikası Bursa’ya Dokunan Tarih*, haz. Banu Demirağ, İstanbul, Ege Yayınları, 2015.

Gologlu, Mahmut. *Sivas Kongresi,* Ed.Emre Yalçın, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2006.

Gökçen,Sabiha. *Atatürk’le Bir Ömür,* Haz. Oktay Verel,3. Baskı, Altın Kitapları, İstanbul, 1994.

Güler, Selma. “Erken Cumhuriyet Döneminde Bursa’da Gündelik Yaşam (1923-1950)”, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 2006.

Günaltay, Şemsettin. “Atatürk’ün Tarihçiliği ve Fahri Profesörlüğü Hakkında Bir Hatıra”, *Belleten*, Türk Tarih Kurumu Yayını, C:3 Sayı: 10, 1939.

Günaydın, Ahmet Necip. *Millî Mücadelede Sivas 108 Gün*, Sivas- Spor Eğitim ve Kültür Vakfı Yay., Sivas, 2021.

Hobsbawm, Eric. *Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırılıklar Çağı,* Çev. Yavuz Alogan, 9. Baskı, Everest Yay., İstanbul, 2015.

Hülagü, Orhan. "Mondros Mütarekesi Sonrası Bursa Bölgesindeki Millî Mücadele Hazırlıkları ve Kuvayı Millîyenin Teşkili", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 14, S. 41 (Ocak 1998).

Işıklar Askeri Lisesi Tarihi. Işıklar Askeri Lisesi Matbaası, Bursa, 1999.

İğdemir, Uluğ. *Sivas Kongresi Tutanakları*, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999.

İnalcık, Halil. "Köy, Köylü ve İmparatorluk", *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XXVI. Dizi-Sayı 4, Ankara, 1990.

İnönü, İsmet. *Lozan Antlaşması I*, Cumhuriyet Gaz. Yay., Ankara, 1998.

Kansu, Mazhar Müfit. *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Cilt 1,3. Baskı Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1988.

Kaplanoğlu, Raif. *Bursa'da Mübadele Yunanistan Göçmenleri*, Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları, Bursa, 1999.

Kaplanoğlu, Raif. *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Bursa 1876-1926*, Avrasya Etnografya Yayınları, 2006.

Kaplanoğlu, Raif. *Bursa Ticaret ve Sanayi Odası İlk Karar Defteri 1889-1904*, BTSO Yayınları, Ankara, 2009.

Kaplanoğlu, Raif. *Bursa'nın Kentsel Gelişmesi,* https://mekanelestiri15.wordpress.com/wp-content/uploads/2015/04/r-k-bursanin_kentsel_gelismesi_ve_sehir_haritalari.pdf

Kaprol, Timur. "Cumhuriyet Sonrası 1930-1950 Yılları Arasında Bursa'da Mimari Gelişim", *Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, 2002.

Kapsis, Pantelis I.. "Mikrasiatikaí Anamnísis: Prousa – Moudaniá", Empros, March 4, 1948.

Kapsis, Pantelis I.. "Prousa: O paradeisos ton neron, tou prasinu kai ton ouri" Empros, February 29, 1948.

Karabağ, Hacer. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bursa'da Elektriğin Tarihi (1906-1939)*, Gaye Yay., Bursa, 2020.

Karabağ, Hacer. *Bursa'da İşgal ve Kurtuluş Süreci*, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yay., Bursa, 2022.

Karpat, Kemal H.. *Osmanlı Nüfusu 1830-1914,* Timaş Yay., İstanbul, 2010.

Kartzinis, Georgios. "Sofoklis Venizelos: I Politiki Tou Diadromi (1943-1963)" *Krites tou Peiraia*, April – May – June 2020.

Kınçov, Vasil. "Küçük Asya'da (1899)", *Bulgar Gözüyle Bursa*, Haz: Hüseyin Mevsim, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2009.

Kocatürk, Utkan. *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938*, TTK Basımevi, Ankara, 2000.

Korkmaz, Gürhan. Halit Eken, ***Türkiye'de Fuarcılığın İlk Adımlarından 1909 Bursa Sergisi,*** Bursa Büyükşehir Belediyesi Yay., Bursa, 2013.

Koyuncu, Aşkın. "Osmanlı Devleti'nde Kilise ve Havra Politikasına Yeni Bir Bakış: Çanakkale Örneği", ***Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı,*** 12, sy. 16 (Ocak 2014).

Kuter, Murat. T***arihe Yön Veren Kent Bursa***, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yay., Bursa, 2010,

Laurent, Beatrice. "Ahmet Vefik Paşa ve XIX. Yüzyıl Sonlarında Bursa'nın Yeniden Biçimlendirilişi", Bir Masaldı Bursa, İstanbul, YKY, 1996.

Mehmet Akif. "Bülbül", ***Servet-i Fünûn,*** 7 Mayıs 1337.

McFarlane, Charles. ***Turkey and Its Destiny: The Result of Journeys Made in 1847 and 1848 to Examine into the State of That Country,*** volume 1, London: John Murray, 1850.

Mehmed Ziya, ***Bursa'dan Konya'ya Seyahat***, haz. Mehmet Fatih Birgül ve Levent Ali Çanaklı, Bursa İl Özel İdaresi, Yeşil Şehir Kitaplığı 5, Ankara, 2008.

Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları. Haz.Muhittin Ünal, İkinci Baskı, Cem Yayınevi, İstanbul, 2002.

Miralay Mehmet Arif Bey. Anadolu İnkılabı Millî Mücadele Anıları (1919-1923), Arba Yay., İstanbul, 1987.

Murray, John. ***Handbook for Travellers in Constantinople, Brusa and the Troad***, John Murray, London, 1907.

Mutlu, Cengiz. "Refet Paşa'nın TBMM Hükûmeti Adına Yönetimi Devralmak İçin İstanbul'a Gelişi ve Faaliyetleri", ***Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi***, 37, sy. 103 (Mayıs 2021): 1-34.

Naçov, Nikola. "Bursa Gezisi (1879)", ***Bulgar Gözüyle Bursa***, Haz: Hüseyin Mevsim, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2009.

Nicolson, Harold. ***Curzon The Last Phase 1919-1925***, Constable and Company, London 1934.

Nijat, Ali. "Gazi Abidesi Bursa", ***Arkitekt***, 1932-01 (13).

Oğuzoğlu, Yusuf. "Bursa Hamidiye Ziraat Mektebi ve Bir Uygulaması", ***Bursa'nın Köklü Eğitim Kurumları Bursa Ziraat Mektebi***, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yay., Bursa, 2010.

Önder, Mehmet. Atatürk Evleri-Atatürk Müzeleri, TTK Yayını, Ankara, 1970,

Özgen, Yüksel. "Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün Yurt Gezileri (1923-1938)", ***Atatürk Ansiklopedisi***, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/cumhurbaskani-mustafa-kemal-ataturkun-yurt-gezileri-1923-1938/.

Öztürk, Kazım. ***Atatürk'ün T.B.M.M. Açık ve Gizli Oturumlardaki Konuşmaları,*** Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1981.

Öztürk, Yücel. "Bursa Civarının İşgal ve Kurtuluş Sürecinde Askeri Harekâtlar", ***Türkiyat Araştırmaları Dergisi***, C. 65, S. 1, Mayıs 2019.

Özyiğit, Halil. "İlk Türk Kadın Heykeltıraş: Sabiha Ziya Bengütaş", ***Turkish Studies - International Periodical For The Languages***, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/10 Fall 2014.

Palazoğlu, Ahmet Bekir. ***Başöğretmen Atatürk***, I. Cilt, Millî Eğitim Bak. Yay., Ankara, 1991.

Pamuk, Şevket. ***Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi***, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018.

Price, M. Philips. ***A History Of Turkey From Empire To Republic***, The Macmillan Company, New York, 1956.

Raymund, Alexandre M.. "Les Travaux Publics Dans Le Vilayet de Brousse", ***Génie Civil Ottoman***, II. Année, No:3/13 C, Septembre 1911.

Reports on Atrocities in the Districts of Yalova and Guemlek and in the Ismid Peninsula. 1921.

Ruşen Eşref. "Azim ve İman", ***Hâkimiyet-i Milliye***, 7 Ağustos 1921.

Sebah & Joaillier, ***Vues de Brousse***,1890.

Selçuk, İlhan. ***Yüzbaşı Selahattin'in Romanı***, 20. Baskı, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2023.

Selek, Sabahattin. ***Anadolu İhtilali I***, Kastaş Yay., İstanbul, 1987.

Selim Sırrı. "Bursa Sokaklarında Hayat Bilgisi Dersi", ***Yeni Gün***, 17 Haziran 1931.

Selim Sırrı. "Bursa'ya Giderken 2" ***Cumhuriyet***, 22 Eylül 1925.

Selvi, Haluk ve Bülent Cırık. ***Millî Mücadelede TBMM'ye Anadolu'dan Çekilen Telgraflar***, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No.:162, Ankara, 2020.

Sınar, Alev. "Bir Şehrin Edebiyata Yansıyan Acı Hikâyesi: Millî Mücadelede Bursa", ***U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi***, Yıl: 8, Sayı: 13, 2007/2.

Sirer, Reşat Şemsettin. "Atatürk", ***Ülkü Dergisi***, Yeni Seri, Cilt:9, Sayı: 100, 16 Kasım 1945.

Sofuoğlu, Adnan. ***Kuvayı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu 1919-1921***, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1994.

Sofuoğlu, Adnan. "Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında İşgal Döneminde Bursa", ***Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi***, C XIX, S. 55, Mart 2003.

Soyak, Hasan Rıza. ***Atatürk'ten Hatıralar***, YKY, İstanbul, 2014.

Tağmat, Çağla. "Yunan Kaynaklarında Bursa'nın İşgali ve Cephe Faaliyetleri." ***İşgalden Kurtuluşa Millî Mücadele Döneminde Bursa (100. Yıl)***, Ed. Mine Ersevinç vd., Bursa Uludağ Üniversitesi Yay., Bursa, 2023.

Temür, Haydar ve Gürer Karagedikli. "Ankara Fetvasını Yeniden Okumak: Millî Mücadele'de Siyasi Aktörler, Ulema ve Yerel Unsurların İş Birliği", ***Toplumsal Tarih***, Kasım 2023.

Topkaya, Yiğit. ***Seidener Handel: Basel und das Osmanische Reich im 19. Jahrhundert,*** Christoph Merian Verlag, Basel, 2023.

Toprak, Zafer. ***Türkiye'de Millî İktisat 1908-1918***, Doğan Kitap, İstanbul, 2012.

Toynbee, Arnold J.. ***Türkiye III Bir Devletin Yeniden Doğuşu***, Çev.K. Yargıcı, Cumhuriyet Yay., Ankara, 2000.

Toynbee, Arnold J.. *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi*, Çev.:Kadri Mustafa Orağlı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007.

Türk İstiklâl Harbi Batı Cephesi. II. Cilt, 6. Kısım. 1. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1994.

Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi. II. Cilt 1. Kısım , Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1994.

Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi. C IV, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2009.

Türkgeldi, Ali. *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Ankara 1948.

Uğuralp, Erturan. "8 Temmuz'dan 11 Eylüle", *Uludağ*, Sayı 23, Eylül 1939.

Uzun, Ahmet, İlyas Özkök ve Tolga Evrim Türkan. "Osmanlı Döneminde Gemlik, Gönen ve Manyas'ta Nüfus ve Tarımsal Yapı: Merkezi Devletin Ürün Talepleri Çerçevesinde Bir İnceleme", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* Aralık 2023, Cilt:26 Sayı:50.

Ünaydın, Ruşen Eşref. *Atatürk'ün Hastalığı- Prof. Dr. Nihad Reşad Belger'le Mülakat*, TTK Yay., Ankara, 1959.

Üsküdari, Faruk. *Eski Bursa'dan Notlar*, Bursa Ticaret ve Sanayi Odası Yay., Bursa, 1972.

Varol, Adem ve Eda Çetin. "The First Woman Architects in the History of Republic of Turkey: Leman Tomsu and Münevver Belen," *in Developments in Social Sciences*, eds. Recep Efe et al., Sofia: St. Kliment Ohridski University Press, 2017.

Vurgun, Ahmet. "II. Abdülhamid Döneminde Zirai Eğitim Hamlesi: Hüdavendigâr Hamidiye Ziraat Mektebi ve Numune Çiftliği (1891-1909)" *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, 2021 Sayı: 51.

Yaşayanlar, İsmail. *Osmanlı Dönemi Bursa Otelleri*, Nilüfer Belediyesi Akkılıç Kütüphanesi Yayınları, Bursa 2013.

Yaşayanlar, İsmail. "Bir Anadolu Şehrinde Frenk Kolonizasyonu: Bursa'da Fransız Varlığı (1834-1926)", *Yusuf Oğuzoğlu Armağanı*, Haz: Zeynep Dörtok Abacı, Harvard Üniversitesi, Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü Yay.,2015.

Yellice, Gürhan. "Yunanistan'nın Bursa'yı İşgaline İlişkin Dinamikler ve İşgale Yönelik Yunan Basınının Tutumu, 1920", *İşgalden Kurtuluşa Millî Mücadele Döneminde Bursa (100. Yıl)*, Ed. Mine Ersevinç vd., Bursa Uludağ Üniversitesi Yay., Bursa, 2023.

Yüceer, Saime. *Bursa'nın İşgal ve Kurtuluş Süreci (8 Temmuz 1920-11 Eylül 1922)*, Uludağ Üniversitesi Yay., Bursa, 2001.

Yüceer, Saime. *Tanıkların Anlatılarıyla Bursa Tarihi (Sözlü Tarih Arşivi 1919-1938)*, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa, 2005.

Yücel, Rıza Ruşen. *Atatürk'e Ait Birkaç Fıkra ve Hatıra*, Şaka Basımevi, İstanbul, 1947.

Yücelt, Nazım. "Mücadele Yıllarında Bursa", *Uludağ,* s.16, Mayıs 1938.

Yücer, Rıza. "İnkılabımızda İç ve Dış Eğitimi", *Uludağ*, S.18, Ekim 1938.

DİZİN

A

Ahmet Vefik Paşa **11, 35, 36, 40, 237, 239, 251,**

Ahmet Anzavur **44, 46,**

Ahmet Münir Paşa **36**

Ahmet Nuri Bey **47, 48, 49, 50, 51,**

Akşam gazetesi **65, 196, 204, 207, 210, 213, 231,**

Ali Ekrem Bolayır **60**

Ali Fuat Cebesoy **47**

Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i **49, 99,**

Antonio Gallenga **17**

Arnold J. Toynbee **33, 62, 63, 79,**

B

Balaban Agop Veresesi **29**

Bank-ı Osmani **22**

Baş Haham **16**

Bekir Sami Bey **45, 46, 47, 48, 49, 51, 52,**

Brotte Ailesi **16, 28,**

Bursa Dârülmuallimâtı (Kız Öğretmen Okulu) **100**

Bursa Ermeni Numune-i Terakki Şirketi **21**

Bursa Ermeni Şirket-i Tasarrufiyesi **21**

Bursa Gençleri Ticaret ve Kolektif Şirketi **21**

Bursa Mensûcât-ı Osmaniye Anonim Şirketi **21, 224,**

Bursa Şark Tiyatrosu **94**

Bursa Şehri Tramvay ve Tenvir-i Elektrik ve **21**

Bursa Tasarrufât-ı Mütekabile Şirketi **21**

Bursa Ticaret ve Sanayi Odası **11, 19, 21, 40, 224, 231, 232,**

Bursa Türk Mensucat Anonim Şirketi **159, 163,**

Bursa Türk Ocağı **96, 102, 135,**

C

Carl Lörcher **12, 240,**

Charles McFarlane **26**

Cumhuriyet gazetesi **120, 127, 130, 131, 132, 133, 134, 141, 144, 146, 147, 148, 149, 150, 153, 159,**

Ç

Çelik Palas Oteli **12, 181, 190, 201, 205, 211, 239, 258,**

Çingeneler **15**

D

Damat Ferit Paşa Hükümeti **46**

Dârülbedâyi **112, 150, 151, 152,**

Dârüleytâm Müzik Heyeti **94**

Deutsche Orient Bank **22**

Dr. Edward King 89

E

Edward Clark 26, 249,

Eleftherios Venizelos 43, 57, 59, 79,

Elmasyan Efendi 19

Eric Hobsbawm 42

Erkek Lisesi 22, 104, 106, 174, 175, 208, 243, 244,

Ermeni Piskoposu 16

Ermeniler 14, 15, 16, 19, 64, 234,

Ertuğrul gazetesi 20, 110,

Ertuğrul Yatı 126, 137, 142, 163, 164, 167, 168, 178, 194,

Erturan Uğuralp 53, 54,

Ethnos 54

F

Falkeisen 25, 26, 27,

Faruk Üsküdari 21

Filibeli Kirkor Efendi 19

Fransızlar 16, 43, 70, 243,

G

Gamet Ailesi 16

Gayri Müslim 12, 14, 16, 19, 20, 34, 38, 40, 223, 228, 229, 249,

General Harrington 66

Gülnihal Vapuru 88

Gümülcineli İsmail Bey 45

H

Hacı Ali Bey 19

Hâkimiyet-i Milliye 55, 56, 59, 65, 83, 85, 86, 87, 88, 91, 96, 102, 103, 104, 105, 129, 142, 151, 234,

Halk Fırkası 166, 170, 171, 179, 181, 187

Halkevi 12, 178, 181, 182, 203, 211, 221, 222, 239, 244, 246, 247, 248, 249, 251, 257

Hamdullah Suphi Bey 84, 85, 98,

Hamidiye Mekteb-i İdadisi 22

Henri Prost 12, 240

Hilal-i Ahmer Cemiyeti 61

Hukuk Heyeti Temsiliyesi 49

Hüdavendigâr Osmanlı Tahvilat Kolektif Şirketi 21

Hüdavendigâr Seyri Sefâin Anonim Şirketi 21

Hüdavendigâr Vilayeti 16, 18, 20, 31, 38, 48,

Hüdavendigâr Vilayeti Sâlnâmesi 30, 31, 38,

Hükümet Konağı 12, 53, 133, 164, 175, 188, 234, 238, 242, 278, 280, 281,

Hünkâr Köşkü 87, 88, 110, 129, 133, 135, 136, 150,

Hürriyet ve İtilâf Partisi 45

I

I. Dünya Savaşı 22, 27, 29, 31, 40, 42, 43, 44, 59, 66, 77,

II. Abdülhamid 27, 33, 34,

II. Dünya Savaşı 59, 212, 220, 248,

İ

İkdam gazetesi 125, 129, 139, 162, 165, 166,

İnegöllüzade Mehmet Efendi 19

İngiltere Kralı VIII. Edward 196

İpekçilik Okulu (Harir Darü't-talimi) 31
İpekçilik sektörü 12, 29, 31, 40, 225,
İshak Efendi 19
İsmet Paşa 66, 67, 70, 72, 75, 77, 84, 88, 89, 91, 92, 94, 96, 98, 99
İstanbul Hükümeti 44, 46, 47, 48, 50, 60, 89, 99,
İtalyanlar 16, 43, 70,
İtibarı Millî Bankası 22
İtilaf devletleri 42, 43, 44, 52, 60, 64, 66, 88,
İttifak devletleri 42
İttihat ve Terakki 19, 45,
İttihat ve Terakki Partisi 45

J

John Murray 16, 26,

K

Kâmil Beyefendi 19
Kartaki Efendi 19
Katolik Ermeni Piskoposu 16
Katolikler 14
Kâzım Karabekir Paşa 82, 84, 91, 92, 94, 98, 100, 104,
Kemal Karpat 14, 18,
Kirkor Efendi 19
Kostan Bay Efendi 19
Kuvâ-yi Millîye 44, 46, 48, 51, 64,
Kuvve-i Elektrikiye Osmanlı Anonim Şirketi 21

L

Latinler 14
Leila Erder 25
Lord Curzon 54, 70, 72,

M

M. Philips Price 42
Mahmut Celalettin Paşa 36
Makrohi Karabetyan 26, 249,
Maurice Gehri 61, 62, 63, 64, 79,
Mehmet Akif Ersoy 56
Mehmet Ali Efendi 19
Mehmet Ziya 38
Merinos Fabrikası 12, 204, 205, 208, 209, 210, 211, 224, 225,
Meşrutiyet 11, 12, 14, 19, 21, 23, 102,
Millî İktisat 19, 20, 21,
Millî Kuvvetler 44
Millî Sinema 112, 118, 246, 247,
Milliyet gazetesi 170, 171, 173, 174, 176, 178, 179, 188, 190,
Miralay Bekir Sami Bey 48
Mondros Mütarekesi 42, 44, 52,
Mudanya Mütarekesi 66, 77, 79, 82, 83, 98,
Mudanya-Bursa Demiryolu 16, 27,
Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti 46, 51, 99, 101,
Münevver Belen 12, 239, 251,
Müslüman nüfus 14, 15, 40, 61, 64, 65,
Müveddet Homriş 12, 251,

N

Nafız Efendi 19, 228,
Nestle 20
New York Times 47, 87, 124, 125, 135,
Nikola Naçov 18, 27,

Nikolaki Efendi 19

O

Osman Fevzi Efendi 19

Osmanlı Devleti 11, 14, 23, 38, 43, 44, 47, 55, 56, 77, 101,

Osmanlı Sigara Kâğıdı Fabrikası 20

P

Patris 54

Petır Daskalov 19

Porier Ailesi 16

Protestanlar 14, 16,

R

Refet Paşa 69, 75, 82, 83, 85, 88,

Renin gazetesi 98

Reşit Mümtaz Paşa 36

Rum Metropoliti 16

Rumlar 14, 15, 16, 43, 54, 59, 63,

S

Sanayi-i Nefise Mektebi 146, 147,

Simkeşyan Eznif Fabrikası 29

Sivas Kongresi 45, 47, 48, 49, 50, 51,

Sofoklis Venizelos 52, 57, 58, 59, 60, 79,

Sultan Mehmed Reşad 19

Sunğipek Fabrikası 12, 202, 210, 211,

Sümerbank Merinos fabrikası 204, 211,

Ş

Şekibe İnsel 12, 250, 254,

Şerafettin Mağmumi 24

Şevket Süreyya Aydemir 82, 89, 100,

Şeyhülislam Dürrizade Abdullah Efendi 47

T

Tan gazetesi 200, 215,

Tayyare Cemiyeti 150, 151, 154, 246,

Tayyare Tiyatrosu 12

Tevhid-i Efkâr 66, 67,69,70, 72, 75, 77, 110,

Türk Ocakları 12, 104, 133, 140, 175,

U

Uluslararası Kızılhaç 62, 63, 64, 277, 280,

United Press 89

V

Vakit gazetesi 82, 83, 86, 88, 96, 100, 166, 171, 178, 182,

Vasil Kınçov 18

Y

Yahudiler 14, 15, 16, 17, 142,

Yazıcızade İsmail Hakkı Bey 91

Yeni Şark gazetesi 91, 92, 94,

Yeşil Cami 35, 56, 94, 96,

Z

Zehra Budunç 12, 250, 251, 253,

Ziraat Bankası 22, 232, 234, 290,

Zolye 26, 249,